

VISNYK OF THE LVIV UNIVERSITY

**Philosophical
Political studies**

Issue 60

Scientific journal

Published since 2011

Ivan Franko
National University of Lviv

ВІСНИК ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

**Філософсько-політологічні
студії**

Випуск 60

Збірник наукових праць

Видається з 2011 року

Львівський національний
університет імені Івана Франка

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

ЗАСНОВНИК: ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Включено до переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»)
з філософських та політичних наук (спеціальності: В10 «Філософія», С2 «Політологія»)
відповідно до Наказу МОН України від 14.05.2020 № 627 (Додаток 2).

Друкується за ухвалою Вченої Ради
Львівського національного університету імені Івана Франка
№ 85/6 від 25.06.2025 р.

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення № 1877 від 30.05.2024 року, № 3109 від 07.11 2024 року.
Ідентифікатор медіа R30-04908

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Львівський національний університет імені Івана Франка
(вул. Університетська, буд. 1, м. Львів, 79000; zag_kan@lnu.edu.ua; тел. +38 (032) 239-41-11)
Збірник включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща):
DOI: 10.30970/PPS.2025.60

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com
від польської компанії Plagiat.pl.

Висвітлено актуальні проблеми методології політичної науки, проаналізовано стан розвитку політичної науки та сучасні теоретико-методологічні напрями дослідження політичних процесів та інститутів в Україні. Розкрито форми та особливості розвитку сучасних філософських напрямів дослідження природи та суспільства, актуальні проблеми соціогуманітарних вимірів буття людини.

The current problems of the methodology of the Political Science were highlighted. The development of the Political Science and modern theoretical and methodological approaches of the research of political processes and institutions in Ukraine were analysed. The forms and features of the development of modern philosophical trends in the study of nature and society, actual problems of socio-humanitarian dimensions of human being were examined.

Редакційна колегія:

Шипунов Г. В., доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії політичної науки, Львівський національний університет імені Івана Франка (головний редактор); Андрущенко Т. В., доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри психології, Український державний університет імені Михайла Драгоманова; Бартошевський Я., доктор габілітований, професор, проректор з питань науки, розвитку та міжнародного співробітництва, Державна вища професійна школа (Республіка Польща); Батрименко О. В., доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Дорош Л. О., кандидат політичних наук, професор, професор кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка»; Івасечко О. Я., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка»; Карівець І. В., доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії, Національний університет «Львівська політехніка»; Мельник В. В., доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри менеджменту, системного аналізу та міжнародних відносин, Український державний університет імені Михайла Драгоманова; Неліпа Д. В., доктор політичних наук, професор, заступник декана філософського факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Прокоп М. В., кандидат політичних наук, доцент, інститут міжнародних відносин та публічної політики, факультет права та суспільних наук, Університет Яна Кохановського в Кельцах (Кельце, Польща).

Адреса редколегії: Editorial office address:

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, кім. 204,
79000, Львів, Україна,
тел.: (38) (032) 2394462

Ivan Franko National
University of Lviv,
Universytetska Str., 1, room 204,
79000, Lviv, Ukraine,
tel.: (38) (032) 2394462

Редактор Д. КАРПИН
Редактор (англ. анотацій) С. БЕКАР
Технічний редактор С. ВОЗНЯК
Комп'ютерний макет С. БЕКАР
Коректор Д. КАРПИН

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Підписано до друку: 26.08.2025 р.
Формат 70х100/16
Ум. друк. арк. 31,20.
Тираж 100 прим. Зам. 0825/649

© Львівський національний
університет імені Івана Франка, 2025

ISSN 2307-1664 (Print), ISSN 2663-5615 (Online)

ЗМІСТ

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

<i>Тетяна Глушко</i> ЕКОНОМІЧНІ ВИМІРИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ «ПОЛІТИКИ ВИЗНАННЯ».....	13
<i>Ярослав Гнатюк</i> КОНЦЕПТ ЕМПІРИЧНОГО АНАЛІЗУ ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКОЇ ТЕОРІЇ.....	21
<i>Наталя Головіна, Едуард Дарюга</i> БАГАТОВИМІРНІСТЬ І МНОЖИННІСТЬ СУЧАСНИХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ: ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ.....	31
<i>Олександр Горбань, Світлана Вінтонів-Бахарєва, Леонід Панасюк</i> КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК СВІТОГЛЯДНА ОСНОВА ПРОТИДІЇ ЗАГРОЗАМ ГУМАНІТАРНОЇ БЕЗПЕКИ.....	45
<i>Ганна Горячковська, Наталя Дашенкова, Тетяна Коробкіна</i> МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ КУЛЬТУРИ ГІДНОСТІ: ВІД НАРЦИСІЗМУ ДО ЛЮБОВІ	53
<i>Teodor Hryvna</i> THE PROBLEM OF VIOLENCE IN MODERNITY: GIRARDIAN SACRED AND DUMOUCHEL'S SCARCITY.....	62
<i>Артемій Дорош</i> ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У РЕЛІГІЙНІЙ СФЕРІ: ФОКУС НА ВІТЧИЗНЯНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ.....	74
<i>Володимир Зуйков</i> КАПЕЛАНСЬКО-ВОЛОНТЕРСЬКЕ СЛУЖІННЯ ЯК ФОРМА ДУХОВНОЇ І ПСИХОСОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ВІЙСЬКОВИХ НА ПЕРЕДОВІЙ.....	83
<i>Ден Сік Кан, Маргарита Стелюк</i> ФЕНОМЕН СУЧАСНОЇ КОРЕЙСЬКОЇ КУЛЬТУРИ – КОРЕЙСЬКА ХВИЛЯ ХАЛЛЮ.....	89
<i>Андрій Клименко</i> ФЕНОМЕН СІМ'Ї – СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА РЕЛІГІЙНІ ВІЯВИ.....	97
<i>Наталя Ковтун</i> КОМУНІКАТИВНА ФІЛОСОФІЯ К.-О. АПЕЛЯ: ІСНУВАННЯ ЛЮДИНИ ЯК ЕТИЧНА ПРОБЛЕМА.....	105
<i>Валентин Кошелевський</i> САКРАЛЬНИЙ ТУРИЗМ У СТРУКТУРІ РЕЛІГІЙНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ.....	113
<i>Тетяна Кучера</i> СТАНОВЛЕННЯ МИСЛЕННЯ ТА МОВИ.....	122
<i>Ірина Ломачинська, Богдан Ломачинський, Світлана Хрипко</i> СВІТОГЛЯДНІ ОСНОВИ ЦИФРОВОЇ БЕЗПЕКИ МОЛОДІ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ.....	128

Людмила Непіненко

УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОСОФІЯ У РІЧИЩІ БАЗОВОГО АТРАКТОРА
УТВЕРДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....138

Олександр Самохвалов

КОХАННЯ ЯК ШЛЯХ ДО ПІЗНАННЯ СЕБЕ:
СОЦІАЛЬНИЙ ТА ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ВИМІРИ.....154

Ірина Севрук, Юлія Соколовська, Наталія Чупрінова, Микола Товма

ЛЮДИНОЦЕНТРИЧНІСТЬ ТА ГУМАННІСТЬ У ПРАКТИКАХ
ВІЙСЬКОВО-СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ 162

Павло Соболевський

СУЧАСНА КРИТИКА ФІЛОСОФІЇ ПОВСЯКДЕННОЇ МОВИ:
АРГУМЕНТ ПРОТИ СЦІЄНТИЗМУ.....171

Олег Соколовський

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МЕТОДІВ ПРОГНОЗУВАННЯ
У ПРАКТИЧНОМУ РЕЛІГІЄЗНАВСТВІ.....178

Тетяна Сухоребра, Юлія Кокарча

ФІЛОСОФІЯ ХАОСУ ЯК ІНСТРУМЕНТ РУЙНУВАННЯ
ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ.....186

В'ячеслав Сьомик

ФІЛОСОФСЬКІ ОСНОВИ ДЕМОДЕРНІЗАЦІЇ
У ПОСТРАДЯНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....193

Олена Уваркіна, Іван Горнійчук

ХАКАТОНИ: ЕВОЛЮЦІЯ ТА ЕКЗИСТЕНЦІЯ..... 201

Віктор Шевцов

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФЕНОМЕНУ ГУМАНІЗМУ
В БУТТІ ЛЮДИНИ ТА СУСПІЛЬСТВА..... 208

Богдан Шумчук, Мирослава Сухораба

РОЛЬ ЖІНКИ В СЛУЖІННІ ЦЕРКВИ АДВЕНТИСТІВ СЬОМОГО ДНЯ:
ІСТОРИЧНИЙ ТА СУЧАСНИЙ КОНТЕКСТ..... 215

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Ольга Бабкіна, Анна Меньшеніна

ЕВРИСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ:
ПІЗНАВАЛЬНІ ВИКЛИКИ, ПОШУК ПРЕДМЕТНОГО ПОЛЯ
ТА МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ДІАЛОГ..... 221

Антон Бадер

БАЗОВІ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО
МИСЛЕННЯ ГРОМАДЯН..... 229

Григорій Буканов

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК СУБ'ЄКТ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ
КОМУНІКАЦІЙ В ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ.....238

<i>Yehor Valiarenko</i> COMPARISON OF DETERRENCE MODELS IN US FOREIGN POLICY: COLD WAR VS US-CHINA COMPETITION.....	246
<i>Світлана Вовк</i> ТРИКУТНИК ВЗАЄМОДІЇ: ДЕРЖАВА – ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО – КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК ОСНОВА ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	253
<i>Alina Voichuk</i> THE FEATURES OF THE SYSTEM OF CHECKS AND BALANCES IN FRANCE.....	260
<i>Ігор Дерев'янка</i> АСИМЕТРІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: ВІД ЕПОХИ НАПОЛЕОНІВСЬКИХ ВІЙН ДО ПАРИЗЬКОГО КОНГРЕСУ	267
<i>Ірина Дудко</i> МІЖПАРЛАМЕНТСЬКІ ЗВ'ЯЗКИ ЄВРОПАРЛАМЕНТУ І ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ ЯК ВИМІР ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО КУРСУ УКРАЇНИ.....	275
<i>Ірина Дужа</i> МЕХАНІЗМИ БЕЗПЕКОВОЇ ПІДТРИМКИ ІЗРАЇЛЮ З БОКУ США: СТРУКТУРА, ЕВОЛЮЦІЯ ТА АКТУАЛЬНІ ВИКЛИКИ (2022–2025).....	283
<i>Алла Захарченко, Крістіна Мартинюк</i> СИРІЯ В СИСТЕМІ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ ІРАНУ: АДАПТАЦІЯ ДО НОВОЇ БЕЗПЕКОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ.....	288
<i>Ігор Іщенко, Анастасія Білан</i> БАГАТОСТОРОННЯ ДИПЛОМАТІЯ ЯК ПОЛІТИЧНИЙ ІНСТИТУТ З РЕГУЛЮВАННЯ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ: ПОПЕРЕДЖЕННЯ І ПОДОЛАННЯ КРИЗ В ЄВРОПІ.....	297
<i>Олег Кавецький</i> НЕОІНСТИТУЦІОНАЛІЗМ ЯК МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ	305
<i>Марина Калашлінська</i> ПОВЕДІНКОВИЙ ПІДХІД У ПОЛІТИЧНОМУ ПРОГНОЗУВАННІ: ОГЛЯД СУЧАСНИХ ПРАКТИК.....	311
<i>Андрій Ковальов</i> СТРАТЕГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ ТА ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНЕ УПРАВЛІННЯ: ПІДХОДИ ДО ВЗАЄМОДІЇ В ДЕМОКРАТИЧНОМУ ОРГАНІЗАЦІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ	318
<i>Тетяна Костюк, Олена Іщенко, Вікторія Пугач</i> ТОКСИЧНА ЛОЯЛЬНІСТЬ: КУЛЬТ ВОДЯ ЯК ЧИННИК ЗАНЕПАДУ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ	324
<i>Роман Куліш</i> ТИПОЛОГІЯ ФУНКЦІЙ ПОПУЛІЗМУ У ПОЛІТИЧНІЙ КОМУНІКАЦІЇ.....	331

<i>Сергій Курганський</i> ПІСЛЯВОЄННА ВІДБУДОВА УКРАЇНИ: ІНСТИТУЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ, РОЛЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА СТРАТЕГІЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ОНОВЛЕННЯ.....	337
<i>Юлія Мальована, Анна Руднєва</i> ПРОБЛЕМАТИКА ГЕНДЕРНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ У ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	345
<i>Олена Меженська, Вікторія Медведська, Антон Бадер</i> ПОЛІТИЧНІ РІШЕННЯ І СУСПІЛЬНИЙ РЕЗОНАНС: РОЛЬ ДЕРЖАВНИХ КОМУНІКАЦІЙ У ВИРІШЕННІ КОНФЛІКТІВ.....	353
<i>Ігор Осадчук</i> ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРАВЛЯЧОЇ ЕЛІТИ В АТИПОВІЙ НАПІВПРЕЗИДЕНТСЬКІЙ СИСТЕМІ ПРАВЛІННЯ В АЗЕРБАЙДЖАНСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ (1995–2024 РР.).....	362
<i>Юрій Остапеч, Михайло Шелемба, Дмитро Зверєв</i> «АКТОРСЬКІ» ПАРТІЇ ЄВРОПИ (2010–2024): СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ, ПРИЧИНИ ЗЛЕТУ ТА ПОЛІТИЧНОГО ФІАСКО.....	370
<i>Сергій Поплавський</i> ІНСТРУМЕНТАЛІЗАЦІЯ ІСТОРИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ВІДНОСИНАХ МІЖ УКРАЇНОЮ І ПОЛЬЩЕЮ.....	385
<i>Дмитро Порошук</i> ПОЛІТИЧНА СУБ'ЄКТНІСТЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ПРОЦЕСІ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ: ДОСВІД УКРАЇНИ.....	398
<i>Любомир Сковичас</i> МІСЬКИЙ РЕЖИМ ЛЬВОВА У ПЕРІОД ГОЛОВУВАННЯ АНДРІЯ САДОВОГО: МЕТОДОЛОГІЯ БАРБАРИ ФЕРМАН.....	406
<i>Ірина Тишкевич, Ольга Івасечко</i> ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПАРАДИПЛОМАТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ЛЬВІВЩИНИ).....	422
<i>Юрій Тишукун</i> ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНЕ ПОЗИЦІОНУВАННЯ ІСЛАНДІЇ: СТРАТЕГІЯ КРАЇНИ У ГЛОБАЛЬНОМУ, РЕГІОНАЛЬНОМУ ТА СУБРЕГІОНАЛЬНОМУ ВИМІРАХ.....	433
<i>Володимир Томахів, Орест Качуровський</i> ВПЛИВ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ НА ДЕМОКРАТИЧНУ ТРАНСФОРМАЦІЮ ТА НАЦІОНАЛЬНУ КОНСОЛІДАЦІЮ В УКРАЇНІ.....	443
<i>Ігор Цигвинцев</i> ВІЙНА ТА КУЛЬТУРА ЧИТАННЯ ПОКОЛІННЯ Z: ТРАНСФОРМАЦІЯ ЛІТЕРАТУРНИХ ВПОДОБАНЬ ТА ЇХ ПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ.....	452
<i>Олександра Цимбалюк, Юрій Присяжнюк</i> ЗРОСТАННЯ РОЛІ ЛЮБЛІНСЬКОГО ТРИКУТНИКА: МАЙБУТНЄ РЕГІОНУ ТА ГЛОБАЛЬНА БЕЗПЕКА.....	461

Леонід Чупрій, Олена Готра

ЯДЕРНЕ РОЗЗБРОЄННЯ КОРЕЙСЬКОГО ПІВОСТРОВА
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ 469

Михайло Шабанов

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД У ПРИКЛАДНІЙ ПОЛІТОЛОГІЇ:
ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРИНЦИПИ, СПЕЦИФІКА ЗАСТОСУВАННЯ
ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ..... 477

Маркіян Шекель

НЕФОРМАЛЬНІ ІНСТИТУТИ В ЕПОХУ ЦИФРОВІЗАЦІЇ:
ВИКЛИКИ ДЛЯ СУЧАСНОЇ ДЕМОКРАТІЇ..... 484

Геннадій Шипунов

ЦЕНТРИСТСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ:
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ..... 492

КРУГЛИЙ СТІЛ «ФІЛОСОФІЯ ПОЛІТИКИ ВАЛЕРІЯ ДЕНИСЕНКА
І РОЗВИТОК МЕТОДОЛОГІЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ»
(З НАГОДИ 70-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ПРОФЕСОРА
ВАЛЕРІЯ МИКОЛАЙОВИЧА ДЕНИСЕНКА) М. ЛЬВІВ, 27 ТРАВНЯ 2025 Р. 499

CONTENTS

PHILOSOPHY SCIENCE

Tetiana Hlushko

ECONOMIC DIMENSIONS AND PROSPECTS OF “RECOGNITION POLITICS”...13

Yaroslav Hnatiuk

THE CONCEPT OF EMPIRICAL ANALYSIS
OF HISTORICAL-PHILOSOPHICAL THEORY..... 21

Natalia Golovina, Eduard Dariuha

MULTIDIMENSIONALITY AND MULTIPLICITY OF MODERN
SOCIOCULTURAL TRANSFORMATIONS: THE EVOLUTION
OF THEORETICAL APPROACHES.....31

Oleksandr Horban, Svitlana Vintoniv-Bakharieva, Leonid Panasiuk

CRITICAL THINKING AS A FOUNDATIONAL WORLDVIEW
FOR MITIGATING THREATS TO HUMANITARIAN SECURITY..... 45

Hanna Horyachkovska, Natalia Dashenkova, Tetyana Korobkina

MORAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE CULTURE OF DIGNITY:
FROM NARCISSISM TO LOVE.....53

Teodor Hryvna

THE PROBLEM OF VIOLENCE IN MODERNITY:
GIRARDIAN SACRED AND DUMOUCHEL’S SCARCITY.....62

Artemii Dorosh

TRANSFORMATION OF UKRAINE’S POLICY IN THE RELIGIOUS SPHERE:
A FOCUS ON DOMESTIC RESEARCH.....74

Volodymyr Zuikov

CHAPLAIN VOLUNTEER MINISTRY AS A FORM OF SPIRITUAL
AND PSYCHOSOCIAL SUPPORT FOR MILITARY PERSONNEL
ON THE FRONTLINE..... 83

Den Sik Kan, Marharyta Steliuk

THE PHENOMENON OF CONTEMPORARY KOREAN CULTURE –
THE KOREAN HALLYU WAVE.....89

Andriy Klymenko

THE PHENOMENON OF THE FAMILY – SOCIO-CULTURAL
AND RELIGIOUS MANIFESTATIONS.....97

Nataliia Kovtun

COMMUNICATIVE PHILOSOPHY OF K.-O. APPEL:
HUMAN EXISTENCE AS AN ETHICAL PROBLEM.....105

Valentyn Koshelevskyy

SACRED TOURISM IN THE STRUCTURE OF THE RELIGIOUS SPACE
OF UKRAINE.....113

<i>Tetyana Kuchera</i> FORMATION OF THOUGHT AND LANGUAGE.....	122
<i>Irina Lomachinska, Bohdan Lomachynskyi, Svitlana Khrypko</i> WORLDVIEW FOUNDATIONS OF DIGITAL SECURITY OF YOUTH IN THE CONTEXT OF INFORMATION INFLUENCE OF SOCIAL NETWORKS.....	128
<i>Liudmyla Nepipenko</i> UKRAINIAN HISTORIOSOPHY IN THE FRAMEWORK OF THE FUNDAMENTAL ATTRACTOR OF ESTABLISHING NATIONAL AND CIVIC IDENTITY	138
<i>Oleksandr Samokhvalov</i> LOVE AS A WAY TO SELF-DISCOVERY: SOCIAL AND EXISTENTIAL DIMENSIONS.....	154
<i>Irina Sevruk, Yulia Sokolovska, Natalia Chuprynova, Mykola Tovma</i> HUMAN CENTRICITY AND HUMANITY IN THE PRACTICES OF MILITARY AND SOCIAL MANAGEMENT IN MODERN UKRAINE.....	162
<i>Pavlo Sobolievskyi</i> CONTEMPORARY CRITICISM OF THE ORDINARY LANGUAGE PHILOSOPHY: AN ARGUMENT AGAINST SCIENTISM.....	171
<i>Oleh Sokolovskyi</i> IMPLEMENTATION OF FORECASTING METHODS IN PRACTICAL RELIGIOUS STUDIES.....	178
<i>Tetiana Sukhorebra, Yuliia Kokarcha</i> THE PHILOSOPHY OF CHAOS AS AN INSTRUMENT OF LEGAL ORDER DESTRUCTION.....	186
<i>Viacheslav Semyk</i> PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF DEMODERNISATION IN POST-SOVIET SOCIETY.....	193
<i>Olena Uvarkina, Ivan Horniichuk</i> HACKATHONS: EVOLUTION AND EXISTENCE.....	201
<i>Viktor Shevtsov</i> METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE PHENOMENON OF HUMANISM IN THE EXISTENCE OF THE INDIVIDUAL AND SOCIETY.....	208
<i>Bohdan Shumchuk, Myroslava Sukhoraba</i> THE ROLE OF WOMAN IN THE MINISTRY OF THE SEVENTH-DAY ADVENTIST CHURCH: HISTORICAL AND MODERN CONTEXT.....	215

POLITICAL SCIENCE

<i>Olha Babkina, Anna Menshenina</i> HEURISTIC POTENTIAL OF POLITICAL SCIENCE: EPISTEMOLOGICAL CHALLENGES, SEARCH FOR THE FIELD OF STUDY AND INTERDISCIPLINARY DIALOGUE.....	221

Anton Bader

BASIC SOCIO-POLITICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION CITIZEN'S
CRITICAL THINKING..... 229

Grigory Bukanov

CIVIL SOCIETY AS A SUBJECT OF IMPLEMENTATION OF POLITICAL
COMMUNICATIONS IN THE SOCIAL AND POLITICAL SPACE OF UKRAINE.... 238

Yehor Valiarenko

COMPARISON OF DETERRENCE MODELS IN US FOREIGN POLICY:
COLD WAR VS US-CHINA COMPETITION..... 246

Svitlana Vovk

THE TRIANGLE F INTERACTION: STATE – CIVIL SOCIETY –
CRITICAL THINKING AS A FOUNDATION FOR THE FORMATION
OF POLITICAL IDENTITY..... 253

Alina Voichuk

THE FEATURES OF THE SYSTEM OF CHECKS AND BALANCES IN FRANCE... 260

Ihor Derevianko

ASYMMETRY OF INTERNATIONAL RELATIONS: FROM THE ERA
OF THE NAPOLEONIC WARS TO THE PARIS CONGRESS..... 267

Iryna Dudko

INTERPARLIAMENTARY RELATIONS BETWEEN THE EUROPEAN
PARLIAMENT AND THE VERKHOVNA RADA OF UKRAINE
AS A DIMENSION OF UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION COURSE..... 275

Iryna Duzha

MECHANISMS OF SECURITY SUPPORT FOR ISRAEL FROM THE UNITED
STATES: STRUCTURE, EVOLUTION AND CURRENT CHALLENGES
(2022–2025)..... 283

Alla Zakharchenko, Kristina Martyniuk

SYRIA IN THE SYSTEM OF IRAN'S FOREIGN POLICY STRATEGY:
ADAPTATION TO THE NEW SECURITY REALITY..... 288

Ihor Ishchenko, Anastasiia Bilan

MULTILATERAL DIPLOMACY AS A POLITICAL INSTITUTION
TO REGULATE MIGRATION POLICY: PREVENTING AND OVERCOMING
THE CRISIS IN EUROPE..... 297

Oleh Kavetskyi

NEOINSTITUTIONALISM AS A METHODOLOGY FOR STUDYING DOMESTIC
POLITICAL TRANSFORMATIONS..... 305

Maryna Kalashlinska

BEHAVIORAL APPROACH IN POLITICAL FORECASTING..... 311

Andrii Kovalyov

STRATEGIC COMMUNICATIONS AND MILITARY-POLITICAL MANAGEMENT:
APPROACHES TO INTERACTION IN DEMOCRATIC ORGANIZATIONAL
ENVIRONMENT..... 318

<i>Tetiana Kostiuk, Olena Ishchenko, Viktoriia Puhach</i> TOXIC LOYALTY: THE CULT OF THE LEADER AS A FACTOR IN THE DECLINE OF THE POLITICAL ELITE.....	324
<i>Roman Kulish</i> TYPOLOGY OF POPULISM’S FUNCTIONS IN POLITICAL COMMUNICATION..	331
<i>Sergiy Kurgansky</i> POST-WAR RECONSTRUCTION OF UKRAINE: INSTITUTIONAL TRANSFORMATIONS, THE ROLE OF CIVIL SOCIETY AND THE STRATEGY OF DEMOCRATIC RENEWAL.....	337
<i>Yulia Malovana, Anna Rudnieva</i> THE ISSUE OF GENDER JUSTICE IN THE POLITICAL PROCESS OF UKRAINE IN TIMES OF WAR.....	345
<i>Olena Mezhenka, Viktoriia Medvedska, Anton Bader</i> POLITICAL DECISIONS AND PUBLIC RESONANCE: THE ROLE OF STATE COMMUNICATION IN CONFLICT RESOLUTION.....	353
<i>Ihor Osadchuk</i> FEATURES OF THE FUNCTIONING OF THE RULING ELITE IN THE ATYPICAL SEMI-PRESIDENTIAL SYSTEM OF GOVERNMENT IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN (1995–2024).....	362
<i>Yurii Ostapets, Mykhailo Shelemba, Dmytro Zveriev</i> “ACTOR” PARTIES OF EUROPE (2010–2024): ESSENTIAL CHARACTERISTICS, REASONS FOR RISE AND POLITICAL FIASCO.....	370
<i>Serhii Poplavskyi</i> INSTRUMENTALIZATION OF HISTORICAL CULTURE IN RELATIONS BETWEEN UKRAINE AND POLAND.....	385
<i>Dmytro Poroschuk</i> POLITICAL SUBJECTIVITY OF CIVIL ORGANIZATIONS IN THE PROCESS OF DEMOCRATIC TRANSIT: THE EXPERIENCE OF UKRAINE.....	398
<i>Lyubomyr Skochylyas</i> URBAN POLITICAL REGIME IN LVIV DURING THE MAYORALTY OF ANDRIY SADOVYI THROUGH THE LENS OF BARBARA FERMAN’S METHODOLOGY.....	406
<i>Iryna Tyshkevych, Olha Ivasechko</i> FEATURES AND PRINCIPLES OF REALIZATION OF PARADIPLOMATIC ACTIVITY (THE CASE OF LVIV REGION).....	422
<i>Yurii Tyshkun</i> FOREIGN POLICY POSITIONING OF ICELAND: THE COUNTRY’S STRATEGY IN THE GLOBAL, REGIONAL AND SUBREGIONAL DIMENSIONS.....	433
<i>Volodymyr Tomakhiv, Orest Kachurovskyi</i> IMPACT OF DECENTRALIZATION ON DEMOCRATIC TRANSFORMATION AND NATIONAL CONSOLIDATION IN UKRAINE.....	443

Ihor Tsyhvintsev

WAR AND THE READING CULTURE OF GENERATION Z: TRANSFORMATION
OF LITERARY PREFERENCES AND THEIR POLITICAL IMPLICATIONS.....452

Oleksandra Tsymbaliuk, Yurii Prysiazhniuk

THE GROWING ROLE OF THE LUBLIN TRIANGLE:
THE FUTURE OF THE REGION AND GLOBAL SECURITY.....461

Leonid Chupriy, Olena Gotra

NUCLEAR DISARMAMENT OF THE KOREAN PENINSULA
IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION.....469

Mykhailo Shabanov

SYSTEMIC APPROACH IN APPLIED POLITICAL SCIENCE:
FUNDAMENTAL PRINCIPLES, SPECIFICS OF APPLICATION
AND PRACTICAL ASPECTS..... 477

Markiyan Shekel

INFORMAL INSTITUTIONS IN THE ERA OF DIGITALIZATION:
CHALLENGES FOR MODERN DEMOCRACY..... 484

Hennadii Shypunov

CENTRIST POLITICAL PARTIES: METHODOLOGICAL PRINCIPLES
OF RESEARCH.....492

ROUND TABLE “PHILOSOPHY OF POLITICS VALERII DENYSENKO
AND THE DEVELOPMENT OF POLITICAL SCIENCE METHODOLOGY
IN UKRAINE AND THE WORLD” (ON THE OCCASION
OF THE 70TH ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF PROFESSOR
VALERII MYKOLAIOVYCH DENYSENKO) LVIV, MAY 27, 2025 499

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 1:330 (177.77)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.1>

ЕКОНОМІЧНІ ВИМІРИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ «ПОЛІТИКИ ВИЗНАННЯ»

Тетяна Глушко

Український державний університет імені Михайла Драгоманова,

Навчально-науковий інститут філософії та освітньої політики,

кафедра філософії

вул. Пирогова, 9, 01601, м. Київ, Україна

В пропонованій статті представлено змістовно-концептуальний аналіз «політики визнання» в міждисциплінарній площині, а саме на перетині соціальної філософії та економіки. Перш за все, визначено логіку історичного розвитку самого концепту визнання, починаючи від філософії Г. Гегеля й до сучасних розробок в галузі «боротьби за визнання». Особливу увагу зосереджено на доробку авторів, які опрацьовують економічні аспекти політики визнання, а отже й економічної справедливості, в контексті таких категорій як перерозподіл, інклюзивна економіка, економіка визнання та ін. В межах дослідження виявлено, що дворівнева концепція справедливості Н. Фрейзер та «підхід спроможностей» А. Сена та М. Нуссбаум сприяли формуванню принципово нових важливих векторів подальшого розвитку даної проблематики як в контексті розвитку інституційної економіки, так й теорії соціального капіталу як продуктивного джерела розвитку економічних процесів. Аналіз економічних вимірів політики визнання продемонстрував, що імплементація відповідних принципів в соціальну практику є важливою як на локальному та регіональному рівнях, так й на глобальному. Зокрема прагнення сучасної України в цивілізаційній перспективі залишитися в просторі впливу європейських соціально-економічних практик, а також до подолання непомітного та руйнівних економічних наслідків військових дій, робить надзвичайно важливим вивчення соціально-економічних механізмів та інструментів сучасної політики визнання як такої, що сприяє розвитку інклюзивних економічних стратегій із залученням культурного та інтелектуального потенціалів усіх громадян. Сьогодні це є особливо важливим для українського суспільства, котре потребує активного залучення усіх соціальних груп до відновлення економічного потенціалу країни та продуктивної трансформації моделі української економіки.

Ключові слова: політика визнання, перерозподіл, економічна нерівність, соціальна справедливість, ідентичність.

Одним з ключових концептів сучасних теорій справедливості в соціальній філософії та політичній теорії є «політика визнання», яка постає як один з орієнтирів сучасного гуманізму [див. 14] та концепція, дослідницька увага котрої сконцентрована навколо проблем економічної нерівності та культурної ідентичності, а також пов'язаного з ними міжсуб'єктного визнання соціальних акторів – як індивідуальних, так й колективних. Ідея взаємного визнання («Anerkennung») вперше запроваджена в дослідженнях Г. Гегеля, а саме в його «Феноменології духу», де визнання розглядається як передумова формування самосвідомості, свободи та ідентичності, адже «самоусвідомлення ... зберігає своє *визнання* і свою чинність-у-собі як сутність, що існує для себе» (*курсив – Т.Г.*) [2, с. 355]. Також Г. Гегель відзначає, що саме «визнання виражає скасований розрив між моральною метою і реальністю, виражає повернення до моральної настроєності, яка знає, що ніщо не є слухним,

окрім права» [2, с. 324]. Тобто, як бачимо, онтологічні аспекти визнання для Г. Гегеля є значущими не лише на рівні індивідуальної ідентичності, а й в соціально-правовій площині.

Ця тенденція отримала подальший розвиток в межах концепту «політика визнання», що сформульований, у якості значимого феномену соціально-філософського дискурсу, відомим сучасним канадським філософом Ч. Тейлором [див. 5], котрий позиціонує визнання як базову потребу людини, від якої залежить формування її ідентичності, тоді як заперечення визнання стає різновидом культурного пригноблення. Разом з тим, він розвиває концепт визнання здебільшого у контексті обґрунтування ідеології мультикультуралізму, як етично обґрунтованої політики визнання, яка апелює до необхідності врахування потреб різних культурних груп, що характерно ліберальним демократіям.

Натомість концепт «боротьби за визнання» («Kampf um Anerkennung») сформувався під впливом гегелівської традиції й в межах неомарксизму франкфуртської школи. Зокрема гегелеву теорію визнання продовжує розробляти А. Гоннет, який ключовим елементом своїх досліджень вважає саме боротьбу за визнання й наполягає, що суспільна справедливість неможлива без морального визнання особистості. Дослідник акцентує увагу на трьох рівнях визнання, а саме йдеться про визнання на рівні сім'ї (визнання цінності особистості та її талантів), визнання в правовій площині (рівність усіх громадян перед законом) та соціальне визнання (солідарність як визнання соціальної цінності індивіда). Так, дослідник вважає, що «органічна цілісність форми суспільства ... полягає в інтерсуб'єктивному визнанні особливостей усіх індивідів» [8, с. 16], а «боротьба між суб'єктами за взаємне визнання їхньої ідентичності породжує внутрішньосуспільний тиск до практичного, політичного встановлення інститутів, які б гарантували свободу» [8, с. 5].

Як бачимо, особливу увагу дослідник приділяє важливості інституційного забезпечення визнання, що дає можливість екстраполювати цей феномен з суто культурної площини в політичну та економічну. Відповідно, «політику визнання» варто аналізувати не лише в контексті морального та культурного аспектів, а й як спосіб організації економічних інститутів, причому як на локальному, так й на міжнародному рівнях. Але, перш за все, варто відзначити, що особливу роль в розвитку економічних аспектів політики визнання відіграли дослідження сучасної американської авторки Н. Фрейзер, котра виступає одночасно і як критик «політики визнання» за її односторонній підхід до проблеми справедливості виключно через феномен культурного визнання ідентичностей, і, як дослідниця, яка суттєво вдосконалила цю концепцію та привнесла в неї новий важливий вимір – економічні аспекти справедливості, що, з її точки зору, можуть бути досягнуті лише *засобами синтезу перерозподілу та визнання*.

Власне, Н. Фрейзер продемонструвала, що культурні аспекти визнання ідентичності та економічний розподіл є рівноцінними та невід'ємними елементами соціальної справедливості, запропонувавши дворівневу концепцію соціальної справедливості – як на рівні культурного визнання, так й на рівні перерозподілу в сфері економічних відносин. Вона наголошує, що лише поєднання цих двох аспектів дозволяє досягти справжньої рівності, адже дослідниця розглядає *«перерозподіл як різновид боротьби за визнання»* (курсив – Т.Г.) [6, с. 3], котрий є важливим аспектом соціальних зрушень. Так, боротьба за права жінок має передбачати не тільки трансформацію суспільних уявлень на рівні культурних цінностей, а й відповідні економічні заходи, такі як рівна оплата праці, доступ до освіти тощо, які сприятимуть зміні статусу жінок та сприятимуть їх творчій самореалізації. Маємо визнати, що станом на сьогодні ця ідея активно розробляється в сучасній *феміністичній економіці* та є одним з важливих аспектів розвитку *інклюзивної економіки*.

Як бачимо, для Н. Фрейзер досить важливо було продемонструвати взаємозв'язок між визнанням та перерозподілом, оскільки вона зосереджує свою увагу на аналізі соціаль-

ної справедливості в епоху політики ідентичності, елементами якої стають перерозподіл, визнання та залученість. Дослідниця наголошує, що «лише шукаючи інтегративні підходи, які об'єднують перерозподіл і визнання, ми зможемо задовольнити вимоги справедливості для всіх» [6, с. 94]. Тоді як основні виміри несправедливості, з точки зору дослідниці, проявляють себе у формі експлуатації, економічної маргіналізації окремих соціальних груп на ринку праці та економічної депривації, як відсутності інституційного забезпечення доступу громадян до базових матеріальних умов необхідних для ефективної життєдіяльності.

Важливо, що дослідниця актуалізує цю проблематику й на рівні глобальних статусних конфліктів, стверджуючи, що неоліберальний капіталізм, який агресивно розширюється, радикально загострює економічну нерівність в сучасному світі. В таких умовах *боротьба за економічне визнання* набуває особливого статусу й «деякі захисники перерозподілу стають протекціоністами саме в той момент, коли економічна глобалізація унеможливує застосування кейнсіанства в одній країні» [6, с. 92], що призводить до поглиблення міжнаціональної економічної нерівності шляхом нав'язування національних рамок процесам, які за своєю суттю є транснаціональними. Н. Фрейзер вважає це проблемою неправильного фреймінгу, тобто вона не є прихильницею економічного націоналізму, як ідеологічного різновиду організації господарської практики, хоча, на наш погляд, досить показово, що саме такі тенденції ми значною мірою спостерігаємо в сучасних США.

Варто визнати, що дослідження Н. Фрейзер та її полеміка з А. Гоннетом [див. 6], сприяли суттєвим зрушенням у сфері розвитку дискурсу економічної справедливості та посприяли формуванню нових механізмів для подолання феномену економічної маргіналізації окремих суспільних страт. Переосмислення проблеми справедливості як в культурному (визнання ідентичностей та прав людини), так й в економічному (проблема перерозподілу та доступу до базових соціальних благ) продемонстрували, що *визнання* – це не лише морально-політична категорія, а й важливий чинник доступу до ресурсів, праці, освіти та соціального капіталу, а отже й до реалізації прав, можливостей та індивідуального потенціалу громадян, на чому особливо наголошують ще два визначні мислителі сучасності, які поглибили розвиток політики визнання в економічній площині крізь призму так званого «підходу спроможностей» (*capabilities approach*).

Йдеться про дослідження А. Сена [12] та М. Нусбаум [9; 10], котрі розглядають економічну справедливість вже саме як розвиток рівних можливостей громадян для реалізації їхнього потенціалу, тобто економічна справедливість постає для них у якості наявності рівного доступу до реалізації економічних спроможностей. Так, сучасний індо-американський економіст та філософ А. Сен в своїй ключовій праці «Development as Freedom» обґрунтовує основні засади розуміння визнання саме через інституційний доступ до реалізації спроможностей, він наполягає, що розвиток стосується не лише економічного зростання як такого, а й розширення людських свобод та забезпечення гідності, саме тому соціально-економічна практика суспільства має сприяти розвитку економічної, політичної та соціальної свободи її громадян. При цьому дослідник наголошує, що «бідність має розглядатися як позбавлення базових можливостей, а не просто як низький рівень доходів... брак доходу може бути основною причиною позбавлення людини реалізації спроможностей» [12, с. 87].

Тому окремо варто наголосити, що А. Сен формулює ідею економічного розвитку суспільства крізь призму саме розширення свобод громадян для реалізації їхніх спроможностей та відповідних інституційних можливостей, а не просто як зростання економічних показників. Як бачимо, особливу увагу він приділяє бідності саме як продукту невизнання, що створює соціальні умови депривації спроможностей, тобто позбавлення можливості

реалізувати економічні та політичні здібності. Відповідно, феномен економічної справедливості, за А. Сеном, мусить включати в себе етично-соціальні аспекти визнання економічних спроможностей та створення умов і можливостей для їх реалізації.

Сформовану А. Сеном тенденцію продовжує його послідовник М. Нуссбаум, яка так само працює в межах «capabilities approach», тобто підходу, який орієнтується на рівні можливості в реалізації спроможностей. Дослідниця акцентує увагу, що під людськими спроможностями мається на увазі «те, що люди насправді здатні робити і ким вони можуть стати», адже саме «спроможності можуть бути об'єктом спільного консенсусу між людьми, які в іншому випадку мають дуже різні ... концепції блага» [10, с. 5]. Зокрема в своєму дослідженні «Women and Human Development...» М. Нуссбаум застосовує підхід спроможностей до проблеми дискримінації жінок, який ми вже вище наводили як показовий приклад синтезу проблеми економічної нерівності з політикою визнання у контексті аналізу творчого доробку Н. Фрейзер.

Також М. Нуссбаум зазначає, що хоча перерозподіл в сьогоденні й здається відповідною формою виправлення минулого, однак принципи глобальної конкуренції значною мірою вигідні саме багатшим країнам, так само як і політика Світового банку та Міжнародного валютного фонду. Тому такі особливості сучасного світу роблять обґрунтованим висновок, що оскільки бідніші країни не конкурують на рівних умовах, «особлива увага до їхніх обставин та перерозподільчі дії видаються важливими для виправлення цього дисбалансу» [10, с. 116].

На наш погляд, цілком доцільно також наголосити, що М. Нуссбаум спирається й на категоричний імператив І. Канта, наголошуючи на сутнісному значенні принципу спроможностей кожної людини, адже останній заснований на кантіанському принципі кожної людини як меті. Вдосконалюючи «підхід спроможностей», М. Нуссбаум робить висновок, що «спроможність... є різновидом свободи: субстанційної свободи досягати альтернативних комбінацій функціонування» [10, с. 20]. Тобто вона наполягає, що йдеться не просто про здібності, що властиві людині, а й про свободи та можливості, які створюються в результаті поєднання особистих здібностей з можливостями політичного, соціального та економічного середовища, в якому розвивається соціальна ідентичність людини. Таким чином, підхід, заснований на спроможностях, по суті, демонструє, що важливим джерелом розвитку унікальної продуктивності соціально-економічних систем є не лише матеріальний та фінансовий капітали, а й їхній людський та соціальний капітали.

Відповідно, феномен «політики визнання» безпосередньо стосується розробки методики забезпечення справедливості не лише через визнання культурної, етнічної або гендерної, а також й економічної ідентичності різних соціальних груп. На противагу ідеї демонтажу ліберальної демократії, яка відстоюється більш пізньою концепцією «темного просвітництва», котре у якості альтернативи пропонує своєрідний різновид елітарного авторитаризму, політика визнання продовжує працювати над вдосконаленням соціальних практик демократичного суспільства.

Таким чином, політика визнання в економічній площині має враховувати наскільки соціальні інституції створюють можливості для економічної самореалізації громадян, зокрема показники доступності якісної освіти, доступу до ринку праці та охорони здоров'я. Разом з тим, феномен політики визнання важливий не лише на рівні локальному чи регіональному, а й на глобальному, де вона стає впливовим інструментом економічної деколонізації. Тобто визнання потребують не лише громадяни в межах окремих соціальних систем, а й окремі економічні нації як суб'єкти світової економіки [див. 3], незалежно від актуального рівня ключових економічних показників чи фактичного місця у світовому

виробництві. Саме в межах такої логіки сформувалися концепції інклюзивного капіталізму та *інклюзивної економіки*.

Саме в межах теорій економічної інклюзії формуються ідеї рівності доступу до ринку праці, капіталу та суспільних благ для усіх верств суспільства, незалежно від расового чи етнічного походження або статевої чи гендерної ідентифікації. Ідея економічної інклюзивності є однією з наріжних для інституціональної економіки, що зокрема прослідковується в роботі «Why Nations Fail...» Д. Аджемоглу та Дж. Робінсона, де автори відзначають, що політика визнання дійсно є важливою для створення інклюзивних економічних інститутів, адже саме «інститути... визначають успіх чи поразку нації» [1, с. 50].

Так, економічні інститути сучасного українського суспільства, як в умовах військової агресії з боку північного сусіда, так й зважаючи на наявність практик непотизму, потребують фундаментального переформатування та розробки стратегічних рівнів становлення нової економічної політики нашої держави в майбутній поствоєнний період. Визнання ж економічних стратегій України в межах Європейського союзу вимагатиме інституційного вбудовування нашої країни в економічну архітектуру європейських держав та узгодженого перерозподілу зон виробництва й економічного впливу.

Відповідно, на наш погляд, соціально-креативний потенціал «політики визнання» в економічній площині є досить продуктивним та перспективним дослідницьким напрямом, котрий потребує подальшого системного осмислення та уважного структурно-функціонального аналізу. На нашу думку, однією з найменш досліджених, але критично важливих сфер аналізу в сучасних умовах, є зв'язок між теоретичними принципами «політики визнання» та конкретними економічними процесами, які можуть забезпечувати її реалізацію в демократичних суспільствах. Адже політика визнання, як бачимо, може впливати на доступ до економічних благ, сприяти формуванню інклюзивних соціальних інститутів та розвитку інклюзивного ринку праці, а також вдосконаленню механізмів соціальної мобільності.

Відповідні державні програми в перспективі можуть змінювати економічний ландшафт суспільств, а брендинг культурної ідентичності може в перспективі сприяти створенню нових ринків, а отже збагаченню економічної культури людства, оскільки політика визнання акцентує увагу на необхідності підтримки анти-дискримінаційного законодавства у сфері економічних прав та свобод громадян, що дозволяє залучати до економічних процесів раніше виключені групи. Також саме в межах політики економічного визнання викристалізовується так звана *культурна економіка* та пов'язані з нею *культурні індустрії*, де визнання культурної унікальності стає основою для монетизації культурних продуктів.

Якщо для індустріальної доби ключовим аспектом економічного поступу була саме ідея продуктивності, яка майже не проблематизувала маргіналізацію меншин та не виявляла їхні приховані економічні потенціали, то для постіндустріальної доби поступово набуває важливості право на ідентичність та її визнання, а отже право на суб'єктність, в тому числі й в соціально-економічній площині. Становлення *економіки ідентичності* (identity economy), в межах якої приналежність до певної соціальної групи формує економічні привілеї або бар'єри, формуючи, в такий спосіб, соціальні ієрархії та інституціоналізовану економічну нерівність. Показники такої економічної та, особливо, фінансової несправедливості спонукають сучасних мислителів до аналізу стратегій «інклюзивної економіки» як альтернативи сучасного фінансового капіталізму, що дозволить подолати його недоліки.

Відповідну роль в процесі розвитку цих ідей відіграє в сучасному дискурсі й французький економіст Т. Пікетті, концепція економічної справедливості котрого значною мірою співзвучна філософським принципам політики визнання, особливо в контек-

сті рівності спроможностей. Так, дослідника надзвичайно хвилює тенденція до суттєвого зростання розриву в фінансових можливостях між бідними та багатими прошарками населення, котра в історичній перспективі перманентно зростає в геометричній прогресії [див. 4]. Разом з тим, в своєму дослідженні «Economics of Inequality» він наголошує, що «питання нерівності та перерозподілу є ключовим в політичних конфліктах» [11, с. 1].

Мислитель виокремлює різні системи перерозподілу, які він називає «*pure redistribution*» та «*efficient redistribution*», тобто «чистий» та «ефективний» перерозподіл. Так, чистий перерозподіл можемо спостерігати тоді, коли ринкова рівновага відповідає принципу Парето й неможливо змінити розподіл ресурсів таким чином, щоб у виграші були всі учасники економічного процесу, але соціальна справедливість все ж вимагає перерозподілу від більш забезпечених до менш забезпечених. Ефективний же перерозподіл доступний в умовах, коли недосконалості ринку дозволяють пряме втручання у виробничий процес для досягнення справедливого розподілу ресурсів. Таким чином, Т. Пікетті акцентує увагу на потребі перегляду економічної політики в бік забезпечення можливостей доступу суб'єктів економічної діяльності до економічних ресурсів та капіталу для створення умов для ефективного перерозподілу, що значною мірою співзвучно ідеям А. Сена та М. Нуссбаум.

Тому важливим аспектом сучасних досліджень має бути й *економіка визнання*, одним з прикладів дослідження котрої є однойменна розвідка К. Ховела [див. 7], який пропонує альтернативну філософську основу для вивчення економіки в історичному контексті, зокрема через спадщину окремих історичних постатей. Так, позиціонування італійського філософа XIX століття А. Росміні в контексті ідей сучасної економіки визнання є досить показовим, адже уявлення останнього про людську та економічну діяльність, засноване саме на «особистісних» здібностях людей. Тому досить показово, що дане дослідження сформувало суттєву концептуальну основу для розвитку альтернативних підходів до неокласичної економічної парадигми.

Зв'язок визнання з економічною інклюзією та соціальним капіталом демонструє, на наш погляд, особливу актуальність розробки, в контексті політики визнання, механізмів економічної інклюзії, виявлення економічних інструментів компенсації історичної маргіналізації суспільних верств або окремих етносів чи націй. Також не менш важливим виглядає й аналіз взаємозв'язку економічної інклюзії зі стратегіями формування соціальних ідентичностей та визначення можливої міри впливу визнання певних соціальних груп на їхнє економічне становище.

Разом з тим, варто звернути увагу й на деякі ризики політики визнання в економічній площині. Так, на жаль, іноді визнання може бути застосовано лише як маркетинговий інструмент або використовуватися суто символічно без реального перерозподілу, цей феномен отримав назву *комодифікації ідентичності*. Також, в окремих випадках, можуть виникати конфлікти між визнанням та довготривалою економічною продуктивністю, які варто аналізувати окремо. Важливо, що політика визнання в економічній площині також може бути позиціонована як один з індикаторів сталого розвитку, адже властивий їй принцип інклюзивності сприяє формуванню більш стійкої та інноваційної економічної системи, що частково продемонстровано в роботі Дж. Стігліца «Ціна нерівності» [див. 13], де автор наголошував, що економічна нерівність фактично руйнує демократичні інститути та економічне зростання.

Отже, політика визнання впливає не лише на символічну, а й на матеріальну реальність, сприяючи економічній інклюзії та формуванню більш рівноправних суспільств. Вона має суттєвий економічний потенціал, позитивно впливаючи на розвиток соціального

капіталу, ринкові механізми та економічну мобільність. У якості інституційної умови реалізації базових спроможностей, політика визнання сприяє утвердженню свобод та гідності громадян, створюючи сприятливі умови для розвитку альтернативних економічних моделей, заснованих на принципах рівноправного визнання. Тому потреба трансформації моделі української економіки, як у зв'язку зі знищенням економічних потужностей руйнівними наслідками війни, так й прагненням України до Європейського союзу, робить особливо важливою концентрацію дослідницької уваги на практичних можливостях сучасної «політики визнання» в економічній площині. Адже визнання, як чинник економічної мобільності, сприятиме подоланню соціальної нерівності та підвищенню ефективності економічних процесів всередині країни, уможливорюючи, в такий спосіб, розробку та впровадження більш ефективних стратегій міжнародної економічної співпраці, особливо в європейському економічному просторі.

Список використаної літератури

1. Аджемоглу Д., Робінсон Дж. Чому нації занепадають / пер. з англ. Олександра Дем'янука. Київ: Наш Формат, 2016. 472 с.
2. Гегель Г. Феноменологія духу / пер. з нім. Петра Таращука. Київ: Основи, 2004.
3. Глушко Т.П. Економічна теорія нації: соціально-філософський контекст. К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. 299 с.
4. Пікетті Т. Капітал у XXI столітті / пер. з англ. Н. Палій. Київ: Наш Формат, 2016. 696 с.
5. Тейлор Ч. Мультикультуралізм і «політика визнання» / пер. Р. Димерця. Київ: Альтерпрес, 2004. 172 с.
6. Fraser N., Honneth A. Redistribution or recognition? A political-philosophical exchange. New York: Verso Books, 2003. 197 p.
7. Hoveel C. The Economy of Recognition. Person, Market and Society in Antonio Rosmini. New York: Springer, 2013. 263 p.
8. Honneth A. The Struggle for Recognition: The Moral Grammar of Social Conflicts / translated by Joel Anderson. Cambridge: The MIT Press, 1995. 215 p.
9. Nussbaum M. Creating capabilities: The human development approach. Cambridge: Harvard University Press, 2011. 237 p.
10. Nussbaum M. Women and Human Development: The Capabilities Approach. Cambridge : Cambridge University Press, 2000. 312 p.
11. Piketty T. The Economics of Inequality / translated by Arthur Goldhammer. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 2015. 142 p.
12. Sen A. Development as freedom. Alfred A. Oxford: Oxford University Press, 1999. 366 p.
13. Stiglitz J.E. The Price of Inequality. London: Penguin, 2012. 560 p.
14. Svetelj T. Politics of Recognition: The Guideline for Modern Humanism / The International Journal of Civic, Political, and Community Studies, 2013. Volume: 10, Issue 4. Pp. 45–53. URL: <https://doi.org/10.18848/2327-0047/CGP/v10i04/58259>

ECONOMIC DIMENSIONS AND PROSPECTS OF “RECOGNITION POLITICS”**Tetiana Hlushko***Dragomanov Ukrainian State University,**The Educational and Research Institute for Philosophy and Educational Policy,**Chair of Philosophy**Pyrohova str., 9, 01601, Kyiv, Ukraine*

The article is providing a substantive-conceptual analysis for the “recognition politics” in the interdisciplinary perspective, more particularly at the intersection of social philosophy and economics. The logic of historical development of the “recognition” concept was primarily considered from Hegel’s philosophy to modern “struggle for recognition” researches. Particular attention is focused on the work of authors who explore “politics of recognition” from the point of economic issues, and therefore economic justice, in the context of such categories as redistribution, inclusive economy, economy of recognition etc. The research has shown that N. Fraser’s two-level concept of justice and “capabilities approach” by A. Sen and M. Nussbaum have contributed to the establishment of fundamentally new important vectors for the further development of this problem both in the context of institutional economics and social capital theory as a powerful resource for the development of economic processes. Analysis of recognition politics economic dimensions has revealed that implementation of the relevant principles in social practice is important both at the local, regional and global levels. In this regard, the aspiration of modern Ukraine to be part of the European socio-economic practices in the civilization perspective, as well as to overcome nepotism and the devastating economic consequences of the war, makes it extremely important to explore the socio-economic mechanisms and instruments of modern recognition politics as such that contributing to the inclusive economic strategies, involving the cultural and intellectual potential of all citizens. This is especially important today for Ukrainian society, which demands active inclusion of all social groups for restoring the country’s economic capabilities and productive transformation of the Ukrainian economic model.

Key words: politics of recognition, redistribution, economic inequality, social justice, identity.

УДК 101.8-029:9][16-029:1]316.77-047.44
DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.2>

КОНЦЕПТ ЕМПІРИЧНОГО АНАЛІЗУ ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКОЇ ТЕОРІЇ

Ярослав Гнатюк

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
факультет психології, кафедра філософії, соціології і релігієзнавства
вул. Шевченка, 57, 76000, м. Івано-Франківськ, Україна*

У статті розглядається авторська концепція емпіричного аналізу емпіричного аналізу історико-філософської теорії зі значенням філософської теорії історико-філософської теорії в практиці історико-філософського дискурсу. Емпіричний аналіз історико-філософської теорії визначається як специфікативно-синтаксичний аналіз і фіксувально-семантичний аналіз інформаційної взаємодії підметової і присудкової культур лінгвістичного каркасу, невідомої (логіко-підметової) і відомої (логіко-присудкової) культур логічного каркасу та комунікантно-методологічний аналіз досліджуваної (історичної) і дослідницької (актуальної) культур методологічного каркасу, що складають комунікативний каркас філософської теорії історико-філософської теорії. У ньому лінгвістичний каркас, в якому мова постає методом аналізу, збігається з методологічним каркасом, в якому філософія як прикладна логіка слугує методом аналізу. Лінгвістичний і логічний каркаси представлені у структурі філософської теорії історико-філософської теорії логічною міжкультурною комунікацією, а логічний і методологічний каркаси – методологічною міжкультурною комунікацією. Логічна і методологічна міжкультурна комунікація утворюють єдність – логіко-методологічну міжкультурну комунікацію. Вона, своєю чергою, поєднується з історико-філософською міжкультурною комунікацією, реалізуючи у такий спосіб принцип єдності історичного і логічного. У заданій перспективі емпіричний аналіз історико-філософської теорії передбачає єдність історико-філософської і логіко-методологічної міжкультурної комунікації, на підставі якої постає інтернальна міжкультурна комунікація. При цьому він виокремлює модель внутрішньої історії філософії у вигляді системи комунікативних речень мови історико-філософської теорії як емпіричний об'єкт свого дослідження. Виявляються методологічні можливості застосування емпіричного аналізу історико-філософської теорії в історико-філософському дискурсі. Вони ілюструються у процесі аналітичної практики філософської теорії історико-філософської теорії. Метафілософська логіка як філософська логіка комунікації філософських логік і числення класів предикатів, значеннями яких слугують побічні дефінітивні специфікації, в емпіричному аналізі історико-філософської теорії постає засобом експлікації сенсів тверджень мови історико-філософської теорії, актуалізації потенціалу історико-філософського знання, а метафілософія як філософська історія філософії – способом його представлення в історико-філософському дискурсі.

Ключові слова: філософія, метафілософія, історія філософії, філософська логіка, метафілософська логіка, емпіричний аналіз історико-філософської теорії.

Важливим концептом історії філософії як системи знання вважають поняття філософії як історії філософії. Цей концепт базується на принципі єдності історичного і логічного, історичної філософії і логічної філософії, історії філософії і систематичної філософії І. Гегеля, що постулюється ним у «Науці логіки», «Філософії природи», «Філософії історії» і «Лекціях з історії філософії». На його думку, «в історії філософії ми знаходимо різні сходинки логічної ідеї у формі філософських систем, що сліднують одна за одною, кожна з яких має за свою основу особливу дефініцію абсолюту» [1, с. 169]. Розвиваючи свою тезу, він зазначав, що «історія філософії за своїм істотним змістом має справу не з

минулим, а з вічним і повністю наявним і має бути порівнювана у своєму результаті не з галереєю помилок людського духу, а швидше з пантеоном божественних образів. Але ці божественні образи суть різні сходи ідеї, як вони сліднують одна за одною в діалектичному розвитку. Завданням самої історії залишається більш точно з'ясувати, якою мірою має місце в історії філософії розвиток її змісту, що з одного боку, узгоджується з діалектичним розвитком чистої логічної ідеї, а з іншого боку, відходить від нього» [1, с. 170]. Принцип єдності історичного і логічного, беручи до уваги те, що історія філософії і філософська логіка є розділами метафілософії, слід розуміти як єдність філософії і метафілософії, філософської і метафілософської логіки. За такого розуміння, філософія як історія філософії набуває статусу філософії як метафілософії, історія філософії як філософська логіка – статусу філософської логіки як метафілософської логіки. Логічне пояснення філософських понять «філософія як метафілософія» і «філософська логіка як метафілософська логіка» здійснюється за допомогою редукції, унаслідок розкладання цих складених понять на їхні складники. Ними є такі терміни, як «філософія», «метафілософія», «філософська логіка» і «метафілософська логіка». Передумовою їхнього розуміння є тлумачення теорії, розрізнення об'єктної теорії і метатеорії. Теорією називається система речень. Вона будується за правилами логіки на підставі логічних відношень визначення і висновування. Структура теорії складена з об'єктної теорії і метатеорії. Об'єктна теорія вважається нижчим щаблем теорії, метатеорія – її вищим щаблем. За такого тлумачення структура теорії розуміється як ієрархія теорій. Об'єктна теорія представляє систему речень про об'єкти, а метатеорія – систему речень про речення. Серед речень про об'єкти розрізняють речення про емпіричні об'єкти і речення про теоретичні об'єкти. Реченнями про емпіричні об'єкти називають твердження про реально існуючі унікальні цілості, що мають просторово-часові визначення, доступні для чуттєвого пізнання і фіксуються термінами спостереження або емпіричними термінами. Реченнями про теоретичні об'єкти – твердження про концептуально уявні унікальні цілості, що мають ідеальну природу, доступні для раціонального пізнання і виражені теоретичними термінами. Відповідно серед речень про речення виокремлюють речення про відношення між мовними знаками і речення про відношення між мовними знаками та їхніми значеннями. Реченнями про відношення між мовними знаками називають твердження про способи утворення або перетворення мовних знаків. Реченнями про відношення між мовними знаками та їхніми значеннями – твердження про способи тлумачення предметних або смислових значень мовних знаків. Перші з них характеризують логічний синтаксис речень, другі – їхню логічну семантику. Речення про об'єкти називають об'єктною мовою або мовою-об'єктом, речення про речення – метамовою. Об'єктна мова є мовою опису об'єктів і предметом аналізу, метамова – мовою опису і засобом аналізу об'єктної мови. Засобами метамови проводиться синтаксичний і семантичний аналіз об'єктної мови. Унаслідок цих процедур уточнюються смисли виразів об'єктної мови. Прикладами об'єктної теорії можуть бути логіка, математика, фізика, історія, психологія, соціологія, а метатеорії – металогіка, метаматематика, метафізика, метаісторія, метапсихологія, метасоціологія.

Філософія як ієрархія теорій включає в себе філософію і метафілософію. Філософією називають філософську теорію світогляду. Вона представляє світ філософських понять як абстрактних об'єктів і принципів тлумачення дійсності та їхні логічні пояснення, метафілософією – філософську теорію саморефлексії філософського світогляду. Вона аналізує об'єктний світ філософських понять та їхній зміст. Мета філософії полягає у винайденні нових авторських філософських понять (філософських концептів), що слугують принципами розуміння дійсності та засобами розвитку поняттєвої мови філософської теорії.

Метою ж метафілософії слугує виявлення логічної необхідності, що спричиняє створення і розвиток авторських філософських понять. За типом теоретичності розрізняють теоретичну і практичну філософію. Теоретичною філософією вважається філософська теорія, метою якої є отримання знання, практичною філософією – філософська теорія, метою якої є обґрунтування діяльності. До теоретичної філософії належать онтологія, метафізика, діалектика, феноменологія, до практичної філософії – етика, аксіологія, філософія права, філософія політики, філософія господарства. За функціовальним призначенням філософію поділяють на теоретичну і прикладну. Теоретична філософія методологічно орієнтована на побудову і розвиток філософської теорії, прикладна філософія – на застосування філософської теорії в реальній практиці. До теоретичної філософії у цьому випадку належать діалектична філософія, конструктивна епістемологія, наративістська філософія історії, до прикладної філософії – філософська експертиза, філософотерапія, особистісний консалтинг. За об'єктом дослідження розрізняють теоретичну й емпіричну філософію. Теоретична філософія аналізує історію філософської термінології і логіку формування філософських понять, емпірична філософія – факти логічної діяльності. Прикладом першої філософії слугує континентальна філософія, прикладом другої – аналітична філософія. За способом буття у культурі виокремлюють теоретичну, есеїстичну і мистецьку філософію. Теоретична філософія представляє поняттєве буття філософської теорії, есеїстична філософія – смислообразне буття філософського мовлення, а мистецька філософія – смислообразно-персональне буття філософських думок. Прикладами першої філософії слугують філософські системи і теорії, прикладами другої – філософські афоризми, щоденники й есе, прикладами третьої – філософські романи, інтелектуальні п'єси, літературні утопії й антиутопії та їхні головні герої – Дон Кіхот, Гамлет, Фауст тощо [2, с. 12–13]. За інтенцією рефлексивності можна розрізнити рефлексивну й авторефлексивну метафілософію. Рефлексивна метафілософія проводить рефлексивний аналіз географічних, культурних, соціальних і ментальних чинників формування філософії, авторефлексивна метафілософія – авторефлексивний аналіз логічних, методологічних, системних, теоретичних й історичних чинників її формування. Рефлексивна метафілософія представлена географією філософії, культурологією філософії, соціологією філософії, психологією філософії і дидактикою філософії, авторефлексивна метафілософія – метафізикою філософії, генеалогією філософії, історією філософії, філософською логікою, філософською евристикою і філософською методологією [2, с. 14]. Відповідно до розрізнення філософії і метафілософії можна виокремити філософську і метафілософську логіку, що посідають нижчий і вищий щаблі філософсько-логічної теорії. Філософською логікою називається логічна система філософських категорій, метафілософською логікою – логічна комунікація логічних систем філософських категорій. Філософські категорії слугують засобами опису і тлумачення предикативних станів речей або предикативних зв'язків явищ. При такій інтерпретації, вони називаються класами предикатів. Звідси перевизначення філософської і метафілософської логіки. Філософською логікою вважається числення класів предикатів, значеннями яких слугують прямі дефінітивні специфікації, метафілософською логікою – числення класів предикатів, значеннями яких слугують побічні дефінітивні специфікації. Тож метафілософська логіка – це філософська логіка комунікації філософських логік. Вихідна логічна структура твердження філософської логіки має форму «S (a / b) P [S є / не є P]», де S – простий суб'єкт (граматичний суб'єкт, логіко-граматичний підмет), P – простий предикат (граматичний предикат, логіко-граматичний присудок), а і b – філософські категорії, є і не є (заперечення як синтаксичний варіант ствердження факту неналежності предмету деякої властивості) – функтор, що у синтаксичному значенні (синтаксичному визначенні) означає

«перетворюється на», а у семантичному значенні (семантичному визначенні) – «переопи-сується терміном». Унаслідок притаманних йому значень функтор твердження філософ-ської логіки кваліфікується як пряма дефінітивна специфікація, а саме її твердження – як просте дефінітивно-специфікативне твердження. У прямій дефінітивній специфікації про-стий суб'єкт і простий предикат безпосередньо, без проміжних чи додаткових дій, дефі-нітивно специфікуються як певні філософські категорії. Якщо простий суб'єкт і простий предикат прямо дефінітивно специфікуються як метафізичні категорії, виникає метафі-зична логіка. Якщо ж вони прямо дефінітивно специфікуються як діалектичні категорії, постає діалектична логіка. Насамкінець, якщо вони прямо дефінітивно специфікуються як феноменологічні категорії формується феноменологічна логіка. Метафізична, діалектична і феноменологічна логіка утворюють філософську логіку або континентальну аналітику. Послугуючись прямою дефінітивною специфікацією, потрібно утримувати у полі зору дві низки категорій: низку логічних категорій «суб'єкт – предикат» і низку філософських категорій: «загальне – особливе – одиничне», «субстанція – якість – кількість», «інтен-ція – феномен – ейдос» тощо, а також їхні численні навахресні взаємопереходи. Це усклад-нює застосування прямої дефінітивної специфікації у практиці філософських міркувань. Зазначена обставина значною мірою спричинилася до забуття континентальної аналітики у філософському дискурсі [3, с. 22–23].

Метафілософська логіка, яку обстоює автор статті, пропонує вихід із цієї проблем-ної ситуації. Вона перекладає логічний синтаксис твердження філософської логіки, яка при цьому отримує назву традиційної філософської логіки, мовою логічного синтаксису твердження модерної філософської логіки, яка знову ж таки є концептом автора статті. Концептуальна структура твердження традиційної філософської логіки « $S \text{ (}^a\text{)} P [S \in / \text{ не} \in P]$ » замінюється концептуальною структурою твердження модерної філософської логіки « $S \text{ (}a\text{)} - P \text{ (}b\text{)}$ », де $S \text{ (}a\text{)}$ – складний суб'єкт (модернізована стандартна пропозиційна функція суб'єктного типу, логіко-математичний підмет, специфікативна функція суб'єктного типу), $P \text{ (}b\text{)}$ – складний предикат (модернізована стандартна пропозиційна функція предикатного типу, логіко-математичний присудок, специфікативна функція предикатного типу). Спе-цифікативна функція суб'єктного типу формується шляхом синтаксичних змін предиката (пропозиційної функції) логіки предикатів першого порядку, що подається схемою $P(x)$, де P – функція-константа, x – аргумент-змінна, унаслідок яких функція-константа P перетворюється на простий суб'єкт S , а аргумент-змінна x – на певну філософську категорію зі списку діалектичних, метафізичних чи феноменологічних категорій, що фіксується літе-рою a . Таким чином постає внутрішня структура складного суб'єкта $S \text{ (}a\text{)}$. Відповідно і специфікативна функція предикатного типу також формується шляхом синтаксичних змін структури предиката першопорядкової логіки предикатів, унаслідок яких функція-кон-станта P перетворюється на простий предикат P , а аргумент-змінна x – на певну філософ-ську категорію зі списку діалектичних, метафізичних чи феноменологічних категорій b . У такий спосіб постає внутрішня структура простого предиката $P \text{ (}b\text{)}$. Тож структура про-стого суб'єкта і предиката як пропозиційних функцій така ж сама, як і структура предиката логіки предикатів першого порядку як пропозиційної функції. У ній функція-константа (пропозиційна) є предметною константою, а аргумент-змінна – предметною змінною.

Якщо традиційне філософське дефінітивно-специфікативне твердження узагальню-ється у прямій дефінітивній специфікації, то модерне філософське твердження – у побічній дефінітивній специфікації. У побічній дефінітивній специфікації, що складена із трьох пря-мих дефінітивних специфікацій, елементарна логіко-граматична форма « $S \in P$ » як вихідна категорія спочатку перетворюється на стандартну пропозиційну функцію « $F(x)$ » як першу

похідну категорію, потім стандартна пропозиційна функція як перша похідна категорія перетворюється на модернізовану стандартну пропозиційну функцію суб'єктного типу «S (a)» чи модернізовану стандартну пропозиційну функцію предикатного типу «P (b)» як другу похідну категорію, і насамкінець, модернізована стандартна пропозиційна функція як друга похідна категорія перетворюється на модифіковану логіко-граматичну форму «S (a) – P (b)» як третю похідну категорію. У модерній діалектичній логіці абстрактна схема дефінітивно-специфікативного твердження модерної філософської логіки «S (a) – P (b)» конкретизується схемами модерного діалектичного дефінітивно-специфікативного твердження «S (x) – P (z)», «S (z) – P (y)», «S (y) – P (x)», де x – одиничне, y – особливе, z – загальне. Відповідно у модерній метафізичній логіці абстрактна схема модерного філософського дефінітивно-специфікативного твердження «S (a) – P (b)» конкретизується схемами модерного метафізичного дефінітивно-специфікативного твердження «S (r) – P (s)», «S (r) – P (a)», «S (r) – P (c)», де r – річ (перша субстанція), s – вид або рід (друга субстанція), a – якість, c – кількість. Насамкінець, у модерній феноменологічній логіці абстрактна схема модерного філософського дефінітивно-специфікативного твердження «S (a) – P (b)» конкретизується схемами модерного феноменологічного твердження «S (c) – P (d)», «S (f) – P (e)» тощо, де c – концепт, d – денотат, f – феномен, e – ейдос, невидимим каркасом яких слугує інтенція, що спрямована на них і відношення між ними. Метафілософська логіка не просто замінює традиційні філософські логіки модерними філософськими логіками, а налагоджує логічну міжкультурну комунікацію між модерними філософськими логіками. Метафілософська логіка постає філософською логікою комунікації філософських логік. У налагодженні інформаційної взаємодії між модерними філософськими логіками у контексті метафілософської логіки головну роль відіграє модерна діалектична логіка. У модерній діалектичній логіці категорії загальне, особливе й одиничне традиційної діалектичної логіки постають концептуально еквівалентними із предикатними символами класичної логіки предикатів, а традиційні діалектичні категорії і класичні предикатні символи – концептуально еквівалентними із стандартними (класичними) пропозиційними функціями першопорядкової логіки предикатів. Схематично наведену серію еквівалентностей можна представити так: $x, y, z \equiv P, Q, R \equiv P(x), Q(y), R(z)$, де x – одиничне, y – особливе, z – загальне, P, Q, R – предикатні символи, P (x), Q (y), R (z) – стандартні пропозиційні функції. У модерній діалектичній логіці стандартні пропозиційні функції модифікуються, набуваючи вигляду модернізованих стандартних пропозиційних функцій суб'єктного і предикатного типу: S (x), S (y), S (z), P (x), P (y), P (z). Вони слугують головними термінами модерної діалектичної логіки. Поєднуючись між собою у відповідних навхресних комбінаціях, вони утворюють твердження модерної діалектичної логіки. Якщо розділами філософської логіки, їхніми традиційними і модерними моделями, вважаються метафізична, діалектична і феноменологічна логіки, то розділами метафілософської логіки – логіка комунікації логічних синтаксисів і логіка комунікації логічних семантик. У логіці комунікації логічних синтаксисів шляхом інформаційної взаємодії між модернізованим елементарним суб'єктно-предикативним синтаксисом тверджень модерної метафізичної логіки і модернізованим перспективним інтенційно-модифікативним синтаксисом тверджень модерної феноменологічної логіки на підставі модернізованого конверсивного дефінітивно-специфікативного синтаксису тверджень модерної діалектичної логіки формується специфікативний синтаксис (модифікативний синтаксис, модифікативний суб'єктно-предикативний синтаксис) тверджень метафілософської логіки [4, с. 81–82]. У логіці ж комунікації логічних семантик шляхом інформаційної взаємодії заповнювальної семантики модерних філософських логік із їхньою заміною семантикою формується

фіксувальна семантика метафілософської логіки. Отже, метафілософська логіка складена зі специфікованого синтаксису як логіки комунікації логічних синтаксисів і фіксувальної семантики як логіки комунікації логічних семантик. Заповнювальна семантика модерних філософських логік визначає їхній статус, а замінна семантика цих логік його змінює. Процедура такої семантичної інтерпретації здійснюється унаслідок урахування значень метафізичних, діалектичних чи феноменологічних категорій, які заповнюють порожні аргументні місця (місця логічних змінних), що спричиняє появу метафізичної, діалектичної або феноменологічної логіки, чи зміни категоріального статусу заповнених аргументних місць, яка полягає у заміні метафізичних категорій на діалектичні категорії, діалектичних категорій на феноменологічні категорії, що супроводжується перетворенням метафізичної логіки на діалектичну логіку, діалектичної логіки на феноменологічну логіку тощо [4, с. 82]. Звідси специфікативно-синтаксичний аналіз логіко-синтаксичної міжкультурної комунікації і фіксувально-семантичний аналіз логіко-семантичної комунікації як методологічні інструменти емпіричного аналізу мови історико-філософської теорії. Вони ефективно задають фундамент комунікантно-методологічному аналізу методологічної міжкультурної комунікації. Тож специфікативно-синтаксичний, фіксувально-семантичний й комунікантно-методологічний аналізи складають методологічний арсенал емпіричного аналізу історико-філософської теорії, слугують засобами дослідження її комунікативного каркасу у вигляді логічної (логіко-синтаксичної і логіко-семантичної) міжкультурної комунікації і методологічної (культурно-предикативної і культурно-реінтерпретативної) міжкультурної комунікації. Названі види аналізів вважаються взаємозамінюваними. Комунікантно-методологічний аналіз може набувати вигляду специфікативно-синтаксичного аналізу чи фіксувально-семантичного аналізу, а останні аналізи вигляду першого аналізу. Емпіричний аналіз історико-філософської теорії – це авторське поняття або концепт Я. Гнатюка – автора цієї статті. Ця персональна пропозиція, на переконання автора, спроможна відкрити нові методологічні можливості для історико-філософських досліджень.

Філософія як метафілософія у процесі концептуальної експлікації набуває статусу історії філософії зі значенням філософії історії філософії. Нею називається філософська теорія історико-філософської теорії. За таких обставин історик філософії має бути філософом, а не істориком ідей, психологом світоглядів, соціологом систем знання, філологом специфікативних мов чи науковим перекладознавцем. Історик філософії як філософ постає не філософознавцем, а винахідником авторських філософських понять, завдяки яким стає можливою концептуалізація історико-філософського процесу, актуальне тлумачення потенційних змістів. Самі ж авторські філософські поняття, які він створив, в історико-філософському дискурсі вважаються філософськими концептами про філософські концепти, або метафілософськими концептами. У ході формування історика філософії як філософа філософ як творець нових філософських концептів (креативний концептуальний персонаж) на початку цього процесу дистанціюється від історика філософії, що послуговується уже створеними, готовими філософськими концептами, нормативно коментуючи філософські тексти (консервативного концептуального персонажа), але під час його завершення знову поєднується з ним, залучаючи свої нові метафілософські концепти до осмислення історико-філософського процесу [5, с. 196]. В історії філософії зі значенням філософії історії філософії розрізняють зовнішню і внутрішню, велику і малу, окрему і всезагальну історію філософії. Зовнішня історія філософії вивчає культурні й соціальні чинники розвитку філософії, внутрішня історія філософії – методологічні й теоретичні чинники її розвитку. Прикладами зовнішньої історії філософії можуть слугувати культурна історія філософії, соціальна історія філософії, історія філософії у зв'язку з інститутом освіти, а внутрішньої

історії філософії – інтелектуальна історія філософії, логічна історія філософії, історія філософської термінології. Велика історія філософії досліджує історію філософських систем і теорій, мала історія філософії – історію філософських особистостей. Прикладами великої історії філософії можуть бути історія філософських систем, історія філософських теорій, а малої історії філософії – історія філософів, філософська біографістика, філософська персоналістика. Окрема історія філософії розглядає філософію однієї національної спільноти або кількох споріднених національних спільнот, всезагальна історія філософії – філософію усіх національних і регіональних спільнот. Прикладами окремої історії філософії можуть слугувати історія української філософії, історія німецької філософії Нового часу, сучасна французька філософія, філософія східних слов'ян, східна філософія, західна філософія, а всезагальної історії філософії – світова історія філософії, глобальна історія філософії, міжкультурна історія філософії.

Запровадивши принцип комунікації до складу історії філософії як систематичної філософії історії філософії, автор статті спробував розбудувати історію філософії зі значенням комунікативної філософії історії філософії [5, с. 57]. Нею називається інформаційна взаємодія базової теорії досліджуваної культури з інтерпретативною теорією дослідницької культури у структурі філософської теорії історико-філософської теорії. Прикладом такої взаємодії може слугувати трансцендентальна революція І. Канта, в якій досліджувана культура представлена традиційною метафізичною філософією, а дослідницька культура – модерною трансцендентальною філософією. На думку К. Меясу, «трансцендентальна революція полягала не просто в тому, щоб дискваліфікувати наївний реалізм догматичної метафізики (з цим міг впоратися суб'єктивний ідеалізм Барклі), а, насамперед, щоб перевизначити об'єктивність поза догматичним контекстом» [6, с. 17]. В цій інформаційній взаємодії саме перевизначення набуває вигляду специфічно-синтаксичного перетворення і фіксувально-семантичного переопишування. При цьому сам вираз «історія філософії зі значенням комунікативної філософії історії філософії», з огляду на практичні міркування, скорочується до терміна «комунікативна філософія історії філософії». Це дає змогу ефективно застосовувати його у практиці історико-філософських досліджень. Комунікативна філософія історії філософії може бути класичною, некласичною і посткласичною філософією історії філософії. Мова класичної філософії історії філософії є категоріальною мовою, мова некласичної філософії історії філософії – екзистенціальною мовою, а мова посткласичної філософії історії філософії – концептуальною мовою. Тож головними поняттями класичної філософії історії філософії слугують категорії, некласичної філософії історії філософії – екзистенціали, посткласичної філософії історії філософії – концепти. Категоріями називають класи предикатів, що виражають максимально широкий за обсягом зміст, екзистенціалами – класи предикатів, що характеризують індивідуальне людське існування, концептами – класи предикатів, кожен з яких є авторським поняттям. Прикладами категорій можуть бути поняття «суб'єкт», «об'єкт», «якість», «кількість», «сутність», «явище», «причина», «наслідок», прикладами екзистенціалів – «самотність», «страх», «відчай», «надія», «турбота», «свобода», прикладами концептів – «субстанція», «монада», «суперечність», «тривалість». Послугуючись категоріями, екзистенціалами і концептами можна будувати категоріальні, екзистенціальні й концептуальні твердження метафілософської логіки зі специфікативним синтаксисом і фіксувальною семантикою, що спроможні виразити результати емпіричного аналізу історико-філософської теорії. Категоріальні твердження метафілософської логіки можна подати схемою «KS (a) – P (b)», екзистенціальні твердження – схемою «ES (a) – P (b)», а концептуальні твердження – схемою «CS (a) – P (b)». З наведених тверджень метафілософської логіки найбільш опрацьовані категоріальні

твердження, які можна конкретизувати схемами модерної діалектичної, метафізичної чи феноменологічної логіки [5, с. 227]. Що ж стосується екзистенціальних чи концептуальних тверджень, то вони, незважаючи на їхні певні збіги з категоріальними твердженнями, потребують подальшої розробки.

Мова комунікативної філософії історії філософії виражена системою речень комунікативної природи. Вони утворюють комунікативний каркас історико-філософської теорії. Він досліджується засобами емпіричного аналізу історико-філософської теорії. У комунікативному каркасі філософської теорії історико-філософської теорії можна виокремити лінгвістичний каркас, який постає інформаційною взаємодією підметової і присудкової культур, логічний каркас, який виражає інформаційну взаємодію невідомої логіко-підметової і відомої логіко-присудкової культур та методологічний каркас, який представляє інформаційну взаємодію досліджуваної і дослідницької культур філософської теорії історико-філософської теорії. Інформаційні взаємодії комунікативного каркасу філософської теорії історико-філософської теорії узагальнюються у логічній і методологічній міжкультурній комунікації. Логічна міжкультурна комунікація представляє інформаційні взаємодії лінгвістичного і логічного каркасів, методологічна міжкультурна комунікація – логічного і методологічного каркасів. Логічна міжкультурна комунікація представлена логіко-синтаксичною і логіко-семантичною міжкультурною комунікацією. У логіко-синтаксичній міжкультурній комунікації невідоме знання, носієм якого є складний суб'єкт, перетворюється на відоме знання, носієм якого є складний предикат, складний суб'єкт як невідомо логічна культура тлумачиться на підставі складного предиката як відомої логічної культури. У логіко-семантичній міжкультурній комунікації відоме незнання, носієм якого є складний суб'єкт, переписується відомим знанням, носієм якого є складний предикат, складний суб'єкт як мова невідомої логічної культури перекладається складним предикатом як мовою відомої логічної культури. На логічній міжкультурній комунікації базується методологічна міжкультурна комунікація. Методологічна міжкультурна комунікація взаємозамінюється з логічною міжкультурною комунікацією, але вони не збігаються між собою. У методологічній міжкультурній комунікації мова досліджуваної культури як словник складного суб'єкта перекладається мовою дослідницької культури як словником складного предиката, усталені концепти словника складного суб'єкта як мови досліджуваної культури переписуються новаторськими концептами словника складного предиката як мовою дослідницької культури, що розвививає нерозвинуті значення усталених концептів у новаторському контексті, відповідно до принципів її семантики. Логіко-методологічна міжкультурна комунікація (логічний принцип) поєднується з історико-філософською міжкультурною комунікацією (історичним принципом) на підставі принципу єдності історичного і логічного діалектичної філософії історії філософії Г. Гегеля та утворює інтервальну міжкультурну комунікацію філософської теорії історико-філософської теорії. Саме вона слугує об'єктом дослідження емпіричного аналізу історико-філософської теорії.

Емпіричний аналіз історико-філософської теорії – це аналіз комунікативного каркасу історико-філософської теорії, його специфікативних функцій суб'єктного і предикатного типу як нелогічних термінів речень мови історико-філософської теорії та інформаційної взаємодії між ними. Він заснований на концепції теорії як системи речень з відношеннями визначення і висновування А. Тарського та поєднанні тлумачення речення Г. Гегелем як дефінітивної специфікації з інтерпретацією речення Г. Фреге і Б. Раселом як пропозиційної функції з фіксованими значеннями її складників (функції-константи у статусі загального імені й аргументу-змінної у статусі одиничного імені) задля уникнення парадоксів само-референтності імен, які трапляються тоді, коли функція слугує своїм аргументом. Відно-

шення між нелогічними термінами у структурі речення мови історико-філософської теорії тлумачиться на підставі методологічної концепції культурного приписування і перекладу у діалозі досліджуваної і дослідницької культур В. Вжосека й унаслідок цього має характер міжкультурної комунікації. Сам же переклад мови досліджуваної культури мовою дослідницької культури розуміється як переописування словника термінів домінуючої культури, що базується на концепції культурного переописування Р. Рорті.

Вихідним принципом емпіричного аналізу історико-філософської теорії слугує єдність історії філософії і систематичної філософії, зовнішньої історії філософії і внутрішньої історії філософії, історії історії філософії і філософії історії філософії, історії філософії як комунікативної системи і комунікативної філософії історії філософії, філософії і метафілософії, філософської і метафілософської логіки, історичної аналітики і логічної аналітики, історичного і логічного, що вважається їхнім взаємним відображенням, представленим в історико-філософській рефлексії [7, с. 89].

Запропонований у статті емпіричний аналіз історико-філософської теорії як система аналізів, сфокусований на її комунікативному каркасі, що формується у процесі комунікативної взаємодії її мовного каркасу із поняттєвим каркасом. Він складений із речень мови історико-філософської теорії комунікативної природи, що досліджуються засобами специфікативно-синтаксичного, фіксувально-семантичного й комунікантно-методологічного аналізів. Такий систематичний емпіричний аналіз історико-філософської теорії спроможний, на погляд автора статті, спричинити прогресивні зміни у розвитку історії філософії зі значенням філософської теорії історії філософії як метафілософської дисципліни, значно покращити аналітичну практику філософської теорії історико-філософської теорії.

Список використаної літератури

1. Гегель Г. В. Ф. Наука логіки. Енциклопедія філософських наук. Мала логіка: навч. посіб. Упоряд. Б.О. Лис. Київ. Вид-во «Ліра-К». 2023. 372 с.
2. Гнатюк Я. С. Аналітика філософії: навч. посіб. Київ. Вид. дім «Кондор». 2020. 236 с.
3. Гнатюк Я. Континентальна аналітика та аналітична філософія. Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії. 2024. Вип. 54. С. 22–37.
4. Гнатюк Я. Філософська і метафілософська логіка. Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії. 2024. Вип. 52. С. 77–90.
5. Гнатюк Я. С. Комунікативний потенціал культурної предикації. Івано-Франківськ: Вид.-во «Лілея-НВ». 2019. 304 с.
6. Меясу К. Після скінченості. Нарис про необхідність контингентності; пер. з фран. А. Ріпа. Львів: «Контур». 2024. 196 с.
7. Бурдые П. Паскалівські медитації. Київ. «Темпора». 2024. 608 с.

THE CONCEPT OF EMPIRICAL ANALYSIS OF HISTORICAL-PHILOSOPHICAL THEORY

Yaroslav Hnatiuk

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
Faculty of Psychology, Department of Philosophy,
Sociology and Religious Studies
Shevchenko str., 57, 76000, Ivano-Frankivsk, Ukraine*

The article considers the author's concept of empirical analysis of historical-philosophical theory with the meaning of the philosophical theory of historical-philosophical theory in the practice of historical-

philosophical discourse. Empirical analysis of historical-philosophical theory is defined as a specific-syntactic analysis and a fixing-semantic analysis of the information interaction of the subject and predicate cultures of the linguistic framework, the unknown (logical-subject) and known (logical-predicate) cultures of the logical framework and the communicative-methodological analysis of the studied (historical) and research (actual) cultures of the methodological framework, which make up the communicative framework of the philosophical theory of historical-philosophical theory. In it, the linguistic framework, in which language appears as a method of analysis, coincides with the methodological framework, in which philosophy as applied logic serves as a method of analysis. Linguistic and logical frameworks are represented in the structure of the philosophical theory of historical-philosophical theory by logical intercultural communication, and logical and methodological frameworks by methodological intercultural communication. Logical and methodological intercultural communication form a unity – logical-methodological intercultural communication. It, in turn, is combined with historical-philosophical intercultural communication, thus realizing the principle of the unity of the historical and logical. In a given perspective, the empirical analysis of historical-philosophical theory assumes the unity of historical-philosophical and logical-methodological intercultural communication, on the basis of which internal intercultural communication arises. At the same time, it singles out the model of the internal history of philosophy in the form of a system of communicative sentences of the language of historical-philosophical theory as the empirical object of its research. The methodological possibilities of applying empirical analysis of historical-philosophical theory in historical-philosophical discourse are revealed. They are illustrated in the process of analytical practice of philosophical theory of historical-philosophical theory. Metaphilosophical logic as a philosophical logic of communication of philosophical logics and enumeration of classes of predicates, the meanings of which are collateral definitive specifications, in the empirical analysis of historical-philosophical theory appears as a means of explicating the meanings of statements of the language of historical-philosophical theory, actualizing the potential of historical-philosophical knowledge, and metaphilosophy as a philosophical history of philosophy – as a way of its representation in historical-philosophical discourse.

Keywords: philosophy, metaphilosophy, history of philosophy, philosophical logic, metaphilosophical logic, empirical analysis of historical-philosophical theory.

УДК 130.2:141.7:316]:316.422

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.3>

БАГАТОВИМІРНІСТЬ І МНОЖИННІСТЬ СУЧАСНИХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ: ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ

Наталя Головіна

*Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка,
факультет педагогічної та мистецької освіти,
кафедра образотворчого мистецтва
вул. Остроградського, 3, 36000, м. Полтава, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-2915-5869>*

Едуард Дарюга

*Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка,
факультет технологій та дизайну,
кафедра культурології, філософії та музеєзнавства
вул. Остроградського, 3, 36000, м. Полтава, Україна
<https://orcid.org/0009-0008-5819-4895>*

У статті здійснена спроба постановки проблеми потреби у комплексному міждисциплінарному осмисленні багатовимірності та множинності сучасних соціокультурних трансформацій, що відбуваються в умовах прискореної глобалізації. Основною метою дослідження є комплексний аналіз еволюції концептуального осмислення багатовимірності та множинності сучасних соціокультурних трансформацій, а також теоретичних підходів до розуміння змін, що охоплюють соціальні структури, культурні моделі, ідентичності, а також засоби комунікації в сучасному світі. Особливу увагу приділено впливу ключових глобальних викликів – цифровізації, урбанізації, екологічної кризи та зростаючої соціальної поляризації – на динаміку змін, які торкаються не лише інституційного устрою, а й глибинних психокультурних рівнів людського буття.

У роботі простежено еволюцію наукової думки від класичних модернізаційних теорій, що прагнули до уніфікованих моделей прогресу, до сучасних постмодернізаційних концепцій, які підкреслюють множинність, фрагментарність, гібридність, нелінійність та контекстуальність соціокультурних трансформацій. Проаналізовано внесок провідних вітчизняних і зарубіжних дослідників, що трактують соціокультурні трансформації як багаторівневі й взаємопов'язані процеси, які вимагають аналізу як на макросоціальному, так і на мікрокультурному рівні. Обґрунтовано необхідність подальшого поглиблення міждисциплінарного підходу до дослідження трансформацій із залученням соціології, філософії, культурології, антропології, медіадосліджень і технологічних студій. Зроблено висновок, що критичне осмислення соціокультурних трансформацій є важливою передумовою для розуміння природи глобальних змін і формування стратегій сталого, справедливого та життєздатного розвитку суспільства в XXI столітті.

Ключові слова: трансформація, модернізація, «множинна модернізація», «рефлексивна модернізація», постмодернізація, глобалізація, глокалізація.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобальних змін соціокультурна трансформація постає як складний, багаторівневий і багатовимірний процес, що пронизує всі сфери суспільного життя – від економіки, політики та культури до медіа, технологій, екології, освіти, тілесності, ідентичності та сексуальності. Ці трансформаційні процеси більше не можуть бути пояснені крізь призму лінійного прогресу чи модернізаційного поступу

за західною моделлю; натомість вони постають як багатовекторний, динамічний та контекстуально зумовлений рух, що формується на перетині глобальних трендів і локальних особливостей.

Необхідність вивчення багатовимірності соціокультурних трансформацій обумовлена глибинними структурними змінами, спричиненими цифровізацією, глобалізаційними процесами, інформаційним перенасиченням, екологічними загрозами, зростанням соціальної поляризації, загостренням криз ідентичності та воєнними конфліктами. Ці чинники не лише радикально змінюють структури суспільства, а й трансформують способи мислення, комунікації, соціальної взаємодії та сприйняття реальності.

У цьому контексті особливої ваги набуває міждисциплінарний підхід до аналізу трансформаційних процесів, що інтегрує здобутки соціології, філософії, культурології, політології, антропології, медіадосліджень і технологічних студій. Такий підхід дає змогу повноцінно осмислити складність і неоднорідність сучасної соціокультурної реальності.

Проблематика багатовимірності соціокультурних трансформацій має не лише теоретичне, а й важливе прикладне значення, оскільки її глибоке осмислення є необхідною передумовою для розробки ефективних стратегій адаптації суспільств до викликів глобальної епохи. Саме тому тема даної статті постає як особливо актуальна й своєчасна: вона спрямована на систематизацію основних концепцій і підходів до аналізу соціокультурних трансформацій, дослідження їхнього впливу на різні сфери людської діяльності, а також на пошук нових методологічних орієнтирів для подальшого міждисциплінарного вивчення трансформаційних процесів у глобальному та локальному контекстах.

Аналіз досліджень і публікацій. Нині існує значна кількість наукових праць, присвячених різним аспектам соціокультурних трансформацій. Зокрема, серед зарубіжних досліджень варто виокремити ті, в яких трансформаційні процеси розглядалися крізь призму модернізації. У цьому контексті варто виокремити роботи таких дослідників, як С. Ліпсет – «Політична людина: соціальні основи політики» [1], В. Росту – «Політика і стадії зростання» [2], а також Р. Арон – «Етапи розвитку соціологічної думки» [3] та «Демократія і тоталітаризм» [4]. У своїх працях вони намагалися окреслити загальні закономірності переходу від традиційного до сучасного модерного суспільства.

Разом із тим, деякі дослідження зосереджуються на неоднозначних наслідках модернізаційних процесів. Серед них – робота С. Гантінгтона «Політичний порядок у мінливих суспільствах» [5] та праця А. Гершенкрона «Економічна відсталість в історичній перспективі» [6], у яких порушено проблематику структурної нестабільності, що може виникати внаслідок швидких модернізаційних зрушень.

Окрему групу становлять дослідження, присвячені ролі засобів масової інформації як рушійної сили соціокультурних трансформацій. Зокрема, Д. Лернер у праці «Перехід традиційного суспільства: модернізація Близького Сходу» [7] підкреслює значення мас-медіа у формуванні відкритості до змін у традиційних суспільствах. Своєю чергою, М. Маклуен у праці «Розуміння медіа: зовнішні розширення людини» [8] аналізує вплив медіа не лише як засобу комунікації, а як потужного чинника, що трансформує культуру, мислення та соціальні взаємодії.

Серед постмодернізаційних підходів важливими є дослідження, присвячені концепції «множинності» модернізації. Наприклад, Ш. Айзенштадт у праці «Традиції, зміни та сучасність» [9] розвиває ідею множинних модернізаційних траєкторій, що залежать від історичного і культурного контексту. І. Валлерстайн у своїй книзі «Світ-система модерну» [10] аналізує модернізацію крізь призму «світ-системного» підходу, акцентуючи на нерівності між центром і периферією.

Значний внесок у теоретичне осмислення постмодернізму зробив П. Козловський у праці «Постмодерна культура: суспільно-культурні наслідки технічного розвитку» [11], де він розглядає постмодерну епоху як фазу глибоких культурних і ціннісних зрушень, викликаних технологічним прогресом.

Окрема лінія досліджень зосереджена на трансформації суспільства під впливом інформаційно-технологічних змін. Е. Тоффлер у праці «Третя хвиля» [12] описує перехід від індустріального до інформаційного суспільства як глибоку цивілізаційну зміну. М. Кастельс у праці «Інтернет-галактика: міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства» [13] та у роботі «Інформаційна епоха: економіка, суспільство та культура» [14] пропонує концепцію «мережевого суспільства», в якому інформація й комунікація стають основними ресурсами влади та розвитку.

Серед досліджень, у яких модернізація розглядається як складний, динамічний і суперечливий процес, що вимагає глибокої рефлексії, варто виокремити праці У. Бека «Суспільство ризику: назустріч новій сучасності» [15] та «Рефлексивна модернізація: політика, традиції та естетика в модерному соціальному устрої» [16], де йдеться про нові ризики, породжені самою модернізацією. Е. Гіденс у працях «Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя» [17] та «Наслідки модерну» [18] досліджує, як глобалізація та технології трансформують повсякденне життя, викликаючи потребу в постійному переосмисленні особистої ідентичності.

Вплив глобалізації на соціокультурні трансформації широко висвітлюється у працях Р. Робертсона – «Глобалізація: соціальна теорія та глобальна культура» [19], А. Аппадурія – «Сучасність в цілому: культурні виміри глобалізації» [20] та Д. Хелда – «Глобальні трансформації: політика, економіка та культура» [21].

Особливу увагу просторовому аспекту глобалізації приділяє С. Сассен у праці «Глобальне місто: Нью-Йорк, Лондон, Токіо» [22], в якій аналізується роль мегаполісів як центрів глобальної влади, капіталу та нерівності.

З. Бауман у працях «Глобалізація: наслідки для людини і суспільства» [23] та «Плинна сучасність» [24] висвітлює динаміку соціальних процесів у глобалізованому світі, наголошуючи на нестабільності, невизначеності та втраті традиційних орієнтирів.

Ю. Габермас, своєю чергою, у праці «Теорія комунікативної дії» (у 2-х томах) [25; 26] обґрунтовує ідею, що трансформаційні процеси мають бути засновані на раціональній комунікації, суспільному діалозі та демократичній участі громадян у формуванні норм і цінностей.

Серед сучасних зарубіжних досліджень, присвячених різним аспектам соціокультурної трансформації, варто виокремити праці Ш. Зубофф «Епоха капіталізму спостереження: боротьба за людське майбутнє на новому рубежі влади» [27], де аналізується нова парадигма цифрової влади, та Б. Ч. Хана – «Психополітика: неолібералізм та нові технології влади» [28] та «Суспільство прозорості» [29], у яких досліджується вплив цифрових технологій на психологію, політику та міжособистісні відносини.

У контексті цифрової економіки Н. Сרнічек у праці «Платформний капіталізм» [30] аналізує трансформацію ринкових структур і механізмів контролю. С. Пінк у своїй книзі «Заняття візуальною етнографією: зображення, медіа та репрезентація в дослідженнях» [31] звертає увагу на роль зображень і цифрових медіа в конструюванні культурного досвіду.

Х. Роза у своїй праці «Резонанс: соціологія наших відносин зі світом» [32] акцентує на важливості емоційного й екзистенційного виміру в сучасному суспільстві, наголошуючи, що прискорення соціального часу призводить до втрати глибоких зв'язків із навколишнім світом. Т. Макміллан Коттом у збірці «Товстий: та інші нариси» [33] порушує проблеми

соціальної нерівності, тілесності та дискримінації, демонструючи, як культурні уявлення про тіло пов'язані з класом, расою та владою. Подібні питання висвітлює Т. Х. Еріксен у книзі «Перегрів: антропологія прискорених змін» [34], де йдеться про вплив глобалізації та прискорення життєвого темпу на суспільну стабільність і культурну ідентичність.

Вагомий внесок у сучасну критичну думку зробили також Дж. Дін із працею «Товариш: есе про політичну приналежність» [35], А. Мбембе «Критика чорного розуму» [36], Н. Фрейзер «Терези справедливості: переосмислення політичного простору в глобалізованому світі» [37], М. Фішер «Капіталістичний реалізм: чи немає альтернативи?» [38] та Д. Ліон «Стеження після Сноудена» [39]. Їхні дослідження стосуються постколоніального досвіду, політичної ідентичності, криз лівої думки, культури спостереження й інформаційної безпеки.

Питання тілесності, суб'єктності, сексуальності та перформативності глибоко досліджуються в працях Д. Батлер «Нотатки до перформативної теорії монтажу» [40] і П. Б. Прес'ядо «Тесто-наркоман: секс, наркотики та біополітика в еру фармакопорнографії» [41]. Д. Харавей у роботі «Залишаючись з проблемою» [42] пропонує радикальне переосмислення взаємодії людини з іншими формами життя у добу екологічної кризи, а Ю. Н. Харарі у праці «Homo Deus: за лаштунками майбутнього» [43] описує трансгуманістичні перспективи людства в умовах стрімкого розвитку технологій.

З. Туфекчі у своїй книзі «Twitter і сльозогінний газ» [44] досліджує силу та вразливість цифрового активізму, зосереджуючись на його потенціалі та межах у контексті сучасних соціальних рухів. Є. Іллуз у праці «Чому любов завдає болю» [45] пропонує соціологічне пояснення емоційної кризи в епоху капіталізму, демонструючи, як ринкові механізми проникають у сферу інтимних стосунків і впливають на досвід кохання та близькості.

Серед вітчизняних досліджень, присвячених соціокультурним трансформаціям, варто виокремити праці Є. Борінштейна «Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства» [46], С. Катаєва «Суспільні перетворення в умовах комбінованого суспільства: випадок України» [47], О. Семашка «Соціологія мистецтва» [48].

Н. Костенко у своїх роботах «Ідентичності у «posthuman» стані» [49] та «Публічне і приватне: реконфігурація взаємодій у громадянському акті» [50] зосереджується на проблематиці ідентичності, медіарепрезентацій, культурної гібридизації та впливу кризових подій на колективну свідомість.

А. Ручка аналізує трансформаційні зміни у сфері ціннісних орієнтирів у працях «Цивілізаційні цінності соціальних комунікацій у глобалізованому світі» [51].

Л. Скокова у праці «Структура і динаміка культурно-дозвілєвих практик населення України» [52] приділяє увагу соціокультурній диференціації, споживчим практикам і трансформаціям дозвілєвої культури.

О. Копієвська у монографії «Трансформаційні процеси в культурі сучасної України» [53] пропонує структурований аналіз ключових змін у культурній сфері, виокремлюючи політичну, економічну, суб'єктну, ціннісну, інформаційно-комунікаційну та мистецьку моделі трансформацій.

Отже, як зарубіжні, так і вітчизняні дослідження демонструють надзвичайну складність і багатогранність соціокультурних трансформацій, акцентуючи на потребі міждисциплінарного підходу для глибшого розуміння змін у сучасному глобалізованому світі.

Метою статті є комплексний аналіз еволюції концепцій і теоретичних підходів до багатовимірності та множинності сучасних соціокультурних трансформацій у контексті глобалізації, впливу ключових глобальних викликів – цифровізації, урбанізації, екологічної

кризи та соціальної поляризації – на трансформацію соціальних структур, культури, ідентичності та засобів комунікації.

Виклад основного матеріалу. Багато дослідників, як іноземних, так і вітчизняних, досліджували проблему трансформації, пропонуючи різні підходи до її аналізу та осмислення. Попри значну кількість наукових праць, присвячених цій тематиці, поняття трансформації залишається відкритим для подальших досліджень. Це зумовлено багатогранністю самого явища, його динамічним характером необхідністю міждисциплінарного підходу до його вивчення. Саме тому важливо звернутися до різних концепцій і теорій, які пояснюють механізми трансформації, чинники, що її зумовлюють, а також наслідки в різних сферах людської діяльності.

Трансформаційні процеси найчастіше відбуваються в періоди переходу від одного історичного етапу розвитку до іншого. Тому, аналізуючи сучасні соціокультурні трансформації, варто пам'ятати, що спроби осмислення цих процесів беруть свій початок ще з давнини й тривають до сьогодні [53].

У середині ХХ століття багато дослідників почали розглядати соціокультурні трансформації як форму модернізації. Це було пов'язано з прагненням пояснити людству ті глибокі зміни, що відбувалися в слаборозвинених країнах, а також у тих країнах, які нещодавно звільнилися від колоніального гніту. Таким чином, дослідники намагалися пояснити процеси переходу від традиційного суспільства до сучасного, модернізованого [46].

Американські мислителі Сеймур Ліпсет і Волт Ростоу, а також французький філософ Реймон Арон, по-різному розглядали процеси модернізації, зосереджуючи увагу на їх зв'язку з демократичними перетвореннями та економічним розвитком. С. Ліпсет вважав, що економічне зростання є ключовою основою для становлення демократії, наголошуючи на важливості добробуту, освіти й соціальної мобільності, водночас визнаючи вплив політичної культури та історичного контексту [1]. В. Ростоу, своєю чергою, розглядав модернізацію як універсальний поетапний процес, у межах якого кожне суспільство проходить через п'ять (а згодом шість) послідовних стадій розвитку – від традиційного до індустріального, а в подальшому – до постматеріального суспільства [2]. Натомість Р. Арон наголошував на багатоманітності та неоднорідності шляхів модернізації, заперечуючи існування єдиної моделі прогресу. Він вважав, що індустріалізація не обов'язково веде до демократії, адже в певних історичних і політичних умовах може супроводжуватися утвердженням авторитарних режимів [3; 4].

Альтернативні підходи до розуміння модернізації запропонували Семюел Гантінгтон і Александер Гершенкрон, акцентуючи на її неоднозначних наслідках. С. Гантінгтон наголошував, що модернізація без ефективного політичного управління може призвести до нестабільності та хаосу, особливо в країнах зі слабкими політичними інституціями, де соціально-економічні зміни відбуваються швидше, ніж здатність держави адаптуватися до них [5]. Зі свого боку, А. Гершенкрон зосереджував увагу на нерівномірності модернізаційних процесів. Він стверджував, що країни з економічною відсталістю не можуть просто повторити шлях розвинених держав, а потребують власних, радикальніших стратегій розвитку з активною участю держави [6].

Інший підхід до аналізу модернізації запропонували Деніел Лернер і Маршалл Маклуен, які зосередилися на ролі засобів масової інформації. Д. Лернер підкреслював, що урбанізація, зростання рівня освіти та доступ до мас-медіа стимулюють відкритість до змін, формують емпатію та сприяють модернізаційним процесам навіть у традиційних суспільствах [7]. М. Маклуен, зі свого боку, вважав медіа ключовим чинником суспільних трансформацій. На його думку, вони змінюють не лише спосіб комунікації, а й структуру

мислення, культури та соціальних відносин. М. Маклуен виділяв послідовні етапи розвитку суспільства – від племінного через писемно-друковане до інформаційного, або «глобального села», де електронні технології радикально впливають на всі аспекти життя [8].

Таким чином, класичні модернізаційні теорії значною мірою мали виправдовувальний характер, адже розглядали традиційні суспільства як відсталі, а їхні культурні та політичні інститути – як застарілі пережитки минулого. Вплив Заходу в межах цих підходів вважався беззаперечно позитивним [46].

Проте з часом виявилась обмеженість цих теорій і їхня неспроможність пояснити новітні процеси, пов'язані зі становленням постіндустріального, інформаційного суспільства. Це спричинило кризу модернізаційного підходу. Починаючи з 1970-х років, у відповідь на ці виклики почали формуватися постмодернізаційні концепції, які намагалися переосмислити розвиток суспільств у контексті дедалі більшої глобалізації [46].

Одним із прикладів таких нових підходів до осмислення суспільного розвитку стала концепція «модернізації в обхід модернізму», що сформувалася у західній соціології в 1970-х роках. Її ключова ідея полягала в тому, що модернізаційний розвиток можливий без сліпого наслідування західних зразків і без необхідності платити високу соціальну чи культурну ціну за запозичені моделі. Такий підхід передбачав адаптацію модернізаційних процесів до локального контексту, з одночасним збереженням національної культурної ідентичності.

У цьому ж контексті альтернативні концепції модернізації запропонували Шмюель Айзенштадт та Іммануїл Валлерстайн, які виступили з критикою класичних уніфікованих теорій модернізації. Ш. Айзенштадт висунув концепцію «множинної модернізації», відповідно до якої кожне суспільство проходить власну, унікальну траєкторію розвитку, що визначається історичними, культурними та політичними особливостями. Він підкреслював, що модернізація не обов'язково веде до західної моделі демократії, а може реалізовуватися у різних формах [9]. І. Валлерстайн, своєю чергою, розглядав модернізацію в межах «світ-системного» підходу, згідно з яким глобальна нерівність між центром і периферією визначає структуру можливостей для розвитку. На його думку, країни периферії перебувають у стані системної економічної залежності від центрів глобальної влади, що обмежує їхній прогрес [10]. Обидва дослідники наголошували на необхідності комплексного підходу до аналізу модернізації, який враховує як внутрішні, так і зовнішні чинники сучасних соціальних трансформацій.

Новий вимір у розуміння трансформацій сучасного світу вносить німецький філософ і економіст Петер Козловський, який зробив вагомий внесок у теоретичне осмислення сутності постмодернізму, зокрема у визначенні його культурних особливостей. Він розглядає модернізацію як складний, багатовимірний процес, що охоплює не лише економічні, політичні та технологічні зміни, а й глибокі культурні та філософські трансформації. У своїй праці «Постмодерна культура: суспільно-культурні наслідки технічного розвитку» [11] П. Козловський підкреслює, що технологічний прогрес в умовах постмодерного суспільства трансформує не лише спосіб життя, а й саму соціальну реальність, формуючи нові культурні ідентичності та моделі сприйняття світу. Він виступає проти спрощених і стандартизованих моделей модернізації, наголошуючи на важливості врахування історичного й культурного контексту, плюралізму та співіснування традиційного і сучасного. На думку П. Козловського, жодне суспільство не розвивається за однаковим сценарієм, а модернізація є відкритим, динамічним і багатогранним процесом, що не піддається уніфікованим моделям розвитку [11].

Ідеї трансформації сучасного суспільства під впливом технологій дістали подальший розвиток у працях Елвіна Тоффлера та Мануеля Кастельса. Е. Тоффлер у своїй праці

«Третя хвиля» [12] окреслив три ключові етапи історичного розвитку – аграрне, індустріальне та постіндустріальне (інформаційне) суспільства. Він підкреслював, що кожна наступна «хвиля» не знищує попередню, а трансформує її, створюючи нові моделі економічного, соціального та політичного устрою. Також, на його думку, перехід між цими стадіями неминуче супроводжується соціальними, економічними та політичними кризами, оскільки старі структури не встигають адаптуватися до нових реалій [12]. М. Кастельс, зі свого боку, запропонував концепцію «мережевого суспільства», в якому знання та інформаційні потоки стають основними ресурсами. Він наголошував, що в умовах глобалізації традиційні ієрархічні структури поступово змінюються гнучкими мережевими формами, які докорінно трансформують економіку, політику та культуру. У такому суспільстві головним механізмом взаємодії виступають глобальні комунікаційні мережі, які змінюють не лише структуру влади, а й сам спосіб життя [13; 14].

Інші підходи до осмислення модернізації як динамічного процесу запропонували також Ульріх Бек і Ентоні Гіденс. У. Бек висунув ідею, що сучасне суспільство вступило у фазу «рефлексивної модернізації», вказуючи на те, що сучасні глобальні ризики – екологічні, техногенні, економічні – є побічними наслідками попередніх етапів модернізації, з якими традиційні соціальні інститути більше не здатні ефективно справлятися [15; 16]. Натомість Е. Гіденс описує сучасну епоху як «високий модерн», у якому глобалізація та технології радикально трансформують повсякденне життя, змушуючи людей постійно переосмислювати власну ідентичність і адаптуватися до нових реалій [17; 18]. Обидва дослідники наголошують, що модернізація – це не завершений або лінійний процес, а складний, динамічний і суперечливий рух, який вимагає глибокої рефлексії, нових форм мислення та механізмів управління [16].

Культурний вимір глобалізаційних трансформацій розкривають підходи Роланда Робертсона й Арджуна Аппадурая. Р. Робертсон, який є одним із прихильників концепції глокалізації, наголошує, що глобалізація не веде до уніфікації культур, а навпаки – внаслідок взаємодії глобального й локального виникають нові, унікальні культурні форми [19]. А. Аппадурай, зі свого боку, висуває концепцію «глобальних потоків» – інформаційних, фінансових, культурних та міграційних, – які визначають сучасну структуру світу та впливають на формування нових соціальних зв'язків і культурних ідентичностей. Він підкреслює, що модернізація в умовах глобалізації є багатовекторним і нелінійним процесом, що відбувається під впливом постійної взаємодії між локальними особливостями й глобальними тенденціями [20].

Політичний вимір глобалізаційних трансформацій досліджують Девід Хелд і Саскія Сассен, акцентуючи на зміні ролі національних держав і формуванні нових центрів влади. Д. Хелд пропонує концепцію «космополітичної демократії» – моделі глобального управління, що передбачає функціонування наднаціональних політичних інституцій, здатних ефективно реагувати на глобальні виклики сучасного світу [21]. С. Сассен, на відміну від Д. Хелда, зосереджується на просторових аспектах глобалізації. У своїй праці «Глобальне місто: Нью-Йорк, Лондон, Токіо» [22] С. Сассен висуває концепцію «глобального міста» та досліджує, як мегаполіси трансформуються у «глобальні міста» – ключові вузли фінансової, економічної та політичної влади. Вона підкреслює, що ці зміни не сприяють вирівнюванню розвитку, а навпаки – ведуть до посилення глобальної нерівності та концентрації ресурсів у вибраних регіонах [22]. Обидва дослідники акцентують на тому, що глобалізація змінює традиційні уявлення про державність, владу та соціальну мобільність.

Інші аспекти проблеми трансформацій розглядають Зигмунт Бауман і Юрген Габермас, акцентуючи на нестабільності та ролі комунікації. З. Бауман висуває концепцію «рідкої

модерності» та описує сучасне суспільство як нестійке, мінливе й позбавлене сталих орієнтирів, у якому модернізація постає як безперервний процес адаптації до стрімких змін [23; 24]. Ю. Габермас натомість наголошує, що глибинні суспільні трансформації можливі лише за умови раціонального комунікативного діалогу та активної участі громадян у формуванні суспільних норм і цінностей. Він підкреслює, що джерело трансформацій слід шукати не лише у зовнішніх факторах, а у здатності людей критично мислити, ставити під сумнів наявні порядки й брати участь у демократичному процесі [25; 26].

Серед сучасних іноземних мислителів, які досліджували різні аспекти трансформаційних процесів в умовах глобалізації, варто виокремити таких, як Шошана Зубофф, Бьонг Чхоль Хан, Нік Срнічек, Сара Пінк, Хартмут Роза, Трессі Макміллан Коттом, Томас Хюлланд Еріксен, Джоді Дін, Ашиль Мбембе, Ненсі Фрейзер, Марк Фішер, Девід Ліон, Джудіт Батлер, Поль Б. Пресьядо, Донна Харавей, Ювал Ной Харарі, Зейнеп Туфекчі та Єва Іллуз. У своїх працях вони порушують актуальні проблеми впливу цифрових технологій на владу, суб'єктність і демократію, досліджують нові форми економічного та інформаційного контролю, прискорення соціального часу, трансформації тілесності, ідентичності та емоційної сфери в умовах пізнього капіталізму [27–45].

Крім того, ці дослідники аналізують гібридизацію культур у глобалізованому світі, постколоніальні структури домінування, формування концепцій транснаціональної справедливості, а також виклики, пов'язані з розвитком штучного інтелекту й екологічною кризою. Їхні підходи дозволяють розглядати трансформацію не лише в соціальному та політичному контексті, а й у глибших, більш особистісних і культурно-антропологічних вимірах, охоплюючи інтимне, біологічне та емоційне життя людини. Це свідчить про розширення меж сучасного наукового дискурсу й необхідність комплексного бачення трансформаційних процесів як невіддільної частини глобальної реальності [27–45].

Попри значну кількість досліджень, присвячених окремим аспектам суспільних трансформацій, спеціальні теорії соціокультурної трансформації досі залишаються відносно малорозвиненими. У цьому контексті за основу часто береться підхід, згідно з яким ключовим змістом трансформації в межах модернізації та постмодернізації є, за словами Барінгтона Мура молодшого, модернізація як тотальна трансформація [54]. Такий підхід передбачає глибокі й всеосяжні зміни в економічній, політичній, соціальній і культурній сферах, що охоплюють не лише інститути, а й способи мислення, цінності та стилі життя.

На думку українського дослідника Євгена Борінштейна, модернізацію слід розглядати як фундаментальний чинник соціокультурної трансформації, оскільки вона сформувалася як концепція прогресивних змін індустріального суспільства та стала символом змін у межах різних історичних епох, починаючи ще з античності. Водночас модернізація, за Є. Борінштейном, відображає прагнення кожної епохи осмислити саму себе у співвідношенні з культурною спадщиною античності [46].

Дослідник підкреслює, що сучасні науковці дедалі частіше трактують трансформацію як перехід суспільства до нового якісного стану, який вирізняється складною динамікою, нелінійністю та багатовекторністю [46].

Особливої актуальності питання соціокультурної трансформації набуло після краху соціалістичної системи у 1990-х роках, коли активізувалася розробка посткомуністичних теорій модернізації, зокрема в країнах колишнього соціалістичного блоку, включаючи Україну. Ці дослідження ґрунтувалися на масштабному емпіричному матеріалі та були зосереджені на аналізі трансформаційних процесів останнього десятиліття ХХ століття.

Спільною рисою посткомуністичних підходів є прагнення сформувати власну модель соціокультурного розвитку. Вони поєднують постмодернізаційні концепції з критичним

переосмисленням досвіду соціалістичного минулого, водночас наголошуючи на виявленні ключових тенденцій культурного розвитку в умовах нової соціальної реальності [55; 56].

В українській соціальній філософії закладено низку передумов для ґрунтовного вивчення соціокультурних трансформацій у різних сферах суспільного життя. Методологічну базу таких досліджень становлять, зокрема, праці Станіслава Катаєва та Олександра Семашка які аналізують поняття нової соціокультурної реальності як результату модернізаційних процесів перехідного періоду, спираючись на емпіричні спостереження та дослідницькі дані [47; 48].

Запропонована С. Катаєвим та О. Семашком систематизація характеристик і процесів сучасної соціокультурної реальності створює підґрунтя для більш точного аналізу трансформаційних процесів в окремих сферах суспільного життя. Водночас їхній підхід має певні обмеження – він не охоплює повною мірою специфіку постмодернізаційних процесів в українському культурному контексті. Визначені цими дослідниками риси соціокультурної реальності потребують подальшого уточнення й поглибленого аналізу, з урахуванням новітніх тенденцій культурного розвитку та глобальних викликів сучасності.

Значний внесок у дослідження соціокультурних трансформацій зробили Наталія Костенко, Анатолій Ручка та Людмила Скокова. Їхні роботи не лише висвітлюють системний характер трансформаційних процесів, а й поглиблено аналізують соціокультурну диференціацію та інституційні зміни в культурно-комунікативній сфері. Особливу увагу ці дослідники приділяють взаємозв'язку між публічним і індивідуальним у культурному житті, трансформації комунікативних процесів і дозвілєвих практик, а також рівню залученості населення до культурних процесів на основі даних соціологічного моніторингу [49–52].

Окремий аналітичний акцент у цих дослідженнях зроблено на етнокультурних установах населення, що дає змогу більш комплексно окреслити загальну картину соціокультурних змін в Україні протягом останніх десятиліть.

У цьому контексті варто також звернути увагу на монографію Ольги Копієвської «Трансформаційні процеси в культурі сучасної України», у якій представлено ґрунтовний і структурований аналіз соціокультурних трансформацій. Авторка досліджує різні аспекти цих змін, систематизуючи їх у межах кількох аналітичних моделей, що дозволяє глибше зрозуміти характер і динаміку трансформаційних процесів. Серед виокремлених нею моделей – політична, економічна, суб'єктна, ціннісна, інформаційно-комунікаційна та модель трансформації в мистецтві [53].

Отже, сучасна українська наука вже має сформовану базу для осмислення соціокультурних трансформацій, що виявляється у ґрунтовних теоретичних і емпіричних напрацюваннях вітчизняних дослідників. Водночас динаміка сучасних змін вимагає подальшого розширення методологічних підходів, глибшої інтерпретації постмодернізаційних процесів і врахування новітніх глобальних викликів – цифрових технологій, війни, культурної фрагментації та зростання інституційної недовіри. Такий підхід відкриває нові перспективи для аналізу сучасної соціокультурної реальності в контексті глобальних перетворень.

Висновки. Підсумовуючи можемо сказати, що соціокультурна трансформація постає як складний, багаторівневий і багатовимірний процес, що охоплює всі сфери суспільного життя – від економіки, політики, культури й освіти до комунікаційних технологій, екології, тілесності, медіа, ідентичності та сексуальності. Її динамічна природа зумовлюється як внутрішніми суспільними чинниками, так і зовнішніми глобальними викликами – цифровізацією, урбанізацією, інформаційним перенасиченням, екологічними загрозами, дедалі більшою соціальною нерівністю, технологічними проривами та кризою традиційних форм

ідентичності. Відповідно, вивчення соціокультурних трансформацій потребує подальшого системного й міждисциплінарного аналізу із залученням інструментів соціології, філософії, культурології, політичної науки, антропології, медіадосліджень, технологічних студій та екологічної думки.

Починаючи з 50–60-х років XX століття, наукове осмислення соціокультурних трансформацій зазнало істотних змін. Від уніфікованих модернізаційних моделей, що відображали західну логіку поступу, наука поступово перейшла до концепцій, які визнають множинність шляхів розвитку, їхню історичну обумовленість, культурну специфіку та залежність від поєднання глобальних трендів і локальних особливостей. Концептуальні підходи 70–90-х років XX століття та початку XXI століття – такі як «рефлексивна модернізація» (У. Бек), «рідка модерність» (З. Бауман), «мережеве суспільство» (М. Кастельс), «глокалізація» (Р. Робертсон), «глобальні потоки» (А. Аппадурай), «глобальні міста» (С. Сассен), «космополітична демократія» (Д. Хелд) – засвідчують зміщення наукового фокуса: від уявлень про стабільність до усвідомлення нестабільності, від універсальності до множинності, від акценту на структуру до розуміння динаміки соціальних процесів.

Паралельно з цим, у працях сучасних мислителів – Ш. Зубофф, Б. Ч. Хана, С. Пінк, Н. Фрейзер, М. Фішера, Д. Ліона, Д. Батлер, П. Б. Пресьядо, Д. Харавей, Ю. Н. Харарі та інших – соціокультурна трансформація розглядається не лише як соціальний чи політичний процес, а як глибокий культурний зсув. Ці дослідники фокусують увагу на таких ключових темах, як цифровий контроль, алгоритмічне управління, трансформація тілесного досвіду, переосмислення сексуальності, емоційного простору, часу, публічності та уявлень про соціальну справедливість. Завдяки такому підходу сучасне розуміння трансформації виходить за межі аналізу суто інституційних змін, охоплюючи тонкі пласти людської свідомості, чуттєвості та колективної уяви.

Вітчизняні дослідники – зокрема Є. Борінштейн, С. Катаєв, О. Семашко, Н. Костенко, А. Ручка, Л. Скокова та О. Копієвська – активно долучилися до аналізу процесів соціокультурної трансформації, адаптуючи світові теоретичні напрацювання до українського постсоціалістичного контексту. Їхні дослідження заклали підґрунтя для формування локалізованих моделей соціокультурної трансформації, що поєднують осмислення радянської спадщини з актуальними викликами глобалізації, інформаційної революції, демографічних змін і культурної фрагментації.

Однак ці теоретичні засади потребують подальшого оновлення з урахуванням новітніх реалій – зокрема цифрового розриву, воєнних конфліктів, зростання недовіри до інституцій, накопичення травматичного досвіду в масовій свідомості та виникнення нових форм солідарності в умовах кризи. Саме ці фактори мають стати предметом поглибленого емпіричного аналізу та концептуального осмислення в межах сучасної соціофілософської науки.

Отже, соціокультурна трансформація є не лише об'єктом наукового дослідження, а й важливим інструментом для глибшого розуміння зміненої структури сучасного світу. Її всебічний аналіз є не просто академічною вимогою, а необхідною умовою для побудови справедливого, демократичного та життєздатного суспільства. Дослідження соціокультурних трансформацій допомагає краще усвідомити, ким ми є сьогодні, в якому світі живемо та якими шляхами можемо розвиватися надалі як людство.

Список використаної літератури

1. Lipset S. M. Political man: the social bases of politics. Garden City, New York : Doubleday & Company, 1960. 432 p.

2. Rostow W. W. *Politics and stages of growth*. Cambridge; New York : Cambridge University Press, 1971. 424 p.
3. Арон Р. Етапи розвитку соціологічної думки: Монтеस्क'є, Конт, Маркс, Токвіль, Дюркгайм, Парето, Вебер / ред. О. Жупанський ; пер. з фр. Г. Філіпчук. Київ : Юніверс, 2004. 392 с.
4. Aron R. *Democracy and totalitarianism* / ed. by J. Pitt-Rivers, E. Gellner ; trans. from English by V. Ionescu. London : Weidenfeld and Nicolson, 1968. 262 p.
5. Гантінгтон С. Політичний порядок у мінливих суспільствах / пер. з англ. Т. Цимбал. Київ : Наш формат, 2020. 448 с.
6. Gerschenkron A. *Economic backwardness in historical perspective: a book of essays*. Cambridge, Massachusetts : The Belknap Press of Harvard University Press, 1962. 456 p.
7. Lerner D., Pevsner L. W. *The passing of traditional society: modernizing the Middle East*. New York : The Free Press, 1958. 466 p.
8. McLuhan M. *Understanding media: the extensions of man*. Berkeley, California : Gingko Press, 2013. 335 p.
9. Eisenstadt S. N. *Tradition, change, and modernity*. New York : John Wiley & Sons, 1973. 367 p.
10. Wallerstein I. *The modern world-system IV: centrist liberalism triumphant, 1789–1914*. Berkeley, California : University of California Press, 2011. 378 p.
11. Козловський П. Постмодерна культура: суспільно-культурні наслідки технічного розвитку. *Сучасна зарубіжна філософія: течії і напрями. Хрестоматія* / ред. С. Удовік ; упоряд.: В. Лях, В. Пазенок. Київ : Ваклер, 1996. С. 214–294. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Liakh_Vitalii/Suchasna_zarubizhna_filosofia_Techii_i_napriamky_Khrestomatia.pdf (дата звернення: 14.04.2025).
12. Тоффлер Е. Третя хвиля / ред. В. Шовкун ; пер. з англ. А. Євса. Київ : Вид. дім «Всесвіт», 2000. 480 с.
13. Кастельс М. Інтернет-галактика: міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства / ред. Т. Щербаченко ; пер. з англ. Е. Ганиш, А. Волкова. Київ : Ваклер, 2007. 304 с.
14. Castells M. *The information age: economy, society, and culture*. 2nd ed., with a new pref. Malden, Massachusetts; Oxford, UK : Wiley-Blackwell, 2010. Vol. 1: *The rise of the network society*. 625 p.
15. Beck U. *Risk society: towards a new modernity*. London : Sage Publications, 1992. 262 p.
16. Beck U., Giddens A., Lash S. *Reflexive modernization: politics, tradition and aesthetics in the modern social order*. Stanford, California : Stanford University Press, 1994. 225 p.
17. Гіденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя / пер. з англ. Н. Поліщук. Київ : Альтерпрес, 2004. 100 с.
18. Giddens A. *The consequences of modernity*. Cambridge : Polity Press, 1990. 186 p.
19. Robertson R. *Globalization: social theory and global culture*. London : Sage Publications, 1992. 211 p.
20. Appadurai A. *Modernity at large: cultural dimensions of globalization*. Minneapolis : University of Minnesota Press, 1996. 229 p.
21. Held D., McGrew A. G., Goldblatt D., Perraton J. *Global transformations: politics, economics and culture*. Cambridge, UK : Polity Press, 1999. 515 p.
22. Sassen S. *The global city: New York, London, Tokyo*. 2nd ed. Princeton : Princeton University Press, 2001. 448 p.
23. Бауман З. Глобалізація: наслідки для людини і суспільства / пер. з англ. І. Андрущенко. Київ : Вид. дім «Києво-Могилян. акад.», 2008. 110 с.
24. Bauman Z. *Liquid modernity*. Cambridge : Polity Press, 2000. 228 p.
25. Habermas J. *The theory of communicative action* / trans. from German by T. McCarthy. Boston : Beacon Press, 1984. Vol. 1: *Reason and the rationalization of society*. 560 p.

26. Habermas J. The theory of communicative action / trans. from German by T. McCarthy. Boston : Beacon Press, 1987. Vol. 2: Lifeworld and system: a critique of functionalist reason. 458 p.
27. Zuboff S. The age of surveillance capitalism: the fight for a human future at the new frontier of power. New York : PublicAffairs, 2019. 704 p.
28. Han B.-C. Psychopolitics: neoliberalism and new technologies of power / trans. from German by E. Butler. London; New York : Verso, 2017. 96 p.
29. Han B.-C. The transparency society / trans. from German by E. Butler. Stanford, California : Stanford University Press, 2015. 72 p.
30. Srnicek N. Platform capitalism. Cambridge, UK; Malden, MA : Polity Press, 2017. 120 p.
31. Pink S. Doing visual ethnography: images, media and representation in research. 2nd ed. London; Thousand Oaks, California : SAGE Publications, 2007. 234 p.
32. Rosa H. Resonance: a sociology of our relationship to the world / trans. from German by J. Wagner. Cambridge : Polity Press, 2019. 576 p.
33. McMillan Cottom T. Thick: and other essays. New York : The New Press, 2019. 248 p.
34. Eriksen T. H. Overheating: an anthropology of accelerated change. London : Pluto Press, 2016. 192 p.
35. Dean J. Comrade: an essay on political belonging. London; New York : Verso, 2019. 176 p.
36. Mbembe A. Critique of black reason / trans. from French by L. Dubois. Durham, North Carolina : Duke University Press, 2017. 240 p.
37. Fraser N. Scales of justice: reimagining political space in a globalizing world. New York : Columbia University Press, 2009. 224 p.
38. Fisher M. Capitalist realism: is there no alternative?. Winchester, UK. Washington, USA : Zero Books, 2009. 81 p.
39. Lyon D. Surveillance after Snowden. Cambridge, UK : Polity Press, 2015. 120 p.
40. Butler J. Notes toward a performative theory of assembly. Cambridge, Massachusetts : Harvard University Press, 2015. 256 p.
41. Preciado P. B. Testo junkie: sex, drugs, and biopolitics in the pharmacopornographic era / trans. from French by B. Benderson. New York : The Feminist Press at the City University of New York, 2013. 429 p.
42. Haraway D. J. Staying with the trouble: making kin in the Chthulucene. Durham, North Carolina; London, UK : Duke University Press, 2016. 312 p.
43. Harari Y. N. Homo Deus: a brief history of tomorrow. New York : HarperCollins, 2017. 464 p.
44. Tufekci Z. Twitter and tear gas: the power and fragility of networked protest. New Haven; London : Yale University Press, 2017. 360 p.
45. Illouz E. Why love hurts: a sociological explanation. Cambridge, UK; Malden, MA : Polity Press, 2012. 304 p.
46. Борінштейн Є. Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук : 09.00.03. Одеса, 2010. 460 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0510U000529> (дата звернення: 20.04.2025).
47. Катаєв С. Суспільні перетворення в умовах комбінованого суспільства: випадок України. *Український соціологічний журнал*. 2009. № 1–2. С. 66–70. URL: https://library.kre.dp.ua/Books/2-4%20kurs/Соціологія/Український_соціологічний_журнал_№_1-2_2009.pdf (дата звернення: 16.04.2025).
48. Семашко О. Соціологія мистецтва : навч. посіб. Київ : ДАКККиМ, 203. 266 с. URL: http://library.nakkkim.edu.ua:8080/libdoc/knugu/knygy2/sociologiya/semashko_o_m_sociologiya_mystectv.pdf (дата звернення: 16.04.2025).

49. Костенко Н. Ідентичності у «posthuman» стані: локальність війни та глобальний світ. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2023. № 4. С. 5–21. URL: <https://stmm.in.ua/archive/ukr/2023-4/3.pdf> (дата звернення: 16.04.2025).
50. Костенко Н. Публічне і приватне: реконфігурація взаємодій у громадянському акті. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2019. № 2. С. 53–69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stmm_2019_2_4 (дата звернення: 16.04.2025).
51. Ручка А. Цивілізаційні цінності соціальних комунікацій у глобалізованому світі (дослідження Валентини Судакової). *Культурологічна думка*. 2019. № 15. С. 211–218. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kultdum_2019_15_24 (дата звернення: 16.04.2025).
52. Скокова Л. Структура і динаміка культурно-дозвіллевих практик населення України. *Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг*. 2011. Т. 1. Аналіт. матеріали. С. 458–470. URL: <https://isnasu.org.ua/assets/files/monitoring/soc-mon-2011.pdf> (дата звернення: 16.04.2025).
53. Копієвська О. Трансформаційні процеси в культурі сучасної України : монографія. Київ : НАКККиМ, 2014. 296 с.
54. Moore B. Jr. Social origins of dictatorship and democracy: lord and peasant in the making of the modern world. Boston : Beacon Press, 1966. 559 p.
55. Кравчук О. Модерн як соціокультурний феномен. Львів : Світ, 1999. 53 с. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/publ/REF-0000012988> (дата звернення: 20.04.2025).
56. Touraine A. Return of the actor: social theory in postindustrial society / trans. from English by M. Godzich. Minneapolis : University of Minnesota Press, 1988. 171 p.

MULTIDIMENSIONALITY AND MULTIPLICITY OF MODERN SOCIOCULTURAL TRANSFORMATIONS: THE EVOLUTION OF THEORETICAL APPROACHES

Natalia Golovina

*Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University,
Faculty of Pedagogical and Artistic Education, Department of Fine Arts
Ostrohradskoho str., 3, 36000, Poltava, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-2915-5869>*

Eduard Dariuha

*Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University,
Faculty of Technology and Design,
Department of Cultural Studies, Philosophy and Museum Studies
Ostrohradskoho str., 3, 36000, Poltava, Ukraine
<https://orcid.org/0009-0008-5819-4895>*

The article attempts to pose the problem of the need for a comprehensive interdisciplinary understanding of the multidimensionality and plurality of contemporary socio-cultural transformations taking place in the context of accelerated globalization. The primary goal of the study is a thorough analysis of the evolution of conceptual interpretations of multidimensionality and plurality in modern socio-cultural transformations, as well as theoretical approaches to understanding the changes affecting social structures, cultural models, identities, and means of communication in today's world. Special attention is given to the impact of key global challenges – digitalization, urbanization, the ecological crisis, and increasing social polarization – on the dynamics of change that influence not only institutional frameworks but also the deeper psychocultural levels of human existence.

The study traces the evolution of scholarly thought from classical modernization theories, which aimed at unified models of progress, to contemporary post- modernization concepts that emphasize the plurality, fragmentation, hybridity, nonlinearity, and contextuality of socio-cultural transformations. The contributions of leading domestic and international researchers are analyzed, highlighting their interpretation of socio-cultural transformations as multi-level and interrelated processes that require analysis at both the macro-social and micro-cultural levels. The necessity of further deepening the interdisciplinary approach to studying transformations is substantiated, involving sociology, philosophy, cultural studies, anthropology, media studies, and technology studies. It is concluded that critical reflection on socio-cultural transformations is a key prerequisite for understanding the nature of global changes and for developing strategies for sustainable, just, and viable development of society in the 21st century.

Key words: transformation, modernization, «multiplicity modernization», «reflexive modernization», post-modernization, globalization, glocalization.

УДК 001.891:316.77

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.4>

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК СВІТОГЛЯДНА ОСНОВА ПРОТИДІЇ ЗАГРОЗАМ ГУМАНІТАРНОЇ БЕЗПЕКИ

Олександр Горбань

*Київський столичний університет імені Бориса Грінченка,
факультет суспільно-гуманітарних наук, кафедра філософії та релігієзнавства
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, 04053, м. Київ, Україна*

Світлана Вінтонів-Бахарєва

*Київський столичний університет імені Бориса Грінченка,
факультет суспільно-гуманітарних наук, кафедра філософії та релігієзнавства
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, 04053, м. Київ, Україна*

Леонід Панасюк

*Київський столичний університет імені Бориса Грінченка,
факультет суспільно-гуманітарних наук, кафедра політології та соціології
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, 04053, м. Київ, Україна*

Актуальність дослідження зумовлена стрімкою цифровою трансформацією суспільства, яка, поряд із відкриттям нових можливостей, генерує значні загрози гуманітарній безпеці. Серед найбільш вагомих виокремлюються поширення дезінформації, алгоритмічні маніпуляції та когнітивне перевантаження, що зумовлює необхідність їхнього наукового аналізу та розробки системних контр-заходів. У цьому контексті критичне мислення набуває статусу ключового когнітивного інструменту для забезпечення резистентності як індивідуальної, так і колективної свідомості. Метою статті є аналіз критичного мислення як фундаментальної світоглядної основи, здатної протидіяти актуальним викликам гуманітарній безпеці. Дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході, що інтегрує філософський аналіз, соціально-комунікаційні студії та дослідження цифрових технологій. Для досягнення поставленої мети застосовано методи систематизації, порівняльного аналізу та синтезу теоретичних концепцій. Результати дослідження підтверджують багатоаспектність функціонального значення критичного мислення. Воно забезпечує когнітивний захист від маніпулятивних впливів завдяки здатності до аналітичної оцінки інформаційних джерел. Водночас критичне мислення сприяє формуванню стійкості до дезінформації шляхом підвищення рівня медіаграмотності. Воно постає важливим чинником підтримання етичної взаємодії у цифровому середовищі, формуючи ціннісні орієнтири, необхідні для толерантного та відповідального спілкування. Особливої ваги набуває роль освітньої системи, яка повинна інтегрувати розвиток критичного мислення як базової міждисциплінарної компетенції в навчальний процес. Висновки підтверджують, що ефективна протидія сучасним загрозам гуманітарній безпеці потребує синергії когнітивних, технологічних та соціальних стратегій. Подальші наукові розвідки доцільно сфокусувати на дослідженні впливу генеративного штучного інтелекту, адаптації освітніх парадигм до умов цифрової епохи та розробці інтегрованих систем моніторингу інформаційних ризиків.

Ключові слова: критичне мислення, гуманітарна безпека, інформаційний імунітет, цифровий простір, інформаційна культура, маніпулятивні практики.

Постановка проблеми. Сучасна цифрова епоха трансформує інформаційний простір, створюючи нові виклики для гуманітарної безпеки. Як показують дослідження [1], ці

зміни мають двоскладний характер: з одного боку – розширення демократичних можливостей, з іншого – поява нових загроз. Подальші дослідження, зокрема робота P. Nedungadi та ін., підкреслюють значний потенціал штучного інтелекту (ШІ) та нейромережових моделей, таких як BERTopic, у сфері протидії інформаційним загрозам [2]. S. Akhtar та A. Akhtar слушно зауважують, що навіть найпередовіші гібридні системи виявлення фейкових новин не здатні повністю нівелювати ризики без активної участі критично мислячих користувачів [3].

Таким чином, постає ключове протиріччя: зростаюча складність інформаційних загроз об'єктивно вимагає розробки та впровадження дедалі досконаліших технологічних рішень. Водночас ефективність будь-яких технологій неминуче обмежується рівнем розвитку критичного мислення в суспільстві. Особливу небезпеку становить синергія між традиційними маніпулятивними практиками та новітніми алгоритмічними технологіями, що призводить до:

- 1) зростання швидкості поширення дезінформації;
- 2) персоналізації маніпулятивного впливу;
- 3) ускладнення процесу ідентифікації загроз.

Отже, проблема дослідження полягає у визначенні оптимального балансу між технологічними методами протидії інформаційним загрозам, що включають нейромережі та алгоритми машинного навчання. Водночас важливо враховувати світоглядні основи захисту, центральним елементом яких є розвиток критичного мислення. Тому **метою статті** є визначення місця критичного мислення у системі забезпечення гуманітарної безпеки та аналіз його ролі як світоглядної основи для протидії сучасним загрозам. Для досягнення цієї мети було поставлено наступні **дослідницькі завдання**:

1. Дослідити теоретичні підходи до визначення критичного мислення та його взаємодії з гуманітарною безпекою.
2. Проаналізувати основні загрози гуманітарній безпеці в умовах цифрової ери.
3. Визначити механізми інтеграції критичного мислення в освітні, комунікаційні та технологічні стратегії.

Виклад основного матеріалу. Концепція критичного мислення є предметом глибокої наукової рефлексії в сучасній дослідницькій парадигмі. Зокрема, I. Krak та ін. визнають критичне мислення як складний, систематизований інтелектуальний процес. Він передбачає активне, цілеспрямоване аналізування отриманої інформації, її всебічну інтерпретацію з урахуванням різноманітних контекстів та об'єктивну оцінку її достовірності й релевантності [4]. Ця дефініція знаходить своє підґрунтя та подальший розвиток у працях M. Adewunmi та ін. Дослідники акцентують увагу на трьох ключових, взаємопов'язаних компонентах критичного мислення. Це ретельна аналітична обробка даних, глибока контекстуальна інтерпретація, що враховує історичні, соціальні та культурні чинники, а також виважена когнітивна оцінка достовірності представленої інформації на основі логічних міркувань та наявних доказів [5]. Винятково важлива роль критичного мислення у забезпеченні гуманітарної безпеки, на думку авторів цього дослідження, розкривається через його потенціал ефективно протистояти різноманітним маніпулятивним впливам. Це особливо актуально в умовах гібридних війн та інформаційної агресії. Емпіричні дослідження D. Plikupas переконливо демонструють, що цілеспрямоване формування навичок критичного аналізу інформаційних повідомлень дозволяє індивідам та суспільству в цілому значно ефективніше ідентифікувати пропагандистські технології, розпізнавати приховані маніпулятивні наміри та виявляти недостовірні джерела дезінформації [6]. У цьому контексті особливої теоретичної та практичної цінності набуває концепція «інформаційного

імунітету», запропонована F. Alhaj та ін [7]. Згадана концепція передбачає розвиток у особистості та суспільства загалом стійкості до спотворених інформаційних потоків шляхом систематичного застосування інструментів критичного мислення. Це дозволяє фільтрувати недостовірну інформацію та формувати власні обґрунтовані судження. Розвинений «інформаційний імунітет» стає важливим чинником збереження когнітивної незалежності та запобігання деструктивному впливу на індивідуальну та колективну свідомість.

Гуманістичний вимір критичного мислення розкриває його як невід’ємний елемент становлення вільної та відповідальної особистості. Філософська традиція, від Сократа до Гадамера, завжди розглядала здатність до раціональної рефлексії як основу людської гідності. Сучасні дослідження, зокрема роботи G. Asimakopoulou, демонструють, що критичне мислення перетворюється на етичний імператив у цифрову епоху. Кожен індивід стикається з необхідністю постійного морального вибору в умовах інформаційної надмірності [1]. Етичні основи цього процесу ґрунтуються на принципах інтелектуальної чесності, поваги до інакшої думки та усвідомлення власної обмеженості – якості, які формують основи діалогічного суспільства.

Як світоглядна категорія, критичне мислення виступає метафізичним фундаментом стійкості людського буття. Філософська герменевтика, представлена у працях I. Krak та ін., розкриває його як спосіб буття в світі. Цей спосіб дозволяє людині не лише сприймати інформацію, але й конституювати власний досвід [4]. У цьому контексті критичне мислення перестає бути просто набором когнітивних навичок, а стає способом існування, який протистоїть онтологічній невизначеності сучасності. Особливе значення набуває здатність до рефлексивного дистанціювання від потоків інформації, що дозволяє зберегти цілісність особистості в умовах постійних спроб маніпуляції.

Філософія свідомості ставить під сумнів можливість збереження когнітивної автономії (тобто, здатності самостійно аналізувати інформацію незалежно від зовнішніх маніпулятивних впливів) в епоху алгоритмічного детермінізму. Дослідження P. Nedungadi та ін. показують, що інформаційне перенасичення створює унікальний феномен «розділеної свідомості», коли людина одночасно існує в декількох інформаційних реальностях [2]. У цьому контексті критичне мислення виступає останнім bastionом вільної волі, дозволяючи індивіду не лише сприймати, але й конструювати власну картину світу. Проблема, на думку авторів поточного дослідження, полягає в тому, що сама здатність до критичного мислення формується під впливом тих самих інформаційних потоків, які воно має аналізувати. Це створює парадоксальну ситуацію «герменевтичного кола» (тобто, циклічний процес інтерпретації, де розуміння частини залежить від цілого, а ціле – від частин) у сфері когнітивних процесів. Такі роздуми призводять до виникнення нових філософських питань про межі людської свободи в умовах, коли навіть інструменти її захисту можуть бути скомпрометовані.

Нині інформаційний простір можна охарактеризувати, як такий що спричиняє низки комплексних та взаємопов’язаних загроз гуманітарній безпеці, що зумовлює необхідність їхнього глибокого та системного аналізу. У цьому контексті особливої уваги заслуговує праця S. Akhtar в якій дезінформацію обґрунтовано виокремлено як одна з найбільш деструктивних форм інформаційних загроз [3]. Автори визначають її сутнісною ознакою навмисне поширення неправдивих або викривлених відомостей з чіткою метою маніпулювання суспільною свідомістю, спотворення суспільної думки та дестабілізації соціально-політичної ситуації. Підкреслюється, що зростаючу небезпеку становить гібридна дезінформація, яка підступно інтегрує елементи достовірної інформації з цілеспрямованими спотвореннями та фейками, що значно ускладнює її виявлення та нейтралізацію.

Проблема політичної пропаганди як вагомої загрози гуманітарній безпеці отримала всебічне висвітлення у фундаментальній праці R. Romaniuk та ін. Вченими детально проаналізовано характерні риси сучасної пропаганди, наголошуючи на її еволюції в умовах цифрової трансформації [8]. Зокрема, виокремлюються такі ключові аспекти, як активне використання емоційних маніпуляцій для впливу на підсвідомість аудиторії, конструювання спрощених бінарних опозицій на кшталт «свої – чужі» для поляризації суспільства. Також шириться застосування складних нейромережевих моделей для здійснення високо-таргетованого інформаційного впливу на окремі соціальні групи та індивідів. Особливий акцент робиться на якісній трансформації пропагандистських механізмів у цифрову епоху. Традиційні методи психологічного впливу органічно поєднуються з можливостями штучного інтелекту, що значно підвищує їх ефективність та прихованість.

Проблема цифрового розриву як системної загрози гуманітарній безпеці піддається глибокому аналізу в науковій праці G. Asimakopoulou та його співавторів. Дослідники розглядають цифровий розрив як багатоаспектний феномен, що охоплює низку взаємопов'язаних вимірів. Перш за все, він проявляється у нерівності доступу до необхідних цифрових ресурсів та інфраструктури. По-друге, вагомим аспектом є значні розбіжності у рівні медіаграмотності серед різних соціальних груп [1]. Нарешті, цифровий розрив зумовлює асиметрію у можливостях повноцінної та інклюзивної участі громадян у цифровому суспільному діалозі.

Результати проведених досліджень переконливо свідчать про негативні наслідки існування цифрового розриву. Він не лише поглиблює вже існуючу соціальну нерівність, сприяючи маргіналізації окремих груп населення, але й створює сприятливе середовище для формування так званих «інформаційних гетто». У цих віртуальних замкнених просторах безперешкодно циркулюють радикальні ідеї та спрощені, часто викривлені інтерпретації складних соціальних явищ. Це, у свою чергу, становить серйозну загрозу для соціальної згуртованості суспільства та, в ширшому контексті, для гуманітарної безпеки. На думку авторів дослідження, можна виділити наступні ключові аспекти сучасних загроз гуманітарній безпеці, що потребують подальшого осмислення:

Експоненціальне зростання складності та витонченості інформаційних впливів, що ускладнює їхню ідентифікацію та нейтралізацію.

Кардинальна трансформація технологій пропаганди під впливом цифрового середовища та штучного інтелекту, що вимагає розробки нових підходів до протидії.

Системний та багатовимірний характер цифрового розриву, що не лише обмежує доступ до інформації, але й сприяє соціальній фрагментації та радикалізації [3, 9, 1].

Сучасна освітня трансформація ґрунтується на трьох ключових принципах:

- переході від знань до компетенцій;
- інтеграції медіаграмотності;
- формуванні етичних орієнтирів.

Ця триєдина модель, на думку експертів [15], становить основу протидії інформаційним загрозам. На відміну від традиційних моделей, що переважно концентрувалися на трансляції знань, актуальні освітні стратегії все більше надають перевагу розвитку аналітичних здібностей. Вони акцентують увагу на здатності до саморефлексії, критичної оцінки та верифікації інформаційних потоків. Освіта постає не лише як засіб інтелектуального розвитку, але й як ключовий інструмент протидії маніпулятивним практикам, дезінформації та когнітивному перевантаженню, що є визначальними загрозами гуманітарній безпеці.

Необхідно також звернути увагу на те, що формування критичного мислення в освітньому процесі нерозривно пов'язане із вихованням морально відповідальної особистості

[10, с. 165]. Етичний компонент навчальних програм набуває першорядного значення у контексті розбудови стійкого до інформаційних загроз суспільства. Сьогодні, як ніколи раніше, нагальною є потреба у культивуванні таких фундаментальних цінностей, як інтелектуальна чесність, толерантність до різноманітних точок зору та усвідомлення потенційних наслідків власних інформаційних дій. Також важливо розвивати відповідальність за поширення та інтерпретацію знань. З цього витікає, що освітні інституції повинні формувати міцну етичну платформу для взаємодії з інформаційним середовищем. Така платформа має слугувати надійним бар'єром на шляху поширення деструктивного контенту та забезпечувати основу для конструктивного і зваженого суспільного діалогу. Автори поточного дослідження вважають, що критичне мислення не може бути зведене до суто абстрактних когнітивних навичок. Воно знаходить своє практичне втілення у конкретних діях та поведінкових моделях. Навчання медіаграмотності передбачає формування комплексу компетенцій, що включають здатність до глибокого аналізу інформаційних джерел і розпізнавання різноманітних маніпулятивних технік. Воно також передбачає розуміння алгоритмічної природи функціонування соціальних мереж та їхнього потужного впливу на процеси сприйняття та інтерпретації інформації. Застосування практичних вправ, таких як ретельна верифікація даних, здійснення якісного контент-аналізу та розгляд реальних кейсів інформаційних загроз, є ефективним засобом інтеріоризації теоретичних знань.

Таким чином, в умовах цифрової революції освіта виконує подвійну та взаємоповнюючу місію. Зберігаючи свою традиційну роль як фундаментального інструменту передачі знань та культурної спадщини, вона водночас трансформується у провідний механізм забезпечення гуманітарної безпеки [11]. Розвиваючи критичне мислення, освіта не лише створює надійний щит для захисту суспільства від деструктивного впливу інформаційних загроз. Вона також сприяє формуванню активної, свідомої та психологічно стійкої особистості, здатної ефективно протистояти маніпуляціям, приймати виважені та відповідальні рішення, а також активно сприяти побудові гуманного суспільства, що ґрунтується на непорушних принципах свободи, гідності та взаємної поваги.

Інтеграція методів критичного мислення в діалогічні практики трансформує конфронтаційні ситуації в продуктивний дискурс [12]. Це досягається шляхом активного слухання, обґрунтованої аргументації та відкритості до перегляду власної позиції. Зазначений підхід не тільки сприяє деескалації соціальної напруги, але й формує платформу для створення нових смислових конструктів, де різні перспективи взаємно збагачуються, уникаючи деструктивного протистояння. Як наслідок, діалог постає дієвим механізмом відновлення суспільної довіри, в якому плюралізм думок гармонійно співіснує зі спільними ціннісними орієнтирами.

У контексті стрімкої цифровізації, що формує нову парадигму реальності, суспільство стикається з безпрецедентними етичними дилемами. Впровадження критичного мислення у процес розробки алгоритмів та нейронних мереж набуває ключового значення для забезпечення їхньої гуманістичної спрямованості. Сучасна технологічна етика вже не може обмежуватися абстрактними постулатами. Вона зобов'язана враховувати реальні загрози, зокрема алгоритмічні упередження, дискримінацію в автоматизованих системах та недостатню прозорість процесів прийняття рішень штучним інтелектом [13]. Проектування технологій майбутнього потребує глибокого усвідомлення не лише їхніх функціональних можливостей, але й їхнього впливу на автономію людини. Штучний інтелект має еволюціонувати від простого інструменту до інтелектуального партнера у процесах прийняття рішень, забезпечуючи баланс між автоматизацією рутинних операцій та повагою до особистої свободи. Використання здобутків технічного прогресу у формуванні критичного

мислення, своєю чергою, зумовлює необхідність розробки новітніх етичних фреймворків, що інтегрують технічний прогрес із філософським осмисленням його соціальних та екзистенційних наслідків [14].

Епоха інформаційного перенасичення висуває на передній план проблему формування якісно нової інформаційної культури, що поєднує індивідуальну відповідальність із суспільним усвідомленням [15]. Критичне сприйняття інформаційного контенту, свідоме фільтрування інформаційних потоків та рефлексивне ставлення до медіаспоживання становлять фундаментальну основу сучасної інформаційної гігієни. Запропонована практика охоплює як етичний, так і прагматичний виміри. З одного боку, повага до свободи вираження поглядів передбачає толерантність до різноманіття думок. З іншого – психічне здоров'я суспільства потребує захисту від деструктивних інформаційних впливів, таких як дезінформація, маніпулятивні технології та когнітивне перевантаження. Інформаційна гігієна перестає бути виключно особистою справою – вона трансформується у колективну соціальну норму, що сприяє зміцненню гуманітарної безпеки. Зазначений підхід не лише надає індивідам інструменти для орієнтації в умовах інформаційної складності, але й створює сприятливе середовище для сталого суспільного розвитку.

Висновки. Проведене дослідження уможливило формулювання таких ключових висновків. Сучасні загрози гуманітарній безпеці характеризуються комплексною еволюцією, що інтегрує усталені маніпулятивні практики з прогресивними технологічними можливостями. Ефективна нейтралізація зазначених загроз потребує застосування інтегрованого підходу, що охоплює розвиток критичного мислення, удосконалення технологічних інструментів та формування новітніх етичних регуляторів у цифровому середовищі. Освітній процес відіграє фундаментальну роль у цьому контексті, оскільки саме він закладає підґрунтя інформаційної культури та сприяє розвитку так званого «інформаційного імунітету». Подальші наукові розвідки доцільно спрямувати на аналіз впливу новітніх технологій на інформаційну безпеку, розробку адаптивних освітніх парадигм та створення інтегрованих систем моніторингу інформаційного простору. Окремої уваги заслуговує дослідження механізмів формування резистентності до маніпулятивних впливів у різних соціальних когортах.

Список використаної літератури

1. Asimakopoulos G. Impact of Information and Communication Technologies on Democratic Processes and Citizen Participation / G. Asimakopoulos [et al.] // Societies. – 2025. – Vol. 15, No. 2. – DOI: <https://doi.org/10.3390/soc15020040>.
2. Nedungadi P. AI techniques and applications for online social networks and media: Insights from BERTopic modeling / P. Nedungadi [et al.] // IEEE Access. – 2025. – Vol. 13. – P. 37389–37407. – DOI: <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2025.3543795>.
3. Akhtar S. AI-Driven Hybrid Model for Fake News Detection: Integrating NLP, Sentiment Analysis, and Source Credibility to Combat Misinformation / S. Akhtar, A. Akhtar // IEEE Access. – 2025. – Vol. 13. – P. 37389–37407. – DOI: <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2025.3543795>.
4. Krak I. Method of semantic features estimation for political propaganda techniques detection using transformer neural networks / I. Krak [та ін.] // CEUR Workshop Proceedings. – 2025. – Vol. 3917. – P. 286–297. – URL: <https://goo.su/3wcfX>.
5. Adewunmi M. Cancer Health Disparities drivers with BERTopic modelling and PyCaret Evaluation / M. Adewunmi [та ін.] // Cancer Health Disparities. – 2022. – Vol. 6. – P. 1–12. – DOI: <https://doi.org/10.1007/s13278-025-01428-9>.

6. Plikynas D. Systematic Review of Fake News, Propaganda, and Disinformation: Examining Authors, Content, and Social Impact through Machine Learning / D. Plikynas, I. Rizgelienė, G. Korvel // IEEE Access. – 2025. – Vol. 13. – P. 17583–17629. – DOI: <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2025.3530688>
7. Alhaj F. Improving Arabic cognitive distortion classification in Twitter using BERTopic / F. Alhaj [та ін.] // International Journal of Advanced Computer Science and Applications. – 2022. – Vol. 13, Issue 1. – P. 854–860. – DOI: <https://doi.org/10.14569/IJACSA.2022.0130199>
8. Romaniuk R. Models for predicting changes in public opinion during the implementation of the narrative in social media / R. Romaniuk [та ін.] // Advanced Information Systems. – 2025. – Vol. 9, Issue 1. – P. 99–111. – DOI: <https://doi.org/10.20998/2522-9052.2025.1.12>
9. Shamroukh S. Leveraging Artificial Intelligence and Machine Learning in Online Threat Detection / S. Shamroukh, T. Johnson // International Journal of Computer Sciences and Engineering. – 2025. – Vol. 13, Issue 2. – P. 49–56. – DOI: <https://doi.org/10.26438/ijcse/v13i2.4956>
10. Лучанинова О. П. Institutions of Higher Education in the Conditions of the Development of the Digital University and the New Paradigm of Thinking / О. П. Лучанинова // Forum-SOIS «Розбудова єдиного відкритого інформаційного простору освіти впродовж життя» : матеріали конф., 26-29 березня 2024 р., м. Вінниця, Україна. – 2024. – С. 26–29. – URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/740977>
11. Коркос Я. О. Media literacy of students of higher education / Я. О. Коркос // Перспективи та інновації науки. – 2024. – № 1(35). – С. 570–577. – ISSN 2786-4952. – URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/50092/>
12. Xu Z. Can Artificial Intelligence Technology Help Achieving Good Governance: A Public Policy Evaluation Method Based on Artificial Neural Network / Z. Xu, Z. Liu, H. Luo // SAGE Open. – 2025. – Vol. 15, Issue 1. – DOI: <https://doi.org/10.1177/21582440251317833>
13. Meel P. A review of web infodemic analysis and detection trends across multi-modalities using deep neural network / P. Meel, C. Raj, Bhawna // International Journal of Data Science and Analytics. – 2025. – P. 1–28. – DOI: <https://doi.org/10.1007/s41060-025-00727-w>
14. Pinchuk O. Відповідальне та етичне використання штучного інтелекту в дослідницькій і публікаційній діяльності / О. Pinchuk, I. Malytska // Information Technologies and Learning Tools. – 2024. – Т. 100, № 2. – С. 180. – DOI: <https://doi.org/10.33407/itlt.v100i2.5676>
15. Androshchuk A., Maluga O. Use of artificial intelligence in higher education: state and trends / A. Androshchuk, O. Maluga // International Science Journal of Education & Linguistics. – 2024. – Vol. 3, No. 2. – P. 27–35. – DOI: <https://doi.org/10.46299/j.isjel.20240302.04>

CRITICAL THINKING AS A FOUNDATIONAL WORLDVIEW FOR MITIGATING THREATS TO HUMANITARIAN SECURITY

Oleksandr Horban

*Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,
Faculty of Social Sciences and Humanities, Department of Philosophy and Religious Studies
Bulvarno-Kudriavska str., 18/2, 04053, Kyiv, Ukraine*

Svitlana Vintoniv-Bakharieva

*Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,
Faculty of Social Sciences and Humanities, Department of Philosophy and Religious Studies
Bulvarno-Kudriavska str., 18/2, 04053, Kyiv, Ukraine*

Leonid Panasiuk

*Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,
Faculty of Social Sciences and Humanities, Department of Political Science and Sociology
Bulvarno-Kudriavska str., 18/2, 04053, Kyiv, Ukraine*

The exigency of this research stems from the accelerated digital transformation of society, which, while affording novel opportunities, simultaneously engenders considerable threats to humanitarian security. Prominent among these are the pervasive dissemination of disinformation, algorithmic manipulation, and cognitive overload, thereby necessitating rigorous scholarly analysis and the formulation of systemic countermeasures. Within this framework, critical thinking assumes the status of a pivotal cognitive instrument for ensuring the resilience of both individual and collective consciousness. The objective of this article is to analyze critical thinking as a fundamental epistemological framework capable of counteracting extant challenges to humanitarian security. The study employs an interdisciplinary methodology, integrating philosophical inquiry, social communication studies, and investigations into digital technologies. To achieve the delineated objective, methods of systematization, comparative analysis, and the synthesis of theoretical constructs were implemented. The findings of this research corroborate the multifaceted functional significance of critical thinking. It furnishes cognitive protection against manipulative influences through the capacity for the analytical evaluation of informational sources. Concurrently, critical thinking contributes to the cultivation of resilience against disinformation by augmenting the level of media literacy. Moreover, it emerges as a salient factor in sustaining ethical interaction within the digital milieu, shaping the axiological orientations requisite for tolerant and responsible communication. Of particular salience is the role of the educational system, which must integrate the cultivation of critical thinking as a foundational interdisciplinary competency within the pedagogical process. The conclusions underscore that the efficacious mitigation of contemporary threats to humanitarian security necessitates the synergy of cognitive, technological, and social strategies. Future scholarly investigations should be directed towards examining the impact of generative artificial intelligence, the adaptation of educational paradigms to the exigencies of the digital era, and the development of integrated systems for the surveillance of informational risks.

Key words: critical thinking, humanitarian security, information immunity, digital space, information culture, manipulative practices.

УДК 130.2:316.61

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.5>

МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ КУЛЬТУРИ ГІДНОСТІ: ВІД НАРЦИСІЗМУ ДО ЛЮБОВІ

Ганна Горячковська

*Харківський національний університет радіоелектроніки,
кафедра філософії
пр. Науки, 14, 61166, м. Харків, Україна*

Наталя Дашенкова

*Харківський національний університет радіоелектроніки,
кафедра філософії
пр. Науки, 14, 61166, м. Харків, Україна*

Тетяна Коробкіна

*Харківський національний університет радіоелектроніки,
кафедра філософії
пр. Науки, 14, 61166, м. Харків, Україна*

Протягом останнього століття відбулась глобальна трансформація ціннісної системи людства на користь морального релятивізму та суто прагматичних міркувань щодо цінності людського життя. Релятивізм посилюється через штучне розщеплення реальності в технологічний спосіб: масове стрімкий розвиток додаткових можливостей втечі від пошуку сутності у світ моделювання, яскравих симуляцій, технологій миттєвого створення, тиражування і розповсюдження фейків. Атмосфера тотальної невизначеності хитнула маятник у бік авторитарного радикалізму і фанатизму. Цінність людської гідності вже переживала різноманітні випробування, але згодом постала основою людської єдності щодо прав людини та утвердження гідності як вродженої та невід'ємної. Утім, війна росії проти України викрила ознаки руїни гуманістичної солідарності: пасивне потурання агресії, розповсюдженню публічної софістики насильства, безсоромної брехні політиків в умовах масштабної війни. Це є свідченням глибокої кризи цивілізації в її фундаментальній стратегії. Отже, важливі причини спонукають до усвідомлення сутності культури гідності в її витоках, принципах, шляхах впровадження і причинах вразливості. Культура гідності в її спрямованості на збереження людини має метою заохочувати людську спільноту до самоповаги і самопізнання шляхом поваги та любові до життя, до життєтворчості. Віра в духовне оновлення людини є основою культури гідності, яку живить моральний дух. Культура гідності повертає нас до дієвої етики, яка завжди буде суб'єктивною і матиме довічну полеміку з натурфілософією. Ми маємо приділити особливу увагу морально-психологічним засадам, що важливі для усвідомлення значення культури гідності і можливостей її поширення. Саме в умовах війни питання про зв'язок гідності з моральною основою нашої свідомості, а також емоційно-психологічною спроможністю протистояти приниженню, зберігати людську гідність стає невідкладним. Дбати про культуру гідності в умовах війни, яка точиться за цінності Революції Гідності, означає мати віру у Перемогу.

Ключові слова: культура гідності, гідність, свобода, любов, розум, життєтворчість, нарцизм, цінність життя, воля до логосу.

Огляд людських зусиль щодо прояснення проблеми гідності дозволяє відзначити стале, від Античності до Нового часу, прагнення філософії розкрити таємницю людини.

Культура XIX й особливо XX сторіччя в умовах зневіри в гуманістичний проект і на тлі світових війн спонукала до відчайдушних спроб людського оспівування. С. Кьєркегор, Ф. Ніцше, В. Дільтей, Г. Зіммель, М. Шелер, А. Бергсон, А. Швейцер, П. Тілліх, М. Бубер, П. Рікер, В. Франкл, К. Ясперс, Г. Арндт, К. Войтила та багато інших, вже класиків, здійснили особистий вибір на користь людської гідності як єдиний спосіб засвідчити вірність гуманістичним ідеалам. Представники гуманістичної, екзистенційної і психології розвитку XX сторіччя – Е. Фромм, А. Маслоу, К. Роджерс, Дж. Бюджендаль, І. Ялом, Р. Мей, Е. Еріксон та ін. – виборили увагу і повагу до проблеми гідності з боку соціальних наук. Ми маємо відзначити сучасних західних дослідників, які невтомно долучаються до створення простору культури гідності (серед них З. Бауман, Ч. Тейлор, Т. Снайдер, Е. Ешпльбом, М. Нусбаум, тощо). Звісно, особлива увага до нашої традиції і когорти вітчизняних філософів, які присвятили себе розбудові питання гідності від Г. Сковороди, Т. Шевченка і П. Юркевича до С. Кримського, М. Мариновича і Я. Грицака. Сьогодні ця традиція представлена широким колом розмірковувань Б. Огульчанського, М. Дойчика, Л. Сафонік, О. Долгополової, М. Димида, Д. Федорики, Л. Кадишевої та ін. Утім, найбільшої духовної наснаги надає усвідомлення дієвої культури гідності, осередком якої є наша Україна сьогодні, в часи тяжких випробувань, – життєвий досвід гідності українців, в їхньому прагненні бути вірними собі і щирими до світу.

Для того, щоб говорити про сутність культури гідності необхідно зазначити деякі актуальні проблеми, зокрема щодо кризи розуміння культури, якою відзначена сучасна гуманітарна царина. Одне з цікавих розмірковувань про цю проблему належить культурологу Рейну Рауду [1], який висловлює спостереження про посилення спеціалізації культурологічних досліджень без їхньої амбіції до створення широких теорій і відзначає інверсію розуміння поняття культури, яке у повсякденному обігу поступово втрачає сенс. Це призводить до використання концептів культури в інтересах просування ідей економічного і соціального детермінізму: культура розглядається як підпорядкована різним еволюційним процесам розвитку. Р. Рауд підкреслює, що культуру не можна і не слід зводити до біологічних та соціально-економічних механізмів. Він опікується можливістю зрозуміти культуру як універсальну відзнаку людського і зауважує, що для більшості антропологів культура означає живу практику, дії, а не ідеї чи тексти, які виходять на перший план лише як елементи формування колективного досвіду [1].

Альберт Швейцер у фундаментальному дослідженні культури [2; 3] відзначав, що з середини XIX століття більше не вдається дійти концепції, яка б дозволила пізнати сенс існування людини і людства. Досконала культура, за Швейцером, назовні (емпірично) виглядає як реалізація різноманіття форм прогресу пізнання, практики і залучення людини до суспільства, а надалі вона впливає на духовне вдосконалення людини. Утім, А Швейцер бачив головну мету культури у визнанні людської гідності і вважав, що людство, перш за все, має сприйняти ідею життєствердження, ідею благоговіння до життя як універсальну цінність, що містить в собі справжній потенціал розвитку культури гідності.

Таємниця сутності життя не перешкоджає усвідомленню волі до життя в її повазі до іншої волі до життя. В цьому, на думку А. Швейцера, втілюється людська гідність як унікальне свідоме буття. Будь-які форми приниження людської гідності можуть спричинити втрату тонусу благоговіння до життя, носієм якого є моральна особистість. Цей тонус залежить від внутрішньої свободи людини. Свідоме самозречення заради життя у поєднанні із внутрішньою свободою є ознаками моральної особистості. Основою самозречення заради життя є вільний розум – свідоме ставлення до буття. Отже, культура гідності, в розумінні А. Швейцера, постає культурою культури, основою людяності.

Пластичність, гнучкість самого поняття гідності є не менш складною проблемою, ніж проблема сучасної кризи культури (як у її розвитку, так й у спроможності її осягнення). І не дивно, оскільки проблеми ці нерозривно пов'язані. У сучасних дослідженнях можна знайти щільний зв'язок понять людської гідності і права та спробу звести гідність до прав людини, а також пропозиції визначити права як форму втілення гідності і захист її сутності. Але визначення гідності через право не вичерпує цю сутність, не вичерпує сенс гідності. Маємо припустити, що право є похідним від гідності.

Як суспільно визнана моральна основа людського життя, гідність є предметом розмислів ще у стародавніх джерелах, і це первинний шар усвідомлення культури гідності. Зокрема, Цицерон, якого можна вважати фундатором розмірковувань про культуру гідності, вважав, що культура втілює ідею виховання добродісного громадянина (*vir bonus*) і базується на понятті «*honestum*» – добродісність. Виконання обов'язку (*officium*) він пов'язував з усвідомленням конфлікту між морально гідним (*honestum*) та зручним, комфортним, корисним (*commodum*), і вирішував конфлікт на користь морального [4]. Джерелами моралі Цицерон вважав пізнання істини, справедливості, щедрості і велич духу. «*Honestum*» – це добродісність, що стає гідністю через визнання. Важливо відзначити, що моральний зміст гідності має естетичне забарвлення, воно присутнє у зовнішньому втіленні прагнення до досконалості через пристойність способу життя. Цицерон визначав гідність природну/універсальну – таку, що є вродженою, а також гідність власну, яка є результатом особистого надбання – культури свідомого, розумного виховання чеснот, що становить сутність людини [4]. Обидва аспекти складають онтологічну позитивну сутність гідності як потенція та її втілення.

У християнському вимірі культури ми знаходимо ґрунтовне продовження розмірковувань про гідність. «Людина обдарована найвищою гідністю, яка закорінена у внутрішніх зв'язках, що еднають її з Творцем: у ній ясніє віддзеркалення природи самого Бога» [5]. Сутність гідності розкривається через поняття любові як здійснення (*theosis*) – спілкування-єднання людини з Творцем у подібності людини до Нього. Любов перевершує правові вимоги між людьми щодо визнання гідності: вона живить прагнення підтримки і поваги до унікального потенціалу кожної людини. І в цьому вшануванні через спілкування, у взаємній відповідальності, у взаємній самовідданості відбувається взаємне розкриття сутності людської гідності як здатності любити. Така інтерпретація є певним викликом для індивідуалістичного розуміння людської гідності, вона визначає принципову різницю між теоцентричним та ліберальним підходами, навколо чого точаться дискусії, започатковані ще ренесансною культурою.

Отже, основою людської гідності з давніх часів вважалася відзнака, обраність, перевага людської природи, піднесення людського над тваринним (через свободу волі, через розум, через здатність співіснувати і любити, відчувати красу і гармонію). Саме родова перевага стверджує правову основу культури гідності. Утім, згодом стало зрозуміло, що цей підхід, звернений до морального суб'єкта, презентує царину належного, того, як має бути, але далекий від реального положення речей. Уразливість реальної людини, що викривається у кризові, переломні, трагічні моменти життя, обминається позитивним поясненням природи гідності. Тож вагоме місце зайняв негативний підхід, де проблема людської гідності розв'язується через визнання людської вразливості. Негативний підхід приділяє особливу увагу суб'єктивному, унікальному, неповторному досвіду конкретної особи як самоцінному чиннику гідності. Гідність як особова суб'єктність людини може бути виявлена, пережита у різноманітному досвіді тілесного та духовного, утім, не може бути зведена, редукована [5]. Тож, негативний досвід (страх, біль, тощо) не менш вагомий для

визначення сутності людської гідності, ніж родова перевага. У цій культурі вразливості встановлюються межі, які не можна перетинати, аби не принизити: сутність людської гідності розкривається в її непохитному прагненні не нашкодити, не допустити жорстокості, пригноблення.

Питання щодо вразливості феномену гідності є фундаментальним. Онтологічна основа гідності містить прагнення істини як відповідності людського буття дійсності. Утім, ще з часів Сократа і Протагора моральний релятивізм став фундаментальним випробуванням для ціннісного ядра людської природи. У сучасних реаліях людського буття визнання контекстуальності будь-якої істини набуло продовження в запереченні будь-яких універсалій, тож маємо небезпечну і стару, як світ, проблему. Кен Вільбер визначив це як «сутність постмодерністського пекла», як – «аперспективне безумство» [6]. За цими визначеннями ми маємо руйнацію онтологічного ядра гідності. Похибка перформативу «істини не існує» (довічний символ суперечки Сократа з софістами) у постмодернізмі повторюється в «універсальності» твердження, що універсального не існує.

Ми маємо ситуацію, коли теза, що кожен індивідуум має право вибрати свої цінності (які не завдають шкоди іншим), спрощується далі до тези, що немає нічого універсального (або загальнозначущого), і це призводить до аксіологічного нігілізму [6]. К. Вільбер відзначає: якщо істина є лише культурною вигадкою, то ми ухвалюємо епістемічний і онтичний нігілізм. А якщо немає будь-яких моральних норм, то ми спостерігаємо нормативний нігілізм. Нарешті, якщо немає будь-яких зобов'язуючих принципів індивідуальної поведінки, індивідуум відповідає лише власними бажаннями і потягам та демонструє типовий нарцисизм. Отже, нігілізм живить нарцисизм [6]. Це відсилає нас до проблем вразливості людської гідності на рівні психічних процесів.

Численні фундаментальні праці у царині гуманістичної психології та психології розвитку (Е. Фромма, А. Маслоу, К. Роджерса, Дж. Бюдженталя, Е. Еріксона) допомагають нам краще зрозуміти морально-психологічну сутність гідності в її відкритості та вразливості.

Зокрема, для прояснення процесів деформації людської гідності одним з важливих, на наш погляд, здобутків гуманістичної психології є концепція «синдрому розпаду» в його протиставленні «синдрому зростання», яку створив Еріх Фромм. Він задавався питанням, що спонукає людину руйнувати заради руйнування і ненавидіти заради ненависті? Синдром розпаду – це складне поєднання потягу людини до смерті (некрофілії), злостісного нарцисизму та інцестуального симбіозу; він є квінтесенцією будь-якого зла, найважчим патологічним станом, основою злостісної деструктивності, пошкодженням людської гідності. Синдрому розпаду протистойть синдром зростання – любов до живого, любов до людини та до незалежності. Моральний вибір пов'язаний з багатьма чинниками, серед головних – маніпулятивні впливи щодо спотворення оцінки дійсності: «схильність до чужого впливу базується передусім на нестачі незалежного мислення і відчуження, а також на емоційній залежності переважної більшості людей від їхніх політичних вождів» [7].

Людина не виносить пасивності: вона має природну волю, здібності і свободу до перетворення світу і себе. Ми прагнемо досягти визначеної цілі через концентрацію волі та усіх своїх зусиль. Слабкість, страх, некомпетентність, тощо можуть бути причинами глибоких страждань, які руйнують внутрішню рівновагу людини. Безпорадність спонукає до спроб відновити свою спроможність, зокрема, через причетність-підпорядкування певній авторитетній особистості або групі, яка здатна створити для людини ілюзію самостійної діяльності. Спосіб позбавитися нестерпного страждання повної пасивності – руйнація життя через насильство.

Визначальна роль суспільних відносин у створенні сприятливих умов починається з безпекового рівня, в якому некрофілія (прагнення смерті) перемагає, якщо відбувається постійна гостра боротьба за виживання через війни, голод, соціально-економічне пригнічення, коли людина використовується як засіб, як ресурс. І навіть вирішення цих проблем, на думку Е. Фромма, не гарантує переваги біофільної, спрямованої до життя орієнтації. Ми можемо впливати на інших лише за допомогою властивих життю сил: любові, спонуканню чи прикладу. «Життя може бути пережите тільки в його індивідуальних проявах – в одній-єдиній людині, або в одному птаху, або в одній квітці. Немає життя «мас», немає абстрактного життя» [7]. Важливо заохочувати самостійну творчу активність людей, чому заважає зарегульованість та бюрократизація суспільних відносин. Сучасним втіленням стрімкого поширення зарегульованості є тотальна автоматизована формалізація (віртуалізація, анонімність, штучні сурогати живого, стандартизація через тестування, системи рейтингів, вподобайок, тощо) людських відносин, яка перетворює людину на предмет, «з людьми поводяться як з номерами». Статистичні узагальнення масової поведінки задля тотальної маніпуляції в економіці та політиці – ухвалена реальність сьогодення.

Другою ознакою синдрому розпаду Е. Фромм визначав зляканий нарцисизм – крайній ступень самозакоханості, відчуття винятковості, обраності. Патологія нарцисизму проявляється у втраті раціонального судження, в упередженості, необ'єктивності оцінки, оскільки мова йдеться про самозакохану персону і те, що їй належить. Когнітивні аберації проявляються як недооцінка, приниження зовнішнього світу, і переоцінка, звеличення власних якостей і здобутків. Ізолюваність нарцисичної персони від зовнішнього світу породжує самотність і страх, які компенсує самозвеличення. Будь-яка критика сприймається як спроба зруйнувати цей захист, призводить до обурення і ненависті (аж до радикального спрямування, знищення критика) або депресії. Радикальний прояв нарцисизму на межі безумства імпонує широкій аудиторії (через впевненість, зухвалість, нахабство) і сприяє публічному успіху [7].

Увага Е. Фромма до проблеми перетворення нарцисизму особистості на груповий нарцисизм призвела до цінних висновків у розумінні ушкодження культури гідності. Сутність нацизму вступає в гостре протиріччя з розумом і любов'ю. Викривлення дійсності, відсутність об'єктивності і прагнення перетворювати оточуючих людей на об'єкти нарцисичного задоволення руйнують розум і любов. У постсекулярному світі суспільний нарцисизм у своєму прагненні задоволення через ідеологію власної обраності і неповноцінності решти втрачає межі. Це, на думку Е. Фромма, призводить до масштабних війн і є справжнім викликом людській гідності. Позиція Е. Фромма узгоджується з розміркуваннями А. Швейцера про сутність панування розуму над людськими переконаннями та помислами: індивіди та всілякі людські спільноти мають (можливість) узгоджувати свої бажання з матеріальним та духовним благом цілого та багатьох, тобто в тому, що вони є етичні. Отже, етичний прогрес є суттєвим і безсумнівним, а матеріальний – похідний у розвитку культури.

Е. Фромм розмірковував про людські вчинки і почуття, які спрямовують нас до вищих сенсів життя, до цінностей [8]. Специфічні людські переживання – любов, ніжність, співчуття – усувають суб'єктно-об'єктну установку свідомості і надають нам відкритості до Іншого, інтуїтивного осягнення (на відміну від знання про іншого – накопичення відомостей). Подолання розриву між Я і Ти потребує гуманістичного усвідомлення відносин, спонтанної відкритості, а значить, відмови від упередженостей, забобонів.

Фромм також приділяв увагу гуманізованим, олюдненим переживанням, які менше отожднюються з почуттями, частіше розуміються як установки, опосередковані пережи-

вання щодо інших (інтерес, відповідальність, тотожність, переживання «Я – це Я»), що переживають кризу. Відчуження людини, криза самості, пасивність Я в його здатності до життєствердження – одна з фундаментальних проблем сучасної людини. Несвідома тотожність, що прагне цілісності, є причиною скутості, тривожності і відчуття провини для людини, яка втратила цілісність. Вразливість людини, супутня цьому переживанню, також є атрибутом людського. Людина у власній гідності відкрита, беззахисна і абсолютно вразлива, вона не прагне захищати *Его* в його бажанні володіти, вона прагне бути і саме в цьому активна і життєтворча. Е. Фромм писав, що надія, віра та відвага презентують трансценденцію людини до свободи від *Его*, від жаги, від страху, безсилля, нарцисизму, залежності.

Важливо доповнити наше звернення до психології в її гуманістичному спрямуванні певними поясненнями щодо неоднозначної ролі соціальних наук, наук про поведінку у їхній спроможності підтримувати ідеї культури гідності. Маніпулятивні ризики використання знань з психології у подальшому розвитку цивілізації демонструють численні реальні практики, зокрема, у формуванні корпоративної, мережевої, електоральної поведінки. Ці ризики починаються зі ставлення до наук про людину, про що писав Карл Роджерс [8]. Заперечення можливості об'єктивного підходу людини до себе, яке формує скепсис щодо науковості психології та інших соціальних наук в їхньому практичному і прогностичному значенні, не менш шкідливе, ніж позиція, яка наполегливо просуває ідею облаштування життя «ідеального світу» через прогнозування та управління людиною (на зразок антиутопії Б.Ф. Скіннера, О. Гакслі, Дж. Орвелла).

К. Роджерс підкреслював, що для наукової практики ключовою є установка, закладена як мета дослідження, вона створює умови для формування певної моделі людської поведінки. Сьогодні популяризація та поширення впливу науки без чітких моральних засад стає аргументом для ще більшого просування наукових теорій, які скасовують альтернативний погляд на проблему людського буття, зокрема, погляд демократичної духовно-психологічної традиції. Роль свободи, як основи людської гідності усувається разом із самотністю мислення, оригінальністю мистецьких проявів, моральним вибором і... спроможністю людини до вільного наукового пошуку істини.

На відміну від біхевіоризму, гуманістичний підхід розуміє щастя як не тотожне адаптивності або актуалізації, і це складає певний парадокс психології. Зокрема, К. Роджерс оцінював досвід гідного життя динамічно, як процес, що має напромак, обраний в умовах психологічної свободи [8]. Гідне життя потребує звернення до проблеми співвідношення свободи та необхідності. І детермінізм наукового дослідження не має створювати проєкцію щодо сутності вибору людини. Творчість – невід'ємна ознака гідного життя людини, яка відкрита до сприйняття світу, яка вірить у свою здатність створювати нові відносини з оточенням, яка неконформна на рівні творчої адаптації до еволюційних зрушень. Соціалізація такої людини є органічною потребою, яка здійснюється на засадах відкритості власному досвіду. Треба зауважити, що К. Роджерс скептично ставився до теорій про ірраціональні основи людини і розвивав ідею про витончену раціональність людської природи, яка здатна до збалансованого впорядкування усіх потреб. Утім, яскравість життя, широку амплітуду почуттів, мужність до процесу становлення у його непередбачуваності вважав ознаками гідності.

І чи можемо ми у цій розвідці обійти увагою свободу, яка складає екзистенціаль гідності? Вона є основою гідних розмірковувань. Уникаючи складної концептуалізації, згадаємо дієву культуру гідності В. Франкла, який писав, що все можна відібрати у людини, окрім останньої людської свободи обирати свій шлях у будь-яких обставинах [9]. Свобода – це

мужність бути собою, обирати себе тут і зараз попри відчай невідомого, попри абсолютний сумнів. Свобода – це те, що існує всередині нас, (отже, «феноменологічне швидше, ніж об'єктивне», за визначенням К. Роджерса, [10]), але має найвищу цінність. Ніхто, крім нас не може втлумачити нашу свободу, наповнити її сенсом життя, розгорнути її як певну послідовність подій Я. Свобода бути собою – це основа практичної філософії культури гідності. В цій філософії ми маємо визначити роль стосунків, які сприяють бути вільним. К. Роджерс вважав, що внутрішня свобода розкривається як фундаментальне переживання через вміння дослухатися до себе і бути собою, не ховаючись за соціальними масками (конгруентність), через вміння бути щирим і через емпатійне розуміння – спроможність відчувати співчуття до інших [10]. Потрібно усвідомлювати, що життя містить суттєві виклики, які намагаються заглушити наше прагнення бути вільними (від індоктринації до фізичного насильства). Утім, людина завжди має ресурс гідності.

У висновках зауважимо наступне. Коли світ руйнується через деградацію людяності, ми маємо важке випробування для нашої віри у життя. Зло як невігластво, що засліплене егоїзмом у своєму прагненні шкодити заради власних забобонів і пристрастей, знищує життя, позбавляє його вищої цінності.

Культура гідності може бути визначена як свідома самоорганізація людини/людства на засадах пріоритетного визнання безумовної онтологічної та екзистенційної цінності людського життя в його унікальної життєтворчої потенції. Це – самоорганізація буття на основі усвідомлення, сприяння і підтримки гідності. У свою чергу, гідність як творча потенція людського становлення – це свобода волі. Гідність – це здатність до співчуття та любові як причина (прагнення) повноти буття. Гідність – це усвідомлення свободи волі в її прагненні до повноти буття. Гідність – це здійснення свідомого прагнення до повноти буття через самовизначення і самокерування. Онтологічний аспект гідності встановлює суб'єктність особи; екзистенціальний аспект гідності здійснює цю суб'єктність в індивідуальному, свідомому, вільному акті творчого прагнення. Культура гідності – це культура життєтворчості. Прагнення творчого розвитку і його добродієсне втілення створюють канву культури гідності. Її життєздатність залежить від спроможності до саморегуляції на засадах свободи, волі, розуму, співчуття, любові, мужності бути собою, залежить від нашої спроможності до моральної ясності, чесності у «волі до логосу» [10]. Елементом цієї саморегуляції можемо вважати наше дослідження. Усі названі пропозиції щодо розуміння гідності є предметом дискусії в умовах перманентної розвідки. І ми залишаємо відкритим наш словник гідності: свобода, любов, розум, пошук істини, довіра, добра воля, розуміння, оптимізм, віра, надія, радість, візія, творча наснага, співчуття, думка про іншого, чуйність, щедрість, щирість, турбота, відповідальність, доброзичливість, самоповага, повага до інших, толерантність, товарицькість, синергія, нонконформізм, стійкість, любов перемаже...

Список використаної літератури

1. Raud R. *Meaning in Action: Outline of an Integral Theory of Culture*. Cambridge: Polity Press. 2016. 240.
2. Schweitzer A. *Verlust und Wiederaufbau der Kultur*. Kulturphilosophie. C.H. Beck. 2007. 280 s.
3. Schweitzer A. *Kultur und Ethik*. Kulturphilosophie. C.H. Beck. 2007. 356 s.
4. Ціцерон М. Т. Про державу. Про закони. Про природу богів. / Пер. В.Литвинов. Київ, Основи, 1998. 477 с.
5. Енцикліка *Evangelium Vitae* Св. Івана Павла II. 1995. URL: <https://katekhytyka-6.blogspot.com/2018/01/evangelium-vitae-1995.html>

6. Wilber K. Trump And a Post-Truth World. Shambhal. Boulder. 2017. 160 p.
7. Fromm E. The heart of man: its genius for good and evil. American Mental Health Foundation. 2010. 144 p.
8. Fromm E. The revolution of hope: Toward a humanized technology. New York. Harper & Row. 1968. 160 p.
9. Rogers K. On becoming a person. A Therapist's View of a Psychotherapy. Mariner Books. 2012. 444 p.
10. Франкл В. Людина у пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі. Пер. О. Замойська. Харків. КСД. 2016. 160 с.
11. Роджерс К. Вчитися бути вільним / Гуманістична психологія. Антологія: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. У 3-х т. За редакцією Р. Трача, Г. Балла. Т. 1. Київ. Університетське видавництво Пульсари. 2021. 252 с. С. 38–59.

MORAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE CULTURE OF DIGNITY: FROM NARCISSISM TO LOVE

Hanna Horyachkovska

*Kharkiv National University of Radio Electronics,
Department of Philosophy
Nauky Ave., 14, 61166, Kharkiv, Ukraine*

Natalia Dashenkova

*Kharkiv National University of Radio Electronics,
Department of Philosophy
Nauky Ave., 14, 61166, Kharkiv, Ukraine*

Tetyana Korobkina

*Kharkiv National University of Radio Electronics,
Department of Philosophy
Nauky Ave., 14, 61166, Kharkiv, Ukraine*

Over the past century, there has been a global transformation of the value system of humanity in favor of moral relativism and purely pragmatic considerations regarding the value of human life. Relativism has intensified due to the artificial splitting of reality in a technological way: we have a rapid development of additional opportunities to escape from the search for essence into the world of modeling, vivid simulations, technologies of instant creation, replication and distribution of fakes. The atmosphere of total uncertainty has swung the pendulum towards authoritarian radicalism and fanaticism. The value of human dignity has already experienced various tests, but later became the basis of human unity regarding human rights and the affirmation of dignity as innate and inalienable. However, Russia's war against Ukraine has exposed signs of the ruin of humanistic solidarity: passive connivance with aggression, the spread of public rhetoric of violence, shameless lies of politicians in the conditions of a large-scale war. This is evidence of a deep crisis of civilization in its fundamental strategy. Therefore, important reasons encourage us to realize the essence of the culture of dignity in its origins, principles, ways of implementation and causes of vulnerability. The culture of dignity in its focus on preserving the human being aims to encourage the human community to self-respect and self-knowledge through respect and love for life and life-creation. Belief in the spiritual renewal of man is the basis of the culture of dignity, which is nourished by the moral spirit. The culture of dignity returns us to effective ethics, which will always be subjective and will have a lifelong polemic with natural philosophy. We must pay special attention to the moral and psychological principles that are important for realizing the meaning of the culture of dignity and the possibilities of its

spread. It is in times of war that the question of the connection between dignity and the moral foundation of our consciousness, as well as the emotional and psychological ability to resist humiliation and preserve human dignity, becomes urgent. Taking care of the culture of dignity in times of war, which is being waged for the values of the Revolution of Dignity, means having faith in victory.

Key words: culture of dignity, dignity, freedom, love, reason, life-creativity, narcissism, value of life, will to logos.

UDC 141.7:39

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.6>

THE PROBLEM OF VIOLENCE IN MODERNITY: GIRARDIAN SACRED AND DUMOUCHEL'S SCARCITY

Teodor Hryvna

Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine
<https://orcid.org/0009-0005-6044-6412>

This paper examines the theoretical evolution of René Girard's concept of the sacred to Paul Dumouchel's thesis of scarcity as mechanisms for managing violence in society. Through a critical comparative analysis, we explore how Dumouchel extends and transforms Girardian mimetic theory to address the specific conditions of modern market economies. While Girard identifies the scapegoat mechanism as the foundation of archaic social order, Dumouchel reconceptualizes scarcity as a "modern sacred" that functions through systemic indifference rather than ritualized sacrifice. We argue that this theoretical development offers profound insights into contemporary forms of violence while questioning Dumouchel's critique of market economies as primarily institutions of violence. Our analysis concludes that mimetic theory provides a valuable framework for understanding the economic competition and management of violence in modern societies. By examining how *méconnaissance* operates differently in modern contexts, this paper contributes to ongoing debates about the moral foundations of market systems and the persistence of sacrificial mechanisms in ostensibly secular societies. We investigate Dumouchel's most recent (2024) development of accusation theory as an extension of his work on systemic indifference, demonstrating how modern violence operates through complex mechanisms of recognition that simultaneously acknowledge victims' humanity while denying their moral equality. This conceptual evolution reveals a paradoxical tension in post-Christian societies, where the efficacy of the traditional scapegoat mechanism has been partially undermined but likely continues to operate through more diffuse, bureaucratized forms. Our methodological approach traces the intellectual genealogy from Girard's early literary criticism through his anthropological work to Dumouchel's application of these theories to economics and modern political violence. By chronologically analyzing key texts – Girard's *Deceit, Desire, and the Novel* and *Violence and the Sacred*, and Dumouchel's *The Ambivalence of Scarcity* – we identify crucial theoretical developments and transformations. This genealogical analysis reveals not only how Dumouchel extends Girardian concepts but also where he8 significantly departs from them.

Key words: Mimetic theory, René Girard, Paul Dumouchel, scapegoat mechanism, violence, modernity, sacred, capitalism, mimetic desire, Christian revelation, genocide, philosophical anthropology, social institutions, culture, human existence.

Introduction. The problem of violence – its origins, management, and persistence, remains one of the central questions in social theory and philosophical anthropology. René Girard's groundbreaking work on mimetic desire and the scapegoat mechanism revolutionized our understanding of how violence functions in archaic societies. Through his anthropological analysis, Girard demonstrated how the sacred emerges from collective violence directed toward a scapegoat, thereby establishing cultural order. The application of this theory to modern, seemingly secular contexts presents a range of significant challenges, tackled by Girard himself and by multiple mimetic theorists who follow in his footsteps. How do contemporary societies manage violence in the absence of overtly sacrificial institutions? What replaces the sacred in containing

mimetic rivalry? Are we doomed for the apocalyptic destruction brought on ourselves by the contagion of uncontrolled mimetic rivalry?

Paul Dumouchel is a Canadian philosopher and political theorist whose current appointment is Professor of Philosophy at the Graduate School of Core Ethics and Frontier Sciences, Ritsumeikan University, Kyoto, Japan. His work, particularly in *The Ambivalence of Scarcity*, offers a bold answer to these questions by positioning scarcity itself as a “modern sacred”, a mechanism that protects against violence through violence. His reconceptualization of a fundamental economic principle through the lens of mimetic theory represents a significant extension of Girard’s thought into the domain of modernity. It also raises profound questions about the moral foundations of market economies and the nature of violence in contemporary society.

The research value of this paper lies in its systematic examination of how Dumouchel transforms Girardian concepts to explain modern economic and social phenomena. By tracing the theoretical evolution from the sacred to scarcity, we show both the continuity and discontinuities between archaic and modern forms of violence management. Our comparative analysis not only deepens our understanding of mimetic theory but also offers new perspectives on persistent problems in economic and social thought. Our goals are threefold: First, to provide a comprehensive account of Dumouchel’s extension of Girardian theory, particularly his concepts of *homo mimeticus*, the contract of mutual indifference, and accusation as the mechanism of modern violence. Second, to critically assess Dumouchel’s characterization of scarcity as a “social institution of misery” against empirical evidence of market economies’ success in reducing material deprivation. Third, to explore the philosophical implications of these theories for understanding how *méconnaissance* – the misrecognition that enables sacrifice, operates in ostensibly post-sacrificial societies.

Dumouchel’s provocative thesis forces us to confront fundamental questions about the relationship between economic competition and human conflict, between prosperity and exclusion, and between individual autonomy and social solidarity. By engaging critically with both Girard and Dumouchel, we aim to develop a more nuanced, extended understanding of how mimetic desire shapes economic behavior and how economic institutions channel mimetic rivalry.

With this paper we contribute to several ongoing scholarly conversations: the application of mimetic theory to economic phenomena, we respond to the critique of market capitalism, and we grapple with the persistence of sacrificial logic in secular modernity. By this, we hope to illuminate not only the theoretical relationship between Girard and Dumouchel but also the practical implications of their ideas for addressing contemporary forms of violence and exclusion.

Mimetic Desire in Economic Theory: From *Homo Economicus* to *Homo Mimeticus*.

Dumouchel takes Girard’s concept of mimetic desire, the idea that human desire is not for an object but is imitated from the desire of a model, leading to rivalry, and positions it into the economic realm. He puts a *homo mimeticus* as a counterpoint to the classical *homo economicus*. While *homo economicus* is traditionally seen as a rational agent with stable, autonomous preferences, Dumouchel’s *homo mimeticus* has preferences in accordance to the others, following the Girardian terminology back from Deceit, Desire and the Novel [1]. This isn’t a simple imitation of consumption patterns but a deeper relation where “what (some) others want and prefer constitute for each one of us the paradigm of what we want and prefer.” [2, p. 135]. This is a matter of importance, because it underscores that the very “rationality” of economic agents, including their utility functions, are the products of mimetic interactions. Dumouchel writes that “agents may at times behave as if they were autonomous, perhaps even act “as if” they were

classic economic agents... However, mimetic theory suggests that when this is the case, this particular reduction of mimetic agents to an apparent homo economicus is itself to be explained in terms of mimetic relations between agents.” [2, p. 137], boldly suggesting that economic rationality itself is a mimetic construct.

Just like Girard challenges the romantic concept of autonomous desire, Dumouchel’s conception of homo mimeticus fundamentally challenges the premise of economic individualism by demonstrating how our economic behavior is inherently relational rather than autonomous, distinguished not simply by a different preference structure, but by a fundamentally different ontology. This reframing has profound implications for economic theory, as it suggests that the very foundation of market behavior, the individual preference, is itself a social construct arising from mimetic interactions. We don’t necessarily have to argue that Dumouchel’s work undermines the classical tenets of the modern economy. To the contrary, Dumouchel’s observation that “agents may at times behave as if they were autonomous, perhaps even act “as if” they were classic economic agents.” [2, p. 137] unwittingly supports rather than undermines traditional economic models. If the result of mimetic interaction is behavior that approximates rational self-interest, then economic models based on homo economicus could still offer practical predictive power even if their anthropological foundations are incomplete. The “as if” defense of economic rationality would suggest that mimetic theory might complement rather than replace standard economic modeling.

Mimetic theory, through Dumouchel’s contribution, offers “a general framework to analyze circumstances when such “classic economic behavior” will be the “normal” outcome of interactions between agents and circumstances, which will then lead to changes in preferences and inconsistent behavior.” [2, p. 138]. The conclusion of our analysis would be that this perspective neither fully embraces nor rejects conventional economics but rather situates economic rationality within broader mimetic dynamics. Economic rationality itself emerges as a particular form of stabilized and channeled mimetic mechanism that predominates under specific institutional arrangements, particularly those of modern market economies that have instituted scarcity as their organizing principle.

Dumouchel’s integration of mimetic theory with economic thought also provides a more granular understanding of preference formation that benefits the scholarly understanding of behavioral economics. Where behavioral economics has documented various departures from rational choice, mimetic theory offers a comprehensive framework explaining why preferences shift, why demand curves slope upward for positional goods, and why economic bubbles form through collective mimetic frenzy. With our interpretation, we see that homo mimeticus serves not just as a critical alternative to homo economicus, but as a theoretical foundation for integrating the empirical insights of behavioral economics into a more coherent whole.

The Scapegoat Mechanism in Modern Contexts. Girard’s theory central thesis is that the scapegoat mechanism – the unanimous transfer of collective violence onto an arbitrary victim, resolves mimetic crises and founds or refounds cultural order.

Dumouchel applies this concept to modern, seemingly secular phenomena. In his analysis of *ijime* (school bullying in Japan), he sees a process akin to the scapegoat mechanism at work, though with a crucial difference: “the victims of *ijime* are scapegoats in the sense in which Girard uses the term. They are substitute victims, safety valves through which pass all the hatred, violence, and frustration that cannot be expressed or resolved otherwise.” [2, p. 255]. However, he notes that in such modern instances, the sacralization of the victim, a key component of the founding power of the scapegoat in Girard’s original formulation [3, p. 250–256], fails to occur. This leads him to question why some victims of collective violence are sacralized and others

are not, suggesting that the “violence of his death...precludes the positive transfiguration of the victim” in certain modern contexts, or that “not enough violence surrounds their death” for full sacralization [2, p. 267]. What makes this an important input in Girardian theory by Dumouchel, is the fact that he performs a detailed analysis of how the scapegoat mechanism operates differently, or incompletely, in desacralized societies.

Scarcity as the Modern Sacred. Dumouchel’s most significant conceptual modification of mimetic theory lies in his treatment of “scarcity” itself as a modern form of the sacred, a violent means of protection against violence. Girard sees the sacred as emerging from the resolution of mimetic crises through the scapegoat. Dumouchel argues that in modern societies, “scarcity functions in the modern world in the way the sacred does in traditional societies. That is to say, it is a means of protection against violence.” [2, p. 101]. He elaborates that scarcity, socially instituted through the “progressive abandoning of reciprocal obligations of solidarity,” [2, p. 131] channels and contains violence. This “contract of mutual indifference” (a phrase borrowed from political theorist Norman Geras) [4, p. 181] isolates conflicts and reduces their contagious spread, but it does so violently by producing victims of poverty and social exclusion, hence constituting violence via mechanism of indifference.

The above is underscored by Dumouchel’s fundamental claim that “Scarcity is a social institution and is socially instituted. It establishes the modern world just as the sacred established primitive societies.” [2, p. 34]. Dumouchel’s conceptualization of scarcity represents a stark departure from conventional economic understandings. Rather than viewing scarcity as a natural condition of limited resources, Dumouchel provocatively argues that scarcity is a “social institution” and claims that scarcity is “not a natural category, but, to the contrary... a social institution of scarcity.” [2, p. 127].

Yet Dumouchel clarifies that his thesis is more nuanced. He acknowledges that “we live in a limited world where we are sometimes unable to reach our goals because of insufficient resources.” [2, p. 128]. The core of his argument is not that resource limitations don’t exist, but rather that the way modern society has elevated scarcity to a central organizing principle represents a specific historical development. As he puts it, “only the modern world has adopted the scarcity of resources as a central tenet of its social and political organization and argues that this situation forces upon us particular behaviors and decisions.” [2, p. 128]. This development paradoxically coincided with unprecedented increases in wealth and material abundance.

Dumouchel’s most contentious claim is that the social institution of scarcity emerged through “the progressive abandoning of reciprocal obligations of solidarity”. In traditional societies, obligations of reciprocity ensured that “no one is in danger of starving unless all are.”, [2, p. 131] arguing that the gradual dissolution of these bonds of solidarity transformed the social landscape, creating a world where individuals increasingly operated as autonomous agents without mutual obligations. According to Dumouchel this transformation made the limitation of resources a central social problem while simultaneously eroding the traditional mechanisms that had mitigated its effects. We consider this reconceptualization of a core economic principle through a Girardian lens of sacrificial violence to be a profound extension of Girard’s thought into the heart of modernity, while not necessarily agreeing with it, as explained in the following section.

Market Economies and the Reduction of Material Scarcity. While Dumouchel’s characterization of scarcity as a violent means of protection against violence provides a powerful analytical paradigm within Girardian framework, we would like to object and say that Dumouchel overemphasizes the violent aspects of scarcity while underplaying the productive channeling of mimetic desire in market economies. In these discussions we should always highlight capitalism’s

achievements and emphasize that market economies have made and continue to make gargantuan leaps in reducing material scarcity, and by extension, the violence that stems from such scarcity. This view finds support in Girard himself, who, in a 1985 interview with the journal *Birth of Tragedy*, acknowledged the productive potential of mimetic desire when properly channeled and said that mimetic desire “affects society both in a negative and positive way, through fads and fashions, through sterile rivalries, and also through productive rivalries. When people talk about an economy of incentives, they rely on the channeling of mimetic desire into economic life.” [5, p. 30]. He continued by contrasting this with socialist systems that “want to do away with mimetic desire for ethical reasons, and end up depriving economic life of all incentive.” Girard concluded that “in order to become economically productive (as it is in the Western world) mimetic desire must be both very intense and severely constrained by strict rules, which I would define as elaborate post-sacrificial devices.” [5, p. 30].

Dumouchel counters this argument by underscoring that the prosperity exists alongside and because of a system that produces victims through indifference – precisely the violent protection against violence that characterizes his conception of scarcity as the modern sacred, and emphasize that market economies, despite their productive capacity, still operate through the same mechanism he identifies – the abandonment of solidarity obligations. In response to this, we’d strongly argue that “victims” and scarcity are not a central, essential or innate characteristic of a market system, but conversely, a part of work that is not finished just yet, but which surely is on the list of problems to be solved in the future by the market mechanisms.

We are convinced that Dumouchel’s characterization of scarcity as a “social institution of misery” [2, p. 49] shifts the focus too much from the fact that competitive market systems, while not eradicating inequalities, have generated unprecedented material abundance and broadly distributed prosperity. The “contract of mutual indifference” that Dumouchel criticizes, at the very least, might alternatively be viewed as a necessary condition for the productive channeling of mimetic energies, the “elaborate post-sacrificial devices”, that constrain mimetic competition without eliminating its generative potential. This raises a fundamental question: how much scarcity in modern capitalist societies is analogous to the sacred in archaic societies and if it *truly* could be a modern analogue of the sacred? Is scarcity a mechanism that produces victims through indifference while simultaneously reducing absolute material deprivation through productive competition, or the character and suffering of victims is not sacred in a Girardian meaning and not unique to the modern economic systems, but a casualty of innate mimetic dynamics which at some point would be present in any social system, but the Kingdom of God.

Philosophically, the tension at the heart of Dumouchel’s analysis remains unresolved and perhaps unresolvable, if only by empirical means of technological progress. Can we accept the benefits of the “social institution of scarcity” while mitigating its violent aspects? Or does the very mechanism that produces abundance necessarily produce victims through indifference? Dumouchel’s provocative thesis forces us to confront these questions about the moral foundations of modern economic systems, even if we remain skeptical of his characterization of scarcity as fundamentally a social institution rather than a natural condition modified by social arrangements.

Technology, Desire, and Capitalism. In the discourse of capitalism and modernity, the question of technology is inevitable and ever present. In “Desiring Machines” (2021), Dumouchel makes a detailed analysis of our relationship with technology and analyzes capitalism’s technological solutions to scarcity. He states that machines function as powerful models that simultaneously attract and repel us: “The machine appears to realize the inaccessible model, the one that shows the most perfect indifference toward us, asserting thereby his autonomy and absolute invulnerability.” [6, p. 105]. With this, Dumouchel tries to help us understand how

capitalism has succeeded in reducing material scarcity while creating new forms of mimetic desire. The technological solutions to scarcity that capitalism celebrates reflect a desire to imitate “the model of the model”, (which is a machine) leading not to true human flourishing but to “a rejection of all that makes our life, and constitutes a refusal of the contingency and vulnerability that characterize human existence” [6, p. 105]. Our philosophical and research intuition is that maybe in this understanding lays the explanation why capitalism’s undeniable success in reducing material scarcity has not necessarily diminished the experience of relative, social scarcity that drives mimetic conflict and the subsequent misery of human condition.

The evolution of these Girardian ideas in Dumouchel’s work becomes clearly visible by examining his intellectual trajectory. Girard’s path led him from literary criticism (“Deceit, Desire, and the Novel”) to anthropology and religious studies (“Violence and the Sacred”, “Things Hidden Since the Foundation of the World”). Dumouchel explicitly acknowledges this foundation. His early engagement, as seen in essay *The Ambivalence of Scarcity*, originally published in collaboration with Jean-Pierre Dupuy in 1979 as part of “L’enfer des choses”, was a direct attempt to apply Girard’s then freshly developed theories of mimetic desire and the sacred to the institution of the modern market economy, continuing the interdisciplinary trajectory of Girard’s inquiries [7]. Girard himself had never extensively written on economics, focusing solely on anthropological matters, making Dumouchel along with Dupuy the pioneers in this application. Dumouchel’s later essays, such as “Mimetism and Genocides” and “Inside Out: Political Violence in the Age of Globalization,” later included in the book *Ambivalence of Scarcity*, highlight his continued engagement with Girard’s core ideas and apply them to increasingly complex and contemporary forms of violence. With this, we see a genealogical development where the initial Girardian model of crisis-resolution-order is tested against modern phenomena that resist such neat closure. Dumouchel’s analysis of “indifference” as a key component of modern violence can be seen as an evolution from Girard’s focus on active mimetic conflict. While Girard acknowledges the misrecognition (*méconnaissance*) inherent in the scapegoat mechanism [8, p. 61], Dumouchel explores how this *méconnaissance* manifests in modern systems not just as ignorance of the victim’s innocence, but as a pervasive, institutionalized indifference that itself becomes a form of violence.

The concept of *méconnaissance* undergoes a subtle evolution from Girard to Dumouchel. For Girard, *méconnaissance* is crucial for the scapegoat mechanism to function; the persecutors must believe in the victim’s guilt for the sacrifice to be restorative. Dumouchel, in his essay *De la méconnaissance* goes into the epistemological implications stating that *méconnaissance* is not just a false belief but an “active form of “not-knowing” that can paradoxically enable certain kinds of cultural “knowledge” or functioning to persist [2, p. 209–227]. He argues, contra Girard, that Christian Revelation “does not so much do away with misrecognition as displaces it,” leading to a culture that “functions fundamentally as a critique of culture” [2, p. xvii], constituting a serious development of Girard’s idea that revelation undermines sacrificial systems. This analysis of an actively violent role of nominally third parties gets one more substantive addition, in the latest work of Dumouchel, which we’ll explore more closely in the next section of our research.

Accusation as the Mechanism of Modern Violence. In his most recent work, Dumouchel provides a significant development of his analysis of violence. In “Violence and Accusation,” Dumouchel establishes accusation as a core mechanism through which collective violence operates in modern contexts. Unlike a simple triadic relation, Dumouchel reveals accusation as “a complex quadratic relation that assembles an accuser, an accused, and third parties around an object, a fault, to which all three are related differently, and the accusation necessarily alludes to a norm.” [9, p. 18]. This directly connects to his earlier analysis of scarcity as a modern

sacred. Where Girard focused on the scapegoat mechanism as the community versus the victim, Dumouchel's work on accusation emphasizes that modern violence always involves the crucial role of third parties or "bystanders." These third parties are never merely spectators but become implicated through their response (or the lack of) to accusations.

The paradox Dumouchel identifies is particularly relevant to our understanding of the modern forms of exclusion: "The accuser wants them [third parties, added by me] to adopt toward the accused the same relation of conflict that he has. What the accuser aims at through his accusation is for him and the third parties to become the same, to become doubles in their opposition to the accused." [9, p. 18]. This argument significantly reinforces his earlier conception of the "contract of mutual indifference" where systemic violence operates not through direct persecution but through the collective abandonment of victims. We should also draw the line and contrast this approach to theories of dehumanization that suggest violence occurs when victims are seen as non-human, because Dumouchel argues that accusation specifically recognizes the humanity of victims while attributing moral inferiority to them. "An accusation does not dehumanize its target – to the contrary, the accusation clearly recognizes the accused as a moral agent. It makes him or her responsible for some action, and it is that responsibility... that justifies the violence that is exerted or encouraged against the accused." [9, p. 23]. With this development, Dumouchel significantly extends Girard's conception of *méconnaissance*. Rather than victims being misrecognized through dehumanization, modern violence operates through a complex form of recognition that simultaneously acknowledges the victim's humanity while denying their moral equality, representing a conceptual evolution of how the sacrificial mechanism functions in societies influenced by Christian revelation, where direct scapegoating has been partially undermined but continues to operate through more diffuse forms of indifference and accusation.

Comparative Analysis of Mechanisms of Violence in Archaic and Modern Societies.

A central point of comparison between Girard and Dumouchel lies in their understanding of the mechanisms of violence in different societal contexts. Girard's primary model, developed in "Violence and the Sacred," and subsequently in "Things Hidden Since the Foundation of the World" explains how archaic societies manage violence through the spontaneous, unanimous expulsion of a scapegoat, which then becomes the basis for ritual and prohibition [3, p. 10]. This mechanism is fundamentally religious and aims to restore order by sacralizing the victim. Dumouchel, while fully endorsing this model for archaic societies, extends and transforms it when analyzing modern societies. He observes that in the modern world, particularly in economic and political spheres, the full scapegoat mechanism with its sacralizing outcome often fails to complete itself. As he notes in his analysis of suicide in *ijime* and Sudanese regicides, "victims of collective unanimous violence are not sacralized." [2, p. 272]. Dumouchel's analysis suggests that this is not necessarily due to the Christian revelation undermining the mechanism (as Girard argues for the modern West), but can occur because there isn't "enough violence" or because the victims are perceived as "losers" rather than powerful, ambivalent figures capable of embodying the sacred [2, p. 267, 270–271]. This is a highly significant distinction between the two theorists. For Girard, the intensity of the mimetic crisis and the subsequent unanimous violence are what generate the sacred power attributed to the victim, Dumouchel's analysis is leaning towards the argument that modern forms of collective violence might be too diffuse, too bureaucratized, or their victims too obviously powerless, to trigger the full sacralizing effect. The argument of active indifference, discussed in the previous sections, also forms a significant departure of Dumouchel's theory from Girard in the context of archaic vs modern societies. Girard's archaic societies are protected by the *active* expulsion of a victim whose death *reconciles*. Dumouchel's modern society is protected by a *passive* indifference that *isolates* conflicts and simultaneously

creates new victims of neglect and exclusion, with the modern violence being less about frenzied, unanimous killing and more about systemic abandonment. “Scarcity is the social construction of indifference to the misfortunes of others.” [2, p. 51].

This leads us to a different understanding of how violence is managed. Girard’s archaic systems use ritual to periodically purge violence [3, p. 92–93]. Dumouchel’s modern economic system, structured by scarcity, doesn’t have overt rituals of purgation. Instead, the sacrifice is ongoing and diffuse, manifesting as the marginalization and suffering of those who fail within the system.

Concluding our comparative analysis we should say that while Dumouchel uses Girard’s foundational insights into mimesis and scapegoating, he adapts them to explain the specific (and often less overtly ritualized) mechanisms of violence and social order in modern, secularized, and market-driven societies. The core idea of violence being managed through a sacrificial logic persists, but the form and outcome of that logic are transformed. Girard’s has his own reading of modernity which well deserves a separate article on its own, yet in regard to the context of this section, and omitting the brilliant eschatological vector of Girard’s work, we should probably look at one of his later essay’s, *Anorexia and Mimetic Desire*, where Girard identifies the persistence of sacrificial mechanisms through internalized mimetic rivalries, as seen in anorexia’s “sacrificial escalation” of competitive self-starvation. This contrasts with Dumouchel’s focus on how modern economic structures institutionalize sacrifice through systemic indifference. For Girard, modern sacrifice maintains its unanimity but operates unconsciously, with victims paradoxically participating in their own immolation through mimetic desire. The anorexic becomes both sacrificer and sacrificed, driven by a cultural imperative that functions as a “unanimous” social demand. This represents what Girard calls an “alarming return to the archaic” despite our supposed enlightenment via Gospels revelation (which is discussed in the following sections) [11]. Dumouchel, conversely, emphasizes how modern sacrifice has become diffused and bureaucratized, embedded within economic structures that construct scarcity and normalize indifference to others’ suffering. His victims are not sacralized but simply abandoned, reflecting a system where violence manifests not through frenzied unanimous killing but through calculated neglect.

The Dialectic of Scapegoating in Post-Christian Revelation Societies. One of the central dialectical tensions in applying Girard’s theory to the modern world revolves around the efficacy and nature of the scapegoat mechanism in a context heavily influenced by Christian revelation. Girard argues in “Things Hidden Since the Foundation of the World” that the Gospels reveal the innocence of the victim and the arbitrary nature of the scapegoat mechanism, thereby progressively undermining its power to found and maintain cultural order [10, p. 158–167]. This revelation, for Girard, leads to an increase in mimetic crises that can no longer be resolved by traditional sacrificial means, pushing humanity towards either apocalyptic violence or a renunciation of mimetic rivalry by following the model of Jesus Christ. Dumouchel grapples with this. If Christian revelation has indeed made the old scapegoat mechanism inefficient, how do modern societies continue to manage violence and maintain order? His concept of “scarcity” as a modern, secularized mechanism of protection against violence is a clear attempt to address this. Scarcity, by fostering individualism and a “contract of mutual indifference,” [2, p. 104] limits the contagion of violence not by unanimous expulsion of a sacred victim, but by isolating conflicts. However, this creates a tension: Is scarcity a truly *new* mechanism, or a transformed, attenuated version of the old one, still operating on a sacrificial logic, albeit one where the victims (the poor, the excluded) are not sacralized but simply abandoned? Dumouchel himself seems to lean towards the latter, proposing that scarcity is “a violent way of protecting ourselves

against our own violence.” [2, p. 101]. The “victims of scarcity are in many cases not the victims of anyone in particular... mainly, they are the victims of everyone’s indifference.” [2, p. xiii]. Theoretically, this resolves the Girardian problem of how order is maintained post-revelation by creating a *transformed* sacrificial system, one that operates through diffuse indifference rather than acute, ritualized crisis and expulsion. The *méconnaissance* shifts from belief in the victim’s guilt and sacred power to a societal blindness regarding the violent consequences of systemic indifference. Yet, this resolution is not without its own problems. If this modern mechanism still produces victims and merely represents a more insidious, less recognized form of scapegoating, how do we deal with the fact that scarcity is a fundamental driver of progress in human society, an argument which has been very clearly argued for many times in history, starting with Plato in *The Republic*, stating that “our need will be the real creator” [12, 3:82 “Notes”]. *This leaves us in a good place to reiterate our perspective of advocates of free market economies: while Dumouchel emphasizes scarcity’s role in producing “victims of everyone’s indifference,” this claim doesn’t acknowledge enough capitalism’s unprecedented success in reducing material scarcity. The “victims” produced by modern market systems exist alongside and most of the time are beneficiaries of massive reductions in poverty, increases in life expectancy, and improvements in material conditions that would have been unimaginable in pre-capitalist or communist societies. The productive mimesis of capitalism has demonstrably reduced the very conditions of material lack that drive mimetic violence.* A further tension arises in Dumouchel’s analysis of modern political violence, such as genocides. He notes, “modern political violence is marked by the failure of the scapegoat mechanism. These are crises without resolution.” [2, p. 288]. This aligns with Girard’s understanding of the failing sacrificial system in the modern era. However, Dumouchel’s analysis of Midlarsky’s work on genocides also highlights elements that strongly resemble the scapegoat mechanism: “Midlarsky describes the victims of genocides as scapegoats, neither more nor less... In order for genocide to occur, the victims also have to be sacrificable; they have to be good scapegoats in Girard’s sense.” [2, p. 296]. The tension here is whether genocides represent the *failure* of the scapegoat mechanism to bring about reconciliation and order, or its *perverse continuation* where victims are systematically eliminated without achieving the traditional sacralizing and unifying effect. Dumouchel suggests the latter, stating, “Genocides resemble sacrifices because they are performed by designated officiants... Genocides resemble rituals, staged scenes the purpose of which is to bring order back into society.” [2, p. 299]. But he immediately adds, “However, these “sacrifices” occur outside of any ritual framework... This is why it has no end, no natural term but total consummation.” [2, p. 300, *The Ambivalence of Scarcity*, Dumouchel].

This presents a dialectical problem: If the scapegoat mechanism is truly revealed and thus failing (as per Girard’s thesis on Christian revelation), how can its structure persist so clearly in phenomena like genocide? And if it does persist, why does it fail to produce the traditional outcome of (sacrificial) order? Dumouchel doesn’t fully resolve this tension but points towards the idea that modern political violence operates with a *partial* scapegoat logic: the designation and elimination of victims, but lacks the crucial element of collective *méconnaissance* that leads to sacralization and lasting (albeit sacrificial) peace. The “closure of misrepresentation” is incomplete [2, p. 268]. The violence is too rationalized, too bureaucratized, and perhaps the victims too de-humanized rather than ambivalently sacralized, for the ancient mechanism to fully play out its founding role. Here Dumouchel concurs with Girard: the Christian revelation, in this light, might not have eliminated scapegoating, but rather stripped it of its capacity to generate stable sacred orders, leaving behind a more naked, and potentially more destructive, form of persecution. Dumouchel’s work explores Girard’s theory into these uncomfortable modern

realities, revealing that the “end of sacrifice” is not a simple event but a complex, ongoing, and violent transformation of how human societies deal with their internal antagonisms.

The problem of *méconnaissance* in a world supposedly enlightened by Christian revelation is a persistent dialectical point. Girard states, “The Gospels make all forms of “mythologizing” impossible since, by revealing the founding mechanism, they stop it from functioning.” [10, p. 174]. Yet, Dumouchel’s analyses consistently show *méconnaissance* at play in modern economic and political systems. For instance, the “invisibility of violence” that allows the victims of scarcity to be blamed for their own plight [2, p. 52–53] is a form of *méconnaissance*. Dumouchel attempts to bridge this by suggesting that “Christian Revelation does not so much do away with misrecognition as displaces it.” [2, p. xvii]. This displacement means that while the old myths of sacred victims might be untenable, new forms of blindness emerge that allow sacrificial logics to persist and for sacrificial *logos* prosper. The *méconnaissance* shifts from a belief in sacred powers to a belief in the “naturalness” or “inevitability” of economic laws that produce victims, or the “justness” of political violence against designated enemies. This is a crucial dialectical move of Dumouchel: the revelation of one layer of *méconnaissance* (the sacred victim) does not lead to total transparency, but to the formation of new, perhaps more subtle, layers of societal self-deception.

Dumouchel continues tackling this issue in his more recent, 2020 paper “After-Truth,” where he extends his analysis of mimetic relations by examining how lying and self-deception operate in our contemporary “post-truth” environment. Dumouchel argues that “liars, whether they are guardians of a higher truth or merely seek their own advantage, do not know the truth. To put it otherwise, they lie to themselves as they lie to others.” [13, p. 3]. This deepens our understanding of how mimetic desire functions within a framework of mutual indifference that characterizes modern scarcity. The subject who deceives himself “imitates the judgment that condemns him – in other words, the non-desire of which he is the victim – and yearns to capture the autonomy of his judge.” [13, p. 8]. When this model then rejects the subject, the subject feels he has been lied to and now must lie in return, making lying, as Dumouchel sees via Rousseau lense, “a normal part of the fabric of the world.” [3, p. 8]. Dumouchel significantly extended his earlier work on scarcity by revealing how the “contract of mutual indifference” which we discussed earlier, is perpetuated through complex patterns of mimetic self-deception that become institutionalized in our social relations.

Conclusion. This paper has traced the theoretical evolution from René Girard’s concept of the sacred to Paul Dumouchel’s thesis of scarcity as mechanisms for managing violence in society. Through our comparative analysis, we have demonstrated how Dumouchel extends Girardian mimetic theory to address the specific conditions of modern market economies while preserving its core insights about violence and social order. Dumouchel’s reconceptualization of scarcity as a “modern sacred” that functions through systemic indifference rather than ritualized sacrifice represents a significant advancement of mimetic theory into contemporary contexts. His introduction of concepts such as the contract of mutual indifference, homo mimeticus, and most recently, accusation as a mechanism of modern violence, provides a sophisticated framework for understanding how *méconnaissance* continues to operate in ostensibly post-sacrificial societies.

Our critical engagement with Dumouchel’s characterization of scarcity as a “social institution of misery” has revealed an important tension between his critique of market systems and their empirical success in reducing material deprivation. While acknowledging the social problems of modern economies, we have argued that the productive channeling of mimetic desire within market systems has generated unprecedented material abundance that cannot be dismissed. The dialectical tension between Girard’s emphasis on Christian revelation undermining sacrificial

systems and Dumouchel's observation that *méconnaissance* is displaced rather than eliminated illuminates the complex, ongoing nature of humanity's struggle with mimetic violence. Rather than a simple progression from sacred to secular, modern society experiences a transformation of sacrificial mechanisms into more diffuse, bureaucratized, and often unrecognized forms. Our theoretical development offers improved understanding of contemporary forms of exclusion, economic competition, and violence. Mimetic theory, as extended by Dumouchel, continues to provide a valuable interpretive framework for examining the moral foundations of market systems and the persistence of sacrificial mechanisms in our ostensibly rational, desacralized world.

Bibliography

1. Girard, René. *Deceit, Desire and the Novel: Self and Other in Literary Structure*. Translated by Yvonne Freccero. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1965.
2. Dumouchel, Paul. *The Ambivalence of Scarcity and Other Essays*. Translated by Mary Baker. East Lansing: Michigan State University Press, 2014, p. xvii, p. xiii, xvii, 34, 49, 51, 52-53, 101, 104, 127, 128, 131, 135, 137, 138, 209-227, 255, 267, 268, 270-271, 272, 288, 296, 299, 300.
3. Girard, René. *Violence and the Sacred*. Translated by Patrick Gregory. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1977. Originally published as *La Violence et le sacré* (Paris: Éditions Bernard Grasset, 1972), p. 92-93, 250-256.
4. Geras, Norman. *The Contract of Mutual Indifference: Political Philosophy after the Holocaust*. London: Verso, 1998, p. 181.
5. Girard, René. *Evolution and Conversion: Dialogues on the Origins of Culture*. London: Continuum, 2007, p. 30.
6. Dumouchel, Paul. "Desiring Machines: Machines That Are Desired and Machines That Desire." *Contagion: Journal of Violence, Mimesis, and Culture* 28, 2021, p. 105
7. Dumouchel, Paul and Jean-Pierre Dupuy. *L'enfer des choses: René Girard et la logique de l'économie*. Paris: Seuil, 1979.
8. Girard, René. *Conversations with René Girard: Prophet of Envy*. Edited by Cynthia L. Haven. London: Bloomsbury Academic, 2020, p. 61.
9. Dumouchel, Paul. *Violence and Accusation*. East Lansing: Michigan State University Press, 2024, p. 18, 23.
10. Girard, René. *Things Hidden Since the Foundation of the World*. Translated by Stephen Bann and Michael Metteer. Stanford: Stanford University Press, 1987. Originally published as *Des choses cachées depuis la fondation du monde* (Paris: Éditions Grasset & Fasquelle, 1978), p. 158-167, 174.
11. Girard, René. *Anorexia and Mimetic Desire*. Translated by Mark R. Anspach. East Lansing: Michigan State University Press, 2013.
12. Jowett, Benjamin. *Plato's Republic: The Greek Text*. Oxford: Clarendon Press, 1894, 3:82 "Notes".
13. Dumouchel, Paul. «After-Truth.» *Contagion: Journal of Violence, Mimesis, and Culture*, 2020, p. 3, 8.

ПРОБЛЕМА НАСИЛЬСТВА У СУЧАСНОСТІ: САКРАЛЬНЕ ЖИРАРА ТА РІДКІСНІСТЬ ДЮМУШЕЛЯ

Теодор Гривна

Львівський національний університет імені Івана Франка

вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна

<https://orcid.org/0009-0005-6044-6412>

Ця стаття досліджує теоретичну еволюцію від концепції сакрального Рене Жирара до тези про рідкісність (*scarcity, la rareté*) Поля Дюмушеля як механізмів регулювання насильства у суспільстві. Через критичний порівняльний аналіз ми відстежуємо, як Дюмушель розширює та трансформує міметичну теорію Жирара, пояснюючи особливості сучасної ринкової економіки. Якщо Жирар визначає механізм цапа-відбувайла як основу архаїчного суспільного порядку, то Дюмушель переосмислює рідкісність благ як «сучасне сакральне», що працює через системну байдужість, а не ритуалізоване жертвоприношення. Ми стверджуємо, що цей теоретичний прогрес відкриває перспективи для розуміння сучасних форм насильства, водночас ставлячи під сумнів критику ринкових економік Дюмушеля як переважно насильницьких інституцій. Наш аналіз доводить, що міметична теорія пропонує цінну парадигму для осмислення економічної конкуренції та управління насильством у сучасних суспільствах. Досліджуючи, як *méconnaissance* (неусвідомлення) функціонує сучасних контекстах, наша праця долучається до дискусій про моральні засади ринкових систем і та вивчає феномен дії механізмів жертвоприношення у, здавалося б, секулярних суспільствах. Також ми досліджуємо найсвіжіший (2024) розвиток теорії звинувачення Дюмушеля, як продовження його праць про системну байдужість, демонструючи, як сучасне насильство функціонує через складні механізми визнання, що одночасно визнають людяність жертв, але заперечують їхню моральну рівність. Концептуальна еволюція яку ми прослідковуємо, розкриває парадоксальну напругу в постхристиянських суспільствах, де дієвість традиційного механізму цапа-відбувайла частково підірвана, але ймовірно продовжує діяти через більш розмиті, бюрократизовані форми. Наш методологічний підхід простежує генеалогію від ранньої літературної критики Жирара, через його антропологічні праці та до послідовного застосування Дюмушелем цих теорій до економіки та сучасного політичного насильства. Хронологічно аналізуючи ключові тексти: «Обман, бажання і роман» та «Насильство і сакральне» Жирара та «Амбівалентність рідкісності» Дюмушеля, ми виокремлюємо вирішальні теоретичні зрушення та трансформації, розкриваючи не лише те, як Дюмушель розширює концепції Жирара, а й де він суттєво від них відходить.

Ключові слова: міметична теорія, Рене Жирар, Поль Дюмушель, механізм цапа-відбувайла, насильство, сучасність, сакральне, капіталізм, міметичне бажання, християнське одкровення, геноцид, філософська антропологія, суспільні інституції, культура, людське існування.

УДК 130:94(477)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.7>

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У РЕЛІГІЙНІЙ СФЕРІ: ФОКУС НА ВІТЧИЗНЯНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Артемій Дорош

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет, кафедра релігієзнавства
вул. Володимирська, 60, 01601, м. Київ, Україна*

У статті здійснено спробу цілісного міждисциплінарного аналізу державної політики у сфері релігії та свободи совісті в період незалежності України. Визначено етапи трансформації взаємовідносин між державою та релігійними інституціями крізь призму історичних, політичних, релігієзнавчих, управлінських і правових підходів.

Особливу увагу приділено впливу радянської спадщини, зокрема в інтелектуальному та інституційному вимірах, процесу становлення поліконфесійного релігійного середовища в Україні, спробам інституціалізації Єдиної помісної православної церкви, а також викликам, що постали внаслідок російсько-української війни.

Встановлено, що на політику у релігійній сфері впливають процеси політизації релігії та релігізації політики. Крім того, значний вплив на соціально-політичні процеси спричинили анексія Криму, надання Томосу Православній церкві України та російсько-українська війна. У статті використовуються міждисциплінарні методи дослідження, що дозволяють комплексно оцінити як саму релігійну політику держави, так і її наукове осмислення.

У статті доведені наявні розбіжності між західноєвропейськими концепціями релігійного плюралізму та українськими прагненнями до формування Єдиної національної незалежної церковної організації.

Обґрунтовано, що, попри значний масив наукових праць, питання формування концептуальної державної політики у релігійній сфері, а відтак і сталої моделі державно-церковних відносин, не залежної від політичної кон'юнктури та адаптованої до умов воєнного часу, міжконфесійної динаміки й релігійної ідентичності громадян, залишається відкритим. Визначено, що сфера державної політики щодо релігії та релігійних організацій перебуває у стані постійної еволюції під впливом як внутрішньополітичних процесів, так і глобальних геополітичних та етнорелігійних чинників. У зв'язку з цим постає необхідність у систематичному науковому моніторингу трансформаційних процесів у зазначеній науковій проблемі.

Ключові слова: державна політика, державно-церковні відносини, релігієзнавство, політизація релігії, автокефалія, міжконфесійні процеси, релігійна організація.

У контексті соціально-політичної трансформації українського суспільства державна політика у сфері релігії та свободи совісті завжди посідала особливе місце як чинник, що впливає на стабільність, національну ідентичність, міжконфесійний діалог та громадянську злагоду, а в останні роки і на національну безпеку. Після здобуття незалежності перед державною владою та церковною ієрархією постала необхідністю формування нової моделі державно-церковних відносин, яка б відповідала демократичним принципам, водночас враховувала історичні, культурні та релігійні особливості, а також мультинаціональність та поліконфесійність українського населення. У зв'язку з цим питання релігійної політики стало предметом активного дослідження серед вітчизняних науковців.

Актуальність обраної проблематики обумовлена також складністю і багатомірністю релігійної тематики, яка охоплює правові, соціальні, політичні, історичні та культурологічні аспекти. Зокрема, увага дослідників зосереджується на аналізі моделей державно-церковних відносин, законодавчого регулювання релігійної діяльності, політичного впливу на церковні інституції, міжконфесійної взаємодії, а також трансформації релігійного простору в умовах глобальних викликів та внутрішньополітичних змін. Такий інтерес свідчить про актуальність теми та потребу в її глибокому міждисциплінарному осмисленні.

Метою статті є комплексне осмислення трансформації державної політики України у релігійній сфері шляхом аналізу вітчизняного наукового дискурсу, в якому відображено основні тенденції, напрями, моделі та особливості формування державно-церковних відносин у контексті соціально-політичних змін в Україні. Ключовим завданням роботи є проаналізувати ключові концепції та методологічні підходи, застосовані у вивченні державно-церковних відносин, а також визначити проблемні аспекти та перспективи подальших досліджень у цій сфері.

Методологія дослідження. У процесі наукового аналізу було застосовано сукупність міждисциплінарних методів, що обумовлено відсутністю єдиного концептуального підходу до вивчення проблематики міжконфесійних відносин. Така методологічна поліфонія забезпечила можливість комплексного та поглибленого дослідження відповідного соціально-релігійного феномена, що дало змогу вивести його осмислення на якісно новий аналітичний рівень. Це, у свою чергу, актуалізує необхідність цілісного вивчення державно-церковних і міжконфесійних взаємин в Україні, які є важливими складовими формування конфесійної структури держави.

У межах загальної методологічної рамки було використано історичний метод – для реконструкції динаміки формування релігійного ландшафту; порівняльний метод – з метою співставлення характеристик різних релігійних інституцій; методи експертного оцінювання та статистичного аналізу – для опрацювання соціологічних даних, що відображають сучасні тенденції у сфері релігійної політики.

Центральним інструментом дослідження виступив контент-аналіз, який дозволив системно опрацювати корпус текстових джерел – наукових праць, статей, нормативних документів – з метою виявлення частотності, контекстуального наповнення та динаміки вживання ключових понять, пов'язаних із державно-церковними відносинами. Зіставлення позицій різних авторів дало змогу окреслити основні підходи у вітчизняному науковому дискурсі [2, с. 89].

Залучення філософських та загальнонаукових підходів сприяло всебічній оцінці конфесійної структури українського суспільства та визначенню можливих напрямів її трансформації. Узагальнення емпіричних даних дозволило сформувати інтегральне уявлення про сучасний стан релігійної сфери в Україні та виявити провідні чинники, що впливають на конфесійну динаміку в межах державної політики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Оскільки питання державної політики у релігійній сфері охоплює широке коло суспільних процесів, воно стало об'єктом комплексного аналізу в межах наукових досліджень представників різних галузей знань – історії, соціології, політології, культурології, філософії та богослов'я. У науковому дискурсі розглядаються такі аспекти, як структура православної церкви, політичні механізми впливу держави на церковне управління, моделі взаємодії між державою і церквою, нормативно-правове регулювання релігійної сфери, особливості міжконфесійних відносин, потенціал державного впливу на церковні процеси, а також релігійна ситуація в країнах

пострадянського простору. Такий багатовимірний підхід забезпечує можливість комплексного, міждисциплінарного осмислення досліджуваної проблематики.

Серед вітчизняних досліджень неможливо оминати увагою праці провідних вітчизняних науковців, які від початку становлення незалежної України активно аналізували не лише державно-церковні відносини, а й релігійний чинник як вагомий елемент національного буття українського народу загалом. Зокрема, значний внесок у вивчення трансформаційних процесів у сфері державно-церковних відносин зробили такі знані фахівці, як А. Арістова, М. Бабій, І. Богачевська, В. Бондаренко, В. Войналович, К. Говорун, О. Горкуша, В. Докаш, В. Єленський, С. Здіорук, А. Кобетяк, І. Козловський, А. Колодний, М. Маринович, О. Саган, П. Саух, В. Пащенко, О. Предко, Л. Филипович, Ю. Чорноморець, Є. Харьковщенко, А. Юраш, П. Яроцький та інші представники української релігієзнавчої школи, чії праці стали фундаментальними для подальшого наукового осмислення релігійної політики держави.

На початку ХХІ ст. процеси релігійного відродження та націєтворення набули тісного взаємозв'язку. Відомий український релігієзнавець В. Єленський наголошує, що сучасні процеси формування національної ідентичності практично не відбуваються без участі релігійного чинника [9, с. 187]. З огляду на те, що поняття «нація» передбачає належність до конкретного геополітичного простору та державного утворення, будь-які релігійні прояви доцільно розглядати в тісному зв'язку з територіально-політичною та адміністративною площиною. Відтак, формування української нації й розвиток національної релігійної ідентичності є взаємопов'язаними процесами, що мають розглядатися у спільному концептуальному полі.

Більшість українських науковців, серед яких В. Войналович, М. Палінчак, Л. Филипович, дотримуються позиції, що побудова сталої національної ідентичності з чітко вираженим патріотичним компонентом є неможливою без наявності інтегративного чинника. В українському контексті таким чинником могла б виступати Єдина помісна православна церква, здатна відіграти роль об'єднавчого елементу в умовах глибокої ментальної фрагментації суспільства.

У межах досліджень політичних і соціальних процесів А. Кобетяк та Н. Іщук акцентують увагу на ключовій ролі релігійного вектора у формуванні української нації. Подібної думки дотримуються і західні дослідники, які визначають релігійні інституції як одні з найстабільніших та найвпливовіших структур у процесах націєтворення [13, р. 281].

З метою формування ефективної стратегії та визначення пріоритетних напрямів розвитку державно-церковних відносин, особливо в умовах євроінтеграції, доцільно здійснити порівняльний аналіз українських реалій із наявними практиками європейських країн. Разом із тим, низка українських дослідників, зокрема К. Говорун, В. Климов [5, с. 260], О. Саган, Л. Филипович, Ю. Чорноморець та інші, наголошують на недоцільності простого шаблонування та перенесення західноєвропейських моделей на український ґрунт. Згідно з їхніми оцінками, стандартизований «європейський шаблон», орієнтований на концепцію уніфікованої толерантності, не відповідає поточному стану міжконфесійних відносин в Україні. Наша країна перебуває лише на етапі становлення нової моделі толерантної взаємодії між державою та релігійними організаціями, а також на шляху гармонізації міжконфесійних зв'язків. Всі ці процеси значно ускладнюються умовами повномасштабної війни та присутності в Україні Московського патріархату, як потужної дестабілізуючої сили.

Зазначимо, що українське суспільство має власну історично обумовлену традицію регулювання міжцерковних відносин. Україна вирізняється високим рівнем релігійної активності громадян. Цей чинник зумовлює специфічність релігійного ландшафту та

вимагає диференційованого підходу до адаптації європейського досвіду – з належним урахуванням національного контексту та потреб суспільства.

Згідно з дослідженням Центру Разумкова у 2024 р., близько 35 % громадян України зазначають, що відвідують релігійні богослужіння щонайменше один раз на місяць, а 29 % практикують щоденну молитву [5]. Це близько третини населення. Для порівняння, аналогічні показники у більшості європейських країн у два-три рази нижчі. Крім того, тенденція до зростання рівня релігійності серед українців контрастує із загальноєвропейською динамікою, яка демонструє поступове зниження релігійної активності, іншими словами секуляризаційні процеси у Європі значно потужніші. У цьому контексті питання релігії та церковного життя мають для України вищу соціальну значущість порівняно з переважною більшістю країн європейського простору [1, с. 171].

Провідні вітчизняні науковці, зокрема К. Говорун, Д. Горєвой, В. Єленський, А. Колодний, Ю. Чорноморець, у дослідженнях акцентують увагу на двох ключових тенденціях, що характеризують взаємодію релігії та політики в сучасному українському суспільстві: політизації релігії та релігізації політики. На їхню думку, процес політизації релігії в Україні бере початок із моменту утвердження державної незалежності, успадкувавши окремі риси від радянської моделі втручання держави в церковні справи. У сучасних умовах це проявляється, зокрема, через активну політичну діяльність представників духовенства; формування політичних партій і громадсько-політичних об'єднань, заснованих на релігійних засадах (зокрема рух «Миряни»); а також постійне залучення релігійних інституцій до процесів врегулювання політичних і соціальних конфліктів.

У свою чергу, релігізація політики проявляється у врахуванні релігійного чинника в процесі формування та реалізації державної політики; використанні релігійними організаціями державних і політичних медіаресурсів для поширення власного світогляду; залученні релігійної риторики та символіки для досягнення політичних цілей; ініціюванні впровадження релігійного компонента (зокрема курсу християнської етики) в систему освіти; а також у реалізації політики, що сприяє створенню сприятливих умов для задоволення духовних потреб віруючих. Вагоме значення для дослідження державно-церковних відносин має монографія завідувача Відділу гуманітарної політики Національного інституту стратегічних досліджень С. Здіорука «Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні XXI століття» [4], у якій проаналізовано актуальні виклики та стратегічні завдання гуманітарної політики сучасної України. Одним із ключових аспектів, що викликає наукову солідарність з автором, є обґрунтована необхідність формування незалежної Української церкви як елементу національної ідентичності та духовної безпеки держави.

Серед важливих теоретичних напрацювань С. Здіорука слід виокремити його спробу концептуального переосмислення поняття «*національна церква*», що однозначно суттєво впливає на міжконфесійну та державно-церковну взаємодію. Таке переосмислення зумовлене потребою у впорядкуванні термінологічного апарату щодо інституційного оформлення церкви, що відображає духовно-культурні інтереси українського народу. На думку дослідника, національна церква – це така конфесійна структура, яка в конкретний історичний період функціонує на визначеній території, ґрунтується на власній релігійній традиції, набуває етноконфесійної специфіки, сприяє розвитку етнокультури, національної самосвідомості та формуванню державницького світогляду певної нації, а також має широку підтримку серед населення або представників цієї нації. Таким чином, у концепції С. Здіорука національна церква значною мірою корелює з категорією помісної церкви, однак не тотожна терміну *автокефальна церква*. Автор проводить розмежування між цими

поняттями, підкреслюючи, що національна церква – це передусім соціокультурне явище, тоді як автокефалія є адміністративно-канонічним статусом у межах православної традиції.

Починаючи з 2018 р., проблематика державно-церковних відносин та державної політики у сфері релігії знову опинилася в центрі уваги наукової спільноти, про що свідчить активне її обговорення на численних наукових конференціях. Водночас перша хвиля підвищеного інтересу до цієї теми в пострадянській Україні припадає на початок 1990-х років – період інституціалізації Київського патріархату та надання Українській православній церкві Грамоти про «самокерованість і незалежність» з боку Московського патріархату. У цьому контексті слід підкреслити, що більшість релігійних інституцій в сучасній Україні вже досягли високого рівня автономності та організаційної самостійності у відносинах з державними органами та політичними структурами. Такий стан справ суттєво обмежує можливості зовнішнього впливу на внутрішньоперковні процеси. Відтак, без реалізації цілеспрямованих державних ініціатив і відповідного вдосконалення правових інструментів, стимулювання процесів міжцерковного об'єднання видається малоімовірним [10, с. 17].

Наступна активізація дослідницької уваги простежується в контексті візиту Вселенського патріарха Варфоломія до України у 2008 році, коли питання релігійної ідентичності та міжцерковних відносин набули політичної ваги. Значного загострення проблема набула після 2014 року, коли релігійний фактор почав дедалі частіше розглядатися через призму національної безпеки й територіальної цілісності внаслідок анексії Криму та збройного конфлікту на Донбасі.

Однак саме з моменту проведення Об'єднаного собору 2018 року та надання Томосу про автокефалію Православній церкві України спостерігається якісний зсув у науковому дискурсі – від історико-ретроспективного аналізу до осмислення майбутніх перспектив українського православ'я, з акцентом на процеси його внутрішнього об'єднання. Цей зсув супроводжується трансформацією риторики як з боку державних інституцій, так і з боку церковних структур, що свідчить про новий етап у розвитку державно-церковної взаємодії. Вказані зміни знаходять своє підтвердження, зокрема, у сучасних наукових дослідженнях, зокрема в дисертаційному дослідженні священика Г. Коваленка [7, с. 56].

У такому ключі доречно навести думку одного із ключових вчених, які вивчають проблему державно-церковних відносин у контексті формування Єдиної незалежної церкви. Юрій Чорноморець підкреслює, що проблематика державно-церковних відносин є значно складнішою, ніж може здаватися на перший погляд. На його думку, ключові труднощі мають не лише теоретичний, а насамперед практичний характер. Формальне нормативно-правове або концептуальне обґрунтування принципів взаємодії між державою та релігійними інституціями становить лише початковий етап. Набагато складніше забезпечити реальну імплементацію принципу поваги державних структур до церковних традицій у повсякденному житті. Ідеться про необхідність недискримінаційного і ненасильницького діалогу, вільного від будь-яких форм тиску чи нав'язування навіть із благими намірами.

Дослідник також акцентує на історичній спадщині імперських та тоталітарних режимів, зокрема Російської імперії та Радянського Союзу, які спричинили укорінення домінування державної влади над релігійною сферою. Подолання цього спадку є важливим завданням для сучасної демократичної України, яка декларує відданість принципам світськості, релігійної свободи та взаємоповаги. У цьому контексті орієнтація на авторитарні моделі взаємовідносин між державою і церквою, що характерні для деяких східних країн, є несумісною з національним цивілізаційним вибором. Провідні українські науковці наголошують, що держава має дотримуватися принципу відокремлення церковних інсти-

туцій від державних структур при збереженні партнерських і толерантних форм співпраці, що відповідає як українському законодавству, так і загальноєвропейським демократичним стандартам [12].

Підтвердження вищесказаного знаходимо у дисертаційних дослідженнях В. Бутинського, О. Соколовського, А. Дідківського, М. Гергелюка, А. Дудченка, Є. Заремби та інших. Молоді науковці під різним кутом вивчають питання міжконфесійної та державно-церковної взаємодії. Спільний висновок подібних досліджень свідчить про відчутні трансформації в державно-церковних відносинах. Перш за все, в останні три роки це пов'язано з військовими подіями. Самотужки церква не в змозі вирішити складні проблеми розділення українського православ'я. Це негативно впливає на внутрішню стабільність та стало вагомим фактором національної безпеки. Попри декларовану відділеність церкви від держави, сьогодні ми спостерігаємо активну участь останньої в церковних процесах та регулюванні міжконфесійної взаємодії [6, с. 242].

Духовно-релігійний вимір національної безпеки розглядається як стан церковно-релігійного життя в суспільстві, за якого релігійні процеси не створюють загроз для державної цілісності, безпеки та стабільного соціально-політичного розвитку, а також не підривають культурну ідентичність українського народу як всередині країни, так і в діаспорному середовищі. У цьому контексті державна політика України має бути спрямована на запобігання зовнішньому втручання через інструменти релігійного та духовного впливу, що набуло особливої актуальності в умовах гібридної агресії на сході країни. Однак відмітимо, що сучасна релігійна сфера в Україні дедалі більше втягується в конфліктне, і навіть військове, поле міждержавних і внутрішньополітичних протистоянь, що підкреслює її вразливість та стратегічне значення. У зв'язку з цим цілком обґрунтовано видається позиція відомого українського науковця, доктора політичних наук В. Журавського, який наголошує на нагальній потребі у всебічному науковому дослідженні державно-церковних відносин як важливого аспекту забезпечення саме національної безпеки [3, с. 77].

Ідея створення єдиної Помісної церкви нерідко підтримується політичними діями та представниками державного апарату переважно з позицій державних інтересів. Однак слід зазначити, що значна частина цих акторів не заглиблюється у специфіку внутрішньоцерковної організації та богословсько-догматичні аспекти функціонування релігійних інституцій. Конфесії в подібному дискурсі часто трактуються як аналоги політичних партій або громадських організацій, а тому процес їх об'єднання сприймається як суто організаційне питання, що може бути вирішене адміністративним шляхом. Церковні розбіжності богословського характеру або історично зумовлені догматичні особливості здебільшого ігноруються [6, с. 311].

Як зазначає професорка Л. Филипович [11], в історичному контексті релігія традиційно прагнула отримати підтримку з боку світської влади, а держава, своєю чергою, часто використовувала релігію як інструмент легітимації та стабілізації своєї політики. Така взаємодія реалізовувалася у різних формах – від партнерської співпраці до теократичних моделей управління, як, наприклад, у Ватикані або в низці арабських країн, де відбулося фактичне злиття релігійної та світської влади. Водночас загальноцивілізаційна тенденція свідчить про поступовий перехід до чіткого розмежування цих сфер.

Проте церковна ієрархія в Україні не поділяє спрощеного бачення цього питання. Зокрема, вже покійний митрополит Володимир (Сабодан), як і багато інших ієрархів, наголошував на тому, що діалог між конфесіями має здійснюватися без прямого втручання державної влади чи політичних інституцій. Така позиція, принаймні на декларативному рівні, відображає офіційну точку зору церковних структур [3, с. 116].

Зі свого боку, слід підкреслити, що надмірне втручання держави в церковні справи або запровадження жорсткого нормативного регулювання релігійної діяльності може мати зворотний ефект. Замість сприяння розвитку демократичного суспільства, це може призвести до інституціоналізації конфесії як механізму контролю над релігійним простором, що суперечить принципам плюралізму та свободи віросповідання.

Разом із тим, міжнародна практика демонструє, що інститут національної церкви в різних історико-культурних контекстах виступав не лише як релігійна структура, а й як чинник суспільної єдності, що сприяв легітимації державної влади та формуванню національної ідентичності. Особливо помітною є стабілізуюча роль національної церкви в періоди соціально-політичної турбулентності, державного переходу чи національного самовизначення. У багатьох випадках Церква ставала ідеологічним стрижнем, навколо якого консолідувалося суспільство, що сприяло укріпленню державного суверенітету [8, с. 259]. Отже, Україні, особливо в умовах війни, потрібна Єдина стабілізуюча церква. А самі конфесії цього питання вирішити не можуть. Тому держава має напрацювати механізм «безболісного» регулювання релігійної сфери.

Порівняльний аналіз засвідчує, що в країнах із традиційно високим рівнем релігійної ідентифікації (наприклад, Польща, Греція, Сербія) національні церкви відігравали важливу роль у збереженні культурної цілісності, трансляції історичної пам'яті та протистоянні зовнішньому впливу. Наприклад, у Польщі Римо-католицька церква була одним із ключових суб'єктів національного спротиву в роки комуністичного режиму, а в Греції Елладська православна церква стала опорою для збереження національної ідентичності в умовах османського панування. В умовах пострадянського простору, зокрема в Україні, питання формування Єдиної помісної православної церкви також набуває не лише релігійного, а й політичного та безпекового виміру. У цьому контексті національна церква розглядається як інституційна протидія зовнішньому релігійно-політичному впливу та як інструмент зміцнення державної суб'єктності. Саме тому міжнародний досвід засвідчує доцільність підтримки поміркованої моделі партнерства між державою та національно орієнтованими релігійними інституціями, яка не порушує принципу світськості, але дозволяє реалізувати потенціал релігії як чинника суспільної консолідації [9, с. 106].

Підсумовуючи вищесказане відзначимо, що у результаті аналізу трансформаційних процесів у релігійній політиці України, відображених у вітчизняному науковому дискурсі, можна зробити кілька ключових узагальнень. Передусім, релігійна сфера в Україні тривалий час перебувала в полі зони ризику: як з боку зовнішніх впливів, так і через внутрішні політичні маніпуляції. Проте після 2014 р. та особливо в умовах повномасштабної війни, релігійне питання набуло нового безпекового, націєтворчого й культурно-консолідуючого значення.

Дослідження вітчизняних вчених свідчить, що Україні, особливо в умовах війни, потрібна Єдина стабілізуюча церква, яка могла б виступати моральним авторитетом і опорою в процесах суспільної консолідації. Оскільки досягнення такого об'єднання є малоімовірним лише зусиллями самих конфесій, саме держава має виступити ініціатором формування ефективного механізму «безболісного» регулювання релігійної сфери. Йдеться не про втручання у догматичну сферу, а про створення умов для конструктивного діалогу, гарантування рівності прав і недопущення використання релігії як інструменту політичної боротьби.

Отже, формування сучасної моделі державно-церковних відносин в Україні має спиратися на інтеграцію національних наукових підходів, практичних викликів безпеки та цивілізаційного вибору, орієнтованого на демократичні, але водночас – національно відповідальні засади.

Список використаної літератури

1. Войналович В. Динаміка конфесійних процесів в сучасній Україні: інституційні та ідентифікаційні аспекти. Етнополітичний контекст соціокультурних трансформацій у сучасній Україні. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. 2017. С. 169–228.
2. Говорун С. Теоретичні засади православної еклезіології у її історичному розвитку : дис. на здобуття наук. ступеня д. філософ. наук спец. 09.00.14. Київ, 2019. 623 с.
3. Драбинко О., митрополит. Українська Церква: шлях до автокефалії. До дискусії навколо канонічного статусу, богослужбової мови та історії Української Церкви. Київ: Фонд пам'яті Блаженнішого Митрополита Володимира, ДУХ І ЛІТЕРА, 2018. 684 с.
4. Здіорук С. Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні XXI століття : Монографія. Київ : Знання України, 2005. 552 с.
5. Климов В. Свобода совісті, церква, релігійність в українському суспільстві: Вибрані статті. Київ: Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. Сковороди НАН України, 2009. 370 с.
6. Кобетяк А. Політичні детермінанти конституювання Помісної православної церкви. Дис. на здобуття наук. ступеня доктора політ. наук за спеціальністю 23.00.02 Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2023. 465 с.
7. Коваленко Ю. Концепція «відкритого православ'я»: функціональність та перспективи розвитку : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук спец. 09.00.11. Київ. 2021. 266 с.
8. Олексієнко М. Роль церкви у становленні державності України. *Всеукраїнська Міжнародна Християнська Асамблея*. Науково-практична конференція (17–18 лютого 1998). Київ, 1998. С. 259–263.
9. Релігія і нація в суспільному житті України і світу. За ред. Л. Филипович. Київ: Наукова думка, 2016. 287 с.
10. Саган О. Уся правда про українське церковне питання. К., 2021. 48 с
11. Филипович Л., Титаренко В. Проблемні аспекти міжконфесійних та державноконфесійних відносин у сучасній суспільно-політичній ситуації в Україні. *Релігійна свобода*. № 24. 2020. С. 55–64.
12. Чорноморець Ю. Закон про зміну юрисдикції – це в першу чергу захист прав громади. 17 січня 2021 р. URL: <https://cerkvarium.org/publikatsii/analitika/zakon-pro-zminu-yurisdiktiji-tse-v-pershu-cherгу-zakhist-prav-gromadi.html>
13. Sanderson C. W. Autocephaly as a function of institutional stability and organizational change in the Eastern orthodox church. University of Maryland, College Park, 2018. 196 p.

**TRANSFORMATION OF UKRAINE'S POLICY IN THE RELIGIOUS SPHERE:
A FOCUS ON DOMESTIC RESEARCH****Artemii Dorosh**

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Faculty of Philosophy, Department of Religious Studies
Volodymyrska str., 60, 01601, Kyiv, Ukraine*

This article presents an attempt at a comprehensive interdisciplinary analysis of state policy in the field of religion and freedom of conscience during Ukraine's period of independence. It identifies the stages of transformation in the relationship between the state and religious institutions through the lens of historical, political, religious studies, administrative, and legal approaches.

Special attention is given to the influence of the Soviet legacy-particularly in its intellectual and institutional dimensions – the development of a multi-confessional religious environment in Ukraine, the attempts to institutionalize a unified local Orthodox Church, and the challenges posed by the Russian-Ukrainian war.

The study establishes that religious policy in Ukraine is shaped by the processes of the politicization of religion and the sacralization of politics. Furthermore, events such as the annexation of Crimea, the granting of the Tomos to the Orthodox Church of Ukraine, and the Russian-Ukrainian war have had a significant impact on socio-political processes. The article employs interdisciplinary research methods that enable a comprehensive assessment of both the state's religious policy and its scholarly interpretation.

The article demonstrates existing divergences between Western European concepts of religious pluralism and Ukraine's aspirations to establish a unified, national, and independent ecclesiastical organization.

It is argued that, despite a substantial body of scholarly work, the formation of a coherent state policy in the religious sphere – and, consequently, a stable model of church-state relations that is independent of political fluctuations and adapted to wartime conditions, interconfessional dynamics, and citizens' religious identity – remains unresolved.

The study identifies that the field of state policy regarding religion and religious organizations is in a state of ongoing evolution, shaped by both domestic political processes and broader geopolitical and ethno-religious factors. This highlights the need for systematic academic monitoring of the transformative processes within this area of research.

Key words: state policy, church-state relations, religious studies, politicization of religion, autocephaly, interconfessional processes, religious organization.

УДК 2-758:355.1:364-1

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.8>

КАПЕЛАНСЬКО-ВОЛОНТЕРСЬКЕ СЛУЖІННЯ ЯК ФОРМА ДУХОВНОЇ І ПСИХОСОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ВІЙСЬКОВИХ НА ПЕРЕДОВІЙ

Володимир Зуйков

*Український державний університет імені Михайла Драгоманова,
Навчально-науковий інститут філософії та освітньої політики,
кафедра богослов'я та релігієзнавства
вул. Пирогова, 9б, 01601, м. Київ, Україна*

У статті досліджується капелансько-волонтерське служіння як ефективна форма духовної та психосоціальної підтримки військовослужбовців, які перебувають на передовій у контексті сучасної війни в Україні. За браку кваліфікованих психологів на передовій, значення волонтерського капеланського служіння постійно зростає, що підкреслює його актуальність і нагальну потребу у комплексному міждисциплінарному вивченні. Розглядаються специфіка, структура та основні функції капеланської діяльності в стабілізаційних пунктах та військових шпиталях, а також її значення для підтримки морально-психологічного стану бійців. Висвітлюється роль протестантських капеланських команд у забезпеченні безперервної духовної опіки, кризового консультування, організації зон відпочинку, проведенні богослужінь і таїнств за згодою учасників. Аналізуються виклики, з якими стикаються капелани-волонтери, зокрема відсутність спеціалізованої підготовки, ризику вторинної травматизації, брак офіційного статусу та міжконфесійна координація. Визначається потреба в розробці навчальних програм, формалізації капеланської діяльності, налагодженні постротаційної підтримки та посиленні міжконфесійної співпраці. Додатково досліджується соціокультурний контекст капеланського служіння, що дозволяє зрозуміти його важливість не лише як інструменту психологічної реабілітації, а й як механізму збереження духовної ідентичності, моральної стійкості та гуманітарних цінностей в умовах війни. Здійснено аналіз впливу капеланської діяльності на формування атмосфери підтримки і взаєморозуміння серед військових різних віросповідань, що особливо важливо для багатоконфесійного українського війська. Підкреслено, що капелансько-волонтерське служіння сприяє не тільки подоланню стресу, але й загальному відновленню бойового духу та адаптації військовослужбовців до екстремальних умов бойових дій.

Ключові слова: капеланське служіння, волонтерство, духовна підтримка, психосоціальна підтримка, стабілізаційні пункти, військові шпитали.

Актуальність теми дослідження. У сучасних умовах широкомасштабної збройної агресії Росії проти України Збройні сили України (ЗСУ) виконують не лише оборонну, а й національно-об'єднавчу місію, ставши символом спротиву, гідності й надії для мільйонів українців. У цьому контексті надзвичайно важливим стає питання підтримки морально-психологічного стану військовослужбовців, зокрема тих, хто перебуває в зоні бойових дій, проходить лікування або реабілітацію після поранень. ЗСУ зазнають колосального фізичного, психологічного та духовного навантаження, що потребує цілісної відповіді – не лише медичної, а й душпастирської.

Одним із ключових середовищ, де особливо гостро відчувається потреба в духовній та психосоціальній підтримці, є стабілізаційні пункти та шпитали на передовій. Саме там зосереджена значна частина поранених, емоційно виснажених або психологічно травмованих військовослужбовців. У цю критичну точку включаються капелани-волонтери,

зокрема представники протестантських церков, які здійснюють регулярне ротаційне служіння, виконуючи роль духовних наставників, кризових консультантів і моральної опори.

Їх постійна присутність, доступність для особистого спілкування, молитви, надання базової допомоги – формують той «м'який тил», у межах якого військовий може тимчасово зупинитися, відчувати людяність, отримати емоційну підтримку та знайти сили для подальшого служіння. В умовах нестачі кваліфікованих психологів на фронті роль волонтерського капеланського служіння лише зростає, що робить цю тему надзвичайно актуальною й такою, що потребує системного міждисциплінарного дослідження.

Мета дослідження – проаналізувати капелансько-волонтерське служіння як ефективну форму духовної і психосоціальної підтримки військовослужбовців Збройних сил України на передовій, зокрема у стабілізаційних пунктах та військових шпиталях, в умовах війни; виявити специфіку, функції та значення цього служіння в контексті забезпечення морально-психологічної стійкості та духовного супроводу захисників.

Основне викладення матеріалу Капеланське волонтерське служіння в стабілізаційних пунктах та шпиталях на передовій є унікальним феноменом сучасної війни в Україні. Воно об'єднує елементи духовної опіки, гуманітарної підтримки, психологічної допомоги та міжконфесійної співпраці. Хоча формально капелани належать до певних конфесій або релігійних організацій, у реальних умовах фронтового служіння міжконфесійні бар'єри часто стираються перед спільною метою – підтримати людину в найважчий момент.

Абсолютну більшість волонтерського капеланського служіння в стабілізаційних пунктах здійснюють представники протестантських церков, зокрема капелани, пов'язані з Євангельськими християнами-баптистами. Ці спільноти за останні роки створили одну з найорганізованіших систем ротаційного служіння: кожного тижня на передову виїжджають команди капеланів, які проживають поряд із пораненими у тих самих шпитальних умовах. Це не просто «візити підтримки» – це справжнє співпереживання, постійна присутність поруч із військовими в періоди фізичного болю та психологічної кризи [1].

Окремим прикладом міжконфесійної співпраці є діяльність ГО «Християнська служба порятунку», яка координує поїздки капеланів різних деномінацій, включаючи греко-католиків, православних та протестантів. У таких групах налагоджується реальний діалог і партнерство задля служіння бійцям незалежно від їх віросповідання.

Подібним, хоча і більш хаотичним прикладом є діяльність капеланів-волонтерів, які теж належать до різних деномінаційних та конфесійних спільнот і їздять під координацією ГО «Капеланський патруль». Основною сферою роботи даної організації є різні відомства Міністерства внутрішніх справ, але з початком повномасштабного вторгнення діяльність її членів розповсюдилась на всіх військовослужбовців, а не лише на воєнізовані підрозділи МВС.

У межах ротаційного волонтерського служіння капеланські команди реалізують комплексну модель допомоги, яка охоплює як духовний, так і побутово-психологічний вимір. Найбільш поширеним форматом є щотижневі ротації, коли команда з кількох капеланів приїжджає до стабілізаційного пункту або шпиталю та залишається там на 7–10 днів, проживаючи в тих самих умовах, що й військові. Капелани ночують у палатах або безпосередньо на території медичних частин, аби бути доступними 24/7 [2].

Одним із ключових елементів капелансько-волонтерського служіння є створення мобільних локацій для короткочасного відновлення бійців. Такі зони, зазвичай облаштовані у стабілізаційних пунктах або в безпечних місцях поблизу шпиталів, забезпечуються гарячими напоями (чаєм, кавою), солодощами, свіжими фруктами, засобами особистої гігієни, а також змінним одягом. Мета таких просторів надати військовим можливість на

кілька хвилин вийти з напруги бойових дій, поспілкуватися в невимушеній атмосфері, відновити сили, відчути людське тепло й турботу. Ці зони відпочинку мають терапевтичний ефект і часто стають першою точкою емоційного розвантаження для поранених чи виснажених бійців.

Капелани виступають як душпастирі, духовні наставники та кризові консультанти. Вони ведуть індивідуальні бесіди з військовими, вислуховують їхні переживання, моляться разом, надають духовну підтримку в ситуаціях втрати побратимів, поранень, психологічної травми або відчаю. Часто капелани спілкуються не лише з пораненими, а й із медичним персоналом, який також зазнає сильного емоційного виснаження. Завдяки своїй постійній присутності, капелани формують довірливі зв'язки, що сприяє більш ефективному духовному зміцненню та стабілізації емоційного стану військових [3].

Залежно від обставин, капелани організовують короткі богослужіння, міжконфесійні молитви або духовні розмови. Ці заходи носять відкритий характер і не нав'язують релігійних переконань. Їхнє завдання створити атмосферу внутрішнього миру, надати сенс у переживаннях і вселити надію. Часто такі служіння проводяться в польових умовах, на відкритому повітрі або у приміщеннях, які тимчасово пристосовані до молитовних зібрань. Проповіді мають підбадьорливий, душевний і підтримувальний характер.

За запитом та можливістю, капелани проводять християнські таїнства, зокрема Хліболомлення (Вечерю Господню), для військових, які бажають долучитися до духовного досвіду у кризовий момент. В окремих випадках, якщо військовослужбовці належать до інших конфесій чи релігій, капелани організовують приїзд священнослужителів відповідного віросповідання. Це підкреслює відкритість служіння, міжконфесійну повагу і глибоку увагу до духовних потреб кожної особистості незалежно від її релігійної ідентичності. Такий комплексний підхід дозволяє капелансько-волонтерському служінню бути важливою ланкою у системі підтримки військовослужбовців, зміцнюючи їх моральний дух і сприяючи збереженню психічного здоров'я в екстремальних умовах фронту [4].

Капелансько-волонтерське служіння в стабілізаційних пунктах і шпиталях на передовій відіграє системну роль у забезпеченні духовної і психосоціальної підтримки військових. Щодня десятки капеланів-волонтерів організовують зони відпочинку, проводять особисті бесіди, здійснюють молитви, надають кризове консультування й звершують таїнства все це в умовах бойової зони, часто під обстрілами. Вони працюють у режимі 24/7, забезпечуючи контакт із сотнями бійців і поранених щомісяця.

Це служіння не лише зменшує рівень бойового стресу, а й створює «простір людяності» на передовій, де військові можуть відчути себе не лише солдатами, а людьми. Водночас волонтерське капеланство стикається з викликами – нестачею ресурсів, логістичними труднощами, а також моральним вигоранням самих служителів. Попри це, його гуманітарна значущість, довіра з боку ЗСУ і реальна ефективність роблять цю діяльність незамінною складовою духовної оборони країни.

Попри високу гуманітарну й моральну цінність капелансько-волонтерського служіння в умовах бойових дій, ця діяльність супроводжується низкою структурних, психологічних та організаційних викликів. Учасники такого служіння виконують складну та відповідальну роботу в екстремальному середовищі, що потребує не лише духовної мотивації, а й професійної підготовки, інституційної підтримки та міжконфесійної координації. Нижче окреслено ключові проблеми, з якими стикаються волонтери-капелани під час своєї місії в стабілізаційних пунктах і військових шпиталях на передовій [5].

Більшість капеланів-волонтерів мають базову пасторську чи богословську освіту, однак не проходили спеціалізованого навчання з кризової психології, роботи

з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР), клінічного капеланства чи етики взаємодії з травмованими військовими. Такий дисбаланс між мотивацією і професійною компетентністю створює ризик неадекватного втручання, неконтрольованої емоційної залученості та особистого виснаження служителя.

Постійне перебування в зоні бойових дій, спілкування з пораненими, присутність при втраті побратимів і щоденне стикання з людським болем формують у волонтерів стійкий синдром вторинної травматизації. Відсутність системи психологічної підтримки та дефіцит ресурсів для саморегуляції сприяють розвитку хронічного емоційного вигорання. Навіть за наявності ротаційних графіків ці симптоми не зникають, а часто накопичуються.

Значна частина капеланів не є офіційно визнаними військовими капеланами, не входять до державного реєстру при Міністерстві оборони, що позбавляє їх юридичного статусу, логістичної підтримки й доступу до окремих об'єктів. Уся їхня діяльність ґрунтується на ентузіазмі, самофінансуванні або підтримці релігійних громад, без гарантій захисту з боку держави [6].

Попри наявність окремих позитивних прикладів (наприклад, діяльність ГО «Християнська служба порятунку»), системна взаємодія між представниками різних християнських конфесій залишається епізодичною. Служіння часто здійснюється автономно, без належного обміну досвідом, єдиного інформаційного поля або координаційних механізмів, що знижує ефективність спільної роботи й підвищує ризик дублювання або конфліктів.

Повернення капеланів додому після ротації не супроводжується професійною рефлексією, психологічною деескалацією чи супервізією. Волонтери залишаються з емоційним вантажем пережитого сам на сам, що підвищує ризик відстрочених психологічних реакцій, депресивних станів і довгострокової дестабілізації. Відсутність структур постротаційної підтримки є одним із головних ризиків сталості такого служіння [3].

Отже, на сьогодні капеланське волонтерське служіння в прифронтових шпиталях здійснюється переважно на базі ініціатив церковних та громадських організацій, що об'єднують протестантські капеланські команди. Організаційні моделі здебільшого ґрунтуються на ротаційному принципі – капелани регулярно змінюють локації, підтримуючи безперервність служіння. У багатьох випадках волонтерські служителі діють поза офіційною системою Міністерства оборони, що створює певні труднощі, але не знижує їхньої ефективності у забезпеченні духовної та психосоціальної підтримки.

Протестантські капеланські команди, зокрема служителі Євангельських християн-баптистів, відіграють ключову роль у формуванні стабільної системи підтримки, оскільки мають налагоджену мережу волонтерів, чітко регламентовані графіки ротацій і добре відпрацьовані методики духовного і психологічного супроводу. Вони забезпечують постійну присутність капеланів у медичних закладах і стабілізаційних пунктах, що підвищує довіру військових та сприяє ефективній адаптації у складних умовах.

Щотижневі ротаційні виїзди капеланів передбачають регулярну зміну команд, що допомагає уникнути емоційного вигорання та вторинної травматизації служителів. Повсякденна присутність капеланів у стабілізаційних пунктах забезпечує безперервність підтримки – військові мають змогу звертатися за духовною та психологічною допомогою в будь-який час, що підвищує їхню моральну стійкість і почуття безпеки.

Духовне служіння включає проведення особистих і групових молитов, кризове психологічне консультування, участь у Хліболомленні (Вечері Господній) за згодою учасників, а також організацію мобільних зон відпочинку, де військові можуть отримати гарячі напої, їжу, гігієнічні засоби та просто відпочити. Ці форми служіння допомагають створити атмосферу підтримки і зняття стресу в екстремальних умовах.

Міжконфесійна співпраця в польових умовах здебільшого має фрагментарний характер, хоча існують приклади ефективної координації, зокрема в межах об'єднань на кшталт «Християнської служби порятунку». Капелани різних конфесій взаємодіють задля задоволення духовних потреб військових різних віросповідань, організовують міжконфесійні богослужіння та забезпечують присутність священників різних релігій за потреби. Проте відсутність єдиної координаційної платформи обмежує потенціал такої співпраці.

Висновки. Капелансько-волонтерське служіння в стабілізаційних пунктах та військових шпиталях на передовій є ефективною формою духовної і психосоціальної підтримки військовослужбовців у складних умовах війни. Його унікальність полягає у безперервній, особистісній присутності поруч із військовими в найкритичніші моменти життя: під час бою, втрат, очікування медичних операцій, реабілітації або прощання з життям.

Особливу роль у цій сфері відіграють протестантські капеланські команди, які реалізували дієву модель служіння, що поєднує духовну, емоційну та побутову підтримку. Організація зон відпочинку, 24/7 доступність капеланів, кризове консультування, міжконфесійні богослужіння та чуйне ставлення до індивідуальних потреб військових є проявом глибокої пасторської опіки, що виходить за межі релігійної конфесійності.

Водночас капеланське волонтерське служіння стикається із системними викликами, серед яких відсутність спеціалізованої підготовки з кризової психології та військового капеланства, недостатній юридичний статус, брак механізмів профілактики емоційного вигорання та відсутність офіційного визнання капеланів-волонтерів державними структурами. Хоча їхня діяльність залишається переважно непомітною на рівні інституцій, вона має значний вплив на благополуччя і моральний стан військових.

Подальший розвиток капелансько-волонтерського служіння вимагає комплексного підходу, який передбачає:

- створення спеціалізованих навчальних програм з клінічного, кризового та військового капеланства;
- офіційне визнання волонтерського служіння як важливої складової національної системи духовного захисту;
- впровадження системи посттравматичної психологічної підтримки капеланів;
- розвиток міжконфесійного партнерства як необхідної відповіді на сучасні виклики воєнного часу.

Таким чином, капелансько-волонтерське служіння виступає не лише гуманітарною місією, але й важливою формою служіння любові, людяності й надії, без якої досягнення перемоги залишається неповним.

Список використаної літератури

1. Кореневич В. М., Кушнірчук А. Ю., Поворознюк В. В. Досвід душпастирської опіки в українському духовенстві в козацьку добу. *Суспільство та національні інтереси*. 2025. № 4 (12). С. 295–308. URL: [https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-4\(12\)-295-308](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-4(12)-295-308).
2. Кореневич В. М., Поворознюк В. В., Терещук О. А. Теологічні засади взаємовідносин між церквою і державою в контексті Святого Письма. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2025. Т. 3, № 83. С. 24–29. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-3-4>.
3. Зуйков В. О., Кореневич В. М., Терещук О. А. Державотворення та Збройні сили у світлі Святого Письма. *Культурологічний альманах*. 2025. № 1 (13). С. 40–47. URL: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2025.1.5>.
4. Долганова М. Особливості діяльності інституту військових капеланів в країнах Центрально-Східної Європи. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне*

- управління та адміністрування. 2022. Т. 33 (72), № 6. С. 7–15. URL: <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2022.6/02>.
5. Зуйков В. О., Кушнірчук А. Ю., Терещук О. А. Основні напрямки діяльності військового капелана Збройних Сил України. *Актуальні питання у сучасній науці. Серія: історія та археологія, державне управління, економіка, педагогіка, техніка, право*. 2025. № 4 (34). С. 1049–1064. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-4\(34\)-1049-1064](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-4(34)-1049-1064).
 6. Зуйков В., Поворознюк В., Кореневич В. Взаємні обов'язки держави, правителів і громадян у християнському контексті. *Вісник Львівського університету. Серія: філософсько-політологічні студії*. 2025. № 58. С. 71–77. URL: <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.58.8>.

CHAPLAIN VOLUNTEER MINISTRY AS A FORM OF SPIRITUAL AND PSYCHOSOCIAL SUPPORT FOR MILITARY PERSONNEL ON THE FRONTLINE

Volodymyr Zuikov

*Drahomanov National Pedagogical University,
Educational and Scientific Institute of Philosophy and Educational Policy,
Department of Theology and Religious Studies
Pyrohova str., 9b, 01601, Kyiv, Ukraine*

This article examines chaplain volunteer ministry as an effective form of spiritual and psychosocial support for military personnel on the frontline in the context of the ongoing war in Ukraine. Due to the shortage of qualified psychologists at the frontline, the significance of volunteer chaplaincy is steadily increasing, highlighting its relevance and the urgent need for comprehensive interdisciplinary study. The article explores the specifics, structure, and main functions of chaplaincy activities in stabilization points and military hospitals, as well as their importance for maintaining the moral and psychological state of soldiers. The role of Protestant chaplain teams in providing continuous spiritual care, crisis counseling, organizing rest zones, conducting worship services, and sacraments with participants' consent is emphasized. The challenges faced by volunteer chaplains are analyzed, including the lack of specialized training, risks of secondary trauma, absence of official status, and interconfessional coordination. The need for developing training programs, formalizing chaplaincy activities, establishing post-rotation support, and enhancing interconfessional cooperation is identified. Additionally, the sociocultural context of chaplain ministry is explored, which allows understanding its importance not only as a tool for psychological rehabilitation but also as a mechanism for preserving spiritual identity, moral resilience, and humanitarian values in wartime. The impact of chaplaincy on fostering an atmosphere of support and mutual understanding among military personnel of different faiths is analyzed, which is particularly important for the multi-confessional Ukrainian armed forces. It is emphasized that chaplain volunteer ministry contributes not only to stress mitigation but also to the overall restoration of morale and adaptation of military personnel to the extreme conditions of combat.

Key words: chaplaincy, volunteer ministry, spiritual support, psychosocial support, stabilization points, military hospitals.

УДК 81`27

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.9>

ФЕНОМЕН СУЧАСНОЇ КОРЕЙСЬКОЇ КУЛЬТУРИ – КОРЕЙСЬКА ХВИЛЯ ХАЛЛЮ

Ден Сік Кан

*Київський столичний університет імені Бориса Грінченка,
факультет східних мов, кафедра східної культури і літератури,
Консультативна Рада з питань мирного та демократичного об'єднання Кореї
вул. Левка Лук'яненка, 136, 04207, м. Київ, Україна*

Маргарита Стелюк

*Київський столичний університет імені Бориса Грінченка,
факультет східних мов, кафедра східної культури і літератури
вул. Левка Лук'яненка, 136, 04207, м. Київ, Україна*

Вплив Корейської хвилі – Халлю на сучасну молодь дуже суттєвий. У чому полягає такий стрімкий вплив Халлю? Корейська хвиля сама собою створена для залучення людей до спільного культурного простору. Вона, по суті, повинна накривати як велика морська хвиля. Таким був задум корейців і це спрацювало, і зараз майже весь світ, навіть у Африці, не кажучи вже про Азію, Європу, Америку, знайомий із корейськими фільмами, серіалами (дорамами), музикою, танцями та культурою. Хвиля дійшла й до України, де сьогодні корейські фільми знають майже всі, а серед молоді багато хто захоплюється К-Поп. У цій статті можна знайти відповідь на питання чому весь світ захоплюється Халлю? Халлю це культурне чи комерційне явище?

Халлю – це результат інтеграції корейської культури в глобалізаційну культуру світу. Це означає поєднання глибоконаціонального і загальнолюдського в культурі і соціальному прогресі Кореї. Таким чином сьогодні відбувається євро-азійський діалог культур, і корейці успішно інтегруються у західну культуру, але при цьому зберігають свою традиційну, самобутню культуру. У статті підкреслюється, що особливою популярністю корейські серіали користуються серед азіатів завдяки збереженню азійських традицій заснованих на конфуціанських вченнях, наприклад, таких як верховенство старших над молодшими. Тож можна зробити висновок, що Халлю вдалося створити нову систему цінностей і у плані змісту – шляхом гармонійного поєднання традиційної конфуціанської та сучасної західної культур.

Звичайно були передумови для успішної появи та розповсюдження корейської хвилі Халлю. У статті наводяться п'ять основних факторів, які сприяли успішній появі Халлю.

Халлю – це корейська хвиля, поняття, яке позначає та описує поширення сучасної культури Південної Кореї по всьому світу. У цій статті можна дізнатися детальніше про вплив корейської хвилі в цілому на імідж корейців, а також розглянути як Халлю допомогло розвитку туризму в Південній Кореї, який в результаті призвів до економічного зростання.

Ключові слова: Халлю, корейська хвиля, рор-культура, К-Поп, культура, культурна експансія, дорами, політика м'якої сили.

На сучасному етапі розвитку Кореї з'явилося безліч наукових, науково-популярних статей про корейську культуру. Особливої уваги заслуговує динамізм корейської культури як явище сучасної корейської культури, це і феномен «Халлю», потужна хвиля, яка накрила весь світ. Динамізм – особлива риса сучасної корейської поп-музики: К-Поп, а також стався бум корейських серіалів в багатьох країнах світу. Бум спочатку стався в таких азійських

країнах, як Китай, Японія, В'єтнам ще у 80–90-х роках минулого століття. Корейські телесеріали мають особливу привабливість з точки зору їх змісту. В основі більшості корейських телестановок – сценарії, які правдиво зображають реалії сучасного корейського суспільства на основі побутових ситуацій взятих з повсякденного життя. Крім того, особливою популярністю корейські серіали користуються у азіатів завдяки збереженню азійських традицій. Гуманістичні цінності та освітній ефект таких серіалів досягають своєї кульмінації в образі людини, яка подолавши мінливості долі рухається вперед до кращого життя. Крім того, корейські телесеріали показують і повне динамізму життя корейської молоді з властивим їй незламним духом національної гордості. Незважаючи на стрімкий економічний розвиток і на все більшу відкритість Кореї до зарубіжних віянь, темою багатьох корейських серіалів стає збереження традиційної національної культури та наступність, яка знаходить своє вираження у життєписі історичних персонажів, відтворенні церемоній. Зокрема такі епічні та історичні теледрами, як «Хо Чжун», «Те Чжанг-гим» і «Чумонг» створили досить точний портрет корейця на тлі перипетій конкретного історичного періоду, а їх героями стали люди, які завдяки своєму стійкому духу і волі до перемоги подолали всі випробування та зробили значний внесок у життя корейського суспільства своєї епохи [11, с. 156–157].

Протягом кількох десятиліть творчі люди в Південній Кореї були зайняті пошуком рівноваги між новими суспільними відносинами і традиційними формами життя, шляху розвитку культури. У багатьох починаннях явно простежуються не лише перспективи відродження національної культури, а й закладаються основи її майбутнього синтезу з новими віяннями західної культури. У сфері культури переважає яскраво виражена національна корейська тематика, відзначена духом патріотизму та самобутності.

Народжуються перші державні програми спрямовані на збереження традицій та створення музеїв, реставрацію та охорону пам'яток, підтримку дрібних підприємців та ремісників-носіїв традиційної культури. Уряд країни приділяв увагу підготовці діячів культури та важливим кроком було створення Корейського національного університету мистецтв, який зараз є одним із найкращих університетів даного профілю. Університет починав з музичного коледжу, а потім консерваторії, створеної у 1993 році. З кожним роком додавалися нові підрозділи – театральний факультет, факультет кіно, телебачення та мультимедіа, факультет танцю, факультет образотворчого мистецтва, факультет корейського традиційного мистецтва.

Відмінна риса сучасного етапу розвитку культури – це її поворот від замкнутості в межах національної держави до прагнення зайняти гідне місце в сучасному глобалізаційному світі. Початок нового періоду модернізації корейської культури пов'язують із Сеульською олімпіадою 1988 року. Після її проведення відбулися різкі зміни особливо в області культури.

На рубежі ХХ століття Республіка Корея (РК) пережила етап, коли традиційне світовідчуття, менталітет, політична культура були схильні до цілої серії вимушених трансформацій. Ця модернізація відрізняється від традиційних східних, оскільки потрібно було не наповнювати стару форму новим змістом, а навпаки змінити саму форму на нову. Тобто потрібно було внести корективи у традиційні норми етики та моралі. Соціально-психологічні зміни в сучасному південнокорейському суспільстві призвели до того, що країна ранкової свіжості перетворилася в країну неонових реклам та автомобільних заторів.

Останнім часом сучасна корейська культура набирає популярності по всьому світу, і одним із факторів, що її просувають є Халлю – корейська хвиля. Існує дуже багато джерел, з яких ми можемо дізнатися про корейську культуру, найбільш доступними з них є інтернет і телебачення. Корейська культура має свою історію і фактом є те, що вона вже

зазнала впливу сучасності та інших (іноземних) культур. Культурними донорами сучасної корейської культури є Китай, США, Японія, ці країни надали помітний і великий вплив.

Сьогодні перед суспільством постають питання, чому Халлю захопило весь світ? Корейська хвиля – це явище культурне чи комерційне? Чи можна вважати Халлю проявом політики м'якої сили? У чому полягає такий стрімкий вплив Халлю?

Халлю була створена для залучення людей, вона має накривати як хвиля. І ця ідея спрацювала – майже весь світ знайомий з корейськими серіалами, музикою К-Поп, корейською косметикою тощо.

Слово Халлю – це збірний термін, який використовується для позначення феноменального росту популярності корейської культури в цілому та її поп-культури зокрема. Поняття Халлю (한류) включає масову сучасну культуру Південної Кореї, воно набуло великої популярності в багатьох країнах світу.

Саме слово «Халлю» є запозиченим неологізмом, який був введений у вжиток у 1990-х роках у Китаї для позначення впливу, який має Корея на культуру інших країн [11, с. 156]. На початку Халлю в основному обмежувалося популярністю корейських серіалів в Азії, але потім це поняття розширили на музику й танці в стилі К-Поп. Адже ще 20–25 років тому ніхто не міг подумати, що корейська хвиля стане такою популярною. Халлю зараз проникло скрізь. Опитування у соціальних мережах багатьох країн світу показують, що великою популярністю користується у молоді віком 13–19 років, яка активно користується соціальними мережами.

З початку 1999 р. Корейська хвиля (Халлю) стала одним із найбільш культурних явищ у всій Азії. Ефект від Халлю був величезним. Вже у 2004 році він приніс 0,2% ВВП Республіки Корея (приблизно 1,87 млрд. доларів США). У 2019 році цей культурний феномен приніс економіці Південної Кореї вже близько 12,3 млрд. доларів [14, с. 24–27]. Це означає, що культурний феномен Халлю з явища культурного перетворився в культурно-комерційне.

Таким чином, Халлю виникла у 1990-х роках, але поширення почалось лише з 2010 року і вже в 2017–2018 роках популярність Халлю зросла в рази. Популярні засоби масової інформації в Азійському регіоні пов'язують походження Халлю з кількома фільмами і телесеріалами (дорамми), які вийшли на екранах в 1999 році, далі у 2000 р. Далі, як відомо, активне поширення Халлю спостерігалось у першій половині 2000-х років. Корейська хвиля почалась із серіалів, таких як «Осіньна казка» (2000), «Зимова соната» (2002), «Перлина палацу» (2004), «Джумонг» (2006) та інших. Зокрема, серіал «Джумонг» транслювався в багатьох країнах Азії. Цей серіал був перекладений багатьма мовами. Після виходу цього серіалу кількість азійських туристів, які відвідали історичні храми та замки, де проходили зйомки серіалу, значно зросла [11, с. 157]. Популярність телесеріалів сприяла збільшенню туристичного потоку. Пізніше таку ж популярність знайшов серіал «Квіточки після ягідок» (2010). В результаті кількість закордонних туристів, які відвідували місця, де проходили зйомки значно збільшилась, також вони почали грати у традиційні корейські ігри, пробувати традиційні корейські страви, показані в серіалі «Квіточки краще ягідок». Цей серіал вплинув на рекламу, музику, корейську їжу, виробництво корейського національного одягу.

Після показу цих серіалів почався справжній бум корейських дорам, серіалів, почали з'являтися спеціальні фансаб групи, які перекладали серіали на рідні мови. Завдяки таким серіалам, як «Кров», «Доктор», фільмам про медицину, новий імпульс отримав медичний туризм у Південній Кореї.

Якщо серіали стали своєрідним вікном до Кореї для світу, то К-Поп спершу був намаганням запозичити популярні у західній культурі стилі RnB, хіп-хоп, поп-музика

загалом, елементи реп-музики. Згодом корейці стали адаптувати ці жанри і елементи під себе, риваючи їх, посилюючи та відточуючи майстерність. Поступово в Кореї піднялася хвиля популярності на традиційні елементи в К-Поп. Так, в музичному кліпі гурту Big Bang на пісню “Baе Baе” [4] можна побачити традиційні ханбоки в поєднанні з сучасними образами. В музичному кліпі Agust D (також відомого як Suga із BTS) на пісню “대추타” [7] присутні елементи історичних сеттінгів (в поєднаннях зі сценами на зображення сучасності), зокрема імператорського палацу, традиційного одягу, а також традиційні музичні інструменти задіяні в самому треці. Традиційні елементи одягу та музичні мотиви присутні також в музичному кліпі гурту Seventeen на пісню “손오공” [8]. А відеоряд на трек “Walking on water” гурту Stray Kids [9] побудовано на вираженому контрасті між сучасними образами та історичним бекграундом, що приковує увагу глядача від першої до останньої секунди.

Тобто корейська поп-музика – це не просто мікс західної і східної культур, а й органічна комбінація «старого» і «нового». Музика виробляється на нових синтезаторах, ми чуємо урбаністичні мелодії, які одразу відсилають нас до Billboard чартів останніх років. Корейці адаптують під себе все, що зараз модне у світі музики і не лише ретельно слідкують за чартами, а і часто їх очолюють.

Інший важливий момент: у піснях і кліпах південнокорейських виконавців немає жодних відсилок до розгульного способу життя, сексу, пияцтва або клубних вечірок. Ця особливість закріплена на державному рівні.

Популярність пояснюється ще тим, що у Кореї, зокрема і в Сеулі буквально на кожному кроці відчувається всеохопний вплив К-Поп. Вуличні білборди, медійна реклама – все окуповано артистами. Їхні фото у повний зріст вітають жителів навіть на входах до супермаркетів, по прильоту в країну, на баннерах в метро, подекуди навіть на пакуванні рекламованої продукції. Лець не з кожного кафе чи магазину долинає популярна музика. На айдолів та героїв серіалів рівняються, на них хочуть бути схожими, тож все дотичне до них швидко завойовує прихильність мас.

Що стосується основ цієї індустрії, то це – пошук і вирощування талантів. З багаторічним досвідом великих агентств, таких як SM Entertainment, YG Entertainment, JYP Entertainment та корпорація HYBE (раніше відома як Big Hit Entertainment), поява нових артистів перетворюється практично на конвеєрне виробництво. Музичні агентства потенційних зірок віком від 12 до 19 років зі всього світу [15]. Крім того, необхідно враховувати, що у корейців в пріоритеті відбору стоїть зовнішність. Артисти рідко грають на музичних інструментах та сцені. Акцент ставиться на ідеальність того, що глядач побачить на сцені (чи в кадрі), що є поєднанням гарної зовнішності, продуманих образів, поставлених голосів та відпрацьованих до автоматизму танцювальних рухів.

Глобальне поширення К-Поп культури, яка до цього здебільшого просувалася лише в Азії, почалось виконанням пісні PSY Gangnam Style. «Синдром PSY» поширив пісню по всьому світу, вітер «корейської хвилі Халлю» змусив танцювати увесь світ. Не була виключенням і Україна. Каннам стайл – пісня про стиль розкішного життя (від назви багатого району Сеулу – Каннам), яка з 2012–2017 рр. очолювала хіт-паради. Крім того, на той час все більшу популярність у світі здобували такі південно корейські виконавці: TVXQ, Girls’ Generation, Big Bang, Super Junior, Shinee. У цих гуртів і досі дуже багато фанатів по всьому світу. Big Bang – перші серед корейських артистів, які зібрали більше 1 мільйона людей на своїх концертах за кордоном. Згодом під світло софітів вийшли нові покоління К-Поп, серед них такі відомі гурти як Exo, BTS, Black Pink, Twice, Stray Kids, Ateez та багато інших, щороку дебютує все більше нових гуртів, продовжуючи цей список.

Глобальний успіх К-Рор продовжує зростати. Так, BTS є першим К-Рор гуртом, який став переможцем на Billboard Music Award (найбільше музичне нагородження в Америці) 2 роки поспіль [5]. К-Рор гурти беруть участь у міжнародних фестивалях, як-от Lollapalooza [13], в Америці щорічно проходить конференція KCON [10], все більше гуртів їдуть в тури Азією, а багато з них розширюють межі до міжнародних турів. Зокрема, гурт Stray Kids зі своїм туром Dominate у 2024–2025 році проводить концерти в Азії, Австралії, Північній та Південній Америці і Європі [17].

К-Рор об'єднує людей в спільноти. Такі спільноти різняться за рівнем офіційності, оскільки це можуть бути придбані членства у фанклубах від компаній, можуть бути зареєстровані громадські об'єднання чи організації (зокрема, в Україні існує фан-клуб BTS, зареєстрований як ГО [1]), можуть бути канали та групи в соцмережах. Кількість та різноманітність форм таких об'єднань лише підкреслює прагнення фанів поділитися спільним досвідом і знайти безпечний простір для самовираження. Багато шанувальників пишуть, що К-Рор – це більше, ніж просто красива музика, К-Рор – це адаптація до нового образу життя, спроба знайти щось нове, спроб знайти своє місце, віднайти відчуття приналежності, розширити кордони світосприйняття.

Безумовно ці популярні гурти мають великий вплив на своїх фанатів. Дивлячись їх кліпи, багато фанатів хочуть побувати в цих місцях, побувати поблизу компаній, де ті працюють, щоб побачити все на власні очі, відвідати виставки та Рор-уп магазини, придбати альбоми та офіційну мерчову продукцію. Фанати також активно вивчають корейську мову, культуру. Кількість вступників на корейські відділення завдяки корейській хвилі різко зросла.

Таким чином, завдяки Халлю, про Корею, корейську культуру знає весь світ. Наприклад, завдяки композиції “Gangnam Style”, район Каннам у Сеулі став світовим туристичним об'єктом [12, с. 80].

Люди по всьому світу зачаровані корейською культурою і тому прибувають до Кореї для того, щоб на власні очі побачити чудову культуру корейців. Південна Корея має значний культурний потенціал, що дозволяє реалізовувати різноманітні тури для різних вікових груп та цільової аудиторії. Культурний туризм в Кореї, будучи однією з форм культурної діяльності, включає подорожі з метою вивчення культури, відвідування старовинних пам'яток, участь у культурних фестивалях, таких як кінофестивалі, фестивалі К-Рор.

Задля того, щоб краще висвітлити сьогоденну Корею як лідера популярної культури, моди та інновацій і збільшити кількість туристів у 2014 році був розроблений новий туристичний бренд “Imagine your Korea” (Уявіть свою Корею). Цей рекламний слоган використовується щоб надихнути в собі нові дивовижні сторони Кореї та приймати участь у творчих культурних заходах. Завдяки усім цим фактори і насамперед Халлю, вже 2017 року кількість туристів, які відвідали Корею наближалася до 20 млн [18, с. 10].

Ще однією причиною популярності Халлю є поєднання сучасного з традиційним минулим, яке побудоване на динамізмі, реалізмі, символізмі, романтизмі та традиціоналізмі. Корейська хвиля – це місце, де живе досконалість і динамізм корейської культури. Корейська хвиля створює головну тенденцію, яка виходить за рамки індивідуальної та національної культури. Осяяна новими можливостями, Халлю зараз знаходиться на переході від корейської хвилі до сучасної корейської хвилі. Не зупинятися на досягнутому – це девіз корейської культури. Корейські думки та культура – через класичну традиційну культуру до сучасної культури. Корейці вже сьогодні думають про закладання фундаменту для створення нових цінностей культури Кореї – це тренд сучасної Кореї. Захоплююче дослідження живого потенціалу Кореї – проєкт сучасна Корея (Modern Korea) [2].

Дослідники туризму в Кореї кажуть, що зараз у Халлю-туризмі, можна виділити три основні напрямки:

- Туристи, які хочуть потрапити на живі концерти корейських виконавців.
- Туристи, які хочуть побачити місця, які показано в їхніх улюблених серіалах, фільмах.
- Придбання продуктів та товарів, пов'язаних з Халлю, у тому числі побутової техніки, продуктів харчування та косметичних засобів [3, с. 30].

Таким чином, корейська хвиля Халлю ознаменувала собою нову епоху корейської культури і на неї відгукнувся увесь світ. Зараз Корея є привабливою туристичною меккою. Халлю докорінно змінила сприйняття та загальний національний образ Південної Кореї. Спочатку Халлю була простим культурним явищем у конкретному регіоні, проте зростання та вплив перевищили всі очікування. Національна організація туризму Кореї навіть оголосила 2004 рік роком Халлю. Успіх Халлю чимало сприяв економічному успіху Республіки Корея, тому сьогодні вона здатна фінансувати виробництво нових шоу, фільмів, фестивалів.

Україна має добрі стосунки з Республікою Корея, і Україні є чому вчитись і з кого брати приклад. Феномен Халлю полягає в тому, що корейська культура підкорила світ, стала символом інтернет-спільноти, що захоплюється усім корейським.

За даними Чхве Джон Бонга схему поширення Халлю можна представити наступним чином: Дорама → К-Рор → фільми, ігри → їжа, косметика → мова, мода, туризм [6, с. 34–36].

Халлю породило ще один феномен – “К-beauty”. Завдяки серіалам, дорамам, К-Рор – велику популярність завоювала корейська косметика за кордоном. Сьогодні корейська косметична індустрія виходить на новий виток свого розвитку і можна сміливо сказати, що «Кей-бьюті» підкорює світ. Так в травні 2018 року світовий косметичний гігант L’Oreal придбав за 400 млрд. вон (351 млн. доларів) корейську компанію Stylenanda, якій належить косметичний бренд середньої та нижчої цінової категорії.

Бум «К-бьюті» почався з зірок Халлю. У 2014 році різко зріс експорт помади і пудри, якою користувалась героїня серіалу «Людина із зірки», яку зіграла Чон Чжи Хьон. А у 2016 році продукція в рекламі, якої знімалася відома акторка із серіалу «Нащадки сонця» Сон Хе Гьо, користувалася стабільною популярністю за кордоном. Також багато іноземок копіюють макіяж учасниць корейських поп-груп, таких як Twice та Mamamoo. Звичайно, не можна всі успіхи «К-бьюті» приписувати тільки зіркам Халлю, а і якості продукції. Згідно з даними Корейської митної служби у 2017 році Південна Корея експортувала косметики на рекордну суму – 4,968 млрд. доларів. Тобто приблизно на 18,5% більше ніж у 2016 році. У країні різко збільшилась кількість виробників та дистриб'юторів – з 3884 підприємств у 2013 році до 8715 у 2016 р., а у 2017 р. – 10080 компаній [16, с. 29].

Таким чином, популярність Халлю зумовлена унікальним світобаченням корейців, які зуміли водночас як запозичити глобальні культурні елементи, так і поєднати їх зі своєю традицією і самобутністю, тим самим завоюючи прихильників по всьому світу. Через культуру зростає цікавість і до вивчення мови, що сприяє розвитку освіти. Активно розвивається туризм, популярністю користуються як сучасні місця, так і туристичні пам'ятки, популярністю користується медичний туризм. Крім того, Халлю сприяє розвитку також торгівлі, зокрема в розважальній сфері та в сфері бьюті-товарів. Халлю безумовно є прикладом успішної імплементації глобальної культури в традиційну культуру країни і навпаки поширення самобутньої культури окремої країни у світі.

Список використаної літератури

1. Корейський культурний центр | про нас – ARMY BTS UA. *Корейський Культурний Центр – Центр розвитку та популяризації Корейської Культури в Україні*. URL: <https://koreancenter.org.ua/army-bts-ua/pro-nas/> (дата звернення: 27.05.2025).
2. About the Korea Project. *ECIPE – European Centre for International Political Economy*. URL: <https://ecipe.org/korea-project/about-the-korea-project/> (date of access: 27.05.2025).
3. A Study on the Impact of Hallyu (Korean Wave) on Korea's Consumer Goods Exports to China: Panel Analysis Using Big Data and Provincial-Level Data / F. Jin et al. *Sustainability*. 2024. Vol. 16, no. 10. P. 1–31.
4. BIGBANG. Bigbang – Bae Bae m/v, 2015. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=TKD03uPVD-Q> (date of access: 27.05.2025).
5. BTS | biography, music & news | billboard. *Billboard*. URL: <https://www.billboard.com/artist/bts/> (date of access: 27.05.2025).
6. Choi J. B. Hallyu versus Hallyu-hwa: Cultural phenomenon versus institutional campaign. In *Hallyu 2.0: The Korean Wave in the Age of Social Media*. Ed. by Sangjoon Lee and Marcus Nornes. Ann Arbor : The University of Michigan Press, 2015. P. 34–35.
7. HYBE LABELS. Agust D ‘대취타’ MV, 2020. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=qGjAWJ2zWWI> (date of access: 27.05.2025).
8. HYBE LABELS. SEVENTEEN (세븐틴) ‘손오공’ official MV, 2023. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=-GQg25oP0S4> (date of access: 27.05.2025).
9. JYP Entertainment. Stray Kids «Walkin On Water» M/V, 2024. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ovHoY8UBlu8> (date of access: 27.05.2025).
10. KCON History – KCON USA. *KCON USA*. URL: <https://kconusa.com/history/> (date of access: 27.05.2025).
11. Kim B.-r. Past, Present and Future of Hallyu (Korean Wave). *American International Journal of Contemporary Research*. 2015. Vol. 5, no. 5. P. 154–160.
12. Kuhn F., van der Zee M. Globalisation Gangnam-style: The domination of Gangnam-style in touristic online representations. *Illuminare*. 2017. Vol. 15, no. 1. P. 71–85.
13. Lineup | Lollapalooza | July 31 – August 3, 2025. *Lollapalooza | Grant Park, Chicago | July 31 – August 3, 2025*. URL: <https://www.lollapalooza.com/lineup> (date of access: 27.05.2025).
14. Masood A., Rahim A. A. Synergising Hallyu and halal economy for wealth creation. *Malaysian Journal of Society and Space*. 2020. Vol. 16, no. 1. P. 23–35.
15. NOTICE JYP Monthly Audition Announcement. *JYP Audition*. URL: <https://audition.jype.com/en/Board/Detail/195> (date of access: 27.05.2025).
16. Parc J. Measuring the Impact of Hallyu on Korea's Economy: Setting Off on the Wrong Foot. Korea's Economy. *Korea's Economy*. 2021. No. 32. P. 27–36.
17. Stray Kids ‘Dominate’ World Tour – Schedule & dates. *Stray Kids World Tour*. URL: <https://www.straykidsworldtour.com/> (date of access: 27.05.2025).
18. The effect of Hallyu on tourism in Korea / E. S. Bae et al. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*. 2017. Vol. 3, no. 4. P. 1–12.

THE PHENOMENON OF CONTEMPORARY KOREAN CULTURE – THE KOREAN HALLYU WAVE

Den Sik Kan

*Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,
Faculty of Oriental Languages, Department of Oriental Culture and Literature,
Advisory Council for the Peaceful and Democratic Unification of Korea
Levka Lukyanenka str., 13b, 04207, Kyiv, Ukraine*

Marharyta Steliuk

*Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,
Faculty of Oriental Languages, Department of Oriental Culture and Literature
Levka Lukyanenka str., 13b, 04207, Kyiv, Ukraine*

The influence of the Korean Wave-Hallu on today's youth is very significant. What is the reason for this rapid influence of Hallyu? The Korean Wave itself is designed to gather people in one common cultural space. It should essentially cover everyone like a big sea wave. That was the idea of the Koreans and it worked, and now almost the whole world, even in Africa, not to mention Asia, Europe, and America, is familiar with Korean films, TV series (dramas), music, dance, and culture. The wave has also reached Ukraine, where almost everyone knows Korean films today, and many young people are fond of K-Pop. In this article, one can find the answer to the question why the whole world admires Hallyu? Is Hallyu a cultural or commercial phenomenon?

Hallyu is the result of the integration of Korean culture into the globalizing culture of the world. This means a combination of the deeply national and the universal in Korean culture and social progress. Thus, today there is a Euro-Asian dialogue of cultures, and Koreans are successfully integrating into Western culture, but at the same time preserving their traditional, distinctive culture. The article emphasizes that Korean TV series are especially popular among Asians due to the preservation of Asian traditions based on Confucian teachings, such as the rule of elders over younger ones. Therefore, it can be concluded that Hallyu has successfully created a new value system in terms of content, by harmoniously combining traditional Confucian and modern Western cultures.

Certainly, there were prerequisites for the successful emergence and spread of the Korean Hallyu wave. This article outlines five main factors that contributed to the successful emergence of Hallyu.

Hallyu is the Korean Wave, a term that refers to and describes the spread of South Korea's modern culture around the world. In this article, one can learn more about the impact of the Korean wave on the image of Koreans in general, as well as how Hallyu has helped to develop tourism in South Korea, which has led to economic growth.

Key words: Hallyu, Korean wave, pop culture, K-Pop, culture, cultural expansion, dramas, soft power politics.

УДК 316.356.2:2:008

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.10>

ФЕНОМЕН СІМ'Ї – СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА РЕЛІГІЙНІ ВІЯВИ

Андрій Клименко

*Український державний університет імені Михайла Драгоманова,
Навчально-науковий Інститут філософії та освітньої політики,
кафедра соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики
бул. Пирогова, 9, 01601, м. Київ, Україна*

В статті аналізується феномен сім'ї як ключової соціальної інституції, що формує ціннісні та поведінкові орієнтири особистості в контексті соціокультурної динаміки та релігійного досвіду людства. Пріоритетна увага приділяється порівняльному аналізу сімейних моделей в різних релігійних традиціях та в різних соціокультурних виявах. Окреслено роль родини у формуванні особистості, спадкоємності, моральному вихованні та соціальній адаптації. Наголошується на необхідності переосмислення сучасної освітньої програми по темі сімейних цінностей. Підкреслюється важливість запровадження окремих навчальних дисциплін, присвячених філософії, моральним орієнтирам, культурі спілкування та сімейним цінностям. Обґрунтовується необхідність переосмислення освітньої політики у сфері популяризації сімейних цінностей, включаючи впровадження окремих навчальних курсів, присвячених філософії родинного життя, етичній культурі та духовно-моральному вихованню. Розглянуто актуальність вивчення феномену сім'ї в контексті глобалізаційних зрушень та соціокультурних трансформацій. Сім'я постає не лише як базовий осередок виховання особистості, а як механізм передачі моральних та світоглядних орієнтирів між поколіннями. Увага зосереджується на порівняльному аналізі релігійно-культурних моделей сім'ї: ведичної, християнської та ісламської, кожна з яких має унікальну нормативну й етичну базу. Ведична традиція інтерпретує родину як сакральну одиницю суспільства, що керується дхармою, де духовна спадковість передається поза рамками формального права. Християнська модель, попри високий моральний потенціал, демонструє внутрішні суперечності щодо інституту шлюбу, зокрема через аскетичні ідеали. Ісламська модель підкреслює стабільність і соціальну підтримку, однак стикається з викликами гендерної нерівності та патріархальності. Акцентується увага на потребі реформування шкільної етики через введення окремого предмета, що цілісно охоплював би тематику сімейних цінностей, взаємин, ролей та духовного виховання. Пропонується міждисциплінарний підхід, що включає філософське осмислення, культурологічний аналіз та релігієзнавчі перспективи. Робота продовжує авторську лінію дослідження традиційних моделей суспільного устрою, ініційовану у попередній праці, та спрямована на розробку нових підходів до гуманітарної освіти в добу змін.

Ключові слова: сім'я, родина, виховання, ведична культура, релігія, моральні цінності, шлюб, традиції, соціальна адаптація.

Актуальність статті полягає в осмисленні ролі сім'ї в сучасному суспільстві, змін традиційної моделі сім'ї через глобалізацію та швидкі соціокультурні трансформації. Сім'я залишається ключовим осередком формування моральних і світоглядних орієнтирів, а тому аналіз релігійно-культурних моделей родинного устрою та їх впливу на сучасну освіту є вкрай актуальним. З огляду на обмеженість сучасного курсу «християнська етика», виникає потреба в комплексному підході до вивчення сімейних цінностей у шкільній освіті. З прадавніх часів родина сприймалась як ключова структура суспільного устрою.

Поняття «сім'я» охоплює невеличку соціальну спільноту, члени якої пов'язані кровними вузами або шлюбом, ведуть спільне господарство, надають одне одному допомогу,

беруть на себе етичні зобов'язання. Родина є основним механізмом міжпоколінної спадкоємності, у її лоні відбувається початкове виховання, соціальне становлення особистості, формування усвідомлення громадянських цінностей.

Сім'я є витокom нового життя, фундаментальним осередком становлення характеру та світогляду особистості. Саме тут формуються ключові моральні орієнтири, які супроводжують людину протягом усього життєвого шляху. У родинному колі дитина вперше стикається з Іншим, набуває досвіду співжиття, отримує перші зразки поведінки в різноманітних життєвих ситуаціях. Виховання толерантності в сім'ї невід'ємно пов'язане з комплексом моральних якостей, які передаються з покоління в покоління і становлять підґрунтя успішної соціальної адаптації дитини.

В попередній праці під назвою «Методи подолання сучасних проблем за допомогою ведичної філософії та культури» [1], автор спробував акцентувати увагу читача на новий спосіб філософування, повертаючись у минуле. Формування культурних традицій у різних регіонах світу обумовлюється тим, як суспільство визначає ролі чоловіка та жінки у сім'ї, мету створення шлюбу, а також оцінює ціннісний сенс сімейних зв'язків. Ці фактори відіграють ключову роль у формуванні унікального образу сім'ї в кожній культурі.

На індійському субконтиненті згідно з переказами, ведична культура зберігалася без змін і передавалася з покоління в покоління протягом багатьох тисячоліть. Згідно з давніми індійськими писаннями, серед яких «Бхагавад-Гіта» та «Шрїмад-Бхагаватам», людська раса не має початку у часі – вона вічна, змінюються лише цикли світової історії, подібні до сезонних змін у природі: весна змінює зиму, і т.д. Чим далі ми заглиблюємось у минуле, тим вищою видається технологічна розвиненість стародавніх людей, а їхній вік значно перевищував сучасні уявлення, варіюючись залежно від юги – від кількох тисяч до десятків тисяч років.

Сім'я, а не індивід, вважалася одиницею суспільного устрою: таким чином, чисельність населення в регіоні вимірювалася кількістю сімей, а не жителів. Побут і поведінка індусів визначалися нормами, вкоріненими в релігійних та культурних практиках, що мали більше моральний, ніж юридичний чи адміністративний характер. Саме ці негласні правила формували етичний фундамент життя стародавнього індійського суспільства [2].

Правила, які регламентували повсякденне існування, називалися «дхармою» і були систематизовані у спеціальних збірниках – дгармашастрах, авторами яких виступали представники брахманської касты. Найвизначнішою серед них є праця «Закони Ману», датована приблизно II століттям до н.е. У формі поетичних афоризмів цей текст охоплює найрізноманітніші аспекти людського буття: від правових і політичних норм до сімейних, релігійних та етичних настанов.

Для соціального устрою Давньої Індії була характерною розширена патріархальна модель сім'ї, де головна роль належала чоловікові. Жінка, навпаки, перебувала в стані повної залежності від батька, чоловіка або синів.

Якщо ми візьмемо Біблію, то при її аналізі можливі певні складнощі в розумінні, адже певні твердження Біблії часто суперечать академічному підходу до зміцнення інституту сім'ї. Наприклад, у Біблії наводяться слова Ісуса Христа: «Не мир я прийшов принести в ваші родини, але меч», що прямо суперечить основним принципам ведичної культури, а також основним принципам інституту як такого. «Хто пожертвує сім'єю заради Мене...» залишає багато запитань щодо того, як саме сімейні цінності мають бути поєднані з вірою [3]. Фанатичний прихильник християнства може зробити висновок про те, що сім'я та близькі йому – дійсно вороги йому. Історично християнство переживало й аскетичні впливи, які іноді знецінювали тілесність та шлюбність.

Сучасна шкільна програма включає курс «Християнська етика» [4], але її зміст не охоплює повноцінно складність сімейних взаємин та рольових функцій у суспільстві. Звідси впливає потреба в запровадженні окремої дисципліни, присвяченої сімейним цінностям, комунікативній культурі та традиційним моральним орієнтирам в більш широкому сенсі.

Джерело християнства – Старий Заповіт, зокрема його частина Тора, також породжує запитання у освіченого академічного дослідника. Адже важко назвати себе богобраним, найважливішим на Землі, підтримуючи при цьому академічну доброчесність.

Ісламська модель сім'ї базується на принципах стабільності, взаємної підтримки та духовного розвитку. Вона надає чіткі ролі та обов'язки для кожного члена родини, забезпечуючи соціальний захист та моральні цінності. Однак, у сучасному світі ця модель стикається з викликами, пов'язаними з гендерною рівністю, особистою свободою та адаптацією до змін у суспільстві [5].

Серед переваг ісламської моделі сім'ї можна виділити сакральність шлюбу та стабільність родини. Іслам розглядає шлюб як божественний союз, заснований на любові, милосерді та спокої – Коран 30-21: «Серед Його знамень – те, що Він створив вам дружин із вас самих, щоб ви знаходили в них спокій, і встановив між вами любов і милість» [5]. Шлюб в ісламі є добровільним і взаємним, а розлучення – крайній захід, який дозволяється лише за наявності вагомих причин. Чіткий розподіл ролей і обов'язків зобов'язує чоловіка матеріально забезпечувати сім'ю, навіть якщо дружина має власні доходи. Жінка, в свою чергу, відповідає за ведення домашнього господарства та виховання дітей.

Сім'я в ісламі виконує функцію соціального захисту: піклування про сиріт, літніх родичів та нужденних є обов'язком родини. Такий підхід забезпечує емоційну та матеріальну підтримку без залучення державних інституцій. Іслам заохочує підтримку родинних зв'язків не лише з близькими, але й з далекими рідними. Порушення цих зв'язків засуджується і може призвести до негативних наслідків.

Серед викликів та недоліків в ісламі можна виділити полігамію, нерівність у спадковому праві, патріархальність, обмеження особистої свободи жінок. Іслам дозволяє чоловікові мати до чотирьох дружин за умови справедливого ставлення до кожної. Однак на практиці це може призводити до емоційної напруги, ревнощів та конфліктів у родині. Хоча іслам визнає права жінок, у деяких культурах та інтерпретаціях релігійних норм жінки можуть стикатися з обмеженнями у виборі професії, освіті та участі в суспільному житті. Шлюб в ісламі передбачає обов'язки та відповідальність, що може обмежувати особисту свободу та час для самореалізації, особливо для жінок, які часто поєднують роль матері, дружини та домогосподарки.

В кожній релігії є раціональне зерно істини, і в кожній релігії можна знайти темні плями. Історичні моделі сімейного життя демонструють значну різноманітність. Формування культурних традицій у різних регіонах світу обумовлюється тим, як суспільство визначає ролі чоловіка та жінки у сім'ї, мету створення шлюбу, а також оцінює ціннісний сенс сімейних зв'язків. Ці фактори відіграють ключову роль у формуванні унікального образу сім'ї в кожній культурі.

Інститут сім'ї та шлюбу відчували на собі всі перетворення в економічній, політичній, релігійній, соціальній та інших сферах. Традиційний образ сім'ї, який століттями залишався майже незмінним, нині зазнав суттєвих зрушень. Одна справа слідувати настановам релігій або настановам старших, і інша справа – бути щирим. Важко не погодитись з філософом Світланою Криловою, яка зазначає: «Краса вчинків як справжня свобода, поєднана з любов'ю, неможлива без щирості – тієї моральної та екзистенціальної цінності, яка є від-

критістю світу, з одного боку, та внутрішньої цілісності, з іншого. Щирість дарує людині гармонію зі світом інших людей, об'єднує з ним, долаючи екзистенціальне, соціальне та культурне відчуження» [6, с. 411].

Перейдемо від релігійних до соціокультурних вимірів феномену сім'ї.

Сім'я є первинною формою соціальної організації, що виконує ключові функції: репродуктивну, виховну, економічну та комунікативну. Саме через сім'ю індивід інтегрується в суспільство, засвоюючи його цінності, норми та культурні коди [6]. Від первісних родових общин до сучасних нуклеарних і партнерських моделей, типи сімей відображають соціально-економічні трансформації епохи. Наприклад, індустріалізація призвела до зміцнення ролі малої сім'ї, а постмодерн активізував дискусії про нестандартні форми родини [7, с. 73]. Через сімейні традиції, обряди, міжпоколіннєвий діалог формується національна свідомість та етнічна спадкоємність. Саме родина є простором культурної пам'яті, збереження мови, звичаїв і релігійних настанов [8, с. 24].

Глобалізація, цифровізація, війна, економічна нестабільність і розмивання моральних орієнтирів призводять до кризи інституту сім'ї. Спостерігається зниження рівня шлюбності, зростання кількості розлучень та відмова від батьківства [9]. Ми наголошуємо на важливості відновлення ціннісного змісту родини як джерела духовної, соціальної та культурної стабільності. В цьому контексті актуальним є звернення до релігійної та філософської спадщини.

В сучасній освітній системі, як шкільного, так і університетського рівня, практично відсутнє викладання фундаментальних засад формування гармонійної родини, педагогіки морального нащадка та етики сімейних відносин. Учням і студентам не пояснюють важливості обов'язків, які мають нести мати й батько, подружжя – як чоловік, так і дружина. Ігнорується естетика вчинків та взаємин, що формують основу здорового суспільства. Натомість освітній акцент зміщено на технічні дисципліни, нанотехнології й алгоритмізацію програмних систем – тобто на те, що без належної моральної основи може стати інструментом глобального знищення біосфери [1].

Стан інституту сім'ї в Україні нині наближається до стадії функціональної дезактуалізації. Норми чинного Сімейного кодексу не створюють умов для всебічного виховання дитини, оскільки такий процес ґрунтується на живих традиціях, які формують добropорядну особистість. На жаль, у теперішній реальності ці традиції витіснені кризою самоідентифікації, економічною нестабільністю та воєнними потрясіннями. Ведична парадигма, що перегукується з сучасними підходами метаантропології [10, с. 143–145], здатна забезпечити відновлення ціннісного підґрунтя сім'ї. Адже саме в рамках ведичного знання значно ширше розкрито методологію виховання морально досконалої людини, а також прописано функціональні ролі членів родини. Такі знання подаються у дисциплінах, як-от чакра-віг'яна, аюрведична практика, ведична етика, філософська антропологія та психологічні школи індологічного напрямку.

В контексті дослідження соціокультурних вимірів, що на нас впливають, доречно буде згадати методологію філософської антропології – метаантропологію. Метаантропологія – це вчення про межі буття людини, його екзистенціальні виміри та умови комунікації в цих вимірах [10, с. 143–145]. Засновником філософської школи метаантропології є відомий сучасний дослідник, доктор філософських наук, професор Хамітов Назіп. Метаантропологія звертає увагу на психокультурні структури, архетипи, міфологеми, духовні сценарії – тобто ті самі соціокультурні механізми, але в глибинному, екзистенційному та трансцендентному ключі.

Люди з філософським світоглядом [10, с. 197] метаграничного виміру буття обирають не ті цінності, що їм нав'язують, а ті цінності, які близькі їхньому духовно-душевному стану [11, с. 121]. В буденному бутті панує воля до самозбереження та продовження роду. Саме в цьому вимірі буття людина має буденний світогляд. Цей світогляд не критичний, не самостійний, не творчий. В граничному бутті панує воля до пізнання, творчості та влади. Тут ми маємо особистісний світогляд. Він критичний, самостійний, здатний до саморозвитку та творчості [10, с. 196]. Третій рівень – метаграничне буття з філософським світоглядом [10, с. 33]. Тут панує воля до свободи, любові, до прийняття Іншого і розвивається філософський світогляд – самостійний, творчий, критичний, системний. Таким чином, ми маємо три типи світогляду людини, які корелюють з трьома рівнями буття: буденним, граничним, метаграничним.

Розглянемо для порівняння соціокультурну категорію толерантності. В межах повсякденного рівня ця якість зумовлена переважно страхом [10, с. 30]. На граничному рівні вона проявляється як результат самоповаги й поваги до Іншого [10, с. 31]. А на метаграничному – як вираження глибокої духовної зрілості, коли повага до Іншого ґрунтується не на зовнішніх чинниках, а на внутрішньому прийнятті цінності особистості та її духовної природи. Коли людина граничного буття йде шляхом прагнення влади, досягнувши метаграничного буття, вона може стати загальновизнаним героєм. Коли людина граничного буття йде шляхом прагнення до пізнання, досягнувши метаграничного буття, вона може стати загальновизнаним святим. Коли людина граничного буття йде шляхом творчості, досягнувши метаграничного буття, вона може стати загальновизнаним генієм [12].

Досягнення гармонійного розвитку особистості, яка поєднує в собі геніальність, героїзм і святість, – явище рідкісне. Проте саме такі індивіди здатні збалансовано розвивати критичне мислення, творчу уяву та моральну чутливість – і це, зокрема, є завданням філософської освіти. Методологічні засади метаантропології спрямовані на виявлення шляхів трансформації людського буття, які дозволяють переходити від буденного до граничного й далі – до метаграничного рівня. Водночас ця парадигма дає змогу простежити, як конкретні явища людського існування проявляються на кожному з названих щаблів.

Попри те, що Веди є предметом ретельного академічного аналізу і широко розглядаються в науковій літературі, сама ведична культура досі залишається недостатньо розкритою у своєму цілісному вигляді. Тому вона потребує поглибленого дослідження не тільки зі сторони індологів, а й філософської спільноти. Синергетичне поєднання ведичної думки з метаантропологічною методологією здатне значно розширити уявлення про багатовимірність людського існування та природу свідомості.

Ведичне філософське надбання разом із метаантропологічним підходом незмінно викликає інтерес як серед науковців, так і серед ширшого загалу. Це не просто сукупність міфів чи переказів – це живий життєвий досвід, прикладна філософія, що зберігає свою актуальність та корисність для всіх поколінь. Значна частина дослідників визнає: між нехтуванням ведичних норм і сучасними соціокультурними кризами існує безпосередній причинно-наслідковий зв'язок.

Повертаючись до питання релігії, потрібно підкреслити, що з одного боку, нам не потрібні крайнощі ісламу, нам потрібна гендерна правова рівність. Але нам також не потрібні крайнощі, що мають своє коріння в розбещеності та вседозволеності, які особливо проявлені в деяких країнах. Ми маємо віднаходити «золоту середину», тримати баланс гармонійного розвитку. Для сім'ї важливо враховувати як релігійні приписи, так і сучасні потреби та права кожного її члена.

Задачею батьків, вчителів, влади та всіх відповідальних людей буде показати те, що сім'я – це важливо, допомогти людині знайти себе, знайти свій розвиток, бути андрогінно-цілісною та щасливою. Ми повинні вибудувати свою систему цінностей, зміцнити власний інститут сім'ї і показати світу що ми не лише сильні і незалежні, а й зразкові [1].

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що сім'я є фундаментальною соціальною інституцією, яка виконує критично важливі функції у процесі формування особистості, передачі культурних цінностей, морального виховання та забезпечення соціальної стабільності. Незважаючи на суттєві відмінності між релігійними традиціями – ведичною, християнською, ісламською – простежується спільна тенденція до утвердження значущості родини як осередку духовного становлення і духовної спадкоємності.

Аналіз давніх джерел, таких як «Бхагавад-Гіта», «Закони Ману», Біблія та Коран, «Старша Едда» та «Молодша Едда» дозволяє глибше осмислити культурні витоки сучасних уявлень про шлюб, гендерні ролі та функції сім'ї. Водночас виявлено й напруження між певними релігійними імперативами та сучасними гуманістичними принципами, що потребує критичного переосмислення в освітньому дискурсі. Враховуючи соціокультурні трансформації сучасного світу та глобалізаційні впливи, необхідним є реформування освітньої політики в напрямі запровадження міждисциплінарних курсів, що охоплювали б філософію родинного життя, культуру міжособистісної взаємодії, основи моральності та релігієзнавства. Це сприятиме не лише формуванню цілісної особистості, а й зміцненню суспільства через усвідомлення цінності сім'ї як духовно-морального осередку нації.

Список використаної літератури

1. Клименко А. Методи подолання сучасних проблем за допомогою ведичної філософії та культури // *Перспективи : соціально-політ. журн.* – 2022. – № 3. – С. 99–105 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2022.3.14> – (дата звернення: 15.05.2025).
2. Бюлер Г. Закони Ману. Священні книги Сходу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://shron1.chtyvo.org.ua/Davnioindiiska_kultura/Zakony_Manuu.pdf – (дата звернення: 15.03.2025).
3. Щурко Ю. «Про Ісуса» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zhyty-slovom.com/lectio-divina/3-i-tyzhden-pislia-p-iatdesiatnytsi-p-iatnytsia-tsina-virnosti-khrystovi-mt-10-32-36-11-1/> – (дата звернення: 15.05.2025).
4. Навчальна програма «Основи християнської етики» : для 1–11 класів / авт. Сохань та ін. ; Міністерство освіти і науки України. – 2023. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-facultativ/2023/06/09/Navch.prohr.Osnovy.khrystyanskoyi.etyky-1-11.klas.avtory.Sokhan.ta.in-09.06.2023.pdf> – (дата звернення: 03.05.2025).
5. Демішева М. Місце жінки в Ісламі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://femwork.org/blog/2-mistse-ta-rol-zhinki-v-traditsiyah-musulmanskogo-suspilstva/> – (дата звернення: 15.05.2025).
6. Гудков Л. Д. Сім'я як соціальний інститут // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* – 2012. – № 2. – С. 3–15.
7. Козловець М. А. Соціологія сім'ї : навч. посіб. – Житомир : ЖДТУ, 2014. – 180 с.
8. Українська родина: історія, традиції, сучасність / за ред. В. В. Бека. – Київ : Знання, 2007. – 256 с.

9. Яковенко І. Глобалізація і трансформації сімейних цінностей // *Гуманітарний вісник*. – 2020. – № 42. – С. 128–132.
10. Хамітов Н. В., Крилова С. А. Людина і культура : словник. – Київ : КНТ, 2022. – 295 с.
11. Хамітов Н. В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. – 5-е вид., випр. і допов. – Київ : КНТ, 2022. – 405 с.
12. Клименко А. Вплив ведичної культури і метаантропології на формування сімейних цінностей // *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. – 2024. – Вип. 52. – С. 115–120. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.13> – (дата звернення: 15.05.2025).
13. Губерначук С. Українська мова і санскрит. – Київ : Фенікс, 2018. – 352с.
14. Indra, Zeus and Thor. A Comparative Study of Indo-European Mythology [Електронний ресурс]. – Автор не вказаний. – Режим доступу: https://www.academia.edu/25019103/Indra_Zeus_and_Thor_A_Comparative_Study_of_Indo_European_Mythology – (дата звернення: 15.05.2025).
15. The Vedas [Електронний ресурс]. – Автор не вказаний. – Режим доступу: https://www.ancient.eu/The_Vedas/ – (дата звернення: 15.05.2025).
16. Hindus Solve South America's Greatest Mystery-2 (Post No.8850) // Tamil and Vedas : веб-сайт. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tamilandvedas.com/tag/peru/> – (дата звернення: 15.05.2025).

THE PHENOMENON OF THE FAMILY – SOCIO-CULTURAL AND RELIGIOUS MANIFESTATIONS

Andriy Klymenko

Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University,

Institute of Philosophy and Educational Policy,

Department of Social Philosophy, Philosophy of Education and Educational Policy

Pyrohova str., 9, 01601, Kyiv, Ukraine

The article analyzes the phenomenon of the family as a key social institution that forms the value and behavioral orientations of the individual in the context of socio-cultural dynamics and religious experience of humanity. Attention is paid to the comparative analysis of family models in different religious traditions and in different socio-cultural manifestations. The role of the family in the formation of the personality, intergenerational continuity, moral education and social adaptation is outlined. The need to rethink the modern educational program on the topic of family values is emphasized. The importance of introducing separate academic disciplines dedicated to philosophy, moral orientations, communication culture and family values is emphasized. The need to rethink educational policy in the field of popularizing family values is substantiated, including the introduction of separate educational courses dedicated to the philosophy of family life, ethical culture and spiritual and moral education.

The article considers the relevance of studying the phenomenon of the family in the context of globalization shifts and socio-cultural transformations. The family appears not only as a basic center of personality education, but also as a mechanism for transmitting moral and worldview guidelines between generations. Attention is focused on a comparative analysis of religious and cultural models of the family: Vedic, Christian and Islamic, each of which has a unique normative and ethical basis. The Vedic tradition interprets the family as a sacred unit of society, guided by dharma, where spiritual heredity is transmitted outside the framework of formal law. The Christian model, despite its high moral potential, demonstrates internal contradictions regarding the institution of marriage, in particular due to ascetic ideals. The Islamic

model emphasizes stability and social support, but faces the challenges of gender inequality and patriarchy. The emphasis is on the need to reform school ethics through the introduction of a separate subject that would comprehensively cover the topics of family values, relationships, roles, and spiritual education. An interdisciplinary approach is proposed that includes philosophical reflection, cultural analysis, and religious perspectives. The work continues the author's line of research into traditional models of social order, initiated in a previous work, and is aimed at developing new approaches to humanitarian education in an era of change.

Key words: family, upbringing, Vedic culture, religion, moral values, marriage, traditions, social adaptation.

УДК 1(091):130.1:172

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.11>

КОМУНІКАТИВНА ФІЛОСОФІЯ К.-О. АПЕЛЯ: ІСНУВАННЯ ЛЮДИНИ ЯК ЕТИЧНА ПРОБЛЕМА

Наталія Ковтун

*Житомирський державний університет імені Івана Франка,
кафедра філософії та політології
вул. Велика Бердичівська, 40, 10008, м. Житомир, Україна*

У статті досліджуються ключові позиції комунікативної філософії К.-О. Апеля у контексті вироблення принципів відповідальності людини і людства як колективного суб'єкта за своє майбутнє. В інтерпретації мислителя вироблення якісно нового підходу до відповідальності людини і людства за майбутнє має відбуватися через процеси раціоналізації людського життя на противагу всьому ірраціональному чи нерациональному, а відтак людина розглядається як апіорі зріла і розумна істота, здатна до рефлексії та усвідомлення нормативних принципів аргументації. Натомість людство у розумінні К.-О. Апеля постає як особлива комунікативна спільнота «всіх людей як рівноправних партнерів», які здатні виробити механізми співіснування різних етносів і культур у період глобалізації.

З'ясовано, що ключові ідеї дискурсивної етики мислителя сформувалися як відповідь на нові екологічні і безпекові виклики сучасної цивілізації і пошук стійких та ефективних механізмів регуляції діяльності людини і людства в умовах загрози знищення усього живого у планетарному масштабі. І саме «практичний розум» має допомогти людству подолати все зростаючу загрозу від техніки і розрив між «світом видимим» і «світом створеним».

Доведено, що специфіка існування людини в умовах глобалізації і техногенної цивілізації у розумінні К.-О. Апеля, з одного боку, не співпадає з абстрактним пацифізмом і з односторонньою орієнтацією на вимоги комунікативної спільноти за умови ігнорування впливу соціального середовища, адже мислитель обґрунтовує необхідність розумного співвіднесення імперативів самозбереження та імперативів «спільноти ідеальної комунікації». З другого боку, обґрунтовано є критика комунікативної філософії К.-О. Апеля та його послідовників в її безпорадності і нездатності перед зростаючою агресією в сучасному світі. Відтак необхідним є доповнення її положень концептом колективної провини громадян країни-агресора К. Ясперса і обґрунтуванням у межах сучасної філософії і етики необхідності досягнення кримінальної, політичної, моральної та метафізичної відповідальності агресора перед жертвою і людством загалом.

Ключові слова: людина, людство, комунікативна спільнота, відповідальність, сучасна філософія, комунікативна філософія, дискурсивна етика, К.-О. Апель.

Вступ. В ситуації зростання соціально-економічної та геополітичної невизначеності в сучасному світі, неспровокованої агресії з боку авторитарних і тоталітарних режимів щодо інших держав, зростання рівня екстремізму та тероризму у різних країнах та регіонах світу, зростання рівня стихійної, трудової та екологічної міграції актуальним залишається дослідження способів вирішення соціальних конфліктів шляхом врахування і розуміння позиції Іншого, що втілюється у використанні принципів комунікації та діалогу.

У контексті цього доцільним є звернення до комунікативної філософії Карла-Отто Апеля, а саме до дискурсивної етики та проблематики відповідальності людини і людства загалом за природне середовище та за долю майбутніх поколінь. Тим більше, що саме комунікативна філософія та дискурсивна етика К.-О. Апеля ознаменувала у філософ-

ській традиції спробу знайти третій шлях філософування у сучасній науковій парадигмі на тлі протистояння між традиційною метафізичною філософією та релятивізмом постмодерністських підходів до розуміння ключових філософських проблем.

Заслугує на особливу увагу і зацікавленість К.-О. Апеля проблематикою технічного і наукового знання, адже в сучасному світі технології ШІ, потужність і можливості сучасних технологій дозволяють досліджувати, як простір наночастинок у мікросвіті, так явні та приховані об'єкти (як-от, «темна матерія», «темна енергія», чорні діри) у нескінченному космічному просторі. Ці тенденції, з одного боку, засвідчують здатність людства доволі ефективно використовувати новітні технологічні і наукові розробки. Але, з другого боку, рівень забруднення повітря, води і ґрунтів у сучасному світі став настільки високим, що вже загрожує існуванню всього живого на Землі. У зв'язку з цим, актуальними і перспективними є дослідження вчення К.-О. Апеля про людство як колективного суб'єкта відповідальності, насамперед в контексті збереження природного середовища існування.

Стан розробленості проблеми. Комунікативна філософія К.-О. Апеля стала об'єктом зацікавленості багатьох дослідників. У зарубіжній філософії ключові ідеї та дискурсивна етика мислителя стали предметом зацікавленості таких дослідників, як М. Вернер, Ю. Габермас, Г. Йонас, В. Кауфман, Д. Тома, В. Хосле, У. Шмід та ін. В українській науковій парадигмі до ідей К.-О. Апеля зверталися А. Єрмоленко, В. Кебуладзе, М. Култаєва, В. Куплін, Д. Усов, С. Форкош та ін. Зокрема за твердженням А. Єрмоленка, розробки К.-О. Апеля стосуються дуже широкої проблематики, яка містить «і метатеоретичні розробки обґрунтування етики дискурсу спільної відповідальності, зокрема пошуки граничного обґрунтування моральних норм, і прикладні її аспекти, пов'язані з питаннями застосування морально-етичних категорій до таких сфер, як політика, право, економіка, наука, екологія» [3, с. 24]. А відтак звернення до аналізу філософії німецького мислителя постає втіленням двох ключових тенденцій розвитку філософії кінця ХХ століття: посилення інтересу до практичної філософії і герменевтично-семіотичного повороту в ній.

У широкому розумінні етика дискурсу або «універсалістська макроетика К.-О. Апеля, Д. Бюлера, Ю. Габермаса, Г. Гронке» за, на думку А. Єрмоленка і В. Кебуладзе, з одного боку, постає як етика дискурсу і передбачає певні усталені правила. З другого боку, самі ці правила визначаються дискурсом, а по суті є дискурсивною етикою [5, с. 127]. При цьому ключовим в цих правилах є позиціонування Іншого як суб'єкта і рівноправного партнера в дискурсі.

Ще один український дослідник В. Куплін, аналізуючи творчість К.-О. Апеля, наголошував, що практично усі його критики і опоненти наголошували на його «повазі до різноманіття духовної культури, плюральності релігійних вірувань, поглядів і форм наукової раціональності» [8, с. 39]. Як наголошує В. Куплін, у контексті дослідження дискурсивної етики, К.-О. Апеля виділяє два образи спільноти комунікації: «спільноти реальної комунікації та спільноти ідеальної комунікації» [8, с. 42]. У такому розумінні спільнота ідеальної комунікації постає як уявний конструкт, через який можна адекватно пізнавати зміст і вплив будь-яких аргументів. А спільнотою реальної комунікації є спільнота, представником якої людина стає у процесі соціалізації.

Інший український науковець С. Форкош виділяє у філософії К.-О. Апеля три магистральні проблемні поля: проблеми теорії пізнання, проблеми трансцендентальної прагматики як філософії мови, дискурсивна етика [11, с. 32]. Саме в їх межах реалізується ідея, що людина апіорі визнає існування цілісної спільноти учасників аргументації, щодо якої вона бере на себе зобов'язання притримуватися встановлених правил аргументації і доведення.

Підсумовуючи напрацювання К.-О. Апеля, український дослідник Д. Усов зауважує, що саме німецький мислитель обґрунтував необхідність заміни у сучасному світі «колективної безвідповідальності» на «колективну відповідальність» [9, с. 147]. Виходячи з цього, можемо говорити про формування новітньої філософської антропології на основі ідей К.-О. Апеля, центром якої є ідея про людину майбутнього як «людину відповідальну».

Незважаючи на значний інтерес в українській і зарубіжній науковій парадигмі до філософських ідей та дискурсивної етики К.-О. Апеля, на нашу думку, недостатньо дослідженою залишається проблематика філософського обґрунтування німецьким мислителем відповідальності людини і людства загалом за існування природи і прийдешніх поколінь на планеті Земля.

Мета статті – проаналізувати концептуальні положення комунікативної філософії К.-О. Апеля у контексті вироблення новітніх принципів відповідальності людини і людства за існування природи.

Виклад основного матеріалу. Карл-Отто Апель є одним з провідних представників комунікативної філософії. Його ключові ідеї сформувалися як відповідь на нові екологічні і безпекові виклики сучасної цивілізації. При цьому філософ сконцентрував свою увагу на пошуку стійких механізмів регуляції діяльності людини в умовах загрози знищення усього живого на Землі.

Існування людини в сучасному техногенному і глобалізованому просторі К.-О. Апель розглядає через призму екзистенційної загрози, а саме «ядерної всезнищуючої війни», а можливо й ще більшої «руйнації людської еко- та біосфери» [2, с. 232]. Ситуація існування сучасної людини тлумачиться ним через призму глобального існування людства і в ситуації спільної небезпеки людство як колективний суб'єкт діяльності має взяти на себе спільну відповідальність. І йдучи в унісон з ідеями Г. Йонаса [4], він обґрунтовує необхідність макроетики як моральної відповідальності «людства за наслідки (побічні наслідки) своїх колективних дій у планетарному масштабі» [2, с. 231].

Людина, як зауважує К.-О. Апель, після винаходу зброях, а особливо зброї, зуміла подолати органічно властиву відповідність між «світом видимим», який можна пізнавати чуттєвим розумом, і «світом витвореним», світом власної діяльності [2, с. 233]. На підставі цього наслідки діяльності людини у видимому світі не піддаються контролю через чуттєво-емоційну сферу.

Саме винахід людиною різних технічних засобів завбачує початок «моральної революції». В такій інтерпретації, з одного боку, поява зброї за твердженням К.-О. Апеля уможливила перше вбивство в історії людства, вбивство Каїном Авеля. Але, з другого боку, вона засвідчила і перший переляк людини за вбивство як смертний гріх [2, с. 233]. Ця подія в історії людства знаменує первісне релігійно-етичне усвідомлення гріха. У первісних спільнот воно втілювалося також у шанобливому ставленні первісних мисливців до впольованої здобичі через практики «вибачення» перед нею а також в анімістичних ритуалах первісних землеробів щодо актуалізації родючості землі.

Підсумовуючи ці процеси, К.-О. Апель доводить, що саме вихід «homo faber» за межі природного середовища, а найголовніше активний техногенний вплив за допомогою зброї на «світ тварин і людей», призвели до формування на рівні міфологічної свідомості «морального сумління і необхідності покаяння, віддяки та примирення» [2, с. 233]. У пізніші періоди розвитку людської цивілізації відбувається цілісне і системне вироблення моральних і приписів (як-от декалогу), у світових релігіях та перших філософських школах.

Подібно до етичного вчення Г. Йонаса, К.-О. Апель акцентує, що саме загострення екологічної кризи і ядерної загрози спонукали людство до формулювання нових підходів

до відповідальності за майбутнє людства. У широкому розумінні це є втіленням «прориву» («*homo faber*» крізь інстинктивні рамки і тим самим крізь рамки (*Schranken*) системи рівноваги тваринного життя» [2, с. 241]. І відбувся цей прорив, насамперед через «раціоналізацію» людського життя на протигагу всьому ірраціональному чи нераціональному.

В ситуації глобальної кризи людства на підставі аналізу еволюції етосу людини, як слушно зауважує А. Єрмоленко, К.-О. Апель «шукає відповідь на славнозвісне Кантове запитання «що я повинен робити?», переводячи цю відповідь у площину запитання «що ми повинні робити разом?» [3, с. 24]. Зауважимо, що моральна градація на добро або зло в розумінні І. Канта, «стосується вчинків індивіда у межах соціальної активності, а не його сутності. Іншими словами, добрим або злим називається лише спосіб діяльності, максима волі, а не індивіда як суб'єкта соціальної активності» [6, с. 241]. При цьому К.-О. Апель критикує монологічну індивідуалістичну кантівську етику, використовуючи принципи соціальної й дискурсивної етики.

В сучасному світі у період домінування науки й техніки, на думку К.-О. Апеля, розрив між «світом створеним» людиною і чуттєво-емоційним «світом видимим» досягнув якісного нового рівня [2, с. 233]. І причиною цього стало те, що через індустриально-технічну активність, а найголовніше через використання зброї, людина втратила здатність «чуттєво-емоційно ставитись до результатів своєї діяльності» [2, с. 234]. У зв'язку з цим сформоване в епоху первісності міфологічне інстинктивне ставлення до гріха має бути замінене «відповідальністю розуму». І саме «практичний розум» має допомогти людству подолати все зростаючий розрив між «світом видимим» і «світом створеним».

У контексті цього інший представник комунікативної філософії Г. Йонас зауважує, що під впливом створеного людиною світу техніки (*techne*) якісно змінився поступ людства. А в зростаючій активності людини, в її бажанні піднятися над самою собою, «прагненні оволодіти дедалі більшою кількістю речей намагання вгледіти покликання людини» [4, с. 24]. І найбільше жахає пихатість та самовпевненість людини в її можливостях і технологічній могутності щодо природи. А тому в перспективі людство очікує ще більш транзитивне і невизначене майбутнє, адже з розширенням горизонтів діяльності людини і людства загалом суттєво розширюється і горизонт їх відповідальності.

У зв'язку з цим постає питання: а хто в сучасному соціокультурному і політичному просторі має реалізовувати функцію практичного розуму? І суголосно до ідей Г. Йонаса [4], К.-О. Апель вказує, що саме у колективній відповідальності сучасного людства проявляється комунікативна спільнота «всіх людей як рівноправних партнерів» [2, с. 235]. Саме через комунікацію відмінності в думках різних людей мають узгоджуватися на основі консенсусу.

Порівнюючи різні форми раціональності мислитель зауважує, що лише у консенсуально-комунікативній раціональності наявні висхідні правила, які іноді є протилежними інтересам самого індивіда. Натомість у стратегічній раціональності використовуються інструментально-технічні засоби в комунікації між людьми. «І тому вона не може бути достатнім підґрунтям для етики» [1, с. 65]. Відтак, за твердженням К.-О. Апеля, «з метанорми аргументованого досягнення консенсусу» у площині обґрунтування моральних норм відбувається їх легітимація. У комунікативній реальності при цьому проявляється феномен «можливості нашої інтерсуб'єктивно значущої відмінності (*Unterscheidung*) між «логічно випадковим» (*logisch kontingent*) і «логічно необхідним» (*logisch notwendig*)» [2, с. 236]. Отже, саме пізнавані, усвідомлені трансцендентально-нормативні умови аргументації морально-етичних норм відповідальності належать до сфери фактичності буття людини у світі. У такому розумінні людина розуміється як зріла і розумна істота, здатна до рефлексії і усвідомлення нормативних принципів аргументації.

Розвиток людства у XX столітті, як обґрунтовано зауважує К.-О. Апель, вже вказує на проявлене існування комунікативної людської спільноти. Але «критична реконструкція людської ситуації має сприйматися з певної сучасної перспективи, скажімо, з позиції західного індустріального суспільства» [2, с. 240]. І лише це з позиції мислителя може забезпечити у майбутньому можливість реалізації принципів розуміння і толерантності в процесі узгодження моральних норм у різних людських культурах. У зв'язку з цим він обґрунтовує можливість переважання прав людини над вимогами спільноти, а відтак і право людини самостійно визначати власну етнічну, національну, релігійну та культурну ідентичність [12, s. 60–76]. Це дозволяє зробити висновок, що універсалістська макроетика К.-О. Апеля покликана виробити механізми співіснування різних етносів і культур у період глобалізації.

Критикуючи попередні філософські та етичні підходи до проблеми відповідальності людини і людства за своє майбутнє, К.-О. Апель зауважує, що людина, перебуваючи «по іншу сторону від санкцій та контролю» не може брати на себе відповідальність за політичну, технічну і економічну діяльність індустріального суспільства. Але не потрібно думати, що «мовчазне виконання обов'язку в межах конвенціональної відповідальності має бути замінене критичним протестуванням чи безперервною дискусією» [2, с. 244]. Водночас в умовах техногенної цивілізації кожна людина має морально відповідати за свою «систему самоствердження ... за себе самого, за свою родину, за соціальну групу, з інтересами якої він себе ідентифікує, нарешті (зокрема як політик) – за державу як самостверджуючу систему» [2, с. 247]. Людина в такій ситуації може діяти не тільки консесуально-комунікативно, а й стратегічно. Зауважимо, що в період епохи Відродження та Нового часу у філософській традиції ця проблематика була актуалізована ще у працях Н. Макіавеллі і М. Вебера, які протиставляли «етику переконання» і «етику відповідальності».

У сучасному глобалізованому світі у контексті комунікативної стратегії філософування К.-О. Апель пропонує досягати відповідальності людини за майбутнє через продукування «таких відносин, які мають бути підпорядковані основній нормі і контрфактично передувати в аргументативному дискурсі» [2, с. 252]. При цьому і людина, і людство загалом «лише за наявності свідомої волі є суб'єктами правової відповідальності» [7, с. 206]. Вона у повній мірі відповідальна за власний щоденний і щохвилинний вибір перед іншими людьми, соціальними спільнотами і суспільством загалом.

У зв'язку з цим мислитель звертає увагу на численні виступи на наукових конференціях, на яких обговорюються актуальні проблеми існування людства (перенаселення, виснаження ресурсів, обмеження озброєнь). Вони, хоча й можуть не мати прямого впливу на політичні й економічні рішення, але у підсумку «опосередковуються вимогою консенсуального врахування (Vermittlung) інтересів усіх учасників (Betroffenen)» [2, с. 253]. І якраз ці спроби досягнення консенсусу вказують на цивілізаційний поступ людства у сфері усвідомлення ним відповідальності за майбутнє прийдешніх поколінь.

На підставі цього К.-О. Апель обґрунтовує здатність homo faber взяти на себе відповідальність за майбутнє людини і людства за допомогою вироблення якісно нових моральних норм. У широкому розумінні він формулює ключові положення дискурсивної етики з позиції «герменевтично-лінгвістично-прагматично-семіотичної позиції» [13, s. 19]. А, використовуючи термінологію М. Вебера, слід говорити не про «етику добромисності», а про «етику відповідальності» К.-О. Апеля [1, с. 22]. Водночас політична етика відповідальності мислителя, на думку В. Купліна, не співпадає з абстрактним пацифізмом і з односторонньою орієнтацією «на вимоги ідеальної комунікативної спільноти при ігноруванні реалій навколишнього світу» [8, с. 46]. Насправді німецький філософ закликає до розумного співвіднесення імперативів самозбереження та імперативів «спільноти ідеальної комунікації».

За оцінкою А. Єрмоленка, К.-О. Апеля не тільки «заклав підвалини універсалістичної макроетики спільної відповідальності на основі дискурсивного розуму», а й прагнув у сфері колективної відповідальності людства уникнути релятивізму і нігілізму [3, с. 25]. Але у модерній філософській парадигмі етика дискурсу мислителя неодноразово звинувачувалася «або в утопізмі, або в тому, що етика дискурсу є суто ідеологічним проєктом задля експансії Заходу в світі» [3, с. 34]. У контексті цього заслуговує на особливу увагу і критика Д. Усовим комунікативної етики К.-О. Апеля, за те, що ні він, ні його західні учні і послідовники (Д. Бюлер) так і не змогли вийти за межі своєї комфортної європейської домівки і побачити дуже трагічний і суперечливий світ початку XXI століття. А тому філософія відповідальності та співвідповідальності людей як спільноти і спроби обґрунтування «планетарної макроетики» залишилися безпорадними перед зростаючою агресією в сучасному світі. А відтак, комунікативна етика відповідальності К.-О. Апеля має бути з необхідністю доповнена концептом колективної провини К. Ясперса через призму «відповідальності кримінальної, політичної, метафізичної та моральної» [10, с. 14]. У перспективі це поєднання може мати значний евристичний потенціал для сучасної філософії у напрямку вироблення принципів співіснування різних соціальних спільнот в умовах зростаючого рівня соціальної, економічної та геополітичної транзитивності.

Висновки. Комунікативна філософія К.-О. Апеля, зокрема в оцінці відповідальності людини і людства як колективного суб'єкта за своє майбутнє, виходить з ідеї про нерозривний зв'язок раціональності і соціальності. В інтерпретації мислителя вироблення якісно нового підходу до відповідальності людини і людства за майбутнє має відбуватися через процеси раціоналізації людського життя на протигагу всьому ірраціональному чи нерациональному. У зв'язку з цим людина розглядається мислителем як зріла і розумна істота, здатна до рефлексії та усвідомлення нормативних принципів аргументації. Натомість людство у розумінні К.-О. Апеля постає як особлива комунікативна спільнота «всіх людей як рівноправних партнерів», які і індивідуально, і колективно відповідають за майбутнє природного і соціального середовища. Запропонована універсалістська макроетика К.-О. Апеля покликана виробити механізми співіснування різних етносів і культур у період глобалізації.

Ключові ідеї дискурсивної етики німецького мислителя сформувалися як відповідь на нові екологічні і безпекові виклики сучасної цивілізації і пошук стійких та ефективних механізмів регуляції діяльності людини і людства в умовах загрози знищення усього живого у планетарному масштабі. І саме «практичний розум» має допомогти людству подолати все зростаючу загрозу від техніки і розрив між «світом видимим» і «світом створеним».

Згідно з ключовим принципом етики комунікації К.-О. Апеля лише ті моральні норми і приписи можуть бути виправданими, які укладені за наявності згоди між усіма, хто долучився до практичного дискурсу. Водночас німецький філософ обґрунтовує можливість переважання прав окремої людини над вимогами спільноти, а відтак і її право індивідуально і самостійно визначати власну етнічну, національну, релігійну та культурну ідентичність.

Специфіка існування людини в умовах глобалізації і техногенної цивілізації у розумінні К.-О. Апеля, з одного боку, не співпадає з абстрактним пацифізмом і з односторонньою орієнтацією на вимоги комунікативної спільноти за умови ігнорування впливу соціального середовища, адже мислитель наголошує на необхідності розумного співвіднесення імперативів самозбереження та імперативів «спільноти ідеальної комунікації». З другого боку, обґрунтованою є критика комунікативної філософії К.-О. Апеля та його послідовників в її

безпорадності і нездатності перед зростаючою агресією в сучасному світі. Відтак необхідним є доповнення її положень концептом колективної провини громадян країни-агресора К. Ясперса і обґрунтуванням у межах філософії і етики необхідності досягнення кримінальної, політичної, моральної та метафізичної відповідальності агресора перед жертвою і людством загалом.

В якості перспектив проведеного дослідження вбачаємо необхідність вивчення практик використання ідей комунікативної філософії К.-О. Апеля і Ю. Габермаса з метою виправдання і обґрунтування неспровокованої агресії РФ проти України в російському і європейському філософському дискурсах.

Список використаної літератури

1. Апель К.-О. Дискурс і відповідальність: проблема переходу до постконвенціональної етики. Київ: Дух і Літера, 2009. 430 с.
2. Апель К.-О. Ситуація людини як етична проблема Єрмоленко А.М. *Комунікативна практична філософія*. Київ: Лібра, 1999. С. 231–255.
3. Єрмоленко А. Етика дискурсу Карла-Отто Апеля як «перша філософія» третьої парадигми. *Філософська думка*. 2022. № 2, С. 23–38. <https://doi.org/10.15407/fd2022.02.023>
4. Йонас Ганс. Принципи відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації; пер. з нім. А. Єрмоленка. Київ: Лібра, 2001. 400 с.
5. Кебуладзе В., Єрмоленко А. Поняття комунікативної філософії і трансцендентальної прагматики. *Філософська думка*. 2017. № 4. С. 126–129.
6. Ковтун Н. М. Співвідношення морального і вольового у контексті дослідження соціальної активності. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2013. Вип. 53. С. 239–251.
7. Ковтун Н. М. Соціальна відповідальність у контексті забезпечення гуманітарно-економічних прав людини. *Актуальні правові та гуманітарно-економічні проблеми в період реформування демократичного суспільства: збірник тез V Всеукраїнської науково-практичної конференції (2 грудня 2016 р.)*. Кіровоград: ПВНЗ КІДМУ КПУ, 2016. С. 205–208.
8. Куплін В. Трансцендентальна семіотика К.-О. Апеля як моральна філософія історії. *Філософська думка*. 2022. № 2. С. 39–51.
9. Усов Д. В. Етика відповідальності К.-О. Апеля в ландшафтах контрактуалізму. *Антропологічні виміри філософських досліджень*. 2015. Вип. 7. С. 140–149.
10. Усов Д. В. Філософія відповідальності К.-О. Апеля: український та європейський контексти. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2022. Випуск 2 (176). Том 1. С. 3–17.
11. Форкош С. М. Трансцендентальна прагматика К.-О. Апеля в контексті комунікативних стратегій дослідження культури. *Грані*. 2017. № 20. С. 30–35.
12. Apel K.-O. Ethnoethik und universalistische Makroethik: Gegensatz oder Komplementarität? In: *Eine Welt – eine Moral? Eine kontraverse Debate* (Hrsg. von W.Lütterfelds und Th.Mohrs). Darmstadt: Wiss.Buchges., 1997. S. 60–76.
13. Apel K.-O. *Transzendente Reflexion und Geschichte*, Herausgegeben und mit einem Nachwort von Smail Raptic. Suhrkamp, Berlin, 2017, 369 p.

COMMUNICATIVE PHILOSOPHY OF K.-O. APPEL: HUMAN EXISTENCE AS AN ETHICAL PROBLEM

Nataliia Kovtun

Zhytomyr Ivan Franko State University,

Department of Philosophy and Political Science

Velyka Berdychivska str., 40, 10008, Zhytomyr, Ukraine

The article examines the key positions of K.-O. Appel's communicative philosophy in the context of developing the principles of responsibility of man and humanity as a collective subject for its future. In the thinker's interpretation, the development of a qualitatively new approach to the responsibility of man and humanity for the future should take place through the processes of rationalizing human life as opposed to everything irrational or non-rational, and therefore man is seen as an a priori mature and intelligent being capable of reflection and awareness of the normative principles of argumentation. Instead, humanity, as understood by K.-O. Appel, appears as a special communicative community of «all people as equal partners» who are able to develop mechanisms for the coexistence of different nationalities and cultures in the period of globalization.

It is found that the key ideas of the thinker's discursive ethics were formed as a response to the new environmental and security challenges of modern civilization and the search for sustainable and effective mechanisms for regulating activity of man and humanity in the face of the threat of destruction of all life on a global scale. And it is the «practical mind» that should help humanity overcome the growing threat from technology and the gap between the «visible world» and the «created world».

It is proved that the specifics of human existence in the context of globalization and technogenic civilization in the understanding of K.-O. Appel, on the one hand, does not coincide with abstract pacifism and with a one-sided focus on the requirements of the communicative community, provided that the influence of the social environment is ignored, since the thinker justifies the need for a reasonable correlation between the imperatives of self-preservation and the imperatives of the «community of ideal communication». On the other hand, the criticism of the communicative philosophy of K.-O. Appel and his followers in its helplessness and inability to face the growing aggression in the modern world is justified. Therefore, it is necessary to supplement its provisions with the concept of collective guilt of the citizens of the aggressor country by K. Jaspers and to justify within the framework of modern philosophy and ethics the need to achieve criminal, political, moral and metaphysical responsibility of the aggressor to the victim and humanity as a whole.

Key words: man, humanity, communicative community, responsibility, modern philosophy, communicative philosophy, discursive ethics, K.-O. Appel.

УДК 2:322 (477)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.12>

САКРАЛЬНИЙ ТУРИЗМ У СТРУКТУРІ РЕЛІГІЙНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ

Валентин Кошелевський

*Житомирський державний університет імені Івана Франка,
кафедра філософії та політології
вул. Велика Бердичівська, 40, 10008, м. Житомир, Україна*

Актуальність. У сучасному глобалізованому світі сакральний туризм набуває дедалі більшого значення як форма духовного досвіду, міжконфесійного діалогу та інструмент культурної дипломатії. В умовах зростаючого інтересу до нематеріальної культурної спадщини, дослідження релігійного простору та філософсько-релігійної сутності сакральних об'єктів є важливою складовою релігієзнавчого дискурсу. Особливої актуальності набуває вивчення релігійного простору в Україні, який зберіг значний потенціал для розвитку паломницького та релігійного туризму. **Метою** дослідження є аналіз функціонального, символічного та інфраструктурного вимірів сакральних об'єктів у релігійному просторі України. У роботі використано загальнонаукові **методи**, застосовано комплексний міждисциплінарний підхід, що включає порівняльно-релігієзнавчий аналіз, феноменологію сакрального, просторову герменевтику, релігійну географію та методи польової релігієзнавчої картографії. **Результати.** У дослідженні розглянуто понятійне поле сакрального в контексті філософії релігії, охарактеризовано основні типи сакральних символів. Висвітлено проблематику просторової представленості сакральних об'єктів в Україні, зокрема чисельні, структурні та регіональні особливості сакральної архітектури. Визначено основні чинники, які стримують розвиток сакрального туризму до яких відносяться інституційні, інфраструктурні, інформаційні, соціокультурні та історичні. Виявлено низку проблем, які обмежують трансформацію сакральної спадщини в ресурс релігійного туризму, зокрема секуляризованість частини об'єктів, відсутність цілісної політики державного менеджменту сакрального простору, дефіцит кваліфікованих кадрів і логістичних рішень. Обґрунтовано необхідність комплексної стратегії збереження, популяризації та інтеграції сакральної спадщини в національну культурну політику.

Ключові слова: релігійний простір, конфесійний простір, конфесійне буття, релігійна ідентичність, соціальна невизначеність, повсякденність, соціальні цінності, випробування людини, духовність.

Постановка проблеми. У сучасному глобалізованому та полірелігійному світі феномен сакрального туризму набуває особливого значення як специфічна форма релігійного досвіду, що реалізується в межах індустрії подорожей і глобального культурного обміну. Сакральний туризм варто розглядати не лише як функціональний різновид релігійного туризму, але й як антропологічно значимий процес взаємодії між паломником і сакральним простором, у межах якого реконструюється індивідуальна або колективна ідентичність, відбувається духовне оновлення та символічне входження у трансцендентну реальність.

Значимість сакрального туризму також пов'язана з міжкультурним діалогом, адже вивчення різноманітних сакральних традицій, реліквій, культових практик та архітектурних ансамблів інших релігій і етносів сприяє подоланню релігійної ксенофобії, формуванню толерантного релігійного мислення та гуманістичних цінностей. У сучасну добу, що позначена кризою ідентичностей, секуляризаційними викликами і деструкцією традиційних форм духовності, сакральний туризм постає також як форма ресакралізації свідомості, намагання знайти втрачені смисли через досвід приналежності до святості.

Отже, осмислення сакрального туризму потребує міждисциплінарного підходу, що поєднає релігієзнавчу, філософську, культурологічну та антропологічну площини. У межах цієї статті сакральний туризм буде проаналізований як феномен релігійного простору, який формує нові символічні картини світу та відкриває людині шлях до інтеграції з трансцендентною реальністю.

Виклад основного матеріалу. У релігієзнавстві сакральне трактується як уособлення іманентного досвіду божественного, що виходить за межі емпіричної дійсності. У філософському дискурсі сакральне осмислюється як феномен, що не зводиться до раціонального пізнання, а вкорінений у сфері ірраціонального, містичного, потойбічного, тобто такого, що не підлягає повній символічній об'єктивації, але натомість виражається через знаки, ритуали, культові дії, ікони, міфи, сакральні тексти й артефакти. Відповідно, сакральний туризм як практика взаємодії із сакральним простором і ритуальними речами набуває значення не лише індустріального чи культурного явища, а й, перш за все, філософсько-релігійно феномену з глибоким екзистенційним і духовним навантаженням.

У цьому контексті сакральний туризм не обмежується виключно паломницькою діяльністю чи відвідуванням релігійних святинь. Йдеться про структурування особливого типу духовної комунікації, де сакральний простір виступає медіатором між емпіричною тілесністю та трансцендентним буттям. Через перформативні дії (молитва, дотик, хода, спів, споглядання) турист виступає не як спостерігач, а як учасник ритуально значущої взаємодії з виявами божественної енергії. Таким чином, сакральний туризм може бути інтерпретований як форма феноменологічного включення у сакральний простір, як спосіб обрядового повернення до духовного центру.

Сакральний туризм репрезентує специфічну форму релігійно мотивованої мобільності та виступає складовим елементом глобальної туристичної індустрії постсекулярного суспільства. У межах цієї практики суб'єкт туризму (паломник або мандрівник) встановлює, актуалізує або ритуалізує екзистенційний зв'язок із трансцендентною реальністю, репрезентованою через символічно насичені простори, об'єкти й події [1, с. 32].

У філософсько-релігієзнавчому дискурсі поняття «сакральне» охоплює спектр уявлень, що виходять за межі емпірично фіксованої дійсності й апелюють до сфери трансцендентного, божественного, надчуттєвого та містичного. Сакральне це онтологічна категорія, яка визначає форму буття, що постає як абсолютно інша стосовно профанного (світського) буття [2]. Значимість сакрального туризму в контексті міжкультурного та міжрелігійного діалогу полягає у його здатності здійснювати комунікацію з релігійними традиціями та сакральними артефактами різних етноконфесійних систем. У постмодерному суспільстві, де спостерігається процес ресакралізації культурного простору, сакральний туризм постає не лише як форма духовного досвіду, але й як інструмент терапії та самотрансценденції індивіда.

У релігієзнавчій парадигмі сакральність є атрибутивною характеристикою предметів, дій і текстів, що зазнали процесу сакралізації, ритуального або символічного надання їм трансцендентного змісту [3, с. 516]. Зворотним процесом є десакралізація, що зумовлює позбавлення сакрального статусу, в той час як ресакралізація означає повторне відновлення сакрального значення.

Сакральний туризм, генетично пов'язаний із паломництвом, є одним із найдавніших типів сакральної мобільної практики. Його сучасна форма, особливо в західній культурній парадигмі, почала формуватися у 1980-х роках і включає як традиційні візити до святинь, так і відвідування топосів («місць сили»), насичених духовною енергією. Сакральне середовище формується через сукупність елементів таких як сакральна архітектура, релігійні

тексти, культові ритуали, іконотворчість, музика та просторово-часові структури, які здійснюють вплив на внутрішній світ людини [4, с. 523]. Через ці елементи здійснюється переживання досвіду присутності Абсолюту.

Сакральний простір є не лише фізичною локалізацією (храм, священна гора, джерело), а насамперед феноменологічною категорією, що репрезентує момент входження сакрального у профанне. Зокрема, об'єкти, які природа або людська культура наділили сакральною значущістю (кургани, печери, ріки, мегаліти), є фокусами ритуального життя та духовної енергії. Особливої уваги заслуговує сакральність води як універсального символу очищення, оновлення та переродження, що присутній у всіх основних релігійних традиціях. Зокрема, річка Йордан у християнстві є сакральним топосом завдяки хрещенню Ісуса, що надає їй статусу священного простору. Сучасні форми сакрального туризму охоплюють також неорелігійні практики, езотеричні пошуки, екологічно спрямовані духовні маршрути, що формують особливий антропологічний досвід зустрічі з Іншим, трансцендентним, що трансформує особистісну ідентичність і сприяє формуванню нової цілісності «Я» [5, с. 521].

Таким чином, сакральний туризм виступає інтегративною формою духовно-релігійного пошуку, що синтезує елементи ритуалу, пізнання, культурної спадщини та екзистенційного досвіду. Він стає не лише засобом вивчення сакральної топографії, а й шляхом до духовної трансформації, що має позитивний вплив на індивідуальну та колективну свідомість.

До артефактів, які мають сакральний статус у контексті релігійного простору, належать культові архітектурні споруди (храми, собори, мечеті, пагоди, синагоги), ікони, об'єкти матеріальної культури, пов'язані з життям святих або сакралізованими подіями, а також інституціоналізовані центри духовної практики (монастирі, релігійні музеї, духовні осередки). Особливої значущості набувають місця аскетичного подвигу, мучеництва чи поховань вищого духовенства, де зберігаються святі мощі, чудотворні ікони, реліквії [6, с. 96]. Ці місця набувають статусу паломницьких об'єктів, формуючи простір трансцендентного досвіду в рамках сакрального туризму.

Цінність таких об'єктів визначається не лише їх просторово-географічним розташуванням, але насамперед естетико-духовним змістом, втіленим у архітектурних, іконографічних і скульптурних формах, що репрезентують релігійний світогляд. Український культурно-релігійний простір насичений сакральними спорудами різних конфесій і стилістичних епох, які слугують свідченням тривалого синтезу етнічної, духовної та мистецької традиції. Зокрема, храм як осередок ритуально-культової діяльності репрезентує модель космологічного порядку, закріплену в тій чи іншій релігії. У християнстві – це церква або собор; у католицизмі – костел; в ісламі – мечеть; у юдаїзмі – синагога; в буддизмі – пагода або ступа. Таким чином, сакральна архітектура набуває функції символічної репрезентації сакруму в урбаністичному або природному ландшафті.

У сучасному релігієзнавстві та географії релігії зростає інтерес до вивчення сакралізованих ландшафтів, які поділяють на природні, антропогенні та поховальні (тафальні). Сакральний ландшафт це геосистема, яка виконує духовну функцію в культурно-історичному контексті, зберігаючи свій релігійно-світоглядний потенціал навіть за умов зміни етноконфесійної ситуації [7, с. 84]. Паломництво до таких місць здійснюється у стані сакрального сприйняття простору, що підсилює релігійно-екзистенційне переживання.

Окрему категорію становлять тафальні ландшафти – поховальні комплекси, які формувалися з архаїчних часів і мають виразну ритуально-сакральну функцію. До них належать кургани, дольмени, кам'яні могили, археологічні й мегалітичні об'єкти, що втілюють первинні форми сакралізації смерті та загробного буття. Дольмени, зокрема, роз-

глядаються як споруди, що втілюють елементи поховального культу, а в окремих дослідженнях як енергетичні місця сакрального простору, які слугують каналами зв'язку з трансцендентним виміром або навіть гіпотетичними позаземними цивілізаціями. Кам'яна могила є також унікальним релігійним артефакт, який одночасно функціонує як природний об'єкт і сакральне святилище. Вона трактується як один із найдавніших центрів духовної енергії, в якому зафіксовані елементи архаїчного релігійного символізму (петрогліфи, ритуальні сліди) [8, с. 525]. Такі об'єкти продовжують відігравати важливу роль у формуванні сакральної свідомості та слугують актуальними об'єктами сакрального туризму. Таким чином, рукотворні сакральні об'єкти це не лише архітектурні та художні шедеври, але й культурно-релігійні маркери, що акумулюють духовну пам'ять спільноти, слугують топосами ритуального діалогу з трансцендентним і формують інфраструктуру сучасного сакрального туризму.

Україна є багатою на пам'ятки сакральної архітектури, які відіграють важливу роль у розвитку релігійного та культурного туризму. Впродовж історії на території України сформувалась значна кількість релігійних споруд різних конфесій, історичних періодів та архітектурних стилів, що робить країну важливим туристичним напрямком для тих, хто цікавиться духовною спадщиною. На сьогодні в Україні нараховується 15,533 сакральних споруд, з яких 3,464 є пам'ятками архітектури. До цих споруд належать 172 монастирі, 7076 православних церков, 2671 українських греко-католицьких церков, 517 римо-католицьких церков, 1536 протестантських храмів, 47 релігійних громад юдейської конфесії, 40 мусульманських громад, 2 громади східних релігій та 8 окремих релігійних громад [9, с. 143].

Особливість сакральної архітектури в Україні полягає не лише в кількості споруд, а й у їх географічному розподілі. Середня щільність пам'яток сакральної архітектури в Україні становить 26 об'єктів на 1000 км². Найвищий ступінь сакральної насиченості демонструє Львівська область (2520 об'єктів). Її конфесійно-плюралістичний характер (українське православ'я, греко-католицизм, римо-католицизм, юдаїзм) сформував поліцентричну мережу сакральних осередків, що репрезентують архітектурні стилі від романського до модерну [10, с. 367–368]. Цей регіон є прикладом міжконфесійної симфонії, де сакральне виражено у багатоманітні форм і значень.

Вище середнього рівня забезпеченості сакральними спорудами мають Івано-Франківська та Тернопільські області. На їхніх територіях кількість сакральних об'єктів коливається від 900 до 1300 споруд. Середній рівень забезпеченості кількістю сакральних об'єктів (700–1300) мають Вінницька, Волинська, Закарпатська, Київська, Рівненська та Чернівецька області. Помірний рівень забезпеченості (85–700) релігійними спорудами представлений у межах Кримського півострова, Дніпропетровська, Донецької, Житомирської, Запорізької, Кропивницької, Луганської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Сумської, Харківської, Херсонської, Хмельницької, Черкаської та Чернігівської областей. Запорізька область репрезентує найнижчу щільність сакральних об'єктів лише 85 споруд, що відображає як демографічні, так і історико-культурні особливості регіону [9, с. 143]. Територія історичного козацтва, яка традиційно тяжіла до ідеалів православного аскетизму, але в умовах індустріалізації ХХ ст. зазнала процесів секуляризації. Рівень десакралізації простору тут значно вищий порівняно з іншими регіонами.

Щільність сакральних споруд є не лише статистичним показником, але й репрезентантом історичної пам'яті, носієм культурної трансценденції та просторової свідомості. Вона корелює із рівнем релігійної активності населення, глибиною сакральної традиції, ступенем збереження релігійної спадщини. Через релігієзнавчий аналіз релігійного про-

стору можна виявити глибинні цивілізаційні тенденції від сакралізації пейзажу до урбанізації релігії.

Житомирський регіон, розташований у межах історико-географічної Волині, посідає важливе місце у структурі сакрального простору України. Його сакральний ландшафт формується на перетині культурно-релігійних ареалів православ'я, греко-католицизму, римо-католицизму, протестантизму, юдаїзму та, в меншій мірі, ісламу [11]. В межах філософії релігії та просторової феноменології цей регіон можна осмислити як поліцентричне сакральне поле, у якому сакральне артикулюється через мережу об'єктів, що одночасно репрезентують онтологічну вертикаль (зв'язок з трансцендентним) і соціокультурну горизонталь (зв'язок з традицією, історією, пам'яттю).

Станом на початок ХХІ століття на території Житомирської області нараховується понад 500 сакральних споруд, з яких понад 130 мають статус пам'яток архітектури місцевого чи національного значення [12]. За середнім показником щільності сакральних об'єктів близько 22 об'єкти на 1000 км² регіон знаходиться у середньому діапазоні серед українських областей, що корелює з його демографічною вагою, релігійним плюралізмом та історико-культурною глибиною.

Сакральна географія Житомирщини відзначається конфесійною гетерогенністю, що є наслідком її пограничного становища між католицькою та православною традиціями, а також компактного проживання етнокультурних меншин (поляків, євреїв, чехів, німців). У регіоні функціонують об'єкти таких релігійних традицій. Домінуючою конфесією у регіоні є православ'я. Серед сакральних центрів особливу цінність становлять чоловічий монастир Святого Іоанна в Житомирі, Свято-Анастасіївський монастир у Хорошеві, численні сільські храми, де актуалізується традиційний культ православної святині як онтологічного пункту дотику до сакрального.

Чисельною релігійною громадою у регіоні представлений римо-католицизм, який зосереджений насамперед у містах з польською присутністю (Житомир, Бердичів, Коростень). Культова топографія включає костел св. Софії в Житомирі, один з найдавніших католицьких храмів Правобережжя, а також Санктуарій Матері Божої Бердичівської – важливий паломницький центр, що репрезентує концепт сакрального місця паломництва. Греко-католицизм менш чисельно представлений, але значущий для релігійної культури української громади. Юдаїзм історично розвинений у Бердичеві, що вважався «українським Єрусалимом». Синагоги, єврейські цвинтарі та місця паломництва (могили цадиків) становлять матеріальні залишки сакралізованої пам'яті єврейської громади. Протестантизм (баптизм, адвентизм, п'ятидесятництво) активний у північних районах області. Характерною особливістю протестантських громад є створення нематеріального сакрального простору, де значення набуває спільна молитва, проповідь, зібрання, а не сакральна архітектура як така.

Сакральні об'єкти Житомирщини існують як в урбаністичному, так і в аграрному ландшафті. В містах сакральність часто синтезована з естетикою монументальної архітектури, де храм виступає екзистенційним центром духовного життя громади. У селах церква часто розташовується на пагорбі або в центрі, втілюючи ідею культового центру в локальному масштабі. У філософському розумінні сакральна архітектура Житомирщини є інтенціональним простором, де втілюються смисли, що сягають трансцендентного. Тут формується антропокосмічна взаємодія коли людина входить у сакральний простір храму не як спостерігач, а як учасник містерії, долучаючись до колективного архетипу віри.

Туристичні фірми в Україні зосереджуються переважно на зовнішньому (виїзному) туризмі, орієнтуючись на добре відомі релігійні об'єкти, що становлять значну частину

культової спадщини. Так, найбільш популярними напрямками є такі пам'ятки, як Свято-Успенська Почаївська Лавра (Тернопільська область), Києво-Печерська Лавра в Києві та Святогірська Свято-Успенська Лавра в Донецькій області. Однак для розвитку внутрішнього сакрального туризму пропозиція залишає бажати кращого і сконцентрована на вже відомих центрах паломництва.

Важливим напрямком розвитку сакрального туризму в Україні має стати популяризація церковних пам'яток національних меншин, які є частиною архітектурної спадщини загальнонаціонального значення. Це сприятиме ознайомленню широких верств населення з маловідомими аспектами релігійної історії, а також розвитку міжконфесійних і міжнаціональних відносин, що важливо для соціальної інтеграції та культурного обміну. Цінність сакральних об'єктів визначається не лише їхнім географічним розташуванням, але й їх мистецьким рівнем. Це стосується як архітектурних форм, так і живопису та скульптури на біблійні сюжети, що виконані як відомими художниками, так і невідомими майстрами [13, с. 522]. Туристичну привабливість можуть також становити місця поховання високих ієрархів православної церкви, де зберігаються святині, такі як мощі святих, релігійні реліквії та чудотворні ікони.

Загалом, сакральна архітектура України є надзвичайно багатою і різноманітною, і її потенціал для розвитку туризму є величезним. Однак для повноцінного використання цього потенціалу необхідно більше уваги приділяти внутрішньому туризму та розвитку культурної спадщини, що має безпосередній вплив на міжконфесійне порозуміння та культурну ідентичність нації. Релігійний простір сакральних об'єктів в Україні є результатом багатовікових релігійно-культурних процесів, що зумовлювалися історичними трансформаціями, конфесійною диференціацією, етнокультурним складом населення та особливостями геополітичного положення держави. У межах релігієзнавчої парадигми сакральні об'єкти репрезентують матеріалізовані форми символічної реальності, в яких сакрум актуалізується у конкретному культурному й географічному контексті. Їх щільність та розміщення відображають інтенсивність трансцендентного осмислення простору в межах різних релігійних традицій.

Формально-географічний показник щільності сакральних споруд у регіоні є не лише кількісним маркером, а й індикатором ступеня сакралізації простору. Саме тут простір перетворюється на топос віри, де межі профанного і сакрального перетинаються через обряд, молитву, архітектуру, релігійну пам'ять [14, с. 521–522]. Рівномірність чи фрагментарність щільності сакральних об'єктів дає змогу оцінити ступінь духовної інтегрованості територіальної громади, а також виявити осередки інтенсивної релігійної активності, що можуть стати фокусом сакрального туризму чи паломництва.

Серед ключових деструктивних чинників, що суттєво гальмують сталий розвиток релігійного (зокрема сакрального) туризму в Україні, варто виділити комплекс системних проблем інституційного, інфраструктурного та культурно-релігійного характеру. По-перше, значна частина сакральної спадщини, зокрема культових споруд, перебуває в занедбаному стані через дефіцит цільового фінансування та відсутність цілісної програми консервації й реставрації об'єктів сакральної архітектури. По-друге, низький рівень транспортної доступності та слабо розвинена туристична інфраструктура (зокрема, готельна база, гастрономічний сервіс, логістика) унеможливають належне паломницьке обслуговування.

Інформаційна ізоляція, відсутність ефективного просування сакральних локацій у внутрішньому та міжнародному інформаційному просторі, а також недостатня кваліфікація персоналу, який здійснює супровід туристів, знижують якість релігійного досвіду.

Управління сакральними об'єктами часто є розпорошеним між різними конфесіями, релігійними громадами й органами державної влади, що створює конфлікт інтересів і ускладнює реалізацію спільних туристично-паломницьких проєктів.

Соціокультурна травма, спричинена десятиліттями офіційного атеїзму в радянський період, зумовила секуляризацію сакрального простору: храми втрачали культову функцію, трансформувалися у світські об'єкти (склади, музеї, клуби), що в подальшому ускладнило їх повернення до релігійного обігу. Станом на сьогодні спостерігається також відсутність централізованої державної політики підтримки та розвитку релігійного туризму, а також дефіцит приватних туристичних операторів, які б спеціалізувалися на організації релігійних турів, паломництв і духовних практик.

У поєднанні з недостатнім забезпеченням безпеки в місцях здійснення сакральних подорожей та зростанням рівня адміністративної бюрократії, яка ускладнює реалізацію релігійних ініціатив, ці фактори створюють комплексний бар'єр для трансформації сакрального туризму в дієвий механізм духовно-культурного відродження та міжконфесійного діалогу.

Висновки. Таким чином, у результаті аналізу можна стверджувати, що сакральні об'єкти на території України становлять не лише цінну культурну спадщину, а й специфічну форму матеріалізації трансцендентного в межах історико-релігійного простору. Їх географічна дислокація, типологічне різноманіття та функціональна навантаженість є свідченням тривалого процесу сакралізації простору, що репрезентує багатоконфесійну і багатокультурну ідентичність українського народу. Сакральні споруди (храми, монастирі, лаври, культові музеї, місця паломництва та поховання) виступають не лише місцями духовної сили, але й топосами, через які артикулюється взаємозв'язок між людиною і Абсолютом. Ці об'єкти є своєрідними онтологічними віхами у духовному ландшафті нації, що транслюють аксіологічні константи віри, святого, міфологічного і метафізичного. Вони водночас функціонують як інструменти релігійної комунікації, культурної ідентифікації та соціальної інтеграції.

Щільність сакральних об'єктів в Україні має неоднорідну картину, яка обумовлюється як історичними чинниками, так і сучасними демографічними, урбаністичними та конфесійними структурами. Території з високою щільністю сакральних споруд (зокрема Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська області) виявляють стабільність сакрального ландшафту, який виконує не лише культову, а й туристично-освітню функцію. Водночас у деяких регіонах спостерігається редукція сакрального простору, що постає як прояв секуляризаційних тенденцій. Поняття сакрального як філософсько-релігійної категорії набуває у цьому контексті емпіричного виміру через матеріальні структури виявляється невидимий метафізичний порядок буття. Сакральні об'єкти є носіями символічного капіталу, вони акумулюють колективну пам'ять, релігійний досвід і духовну енергію, що визначає їх цінність не лише як об'єктів поклоніння, а і як феноменів культурно-історичної спадщини, що здатні формувати цивілізаційні і світоглядні орієнтири для майбутніх поколінь. Вивчення релігійного простору, функціонального навантаження і щільності сакральних об'єктів є важливим завданням не тільки для релігієзнавства, але й для філософії культури, соціології релігії, теології та туристичного краєзнавства, оскільки вони виступають просторово-онтологічними проявами метафізики віри у конкретних культурних і географічних контекстах.

Список використаної літератури

1. Гаврилюк Т. В. Сакральний простір і час як посередник природного та надприродного світів. Міфологічний простір і час у сучасній культурі. Матеріали міжнар. наук. конференції. К.: Новий Акрополь, 2003. С. 31–33.
2. Волошин Т. Поняття сакрального та профанного у релігієзнавчій перспективі. *Науковий блог. Національний університет «Острозька академія»*. URL: <https://naub.ua.edu.ua/ponyattya-sakralnoho-ta-profannoho-u-relihijeznachij-perspektyvi/>
3. Горкуша О. Сакралізація як процес. *Українська релігієзнавча енциклопедія*. За редакцією професора Анатолія Колодного. Том третій. Київ: Інтерсервіс, 2024. С. 516.
4. Павленко П. Сакральне як знакова система. *Українська релігієзнавча енциклопедія*. За редакцією професора Анатолія Колодного. Том третій. Київ: Інтерсервіс, 2024. С. 523.
5. Суярко В. Сакральне. *Українська релігієзнавча енциклопедія*. За редакцією професора Анатолія Колодного. Том третій. Київ: Інтерсервіс, 2024. С. 521.
6. Юрій М. Сакральне як феномен культури. *Релігія та соціум*. 2016. № 3–4. С. 93–100.
7. Міщенко О. В. Сакральний ландшафт: зміст та функції. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія*. 2018. Вип. 1. С. 83–88.
8. Остащук І. Сакральний символізм. *Українська релігієзнавча енциклопедія*. За редакцією професора Анатолія Колодного. Том третій. Київ: Інтерсервіс, 2024. С. 525–526.
9. Тертична Ю. В. Сакральна архітектура України як об'єкт туризму. *Географія та туризм*. 2011. Вип. 13. С. 139–145.
10. Косташук І. І. Формування релігійного простору та його вплив на суспільні процеси: дис. ... док. геогр. наук.: 11.00.02. Київ, 2019. 692 с.
11. Звіт про мережу релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2025 року. *Державна служба України з етнополітики та свободи совісті*. URL: <https://dess.gov.ua/religion/>
12. Об'єкти культурної спадщини м. Житомира, які занесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України за категорією національного значення. *Житомирська міська рада*. <https://zt-rada.gov.ua/?pages=17836>
13. Горбань Р. Сакральне мистецтво. *Українська релігієзнавча енциклопедія*. За редакцією професора Анатолія Колодного. Том третій. Київ: Інтерсервіс, 2024. С. 522.
14. Суярко В. Сакральне і профане. *Українська релігієзнавча енциклопедія*. За редакцією професора Анатолія Колодного. Том третій. Київ: Інтерсервіс, 2024. С. 521–522.

**SACRED TOURISM IN THE STRUCTURE OF THE RELIGIOUS SPACE
OF UKRAINE****Valentyn Koshelevskyy***Zhytomyr Ivan Franko State University,**Department of Philosophy and Political Science**Velyka Berdychivska str., 40, 10008, Zhytomyr, Ukraine*

Relevance. In the context of a globalized world, sacred tourism is gaining increasing importance as a form of spiritual experience, interfaith dialogue, and a tool of cultural diplomacy. Amid growing interest in intangible cultural heritage, the study of religious space and the philosophical-religious essence of sacred objects constitutes a vital component of contemporary religious studies discourse. Particularly relevant is the exploration of religious space in Ukraine, which retains substantial potential for the development of pilgrimage and religious tourism. Purpose. The aim of this study is to analyze the functional, symbolic, and infrastructural dimensions of sacred objects within Ukraine's religious space. Methods. The study employs general scientific methods and a comprehensive interdisciplinary approach, including comparative

religious analysis, the phenomenology of the sacred, spatial hermeneutics, religious geography, and methods of field-based religious cartography. Results. The study conceptualizes the semantic field of the sacred within the philosophy of religion and characterizes the principal types of sacred symbols. It highlights the spatial representation of sacred objects in Ukraine, including quantitative, structural, and regional features of sacral architecture. The research identifies key limiting factors for the development of sacred tourism, which include institutional, infrastructural, informational, sociocultural, and historical constraints. A range of issues hindering the transformation of sacred heritage into a resource for religious tourism is outlined, including the secularization of certain objects, the absence of an integrated state policy for managing sacred space, and the shortage of qualified personnel and logistical solutions.

Key words: religious space, confessional space, confessional existence, religious identity, social uncertainty, everydayness, social values, human trial, spirituality.

УДК 159.955:81

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.13>

СТАНОВЛЕННЯ МИСЛЕННЯ ТА МОВИ

Тетяна Кучера

*Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана,
факультет управління персоналом, соціології та психології, кафедра соціології
просп. Берестейський, 54/1, 03057, м. Київ, Україна*

У світі налічується понад п'ять тисяч мов, кожен народ чи етнос мають свою власну мову. Разом з тим можна стверджувати, що люди в усьому світі розмовляють однією мовою, тому що всі мови мають багато спільного. Отже, зокрема, у всіх мовах для вираження думки використовують звуки, слова складаються зі звуків, а речення складаються зі слів. Спільні ознаки, властиві всім мовам світу, називаються універсальними (від лат. *universalis* «загальний»). Кожна мова є надбанням певного народу. Це не тільки наймогутніший засіб спілкування, знаряддя мислення та ідеологічний засіб, а й дух та історія народу, нації і водночас необхідна умова існування не лише національної культури, а і самого народу. Мова є засобом духовного формування особистості. У ній зафіксовано історичний досвід попередніх поколінь, унікальний та неповторний менталітет та духовну спадщину народу. Це допомагає краще зрозуміти минуле і сьогодення людини, етносу, народу, країни. Крім того, мова є важливим чинником для побудови держави, засобом об'єднання людей. Саме тому кожен свідомий етнос дбайливо ставиться до рідної мови, оберігає її. Кожен момент індивідуальної чи колективної діяльності зумовлений думкою, яка реалізується через мову. Це підкреслює тісний зв'язок між мисленням і мовою та роль, яку вони відіграють у когнітивних процесах і в житті кожної людини. Мислення нерозривно пов'язане з мовою та мовленням. Думка об'єктивується у мові та мовленні. Водночас мовлення – це спосіб, а мова – засіб вираження думки та форма її існування. Кожна окрема думка виникає і розвивається безпосередньо у слові, а вдало підібране слово вдосконалює, уточнює та конкретизує думку.

Ключові слова: абстрактне мислення, раціональне мислення, проблема походження мови, первісна мова, конкретна мова, думка, слово, поняття, судження, умовиводи, розвиток мовлення, взаємозв'язок між мисленням та мовою, знання про світ, світ, етнос, народ, нація, свідомість, самосвідомість, знаряддя праці, міжплеменне спілкування.

Становлення мислення та мови є складним і взаємопов'язаним процесом, який формується під впливом біологічних, когнітивних, соціальних і культурних чинників. Розуміння цих процесів має велике значення для філософії, культурології, педагогіки, психології та лінгвістики, а також для більш широкого розуміння того, як люди сприймають і взаємодіють зі світом.

Мислення нерозривно пов'язане з мовою та мовленням: думка об'єктивується й реалізується саме через слово. Мовлення є способом вираження думки, в той час як сама мова є засобом і формою її існування. Мислення – це психофізіологічний процес за допомогою якого людина відображає дійсність у поняттях, судженнях та умовиводах. Мова, в свою чергу, є інструментом, що забезпечує процес мислення та обмін думками. Формування думки відбувається саме за допомогою мови, яка структурує та оформлює наші ідеї.

Як мова впливає на мислення? Більшість вчених розглядає мову як інструмент мислення, як засіб вираження думок, які становлять основу мислення та сприяють розвитку когнітивних процесів. Вони стверджують, що мова впливає не лише на функціонування

мисленневих процесів, але й на розвиток мовлення, що формус диференційовані форми мислення.

За допомогою мислення люди пізнають світ, об'єктивні закони природи й суспільства. Пізнавальна діяльність людини та її мислення можливі лише на основі мовного матеріалу – слів та речень. Кожний момент діяльності обумовлюється думкою та її носієм – мовою.

Проблема походження мови цікавила людей завжди, про це свідчить хоча б наявність сотень спеціальних досліджень. Мову кожного народу та мову людства загалом можна вважати найціннішим надбанням. Панас Мирний писав: «Мова – жива схованка людського духу, його багата скарбниця». Іван Огієнко називав мову «органом культури, традицій», а італійський лінгвіст Альфредо Тромбетті – «найбагатшим та найдавнішим архівом людства» [1].

За словами грузинського лінгвіста Шоти Дзідзігурі, мова є «живим музеєм, чії експонати відбивають реалії минулого життя народів». Англійський історик Арнольд Джозеф Тойнбі вважав, що «історія мови – конспект історії людства». Мова успадкувала уявлення тих часів, коли вона виникла. Іспанський філософ Хосе Ортега-і-Гассет зазначав: «Мова – первинне, найдавніше тлумачення світу, первинна наука». Творець мови розглядав слова не просто як позначення речей, а як вираження їх найглибшого сенсу. За словами німецького філософа Фрідріха Ніцше, «мова є першою сходинкою до науки».

Співвідношення мови з розвитком мислення, історією та наукою можна простежити на деяких фактах:

1. Сузір'я Великої Ведмедиці було схоже на ведмедя приблизно 100 тисяч років тому, але вже 80 тисяч років тому втратило цю схожість. Отже, назва сузір'я виникла до цього часу, і тоді вже існувала мова.

2. Легенда північноамериканських індіанців зберегла згадку про падіння метеорита приблизно 25 тисяч років тому. Це свідчить про те, що мова вже тоді була достатньо розвинена для передачі й збереження повідомлень, що не мали практичного значення.

Найдавніший погляд на виникнення мови, пов'язаний з ідеєю тотожності мови та речей, називання і створення, тобто вважають, що спочатку з'являється конкретна мова. Ще донедавна вважали, що мови найменш розвинутих груп людства мають обмежений лексичний запас і зовсім позбавлені загальних понять. Проте подальші дослідження показали, що лексикон навіть найвідсталіших у своєму розвитку племен, як-от аборигенів Австралії, налічує не менш 10 тис. слів.

Також з'ясувалося, що хоча ці мови дійсно тяжіють до конкретних, деталізованих визначень, в них є і слова, що передають зміст загальних понять. Так, у деяких аборигенів Австралії є позначення не тільки для різних порід дерев, але й дерева взагалі, не лише для різних видів риб, а й риби загалом. Проте тасманійці не мають слів для виразу таких понять, як «дерево», «твердий», «холодний», «круглий», «високий», що свідчить про нерозвиненість абстрактного мислення. Для тасманійців не існувало загального поняття «кенгуру». Вони використовували різнокореневі слова для позначення кенгуру, що тікає, кенгуру з сумкою, де сидить дитина, та шкури кенгуру.

Сучасні дослідження вказують на досить високий рівень граматики та лексики, а це свідчить про розвиток інтелектуальних здібностей людини.

Виготовлення та використання знарядь праці привело до свідомого контакту людини з довколишнім світом. Координація дій руки та мозку при виготовленні й використанні знарядь праці досягла певного рівня, що врешті решт призвело до появи рудиментарної мови. Виникла здатність до раціонального мислення.

Наші предки почали розрізняти минуле, майбутнє та теперішнє. Відбувався подальший розвиток людини:

- зростала вправності та розкутість у діях руки;
- посилювалася координація розуму та рухів;
- ускладнювався мозок з утвердженням нових процесів у мисленні та мові.

На відміну від тварин, у людини вперше з'явилося усвідомлення самої себе, тобто самосвідомість. Поступово людина почала відокремлюватися від Природи та отримала над нею владу.

Цей процес помітив німецький філософ Людвіг Нуаре. У своїй праці «Походження мови» (1877) він обґрунтував ідею, що тільки з появою знарядь праці починається історія людства. Використовуючи знаряддя праці, людина почала творити, що сприяло розвитку свідомості: «Саме спільна діяльність, спрямована на досягнення загальної мети, первісна праця наших предків породила мову й раціональне мислення... Праця, музика й поезія на примітивній стадії являли собою єдність, але основним елементом у цій троїстій єдності була праця» [2].

У деяких тварин також існує комунікація в різних формах, це попереджувальні крики, різні вигуки та сигнали, пов'язані з добуванням їжі. Однак сам по собі метод вигукання у жодному разі не міг би дозволити подібній комунікації піднятися до рівня мови.

Нова якість, яку людина надає спілкуванню за допомогою голосу, виникає з новою здатністю до опредмечування та об'єднання, що базується на використанні знарядь праці. Саме з колективного «ми» народилося «я». Британський лінгвіст Тоні Кроулі зазначає: «Факти мови свідчать, що множина та інші форми числа в граматиці виникають не через помноження вихідного «я», а через відбір та поступове виключення з вихідного колективного «ми»... Процес рухається від синтезу до аналізу, від групи до особистості» [3].

Проблему походження мови досить складно вирішити. Припущення про її походження робляться умоглядно шляхом міркувань, оскільки первісна мова не залишила письмових пам'яток.

Коли і як з'являється мова, якою вона була на ранніх етапах розвитку суспільства – ці питання цікавлять людей з давніх-давен, однак до цього часу немає загальноприйнятої відповіді на них. Існує багато теорій походження мови, зупинимося на найбільш поширених.

Ще у Стародавній Греції представники школи Платона вважали, що назви предметам даються не довільно, а відповідають їхній природі, що свідчить про природний характер мови і закономірну біологічну зумовленість її виникнення. Послідовники школи Демокріта стверджували, що назви зовсім не пов'язані з природою речей, що жоден предмет не потребує її. Назви предметів потрібні лише для того, щоб передавати певну інформацію про предмети іншим людям. Тобто мова виникла свідомо на основі умовної домовленості.

Теорії походження звукової мови можна класифікувати за уявленнями їх авторів про причин появи мови, її вихідний матеріал та первинні функції.

Виділяють такі основні причини виникнення мови:

- 1 – божественна теорія: мова з'явилася за волею Бога [4];
- 2 – договірна теорія: мова є результатом свідомої творчості людей;
- 3 – діяльність культурних героїв або винахідників: мова створена видатними особистостями;
- 4 – еволюційна теорія: мова розвинулася природним шляхом.

У XVII–XIX століттях з'явилося кілька гіпотез походження мови: звуконаслідувальна або оноματοпоетична; звукосимволічна; соціальної угоди; вигуків гіпотеза (емоційна, довільних вигуків); жести; гіпотеза божественного (космічного, інопланетного) походження мови тощо.

Теорія моногенезу (від гр. *monos* «один» і *genesis* «походження, існування, розвиток») – це вчення про походження всіх мов світу від однієї первісної мови. Згідно з цією теорією, людина та мова виникли десь в одному місці земної кулі. Тобто спочатку існувала тільки одна мова, і згодом, у процесі розвитку, первісна мова розділилася, утворюючи нові мови.

Ця теорія має зв'язок із біблійним ученням, а також з ідеями італійського мовознавця Альфредо Тромбетті про спорідненість деяких мовних сімей і правомірність їх об'єднання в макросім'ї. Вона також пов'язана з ученням Миколи Яковича Марра про 4 елементи (сал, бер, йон, рош), від яких, за його теорією, походять всі слова сучасних мов, та з методом глоттохронології для датування розділення споріднених мов американського мовознавця Морріса Сводеша, який підтвердив існування великих макросімей мов і наявність між ними споріднених зв'язків.

Нині зроблено перші вдалі спроби об'єднання сімей у макросім'ї. Наприклад, ностратична макросім'я, до якої входять індоєвропейські, картвельські, уральські, дравідські й алтайські мови. Є думка, що до ностратичних мов належать також ескімосько-алеутські мови. Генетична спорідненість ностратичних мов підтверджується наявністю великої кількості споріднених морфем. Низка подібних рис, зокрема в займенникових позначеннях осіб у різних мовах світу також підтверджує єдність походження всіх мов.

Теорію моногенезу підтримував український мовознавець Олександр Савич Мельничук. У статті «Розвиток мови як реальної системи» (1981) та інших працях він розглядав розвиток мови через призму її системності й дійшов наступних висновків:

1. Мова еволюціонує поступово, без стрибків, не порушуючи рівноваги системи.
2. Якщо мовні зміни призводять до посилення системності, то мова прогресує; якщо до послаблення – регресує.
3. Прогрес мови виражається в зростанні її можливостей для вираження нового змісту.
4. Причини мовних змін можуть бути свідомими, пов'язаними з розвитком суспільства (наприклад, мовний пуризм), та несвідомими, що мають психолінгвістичну природу.
5. Потужним чинником розвитку мови є мислення, причому його вплив на різних етапах розвитку мови змінюється: «У процесі історичної взаємодії між мисленням і структурою мови загальний вплив мислення на мовну структуру поступово посилюється, тоді як зворотний вплив структури мови на мислення відповідно послаблюється» [5].

Нині теорію моногенезу активно розвиває та пропагує київський мовознавець Юрій Леонідович Мосенкіс.

Теорія полігенезу (від гр. *polys* – «багато» і *genesis* – «походження, існування, розвиток») є протилежною до теорії моногенезу. Вона базується на ідеї про існування декількох різних центрів походження людства, а отже, й різних мов. Однак, цей погляд на сьогодні вважається менш імовірним.

Ставлення до цих теорій значною мірою залежить від світоглядних позицій їхніх прихильників.

Існують досить цікаві підходи до розгляду основних функцій первісної мови. Основні з них:

1. Інформативно-апелятивно-інформаційна функція. Саме завдяки мові людина могла повідомляти про певні події, звертатися до інших, спілкуватися, а також надавати розпорядження та накази.
2. Магічно-обрядово-поетична функція. Первісна мова використовувалася в ритуалах, обрядах і поетичній творчості, виконуючи магічні функції.

3. Міжплеменне спілкування. Мова вироблялася для спілкування між різними племенами, тоді як всередині племені людина могла розуміти одна одну без слів.

В кінці розгляду даних питань можна зробити висновок:

Формування думки нерозривно пов'язане з мовою, оскільки мова є засобом існування та вираження мислення. Мислення стає доступним іншим людям через словесне вираження, що дозволяє передавати думки від однієї людини до іншої. Таким чином, мова і мислення є взаємозалежними процесами, де мова виступає способом існування мислення.

Мислення нерозривно пов'язане з мовою та мовленням. Думка об'єктивується у мовленні, яке є способом, а мова – засобом вираження думки і формою її існування. Кожна окрема думка формується і розвивається через слово, а вдало підібране слово може вдосконалити, уточнити і конкретизувати думку.

Роль мови в процесі пізнання людиною світу визначається такими її властивостями:

1) вона акумулює і закріплює в собі інформацію про результати пізнавальної діяльності;

2) є основним інструментом пізнання дійсності, який матеріалізує наше мислення;

3) своїми лексико-граматичними засобами вона дозволяє людині не тільки узагальнювати знання про світ, але й презентувати світ і знання про нього у формі слів, слівформ, словосполучень та речень;

4) мова сприяє двобічному пізнанню: від конкретного до абстрактного і від абстрактного до конкретного. Як наслідок, когнітивна гносеологічна функція є однією з основних для мови.

Існують відмінності між мовою та мисленням:

1. Мова є матеріальною, оскільки вона виражається у звуках, письмових знаках або жестах. Мислення, навпаки, є ідеальним, воно існує як абстрактний процес, який не має фізичної форми.

2. Мислення – це процес пізнання та розуміння світу. Воно включає в себе формування концепцій, суджень і висновків. Мова ж є засобом вираження цих думок, почуттів та побажань, вона забезпечує обмін інформацією між людьми.

3. Мислення є індивідуальним, оскільки кожна людина мислить по-своєму, виходячи з власного досвіду, знань та сприйняття. Мова ж є суспільним явищем, яке формується і змінюється в процесі соціального розвитку, відображаючи культуру і традиції конкретного суспільства.

Мислення є психофізичним процесом, що відображає дійсність через поняття, судження та умовиводи. Мова, в свою чергу, є інструментом, який робить можливим процес мислення і обмін думками. Формування думки відбувається за допомогою мови, яка сприяє розвитку когнітивних процесів. Мова стає основою для пізнавальної діяльності людини, дозволяючи їй усвідомлювати об'єктивні закони природи та суспільства.

Кожен момент діяльності, будь то індивідуальна чи колективна, обумовлений думкою, яка реалізується через мову. Це підкреслює тісний взаємозв'язок між мисленням та мовою, їхню роль у когнітивних процесах і в житті кожної людини.

Список використаної літератури

1. 21 лютого – Міжнародний день рідної мови – Режим доступу: <https://www.kult.km.ua/news/view/760-21-lyutogo---mizhnarodniy-den-ridnoji-movi>
2. Keiler, P. (2010). Ludwig Noiré – a forgotten classic of activity theory. *Tätigkeitstheorie: E-Journal for Activity Theoretical Research in Germany*, (2), 43–66. URL: https://psyjournals.ru/en/journals/tatigkeitstheorie/archive/2010_n2/36669

3. Crowley, Tony. The Politics of Discourse: The Standard Language Question in British Cultural Debates. – Режим доступу: <https://archive.org/details/politicsofdiscou0000crow/page/n5/mode/2up2>.
4. Божественне походження мови – Режим доступу: <https://zolotapektoral.te.ua/про->
5. Мельничук Олександр Савич – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Мельничук>

FORMATION OF THOUGHT AND LANGUAGE

Tetyana Kuchera

*Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman,
Faculty of Human Resources Management, Sociology and Psychology, Department of Sociology
Beresteiskyi Avenue, 54/1, 03057, Kyiv, Ukraine*

There are more than five thousand languages in the world. Every nation or ethnic group has its own native language. At the same time, one can assert that people worldwide “speak one language,” because all languages share many common features. In particular, every language uses sounds to express thought; words are composed of sounds, and sentences are composed of words. These shared features, present in all languages of the world, are called universals (from Latin *universalis*, “general”). Each language is the heritage of a specific people: it is not only the most powerful means of communication, a tool of thought, and an ideological instrument, but also the spirit and history of a nation. Moreover, it is a necessary condition for the existence of national culture and the people themselves. Language serves as a means of spiritual formation of the individual. It preserves the historical experience of previous generations, as well as the unique and unrepeatable mentality and spiritual heritage of a people. This helps one better understand the past and present of an individual, an ethnic group, a nation, and a country. Furthermore, language is a crucial factor in state-building and a means of uniting people. For these reasons, every self-aware ethnic group treats its native language with care and preserves it. Every moment of individual or collective activity is conditioned by thought, which is realized through language. This underscores the close connection between thought and language and the role they play in cognitive processes and in each person’s life. Thought is inextricably linked with language and speech. Thought is objectified in language and speech; at the same time, speech is the manner of expression, and language is the means and form of thought’s existence. Each individual thought arises and develops directly within a word, and a well-chosen word refines, clarifies, and concretizes that thought.

Key words: abstract thinking, rational thinking, problem of language origin, proto-language, concrete language, thought, word, concept, judgment, inference, speech development, relationship between thought and language, knowledge of the world, world, ethnic group, people, nation, consciousness, self-consciousness, tools of labor, inter-tribal communication.

УДК 140.8:316.774:004.056

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.14>

СВІТОГЛЯДНІ ОСНОВИ ЦИФРОВОЇ БЕЗПЕКИ МОЛОДІ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО ВПЛИВУ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ

Ірина Ломачинська

*Київський столичний університет імені Бориса Грінченка,
факультет суспільно-гуманітарних наук, кафедра філософії та релігієзнавства
вул. Левка Лук'яненка, 13-б, 04212, м. Київ, Україна*

Богдан Ломачинський

*Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
просп. Голосіївський, 3, 03039, м. Київ, Україна*

Світлана Хрипко

*Київський столичний університет імені Бориса Грінченка,
факультет суспільно-гуманітарних наук, кафедра філософії та релігієзнавства
вул. Левка Лук'яненка, 13-б, 04212, м. Київ, Україна*

Стаття присвячена філософському осмисленню світоглядних засад цифрової безпеки молоді в умовах зростаючого інформаційного впливу соціальних мереж. В умовах цифрової доби актуалізується проблема відсутності чітких моральних і ціннісних орієнтирів у віртуальному просторі. У цьому контексті цифрова безпека постає як багатовимірне явище, що ґрунтується на усвідомленні особистої відповідальності, розвитку критичного мислення, цифрової культури та здатності до етичної взаємодії в онлайн-середовищі. Методологічну основу дослідження становить поєднання діалектичного та герменевтичного підходів, компаративного аналізу та методів збору соціологічної інформації. На підставі результатів анкетування розкрито особливості світосприйняття представників покоління зумерів, їхню комунікативну взаємодію з цифровим середовищем. Проаналізовано функціональні можливості соціальних мереж як чинників формування гнучкого, адаптивного, мобільного мислення та здатності до багаторівневої комунікації в умовах «мережевої» культури. До ключових викликів цифрової безпеки віднесено доступ до деструктивного й маніпулятивного контенту, загрозу несанкціонованого збору, обробки та використання персональних даних, а також репутаційні ризики, пов'язані з поширенням дезінформації та фальсифікованих наративів. Серед загроз соціальних мереж виокремлено кібершпигунство, кіберпереслідування, кібербулінг та масове поширення фейкових новин як складову інформаційної агресії. Наголошено, що протистояння цим викликам потребує формування високого рівня технологічної обізнаності та критичного мислення серед користувачів. Зроблено висновок, що цифрова культура, яка формується на перетині технологічного поступу та гуманітарного осмислення, постає новим світоглядним орієнтиром, здатним трансформувати уявлення про істину, свободу, суб'єктність і межі людського досвіду.

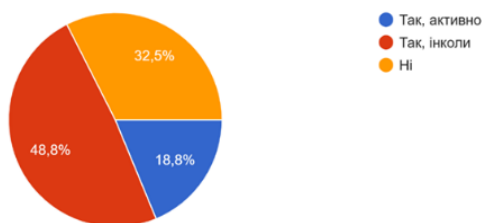
Ключові слова: цифрова доба, цифрова безпека, соціальні мережі, світогляд, цифрова культура, покоління цифрової доби, кіберзлочинність, інформаційна агресія, критичне мислення.

Актуальність проблеми. У сучасну цифрову епоху соціальні мережі стали не лише засобом комунікації та самовираження, а й потужним інструментом впливу на формування світогляду молоді. Активна взаємодія молодого покоління з цифровим середовищем створює нові можливості для соціалізації, навчання та творчості, водночас породжуючи низку

ризиків, пов'язаних із цифровою безпекою. З огляду на виклики, спричинені глобальним поширенням соціальних мереж і зростаючим впливом цифрового контенту на свідомість молоді, дослідження світоглядних основ цифрової безпеки дозволяє не лише глибше зрозуміти природу ризиків і загроз, а й окреслити стратегічні напрямки формування цілісної, стійкої до маніпуляцій особистості, здатної безпечно й відповідально функціонувати в цифровому середовищі. **Метою дослідження** є визначення світоглядних основ формування цифрової безпеки молоді цифрової доби в контексті глобального впливу соціальних мереж.

У дослідженні застосовано комплекс наукових **методів**, які забезпечили досягнення поставленої мети. Зокрема, діалектичний метод забезпечив дослідження феномену соціальних мереж у динаміці, взаємозв'язках і суперечностях; компаративний аналіз уможливив порівняння впливу соціальних мереж різних типів на світоглядні установки молоді; герменевтичний аналіз зумовив інтерпретацію смислів, що транслюються у соціальних мережах. У дослідженні використано також метод збору соціологічної інформації – електронне анкетування студентів спеціальності «Філософія» Факультету суспільно-гуманітарних наук Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, у якому взяли участь 80 респондентів.

18. Чи приймаєте участь в онлайн-спільнотах або форумах?
80 відповідей

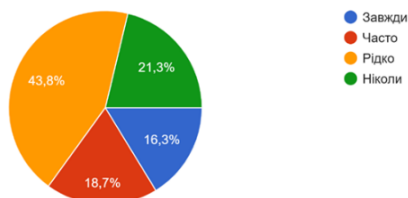

Основний матеріал. Світоглядні орієнтири покоління цифрової доби формуються в контексті глибинних трансформацій у способах комунікації, пізнавальної діяльності, соціалізації та самореалізації. Цифрове середовище постає не лише як технологічний фон сучасного існування, а як нова онтологічна площина, у межах якої відбувається особистісне становлення індивіда та конструювання його ціннісних орієнтирів. Представники сучасної молоді – так звані зумери – є першим поколінням, що зросло в умовах повної цифрової інтегрованості. Для них Інтернет виступає базовим середовищем комунікації, соціальної взаємодії, освіти та дозвілля. Народжені в період з 1996 по 2010 роки, ці молоді люди репрезентують покоління цифрових «аборигенів», для якого характерними є такі форми взаємодії, як текстові повідомлення, мобільні застосунки та миттєві засоби комунікації [17].

Завдяки ранньому залученню до цифрових технологій покоління зумерів демонструє специфічний тип взаємодії з реальністю, що проявляється у повсякденному використанні цифрових інструментів для виконання освітніх, професійних і соціальних завдань. Зокрема, як свідчить опитування, значну частину часу зумери проводять у соціальних мережах і на платформах потокового контенту, зокрема Instagram, TikTok, Facebook.

У сучасному науковому дискурсі [2; 4; 5] соціальна мережа трактується як інтернет-орієнтована платформа, що надає користувачам можливість створення персоналізова-

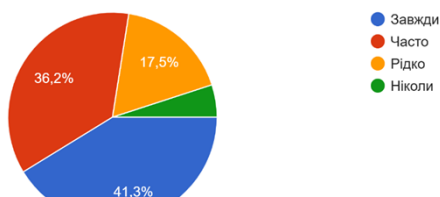
32. Чи читаєте ви політики конфіденційності перед реєстрацією на нових вебсайтах або в додатках?
80 відповідей

ного контенту, так і загрозу несанкціонованого збору, обробки та використання персональних даних, зокрема інформації про особисте життя, сімейні зв'язки, місце проживання та індивідуальні уподобання [1, с. 154]. Зокрема, за результатами опитування, 65% респондентів не читають політики конфіденційності перед реєстрацією на нових вебсайтах, що свідчить про недостатню обізнаність щодо їх небезпек.

У сучасному цифровому середовищі соціальні мережі виступають однією з основних цілей для зловмисників, що зумовлено значним обсягом персональної інформації, яку користувачі добровільно оприлюднюють.

33. Чи використовуєте ви ліцензійне програмне забезпечення?
80 відповідей

Завдяки особливостям функціонування соціальних медіаплатформ кіберзлочинці мають можливість здійснювати збір конфіденційних даних, що може слугувати підґрунтям для реалізації різних типів атак – зокрема поширення спаму, впровадження шпигунського програмного забезпечення, використання соціальних ботів та викрадення особистих відомостей [18]. Як свідчить опитування, найбільш поширена реакція молоді на спам чи небажані повідомлення – видалення і блокування відправника.

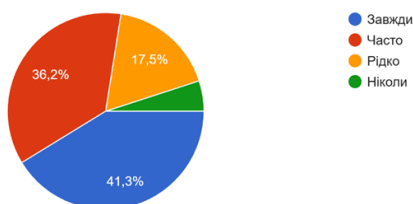
Крім того, соціальні мережі стають джерелом репутаційних загроз, оскільки дезінформація або фальсифіковані наративи, поширені в цифровому просторі, можуть мати тривалий негативний вплив на суспільну думку [16].

Сайти на кшталт Facebook, Instagram та інших дедалі частіше використовуються кіберзлочинцями як інструменти для незаконного отримання персональних даних, зокрема через непомітне відстеження користувацької активності. Навіть оприлюднення досвіду користування онлайн-банкінгом може надати зловмисникам важливу інформацію про типи банківських послуг чи облікових записів, що в подальшому використовується в схемах соціальної інженерії або фішингу [19, с. 6].

Науковці наголошують на важливості дотримання базових заходів кібергігієни, до яких належать: забезпечення захисту персональних даних від несанкціонованого доступу,

регулярне оновлення паролів, контроль стану банківських рахунків, а також використання лише офіційних джерел для завантаження програмного забезпечення [15]. За результатами опитування, ліцензійним програмним забезпеченням завжди або часто користується 77,5% молоді.

33. Чи використовуєте ви ліцензійне програмне забезпечення?
 80 відповідей

Кібершпигунство у сучасному науковому дискурсі розглядається як цілеспрямоване використання цифрових технологій для несанкціонованого збору конфіденційних відомостей або інтелектуальної власності з подальшою передачею цінної інформації третім сторонам. Подібні дії часто здійснюються в контексті економічної чи військово-політичної конкуренції та можуть бути мотивовані прагненням до матеріальної вигоди або демонстрацією сили через порушення кібербезпеки. Наслідками кібершпигунства можуть стати втрата стратегічних переваг, фінансові збитки, порушення цілісності даних, а в окремих випадках – загроза життю людей.

Зокрема, соціальні мережі часто використовуються зловмисниками як інструмент соціальної інженерії для отримання чутливої інформації – наприклад, посадових обов'язків, електронної адреси тощо. Паралельно поширеним явищем є кіберпереслідування – постійне спостереження за особою через цифрові канали, що викликає психологічний дискомфорт, порушує право на приватність і супроводжується погрозами.

Для протидії подібним загрозам науковці рекомендують дотримуватися низки заходів безпеки: використовувати складні паролі, обмежувати геолокаційні сервіси, критично оцінювати запити на додавання в друзі, обачно ставитися до публікацій у мережі, а також застосовувати сучасне антивірусне програмне забезпечення [12].

Окрему увагу в науковій літературі приділяють кіберзалякуванню, яке трактується як агресивна поведінка окремих осіб чи груп, що здійснюється за допомогою цифрових медіа з метою спричинення шкоди. За результатами зарубіжних соціологічних опитувань, майже половина студентської молоді стикалася з проявами подібного насильства у соціальних мережах [14].

26. Як ви реагуєте на негативні коментарі або критику в інтернеті?
 80 відповідей

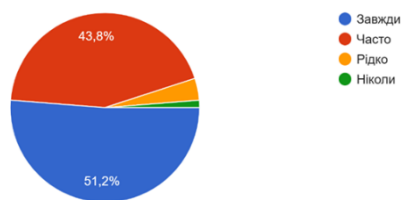
За результатами нашого опитування, основними реакціями студентів на негативні коментарі або критику було ігнорування супротивника.

Підтримуємо позицію українських науковців [3, с. 24] що соціальні мережі виступають не лише інструментом комунікації, але й потужним засобом маніпулятивного впливу, здатним підсилювати наявні у користувачів стереотипні уявлення. Завдяки постійному повторенню певного контенту, знижується рівень критичного осмислення, активізуються автоматизовані механізми сприйняття, що сприяє формуванню ілюзії достовірності нав'язаних суджень. Це, у свою чергу, веде до зниження когнітивної гнучкості, втрати здатності до інформаційної селекції та ослаблення критичного мислення. У результаті стереотипи трансформуються у стійкі колективні переконання, які дедалі рідше піддаються раціональному аналізу та перевірці достовірності.

Особливої гостроти в умовах сучасного інформаційного простору набуває проблема поширення дезінформації та фейкових новин у соціальних мережах [6]. Це явище стало ключовим механізмом ведення інформаційної війни, зокрема в українському контексті. Дезінформація розглядається як цілеспрямоване поширення неправдивої або маніпулятивно викривленої інформації з метою навмисного спотворення уявлень про реальність. Зазвичай вона має замовний характер і використовується окремими особами чи організованими групами для підриву суспільної довіри, формування викривленого образу окремих подій, осіб або соціальних процесів. Такі інформаційні атаки реалізуються задля досягнення політичних, економічних, пропагандистських або психологічних цілей, включаючи створення атмосфери страху, паніки та дестабілізації громадської думки.

Фейкові новини як складова інформаційної агресії мають на меті дезорієнтацію аудиторії, маніпулювання масовою свідомістю та підрив авторитету окремих інституцій чи осіб шляхом викривлення фактів, фабрикації подій або створення повністю вигаданих повідомлень. Одночасно вони можуть слугувати інструментом відволікання уваги громадськості від соціально значущих подій або проблем. У підсумку формування спотвореного інформаційного простору призводить до кризи довіри, поглиблення інформаційної дезорієнтації та руйнування цілісної картини світу в масовій свідомості користувачів цифрових платформ [10, с. 280–281].

28. Чи перевіряєте ви достовірність інформації перед тим, як поділитися нею в соціальних мережах або месенджерах?
80 відповідей

За результатами опитування, достовірність інформації перевіряють завжди або часто 95% респондентів, що свідчить про високий рівень критичності до інформаційних повідомлень в української молоді.

Останні два роки особливого поширення в соціальних мережах набули технології маніпулювання суспільною свідомістю за допомогою штучного інтелекту. Насамперед це створення так званих дипфейків – синтетичних зображень і відео, які поєднують змодельовану візуальну та аудіоінформацію, імітуючи голос або зовнішність конкретної особи

[7]. Також поширеним є генерування візуальних образів осіб, які насправді не існують, що відкриває необмежені можливості для фабрикації та поширення будь-яких інформаційних повідомлень.

Іншим важливим інструментом є розробка детальних психологічних портретів користувачів соціальних мереж на основі аналізу їхніх профілів, що дозволяє значно підвищити точність і результативність маніпулятивного впливу. Крім того, активно використовуються чат-боти для поширення інформаційного контенту певного ідеологічного або політичного спрямування, що забезпечує масштабне охоплення аудиторії при мінімальних витратах. Важливу роль також відіграє контент-аналіз інформаційного трафіку в Інтернеті, зокрема аналіз тональності повідомлень (sentiment analysis), який здійснюється на основі великих обсягів даних із блогів, форумів, статей, опитувань тощо. На основі такого аналізу можливо здійснювати прогнозування можливих наслідків і сценаріїв розвитку суспільних настроїв або інформаційного впливу [9, с. 63].

Для ефективного протистояння подібним маніпулятивним практикам необхідним є розвиток технологічної обізнаності та критичного мислення серед користувачів. Ці навички мають формуватися як складова цифрової медіаграмотності, що, своєю чергою, сприятиме усвідомленому споживанню інформації, підвищенню рівня відповідальності у використанні соціальних мереж і слугуватиме дієвим інструментом протидії поширенню фальсифікованого контенту [8].

О. Гоцур акцентує увагу на поширенні у соціальних мережах таких феноменів, як тролінг і функціонування бот-акаунтів, зокрема в рамках цілих ботомереж або так званих «ботоферм», які істотно впливають на формування громадської думки та суспільних настроїв з різноманітних питань [5, с. 200]. Боти, як правило, є акаунтами неіснуючих осіб, створених для автоматизованого поширення заданого інформаційного контенту, що дозволяє здійснювати цілеспрямоване інформаційне маніпулювання на масовому рівні.

На відміну від ботів, троль – це учасник комунікаційного процесу, який імітує зацікавленість у спілкуванні, однак його справжньою метою є дестабілізація дискусії, порушення комунікативної взаємодії, а також провокування емоційної напруги, фрустрації та роздратування серед інших користувачів. Тролінг часто слугує інструментом мережових провокацій або знущань, що здійснюються в межах цифрової комунікації.

Додаткову загрозу становлять атаки із використанням зламаних акаунтів, у межах яких зловмисники отримують контроль над профілями реальних користувачів і застосовують їх для здійснення шкідливих дій. Це може включати поширення дезінформації через публікації на сторінці, розсилку шкідливих посилань у приватних повідомленнях, участь у фейковій активності (наприклад, штучні вподобання комерційних сторінок) тощо. Подібна діяльність не лише порушує конфіденційність і безпеку особистих даних, але й сприяє посиленню інформаційного впливу шляхом використання довіри до справжніх профілів [13].

Ключовим чинником, що визначає формування нових світоглядних орієнтирів молоді в умовах функціонування соціальних мереж, виступає цифрова культура. Вона сприяє трансформації комунікативних практик, розвитку медіаграмотності та здатності орієнтуватися в умовах зростаючих інформаційних загроз. Саме в цій культурі зосереджується потенціал для подолання інформаційного нігілізму, маніпулятивного спотворення реальності та духовного спустошення, характерних для доби постправди й цифрової симуляції. Варто зазначити, що в українському законодавстві поняття «цифрова культура» не має прямого визначення, однак у «Концепції розвитку цифрових компетентностей» цифрова компетентність розглядається як інтегративне поєднання знань, умінь, установок, стра-

тегій мислення й особистісних характеристик, що забезпечують ефективне застосування інформаційно-комунікаційних і цифрових технологій у професійній, освітній та соціальній діяльності [11]. Цей підхід охоплює не лише технічні навички роботи з цифровими інструментами, а й регулює поведінкові аспекти взаємодії в інформаційному просторі, включно з відповідальним, етичним і безпечним використанням цифрового контенту. Цифрові компетенції, які включають навички критичного мислення, оцінки та фільтрації інформації, стають основними для здатності адаптуватися до інформаційного суспільства, яке потребує не лише технологічної обізнаності, але й етичної відповідальності. Тому покоління цифрової доби потребує переосмислення традиційних підходів до формування світогляду. У центрі мають бути інтеграція гуманістичних цінностей, розвиток критичного мислення, цифрової етики, що дозволить зберегти цілісність людини в умовах цифрової трансформації.

Висновки. Аналіз зазначених аспектів цифрової комунікації та соціальної взаємодії в мережевому середовищі свідчить про складну й амбівалентну роль соціальних медіа у формуванні сучасної інформаційної культури. З одного боку, цифрові платформи створюють широкі можливості для самовираження, реалізації інтелектуального та творчого потенціалу, розширення доступу до знань, розвитку медіа- і цифрової грамотності, а також формування цифрового капіталу як ресурсу соціального й економічного зростання. З іншого – вони дедалі частіше стають інструментами маніпулятивного впливу, поширення дезінформації, деструктивного контенту, цифрових злочинів, що спричиняють фрустрацію, втрату критичного мислення, формування стереотипів і навіть загострення суспільної нестабільності. Особливу загрозу становить використання штучного інтелекту: створення дипфейків, фальшивих акаунтів, ботів, тролів і таргетованих інформаційних впливів, що базуються на психологічному профілюванні користувачів. У цьому контексті визначальною умовою протидії інформаційним загрозам є розвиток цифрової культури як нової світоглядної парадигми, що не лише забезпечує функціональне користування цифровими інструментами, а й сприяє формуванню критичного мислення, етичної відповідальності, інформаційної безпеки та соціальної стійкості. Цифрова культура має стати основою сучасної освіти, державної політики в інформаційній сфері та особистісної стратегії сучасної молоді.

Список використаної літератури

1. Асєєва Ю. О. Кіберкомунікативна залежність від соціальної мережі Instagram як проблема сучасної молоді. *Габітус*. 2020. № 14. С. 152–157. URL: <https://repo.odmu.edu.ua:443/xmlui/handle/123456789/8327> (дата звернення: 17.12.2024).
2. Бірюкова М.В. Технології самопросування в соціальних мережах. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2021. Вип. 89. С. 138–145.
3. Була С.П., Свідерська О.І. Соціальні мережі як інструмент політичної маніпуляції. Науковий журнал «Політикус». 2020. вип. 4. С. 21–25.
4. Гаврилук О., Гнатюк А. Взаємовплив соціальних мереж і масової культури: роль і значення алгоритмів. *Питання культурології*. 2023. № 42, С. 90–101.
5. Гоцур О. Соціальні мережі та блоги як інструменти реалізації PR-кампанії. *Вісник Львівського університету. Серія Журналістика*. 2021. Вип. 50. С. 196–204.
6. Ломачинська І.М., Гришина Ю.О. Інтернет-покоління і консцієнтальні війни сучасності. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2024. 52. С. 161–168. DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.52.19>
7. Ломачинська І.М., Ломачинський Б.Г. Роль медіакультури в інформаційних війнах сучасності. *SKHID*. 2022. 3(3). С. 66–73. DOI: [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2022.3\(3\).268297](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2022.3(3).268297)

8. Ломачинська І.М., Рихліцька О.Д. Виклики соціальних мереж у формуванні ціннісних орієнтирів українського інтернет-покоління. Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. 2025. № 1 (64). С. 147–158. DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.64.324580>
9. Певцов Г.В., Залкін С.В., Ревін О.В., Сідченко С.О., Хударковський К.І., Методологічний підхід до підготовки і проведення інформаційної (психологічної) операції у соціальних мережах. *Системи обробки інформації*. 2022. Вип. 2 (169). С. 58–65.
10. Предместніков О., Хотмірова В. Соціальні мережі як майданчик для порушення прав людини: можливості та загрози. *Scientific Collection «InterConf»*. 2023. № 156. С. 276–284.
11. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації» від 3 березня 2021 р. № 167-р. URL: <https://smartlawin.ndipzir.org.ua/normatyvno-pravovi-akty-didzhytalizacziya/> (дата звернення: 27.04.2025).
12. Jain A.K., Sahoo S.R., Kaubiya J. Online social networks security and privacy: comprehensive review and analysis. *Complex & Intelligent Systems*. 2021. Vol. 7, Issue 5. P. 2157–2177. <https://doi.org/10.1007/s40747-021-00409-7>
13. Kayes I., Iamnitshi A. Privacy and security in online social networks: A survey. *Online Social Networks and Media*. 2017. Vol. 3–4, P. 1–21. <https://doi.org/10.1016/j.osnem.2017.09.001> Get rights and content
14. Masrom M., Busalim A.H., Abuhassna H., Nik Mahmood N.H. Understanding students' behavior in online social networks: a systematic literature review. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*. 2021. Vol. 18. <https://doi.org/10.1186/s41239-021-00240-7>
15. Miranda M.E.I., Sánchez N.F.F., Portilla Paguay R.E., González Caballero E. Preserving Freedom in the Digital Age: A Neutrosophic Exploration of Online Privacy and Security Measures. *Neutrosophic Sets and Systems*. 2024. Vol. 62, Issue 1. URL: https://digitalrepository.unm.edu/nss_journal/vol62/iss1/6
16. Narasimha Rao B., David V., Kalyani V. A Study on Positive and Negative Effects of Social Media on Society. *Journal of Science and Technology*. Vol. 7, Issue 10. P. 46–54.
17. Nicholas A.J. Preferred learning methods of Generation Z. *Faculty and Staff – Articles & Papers*. 2020. Vol. 74. URL: https://digitalcommons.salve.edu/fac_staff_pub/74
18. Mehraj, H., Jayadevappa, D., Abdul Haleem, S. L., Parveen, R., Madduri, A., Ayyagari, M. R., & Dhabliya, D. Protection motivation theory using multi-factor authentication for providing security over social networking sites. *Pattern Recognition Letters*, 2021, Vol. 152, P. 218–224. <https://doi.org/10.1016/j.patrec.2021.10.002>
19. Sinnathambi S.A.P., Zukarnain Z.A. Online Identity Theft, Security Issues and Reputation Damage. Preprints, 2021. DOI: 10.20944/preprints202102.0082.v1.

WORLDVIEW FOUNDATIONS OF DIGITAL SECURITY OF YOUTH IN THE CONTEXT OF INFORMATION INFLUENCE OF SOCIAL NETWORKS

Irina Lomachinska

*Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,
Faculty of Social and Human Sciences, Department of Philosophy and Religious Studies
Levko Lukianenko str., 13-B, 04212, Kyiv, Ukraine*

Bohdan Lomachynskyi

*National Library of Ukraine named after V. I. Vernadsky
Holosiivskyi Ave., 3, 03039, Kyiv, Ukraine*

Svitlana Khrypko

*Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,
Faculty of Social and Human Sciences, Department of Philosophy and Religious Studies
Levko Lukianenko str., 13-B, 04212, Kyiv, Ukraine*

The article is devoted to the philosophical comprehension of the worldview foundations of youth digital security in the context of the growing informational influence of social networks. In the digital age, the lack of clear moral and value-oriented guidelines in the virtual space becomes particularly relevant. Within this framework, digital security is interpreted as a multidimensional phenomenon grounded in the awareness of personal responsibility, the development of critical thinking, digital culture, and the ability to engage in ethical interaction within online environments. The methodological foundation of the study combines dialectical and hermeneutic approaches, comparative analysis, and methods of collecting sociological data. Based on the results of a survey, the article reveals the specific features of Generation Z's worldview and their communicative interaction with the digital environment. The functional capabilities of social networks are analyzed as factors fostering flexible, adaptive, and mobile thinking, as well as the ability for multi-level communication in the context of "networked" culture. Key challenges to digital security include exposure to destructive and manipulative content, the threat of unauthorized collection, processing, and use of personal data, and reputational risks posed by the dissemination of disinformation and fabricated narratives. Among the threats posed by social networks are cyber espionage, cyberstalking, cyberbullying, and the proliferation of fake news as a component of informational aggression. The article emphasizes that effective resistance to such manipulative practices requires the development of technological awareness and critical thinking among users. It concludes that digital culture, emerging at the intersection of technological advancement and humanistic reflection, represents a new worldview paradigm capable of transforming traditional conceptions of truth, freedom, subjectivity, and the boundaries of human experience.

Key words: digital age, digital security, social networks, worldview, digital culture, digital generation, cybercrime, informational aggression, critical thinking.

УДК 130.2:[355.233:323.1(477)]

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.15>

УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОСОФІЯ У РІЧИЦІ БАЗОВОГО АТРАКТОРА УТВЕРДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Людмила Непіпенко

Національна академія Національної гвардії України,
гуманітарний факультет, кафедра соціально-гуманітарних дисциплін
майдан Захисників України, 3, 61001, м. Харків, Україна

Стаття присвячена висвітленню ролі української історіософії в контексті базового філософського атрактора у процесі формування національної та громадянської ідентичності майбутніх офіцерів Національної гвардії України. Визначено теоретико-методологічну та соціально-практичну значущість дослідження проблеми. У *теоретико-методологічному аспекті* актуальним є світоглядне й політико-ідеологічне значення методологічних досягнень української історіософії та посткомуністичний вимір проблеми. Акцентовано увагу на новому підході до осмислення соціальної і культурної ідентичності як багатовимірного феномену, що формується через призму історичної свідомості, національних культурних кодів і ціннісних орієнтирів, політичних прагнень та ідеалів. Наголошено, що визначальним чинником для формування національної та громадянської ідентичності є «конструювання історії», яке включає вибір, інтерпретацію та трансляцію історичних подій і наративів, що служать підґрунтям для колективної пам'яті. Зауважено, що розробка концепції базового атрактора, як структурного принципу розвитку ідентичності, є інноваційним підходом, який дозволяє переосмислити роль національних наративів у трансформаційних процесах суспільства. Це створює основу для подальших наукових розвідок у сфері дослідження стійкості національних ідентичностей та їхнього впливу на соціальну динаміку. У *соціально-практичному аспекті* актуальність звернення до досліджуваної проблеми обумовлюється необхідністю подолання потужного негативного зовнішнього чинника, що становить загрозу загальноукраїнській національній та громадянській ідентичності. Підкреслено, що, окрім усього іншого, гібридна агресія РФ має на меті дестабілізацію національної ідентичності України. Активно маніпулюючи історичними міфами та наративами, російська пропаганда спрямована на формування уявлень про штучність української національної ідентичності та історії, посилення внутрішньої напруги, руйнування соціальної згуртованості та примноження ризиків розколу суспільства, створення підґрунтя для подальших дестабілізуючих процесів. Зазначено, що утвердження української національної та громадянської ідентичності є важливою складовою забезпечення національної безпеки України. Значення національної та громадянської ідентичності полягає у здатності слугувати об'єднавчим фактором для суспільства, створювати стійкі механізми соціальної інтеграції та сприяти формуванню стратегій протидії деструктивним зовнішнім впливам. Констатується, що отримані висновки дослідження мають практичний потенціал для створення комунікаційних стратегій, що сприятимуть подоланню наслідків інформаційної агресії та зміцненню національного суверенітету. Підсумовано, що враховуючи важливість забезпечення ефективної підготовки військових кадрів, які здатні реагувати на зовнішні загрози та забезпечувати національну безпеку в умовах сучасних соціокультурних і політичних трансформацій, впровадження знань з української історіософії у навчально-виховний процес НА НГУ є одним із дієвих інструментів формування національної та громадянської ідентичності майбутніх офіцерів Національної гвардії України. Методологічне підґрунтя дослідження склали принципи міждисциплінарності, наукової об'єктивності, історизму, системності, розвитку, детермінізму та соціального гуманізму. У процесі підготовки статті були використані загальнонаукові методи дослідження (когнітивний аналіз і синтез, індукція, дедукція, порівняння), а також такі методи, як теоретичний аналіз джерел з проблеми, історико-генетичний, інтерпретаційний, метод кейс-стаді, прагматичний, структурно-функціональ-

ний, метод з відтворення вузлових віх у процесі філогенезу української та російської культур. Для досягнення поставленої мети було використано наступні підходи, що найбільше відповідають специфіці предмета дослідження: цивілізаційний, синергетичний, системний, діалектичний, соціокультурний, діяльнісно-аксіологічний.

Ключові слова: історіософія, атрактор культури, базовий філософський атрактор, ідентичність, національна ідентичність, громадянська ідентичність.

На сучасному етапі соціокультурної еволюції українського суспільства проблема історіософського осмислення минулого в аспекті відновлення історичної справедливості, повернення українцям права на самовизначення та розуміння унікальності власної культури, історії та мови як важливих складових конституювання національної та громадянської ідентичності набуває принципової актуальності. В умовах триваючої гібридної агресії, інтенсивних інформаційних впливів і зростання глобалізаційних викликів питання національної самоідентифікації виступає одним із ключових чинників збереження суспільної цілісності, політичної стабільності та гарантування національної безпеки.

Українська історіософія у річищі базового атрактора утвердження національної та громадянської ідентичності виступає інтелектуальним механізмом критичного переосмислення історичних наративів, подолання імперських і колоніальних дискурсів, конструювання історичної пам'яті та зміцнення національної гідності. Інтерпретація минулого не лише як культурної спадщини, а як активного чинника суспільної трансформації постає необхідною умовою консолідації політичної нації, в якій різноманіття ідентичностей поєднується з прагненням до спільного історичного проекту майбутнього. Звернення до проблем української історіософії актуалізує цінності демократії, права і свободи як органічні складові історичного розвитку української спільноти, формуючи підґрунтя для утвердження зрілої громадянської свідомості та стабільного демократичного державотворення, інтегруючи український досвід у ширший європейський і світовий контекст цивілізаційного розвитку.

Історіософія, що у радянський період перебувала поза межами офіційної науки, здобула визнання й активне поширення в українському науковому дискурсі після репринтного видання у 1991 р. праці видатного українсько-американського науковця О. Прицака «Історіософія та історіографія Михайла Грушевського» [1]. У цілому складно переоцінити значення методологічних і концептуальних підходів О. Прицака в осмислення схеми історії України, вплив на динаміку розвитку сучасної української історіографії [2; 3].

Упродовж останніх десятиліть проблематика української історіософії, переосмислення національного історичного досвіду та формування ціннісно-світоглядних орієнтирів у контексті утвердження національної і громадянської ідентичності стала предметом зростаючого наукового інтересу. Концепту історіософії, її основній вихідній методологічній настанові як теоретичному осмисленню минулого та дієвому інструменту його поєднання з сучасним і майбутнім української державності присвятили свої праці В.О. Артюх [4–7], К.В. Кислюк [8; 9], В.А. Потульницький [10], Ю. Барабаш [11], І. Захара [12], М.О. Малиновський [13], С.Я. Рачук [14]. У площині осягнення історіософії як смислової матриці, що структурує ідентичнісні наративи українського націєтворення, забезпечуючи теоретичне підґрунтя для інтерпретації історичного досвіду в координатах національної суб'єктності важливим джерелом виступає двотомна антологія «Українська історіософія (XIX–XX ст.)» [15; 16].

У межах гуманітарної міждисциплінарності, що інтегрує історичні, філософські, політологічні, соціологічні та культурологічні методи дослідження, феномен української

цивілізаційної ідентичності осмислюється як складне й багаторівневе явище в працях провідних українських науковців Я.С. Калакури, О.О. Рафальського, М.Ф. Юрія [17; 18; 19]. Застосування цивілізаційного, антропологічного та соціокультурного підходів дозволяє простежити витоки, етапи формування та сучасну динаміку української цивілізаційної ідентичності, розглядаючи її крізь призму ціннісних матриць, історичної пам'яті, символічних кодів і структур повсякдення, що визначають специфіку українського культурного простору. Автори репрезентують системний підхід до вивчення історико-культурного й ментального підґрунтя української ідентичності, що дозволяє розглядати їх як важливі джерела для осмислення історіософії в річищі її ідентифікаційної функції в контексті сучасної безпекової, освітньої та гуманітарної політики України. Важливим внеском в осмислення динаміки української національної ідентичності та її залежності від історичних наративів є фундаментальні праці Я. Грицака [21–22]. Особливу увагу автор приділяє аналізу впливу імперських контекстів на розвиток української ідентичності (зокрема, західному її виміру), підкреслюючи необхідність критичного переосмислення національного минулого для консолідації сучасного українського суспільства. Серед наукових студій, присвячених глибинним витокам української національної свідомості, ментально-етнічним трансформаціям української ідентичності в період перебування українських земель у складі російської імперії та Габсбурзької монархії привертають увагу праці вітчизняних дослідників Я.В. Верменич [23], І. Гирича [24], відомого історика, директора Канадського інституту українських студій Альбертського університету Зенона Когута [25]. Вагоме теоретико-методологічне підґрунтя у контексті осмислення ролі історіософії в конструюванні національної та громадянської ідентичності становлять ґрунтовні праці Л.П. Нагорної, в яких українська соціокультурна ідентичність розглядається крізь призму історичної пам'яті та історичної культури [26–28]. У площині української історіософії на особливу увагу заслуговує й ґрунтовне міждисциплінарне дослідження феномену історичної пам'яті за загальною редакцією Ю. Шаповала [29] завдяки поглибленому аналізу способів, через які історичні наративи, комеморативні практики та символічно навантажені простори впливають на процеси утвердження як національної, так і громадянської ідентичності.

Комплексному науковому дослідженню історико-культурних засад феномену української ідентичності у взаємообумовленості таких її складників як національного, етнічного, а також ідентичності держави та країни присвячена монографія М.Т. Степико [30]. Міждисциплінарний підхід до осмислення ідентичності як історико-культурного феномена, вкоріненого у регіональній специфіці репрезентує дисертація О.В. Титар [31]. Історико-філософському аналізу властивостей українського менталітету, феномену національної ідентичності, впливу трансформацій українського суспільства на формування національної ідентичності українського народу присвячене дисертаційне дослідження Поліщука Р.М. [32]. Загалом проблема української ідентичності, як складного і багатогранного феномену, у контексті культурно-історичної динаміки та сучасних трансформацій стала предметом пильної уваги дослідників, серед яких Л.П. Саракун [33–35], С. Римаренко [36], О.М. Розумний [37], С.Т. Онуфрів [38; 39], К. Костянтин [40]. Особливої уваги заслуговує дисертація О.В. Дедуша, у якій уперше у вітчизняній науці представлено комплексне історіографічне дослідження вивчення української національної ідентичності в кінці ХХ – на початку ХХІ ст., простежено генезу наукового студіювання поняття «ідентичність», висвітлено класичні та модерні теорії, підходи до осмислення процесів ідентифікації націй, проаналізовано етапи еволюції наукової думки щодо проблем української ідентичності [41].

Сучасні виклики, зумовлені реаліями воєнно-політичної ситуації в Україні, ще більше актуалізували проблему утвердження національної та громадянської ідентичності

як одного з ключових чинників збереження державності, протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам, а також забезпечення національної безпеки. Підтвердженням цього є прийняття саме під час повномасштабного вторгнення РФ Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (грудень 2022 р.) [42]. Логіку практичної реалізації положень цього закону розгортає «Стратегія утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року», схвалена постановою Кабінету Міністрів України від 15 грудня 2023 р. [43; 44]. У науковому дискурсі проблема державної політики у сфері ідентичності в умовах війни знаходить концептуальне осмислення в низці праць. Зокрема, Т. Бевз аналізує процеси концептуалізації ідентичності українства в офіційних державних документах [45]. Н.В. Заяць розглядає політико-правову сутність ідентичності та національної ідеї у річизні розбудови громадянського суспільства [46]. В.А. Кириленко зосереджується на законотворчих механізмах правового забезпечення формування української національної ідентичності, вимог до національної консолідації в умовах правового режиму воєнного стану [47]. В.А. Ліпкан, спираючись на міждисциплінарні підходи та концепції дослідження держави в умовах нелінійного розвитку в межах відповідного геостратегічного ландшафту, вперше науково обґрунтовує теоретичну модель державної ідентичності як засадничого чинника реалізації Української державності, забезпечення її безпеки й стійкості в умовах гібридної війни, внутрішніх загроз і глобальних викликів [48]. Проблематиці формування ідентичності в умовах воєнних викликів та її впливу на забезпечення національної й міжнародної безпеки присвячені праці О.А. Неймарк [49], П.В. Горінова і Р.Г. Драпушка [50], С.Г. Денисюк та Я.Ф. Фокіна [51], І.І. Колосовської [52]. Динаміка колективних ідентичностей в Україні та специфіка формування ідентичності її населення в контексті російської агресії та умов гібридної війни становлять важливий об'єкт сучасного міждисциплінарного наукового дискурсу і поглибленого аналізу у працях О.М. Кіндратець і Т.І. Сергієнко [53], С. Здіорука і М. Палінчака [54], С. Яремчука, В. Дияка, К. Тушко [55], А. Сардака [56], К.О. Голденштейн [57].

Окремі уваги заслуговують дослідження прикладного характеру, спрямовані на розв'язання проблеми формування ідентичності в системі сучасної освіти та виховання, де ідентичність постає як динамічне утворення, тісно пов'язане з освітнім змістом, педагогічними технологіями й актуальним соціокультурним контекстом. Одним із помітних наукових напрацювань у межах цієї проблематики є колективна монографія за загальною редакцією К. Журби та О. Рейпольської, присвячена теоретико-методичним засадам та особливостям формування національної і громадянської ідентичності в контексті сучасного педагогічного дискурсу [58]. Проблема зв'язку освітнього середовища, ідентичності політики та національної безпеки України порушують М. Галів і О. Свійонтик [59]. Потенціал філософії у формуванні української ідентичності у здобувачів вищої освіти в умовах воєнного стану висвітлює К.М. Кириленко [60]. Не обмежуючись виключно освітньою сферою, К.О. Голденштейн досліджує символічні засоби впливу на політику ідентичності, що має прикладне значення для розробки змісту навчальних програм ціннісно-орієнтованого спрямування [61]. Трансформацію освітніх підходів щодо формування української національної ідентичності у здобувачів освіти у зв'язку з актуальними викликами – війною, міграцією, змінами в соціальній структурі розглядає Н. Давидюк [62]. Проблематика формування національної ідентичності особистості в закладах освіти безпекового профілю знайшла відображення у наукових тезах Т. Конівської та Л. Вербицької [63].

У цілому, аналітичний огляд наукової літератури засвідчує, що проблема формування національної та громадянської ідентичності крізь призму української історіософії

активно досліджується в межах міждисциплінарного наукового дискурсу, однак переважно в загальному філософському, історичному, культурологічному, політичному та освітньому контекстах. Водночас безпосередня роль української історіософії як базового атрактора у специфічному контексті військової освіти та виховання – передусім у формуванні світоглядних і морально-ціннісних орієнтацій майбутніх офіцерів Національної гвардії України – залишається недостатньо дослідженою. Це актуалізує потребу подальшого концептуально-практичного осмислення історіософських наративів як стратегічного ресурсу формування та утвердження національної та громадянської ідентичності, консолідації суспільства та зміцнення національної безпеки.

Метою статті є дослідження функціональної ролі української історіософії як базового філософського атрактора, що визначає процес формування і утвердження національної та громадянської ідентичності майбутніх офіцерів Національної гвардії України; висвітлення впливу знань з української історіософії на розвиток історичної свідомості та еволюцію морально-ціннісних орієнтацій особистості військовослужбовців, що є ключовими складовими підготовки військових лідерів, здатних ефективно забезпечувати національну безпеку і стабільність держави в умовах сучасних глобальних та внутрішніх викликів.

Сьогодні термін «історіософія», що виник у ХІХ ст., стабільно утвердився у філософському та історичному знанні України, попри відсутність усталеного універсального визначення. Проте лише після здобуття державної незалежності це поняття інституалізувалося в науковому обігу вітчизняної гуманітаристики, набувши системної методологічної функції. До того його вживання обмежувалося переважно філософськими, історичними, суспільно-політичними та публіцистичними працями української діаспори [9, с. 9–10; 13, с. 14–17].

Посилений науковий інтерес до проблематики історіософії зумовлений необхідністю глибшого осмислення цивілізаційної специфіки українського історичного шляху, актуалізацією потреби в ідентифікації власної культурно-цивілізаційної самобутності, а також прагненням до концептуального осягнення внутрішніх механізмів історичного розвитку. Такий підхід набуває особливої значущості в контексті потреби формування стратегічного бачення національного поступу, розв'язання ключових завдань демократизації, модернізації та консолідації українського суспільства як політичної нації.

Історіософія розглядається як філософська рефлексія над історією, спрямована на виявлення її смислових констант, закономірностей перебігу та внутрішньої логіки трансформацій. Вона охоплює теоретичне моделювання історичного процесу, включаючи його структурні схеми, періодизаційні рамки, типологію соціокультурних формацій і механізми інституційного розвитку. Історіософія не лише осмислює минуле як культурно-політичний феномен, але й виконує світоглядну функцію, формуючи засадничі орієнтири для розуміння національного шляху, виявлення провідних ідей суспільного поступу. Як онтологія історичного буття, історіософія має вагоме практичне значення, адже функціонує не лише як інструмент ретроспективного аналізу, а й як ціннісне-настановна парадигма, що відіграє визначальну роль у формуванні історичної свідомості, політичної культури та колективної ідентичності нації [9, с. 30, 35; 20, с. 14–15; 12, с. 90, 91, 94, 95].

Вкоріненість у національному контексті становить онтологічну ознаку історіософського знання, оскільки саме національна традиція надає йому ціннісного вектору та змістовного наповнення. У межах історіософії цілком допустимими є вияви ірраціональності, емоційно-етичного осмислення минулого, а також політико-ідеологічної інтерпретації, що формуються в результаті переживання історії як елемента культурної ідентичності. У цьому контексті українська історіософія постає як інтерпретативна парадигма, що визнає

специфіку національного світогляду, зокрема «кордоцентричну» ментальність як стрижневу характеристику українського способу історичного самопізнання. Вона акцентує на політико-культурній самотності українського історичного досвіду, розглядаючи його не лише як частину всесвітнього процесу, а як автономне джерело смислів, яке формує унікальний простір цінностей, наративів та ідентичностей [9, с. 38, 249–251; 13, с. 17–20].

Історіософія, перебуваючи у складному діалозі з історичною наукою, формує з нею відношення методологічного перетину, що виявляється у використанні емпіричних даних для філософського аналізу історичних процесів. Залучаючи фактичний матеріал, вона водночас трансцендує за межі суто емпіричного, прагнучи осмислити глибинні смисли історії, її телеологію та ціннісну орієнтацію. Зацікавленість культурною самотністю власного народу, рефлексія над історичною долею та ідеями, що визначають національний поступ, зближують історіософію з філософією національної ідеї. У цьому контексті історіософія постає не лише як інтерпретативні межі осмислення минулого, а й як концептуальний простір, у якому здійснюється ціннісна артикуляція колективного буття, що сприяє формуванню національної самосвідомості та стратегічного бачення майбутнього.

Зважаючи на національно-ідентифікаційну природу історіософії, особливої уваги потребує вияв принципових розбіжностей між українською та російською історіософськими традиціями [8; 9, с. 21; 13, с. 18]. На відміну від дискурсу української історіософії, що формувався в руслі обґрунтування, утвердження і захисту національної ідентичності, легітимації державотворчих процесів і культурної самотності, російська історіософія значною мірою функціонує як засіб інструменталізації імперської та неоімперської ідеології. У сучасному геополітичному контексті російська історіософія продукує наративи, що обґрунтовують особливу «цивілізаційну місію» РФ як центру євразійської культури, водночас ставлячи під сумнів легітимність української державності, культури та історичної суб'єктності. Такі історіософські конструкції формують когнітивну рамку, у межах якої виправдовується агресія проти України як «історичне повернення» або «відновлення єдності». У цьому контексті російська історіософія виконує не лише інтерпретаційну, але й мобілізаційно-пропагандистську функцію, легітимуючи насильницькі дії через апеляцію до суб'єктивно-спекулятивних ідей про «історичні права» та міфів про «один народ». Тим часом українська історіософія протистойть меншовартісним трактуванням вітчизняної історії, нав'язаним через парадигми зовнішнього історичного домінування (найчастіше польського та російського), виступає засобом інтелектуального опору, що артикулює правові, моральні та культурні підвалини української ідентичності, політичної суб'єктності та цивілізаційного самовизначення. Звідси історіософія у XXI ст. постає не лише як філософське осмислення історії, а й як інструмент ідеологічної боротьби, що здатен як сприяти гуманітарній безпеці, так і, у випадку її маніпулятивного використання, ставати фактором ескалації воєнних конфліктів.

Тим самим, історіософія, як один із засадничих напрямів філософського знання, виконує інтегративну функцію у сфері гуманітарного осмислення історичного буття народу, формуючи концептуальне підґрунтя для формування цілісного розуміння національного досвіду. В українському контексті історіософія набула особливої не лише теоретико-пізнавальної, а й практичної та політико-ідеологічної значущості як теоретико-світоглядна матриця, що задає смислові вектори осмислення історичного шляху нації та її долі [9, с. 215–228; 14, с. 86–87]. Саме в цій якості вона функціонує як базовий філософський атрактор: структурний центр, що впорядковує та спрямовує процеси формування й утвердження національної та громадянської ідентичності, зокрема в умовах трансформаційних викликів, які постають перед державою в сучасному глобалізованому світі.

У контексті синергетичної методології поняття атрактор вживається для позначення стійкого стану або тенденції, до яких прагне система, незалежно від початкових умов її розвитку. У буквальному значенні атрактор (від англ. *attract* – притягати) – це центр притягання, смисловий або структурний фокус, навколо якого згруповуються події, процеси, ідеї [64, с. 174, 176; 65, с. 195; 66, с. 151; 67; 68, с. 77–78]. У соціокультурному вимірі атрактором виступають такі консолідуючі чинники, як центральна ідея, цінність або архетип, колективні уявлення, ідеологеми, які чинять притягальний вплив на свідомість та поведінкові стратегії суспільства. На відміну від них, базовий філософський атрактор є глибинною смисловою структурою, яка визначає напрям філософського мислення, світоглядної і ціннісної орієнтації суспільства. Він функціонує як раціонально-духовний центр притягання, у якому концентруються знання, уявлення про буття, смисли, що забезпечують онтологічну і культурну стабільність. У контексті національної ідентичності базовий філософський атрактор виступає як ментальна матриця, яка упорядковує уявлення про історичний шлях, призначення народу, його місце у світовому просторі. Українська історіософія виконує роль такого смислового атрактора, що структурує колективну пам'ять, задає вектори інтерпретації минулого, і тим самим впорядковує уявлення про національну долю. Вона виступає не лише як пізнавальна дисципліна, а як базовий світоглядний модус, який консолідує суспільство навколо певної візії історичного буття. Її функція – не просто інтерпретувати історичні факти, а наповнювати їх символічним і смисловим змістом, який виконує роль ідентифікаційної опори для нації. У цьому сенсі, історіософія постає не лише як форма ретроспективного осмислення історії, а як футурологічний навігатор, що впорядковує уявлення про національну долю, формує рамки для самоусвідомлення і вказує на можливі (чи бажані) вектори розвитку. Синергетична парадигма дозволяє осмислити історіософію як форму нелінійної рефлексії, де історичні події постають не як завершені факти, а як випромінювання смислів через нелінійні зв'язки минулого, теперішнього і майбутнього. В українському контексті історіософія стає базовим філософським атрактором ідентичності, що впорядковує культурну пам'ять, спрямовує громадянське становлення і визначає місце нації в глобальному світі.

Національна ідентичність постає як усвідомлене відчуття належності особи до певної соціокультурної спільноти, яка визначається спільністю стилю життя, системою ціннісних орієнтирів, культурних практик і суспільно-політичних норм. У цьому контексті вона є невід'ємним компонентом життєвого світу колективного «Ми», що забезпечує інтеграцію індивідів через систему спільних символів, наративів і механізмів ідентифікації. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», ухвалений 13 грудня 2022 р., надає нормативне визначення української національної ідентичності як стійкого «усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями» [42]. Це формулювання конкретизує зміст національної ідентичності, закріплюючи її багатовимірність як культурного, історичного та громадянського явища, що має ключове значення для державотворення та соціальної єдності. Щодо української громадянської ідентичності, то вона визначається як стійке усвідомлення свого політико-правового зв'язку з Україною, українським народом і громадянським суспільством.

Доцільно підкреслити, що національна і громадянська ідентичності мають динамічну природу, оскільки перебувають під постійним впливом соціальних трансформацій, культурних зрушень, а також зовнішньополітичних і геополітичних чинників. Вони здатні

не лише слугувати консолідуючим чинником, сприяючи солідарності в межах державної спільноти і національного колективу, але й потенційно стати джерелом соціальної напруги та конфліктів у разі розбіжностей в інтерпретації їх змісту з боку різних соціальних груп.

Не викликає сумнівів, що національна та громадянська ідентичності є складними і багатовимірними конструктами, які відображають взаємодію індивіда з політичними інституціями, культурними нормами, суспільними практиками та колективною пам'яттю. Вони функціонують як регулятивний механізм соціальної поведінки, виступаючи водночас засобом символічного впливу та соціального інтегрування. Формування цих ідентичностей є не лише важливим завданням освітньої політики, а й елементом стратегічного забезпечення національної безпеки, державної стійкості та громадянської єдності в умовах внутрішніх і зовнішніх викликів.

Інтегрована структура національної та громадянської ідентичності репрезентується як складна поліструктурна система, що включає когнітивний, аксіологічний, афективний та конативний ключові компоненти. Когнітивний компонент охоплює усвідомлення особистістю власної етнічної належності, ідентифікацію себе як представника певної нації та громадянина держави, знання національної історії, символіки, мови, культурних традицій, базових цінностей української ідентичності, розуміння регіональної етнокультурної специфіки, а також сформовані образно-символічні уявлення про державу, громадянство та соціальну роль індивіда в межах громадянського суспільства. Аксіологічний компонент ґрунтується на національній ідеї та виявляється в прихильності до українських культурних, моральних і державницьких цінностей, традицій, звичаїв, мови, фольклору, історичної пам'яті та національної символіки. Він також передбачає суб'єктивну значущість членства у національній і громадянській спільнотах. Афективний компонент визначає емоційно-чуттєве ставлення особистості до своєї національної та громадянської ідентичності. Це, зокрема, ступінь емоційної прив'язаності, рівень відданості, переживання гордості, сорому, патріотизму, емоційна валентність образу «національного Я», а також переживання приналежності («моє/не моє»). Конативний компонент (мотиваційно-поведінковий) характеризує готовність особистості до практичного втілення ідентичнісних установок у соціальній взаємодії. Він реалізується через участь у національно зорієнтованій діяльності, ступінь готовності захищати суверенітет держави, сприяти її розбудові, через дотримання громадянських обов'язків, активність у захисті прав і свобод, залученість або дистанціювання у стосунках з державою й громадянським суспільством [69; 70; 71]. У сукупності ці компоненти відображають багатовимірну взаємодію особистості з національно-культурним середовищем, політичними інституціями, суспільними нормами та історичною пам'яттю, формуючи цілісну модель національної та громадянської ідентичності.

Формування та інтеріоризація ідентичностей відбувається у межах процесу національно-громадянської соціалізації, що має складну, багаторівневу природу. Цей процес детермінується функціонуванням мови та інших семіотичних кодів, через які структурується досвід індивідів та колективів. Ідентичності, по суті, є дискурсивними конструктами, що формуються в межах історіософських практик репрезентації, ідеологічно маркованих та спрямованих на легітимацію певного бачення минулого і, відповідно, сучасного соціального порядку. Вони реалізуються через мовлення й мислення, маючи логічно структуровану аргументацію, що ґрунтується на глибинних ціннісних парадигмах. У цьому контексті історіософія відіграє ключову роль, оскільки саме вона задає рамки інтерпретації історичного досвіду, що впливає на уявлення про теперішнє та проектує майбутнє. Історіософські наративи, циркулюючи в межах національного дискурсу, легітимізують уявлення про національну спільність, наповнюючи її смисловим змістом. Ці наративи артикулю-

ються через ідеологічно навантажені канали – зокрема, в політичному, науковому, освітньому, медійному, військовому та спортивному полях, де відбувається інституціоналізація й ретрансляція відповідних ідентифікаційних моделей.

Освіта в сучасному соціокультурному контексті розглядається не лише як інституційна структура, а й як універсальний комунікативний простір, у межах якого здійснюється формування та трансформація світоглядної картини світу, системи ціннісних орієнтацій, моделей поведінки й соціальної ідентичності особистості. У цьому вимірі особливого значення набуває студіювання української історіософської проблематики в процесі вивчення курсантами Національної академії Національної гвардії України соціально-гуманітарного блоку дисциплін, що сприяє утвердженню національної та громадянської ідентичності майбутніх офіцерів.

Вагомим інструментом промоції української історіософії в освітньому середовищі Академії виступають навчальні курси з філософії, філософії культури, теорії та практики аргументації, що не лише акумулюють філософсько-культурні сенси, але й функціонують як засоби формування критичного мислення, ідентифікаційних моделей та ціннісно-світоглядних настанов. Ці дисципліни спрямовані на розвиток ідентичнісного мислення як специфічної форми суспільно-філософської рефлексії, яка базується на уявленні про колективне «Я» як носія унікальної історичної, культурної, мовної та духовної спадщини. Ідентичнісне мислення, у цьому сенсі, виступає механізмом конструювання, оновлення й легітимації національної та громадянської ідентичності, окреслюючи смислові горизонти самопізнання спільноти, її історичної тяглості та політичної суб'єктності.

У курсі філософії проблематика української ідентичності в історіософському вимірі висвітлюється, зокрема, в межах таких тем, як «Філософське знання в контексті завдань формування світоглядної та філософсько-методологічної культури майбутніх офіцерів НГУ» та «Українська філософія як культурно-історичний феномен», де акцентується увага на ролі національної філософської традиції у формуванні світоглядної позиції захисника Батьківщини. Крім того, означена проблематика опосередковано розкривається в річизі актуальних тем сьогодні в контексті філософського аналізу сутності і структури свідомості, феномену суспільної свідомості та її структури, а також суспільства як цілісної соціокультурної системи.

Суттєву роль у формуванні національної та громадянської ідентичності майбутніх офіцерів НА НГУ в контексті української історіософії відіграє навчальна дисципліна «Філософія культури». Це забезпечується включенням до робочої програми навчальної дисципліни низки проблем, які опановують здобувачі освіти, серед яких: культурна політика держави як чинник утвердження національної ідентичності; національна ідентичність у контексті міжкультурної комунікації; аксіологічний вимір культури – зокрема цінності справедливості, рівності, свободи, демократії як конституційних основ, що впливають із людської гідності; менталітет як глибинна характеристика культури; ціннісні домінанти духовної культури українства та росіян; православний чинник і месіанський характер російського менталітету; культура крізь призму ідентичності; взаємозв'язок національної ідентичності та політичного режиму; проблематика буття та історичної самоідентичності української культури; культурне підґрунтя російської національної ідеї; особливості формування й розвитку української та російської культурних ідентичностей; війна як фактор ідентичності; українська ідентичність як об'єкт російської агресії і засадничий чинник протидії їй; історичні корені імперської політики росії щодо України; етнокультурний чинник у російській агресії; маніпулятивні історіософські наративи рф у контексті російсько-української війни; соціокультурний вимір військової агресії росії; пам'ять культури як знаково-комунікативний феномен.

Формування національної та громадянської ідентичності майбутніх офіцерів Національної гвардії України здійснюється також у межах опанування навчального курсу «Теорія і практика аргументації», Розгляд проблем агресивної аргументації, агресивних тез, аргументів та правил умовиводів у контексті історіософського дискурсу і російської агресії проти України в курсі «Теорія і практика аргументації» спрямований на формування критичного мислення та ідентифікацію маніпулятивних історіософських наративів. Це є ключовим інструментом протидії інформаційній агресії та водночас сприяє зміцненню національної та громадянської ідентичності майбутніх офіцерів Національної гвардії України.

Таким чином, історіософія, будучи одним із ключових напрямів філософського знання, виконує багаторівневу функцію в структурі гуманітарного дискурсу, маючи не лише теоретичне, а й прикладне, політичне та ідеологічне значення. Як форма рефлексивного осмислення історичного буття, вона забезпечує глибоке проникнення у закономірності соціокультурного розвитку, виявляє смисли історичного часу, колективної пам'яті та ціннісних трансформацій. Українська історіософія виступає ключовим атрактором у формуванні національної та громадянської ідентичності майбутніх офіцерів Національної гвардії України, забезпечуючи глибоке осмислення історичних, культурних та ціннісних основ українства. Включення історіософських аспектів у освітній процес сприяє розвитку критичного мислення, протидії маніпулятивним наративам і зміцненню морально-етичних засад військовослужбовців, що є необхідною передумовою для ефективного забезпечення національної безпеки і державної стабільності в умовах сучасних викликів.

Перспективи подальших наукових досліджень полягають у комплексному аналізі впливу історіософських наративів на конструювання ідентичності в умовах динамічних соціокультурних трансформацій сучасного суспільства, розробці інноваційних методологічних засад інтеграції української історіософії в систему військової освіти, а також у вивченні ефективності застосування історіософських концептів як інструментів протидії інформаційній агресії та засобів консолідації національно-державного простору.

Список використаної літератури

1. Прицак О. Історіософія та історіографія Михайла Грушевського / Ред. І. Бречак. Київ; Кембрідж, 1991. 80 с. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=2&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&Image_file_name=book/0016596.pdf&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=0
2. Потульницький В. Внесок Омеляна Прицака у розвиток досліджень з історії України: тематичний, методологічний та концептуальний аспекти. Омелян Прицак: життєпис, спадщина, наукові інтереси: до 100-річчя від дня народження: збірник наукових праць / редкол.: О. Бубенок, Ю. Кочубей, В. Потульницький, Т. Сидорчук, Т. Ярошенко; упоряд. Т. Сидорчук. Київ: НаУКМА, 2021. С. 130–157. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/27449867-dc76-48e4-938f-8ec37a5ef424/content>
3. Галенко О.І. Що таке історія України?: Ревізуючи теорему О. Прицака. Омелян Прицак: життєпис, спадщина, наукові інтереси: до 100-річчя від дня народження: збірник наукових праць / редкол.: О. Бубенок, Ю. Кочубей, В. Потульницький, Т. Сидорчук, Т. Ярошенко; упоряд. Т. Сидорчук. Київ: НаУКМА, 2021. С. 158–172. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a4770858-aa26-4f3c-9c40-b34998708dc4/content>
4. Артюх В.О. Тяглість історії й історія тяглості: українська філософсько-історична думка першої половини XX століття: монографія. Суми: Вид-во СумДУ, 2010. 266 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/324254542.pdf>
5. Артюх В. Історіософія Пантелеймона Куліша: від романтизму до позитивізму. *Світосгляд – Філософія – Релігія: Збірник наукових праць*. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2012.

- Вип. 3. С. 5–17. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/37129/3/kulish.pdf>
6. Артюх В.О. Історіософія Миколи Костомарова. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Сер.: Теорія культури та філософія науки*. 2012. № 995. Вип. 46. С. 128–133. URL: <https://periodicals.karazin.ua/thcphs/article/view/2440/2182>
 7. Артюх В. Це слов'янське слово «історіософія». *Людинознавчі студії. Філософія*. 2013. Вип. 28. С. 17–29. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Lstudf_2013_28_4
 8. Кислюк К.В. Російська та українська історіософія: подібність у розбіжностях. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2007. Вип. 63. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/74505/08-Kyslyuk.pdf?sequence=1>
 9. Кислюк К.В. Історіософія в українській культурі: від концепту до концепції: монографія. Х.: ХДАК, 2008. 288 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/379143804_ISTORIOSOFIA_V_UKRAINSKIJ_KULTURI_vid_konceptu_do_koncepcii_Monografia
 10. Потульніцький В.А. Україна і всесвітня історія: історіософія світової та української історії XVII–XX століть. Київ: Либідь, 2002. 478 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0001702
 11. Барабаш Ю. Історіософія Тараса Шевчанка. *Слово і Час*. 2004. № 3. С. 15–37. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/172441/03-Barabash.pdf?sequence=1>
 12. Захара І. Проблеми історіософії у суспільно-політичному вимірі. Проблеми гуманітарних наук. *Філософія*. 2013. Вип. 31. С. 90–105. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Pgn_2013_31_10
 13. Малиновський М.О. Українська історіософія: стан і перспективи вивчення. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2014. Вип. 44. С. 13–22. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=hak_2014_44_4
 14. Рачук С.Я. Національні історіософські ідеї в контексті сучасного розвитку України. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2023. Вип. 2(178). Т. 1. С. 76–93. URL: https://www.researchgate.net/publication/376327515_Nacionalni_istoriosofski_idei_v_konteksti_sucasnogo_rozvitku_Ukraini
 15. Українська історіософія (XIX–XX ст.): антологія: у 2 частинах / упор. В.О. Артюх. Суми: Вид-во СумДУ, 2011. Ч. 1. 250 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/362431297_Ukrainska_istoriosofia_HIH-HHst_antologija_u_dvoh_castinah_Sumi_Vid-vo_SumDU_2011_C_1_250_s
 16. Українська історіософія (XIX–XX ст.): антологія: у 2 частинах / упор. В.О. Артюх. Суми: Вид-во СумДУ, 2011. Ч. 2. 271 с. URL: <http://history.org.ua/LibegUA/978-966-657-381-3/978-966-657-381-3.pdf>
 17. Калакура Я.С. Українська культура: цивілізаційний вимір / Я.С. Калакура, О.О. Рафальський, М.Ф. Юрій. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2015. 496 с. URL: https://ipien.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/rafalskyi_kultura_192.pdf
 18. Калакура Я.С. Ментальний вимір української цивілізації / Я.С. Калакура, О.О. Рафальський, М.Ф. Юрій. Київ: Генеза, 2017. 560 с.

19. Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність / авт. кол.: О. Рафальський (керівник), Я. Калакура (науковий редактор), О. Калакура, М. Юрій. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2022. 512 с. URL: <https://ipien.gov.ua/wp-content/uploads/2022/05/Tsyvilizatsijna-identychnist-ukrainstva..pdf>
20. Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. [Навч. посібник]. Київ: Генеза, 1996. 360 с. URL: <https://uamoderna.com/biblioteka/hrytsak-naryse-istorii-ukrainy/>
21. Грицак Я. Нариси з історії України: формування української модерної нації. Київ: Генеза, 2000. 249 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Hrytsak_Yaroslav/Narys_istorii_Ukrainy.pdf
22. Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. 5-е вид. Київ: Портал, 2022. 516 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Hrytsak_Yaroslav/Podolaty_mynule_hlobalna_istoria_Ukrainy.pdf?PHPSESSID=i50ul1s6vtd2eq11f012sgctn4
23. Верменич Я.В. Конструювання української ідентичності: національні й регіональні проекти другої половини XIX – початку XX ст. / відп. ред. В.А. Смолій. Київ: Інститут історії НАН України, 2016. 356 с. URL: https://www.academia.edu/32665618/Верменич_Я_В_КОНСТРУЮВАННЯ_УКРАЇНСЬКОЇ_ІДЕНТИЧНОСТІ_національні_й_регіональні_проекти_другої_половини_XIX_початку_XX_ст
24. Гирич І. Українські інтелектуали і політична окремішність (середина XIX – початок XX ст.): монографія. К.: Український письменник, 2014. 496 с.
25. Когут З. Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної та модерної історії України. Київ: Критика, 2004. 352 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kohut_Zenon/Korinnia_identychnosti.pdf
26. Нагорна Л.П. Історична культура: концепт, інформаційний ресурс, рефлексивний потенціал. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2014. 382 с. URL: <https://ipien.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/historical-culture.pdf>
27. Нагорна Л.П. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. К., ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. 328 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Nahorna_Larysa/Istorychna_pamiat_teorii_dyskursy_refleksii.pdf
28. Нагорна Л.П. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. К., ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2011. 272 с. URL: https://ipien.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/nagorna_site_133.pdf
29. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід / [Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко та ін.]; за загальною редакцією Ю. Шаповала. Київ: ІПіЕНД, 2013. 600 с. URL: https://ipien.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/culture_of_historical_memory_163.pdf
30. Степико М.Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія. К.: НІСД, 2011. 336 с. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2012-09/Ident-62307.pdf>
31. Титар О.В. Українські національно-культурні ідентичності Слобожанщини у контексті глобалізації: філософсько-антропологічний вимір: автореф. дис. ... д-ра філос. наук: 09.00.04. Харків, 2016. 35 с. URL: <https://ekhnuir.karazin.ua/server/api/core/bitstreams/c76cbd9b-1a25-4d71-9142-360da2df2058/content>
32. Поліщук Р.М. Культурна ідентичність як субстанційний чинник формування світогляду українського народу в епоху глобалізації: дис. ... канд. філос. наук: 09.00.05. Львів, 2017. 215 с. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/01/dis_polishchuk.pdf
33. Саракун Л.П. Криза національної ідентичності: причини та прояви. *Гуманітарний часопис*. 2012. № 4. С. 70–74. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&_S21P03=FILA=&_S21STR=gumc_2012_4_12

34. Саракун Л.П. Культурна політика сучасної України: монографія. Ніжин, 2016. 205 с. URL: <https://dspace.nuft.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f35d8594-e67a-410e-ac96-1e9c002d0add/content>
35. Саракун Л. Космополітична / національна ідентичність у контексті глобалізованої сучасності. *Університетська кафедра*. 2016. № 5. С. 149–158. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/197256286.pdf>
36. Римаренко С. Глобалізація та криза ідентичності. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2017. Вип. 5–6 (91–92). С. 171–181. URL: https://ipriend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/nz_91-92_93.pdf
37. Розумний О.М. Феномен національної ідентичності. комплементарність і національна свідомість. *Українська політична нація: проблеми становлення: зб. наук. ст. / за ред. М.М. Розумного (заг. ред.), М.Т. Степика, В.М. Яблонського*. К.: НІСД, 2012. С. 164–173. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2012-12/ukr_nasya-c7129.pdf
38. Онуфрив С. Трансформація ідентичності українського суспільства під час революції гідності. *Вісник Львівського університету. Серія Журналістика*. 2016. Вип. 41. С. 225–231 URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/journalism/article/viewFile/7392/7393>
39. Онуфрив С.Т. Євромайдан: дискурс ідентичності (медійний ракурс). *Соціальні комунікації: теорія і практика. Науковий журнал*. К., 2016. Т. 3. С. 7–12. URL: https://www.researchgate.net/profile/Hanna-ganna-Anna-Onkovych/publication/330533971_MEDIASKOLA_NA_KINBURNI_-_AVTORSKIJ_KULTURNO-OSVITNIJ_PROEKT/links/5c46c4a4458515a4c7377ae6/MEDIASKOLA-NA-KINBURNI-AVTORSKIJ-KULTURNO-OSVITNIJ-PROEKT.pdf
40. Костянтин К. Українська ідентичність: історико-культурні ретроспективи та сучасні перспективи. *Філософська думка*, 2018, № 3. С. 48–65. URL: <file:///D:/Downloads/416-Article%20Text-641-1-10-20200714.pdf>
41. Дедуш О.В. Історіографія дослідження української національної ідентичності в кінці XX – на початку XXI століть: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.05. Київ, 2021. 215 с. URL: https://www.academia.edu/53273423/Дедуш_О_В_Історіографія_дослідження_української_національної_ідентичності_в_кінці_XX_на_початку_XXI_століть_дис_канд_іст_наук_07_00_05_етнологія_Київ_ІМФЕ_ім_М_Т_Рильського_НАНУ_2021_215_с
42. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 13.12.2022. № 2834-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>
43. Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023–2025 роках: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.12.2023 р. № 1322. Дата оновлення: 05.02.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1322-2023-%D0%BF#Text>
44. Стратегія утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року: схвалено постановою Кабінету Міністрів України від 15.12.2023 р. № 1322. Дата оновлення: 05.02.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1322-2023-%D0%BF#Text>
45. Бевз Т. Концептуалізація ідентичності українства в офіційному дискурсі. *Українознавство*. 2021. № 4(81). С. 31–46. URL: <http://journal.ndiu.org.ua/issue/view/14744>
46. Заяць Н.В. Національна ідентичність як основа для розвитку політичної нації в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2022. Вип. 56. С. 28–32. URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc56/6.pdf>

47. Кириленко В.А. Законодавчі основи державної політики формування української національної ідентичності в умовах правового режиму воєнного стану. *Вісник НТУУ «КПІ»*. Політологія. Соціологія. Право. 2024. Вип. 3(63). С. 71–79. URL: <https://visnyk-ppsp.kpi.ua/article/view/313505/304466>
48. Ліпкан В.А. Державна ідентичність: новий термін політичної та правової науки. *Регіональні студії*. 2024. № 38. С. 33–40. URL: <https://goal-int.org/derzhavna-identichnist-novij-termin-politichnoyi-ta-pravovoyi-nauki/>
49. Неймарк О. Формування українського гуманітарного простору в контексті забезпечення національної безпеки держави. *Таврійський науковий вісник. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2021. № 3. С. 77–84. URL: <https://journals.ksauniv.ks.ua/index.php/public/article/view/121>
50. Горінов П.В., Драпушко Р.Г. Становлення національної ідентичності українців як основа національної безпеки української держави. *Юридичний науковий електронний журнал. Електронне наукове фахове видання*. Запоріжжя: Запорізький національний університет. 2022. № 10. С. 26–30. URL: http://lsej.org.ua/10_2022/10_2022.pdf
51. Денисюк С.Г., Фокін Я.Ф. Національна ідентичність як фактор міжнародної безпеки: політико-правовий аналіз. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Питання політології*. 2023. Вип. 44. С. 19–25. URL: <https://periodicals.karazin.ua/politology/issue/view/1418/1910>
52. Колосовська І.І. Концептуалізація феномену ідентичності як складової національної безпеки: публічно-управлінський вимір. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*, 2025. № 15. <https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2025-15-02-02>
53. Кіндратець О.М., Сергієнко Т.І. Особливості формування ідентичності українців в умовах гібридної війни. *Політикус. Науковий журнал*. 2021. Вип. 1. С. 40–46. URL: http://politicus.od.ua/1_2021/6.pdf
54. Здіорук С., Палінчак М. Вплив московського патріархату на національну ідентичність у контексті війни росії супроти України. *Україна дипломатична. Науковий щорічник*. Київ, 2022. С. 366–377. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/46487>
55. Яремчук С., Дяк В., Тушко К. Проблеми формування української культурної ідентичності в умовах війни. *Грані. Науково-теоретичний альманах*. 2023. Т. 26. № 1. С. 105–111. URL: <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1851>
56. Сардак А. Феномен національної ідентичності в умовах інформаційної війни. *Журнал соціальної та практичної психології*. 2024. № 3. С. 87–91. <https://journals.univ.zhitomir.ua/index.php/psy/article/view/136>
57. Голденштейн К.О. Процес і специфіка наукового осмислення символічної складової національної ідентичності. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія політичні науки*. 2024. № 9. С. 89–95. URL: <https://jvestnik-politology.donnu.edu.ua/article/view/16357>
58. Утвердження української національної та громадянської ідентичності: монографія / за заг. ред. К. Журба, О. Рейпольська. Київ: «Компрінт». 2024. 232 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741358/1/Монографія%20Ідентичність.pdf>
59. Галів М., Свійонтик О. Освіта як складова національної безпеки України в умовах сучасної російсько-української війни: правові засади, проблеми, досвід і завдання. *Молодь і ринок. Щомісячний науково-педагогічний журнал*. 2023. № 3(211). С. 25–31. URL: <http://mir.dspu.edu.ua/article/view/277194>
60. Кириленко К.М. Формування української ідентичності в процесі викладання курсу «Філософія» в закладі вищої освіти за умов воєнного стану. *Вісник Національної ака-*

- демії керівних кадрів культури і мистецтв: наук. журнал. 2022. № 3. С. 10–15. URL: https://nakkkim.edu.ua/images/Instytutu/Akademiia/Vydannia/Visnyk/Visnyk_3_2022.pdf
61. Голденштейн К.О. Символічні засоби формування політики ідентичності. *Політичне життя*. 2024. № 2. Лип. С. 150–156. URL: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/16105>
62. Давидюк Н. Вплив соціальних змін на формування в здобувачів освіти української національної ідентичності. *Нова педагогічна думка*. 2024. № 2. Т. 118. С. 81–85. URL: <http://npd.roippo.org.ua/index.php/NPD/article/view/635>
63. Конівіцька Т., Вербицька Л. Формування національної ідентичності особистості в закладах освіти безпечного спрямування. *Особистість в екстремальних умовах: матеріали XII Всеукр. наук.-практ. конф., м. Львів, 23 квіт. 2025 р.* Львів, 2025. С. 301–305. URL: <https://sci.ldubgd.edu.ua/jspui/handle/123456789/15884>
64. Мельник В.В. Культура як єдиний соціальний, культурний та глобальний організм: філософсько-антропологічний аналіз. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2007. Вип. 28. С. 173–182. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=znpvgvzdia_2007_28_19
65. Мельник В.В. Синергетична методологія культури як єдиного глобального організму. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2013. Вип. 53. С. 194–203. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=znpvgvzdia_2013_53_22
66. Мельник В.В. Соціально-філософська концептуалізація мегасоціуму як глобального організму в контексті синергетичної методології. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2014. Вип. 57. С. 150–160. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=znpvgvzdia_2014_57_16
67. Березинський В.П. «Дивний аттрактор» як архетипна структура самоорганізації політичної системи. *Політологічні записки*. 2013. № 7. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Polzap_2013_7_26
68. Березинський В. Культурно та психологічно обумовлені форми соціально-політичної атрактивності. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2013. Вип. 3. С. 77–83. URL: http://www.fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/3_2016/3_2016.pdf
69. Желанова В.В., Матвієнко О.В. Національно-культурна ідентичність особистості: сутність та структура. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Вип. 49. Т. 1. С. 17–20. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2022/49/part_1/3.pdf
70. Петровська І.Р. Рівні та структура громадянської ідентичності особистості. *Психологічні перспективи*. 2017. Вип. 30. С. 157–171. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Ppst_2017_30_16
71. Петровська І.Р. Трирівнева структура громадянської ідентичності особистості. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. Київ, 2020. № 46(49). С. 131–138. URL: https://www.researchgate.net/publication/348015677_Tririvneva_struktura_gromadanskoj_identichnosti_osobistosti

UKRAINIAN HISTORIOSOPHY IN THE FRAMEWORK OF THE FUNDAMENTAL ATTRACTOR OF ESTABLISHING NATIONAL AND CIVIC IDENTITY

Liudmyla Nepipenko

*National Academy of the National Guard of Ukraine,
Faculty of Humanities, Department of Social and Humanitarian Sciences
Maidan Zakhysnykiv Ukrainy, 3, 61001, Kharkiv, Ukraine*

The article is dedicated to highlighting the role of Ukrainian historiography in the context of the basic philosophical attractor in the process of shaping the national and civic identity of future officers of the National Guard of Ukraine. The theoretical and methodological, and socio-practical significance of studying the issue has been determined. In *the theoretical and methodological aspect*, the worldview, political and ideological importance of the methodological achievements of Ukrainian historiography and the post-communist dimension of the issue are relevant. Emphasis is placed on a new approach to understanding social and cultural identity as a multidimensional phenomenon, shaped through the prism of historical consciousness, national cultural codes, value orientations, political aspirations and ideals. It is emphasized that the determining factor in the formation of national and civic identity is the “construction of history” which includes the selection, interpretation, and transmission of historical events and narratives that serve as the foundation for collective memory. It is noted that the development of the concept of the basic attractor as a structural principle for the development of identity is an innovative approach that allows for a rethinking of the role of national narratives in the transformational processes of the society. This creates a foundation for further scientific research in the field of studying the resilience of national identities and their impact on social dynamics. In the *socio-practical aspect*, the relevance of addressing the problem under study is determined by the need to overcome the powerful negative external factor that poses a threat to the countrywide national and civic identity of Ukraine. It is emphasized that, among other things, Russia’s hybrid aggression aims to destabilize Ukraine’s national identity. Actively manipulating historical myths and narratives, Russian propaganda aims to form perceptions about the artificial nature of Ukrainian national identity and history, amplifying internal tension, undermining social cohesion, increasing the risks of societal split, and creating the foundation for further destabilizing processes. It is pointed out that the consolidation of Ukrainian national and civic identity is an important component of ensuring Ukraine’s national security. The importance of national and civic identity lies in its ability to serve as a unifying factor for society, creating resilient mechanisms for social integration and contributing to the formation of strategies to counter destructive external influences. It is stated that the conclusions drawn from the study have practical potential for creating communication strategies that will help overcome the consequences of information aggression and strengthen national sovereignty. It is concluded that, considering the importance of ensuring the effective training of military personnel capable of responding to external threats and ensuring national security in the context of modern sociocultural and political transformations, the integration of knowledge of Ukrainian historiography into the educational process of the National Academy of the National Guard of Ukraine is one of the effective tools for forming the national and civic identity of future officers of the National Guard of Ukraine. The methodological foundation of the research was based on the principles of interdisciplinarity, scientific objectivity, historicism, systemism, development, determinism, and social humanism. The research process involved general scientific methods (cognitive analysis and synthesis, induction, deduction, comparison), such methods as theoretical analysis of sources on the issue, historical and genetic, interpretative, case-study, pragmatic, structural and functional, as well as methods for reconstructing key milestones in the phylogenesis of Ukrainian and Russian cultures. To achieve the stated goal, the following approaches, most relevant to the specifics of the research subject, were used: civilization, synergetic, systemic, dialectical, sociocultural, and activity-axiological approaches.

Key words: historiography, cultural attractor, basic philosophical attractor, identity, national identity, civic identity.

УДК 1.11.17

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.16>

КОХАННЯ ЯК ШЛЯХ ДО ПІЗНАННЯ СЕБЕ: СОЦІАЛЬНИЙ ТА ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ВИМІРИ

Олександр Самохвалов

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра філософії
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

У статті досліджується багатовимірність феномену кохання у соціальному, екзистенційному та метафізичному напрямках на прикладі діалогічної концепції кохання, дається визначення псевдоконцепціям кохання. Також виокремлюється важливість погляду на поняття кохання саме як на неідеальну структуру інтеріндивідуальної взаємодії та порозуміння, якій протиставляються ідеальні уявлення про кохання як про одиницю товару, розвагу, неусвідомлене, безвідповідальне, безконфліктне прагнення, або як спосіб заповнення екзистенційної порожнечі, де основною рисою псевдоконцепцій кохання є неявна егоїстична монологічність.

Додатково демонструється важливість реалізації привідних до поняття кохання ідей таких як: відповідальність, відкритість, усвідомлення розвитку діалогічності як взаємної поваги до особистих цінностей, філософське подолання феномену невпевненості й знецінення буття.

Актуалізується метафізична ідея сприйняття властивостей речей й буттєвих процесів як детермінант соціального та індивідуального життя. Здійснюється акцент на розгляді буття як завершеного, а, отже, такого, яке крізь інтерсоціальні акти дає себе пізнати у формі прагматичних відповідностей між типами екзистенційного буття, що в статті розглянуто як ідеї симпатії та антипатії, їх практичні вияви та підходи.

Також велика увага була приділена поняттю кохання як чиннику екзистенційного самопізнання, що було розкрито у філософській інтерпретації ідеї сублимації як концентрації індивіда на власному бутті замість буття Іншого. Це дало змогу віднести її до егоїстичної екзистенційної позиції, а з неї було продемонстровано паралелі до суб'єкт-об'єктних стосунків, які передбачають однобічний вплив у процесі здійснення кохання, визначення буття Іншого як абсолютно залежного від суб'єкта на протизагаду до суб'єкт-суб'єктних стосунків, які передбачають свободу.

Ключові слова: феномен діалогічності кохання, екзистенційна порожнеча, псевдоконцепції кохання, самопізнання, самовдосконалення, ідея Іншого, сублимація, відношення суб'єкт-об'єкт, метафізика, репрезентація, усвідомлення, культура, емоції, симпатія.

Швидкоплинність соціального буття у ХХІ ст., незважаючи на усі переваги технологічного прогресу, які можна виокремити у контексті нашої статті як: наявність великої кількості онлайн-платформ для взаємодії індивідів між собою, розважальних клубів за інтересами, літератури на тему романтичних стосунків, все ж демонструє актуальність дослідження поняття кохання як шляху до пізнання себе, що є потребою, яка виникає внаслідок одвічного бажання людини до самореалізації, емоційної гармонії та пошуку сенсу існування у мінливому світі.

В цьому вимірі, кохання виступає не тільки як емоційне, чи біологічне явище, а й як важливий аспект духовного розвитку індивіда, воно є однією з засадничих категорій соціального буття людини, здійснює ключовий вплив на становлення і, звичайно, відтворення суспільства.

Тому найперше, що є важливим у нашому дослідженні, це зрозуміти, в чому полягає сутність кохання у міжіндивідуальній та екзистенційній площині, що стосується, зокрема, діалогічної й світоглядної складових.

Якщо звернутись до концепції Е. Фрома, де кохання – це комунікативне мистецтво та постійна праця над цим процесом, ми наштовхнемось на очевидну ідею, яка виявляється в тому, що присутність об'єкта кохання в персональному бутті людини та взаємодія з ним на рівні нерозкритої ідеї або лише тілесності не призводить до подолання *екзистенційної порожнечі*, оскільки, *залученість до кохання* не гарантує відсутності конфліктів й перебування у світі позбавленому відчуття самотності через те, що кохання є екзистенційним прагненням до діалогу (*співпраці*), а не *монологу* як однобічного впливу [11, с. 150].

Причому екзистенційна порожнеча є нічим іншим як буттєвою *самотністю індивіда*, яка виростає з інтенсивності й напруженості соціальних процесів у сучасному світі, рутинного погляду на них як на беззмисовні, що робить життя таким же, якщо не вдасться до коригування філософських засад світогляду.

Спробувати прийняти теперішнє як минуле, яке переживається вдруге й постати перед скінченністю життя, щоб усвідомити і відчутти його сенс пропонує

В. Франкл [9, с. 90] заради подолання *екзистенційного вакууму*, який є більше, ніж нудьгою в результаті бачення життя як монотонного й детермінованого [9, с. 87–88].

Також яскраво виразити це можна у тезі, що *існує природа речей, а не ми*, й не підкорятись закономірностям людського буття, ігнорувати їх, означає взаємодіяти з ним *лише в метафізичному* руслі, яке є одностороннім й ніколи не призведе до реалізації задуманого, окрім як у фантазіях, або в народженні чогось, що завжди буде або трагічним або трагікомічним, що далеко від уявлення про любов як про благо і турботу через які до нього прагнуть.

Відповідно кохання не може розглядатись як звичайна розвага, до якої вдаються, щоб позбутися екзистенційної нудьги, що додатково демонструє Е. Фром на прикладі суспільства споживання, яке визначає кохання одним із легкодоступних задовольень й цим змінює його буттєвий статус на річ, яку можна купити, хоч воно є духовним процесом, який є комплексним, а не однокомпонентним [11, с. 129].

Звідси ж виникає друга сторона проблеми сприйняття кохання *лише* як конфліктного явища після невдалого екзистенційного досвіду, якому передувало уявлення про кохання як про «*одиницю товару*», адже в такому контексті інша людина навіть не розглядається як об'єкт прагнень, а ближче як оречевлений образ фантазії суб'єкта кохання.

При цьому думки об'єкта кохання, його або її справжній характер, душевні сподівання й потреби залишаються поза увагою, що й виливається у конфліктну ситуацію, але водночас дає підставу задуматись, яким чином зрозуміти іншу людину.

Ж.-П. Сартр характеризує подібний досвід як нестерпний, оскільки, при його набутті з'являється розуміння, наскільки одна індивідуальність відмінна від іншої й як іноді складно цю відмінність прийняти, що французький мислитель втілює у натяку, *що пекло – це інші* [15].

Варто додати, що іще одне хибне усвідомлення кохання можливе не лише як образу якоїсь речі для споживання, але й як способу побудови стосунків за аналогією до працівників на підприємстві, коли між двома партнерами існує сухий прагматизм та інструменталізм, а глибинний індивідуальний зв'язок та духовне взаєморозуміння залишаються на другому плані й є поза діалогічністю кохання [11, с. 130–131].

Таким чином комунікація між двома партнерами у формі потягу до кохання як до істинного діалогу про кохання має неочевидний і динамічний характер. Оскільки, *саме*

кохання може бути нечітко визначеним у свідомості, наприклад стосуватись лише тілесних задоволень й будь-які взаємні суперечності ґрунтувати на проблемах сексуального життя [11, с. 132].

Або ж вважатись чимось, що є можливим лише *сентиментально*, коли емоційна й духовна маловиразність прагнення до кохання з-зовні існує у зв'язку зі страхом одного з потенційних партнерів перед об'єктом почуттів, і, тому спроба до діалогу видається нещирою, щоб бути *розпізнаною*, адже сентиментальність виявляється в переконанні, що кохання може існувати лише в фантазії й при цьому *комплексно*, а не у стосунках, а тому насолоджуватись можна лише мрією, яка не має зв'язку з реальністю [11, с. 147].

Ключовим для розуміння цього аспекту є ідея про те, що іноді кохають не всупереч самотності, а заради неї, оскільки, вона дає підставу ілюзорно позбутись її або продовжити через *псевдокохання*, що є неусвідомленим й нав'язливим прагнення чогось недосяжного заради недосяжності, хоч потенційна любов завжди є поруч, але метафізичні розмисли, страх, заважають здійснити практичні дії для її досягнення, адже тоді ми *нібито* втратимо магічність, непередбачуваність, особливість шляху до кохання.

Це додатково може виявитись у реалізації індивідом ідеї сублімації, яка за З. Фройдом, полягає в перенесенні сексуального потягу на високі соціально-значущі цілі, зокрема, і культурного характеру, хоч цей процес є нестабільним у зв'язку з нескінченністю таких цілей і скінченністю часу психологічного процесу як акту сподівання [7, с. 17, с. 349]. Таким чином можна спостерігати, коли закохана людина присвячує для іншої музиці, поезії, художній композиції або демонструє специфічну поведінку, чи досягає чогось іншого (кар'єрний ріст, волонтерство), щоб звернути на себе увагу, набути значимості й отримати те, що є для неї потрібним.

Водночас сам сексуальний потяг, не є суто інстинктом, а так як ми дивимось на кохання як на комплекс, він є частиною сукупно взаємодіючих між собою різних типів людського буття як: етики й естетики, емоцій, цінності, прагнення, сподівань.

В філософському вимірі сублімація може розглядатись як концентрація індивіда на самому собі, адже індивід задає собі ціль, яка є привхідною для здійснення задуму, до якої буде прагнути внаслідок внутрішнього діалогу з собою, зі своєю системою цінностей, що часто супроводжується відсутністю усвідомлення *реального сенсу* власних дій від *вигаданого-заради-задоволення сенсу*, що є ірраціональним чинником, який виявляється при зіткненні реальності та мрії, остання є результатом сублімації, певний рукотворний об'єкт, який не гарантовано отримує схвалення того, кому він присвячений.

Протилежною до сублімації ідеєю, яка логічно слідує від її можливої нездійсненності в прагматичному аспекті, є розуміння життєвих дихотомій, які виділяє І. Ялом у формах зв'язку між життям, яке є приреченим до смерті й коханням, яке неминуче веде до втрат, свободи, яка взаємодіє зі страхом та розвитком, який веде до розпаду [12, с. 26]. Тобто знаходження відповідних типів буття для успішної взаємодії власного буття з ними є підґрунтям для зняття потягу до конфлікту з невідповідним буттям через сублімацію.

Отже, якщо сублімація у більшості випадків є неусвідомленою, все ж через неї можна вказати на важливий аспект самопізнання в контексті ідеї кохання, який зводиться, як і решта можливих і неможливих ідей людського буття, до тези *пізнай себе*, яка базується на *кумулятивному ефекті* людського досвіду.

За Р. Декартом, сутність раціонального людського досвіду полягає в тому, що нинішнє пізнання про річ зараз є не лише достатнім, щоб стверджувати, що вона існує, хоч воно незалежне від самої речі, але потенційно це пізнання дає можливість примножити знання про неї у взаємозв'язку з іншими речами й поняттями у майбутньому [4, с. 249].

А, отже, *пізнавати себе* – це *пізнавати те, що впливає на людське Я* й як цей вплив, який перетворений на досвід й знання, дає можливість вплинути на реальність, яка складається з повторюваних закономірностей, з якими індивід взаємодіє на кожному етапі свого життя, що виходить з *модусу існування як доступного* й дає здатність побачити за красою потенційне розгортання соціального, за власними прагненнями до чогось – натяк на їх причини.

Звідси діалог кохання завдяки вищезазначеним рисам є унікальним для кожного партнера й дає можливість набувати досвід розвитку особистої *історії кохання*, яка, очевидно, буде відмінною від ідеалізованих уявлень про це, чим і є його непередбачуваність, яка, на думку Стендаля, полягає в тому, що кохання не є чимось таким, що можна запам'ятати назавжди як відчуття певного спектру емоцій, повністю підготуватись до нього, бо людська душа занадто віддана розмірковуванням про свої переживання, вона є тонким, незалежним, відчуттям реальності [17, с. 66].

Роль *душі* як синонімічного поняття до внутрішнього світу людини у співвідношенні до кохання впливає з того, що вона, на відміну від раціональної складової людського розуму, є синонімом до внутрішнього світу людини, який живе власним життям й має пристрасті, бажання, які неможливо пояснити раціонально як на приклад причину різних вподобань й смаків у різних людей, що, як вважає Ф. Ніцше, є завжди актуальною темою, адже смак є мірою всього через різницю у критеріях, які його творять [6, с. 150–151].

Відповідно ми звертаємо нашу увагу на поняття *ірраціонального страху* та *алогічності*, викликаних коханням, які ми побіжно згадали раніше тому, що вони становлять найбільші перепони для розуміння того, чим є буття кохання, адже формують звужений погляд на нього, який залишає більше запитань, ніж шляхів до відповідей.

Їх екзистенційна складова розкривається при зустрічі особистостей з ними у внутрішньому світі й в подальшому реалізується в інтерсоціальному просторі. Культурна основа індивідів ж має не завжди усвідомлені підвалини для взаємодії в руслі кохання. В багатьох суспільствах спостерігається поширений феномен страху чоловіка перед ініціюванням знайомства з жінкою, здійсненням не лише першого, *а й наступних кроків*, що є соціально-філософською проблемою, яка знайшла свій вияв у багатьох художніх романах таких як: «У пошуках утраченого часу. Том 1: На Сваннову сторону» Марселя Пруста, «Над прірвою в житті» Джерома Девіда Селінджера, «Листи до Мілени» Франца Кафки та ін. Зокрема, і Ф. Ніцше згадує, що жінку в жінці звільнює тільки той, кому не бракує мужності [6, с. 166].

Тому питання мужності в коханні як комунікативному процесі є нічим іншим як самопізнанням або *уникненням усвідомлення* філософських властивостей індивідуальності, які є емоційними та логічними відповідями на соціальну активність чоловіка стосовно жінки й навпаки.

С. Бовуар також описує це дуже яскравим чином, адже в чоловічому бутті, для успішного звершення кохання, на думку французької мислительки, є необхідність враховувати мінливість жіночої природи в її примхливій незалежності. Чоловік повинен справляти враження небанальної особистості, бути справжнім чоловіком. Це передбачає і певну акторську гру, використання різноманітних образів, чого чоловік боїться, а, отже, тому поводить ся з жінками агресивно, адже йому страшно від самого себе через внутрішню невпевненість у тому, що він робить, через злиття з образом, який він сам для себе створив, але яким не є насправді [1, с. 377].

Отже, самопізнання, яке виникає при *початковій* комунікації суб'єкта та об'єкта кохання, містить не лише *екзистенційні феномени* такі як: мужність, відвага, акторський

образ, рішучість, але й основний з них – *невпевненість*, яка є найважливішою, з усвідомленням якої можна досягнути *обставин*, які сприяють успішному звершенню кохання. Так К. Ясперс у праці «Психологія світоглядів» пише, що протилежні етичні стимули творять для людської свідомості непевненість, з якої вона отримує потребу у пошуку себе, що передбачає самоспостереження та самоконтроль [13, с. 256].

І, якщо торкнутись аналізу кореня непевненості з *об'єктивної* перспективи, ми віднайдемо причини, які виявляються в умінні правильно позиціонувати себе й вести світську бесіду задля розвитку кохання. Це передбачає правильне розуміння діалогової ситуації між об'єктом та суб'єктом кохання, де останній має перевагу в ініціюючих почуттях. Очевидна відповідь на них полягає у формуванні взаємної симпатії, бо без неї є лише антипатія або байдужість, яку можна або спробувати *один раз* перетворити у взаємність почуттів, або ж після цього побачити марність зусиль, що потребує бути сприйнятим не як *поразка*, а як відсутність значимості суб'єкта кохання у бутті об'єкта кохання.

З суб'єктивної позиції, непевненість можна розглядати не тільки як специфічний (*залежно від ситуації*) емоційний стан, але і як *філософський*. Оскільки, він є потенційним для його ж пізнання через свою наявність, яка призводить до запитання про його причини й впливи на того, хто його переживає. Вдавання до багатоманітного тлумачення феномену не є потрібним, адже його простота є такою ж як і відчуття, для прикладу, страху й непевненості в людини, коли вона тримає щось *крихке, що є дуже важливим* й боїться це розбити, отже, втратити або зруйнувати, або стати внаслідок цього втраченою й чужою для когось.

Звідси випливає бачення суб'єкта кохання не лише з позиції, що я можу зробити для когось тому, що я хочу, а й як я виглядаю у призмі поглядів іншого або іншої у ситуації, яка пов'язана з ідеєю кохання.

Цей стан, безперечно, стосується цінностей, наданих об'єктам, подіям, ситуаціям, які становлять у момент їх відтворення – *суб'єктивний екзистенційний акт*, коли життя не сприймається з точки зору *спостерігача*, а лише від Я суб'єкта. У філософії прагматизму В. Джеймса на це пропонується схожий підхід, згідно з яким людина здатна створювати поняття речей відповідно до своїх уявлень про істинне та хибне, однак, ці відношення виражають лише наше ставлення й наші почуття до них [14, с. 254].

Проте, ніщо не заважає піддати сумніву *значущість* цих подій, адже вони *необхідно* не вимагаються від того, хто опиняється в них, бути у стані *невпевненості*, яка й так ні до чого не веде, окрім себе самої, якщо не усвідомлюється. І, отже, усвідомлення відсутності необхідності бути непевненим, дає для пізнання окреслені рамки непевненості, які, після того як стають видимим на рівні емоційних відчуттів, долаються через зменшення значущості не події, а негативних переживань. Й можуть бути реалізовані через становлення нового образу, де непевненість є усунута через усвідомлення її незначущості.

Звичайно, драматичність нерозділеного або невдалого кохання здатна затьмарити логічне й метафізичне мислення й штовхнути людину на дорогу *нав'язливого переслідування* об'єкта кохання, що лише загострить ситуацію. Натомість, з прагматичної точки зору, потрібно *забути* про нерозділене кохання, адже фантазії індивіда про те, що б могло статись, якби кохання вдалося, породжують життя в ілюзіях та стражданнях, створюють метафізичне буття, яке не є *реальним*. Об'єкт кохання ідеалізується до *надцінності* й відбувається явище, описане Ф. Ніцше у «Веселій науці», коли особистість слабо усвідомлює зануреність свого світогляду у пристрасть (*патос*) й цей спосіб життя видається єдиним можливим й розумно обгрунтованим, доки людина, через усвідомлення його існування й його впливу на неї, не вийде з нього таким чином [5, с. 180].

Отож об'єкт кохання, який не кохає, і в сфері кохання не стає взаємним суб'єктом кохання, нездатен відчувати всю палітру почуттів нерозділеного кохання суб'єкта кохання через те, що комунікаційна складова кохання для його здійснення, вимагає специфічної обставини – *пристрасті (патосу)*, яка для претендента або претендентки не є очевидною внаслідок відмінності їх смаків, щодо демонстрації себе в соціальному та міжіндивідуальному просторі, а вони є тим, що здатне зародити симпатію, а з неї пристрасть від сприйняття іншого.

Сутність пристрасті є не лише в емоційній або еротичній складовій, а й в моральній, коли обидва індивідів люблять одне одного як самих себе, а це за Г. Гегелем, є проголошенням суб'єктних відносин замість суб'єктно-об'єктних, звідки виростає діяльна любов на протигагу не діяльний, яка не має буття [3, с. 292].

Практичний вимір обставини кохання розгортається з *першого кроку*, який є звичайним привітанням з щиро висловленим почуттям радості від знайомства. Його необхідність виникає з того, що ми вже згадували раніше, що не існує кохання між незнайомими людьми, які ніколи не взаємодіяли жодним чином. Або як за приказкою давніх римлян *ut salutas ita salutaberis* – як ти вітаєшся, так і тебе вітатимуть, тому емоційне, позитивно налаштоване звертання до іншої особистості як до невідомого буття, яке викликає інтерес і захоплення в того, хто звертається, що відповідає практичному розгортанню формального поняття рішучості, дає *можливість* розпочати діалог.

А оскільки людський розум практично мислить не загально, а співвідносно до ситуації, яку сприймає у свідомості, яка за Ж.-П. Сартром є завжди спрямованою на щось і є свідомістю про це щось, й народжується через віднесення до якогось буття, що не є нею [8, с. 125], *невпевненість* як емоція суб'єкта кохання, який на приклад знайомиться вперше, буде другою у формуванні образу про неї в об'єкта кохання. На перший план виступить буття, на яке здійснив акцент суб'єкт кохання, в нашому випадку – заклик до початку діалогу.

Симпатія при цьому може бути розпізнана суб'єктом кохання в посмішці потенційного об'єкта кохання, у приємному тоні голосу, в дружлюбній атмосфері. Вона, як вважає А. Сміт, виникає з обставини, яка її збуджує, оскільки, в цей момент ми перебуваємо в бутті іншого через концентрацію свідомості на його презентації, ставимо себе на місце іншого, й уява творить почуття [16, с. 7].

Все протилежне, що може виникнути, як було зазначено раніше, це антипатія та байдужість, які не дадуть розвинути діалог, що вимагає від вас нової спроби комунікації з іншим або іншою.

Наступні кроки – це світська бесіда і обмін запитаннями одне про одного, це спроба домовитись про наступні зустрічі, що передбачає проведення часу разом задля збільшення буттєвого горизонту симпатії, який може перерости у фізичне зближення, у кохання всього життя або ж до пізнання чогось, що завершить це. Адже в цьому необхідність слідування симпатії і ніколи антипатії, бо остання не веде до розвитку діалогу, а без нього кохання неможливе у формі суб'єкт-суб'єктних стосунків, в яких воно можливе по-справжньому.

М. Бубер зауважує з цього приводу, що відсутність загального погляду на світ та людей як на суб'єкт, а не на об'єкт – це погляд, чиєю головною властивістю є комунікація зі світом у відношенні Я-Воно, що означає егоїстично споживати і користуватись ним [2, с. 173].

Намагання ж побудувати кохання як буття відношення *суб'єкт-об'єкт* не призводить до становлення істинного кохання, що також згадує М. Бубер, коли пише, що любов є відповідальністю Я за Ти (*суб'єкта кохання за суб'єкт кохання*), вона передбачає рівність й свободу всіх люблячих [2, с. 43]. Тому висловлювання, які ми наводили, щодо погляду

суб'єкта кохання на об'єкт кохання, виходили не з егоїстичних або корисливих засади, а з пізнання, яке розпочинається з загальної оцінки невідомого буття для нього, що не заперечує суб'єкт-суб'єктного погляду.

Відповідно екзистенційний та соціальний виміри кохання зводяться саме до *відчуття Іншого* не лише на рівні турботи або співчуття, чи розуміння, а й на рівні усвідомлення значимості себе у *призмі погляді Іншого* на світ того, хто до нього звертається, аби реалізувати кохання. Оскільки, якщо *суб'єкт* є для когось тільки *об'єктом*, розуміння цього може посприяти усвідомленню практичного використання емоційної та раціональної складових людського буття, які ми зазначили раніше, щоб не лише знайти кохання на рівні суб'єкт-суб'єкт, а й зрозуміти як самопізнання призводить до розкриття феномену кохання.

Список використаної літератури

1. Бовуар С. Друга стаття. Том II / Сімона де Бовуар. – Київ: Основи, 1995. – 403 с.
2. Бубер М. Я і Ти. Шлях людини за хасидським вченням / Мартін Бубер. – Київ: Дух і Літера, 2012. – 272 с.
3. Гегель Г. Феноменологія духу / Георг Гегель. – Київ: Основи, 2004. – 548 с.
4. Декарт Р. Метафізичні розмисли / Рене Декарт. – Київ: Юніверс, 2000. – 305 с.
5. Ніцше Ф. Весела наука / Фрідріх Ніцше. – Харків: Фоліо, 2010. – 285 с.
6. Ніцше Ф. Так казав Заратустра / Фрідріх Ніцше. – Київ: Основи, 1993. – 417 с.
7. Паскаль Б. Думки / Блез Паскаль. – Київ: Дух і Літера, 2009. – 704 с.
8. Сартр Ж. Буття і Ніщо / Жан-Поль Сартр // Сучасна Зарубіжна Філософія / Жан-Поль Сартр. – Київ: Ваклер, 1996. – С. 113–182.
9. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі / Віктор Франкл. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. – 175 с.
10. Фройд З. Вступ до психоаналізу / Зігмунд Фройд. – Київ: Основи, 1998. – 714 с.
11. Фром Е. Мистецтво любові / Еріх Фром. – Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2017. – 194 с.
12. Ялом І. Ліки від кохання / Ірвін Ялом. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. – 417 с.
13. Яспер К. Психологія світоглядів / Карл Яспер. – Київ: Юніверс, 2009. – 457 с.
14. James W. Pragmatism. A new name for some old ways of thinking / William James. – New York: Longmans, Green & Co., 1931. – 332 с.
15. Sartre J. Huis clos / Jean-Paul Sartre. – Paris: Gallimard, 1947. – 242 с.
16. Smith A. The Theory of Moral Sentiments / Adam Smith. – San Paulo: MetaLibri, 2006. – 322 с.
17. Stendal. On Love / Stendal. – Plymouth: The Mayflower Press, Wllam Brendon & Son, Ltd, 1915. – 356 с.

LOVE AS A WAY TO SELF-DISCOVERY: SOCIAL AND EXISTENTIAL DIMENSIONS

Oleksandr Samokhvalov

Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Department of Philosophy
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine

The article explores the multidimensionality of the phenomenon of love in the social existential and metaphysical directions on the example of the dialogical concept of love, defines pseudo-concepts

of love. The author also emphasizes the importance of view on the concept of love as on an imperfect structure of interindividual interaction and mutual understanding, which is opposed to the ideal concept of love as a commodity, entertainment, unconscious, irresponsible, conflict-free desire, or as a way to fill the existential void, where the main feature of pseudo-concepts of love is implicit egoistic monologue.

Additionally, the author demonstrates the importance of realizing the ideas included in the concept of love, such as responsibility, openness, awareness of the development of dialogicity as mutual respect for personal values, and philosophical overcoming of the phenomenon of self-doubt and devaluation of existence.

The metaphysical idea of perceiving the properties of things and processes of existence as determinants of social and individual life is actualized. The emphasis is placed on the consideration of being as perfect, and, therefore, one that, through intersocial acts, makes itself known in the form of pragmatic correspondences between types of existential being, which the article considers as the ideas of sympathy and antipathy, their practical manifestations and approaches.

Much attention was also paid to the concept of love as a factor of existential self- knowledge, which was revealed in the philosophical interpretation of the idea of sublimation as an individual's concentration on his or her own being instead of the Other's. This made it possible to attribute it to the egoistic existential position, and from this position the parallels to subject-object relations, which imply one-sided influence in the process of love, the definition of the Other's being as absolutely dependent on the subject, as opposed to subject-subject relations, which imply freedom, were demonstrated.

Key words: phenomenon of dialogic love, existential emptiness, pseudo-concepts of love, self-knowledge, self-improvement, idea of the Other, sublimation, subject-object relationship, metaphysics, representation, awareness, culture, emotions, sympathy.

УДК 1:355

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.17>

ЛЮДИНОЦЕНТРИЧНІСТЬ ТА ГУМАННІСТЬ У ПРАКТИКАХ ВІЙСЬКОВО-СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Ірина Севрук

*Національна академія Національної гвардії України,
гуманітарний факультет, кафедра соціально-гуманітарних дисциплін
майдан Захисників України, 3, 61001, м. Харків, Україна*

Юлія Соколовська

*Національна академія Національної гвардії України,
гуманітарний факультет, кафедра соціально-гуманітарних дисциплін
майдан Захисників України, 3, 61001, м. Харків, Україна*

Наталія Чупрінова

*Національна академія Національної гвардії України,
гуманітарний факультет, кафедра соціально-гуманітарних дисциплін
майдан Захисників України, 3, 61001, м. Харків, Україна*

Микола Товма

*Національна академія Національної гвардії України,
оперативний факультет, кафедра організації роботи з персоналом
майдан Захисників України, 3, 61001, м. Харків, Україна*

Метою дослідження є аналіз принципів людиноцентричності та гуманності у форматі «нового гуманізму» як фундуєчих у формуванні людиноцентричної культури військово-соціального управління; обґрунтування людиноцентрично орієнтованої персональної культури соціального управління офіцерського складу, як принципово значущого чинника долаання наявного розриву між інституційно закріпленими концептуальними ідеями й принципами та реальними практиками військово-соціального управління в сучасній Україні.

У дослідженні застосовано конкретно-історичний, системний та міждисциплінарний підходи. Використано методи філософської рефлексії, аналізу, зокрема порівняльного, аналізу документів, синтезу, моніторингу, спостереження та прогнозування. Контекстом дослідження слугують наявні практики військово-соціального управління в контексті трансформацій у військовій кадровій політиці та політиці розвитку людського капіталу у силах оборони сучасної України.

Своєрідність отриманих результатів: 1. Проведено аналіз принципів людиноцентричності та гуманності у форматі «нового гуманізму», який долаючи декларативність традиційного/модерного гуманізму, у реаліях сучасної України постає як стратегія збереження «людського в людині» та виживання українського соціуму. 2. Обґрунтовано людиноцентричність та гуманність як сенсоутворюючі у формуванні людиноцентричної культури військово-соціального управління. 3. Надано авторське визначення поняття «людиноцентрична культура військово-соціального управління». 4. Обґрунтовано, що на персональному рівні людиноцентрична культура військово-соціального управління розкриває себе як здатність військового керівника орієнтуватися у всіх управлінських практиках орієнтуватися збереження життя, честі й гідності людини, її конституційно закріплених прав та свобод як вищої соціальної цінності. 5. Доведено, що саме принципи антропоцентричності та гуманності мають стати основою усіх військових практик, в першу чергу управлінських, за умов мирного та

воєнного часу. 6. Обґрунтовано, що зміни культури військово-соціального управління – складний процес, успішність якого залежить не стільки від внутрішніх, скільки зовнішніх факторів, який потребує долаання формалізму та стереотипів тоталітарної доби в управлінських практиках на всіх рівнях управління військово-соціальними системами. 7. Формування людиноцентрично орієнтованої культури військово-соціального управління на персональному рівні – виклик та завдання сьогодення; провідну роль тут має відігравати система вищої військової освіти.

Ключові слова: людиноцентризм, людиноцентричність, гуманність, новий гуманізм, військово-соціальне управління, людиноцентрична культура військово-соціального управління.

Реалії ведення бойових дій в сучасній Україні продемонстрували необхідність принципів змін у практиках військово-соціального управління. Те, що традиційно визнавалось як «прийнятне, припустиме» в управлінні, стосуючись як окремих підлеглих, так і підпорядкованих підрозділів та частин, те, що насправді виявляє свій сутнісний зв'язок із тоталітарною ідеологією та управлінською спадщиною, за умов ведення бойових дій, виявило не тільки невідповідність реаліям та безпековим викликам сучасності, а й свою деструктивність та згубність, що засвідчують «Концепція військової кадрової політики в системі Міністерства оборони України на період до 2028 року» (2023) (далі Концепція) [1] та «Політика залучення, розвитку та утримання людського капіталу у силах оборони» (2024) (далі Політика) [2].

Концепція, наголошуючи на необхідності кардинальних змін, закладає основи формування нової людиноцентричної культури військово-соціального управління, орієнтованої на людину як вищу соціальну цінність. Політика, визнаючи критичність ситуації станом на 2024 рік (критичні показники «лояльності військовослужбовців до ЗСУ як до організації», як от «ставлення командування», «процеси та процедури», «побут» тощо [2, с. 3], що є яскравим свідченням про деструктивність наявної культури військово-соціального управління), розгортає та конкретизує концептуальні підходи, закладені Концепцією військової кадрової політики.

Отже, як гранично актуальне на сьогодні постає завдання кардинальних змін культури військово-соціального управління у напрямку практичної реалізації принципів людиноцентричності та гуманності, формування людиноцентричної культури військово-соціального управління як на інституціональному, так і персональному рівнях.

Тому **метою даного дослідження** є аналіз принципів людиноцентричності та гуманності у форматі «нового гуманізму» як фундуючих у формуванні культури військово-соціального управління, адекватної безпековим викликам сучасної України; обґрунтування людиноцентрично орієнтованої персональної культури соціального управління офіцерського складу, як принципово значущого чинника долаання наявного розриву між інституціонально закріпленими концептуальними ідеями й принципами та реальними практиками військово-соціального управління.

Аналіз джерел та публікацій. Людиноцентричність та гуманність – проблеми, які були гранично актуалізовані розгортанням бойових дій на теренах України.

Проблеми гуманності та гуманізму, практик людяності та перспектив розвитку гуманізму в умовах війни, можливостей переходу від традиційного («декларативного») гуманізму до практично здійснюваного, «нового» гуманізму тощо, – всі ці проблеми стають предметом національної філософської рефлексії (О. Добродум, С. Крилова, В. Калуга, Я. Любимий, В. Матвеев, Є. Мулярчук, Е. Мартинюк, Н. Манойло, О. Никитченко, М. Препотенська, Н. Павленко, Н. Хамітов, О. Широка, Л. Шашкова та ін.).

Значну увагу вітчизняні фахівці приділяють і проблемам людиноцентризму, людиноцентричного управління, людиноцентричної системи управління персоналом. Ще

з 2014 року людиноцентризм починають обґрунтовувати як «новий управлінський курс» України, що базується на ідеології людиноцентризму, та спрямований на принципове переформатування наявної моделі державного управління, яка ідентифікується як «низькоєфективна» (Г.А. Дмитренко, 2014), людиноцентризм усвідомлюється як унікальний вектор підвищення ефективності державно-управлінського механізму в Україні (Г.А. Дмитренко, М.Ф. Головатий, В.Т. Солодков, Н.В. Головач, 2019).

У сучасному вітчизняному науковому дискурсі наявні публікації, присвячені проблемам формування ефективної системи людиноцентричного управління персоналом в організаціях різного типу (Г. А. Дмитренко, С. В. Мудра), в тому числі, у контекстах викликів воєнного часу (О.С. Вербова, Р.М. Вербова). У вітчизняному освітньому просторі людиноцентрична парадигма визнається як домінантна (В. Андрущенко, В. Кремень, І. Зязюн, Г. Падалка, М. Ткач та інші.)

У правових вимірах людиноцентризм розглядають В. Авер'янова, С. Алексєєва, І. Бойко, Р. Мельник, А. Маслова, Т. Тарахонич, Н. Федорук та інші. При цьому вітчизняна правова думка наголошує на наявності суттєвого розриву між «належним» та «існуючим»: між тим, що проголошується як вища соціальна цінність (людина, її життя, конституційні права тощо), та тим, що дійсно є реальними «працюючими», наявними правами, свободами та законними інтересами людини, що унаочнила Міжнародна науково-практична конференція «Людиноцентризм в праві: теоретико-прикладні засади» (16.05.2017).

Водночас, теоретичні розвідки, присвячені дослідженню людиноцентризму у практиках військово-соціального управління у національному науковому просторі, відсутні. Наявні лише проголошені на інституціональному рівні принципи людиноцентричності та гуманності [1], унормоване визначення змісту поняття «людиноцентрична культура військово-соціального управління» відсутнє.

Методологія та методи. Методологічною основою дослідження слугують конкретно-історичний, системний та міждисциплінарний підходи, що є універсальними у методології сучасного наукового пізнання. Методи, які було використано при проведенні дослідження: філософської рефлексії, аналізу, зокрема порівняльного, аналізу документів, синтезу, моніторингу, спостереження та прогнозування.

Контекстом даного дослідження є концептуальні зміни, які наявні у військовій кадровій політиці та політиці розвитку людського капіталу у силах оборони сучасної України, у співвіднесенні їх із наявними практиками військово-соціального управління.

Матеріалами дослідження слугують: «Концепція військової кадрової політики в системі Міністерства оборони України на період до 2028 року» (2023), «Політика залучення, розвитку та утримання людського капіталу у силах оборони» (2024), «Військовий етос сержантського та старшинського складу у ЗСУ» (2021), «Доктрина розвитку військового лідерства у Збройних Силах України» (2020), «Доктрина з військового лідерства в Національній гвардії України» (2022).

Виклад основного матеріалу. «Концепція військової кадрової політики в системі Міністерства оборони України на період до 2028 року» (2023) [1] – принципово важливий документ сучасності, який наголошує на необхідності кардинальних змін у ставленні до людини у Збройних Силах України. Людиноцентричність та гуманність визначаються Концепцією як одні з основних принципів, що є фундуючими нової військової кадрової політики в системі Міністерства оборони України [1]. В такий спосіб Концепцією закладаються основи людиноцентричної системи управління персоналом та, в цілому, культури військово-соціального управління.

Даний документ можна вважати модельним, на основі якого будуть розроблятися аналогічні Концепції інших складових сектору безпеки та оборони України, забезпечуючи єдність концептуальних підходів у кадровій політиці силових структур, та формуванні відповідної культури військово-соціального управління у цих структурах [3].

За свідченням Наталії Калмикової, заступниці Міністра оборони України (у період з 27.09.2023 р. до 05.09.2024 р.), «вперше в Україні з'явився стратегічний документ такого рівня, який кардинально змінює підхід держави до людини в Силах оборони та націлений на виконання вимог взаємосумісності з НАТО в цій сфері» [4].

«Людиноцентризм» – поняття, яке у національних силових структурах прийнято тлумачити як теоретико-світоглядну концепцію, яка розглядає людину як найвищу цінність та визначальну мету суспільства, приписуючи організовувати усі сфери життєдіяльності суспільства, соціальної організації та професійної спільності, в тому числі, військово-професійної, на основі загальнолюдських цінностей [5].

Поняття «гуманність», згідно принципів НАТО щодо ведення бойових дій, прийнятих Україною ще у 2015 році, розкривається як «відповідність (неперевищення) рівня збройного насильства загальнолюдським цінностям і нормам міжнародного гуманітарного права, а також поставленій меті бойових дій» [6]. Принцип гуманності, орієнтуючи на додержання норм міжнародного гуманітарного права та загальнолюдські цінності, визнає людину вищою цінністю та визначає межі припустимого у досягненні мети військової операції.

Сутнісний зв'язок принципів людиноцентричності та гуманності дозволяє виявити/унаочнити діяльнісний підхід. Якщо будь-яка діяльність – це завжди мета та засоби досягнення мети, то людиноцентричність і гуманність розкривають свій сенс і як ціль/мета діяльності, приписуючи в усіх практиках орієнтуватися на людину як вищу цінність, і, водночас, як засоби досягнення мети, зобов'язуючи, обираючи ті чи інші способи досягнення мети, орієнтуватись на людину, її права та свободи, честь та гідність, життя та недоторканість тощо.

Людиноцентричність та гуманність як базові морально-етичні принципи гранично актуалізує сама ситуація сучасної України, яка діагностується не просто як «соціальна, політична, навіть геополітична» криза, а як екзистенціальна, «криза глибинних цінностей людського буття» [7, с. 9], актуалізує проблеми гуманізму та гуманістичних цінностей у форматі «нового гуманізму», який, долаючи декларативність модерного/класичного гуманізму, постає не тільки як обґрунтування та проголошення гуманістичних цінностей, а й як практики реалізації цих цінностей, як практики реалізації «конкретних програм з відчутним результатом» [8, с. 222].

Сьогодні недостатньо просто декларувати/визнавати гуманістичні цінності, хоча ситуація війни/воєнного стану ці цінності, якщо не знецінює, то досить часто у конкретних контекстах визначає як такі, що є «не на часі», відсуваючи «на потім, на майбутнє». Сьогодні в Україні актуалізує тезу, що конститує концепцію «нового гуманізму», – «гуманізм як декларація гуманності нічого не вартий без реальних дій» [8, с. 222]. І це стосується як держави та окремих громадян, державних інституцій та структур громадянського суспільства, так і силових структур. Сьогодні потребує/вимагає активної участі кожного, кожної структури на своєму рівні, за своїми можливостями, в будь-який спосіб у кожній життєвій ситуації через практичну дію орієнтуватися на принципи людиноцентричності та гуманності, стверджувати пріоритет цінності людини, людського життя, честі й гідності як вищої соціальної цінності.

У контексті реалій України, у 2025 році новий гуманізм розкриває свій зміст як стратегія виживання людини та українського соціуму, як стратегія збереження «людського в

людині». Зокрема, і за рахунок реалізації у практиках сектору безпеки та оборони України принципу гуманності, що є фундуєм у силових структурах країн-членів та країн-партнерів НАТО.

Отже, людиноцентричність та гуманність постають як сенсоутворюючі у формуванні людиноцентричної культури військово-соціального управління, саме ці принципи мають стати основою усіх військових практик, в першу чергу, управлінських за умов мирного та воєнного часу.

Водночас, маємо визнати: унормоване визначення змісту поняття «людиноцентрична культура військово-соціального управління» на сьогодні у національному науковому дискурсі відсутнє. Отже, необхідними є певні термінологічні уточнення.

На думку авторів, суттєво важливою сутнісною ознакою людиноцентричної культури військово-соціального управління є принципова орієнтація на людину як вищу соціальну цінність, що реалізується у кожній управлінській процедурі.

Якщо визнати, що культура управління – це складний інтегративний феномен, який на персональному рівні включає і систему цінностей, і моделі поведінки та управлінських взаємодій, і сукупність персональних якостей управління/лідера. Якщо визнати, що інституціональний рівень управлінської культури – це єдність політик, що визначають певні цінності й принципи, єдність механізмів й процедур, які забезпечують практичну реалізацію цих принципів та всіх рівнях управління: від усієї організації до персонального. То, в такому разі, можемо запропонувати наступну дефініцію: «людиноцентрична культура військово-соціального управління» – це цілеспрямована і динамічна система цінностей, принципів, норм, законів, способів, засобів, форм і методів соціального управління військово-соціальними системами та соціальними процесами у військово-соціальних системах на основі принципів людиноцентричності та гуманності, орієнтована на людину як вищу соціальну цінність.

На персональному рівні людиноцентрична культура військово-соціального управління постає як домінування у системі цінностей керівника/військового лідера базових демократичних цінностей (людина, її конституційно закріплені права та свободи, законність, право тощо) та принципів людиноцентричності та гуманності; моделі поведінки та управлінських взаємодій так саме мають бути орієнтовані на практичну реалізацію даних цінностей та принципів.

У національних контекстах ця людиноцентрична орієнтація практично реалізується через долання в управлінських практиках моделей та стереотипів, притаманних культурі військово-соціального управління тоталітарної доби з її нехтуванням людиною (військовослужбовцем), її інтересами та потребами.

Так, Концепція наголошує на необхідності «викорінення з ... практичної діяльності типових недоліків, притаманних для керівника» та формування й розвитку «лідерських якостей у командирів (начальників) усіх рівнів» [1, с. 15]. А Політика, проголошуючи необхідність формування нової культури взаємовідносин між командирами та підлеглими (п. 3.6.8), зазначає, що «На нинішньому етапі розвитку СО (сил оборони) триває де-радянська система взаємовідносин у військах, і цей процес має продовжуватися». Метою цього процесу є створення принципово відмінної від наявної у військах нової культури взаємовідносин, яка передбачає впевненість та довіру підлеглих до своїх командирів, відкритість комунікацій про потреби та проблемні питання, чіткість виконання поставлених завдань, можливість за необхідності оперативної їх уточнювати. В свою чергу командири «ставляться до підлеглих з повагою, без зверхності, своїм прикладом показуючи належні стандарти поведінки» [2, с. 42].

Те, що відбувається на сьогодні в українському суспільстві, державі та у військах, здебільшого за своєю сутністю розгортається у смисловому полі класичного/модерного гуманізму. Коли створюються дуже гарні концепції, стратегії та програми, проголошуються дуже гарні ідеї та гучні людиноцентричні заяви, але практики, зокрема військово-соціального управління, демонструють принципове нерозуміння сутності цих ідей, заяв та програм, отже, й невідповідність їм.

Як здолати цей розрив? На думку авторів дослідження, силові структури за сутністю своєю – це замкнена система, яка є однією з найбільш інертних, яка тримається на домінуванні принципів єдиноначальності та субординації та силі традицій. Відповідно, трансформації такої системи з середини самої системи є досить проблемним питанням.

Не випадково над створенням нової Концепції військової кадрової політики працювали представники не тільки силових структур України (фахівці комітету з питань кадрового менеджменту Міністерства оборони), а й стратегічні радники НАТО та представники громадського сектору [4]. Залучення фахівців зі структур НАТО – це не тільки про «використання найкращого досвіду західних партнерів та адаптації його під українські реалії» [4] та врахування інтересів й потреб громадян. На думку авторів, «зовнішні» по відношенню до національних силових структур (і фахівці НАТО, і представники громадського сектору), – це можливість альтернативної оптики, інакшого бачення проблем та шляхів долаття цих проблем, це можливість долаття застарілих управлінських стереотипів та моделей управлінської поведінки, це – шанс на долаття традиційних кордонів системи, збудованих ментальністю тоталітарної доби.

Але Концепція чи Політика – це лише орієнтири, приписи та завдання, на які має орієнтуватися практика. І питання реалізації основних ідей, вимог та приписів цих документів – це все ж таки питання, яке буде вирішуватися «на місцях». І тут залишається загроза традиційних для національної управлінської культури бюрократизму та формалізму, коли у звітах все буде «підганятися» під очікувані результати та показники результативності, визначені Концепцією, або завдання, прописані Політикою, а реально людиноцентричність та гуманність так і залишатимуться у декларативній площині.

Ситуацію в управлінських практиках, на думку авторів, здатні змінити агенти – свідомі носії демократичних змін. На сьогодні у силових структурах наявні певні групи осіб – військовослужбовців різних рівнів, які мають безпосередній досвід демократичних традицій військово-соціального управління завдяки проходженню навчання/підвищення кваліфікації у силових структурах країн-членів НАТО. Наявні на сьогодні і групи військовослужбовців, які добровільно вступили до сил оборони або були мобілізовані, особи різного віку та різних цивільних професій, спільним для яких є те, що вони мають сталі уявлення про цінність власних прав та свобод, цінність людської честі й гідності, які готові відстоювати свої права й свободи у військово-професійному середовищі. Для них людиноцентричність та гуманність не є абстрактними поняттями.

Сама війна, умови війни, примушують визнати, що недостатньо формально йменуватися командиром, необхідно бути лідером, що основою лідерства є довіра. А довіра в свою чергу – це результат реалізації в управлінських практиках принципів людиноцентричності та гуманності. Саме людиномірність феномену військового лідерства засвідчують Доктрини військового лідерства для ЗСУ та для НГУ [9, 10].

Висновки та пропозиції. Проведений аналіз дозволяє стверджувати наступне:

1. Одними з домінантних у практиках військово-соціального управління за реалій сучасної України мають стати принципи людиноцентричності та гуманності у форматі

«нового гуманізму» який постає не тільки як обґрунтування та проголошення гуманістичних цінностей, а й як практики реалізації «конкретних програм з відчутним результатом».

2. Розрив між інституціонально закріпленими концептуальними підходами, принципами й цінностями та реальними управлінськими практиками, потребує долання через формування людиноцентричної культури військово-соціального управління.

3. У питаннях формування людиноцентричної культури військово-соціального управління у силових структурах України неприпустимим є формалізм.

4. Зміни персональної управлінської культури керівного складу у напрямку реалізації принципів людиноцентричності та гуманності, відповідності вимогам й стандартам НАТО, потребують системного підходу на всіх рівнях.

5. У процедури атестації управлінських кадрів необхідним є включення у якості обов'язкового показника рівня сформованості людиноцентричної управлінської культури.

6. Необхідною є розробка процедур, спрямованих на забезпечення відповідальності військових керівників/начальників за деструктивні наслідки своїх соціально-управлінських рішень.

7. У формуванні людиноцентричної культури військово-соціального управління на персональному рівні провідну роль має відігравати система вищої військової освіти.

8. Формування на персональному рівні людиноцентричної культури військово-соціального управління у закладах вищої військової освіти та закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання має включати дві складові: освітній процес (надання базових знань що концептуальних засад сучасної військової кадрової політики та військово-соціального управління) та соціальне середовище навчального закладу, в якому через безпосередні щоденні соціальні взаємодії закладатимуться традиції військово-соціального управління, орієнтованого на принципи людиноцентричності та гуманності.

Список використаної літератури

1. Концепція військової кадрової політики в системі Міністерства оборони України на період до 2028 року, затверджена наказом Міністра оборони України від 27.10.2023. 61 с. № 637/нм. URL: https://www.mil.gov.ua/content/tenders/koncepcia_kadr_29012024.pdf
2. Політика залучення, розвитку та утримання людського капіталу у силах оборони. Київ. 2024. 54 с.
3. Титаренко О.О., Загородній С.В. Питання формування кадрової політики Національної гвардії України в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 8. 2024. С. 285–290. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2024/68.pdf
4. Калмикова. Н. В Україні ухвалили політику розвитку людського капіталу в Силах оборони *Армія. ІНФОРМ*. 20 Травня 2024. URL: <https://armyinform.com.ua/2024/05/20/v-ukrayini-uhvalyly-polityku-rozvytku-lyudskogo-kapitalu-v-sylah-oborony/>
5. Військовий етос сержантського та старшинського складу у ЗСУ. 2021. 32 с.
6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України». Указ Президента України. Від 24 вересня 2015 р. № 555/2015. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS25411>
7. Хамітов Н. Новий гуманізм як відповідь на виклик неототалітаризму: підхід метаантропології в осягненні глобальної суперечності нашого часу. *Проблеми гуманізму в умовах війни і миру: методології осмислення і практики людяності. Збірник наукових праць /За ред. Н. Хамітова і С. Крилової. К.: КНТ, 2024. С. 9–16.*
8. Силкіна С. «Новий гуманізм» як світоглядна засада освітньої стратегії ЮНЕСКО. *Філософія освіти*. 2015. № 1 (16). С. 220–230.

9. Доктрина розвитку військового лідерства у Збройних Силах України. 2020. 27 с. URL: https://dovidnykmpz.info/wp-content/uploads/2020/12/Doktryna_rozvytku_viys-kovoho_liderstva_v_Zbroynykh_sylakh_Ukrainy_compressed.pdf
10. Доктрина з військового лідерства в Національній гвардії України. 2022. 46 с. URL: <https://ngu.gov.ua/wp-content/uploads/2022/12/vkp-1-00.01-doktryna-zvijiskovogo-liderstva-v-ngu.pdf>

HUMAN CENTRICITY AND HUMANITY IN THE PRACTICES OF MILITARY AND SOCIAL MANAGEMENT IN MODERN UKRAINE

Irina Sevrjuk

*National Academy of the National Guard of Ukraine,
Faculty of Humanities, Department of Social Sciences and Humanities
Zakhysnykiv Ukrainy sq., 3, 61001, Kharkiv, Ukraine*

Yulia Sokolovska

*National Academy of the National Guard of Ukraine,
Faculty of Humanities, Department of Social Sciences and Humanities
Zakhysnykiv Ukrainy sq., 3, 61001, Kharkiv, Ukraine*

Natalia Chuprynova

*National Academy of the National Guard of Ukraine,
Faculty of Humanities, Department of Social Sciences and Humanities
Zakhysnykiv Ukrainy sq., 3, 61001, Kharkiv, Ukraine*

Mykola Tovma

*National Academy of the National Guard of Ukraine,
Faculty of Operational, Department of Organization of Work with Personnel
Zakhysnykiv Ukrainy sq., 3, 61001, Kharkiv, Ukraine*

The purpose of the present study is to analyse the principles of human centricity and humanity in the format of 'new humanism' as fundamental shaping blocks in forming a human-centred culture of military social management; to substantiate a human-centred personal culture of social management of officers as a critical factor in bridging the existing gap between institutionally enshrined conceptual ideas and principles and actual practices of military social management in modern Ukraine.

The study applies specific historical, systemic and interdisciplinary approaches. The research methods used are philosophical reflection, analysis, including comparative analysis, document analysis, synthesis, monitoring, observation and forecasting. The context of the study rests upon the existing practices of military and social management in the context of transformations in the policies for the military and human capital development in the defence sector of modern Ukraine.

Originality of the results obtained is as follows: 1. The principles of human centredness and humanity were analysed in the format of 'new humanism', which, overcoming the declarative nature of traditional/modern humanism, appears as a strategy for the survival of man and Ukrainian society in the realities of modern Ukraine. 2. Human centricity and humanity as meaning-forming elements in building a human-centred culture of military and social management were substantiated. 3. The author's interpretation of the concept of 'human-centred culture of military-social management' was presented. 4. The human-centred culture of military-social management was substantiated as the one that reveals itself as an orientation in all management practices to preserve human life, honour and dignity, their rights and freedoms constitutionally enshrined as the highest social value; and this applies to both civilians

and military personnel. 5. Changing the culture of military-social management proved to be a complex process requiring a systematic/comprehensive approach to overcome stereotypes of the totalitarian era and formalism in management practices at all levels. 6. Formation of a human-centred culture of military-social management at the personal level is both a challenge and a priority task of today; the system of higher military education should play a leading role in this regard.

Key words: human centricity, humanity, new humanism, military and social management, human-centred culture of military and social management.

УДК 1(091):167.2

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.18>

СУЧАСНА КРИТИКА ФІЛОСОФІЇ ПОВСЯКДЕННОЇ МОВИ: АРГУМЕНТ ПРОТИ СЦІЄНТИЗМУ

Павло Соболєвський

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет, кафедра історії філософії
вул. Володимирська, 64/13, 01601, м. Київ, Україна*

Філософія повсякденної мови (Ordinary Language Philosophy, ФПМ) репрезентує важливий напрям філософської думки, що виник як критика редукціоністських моделей пізнання та мови, властивих логіко-семантичній традиції аналітичної філософії XX століття. Центральним положенням ФПМ є теза про невідривність значення мовлення від контексту його вживання, включно з соціальними, історичними, тілесними та етичними аспектами. Така позиція підважує уявлення про мову як прозорий репрезентаційний інструмент і висуває натомість уявлення про мову як живу практику, нерозривно пов'язану з людською діяльністю. Аналіз значення, у межах ФПМ, не є чисто логічним або семантичним завданням, а є способом прояснення того, як мовці користуються словами у повсякденному вжитку, беручи на себе моральну та комунікативну відповідальність.

ФПМ виникає у контексті так званого прагматичного повороту, який наголошує на нормативності та ситуативності мовленнєвих практик. Мова межах цієї методологічної настанови розуміється не як дзеркало реальності, а як форма дії, яка вписана у складну мережу соціальних взаємодій. Такі мовні акти, як «я знаю» (*I know*), аналізуються не у категоріях істинності чи хибності, а як акти, що передбачають певну позицію мовця, рівень авторитету та зобов'язання. Отже, мовлення розглядається як етично навантажене філософське завдання.

Попри численні спроби дискредитації ФПМ як «наївної» або «ненаукової» філософії, її методологічна і концептуальна стійкість була захищена й обґрунтована передусім у працях С. Кавелла. Його інтерпретація спадщини Дж. Остіна та Л. Вітгенштайна підкреслила, що повсякденна мова не є предметом наївного опису, а радше джерелом нормативного знання, яке не потребує емпіричної верифікації у класичному науковому сенсі. Водночас ФПМ не ігнорує філософські проблеми істини, знання чи обґрунтування, але прагне показати, що ці проблеми не є абстрактними сутностями, а конкретизуються у межах певних мовних і культурних практик. Таке бачення мови відкриває простір для нової етики філософування – уважної до контексту, чутливої до ситуації та відкритої до складності повсякденного життя.

Ключові слова: сучасна філософія, філософія повсякденної мови, С. Кавелл, Дж. Остин, Л. Вітгенштайт.

З позиції сучасної філософії актуальним постає питання про те, якою мірою філософія здатна зберегти власну автономність та критичну рефлексивність, не втрачаючи при цьому зв'язку з живою культурною практикою. Д. Чіко (David Chico) з університету міста Сарагоси у 2021 році опублікував статтю «Виправдання філософії повсякденної мови проти прокустівського ложа сасентизму у філософії мови», в якій зазначив: «Я не буду, навіть заради суперечки, стверджувати, що якийсь конкретний період у минулому був кращим за теперішній, але мені здається, що зараз розвинулася особлива криза, в якій здоров'я людського духу висить на волосині. Причина цього полягає головним чином у тому, що людський дух знаходиться в руках людей, які мають мало або взагалі не мають терпіння до

чогось, що не має практичного застосування, або до чогось, що не можна виміряти, відтворити, спожити тощо» [5, р. 74].

Якщо виходити з уявлень, закладених у традиції пізнього Л.Вітгенштайна, доцільно припустити, що філософія не може бути цілковито ізольованою або самодостатньою діяльністю, оскільки її природа нерозривно пов'язана зі способом життя людей – із повсякденними формами соціального буття, комунікації, традиції та звичаїв. За таких умов філософська рефлексія має справу не лише з абстрактними схемами мислення, а й з історично змінною структурою культури та цивілізації.

Л. Вітгенштайн (L. Wittgenstein, 1889–1951) зазначав у «Філософських дослідженнях» (1958): «Логіка не розглядає мову – чи мислення – у тому сенсі, в якому природнича наука розглядає природне явище, і найбільше, що можна сказати, це те, що ми конструємо ідеальні мови. Але тут слово «ідеальний» може ввести в оману, бо звучить так, ніби ці мови кращі, досконаліші за нашу повсякденну мову; і ніби знадобився логік, щоб нарешті показати людям, як виглядає правильне речення» [11, р. 380].

Водночас ця залежність не потребує апеляції до екстраординарних, виняткових або екзотичних форм людського існування – навпаки, ключовими об'єктами філософського аналізу можуть бути звичайні, повсякденні елементи мовного та культурного життя.

У цьому контексті концептуальні орієнтири, запропоновані Дж. Остіном (J. Austin, 1911–1960), дають змогу інакше сформулювати завдання філософії. Згідно з його підходом, центральною метою філософії повсякденної мови є не побудова дедуктивно цілісної теорії значення, а радше уважне, емпірично чутливе описування того, як мовлення функціонує в конкретних соціальних ситуаціях. Особливу увагу приділено тому, як у мовленнєвих актах виникають зобов'язання, як формується відповідальність за висловлене, та яким чином значення набуває чинності у комунікативному просторі.

Дж. Остін зазначав: «Багато можна сказати на користь думки, що, якщо залишити позаду філософську традицію, «Відповідальність» була б кращим кандидатом на роль, яка тут відведена «Свободі». Якщо нам слідувати повсякденною мовою, то найчастіше ми виправдовуємося, щоб уникнути відповідальності або повної відповідальності, і я сам вже використовував це слово в такому значенні вище» [2, р. 129].

На відміну від редукціоністських стратегій і когнітивістських упереджень, що тяжіють до пояснення мовлення виключно через нейронаукові, обчислювальні або функціоналістські моделі, філософія повсякденної мови пропонує бачення, у якому розуміння сенсу розглядається як вияв певної форми життя. У цьому сенсі акт розуміння порівнюється з інтерпретацією музичного твору, поезії, візуального мистецтва або навіть гумору – усіх тих явищ, які не можуть бути повністю охоплені абстрактним аналізом, оскільки їхнє значення розгортається у складному тлі культурного досвіду, практичних навичок і спільних очікувань. Такий підхід підкреслює, що мовлення – це не лише передача інформації, а насамперед форма соціальної взаємодії, в якій відображається багатомірність людського буття. У цьому полягає філософська цінність повсякденної мови як об'єкта рефлексії та водночас як засобу самопізнання.

Критика філософії повсякденної мови

Після свого стрімкого розвитку в 1940–1950-х роках філософія повсякденної мови зазнала занепаду в 1960-х роках і почала розглядатися як невдалий інтелектуальний проєкт. Однак існують підстави вважати, що дискредитація, якої зазнав цей напрям, значною мірою була наслідком спотвореного уявлення про ФПМ, яке сформувалося серед більшості філософів.

А. Колеман (A. Coleman) зазначав: «(і) Філософія займається, або повинна займатися, основами знання, зв'язком між розумом і тілом, природою справедливості та іншими

подібними питаннями, а не тим, що думають і роблять звичайні люди. (ii) Практики філософії повсякденної мови не розрізняють семантичні та прагматичні особливості мови. (iii) Практики філософії повсякденної мови роблять твердження про те, як «ми» використовуємо слова, ґрунтуючись виключно на тому, як вони використовують слова, але такий розмір вибірки занадто малий, щоб отримати бажані результати» [6, р. 121].

Варто звернути увагу на те, що ситуація змінюється завдяки кількості та якості публікацій, які в перші десятиліття ХХІ століття, хоча й повільно, відновили втрачені позиції. По-друге, варто зазначити, що на більшість або значну кількість цих публікацій безпосередньо чи опосередковано вплинули ідеї та роботи С. Кавела (S. Cavell). С. Кавел не просто є представником або захисником філософії Дж. Остіна чи Л. Вітгенштейна; його захист філософії повсякденної мови слід розглядати як «найдетальніше пояснення та захист процедур повсякденної мови», що коли-небудь були створені [4, р. 13].

С. Кавел познайомився з Дж. Остіном у Гарварді в 1955 році, коли був ще студентом, а в грудні 1957 року його запросили взяти участь у зустрічі в Стенфорді. На тій зустрічі йому було доручено захищати Дж. Остіна та, як наслідок, філософію повсякденної мови від критики з боку логіка та історика античної філософії Б. Мейтса (B. Mates, 1919–2009). Б. Мейтс зайняв тверду позицію на користь емпіричної семантики та науково орієнтованої філософії, заперечуючи те, що він вважав антиемпіричною філософією. Останнє, на його думку, погіршувалося зверненням до неформальних методів дослідження повсякденної мови. У статті, яку він прочитав з цього приводу, Б. Мейтс сумнівався, чи філософи повсякденної мови зібрали необхідні докази для своїх «тверджень про повсякденну мову» і чи можна їх належним чином перевірити. Той факт, що їхні твердження, здавалося, суперечать одне одному – зокрема твердження Дж. Остіна та Г. Райла (G. Ryle, 1900–1976) щодо добровільності дії – Б. Мейтс вважав симптомом довільності методів філософії повсякденної мови. Це свавілля, на його думку, робило ці методи недійсними як справжні джерела знань. Таким чином, йшлося або про емпіризм, або про свавілля.

Прикладом такого підходу варто вважати «Мову моралі» Р. Харе (R. Hare, 1919–2002), що вийшла друком у 1960 році. У вступній частині Р. Харе зазначає: «Етика, як я її розумію, – це логічне вивчення мови моралі. Загалом легше зрозуміти дуже складну логіку моральних термінів, якщо людина знайома з простішими видами логіки; але оскільки багато студентів-філософів з якоїсь причини змушені вивчати етику без такого знайомства, я намагався не сприймати це як належне» [7, р. 4].

У 1950-х роках метод логічного аналізу мови зазнав важливих критичних зауважень, які підривали його основи. Критика цього методу була як внутрішньою, так і зовнішньою. До внутрішньої критики відносяться: критика В. Квайна (W. Quine, 1908–2000) двох догм емпіризму, критика П. Стросона (P. Strawson, 1919–2006) теорії описів Б. Рассела (B. Russell, 1872–1970), критика С. Кріпке (S. Kripke, 1940–1922) дескриптивної теорії референції та критика Р. Рорті (R. Rorty, 1931–2007) репрезентаціоналізму. Зовнішня критика походила від Дж. Остіна та Л. Вітгенштейна. Головний наслідок обох типів критики полягав у відмові від методу логічного аналізу мови. Проте, якщо внутрішня критика призвела до трансформацій в межах аналітичної філософії мови, зовнішня критика стала основою для нового лінгвістичного повороту – прагматичного підходу.

Д. Чіко зазначав: «Згідно з цим другим поворотом, по-перше, участь певних прагматичних елементів і процесів у визначенні значення не є залишковим, а радше пронизує всю мову таким чином, що вивчення мови, ніби вона є абстрактним і деконтекстуалізованим об'єктом, є абсолютно безглуздом. По-друге, звичайна мова є абсолютно точною та цілком адекватною своєму завданню, яке не можна звести до простого представлення

об'єктивного світу. Як нагадує нам Дж. Остін, повсякденна мова втілює всі практичні відмінності, які виявляються корисними в людському житті. Отже, повсякденну мову не потрібно аналізувати логічно, чи взагалі будь-яким іншим чином. Її використання слід спостерігати та фіксувати як засіб доступу до нормативного фону, який підтримує наш спосіб життя» [5, р. 79].

Однак ФПМ не отримала належної кількості уваги, а коли її результати привертали увагу, це часто відбувалося у формі применшення її припущень, методів. Уся критика ФПМ може бути віднесена до однієї з двох основних категорій: (1) критика, яка стверджує, що ФПМ є поганою філософією мови, та (2) критика, яка вважає ФПМ просто поганою філософією. Спершу варто звернути увагу на другий тип заперечень.

Згідно з ФПМ, те, що ми зазвичай говоримо, є важливим фактором у філософії. Однак ця точка зору є неприйнятною для багатьох філософів, які розглядають філософію як складне завдання. Англійський філософ і соціальний антрополог Е. Гелнер (E. Gellner, 1925–1995) висловлює подібне занепокоєння, стверджуючи, що ФПМ відмовляється від серйозного вирішення проблем і питань, пов'язаних із розвитком наукового знання. Окрім того, він критикує те, що, на його думку, є однією з найбільш небажаних рис ФПМ: а саме погляд, що лінгвістичні практики, пов'язані з певними виразами, визначають значення цих виразів, так що зміна вживання виразу змінює його значення. Це, на думку Е. Гелнера, унеможливило обговорення навіть ступеня, до якого наші дискурси відображають природу того, про що ми говоримо. Іншими словами, згідно з Е. Гелнером, якби ФПМ була правильною, лінгвістична діяльність стала б несприйнятливою до раціональної критики. Таким чином, ФПМ є просто поганою філософією: тривіальною та наївною, яка настільки підкорюється здоровому глузду, що не піддається раціональній критиці. Як зазначав С. Кавел, ця критика є ще одним проявом недовіри філософії до здорового глузду (*common sense*). Однак, крім цієї недовіри, яка базується на поверхневому та, ймовірно, упередженому розумінні ФПМ, не надається вагомих аргументів з боку Е. Гелнера. Його книга часом містить наклепи, що складаються з нескінченної низки коментарів *ad hominem*, що викликає питання про джерела цієї потреби відкинути або подолати філософію повсякденної мови.

Британський філософ С. Мулал (S. Mulhall) саркастично підмітив: «Потреба відкинути або подолати [OLP] значно переважала здатність надати для цього вагомі підстави, що призвело до форми колективної проєкції, поєднаної з колективною амнезією» [8, р. 445].

Критика, висловлена Е. Гелнером, сприяла формуванню викривленого та несправедливого образу ФПМ, який був представлений як неформальний та догматичний підхід. Згідно з цим спотвореним образом, відданість ФПМ повсякденній мові обмежує її діяльність лише встановленням правильного використання мови та критикою неправильних, ґрунтуючись на знанні та довірі до повсякденної мови. За словами Е. Гелнера, ця передбачувана короткозорість ФПМ перетворює її на пропедевтику або звичайну терапію. Однак ФПМ не є пропедевтикою і не прагне ані реформувати, ані виправдовувати конкретне вживання мови. Як зазначає Е. Гелнер, існує безліч прикладів того, як незвичайне використання мови у філософії розширює межі значення для знаходження відповідного контексту.

Д. Чіко зазначав: «Захист С. Кавела філософії Дж. Остіна, який він здійснив на конференції в 1957 році, зосереджувався на двох основних питаннях: по-перше, на доведенні того, що практика ФПМ не залежить від типу доказів, які вимагають дослідники на кшталт Б. Мейтса; по-друге, на тому, що металінгвістичні спостереження філософів повсякденної мови щодо використання мови не є лише описовими, а також вказують на певну необхідність, що вимагає перегляду меж і природи раціональності» [5, р. 91].

С. Кавел вважав, що Б. Мейтс був правий, коли вказував на відмінності між Дж. Остіном і Г. Райлом. Зокрема, філософ зазначав: «Навіть не намагаючись бути точнішим щодо цих відмінностей, природа відстані між Райлом та Остіном стає дещо зрозумілішою» [3, р. 174].

Філософія повсякденної мови (ФПМ), у трактуванні Стенлі Кавела, постає не як дисципліна, що претендує на статус емпіричної науки на кшталт лінгвістики чи антропології, а як форма філософського спостереження, що здійснюється зсередини самої мовної практики. Згідно з Кавелом, філософи повсякденної мови не виконують завдання формального опису мовних структур або збору емпіричних даних про мовну поведінку. Їхня діяльність радше полягає у тому, щоб уважно прислухатися до мови, якою вони самі володіють як носії, і на основі цієї залученості виявляти внутрішні форми нормативності, які підтримують і регулюють повсякденне мовлення. Відтак, філософ не стоїть осторонь мови як її зовнішній дослідник, а перебуває у самому центрі мовного життя, і ця позиція забезпечує йому доступ до тих сенсових і нормативних механізмів, які залишаються невидимими для об'єктивуючого аналізу.

Ключовим у підході С. Кавела є розрізнення між емпіричним дослідженням мови і філософським зверненням до мови як джерела значення. На відміну від лінгвіста-іноземця, якому необхідно проходити формалізовані процедури верифікації правильності мовних конструкцій, носій мови має безпосередній доступ до правил і смислів, зафіксованих у звичному вживанні. Це не означає, що носій завжди усвідомлює ці правила, проте саме його інтуїції й звички мовного вжитку становлять той базис, на якому ґрунтуються металінгвістичні твердження філософа. У цьому сенсі ФПМ функціонує як сховище граматичних нагадувань – не у граматичному значенні синтаксичних правил, а як нагадування про те, що вже мовлене й зрозуміле в повсякденному житті, але може бути забуте або затемнене під тиском абстрактного мислення.

Філософські твердження у межах ФПМ, таким чином, мають особливу форму внутрішньої необхідності. Вони не ґрунтуються на зовнішній перевірці, а випливають із самої логіки мовного вжитку, вкоріненої в соціальному контексті. С. Кавел демонструє це на прикладі буденної ситуації: якщо на вечірці хтось запитує, чи я одягаюся добровільно, то це не просто питання про фізичну дію, а про інтенцію, вибір, волю – все те, що імпліцитно присутнє у звичайному вживанні відповідних мовних форм. С. Кавел зазначає: «Вивчення цих інтенцій є частиною вивчення мови; не менш важливою частиною, ніж вивчення її синтаксису або вивчення того, до яких термінів застосовуються: вони є невід'ємною частиною того, що ми спілкуємося, коли розмовляємо» [3, р. 181].

Отже, філософія повсякденної мови у версії Кавела є не так теорією мови, як практикою осмислення мовлення, що базується на глибокому залученні до власної мовної спільноти. Вона не потребує зовнішнього виправдання, оскільки її джерелом є ті ж самі мовні інтуїції, що підтримують функціонування повсякденного спілкування. Відтак, металінгвістичні спостереження, здійснені в межах ФПМ, виявляються формою філософської саморефлексії, що базується на нормативній структурі самої мови.

Висновки. Філософія повсякденної мови становить особливий напрям у сучасній філософській думці, що відкидає редукціоністські інтенції традиційної метафізики та сциєнтистської раціональності. Її фундаментальним припущенням є визнання того, що розуміння значення мовлення не зводиться до формальної логіки чи репрезентаційних моделей, а вкорінене в соціокультурному контексті повсякденного життя. ФПМ ґрунтується на припущенні, що мова не є нейтральним засобом відображення світу, а є практикою, що формує та виражає певну «форму життя». Відповідно, аналіз мовлення – це не лише

лінгвістичне чи семіотичне завдання, а насамперед філософський жест повернення до тих контекстів, у яких мова справді «живе».

На відміну від класичних логіко-семантичних традицій, що домінували в аналітичній філософії першої половини XX століття, філософія повсякденної мови є частиною ширшого прагматичного повороту. Вона не прагне до уніфікації значення через систему істиннісних умов, а радше акцентує на ситуативності, випадковості та відповідальності, які супроводжують мовленнєві акти. У цьому контексті мовлення постає як етично навантажене зобов'язання, а фрази на кшталт «я знаю» трактуються не як констатації об'єктивного стану речей, а як вияви авторитету та моральної позиції мовця. Таким чином, філософія повсякденної мови нагадує, що будь-яке мовленнєве висловлювання є частиною нашого буття-в-світі, а не ізольованим логічним об'єктом.

Попри тривале недооцінення та критику з боку представників ортодоксальної аналітичної філософії, ФПМ демонструє глибоку концептуальну стійкість і здатність витримувати зовнішню філософську критику. Звинувачення в наївності, тривіальності чи надмірній опорі на здоровий глузд були переосмислені завдяки зусиллям таких філософів, як С. Кавелл. Його інтерпретація спадщини Дж. Остіна та пізнього Вітгенштайна показала, що мовна практика має внутрішню нормативність, яка не вимагає емпіричного верифікаціонізму. ФПМ не заперечує необхідності філософського аналізу, однак наполягає на тому, що цей аналіз має починатися з уважного розуміння того, як мова реально функціонує в конкретних ситуаціях. Саме у цьому проявляється її сила – в здатності прояснювати, уточнювати та виводити на світло те, що здається звичним, а отже – прихованим від філософської рефлексії.

Особлива цінність філософії повсякденної мови полягає також у її антропологічній чутливості. ФПМ наголошує на тілесності, історичності та змінності людського досвіду. Мовлення тут постає не як інструмент, а як простір вияву людської присутності у світі. Цей підхід дозволяє переосмислити багато традиційних філософських проблем, таких як знання, істина, обґрунтування, не як абстрактні універсалії, а як практики, що набувають сенсу лише у визначеному соціальному контексті. Така позиція не веде до релятивізму, як це іноді помилково тлумачать критики, а радше передбачає етично орієнтовану, уважну до ситуації раціональність – ту, яку можна назвати «пов'язаною» (coupled) чи «тілесною» (embodied) раціональністю.

З огляду на викладене, філософія повсякденної мови становить не лише критику певної традиції в межах академічної філософії, а й спробу вивести філософське мислення на новий рівень залучення до реального життя. Вона вказує на те, що наші мовленнєві практики – це не просто технічні засоби комунікації, а складові морального, політичного й естетичного буття. Саме тому ФПМ заслуговує на нове прочитання як філософія, здатна сформувати рефлексивне ставлення до мови як до одного з головних механізмів нашого буття у світі.

Список використаної літератури

1. Anscombe G.E.M. A Theory of Language. Geach, M.; Gormally, L. (eds), *From Plato to Wittgenstein*. Exeter: Imprint Academic. 2011. Pp. 193–203.
2. Austin J. A Plea for Excuses. In *Philosophical Papers*. Oxford: Oxford University Press. 1979. Pp. 175–204.
3. Cavell S. *Must We Mean What We Say?* Cambridge: Cambridge University Press. 1976. Pp. 1–43.
4. Chappell V. *Ordinary Language: essays in philosophical method*. New York: Dover Publications. 1964. P. 132.

5. Chico D. «My tongue swore but my heart did not»: vindicating ordinary language philosophy against the procustean bed of scientism in the philosophy of language. *Forum for Contemporary Issues in Language and Literature*. 2021. Pp. 74–98.
6. Coleman A., Welty I. Issue Introduction to Philosophy of Ordinary Language. *Essays in Philosophy*. 2010. Vol.11: Iss. 2, Article 1. Pp. 120–122.
7. Hare R. *The Language of Morals*. Oxford: Clarendon press. 1991. P. 209.
8. Mulhall, S. Review of Ryle. *Philosophical Investigations*. 1994. Vol. 17. Pp. 444–456.
9. Ryle G. Ordinary Language. In *Collected Essays 1929–1968*. London: Routledge. 1953. pp. 314–331.
10. Warnock G. Ordinary Language Philosophy. *The Routledge Encyclopedia of Philosophy*. London: Routledge. 1998. Pp. 147–153.
11. Wittgenstein L. *Philosophical Investigations*. Oxford: Basil Blackwell & Mott. 1958. P. 272.

CONTEMPORARY CRITICISM OF THE ORDINARY LANGUAGE PHILOSOPHY: AN ARGUMENT AGAINST SCIENTISM

Pavlo Sobolievskyi

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Faculty of Philosophy, Department of History of Philosophy
Volodymyrska str., 64/13, 01601, Kyiv, Ukraine*

Ordinary Language Philosophy (OLP) represents a significant development within modern philosophical inquiry, offering a strategic response to the reductionist models of cognition and language that characterized much of 20th-century analytic philosophy. Rather than treating language as a neutral or purely logical system of representation, OLP emphasizes that meaning is inseparable from the context in which language is used – contexts that include social norms, historical conditions, bodily presence, and ethical responsibility. In this framework, language is not simply a mechanism for describing the world but a dynamic practice deeply embedded in human interaction and decision-making.

OLP gained prominence during what is often referred to as the «pragmatic turn» a broader intellectual shift that foregrounds the normative and situational aspects of how language operates. From this perspective, speech is understood not as a passive reflection of facts but as a form of action – a socially and ethically charged performance. Statements such as «I know» are not assessed solely in terms of their factual accuracy but are interpreted in relation to the speaker's authority, credibility, and accountability within a given context. Language, therefore, is not merely a tool for communication but also a vehicle for responsibility and engagement.

Although OLP has faced criticism—most notably from figures such as Ernest Gellner, who characterized it as overly reliant on convention and insufficiently theoretical – its core principles have demonstrated strong conceptual resilience. Philosopher Stanley Cavell, in particular, played a key role in reasserting the depth of OLP by revisiting the insights of thinkers like J. L. Austin and Ludwig Wittgenstein. Cavell's work highlighted that ordinary language is not trivial or simplistic, but a rich and self-sustaining source of practical knowledge. This knowledge does not demand external verification in the way scientific claims do, yet it remains fundamentally normative and philosophically valuable.

Importantly, OLP does not disregard central philosophical concerns such as truth, knowledge, or justification. Instead, it repositions these concepts within lived linguistic and cultural practices, demonstrating how such issues are navigated and made meaningful in everyday (ordinary) communication. This approach to language contributes to what can be described as a new ethics of philosophical practice – one that is context-aware, situationally grounded, and attuned to the complexity of ordinary human life.

Key words: Modern philosophy, ordinary language philosophy, S. Cavell, J. Austin, L. Wittgenstein.

УДК 246.6.001.32(045)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.19>

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МЕТОДІВ ПРОГНОЗУВАННЯ У ПРАКТИЧНОМУ РЕЛІГІЄЗНАВСТВІ

Олег Соколовський

*Житомирський державний університет імені Івана Франка,
кафедра філософії та політології
вул. Велика Бердичівська, 40, 10008, м. Житомир, Україна*

У статті здійснено комплексний аналіз методологічних засад дослідження релігійної ситуації в межах сучасного релігієзнавства, з акцентом на застосування міждисциплінарних підходів. Встановлено, що головним методологічним інструментом виступає моделювання як форма репрезентації складних соціокультурних систем, до яких належать релігійні спільноти та конфесійні утворення. Особлива увага приділяється концептуалізації моделі релігійної ситуації як системного об'єкта, що водночас підлягає дослідженню, прогнозуванню та управлінню. Розкривається потенціал використання системних моделей у вивченні релігійних процесів, що відзначаються високим ступенем динамізму, самоорганізації та адаптивності. Визначено, що в межах синергетичної парадигми, яка передбачає вивчення нелінійних, відкритих та самоорганізованих систем, релігійна ситуація розглядається як така, що функціонує в режимі внутрішньої еволюції, де зовнішнє втручання може бути ефективним лише за умов врахування внутрішніх тенденцій розвитку. Використання положень теорії хаосу та нелінійної динаміки дає змогу осмислити релігійний простір як систему з непередбачуваними варіантами, де невеликі впливи можуть викликати суттєві зміни структури. У зв'язку з цим пропонується модель тактовного управління релігійними процесами, що полягає у створенні сприятливих умов для самореалізації внутрішньої логіки релігійного розвитку, замість нав'язування зовнішніх схем і стандартів. Особливу увагу приділено ін-конфесійному та аут-конфесійному рівням як структурним складовим релігійної ситуації, що підлягають як емпіричному дослідженню, так і прогнозуванню. Застосування комп'ютерного моделювання, хоча й має свої обмеження, розглядається як інструмент аналітичної обробки емпіричних даних у поєднанні з якісними методами релігієзнавчого аналізу. Стратегічною основою для розбудови системи прогнозування релігійної ситуації визначено необхідність науково-практичної співпраці з органами державного управління у сфері релігії, які відповідають за формування та реалізацію релігійної політики на національному рівні.

Ключові слова: методика наукових досліджень, методи навчання, філософські дисципліни, релігієзнавство, релігійний процес, прогнозування.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження проблеми прогнозування релігійної ситуації в Україні обумовлена потребою у формуванні обґрунтованої теоретико-методологічної основи для аналізу трансформаційних процесів у релігійній сфері. Ці процеси викликані як внутрішньополітичними та соціальними кризами, так і впливом глобалізаційних тенденцій, що суттєво впливають на конфігурацію релігійної ідентичності та взаємовідносини між сакральною і світською площинами буття. В умовах підвищеної інституційної динаміки релігійних організацій, зокрема в середовищі українського православ'я, виникає необхідність у розробці концептуальних підходів та аналітичних інструментів для адекватної оцінки змін, що відбуваються.

Сучасний релігієзнавчий дискурс актуалізує запити на новітні дослідницькі парадигми, включно з аналізом процесів секуляризації, десекуляризації та постсекулярності. Це вимагає використання інтегративного міждисциплінарного підходу, який поєднує філо-

софські, соціологічні, культурологічні, правознавчі та управлінські методи задля комплексного осмислення релігійної динаміки. До найефективніших інструментів належать методи прогностичного аналізу, моделювання соціорелігійних процесів, сценарне проектування, сегментація релігійного поля, а також систематичний соціологічний моніторинг.

Особливу увагу приділено релігієзнавчій експертизі, яка розглядається як механізм концептуального, нормативного та аксіологічного забезпечення державно-конфесійної взаємодії. Такий підхід дозволяє не лише зафіксувати емпіричні зміни у релігійній сфері, а й інтерпретувати їх у межах загальніших концептів суспільного розвитку, зокрема телеологічних моделей.

Мета дослідження полягає у виявленні та обґрунтуванні теоретичних і методологічних засад прогнозування трансформацій у релігійній ситуації, аналізі застосування відповідного інструментарію до емпіричних даних, а також оцінці його прикладного потенціалу для розробки ефективної державної релігійної політики.

Виклад основного матеріалу. Прогностична діяльність у межах релігієзнавчих досліджень здійснюється на основі застосування певного методологічного арсеналу, який охоплює комплекс процедур збору, систематизації та інтерпретації емпіричних даних з метою побудови науково обґрунтованих прогнозів трансформації релігійної сфери. У практичному релігієзнавстві найбільш поширеними є метод колективної генерації ідей, порівняльно-аналітичний, експертної оцінки, «Дельфі», сценарний, екстраполяції, моделювання тощо.

Метод колективної генерації ідей або метод «мозкової атаки», репрезентує синергетичний евристичний інструмент, що ґрунтується на інтерактивній взаємодії фахівців-релігієзнавців з метою генерування гіпотетичних моделей майбутнього стану релігійного поля. Метод передбачає активізацію когнітивного потенціалу учасників через вільне продукування ідей без негайної критичної оцінки [1]. З погляду релігієзнавчої епістемології, цей підхід дозволяє не лише артикулювати нові концепти щодо трансформації сакрального у контексті модерну й постмодерну, але й виявити латентні вектори розвитку конфесійного плюралізму, динаміки секуляризації, процесів десакралізації або, навпаки, ревіталізації релігії. Метод актуалізує поняття «релігійна свідомість», «ціннісна орієнтація», «релігійна комунікація», виступаючи інструментом якісного концептуального аналізу майбутніх сценаріїв релігійної еволюції.

Порівняльно-аналітичний метод інституціоналізований у рамках порівняльного релігієзнавства, передбачає компаративний аналіз структурно-функціональних та феноменологічних характеристик різних релігійних традицій і конфесій [2]. Методологічною основою є концепт поліконфесійності, а також категорії «релігійна система», «культурна трансмісія», «інституційна релігія» тощо. Порівняльно-аналітичний підхід дозволяє виявити закономірності інституціонального розвитку релігії, зміну її сотеріологічних, есхатологічних і космологічних моделей у межах соціокультурних формацій. У межах прогнозування цей метод уможливорює ідентифікацію загальних тенденцій трансформації релігійної свідомості, інтеррелігізму, а також процесів релігійного синкретизму в умовах глобалізаційних викликів.

Експертна оцінка у релігієзнавстві є методологічною процедурою, що передбачає залучення висококваліфікованих фахівців до рефлексивного осмислення динаміки релігійної сфери. У межах цієї методики розрізняють індивідуальні експертні передбачення, анкетне опитування та колективну експертизу. Даний метод базується на принципах інтерсуб'єктивності, герменевтичної інтерпретації та кумуляції фахових суджень [3]. Він особливо ефективний у дослідженні питань, пов'язаних із динамікою релігійної демографії,

актуалізацією неорелігій, трансформацією догматичних систем, інтерпретацій сакрального тексту (екзегеза), а також зі змінами у сфері релігійної соціалізації та ідентичності. Цей метод забезпечує побудову прогностичної моделі, верифікованої через консенсус експертної думки.

Метод «Дельфі» є варіантом експертного прогнозування, який спирається на поетапне, анонімне й повторюване опитування групи експертів із наступною статистичною обробкою відповідей. Його структура базується на принципах анонімності (виключення міжособистісного впливу), контролю зворотного зв'язку (рефлексія результатів попереднього етапу) і статистичного агрегування суджень [4]. У релігієзнавчій парадигмі цей метод дозволяє досягти релевантного прогнозу щодо трансформації таких параметрів, як релігійна толерантність, міжконфесійний діалог, інституціональні форми релігії, секулярні тенденції в освітньому, медійному та політичному дискурсах. Метод придатний до вивчення конфліктогенних аспектів релігійного плюралізму, прогнозування тенденцій до консервативної реставрації чи модернізації догматико-канонічних практик, а також виявлення меж впливу релігійного фактору на національну безпеку та громадянське суспільство.

Сценарний метод, запозичений із соціальної футурології, є підходом, який ґрунтується на побудові альтернативних траєкторій розвитку релігійної ситуації на основі логічно узгоджених гіпотетичних моделей. У межах релігієзнавчої методології він виявляє себе як ефективний інструмент для аналізу складних феноменів, таких як релігійна еволюція, сакралізація політики, глобальний релігійний ландшафт, аксіологічні зміни в межах релігійної ментальності. Метод дозволяє моделювати можливі сценарії розвитку релігії як культурного феномену у контексті постсекулярного суспільства, секуляризаційного зсуву або релігійного ренесансу. Він передбачає врахування зовнішніх (економічних, політичних, технологічних) і внутрішніх (догматичних, інституційних, ритуальних) чинників, що впливають на релігійну динаміку [5].

Метод історичної аналогії посідає вагоме місце серед прогностичних інструментів, що застосовуються в релігієзнавстві. Його епістемологічна цінність полягає у використанні історіософського підходу до реконструкції та інтерпретації закономірностей функціонування релігійних систем на основі подій і процесів, які мали місце в минулому. Згідно з концептуальними засадами історіософії релігії, релігія є феноменом, що розвивається в історичному часі, зберігаючи водночас інваріантні структурні елементи, таких як віровчення, культову практику, сакральну символіку, типологію священного тощо. У цьому контексті метод історичної аналогії дозволяє здійснити ретроспективний аналіз соціально-релігійних процесів з метою виявлення повторюваних структурних патернів, які можуть бути релевантними для прогнозування [6].

Такий підхід ґрунтується на припущенні про існування універсальних закономірностей розвитку релігійних систем у порівнянних історичних або соціокультурних умовах. Водночас він передбачає критичне врахування історичної контекстуальності адже будь-яка аналогія має обмежену прогностичну цінність, якщо не враховано специфіку сучасного соціуму, зокрема його аксіологічні трансформації, технологічну динаміку, комунікаційні зміни та політичну мобільність. Застосування цього методу базується на «зборі фактів про минуле релігії, описанні й аналізі їх, з'ясуванні особливостей функціонування релігійних феноменів в конкретних умовах суспільного буття» [7, с. 38]. Відповідно, історична аналогія не є простою ретроспективною інтерпретацією, вона передбачає концептуальну реконструкцію «траєкторій релігійної еволюції» у різних умовах соціальної динаміки.

Історичність релігії означає не лише змінність у часі, а й спадковість. Вона включає вірування, обрядові комплекси, інституційні форми релігій передаються між поколіннями,

зберігаючи глибинні архетипи й онтологічні засади, попри зовнішню адаптацію до нових соціокультурних викликів. Це відповідає концепту «діахронічного аналізу релігії», в межах якого простежується еволюція релігійних структур упродовж історичних епох.

Метод екстраполяції полягає у проектуванні на майбутні тенденції, виявлених у минулому та сучасному. У контексті релігієзнавства, екстраполяція застосовується для побудови моделей динаміки секуляризації, релігійної мобілізації, трансформації конфесійного ландшафту, зокрема з урахуванням демографічних, урбанізаційних, етнокультурних і освітніх змін [8, с. 93]. Його застосування актуалізується при дослідженні процесів конфесіоналізації, еволюції світоглядних парадигм і типів релігійної свідомості. Проте, як зазначається у релігієзнавчій методології, ефективність екстраполяції обмежується часовими рамками із просуванням у глибину майбутнього вірогідність збереження тенденції зменшується. Це пов'язано з тим, що майбутнє не є механічним продовженням теперішнього, а формується під впливом нових, нерідко непередбачуваних факторів [9].

Інтерполяція, у свою чергу, дозволяє здійснювати реконструкцію найближчих майбутніх станів релігійної сфери, базуючись на даних про минуле та віддалене майбутнє. Цей метод особливо цінний у випадках, коли прогнозується проміжна стадія соціорелігійного процесу наприклад, зміна релігійної ідентичності в перехідних суспільствах або характер релігійного відродження після етапу глибокої секуляризації [9].

Опитування, особливо у формі соціологічного анкетування та глибинного інтерв'ю, є важливим емпіричним методом дослідження релігійної свідомості, релігійної поведінки, рівня релігійної самоідентифікації, ступеня релігійної толерантності, а також ставлення до інституційної релігії. У межах прогнозування цей метод забезпечує збір релевантних емпіричних даних, що дозволяють формувати базу для застосування інших прогнозних підходів, насамперед методу «Дельфі» та сценарного моделювання.

Метод моделювання як інструмент пізнання в релігієзнавстві ґрунтується на побудові репрезентативних систем, які відображають основні характеристики, структуру та динаміку релігійних феноменів. У філософсько-епістемологічному сенсі модель виконує функцію когнітивного замітника досліджуваного об'єкта, дозволяючи аналізувати його властивості та виявляти закономірності функціонування в умовах, де застосування емпіричного експерименту є обмеженим або неможливим.

Виходячи з цього, у межах дослідження релігії як складної, еволюціонуючої соціокультурної системи, метод моделювання виступає ефективним засобом реконструкції потенційних сценаріїв релігійної динаміки, взаємодії релігії з іншими підсистемами соціуму (політичною, економічною, правовою, інформаційною) та формування прогностичних оцінок майбутніх трансформацій у конфесійному, світоглядному й інституційному вимірах [10].

У рамках нашого дослідження пропонується застосування моделі концептуальної матриці релігійної ситуації, яка має евристичну цінність як інструмент структурно-аналітичного опису, систематизації й прогнозування релігійного середовища. Така матриця відображає багатоаспектний характер релігії як феномену, її інституційну структуру, ціннісні установки, типологію релігійної свідомості, рівень сакральної легітимації соціального порядку, а також міру включеності в комунікативний простір сучасного інформаційного суспільства.

Слід наголосити, що у сфері соціогуманітарного пізнання моделювання зазвичай не має на меті математичної точності на відміну від природничих наук. Як слушно зазначають теоретики соціального моделювання, для таких нелінійних, самоорганізованих і адаптивних систем, якою є релігія, застосування жорстких, формалізованих моделей часто є методологічно хибним [11]. Замість цього пропонується моделювання як рефлексивна кон-

струкція, здатна виявити структурні протиріччя, потенціали розвитку, приховані чинники змін і межі адаптації.

Особливого значення набуває комп'ютерне моделювання, що стало органічною частиною епохи становлення інформаційного суспільства. Незважаючи на технологічний прогрес, такі моделі мають істотні обмеження, коли йдеться про прогнозування трансформацій ціннісно-світоглядного характеру. Їхній алгоритмічний характер часто позбавлений здатності до інтуїтивного узагальнення, аксіологічної інтерпретації та врахування екзистенційного виміру релігійного досвіду, який не піддається формалізації. Як зауважують дослідники моделювання є «єдиною технологією прогнозування з інтелектуальною репутацією», однак без належного теоретичного підґрунтя будь-який прогноз залишається «пострілом у темряву» [12].

З іншого боку, як підкреслює В. Пфафф, у сучасному прогнозуванні моделей соціальної трансформації нерідко домінують парадигми минулого, що проєктуються на майбутнє, попри відсутність чітко визначеного горизонту прогнозування (часової межі, в межах якої прогноз зберігає свою релевантність і точність) [13]. Така ситуація особливо актуальна в релігієзнавчих дослідженнях, де майбутнє релігії формується у взаємодії з численними соціальними, політичними та духовними чинниками, котрі не завжди мають лінійну причинно-наслідкову структуру.

З огляду на зазначене, метод моделювання в релігієзнавстві доцільно застосовувати як структурно-аналітичний і концептуально-сценарний підхід, що дозволяє уявити релігію як функціонуючу універсалью, яка трансформується залежно від типу соціальної організації, інформаційного середовища та онтологічних запитів людини.

У межах сучасного наукового дискурсу особливого значення набуває використання міждисциплінарних методологій, зокрема теорії хаосу та синергетики, у вивченні релігії як складної соціокультурної системи. У релігієзнавчому аналізі це відкриває можливості для опанування динаміки релігійних процесів як таких, що мають нелінійний, стохастичний і самоорганізуючий характер.

Теорія хаосу, сформована в межах нелінійної динаміки, передбачає дослідження систем, що чутливі до початкових умов, демонструють ефект детермінованої непередбачуваності і мають тенденцію до виникнення структурної впорядкованості через флуктуації [14]. У випадку релігійної ситуації, що функціонує в умовах постійної соціальної турбулентності (поліконфесійність, секуляризація, глобалізація, конфлікти ідентичностей), така парадигма дає змогу уникнути редукціонізму й надмірної спрощеності.

Згідно з синергетичною логікою, релігійні системи слід розглядати як відкриті нелінійні системи, що знаходяться у стані динамічної рівноваги, здатні до самоорганізації через механізми автопоезису (внутрішньої саморепродукції) та морфогенезу (створення нових структур). Це означає, що релігійна система не є об'єктом пасивного впливу, а радше суб'єктом власного розвитку, чий еволюційний шлях визначається внутрішніми закономірностями, а не лише зовнішніми інтервенціями.

Такий підхід відкидає інженерну модель управління релігійними процесами, натомість пропонує модус співуправління, де функція суб'єкта полягає у створенні оптимального середовища для реалізації внутрішніх тенденцій релігійної системи. Це співзвучно із принципом неконфліктного емерджентного розвитку, коли трансформації виникають не шляхом зовнішнього нав'язування, а внаслідок активації потенцій, уже наявних у структурі системи.

З огляду на це, завдання прогнозування майбутнього релігійних процесів вимагає дотримання чіткої методики, яка має містити ідентифікацію латентних атракторів розвитку

(прихованих тенденцій або вузлів концентрації впливу в релігійній системі, що можуть визначити траєкторію її подальшої еволюції), аналіз флуктуацій (коливань, девіацій або кризових точок, які можуть слугувати подразниками для самоорганізаційних змін), виявлення синергетичних ефектів (явищ нелінійного зростання, коли незначні зміни спричиняють значущі наслідки в загальній структурі системи), прогнозування сценаріїв еволюції релігійної ситуації на основі потенційної множинності варіантів, що є характерною ознакою хаотичних систем.

Із релігієзнавчої точки зору, метод теорії хаосу дозволяє побачити онтологічну автономність релігії як суспільного феномену, який не зводиться до вторинного відображення політичних чи економічних процесів. Навпаки, релігійне поле може ініціювати нові соціальні парадигми, виступати джерелом порядку в умовах загального хаосу. Таким чином, методологія хаосу в межах синергетичної парадигми надає аналітичного інструментарію для глибшого розуміння природи релігійної динаміки, забезпечує гнучкість прогнозування та підвищує адекватність управлінських рішень у сфері державно-конфесійної політики, міжконфесійної взаємодії та внутрішньоконфесійних трансформацій.

У межах прикладного релігієзнавства важливою методологічною передумовою для здійснення ефективного прогнозування релігійних процесів є виокремлення ключових рівнів функціонування релігійної ситуації. До таких рівнів належать ін-конфесійний рівень як сукупність внутрішньоконфесійних взаємозв'язків і механізмів саморегуляції в межах окремої релігійної організації й аут-конфесійний рівень як система зовнішніх взаємодій релігійної організації з іншими конфесіями, державними інституціями та суспільством загалом.

Ін-конфесійний рівень охоплює аспекти внутрішньої релігійної політики конфесій, зокрема конфесійну ідентичність і внутрішню ієрархію; богословські та канонічні відмінності між гілками однієї традиції, практики адміністрування, розв'язання конфліктів, кадрову політику, реакції на виклики секуляризації, глобалізації, цифровізації духовного простору. У цьому контексті об'єктом дослідження виступає інституційна адаптивність та суб'єктна мобільність релігійних структур у межах єдиної конфесійної традиції, з урахуванням локальних контекстів (етнічного, мовного, регіонального чинника тощо).

Аут-конфесійний рівень розглядається як поле міжконфесійних і державно-релігійних відносин, що формується внаслідок конкурентної взаємодії між релігійними організаціями в публічному просторі, процесів легітимації релігійних інститутів з боку держави, участі церков у суспільному діалозі, зокрема в питаннях моралі, соціальної справедливості, національної ідентичності. Цей рівень детермінується як системною взаємозалежністю релігії з політичними та соціальними підсистемами, так і логікою міжконфесійної комунікації, яка може набувати як кооперативного (єкуменічного), так і конфліктного характеру.

Взаємозв'язок між ін- та аут-конфесійними рівнями проявляється в індукованості релігійної динаміки, коли внутрішні конфесійні трансформації (розколи, модернізаційні реформи, харизматичне лідерство) можуть впливати на зовнішні конфігурації взаємодії релігії з іншими соціальними структурами, і навпаки політичні або соціокультурні конфлікти можуть ініціювати структурні зміни в межах самих релігійних спільнот.

Для ефективного прогнозування тенденцій на кожному з рівнів актуальною є науково-практична співпраця з інституціями, що реалізують державно-релігійну політику. Зокрема, Державна служба України з етнополітики та свободи совісті, як орган виконавчої влади, відповідальний за формування цілісної політики у сфері релігійних відносин, виступає ключовим партнером у зборі емпіричних даних, аналізі конфліктогенних зон, формуванні превентивних управлінських сценаріїв.

Окреслена диференціація дозволяє розглядати ін-конфесійні впливи та аут-конфесійні відносини не лише як структурні компоненти релігійної ситуації, а й як самостійні об'єкти наукового дослідження через політологічні, соціологічні, богословські інструменти, прогнозування із використанням методів сценарного аналізу, соціального моделювання та експертного моніторингу та управління у межах стратегічної релігійної політики, конфесійного консультування, релігійної медіації та превенції конфліктів. Таким чином, бінарна структура релігійної ситуації в системі координат «ін – аут» є методологічно доцільною як для аналітичної рефлексії, так і для формування практичних заходів у сфері державно-конфесійного управління та релігійного прогнозування.

Висновки. Узагальнюючи результати дослідження, можна констатувати, що сучасне релігієзнавство, як міждисциплінарна галузь гуманітарного знання, вимагає інтеграції класичних і новітніх методологічних підходів для глибшого осмислення динаміки релігійної ситуації. Застосування методу моделювання у релігієзнавчих дослідженнях відкриває можливості для побудови концептуальних матриць, здатних слугувати аналітичними інструментами при вивченні, прогнозуванні та управлінні релігійними процесами. Однак ефективність цього підходу зумовлена врахуванням складності й еволюційного характеру релігії як соціокультурного феномену. Визначальне значення має впровадження синергетичної парадигми, яка розглядає релігійні системи як такі, що функціонують за принципами самоорганізації, з притаманними їм внутрішніми законами розвитку. Це, у свою чергу, вимагає відмови від адміністративних схем управління та орієнтації на формування умов, які стимулюють прояв власних тенденцій розвитку релігійного середовища. Отже, релігійна ситуація як об'єкт дослідження постає в межах багатокомпонентної системи, що потребує одночасного використання кількох методологічних підходів, від системного аналізу до методів прогнозування. Такий комплексний підхід забезпечує більш цілісне й об'єктивне розуміння процесів, що відбуваються у релігійній сфері, дозволяючи виробляти практично значущі управлінські та наукові рішення.

Список використаної літератури

1. Nisula A.-M., Blomqvist K. Understanding and Fostering Collective Ideation: An Improvisation-Based Method. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/332066085_Understanding_and_Fostering_Collective_Ideation_An_Improvisation-Based_Method
2. Qualitative comparative analysis. (QCA). Retrieved from <https://erc.undp.org/methods-center/methods/data-analysis-approaches-methods/qualitative-comparative-analysis>
3. Velychko O., Gordiyenko T. Methodologies of expert's competence evaluation and group expert evaluation. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/275770891_Methodologies_of_expert%27s_competence_evaluation_and_group_expert_evaluation
4. Rowe G. The Delphi technique as a forecasting tool: issues and analysis. *International Journal of Forecasting*. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0169207099000187> (дата звернення: 20.04.2025).
5. Шеліхов С. В., Масальська О. О. Сценарний аналіз як методологічна основа керування інцидентами інформаційної безпеки. 7 Всеукраїнська конференція «ІТБтаЗ» (м. Дніпропетровськ, 26 берез. 2015 р.) : зб. наук. пр. / Нац. гірн. ун-т, ТОВ «САЛБЕЙ». Дніпропетровськ : НГУ, 2015. С. 1–2.
6. Keulen S.J. Historical analogies: functions, limitations and the correct use of historical analogies in applied history. *Journal of Applied History*. 2023. Vol. 5 (2). P. 1–21. Retrieved from https://brill.com/view/journals/joah/5/2/article-p111_2.xml
7. Колодний А. М. Історіософія релігії: монографія. К.: УАР, 2013. 286 с.

8. Горбатенко В. П. Політичне прогнозування: Теорія, методологія, практика. К.: Генеза, 2006. 400 с.
9. Драпогуз В. П. Основні форми екстраполяції як методу соціального пізнання. *Totallogy-XXI. Постнекласичні дослідження*. 2015. № 32. С. 210–217. Retrieved from file:///C:/Users/user/Downloads/totallogy_2015_32_16.pdf
10. Лопатьєв А. О. Моделювання як методологія пізнання. *Теорія і методика фізичного виховання*. 2007. № 8. С. 4–10.
11. Alharrasi N. Soft Systems Model (SSM). Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/313113843_Soft_Systems_Model_SSM
12. Analytical review of the methodology of computer modeling. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/306041559_ANALYTICAL_REVIEW_OF_THE_METHODODOLOGY_OF_COMPUTER_MODELING
13. Пфафф В. Ідеологія все ще багато важить у боротьбі великодержав. Retrieved from <https://ji.lviv.ua/n19texts/pfaff.htm>
14. Ropiak D. The Chaos Theory, Approach, Methods. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/328748430_The_Chaos_Theory_Approach_Methods

IMPLEMENTATION OF FORECASTING METHODS IN PRACTICAL RELIGIOUS STUDIES

Oleh Sokolovskyi

*Zhytomyr Ivan Franko State University,
Department of Philosophy and Political Science
Velyka Berdychivska str., 40, 10008, Zhytomyr, Ukraine*

This article provides a comprehensive analysis of the methodological foundations for studying the religious situation within the framework of contemporary religious studies, with a focus on the application of interdisciplinary approaches. It has been established that modeling serves as the primary methodological instrument, functioning as a means of representing complex sociocultural systems, including religious communities and confessional formations. Particular attention is given to the conceptualization of the model of the religious situation as a systemic object that is simultaneously subject to research, forecasting, and governance. The study explores the potential of using systems models in the analysis of religious processes characterized by a high degree of dynamism, self-organization, and adaptability. Within the framework of the synergetic paradigm – which involves the study of nonlinear, open, and self-organizing systems – the religious situation is understood as operating within a mode of internal evolution, wherein external intervention may be effective only when internal developmental trends are taken into account. The application of chaos theory and nonlinear dynamics allows for the interpretation of religious space as a system with unpredictable outcomes, where minor influences can result in significant structural changes. Accordingly, the article proposes a model of tactful governance of religious processes, which entails the creation of favorable conditions for the self-realization of the internal logic of religious development, rather than the imposition of external frameworks and standards. Special attention is paid to the in-confessional and out-confessional levels as structural components of the religious situation, which are subject to both empirical research and forecasting. Although computer modeling has its limitations, it is viewed as an analytical tool for processing empirical data when combined with qualitative methods of religious studies analysis. The article identifies the necessity of scientific and practical collaboration with state authorities in the field of religion – responsible for formulating and implementing religious policy at the national level – as a strategic foundation for constructing a predictive system of religious situation assessment.

Key words: research methodology, teaching methods, philosophical disciplines, religious studies, religious process, forecasting.

УДК 124.1(045)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.20>

ФІЛОСОФІЯ ХАОСУ ЯК ІНСТРУМЕНТ РУЙНУВАННЯ ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ

Тетяна Сухоребра

*Державний торговельно-економічний університет,
Вінницький торговельно-економічний інститут,
факультет економіки, менеджменту та права, кафедра права
вул. Соборна, 87, 21050, м. Вінниця, Україна*

Юлія Кокарча

*Державний торговельно-економічний університет,
Вінницький торговельно-економічний інститут,
факультет економіки, менеджменту та права, кафедра права
вул. Соборна, 87, 21050, м. Вінниця, Україна*

У статті досліджується трансформація хаосу з філософської категорії у політичну технологію дестабілізації правового порядку і руйнування ціннісних основ права. Автори, спираючись на підходи синергетики, теорію складних систем і праці українських дослідників, показують, як хаос впливає на ключові філософсько-правові категорії: норму, справедливість і легітимність. Методологія охоплює філософсько-правовий аналіз і вивчення актуальних кейсів. Через теорії Делеза, Гваттарі, Фуко та Агамбена доведено, що сучасні форми влади експлуатують непередбачуваність і множинність сенсів. На прикладі гібридних війн та інформаційних атак в Україні розглянуто механізми «керованого хаосу», які розмивають межі між легальним і нелегальним. У випадках окупації Херсонської й Запорізької областей описано створення альтернативних «норм», що суперечать національному й міжнародному законодавству та призводять до юридичної невизначеності. Проаналізовано підірив верховенства права, інструменталізацію справедливості й втрату легітимності через дезінформацію. Встановлено, що внаслідок цих процесів норма втрачає універсальність, справедливість перетворюється на пропагандистський ресурс, а легітимність ґрунтується на тимчасовій ефективності. Наукова новизна полягає в аналізі механізмів руйнування онтологічних основ права під впливом хаосу на матеріалі українського досвіду. Запропоновано стратегії протидії: посилення інституційної стійкості, відновлення процедурної справедливості й захист гідності людини. Перспективи включають розробку філософсько-правових основ відновлення довіри до інституцій у постконфліктний період і вивчення ролі міжнародного права в протидії «керованому хаосу». Оновлення ціннісних засад права є ключем до стійкості правового порядку в нестабільних умовах. Це вимагає міждисциплінарного підходу, що поєднує філософію, право і соціальні науки для комплексного аналізу та протидії «керованому хаосу». Акцентовано на важливості активної громадянської позиції та розвитку медіаграмотності як складових відновлення інформаційної безпеки. Подальші дослідження можуть зосередитися на розробці адаптивних правових механізмів, здатних оперативно реагувати на виклики гібридних загроз.

Ключові слова: хаос, філософія права, гібридна війна, легітимність, справедливість, норма, правова невизначеність, дестабілізація, політична стратегія, постправовий порядок.

У сучасних філософсько-правових дослідженнях поняття хаосу розглядається як фундаментальний антипод впорядкованої правової системи. Термін «хаос» позначає непередбачуваність, нерегульованість, відсутність чіткої структури. У контексті права хаос

означає руйнування систематичної нормативної структури. З філософської точки зору дискусія про хаос підкреслює напруженість між порядком і безладом у суспільних системах. Теорії складних систем (синергетика) вказують на те, що певний рівень неупорядкованості може сприяти розвитку системи, тоді як неконтрольований хаос призводить до ослаблення правових структур. Філософський аналіз демонструє, що для збереження цілісності правової системи необхідне постійне оновлення її базових засад та закріплення ключових цінностей. Дослідження хаосу у правовому контексті підтверджує необхідність посилення інституційної стійкості та акцентує увагу на нормативних основах стабільного правопорядку. Теоретики, зокрема Жиль Делез, Фелікс Гваттарі, Мішель Фуко та Джордж Агамбен [1], окреслювали, як сучасні форми владарювання оперують не лише через жорсткі структури контролю, але й через продукцію непередбачуваності, множинності значень, виключень із правила. У межах цієї логіки хаос набуває нормативної сили – він починає діяти там, де право втрачає опору на стабільну онтологію порядку.

Підрив правової системи в умовах хаосу може відбуватися різними механізмами: через ерозію легітимності інституцій, поширення конфлікту чи насильства, а також через інформаційний безлад. Наприклад, за умов воєнного чи надзвичайного стану інституції влади можуть втрачати здатність забезпечувати верховенство права, що породжує юридичну невизначеність. Аналогічно, розповсюдження дезінформації та пропаганди послаблює довіру громадян до правових норм, створюючи своєрідний інформаційний хаос. З огляду на це поняття «правового хаосу» розглядається як теоретична модель руйнування правової системи та як практичний виклик для суспільства.

Метою статті є – дослідити, як хаос трансформується у політичну технологію та впливає на правовий порядок, підважуючи його фундаментальні засади. У фокусі – аналіз теоретичних підходів, філософських концепцій та конкретних прикладів правової дестабілізації, що демонструють, як стратегія хаосу може слугувати новою формою влади у світі, де межа між правом і безправ'ям дедалі частіше стирається.

Філософське розуміння хаосу зазнало еволюції. У стародавніх традиціях «хаос» часто позначав первісний безструктурний стан світу до його впорядкування (космосу). У сучасній науковій парадигмі, зокрема в рамках теорії хаосу у природничих науках, цей термін описує процеси з високою чутливістю до початкових умов, що призводять до непередбачуваних наслідків. Водночас у правово-філософському дискурсі поняття хаосу використовується як метафора руйнування нормативного порядку. У такому разі хаос часто розглядають як протилежність правопорядку. Це означає, що етичні та юридичні норми втрачають свою дієздатність і сенс.

Сергій Орденів [2] зазначає, що теорія хаосу в геополітиці використовується як інструмент штучного наростання ентропії та поширення деструктивності на соціальні сфери суспільств, що розвиваються. Це призводить до дивергентних змін у структурі суспільних відносин, унеможливаючи соціальний розвиток та структурну перебудову, інституціалізуючи перехідність як лімінальну фазу, яка стає певним типом стаціонарного стану перехідних суспільств.

У правовому контексті хаос проявляється через підрив принципів верховенства права, юридичної визначеності та передбачуваності. Жанна Павленко [3] підкреслює, що цифрова трансформація суспільства створює нові виклики для правового регулювання, зокрема через розмиття традиційних правових категорій та необхідність адаптації до нових форм соціальних відносин. Крім того, Василь Хавроненко [4] аналізує, як у контексті війни та кризових явищ поняття свободи та відповідальності набувають нових вимірів, що впливає на правове мислення та практику. Ігор Рущенко та Наталія Зубар [5]

розглядають, як концепт хаосу став мейнстрімом російської суспільно-політичної думки та тактики ведення гібридних війн. Вони зазначають, що теорія хаосу використовується як основа тактики «керованого хаосу», яка взята на озброєння російськими керівниками, спецслужбами і військовими. Це підкреслює необхідність філософсько-правового осмислення хаосу як інструменту, що використовується для підриву правового порядку та демократичних інституцій. Саме тому, сучасна філософія хаосу вказує на його використання як інструменту руйнування правового порядку через дестабілізацію соціальних структур, підриг правових норм та використання гібридних стратегій у політичних конфліктах.

У філософсько-правовому дискурсі поняття норми, справедливості та легітимності є засадничими для розуміння функціонування права як системи, що забезпечує порядок, стабільність і передбачуваність соціального життя. Однак у ситуаціях, коли хаос стає свідомою політичною стратегією, ці категорії зазнають суттєвих трансформацій. Філософія хаосу, пронизана ідеями нестабільності, множинності смислів та непередбачуваності, підважує традиційні уявлення про норми як сталі, загальні та універсальні правила, що регулюють поведінку індивідів і колективів.

У класичному правовому мисленні норма розглядається як обов'язкове правило, що має універсальний і стабільний характер. Така норма забезпечує впорядкованість і передбачуваність у правових відносинах. Проте в умовах політичної турбулентності та гібридного впливу ця структура зазнає ерозії. Нормативність дедалі частіше втрачає чіткість, а її застосування стає залежним від політичної доцільності. У контексті гібридних загроз, виникає умовна нормативність, де загальнообов'язковість норм заміщується ситуативною доцільністю [6].

Під впливом хаотизації політичного простору виникають альтернативні «норми», які не мають легального джерела, але використовуються як інструменти легітимації дій. Наприклад, у гібридних війнах учасники апелюють до «права сили» чи «історичної справедливості» на протипагу міжнародному праву. Це знаходить вираз у російській наративній конструкції «русского мира» (*russkiy mir*), що використовується для виправдання порушень міжнародного права агресією на Україну, де «історична правда» замінює юридичні норми. Як зазначає Геннадій Дубов, у правових системах із порушеною структурною єдністю «відбувається розмивання меж між правовим і неправовим, нормальним і виключним», що створює підґрунтя для правового релятивізму [7]. Така практика маніпуляції нормами закономірно веде до інструменталізації й інших фундаментальних категорій, зокрема справедливості.

У сучасному політичному дискурсі справедливість часто редукується до інструменту легітимації конкретних дій. Замість того, щоб слугувати етичною основою права, вона дедалі більше функціонує як дискурсивний ресурс для виправдання влади, насильства або політичних цілей. Як зауважують Дзьобань О., Мануйлов Є., під впливом ідеологічних наративів справедливість трансформується в механізм публічного покарання чи виправдання, втрачаючи при цьому свою моральну універсальність [8]. Цей процес інструменталізації та втрати універсальності знаходить своє теоретичне підґрунтя та радикалізацію саме в умовах постмодерної епохи.

Ідея справедливості, яка в класичному розумінні була універсальною моральною основою права, у постмодерному контексті зазнає релятивізації. Жан-Франсуа Ліотар стверджував, що у добу постмодерну більше не існує єдиної системи цінностей або метанаративу справедливості. Це спричиняє появу множинних, фрагментованих уявлень про те, що є «справедливим», залежно від локального контексту. У сфері правової практики така множинність відкриває можливості для маніпулятивного використання терміну

«справедливість» у пропаганді чи політичному дискурсі [9]. Цей процес релятивізації ключових категорій безпосередньо впливає і на розуміння легітимності влади.

Легітимність, у класичному розумінні, базується на визнанні правомірності влади. У періоди хаосу це визнання може підмінятися прагматичною згодою на порядок заради безпеки чи стабільності, що веде до розриву між легальністю та моральною легітимністю. У філософсько-правовому вимірі легітимність залежить не лише від джерела влади, а й від сприйняття її змістовної правомірності. Саме тому в ситуації, коли хаос стає інструментом керованої деструкції, влада може спиратися на формальну легальність, але втрачати реальну легітимність в очах суспільства. Поділяємо думку українського дослідника Андрієвського Т. Г. який досліджував гібридну агресію, і визначав її спрямованою на дестабілізацію внутрішнього життя країни та таку, яка має на меті саме підризу основ її легітимності – довіри громадян до інститутів влади, правової системи та спільних ціннісних орієнтирів [10]. Цей підризу веде до того, що в правовому та політичному дискурсі хаос постає вже не лише як зовнішня загроза стабільності, а як внутрішній процес, що поступово підточує фундаментальні категорії нормативного порядку. Його руйнівна дія проявляється насамперед у трансформації таких базових понять, як норма, справедливість і легітимність, які за умов цілеспрямованого дестабілізаційного впливу втрачають універсальність, набуваючи ситуаційного і навіть маніпулятивного характеру.

У сучасному українському контексті прояви правового хаосу особливо наочно простежуються на тимчасово окупованих територіях. Там створюються альтернативні системи «права», які суперечать як національному, так і міжнародному законодавству. Наприклад, на територіях Херсонської та Запорізької областей у 2022–2023 рр. окупаційна адміністрація впроваджувала псевдозаконодавчі акти, змушуючи мешканців підкорятися нормам, що не мають юридичної сили. Це породжує стан «нормативної конкуренції», де різні правові системи накладаються одна на одну, формуючи хаос у свідомості громадян та підриваючи авторитет держави [5].

Напруга між безпекою та гарантіями прав простежується в українському законодавстві. Запровадження воєнного стану супроводжувалося серйозними обмеженнями конституційних прав (свобода пересування, зібрань, недоторканність житла). Хоч це формально обґрунтовано [11] практика реалізації цих обмежень іноді породжувала сумніви у їх пропорційності та недискримінаційності (напр., окремі випадки тривалого закриття релігійних установ, складність виїзду чоловіків за кордон у 2022–2023 рр.). Відтак, в умовах постійної загрози правова аргументація дедалі частіше ґрунтується на ситуативній логіці миттєвого реагування, що ускладнює узгодженість і довгострокове планування, ризикуючи нормалізувати надзвичайні практики.

Інформаційна війна та маніпуляція правовими поняттями часто дестабілізує суспільство. Систематичне російське використання термінів «денацифікація», «захист російськомовних», «біо лабораторії» без жодних правових підстав або з їх грубим спотворенням є класичним прикладом інструменталізації хаосу. Це спрямоване розмивання правових категорій (агресія, геноцид, тероризм), що підризує здатність міжнародного права бути ефективним інструментом кваліфікації злочинів та захисту. Як наслідок, формується інформаційний «туман війни», де правда і маніпуляція стають нерозрізненними для частини аудиторії. Важливо розуміти: коли правові поняття втрачають стабільність і стають предметом інтерпретаційної гри, право як таке перестає бути засобом стримування насильства [12].

Окремим виявом руйнівного впливу хаосу є виникаюча дилема між оперативною доцільністю та дотриманням процедурної справедливості. Потреба у швидких рішеннях

у воєнний час: чи це стосується колаборантів чи конфіскованого майна, але ці процеси можуть супроводжуватися обмеженням гарантій справедливого рішення. Незважаючи на правомірність цілей – забезпечення безпеки та справедливості, способи їх досягнення породжують ризик підриву верховенства права в довгостроковій перспективі. Як наслідок, потрібно розуміти, що відновлення довіри до процедурної справедливості є ключовим для реінтеграції правопорядку в поствоєнній Україні, оскільки ігнорування цього принципу може нормалізувати хаотичні практики.

Отже, результати дослідження підтверджують що хаос у сучасних умовах трансформувався з абстрактної філософської категорії в потужну політико-правову технологію деструкції. Ця трансформація має ключовий прояв у системній деформації фундаментальних філософсько-правових категорій:

1. Норма втрачає універсальність і стабільність, фрагментується та підпорядковується політичній доцільності та конкуруючим інтерпретаціям, що створює «легальний хаос».

2. Справедливість інструменталізується, редукується до механізму відплати або пропагандистського нарративу, втрачаючи свою роль етичного орієнтиру права.

3. Легітимність відривається від правомірності, все більше ґрунтуючись на тимчасовій ефективності, контролі чи безпеці, що розмиває межі між демократією та авторитаризмом.

Аналіз українського контексту через паралельне нормотворення на окупованих територіях, напруга між безпекою та правами, маніпуляція правовими термінами в інформаційній тощо, наочно демонструє механізми цього руйнівного впливу та підтверджує формування рис постправового порядку. Наукова новизна дослідження полягає у системному філософсько-правовому аналізі саме механізмів впливу хаосу як інструменту на онтологічні основи права (категорії норми, справедливості, легітимності) в умовах гібридних загроз, зокрема на матеріалі актуального українського досвіду.

Перспективи подальших досліджень лежать у площині розробки філософсько-правових основ стратегій протидії хаосу. Це передбачає: глибший аналіз співвідношення норми та винятку у кризових умовах; дослідження механізмів захисту ціннісного ядра права – справедливості, гідності людини, від інструменталізації; розробку концепцій відновлення інституційної довіри та процедурної справедливості у постконфліктний період; аналіз можливостей міжнародного права адаптуватися до викликів інформаційно-правового хаосу.

Лише через критичну рефлексію та оновлення філософсько-правових засад можливо зберегти здатність права протистояти руйнівному потенціалу хаосу, захистити гідність людини та забезпечити реальну правову безпеку.

Список використаної літератури

1. Книш І. В. Номадизм у соціальних та дискурсивних практиках: історія та сучасна актуалізація : дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.03. Київ, 2020. 507 с.
2. Орденів С. Керований хаос як інструмент радикального соціального конструювання сучасності в контексті глобальних викликів. *Вісник національного авіаційного університету*, 2023. № 1(37). С. 62–67.
3. Павленко. Ж. Право в цифровій реальності. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого*. № 2(49). С. 66–80.
4. Хавроненко, В. Філософія свободи та її межі: український досвід демократичного розвитку. *Філософія та управління*, 2024. № 2. С. 57–66.
5. Путін і хаос (як у Кремлі трактують теорію хаосу): сайт Майдан. URL: https://maidan.org.ua/2023/12/putin-i-khaos-iak-u-kreml-i-traktuiut-teoriiu-khaosu/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 29.05.2025).

6. Шаповаленко М. Криза легітимності з точки зору лійки причинності. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*, 2023, № 43, с. 7–12. DOI: 10.26565/2220-8089-2023-43-01
7. Дубов Г. Право та неправу в контексті нерівноважності правової реальності. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*, 2022, № 4 (123). С. 97–100.
8. Дзьобань О., Мануйлов Є. Справедливість як правова цінність: концептуалізація феномену. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*, 2015, № 1, с. 102–113.
9. Шевченко Д. Епоха постмодернізму в контексті метанаративних установок. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*, 2022. С. 136–141.
10. Андрієвський Т. Г. Гібридна війна у політичному процесі: особливості проявів та засоби протидії: дис. ... д-ра політ. наук : 052. Харків, 2021. 256 с.
11. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 25.05.2025)
12. Узденова Ю.М. Гібридна війна: сутність, складові та ключові поняття. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*, 2024. Том 35 (74) № 4, С. 172–179.

THE PHILOSOPHY OF CHAOS AS AN INSTRUMENT OF LEGAL ORDER DESTRUCTION

Tetiana Sukhorebra

*State Trade and Economic University, Vinnytsia Trade and Economic Institute,
Faculty of Economics, Management and Law, Department of Law
Soborna str., 87, 21050, Vinnytsia, Ukraine*

Yuliia Kokarcha

*State Trade and Economic University, Vinnytsia Trade and Economic Institute,
Faculty of Economics, Management and Law, Department of Law
Soborna str., 87, 21050, Vinnytsia, Ukraine*

The article explores the transformation of chaos from a philosophical category into a political technology for destabilizing the legal order and undermining the value foundations of law. Drawing on synergetics, complexity theory, and the work of Ukrainian scholars, the authors demonstrate how chaos affects key philosophical-legal categories: norm, justice, and legitimacy. The methodology encompasses philosophical-legal analysis and the study of contemporary case studies. Through the theories of Deleuze, Guattari, Foucault, and Agamben, it is shown that modern forms of power exploit unpredictability and multiplicity of meanings. Using the examples of hybrid wars and information attacks in Ukraine, the mechanisms of «managed chaos» are examined, which blur the boundaries between the legal and the illegal. In the cases of the occupation of Kherson and Zaporizhzhia regions, the creation of alternative «norms» is described—norms that contradict national and international legislation and lead to legal uncertainty. The erosion of the rule of law, the instrumentalization of justice, and the loss of legitimacy through disinformation are analyzed. It is established that, as a result of these processes, the norm loses its universality, justice becomes a propagandistic resource, and legitimacy is based on temporary effectiveness. The scientific novelty lies in the analysis of the mechanisms by which chaos undermines the ontological foundations of law, based on Ukrainian experience. Strategies of counteraction are proposed: strengthening institutional resilience, restoring procedural justice, and protecting human dignity. Prospects include the development of philosophical-legal foundations for restoring trust in institutions during the post-conflict

period and studying the role of international law in countering «managed chaos». Renewing the value bases of law is key to the resilience of the legal order in unstable conditions. This requires an interdisciplinary approach that combines philosophy, law, and social sciences for a comprehensive analysis and counteraction to «managed chaos». Emphasis is placed on the importance of an active civic stance and the development of media literacy as components of restoring information security. Further research may focus on the creation of adaptive legal mechanisms capable of responding promptly to the challenges of hybrid threats.

Key words: chaos, philosophy of law, hybrid war, legitimacy, justice, norm, legal uncertainty, destabilization, political strategy, post-legal order.

УДК 1:316(477)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.21>

ФІЛОСОФСЬКІ ОСНОВИ ДЕМОДЕРНІЗАЦІЇ У ПОСТРАДЯНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

В'ячеслав Сьомик

*Український державний університет імені Михайла Драгоманова,
кафедра соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики
вул. Пирогова, 9, 01601, м. Київ, Україна
<https://orcid.org/0009-0000-3984-1438>*

Стаття присвячена філософсько-теоретичному аналізу феномену демодернізації в українському та ширшому східноєвропейському контексті. Вона виходить з припущення, що демодернізація є не простим регресом, а складним діалектичним процесом, у якому взаємодіють суперечливі модернізаційні та антимодернізаційні тенденції. Метою дослідження було з'ясувати сутність демодернізації, виявити її ключові детермінанти та оцінити наслідки для суспільного розвитку. Методологія ґрунтується на концептуальному аналізі, історико-порівняльному підході, системному та критичному аналізі, що дало змогу інтегрувати соціально-філософські, демографічні, політико-економічні та культурологічні дані. У статті показано, що політична непослідовність, демографічні зсуви, інформаційні війни та деградація інституцій формують сприятливий ґрунт для демодернізаційних процесів. Водночас освіта, наука й технологічні інновації мають потенціал стати контрдією цим тенденціям, якщо будуть забезпечені системною підтримкою та інтегровані у стратегію «адаптивної модернізації». Автор наголошує на необхідності критично-деколоніального переосмислення просвітницьких цінностей, що дозволить трансформувати демодернізацію з загрози на ресурс оновлення. Отримані результати свідчать про потребу у формуванні «керованої множинності» модерностей, яка передбачає селективне стимулювання інновацій, прозорі механізми підзвітності та розвинену інформаційну гігієну. Запропоновані теоретичні висновки можуть бути використані для розроблення державних і громадських політик, спрямованих на запобігання регресивним сценаріям і зміцнення інституційної стійкості суспільства. Показано, що стратегічне управління множинністю модерностей вимагає «адаптивної модернізації», що інтегрує просвітницькі цінності з критично-деколоніальним баченням і чіткими індикаторами прогресу. Такий підхід передбачає селективне стимулювання інновацій, розбудову інформаційної гігієни та протидію інституційному регресу через прозорі механізми контролю й підзвітності. Реалізація цих заходів можлива лише за умови широкої суспільної коаліції, що об'єднує державу, академічний сектор і громадянське суспільство. Успіх означатиме трансформацію демодернізації з екзистенційної загрози на ресурс критичного оновлення.

Ключові слова: демодернізація, множинні модерності, адаптивна модернізація, освіта, соціальна відповідальність.

Вступ. Тривалий час розвиток пострадянських країн розглядали у термінах «транзиту», під яким розумівся колективний перехід від тоталітарного минулого до демократії та ринкової економіки; очікувалося утвердження єдності пострадянських і західних модерностей та постановня єдиної «Великої Європи» від Лісабона до Владивостока. Проте з часом ці оптимістичні сподівання потьмяніли: траєкторії розвитку багатьох країн Східної Європи та Євразії відхилилися від прогнозованого курсу. У відповідь для опису нових реалій ХХІ сторіччя було запропоновано поняття «демодернізація» – зворотний розвиток сучасного суспільства, що приводить до встановлення ладу зі змішаними елементами

попередніх і новітніх етапів модернізації. Таким чином, демодернізація концептуалізує явище суспільного регресу, яке кидає виклик лінійній моделі прогресу та уніфікованій логіці модернізації.

Поняття демодернізації вперше з'явилося у західній соціології для позначення локальних реакцій проти модернізації – зокрема протестних субкультур та релігійних спільнот, що протистояли секулярним тенденціям. Наприкінці ХХ сторіччя окремі теоретики (Ален Турен та Шмуель Айзенштадт) намагалися включити цей концепт до ядра соціальної теорії, утім у західному дискурсі він залишався периферійним. Натомість у Східній Європі термін «демодернізація» набув популярності серед інтелектуалів, що прагнули пояснити відхилення постсоціалістичних суспільств від очікуваних траєкторій розвитку. Після 2000-х рр., на тлі відродження авторитаризму (правління В. Путіна в Росії, режим В. Януковича в Україні) та загальносуспільного консервативного повороту, дослідники все частіше вдавалися до поняття демодернізації для інтерпретації цих регресивних процесів. Воно застосовувалося для аналізу згорання демократичних реформ, стагнації ринкової економіки та реставрації патріархально-клієнтелістських структур, що позначилося у ряді пострадянських країн на початку ХХІ століття.

Сучасний філософський дискурс наголошує на нелінійності та суперечливості процесів модернізації, акцентуючи на постійній присутності ризиків демодернізації. Зокрема, емпіричні дослідження ціннісних зрушень у країнах Східної Європи показали парадоксальне поєднання модернізаційних і демодернізаційних тенденцій в рамках одного історичного періоду. Поступове зростання добробуту й відчуття екзистенційної безпеки сприяють утвердженню емансипативних (про-модернізаційних) цінностей, тоді як соціально-економічні кризи та втрата почуття безпеки ведуть до посилення матеріалістичних орієнтацій і запиту на стабільність, підвищуючи небезпеку демодернізації. Як результат, модернізація і демодернізація здатні розгортатися одночасно, відображаючи антиномії сучасного розвитку та загрозу втрати здобутків модерну. Вартим уваги є і постколоніальний підхід: з точки зору деколоніальної критики, західна Модерність несе в собі «колоніальність влади, знання і буття», нав'язуючи власні універсалії. Відтак, відмова від західноцентричних моделей розвитку може трактуватися не лише як регрес, але і як спроба подолати колоніальні структури – своєрідна «демодернізація» заради деколонізації мислення та техніки. Нарешті, демодернізація проявляється і як цілеспрямована практика: так, С. Грем говорить про «навмисну демодернізацію» інфраструктури в сучасних війнах, коли шляхом авіаударів та саботажу противнику «вимикають» міста – знеструмлюють, руйнують комунікації, повертаючи життя до доіндустріального стану. Подібну стратегію застосовує й Росія на окупованих українських територіях, здійснюючи повзуче знищення економічного потенціалу краю: демонтаж та вивезення обладнання з заводів, деградація промисловості й інфраструктури призводять до відкотів у розвитку, що правомірно назвати «повзучою демодернізацією» регіону. Усі ці факти свідчать, що феномен демодернізації є багатовимірним і набуває особливої актуальності для філософії історії та соціальної теорії, адже спонукає переосмислити уявлення про поступ, модерність і цивілізаційний розвиток у ХХІ сторіччі.

Мета дослідження полягає у філософсько-теоретичному аналізі феномену демодернізації в сучасному суспільстві. Зокрема, робота спрямована на розкриття сутності поняття «демодернізація», виявлення його концептуальних витоків та осмислення наслідків демодернізації для розвитку соціуму.

Основними завданнями дослідження є: проаналізувати еволюцію теорій модернізації та визначити місце феномену демодернізації в цих теоріях; з'ясувати передумови

виникнення демодернізаційних процесів на пострадянському просторі; охарактеризувати вплив демодернізації на ціннісні орієнтації, соціальні інститути і технологічний прогрес. Виконання цих завдань дозволить цілісно оцінити демодернізацію як теоретичну проблему і суспільну реальність, а також окреслити її філософське значення в контексті множинних модерностей сучасного світу.

Методи дослідження. Дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході з використанням комплексу теоретичних методів. Застосовано методи аналізу і синтезу для вивчення філософської та соціологічної літератури з теми, а також концептуальний аналіз ключових понять модернізації і демодернізації. Історико-порівняльний метод використано для простеження генези і еволюції ідеї демодернізації у різних суспільно-історичних контекстах, що дозволяє співставити західні та східноєвропейські траєкторії розвитку. Системний підхід унаочнює взаємозв'язок демодернізаційних процесів з економічними, політичними та культурними факторами, виявляючи їхнє місце в загальній динаміці суспільних змін. Крім того, використано методи критичного аналізу та інтерпретації для осмислення деколоніальних і цивілізаційних аспектів демодернізації, зокрема у сфері техніки та освіти. Зазначені методологічні засади забезпечують цілісне і обґрунтоване розкриття філософсько-теоретичних аспектів проблеми демодернізації.

Результати дослідження. У процесі дослідження виявлено, що демодернізація в Україні має, передусім, ціннісну природу. Вона зароджується як реакція на незавершені проекти модерності й на втому суспільства від «великого наративу» прогресу [3]. Аналіз текстів О. Еткінда та М. Мінакова демонструє, що пострадянський транзит ставить під сумнів лінійність історії й детермінує пошук альтернативних моделей розвитку [3]. У цьому дискурсі концепція множинних модерностей Ш. Айзенштадта відкриває можливість для синтетичних стратегій, у яких модернізаційні й демодернізаційні тенденції співіснують [10]. Таким чином, демодернізація постає не лише як регрес, а і як потенційно творчий процес переосмислення модернізаційного проекту. Соціокультурні практики, що виростають з цього процесу, корелюють із прагненням до локалізації та відновлення ідентичності. Цей висновок стає точкою відліку для подальших спостережень.

Політичний вимір демодернізації проступає крізь реформаторські коливання, зафіксовані у новітній українській історії. Аналіз матеріалів В. Парлюка підтвердив, що заявлений курс «від трансформації до модернізації» досі супроводжується непослідовністю інституційних змін [5]. Замість стабільної модернізаційної «лінії» спостерігаємо маятниковий рух, що посилює суспільну фрагментацію. Ця непослідовність створює сприятливий ґрунт для ревіталізації неотрадиціоналістських ієрархій [7]. Отже, державні реформи не обов'язково гарантують поступальний розвиток – вони можуть ініціювати відкот до доіндустріальних форм влади. Показово, що саме в періоди політичної турбулентності активізуються актори, які бачать своє майбутнє у «поверненні» до структур патронально-клієнтістських відносин. Це проливає нове світло на амбівалентність політичних перетворень.

Освітня сфера є дзеркалом суспільних зрушень і водночас інструментом подолання демодернізаційного імпульсу. Концепція «епістократії освіти» В. Андрушенка пропонує змістовний контрапункт, наголошуючи на ролі знання як джерела легітимної влади [1]. Однак порівняння з емпіричними даними про освітні ландшафти вказує на неспроможність університетів швидко перевиначити себе у контексті нових викликів [8]. У результаті виникає парадокс: освіта формально приймає модернізаційні гасла, але фактично тиражує застарілі ціннісні матриці. Практичні ініціативи з розвитку соціальної відповідальності вчителів демонструють, що трансформативна педагогіка може стати чинником ресакралізації громадянської етики [4]. Однак такі програми залишаються локальними

«острівцями» інновації в морі інерційних практик. Без системної підтримки вони не здатні змінити загальну траєкторію. Це підкреслює взаємозалежність освітньої та суспільної модернізації.

Демографічний аналіз О. Рудницького засвідчив, що кількісно-якісні зміни населення безпосередньо корелюють із коливаннями між модернізацією та демодернізацією [6]. Під час демографічного переходу зниження народжуваності й старіння населення створюють відчуття «кінця прогресу». У суспільній свідомості це стимулює ностальгію за патріархальними цінностями, що підживлює демодернізаційні наративи [3]. Крім того, міграційні потоки молоді призводять до «вимивання» креативного потенціалу, ускладнюючи технологічне оновлення. Таким чином, демографічні тренди виступають як об'єктивний чинник, що посилює регресивні настрої. Показово, що державні стратегії омолодження робочої сили нерідко залишаються декларативними. Наслідком є структурний дефіцит модернізаційних агентів.

Технологічний вимір виявляє подвійність прогресу. Стаття К. Круз демонструє, що деколоніальна критика техніки оскаржує універсалістський пафос західної Модерності [9]. З одного боку, відмова від експлуатативних технологій виглядає як поступ. З іншого – відчуття «деколонізаційного перепочинку» може акумулювати недовіру до наукового знання. У цьому сенсі демодернізація може маскуватися під етику справедливості, фактично блокуючи технологічні інновації. Однак автор вказує, що технічний дизайн «знизу-вгору» здатен поєднати емансипативний потенціал із локальними культурами [9]. Це відкриває простір для «м'якої» ремодернізації. Отже, технологічні рішення залишаються ключем до уникнення пастки демодернізації.

Інфраструктурні війни ХХІ століття стають ще одним «майданчиком» навмисної демодернізації. С. Грем аналізує, як ураження енергетичних та транспортних мереж перетворює мегаполіси на «темні острови» [11]. Такі дії повертають громади до доіндустріального стану, демонструючи крихкість модерного укладу. Український досвід масових атак на критичну інфраструктуру підтверджує актуальність концепції «вимкненого міста». Парадоксально, але руйнація мереж підсилює солідарність і саморганізацію населення, створюючи базу для «відновлювальної модернізації». Це свідчить, що демодернізація не є незворотною. Водночас масштабні втрати ресурсів поглиблюють економічний розрив із розвиненими країнами. Отже, інфраструктурна вразливість стає потужним каталізатором циклічності розвитку.

Культурно-символічні виміри демодернізації проступають у мистецтві перехідного періоду. Стаття Лі Джей-йон показує, як художні практики відтворюють «тривогу переходу» та прагнення повернути час назад [12]. Іронічна деконструкція модерних міфів переплітається з естетикою руїни. Це підсилює суспільний сентимент «втраченого майбутнього». Водночас художні репрезентації можуть виступати лабораторією альтернативних утопій, де відбувається переосмислення модернізаційних стандартів. Таким чином, культурна сфера стає простором боротьби між ретротопічними і постпрогресивними сценаріями. Отримані дані засвідчують високий індекс цитування мотиву демодернізації у візуальних мистецтвах перехідних культур. Це доповнює загальну картину полісемантичної природи явища.

У випадку окупованих територій демодернізація набуває форми цілеспрямованої політики. Дослідження Т. Маляренко та Б. Кормича демонструє концепт «повзучої демодернізації» економічних систем Донбасу й Криму [13]. Планомірна деградація промислових об'єктів, блокування інвестицій та вивезення обладнання руйнують основи регіональної модерності. Це веде до формування залежної, напівнатуральної економіки, що обслуговує інтереси окупаційної влади. При цьому відновлення інфраструктури після

деокупації вимагатиме значно більших ресурсів, ніж первинне будівництво. Суспільні наслідки проявляються у деформації ринку праці та посиленні патерналістських настроїв. Зазначене підкреслює політичний вимір демодернізаційних практик, які, будучи інструментами війни, ускладнюють післяконфліктну реінтеграцію.

Історико-філософський аналіз текстів В. Андрущенка засвідчив, що гуманістичний раціоналізм є необхідною передумовою протидії демодернізації [2]. Автор глибоко реконструює лінію Просвітництва, показуючи її евристичний потенціал у кризові епохи. Однак його концепт «просвітницької одісеї розуму» натрапляє на дилему: чи здатні універсальні ідеї залишатися переконливими для суспільства, що переживає екзистенційну втому? Емпіричні дані свідчать, що пряма апеляція до раціоналістичного оптимізму сприймається як анахронізм у медіа-просторі постправди. Таким чином, гуманістичний проєкт має бути переосмислений у діалозі з деколоніальними та еко-філософськими критиками. Лише тоді модерність отримає шанс на «адаптивне продовження» без втрати ядра. Цей висновок активізує питання про оновлення просвітницької парадигми.

Модель множинних модерностей пропонує інструментальний фрейм для інтерпретації суперечливих соціальних процесів. Аналіз робіт Ш. Айзенштадта й українських авторів показує, що модернізація ніколи не була єдиним шляхом, а завжди постає як мережа локальних траєкторій [10]. Це означає, що демодернізація може бути лише однією з «багатьох модерностей», а не їхнім антитезисом. Проте практичні наслідки такої концептуалізації залишаються дискусійними. Змішування модерності з демодернізацією ускладнює вироблення стратегічних політик розвитку. Ризик полягає в нормалізації регресу під виглядом «альтернативної траєкторії». Тому важливо розрізнити креативне культурне розмаїття і відверті деградаційні процеси. Така диференціація має спиратися на чіткі індикатори соціального прогресу.

У рамках дослідження проведено контент-аналіз української наукової періодики за 2016–2025 рр. У статтях, присвячених освіті, демодернізаційні мотиви з'являються у зв'язку з кризою академічної мобільності. Часта згадка про «витік мізків» корелює з песимізмом щодо глобальної конкурентоспроможності університетів. При цьому риторика демодернізації перетинається з дискурсом про «цифровий колоніалізм» світових EdTech-платформ. Така семантична конвергенція відображає страх перед втратами суверенітету в галузі знань. Водночас зафіксовано зростання інтересу до локальних педагогічних практик, що протистоять гомогенізації. Це підтверджує гіпотезу про діалектичний характер сучасної демодернізації.

Кейс-стаді освітніх ініціатив показав, як низові проєкти сприяють формуванню культури соціальної відповідальності [4]. Програми медіаграмотності, що реалізуються в українських школах, формують у молоді критичний підхід до інформації. Це потенційно зменшує вразливість до демодернізаційної пропаганди. Проте широке впровадження подібних курсів упирається у фінансові бар'єри та нестачу підготовлених кадрів. Локальні успіхи залишаються точковими явищами, не здатними переламати загальнонаціональну тенденцію. Тим не менш, результати кейсу доводять, що інноваційна педагогіка є ефективним протиотрутом проти культури регресу. Головним викликом стає масштабування цих ініціатив у стратегію державної політики.

Аналіз соціальних мереж показує, що поняття демодернізації активно використовуються у медіадискурсі під час пікових політичних криз. Найчастіше воно слугує маркером «зради» або «реваншу». Такі емоційні конотації спрощують складні соціальні процеси до дихотомії «прогрес – регрес». Це створює комунікативні бульбашки, де будь-який компроміс інтерпретується як поразка модерного проєкту. У результаті суспільний діалог поляризується та втрачає здатність до раціональної рефлексії. Дослідження демонструє необхід-

ність вироблення «обережної лексики» для опису соціальних відкатів. Така лексика могла б слугувати інструментом конструктивної критики без згубної ідеологічної надмірності.

Показником демодернізації стає й деградація наукової інфраструктури. Експертні опитування свідчать про хронічне недофінансування фундаментальних досліджень. Молоді науковці дедалі частіше обирають шлях еміграції або переходу до бізнес-сектору. Це посилює розрив між освітніми практиками та реальними інноваційними процесами. Втрата наукової автономії й орієнтація на короткотермінові прикладні проекти ведуть до «забуття» фундаментальних галузей. Таким чином, наукова демодернізація фіксує інституційний бік відкату. Її подолання потребує синхронізації з культурними й політичними реформами, інакше ефект буде короткочасним.

Дані про інформаційні війни показують, що демодернізаційні наративи активно експортуються зовнішніми акторами. Стратегії дезінформації концентруються на дискредитації демократичних інститутів та руйнуванні довіри до наукового знання. Ця тактика визнає модерність як сердечну точку вразливості, атакуючи її через підозру й цинізм. Алгоритмічні платформи підсилюють вплив подібних меседжів, формуючи резонансні хвилі недовіри. Медіаграмотність населення прямо корелює з рівнем стійкості до цих атак [4]. Тому інформаційна гігієна виявляється не менш важливою за економічні реформи. Її брак неминуче веде до когнітивної демодернізації.

Узагальнюючи результати, можна стверджувати, що демодернізація є багатовимірним явищем із чіткою політико-економічною, культурною та технологічною складовою. Вона не зводиться до простого регресу, а має потенціал продуктивного критицизму щодо західноцентристського проекту. Разом із тим, демодернізаційні процеси стають небезпечними, якщо супроводжуються деградацією інституцій і насильницьким стиранням модерних здобутків. Їхня сила полягатиме у здатності експлуатувати слабкі місця модерності – демографічні, інформаційні, інфраструктурні. Запобігти негативним сценаріям може лише цілісний підхід, що поєднує просвітницькі цінності з критичною рефлексією деколоніальності. Така синергія здатна забезпечити «адаптивну модернізацію». У протилежному разі суспільство ризикує застрягти в циклічному відтворенні криз.

Отримані емпіричні та теоретичні дані підтверджують гіпотезу про діалектичну ко-екзистенцію модернізації й демодернізації в Україні. Різні соціальні сектори демонструють асинхронні темпи розвитку, створюючи мозаїчний ландшафт. Елементи високотехнологічної економіки сусідують із напівфеодальними практиками, а цифрові медіа слугують каналами як для прогресу, так і для регресу. У цьому контексті стратегія «керованої множинності» виглядає найперспективнішою. Вона передбачає селективне стимулювання модернізаційних ініціатив, поєднане з критичним моніторингом регресивних трендів. Ключову роль відіграють освітні й наукові інституції, здатні виробляти стійкі ціннісні орієнтири. Таким чином, майбутнє України залежатиме від того, чи зможе вона перетворити демодернізацію з загрози на ресурс творчого оновлення.

Висновки. Підсумовуючи проведене дослідження, з'ясовано, що демодернізація в українському та ширшому східноєвропейському контексті є не лінійним «відкатом», а багатовимірним, діалектичним процесом, де регресивні та прогресивні тенденції співіснують і взаємно посилюють одна одну. Вона живиться політичною непослідовністю, демографічними зсувами й інформаційними війнами, створюючи мозаїчний ландшафт «гібридних» модерностей. Ключові ризики пов'язані з деградацією інститутів, ураженням критичної інфраструктури та нормалізацією патримоніальних практик, які підміняють справжні модернізаційні проекти риторикою «альтернативного розвитку». Отже, демодернізація

може перетворитися на системну пастку, якщо суспільство не виробить інструментів для її своєчасного розпізнавання й стримування.

Другий висновок стосується ролі освіти, науки та технологій у протидії демодернізаційним сценаріям. Концепт «епістократії освіти» та практики трансформативної педагогіки демонструють потенціал знання як бази легітимної влади й соціальної відповідальності. Разом із тим університетські структури залишаються вразливими до фінансових і кадрових дефіцитів, що загрожує науковій демодернізації. Технологічна сфера двозначна: деколоніальні підходи до дизайну техніки відкривають можливості «м'якої ремодернізації», але водночас радикальна критика може блокувати інновації. Узгодження цих позицій потребує поєднання етичної чутливості з прагматичною орієнтацією на відкриту науку та високі стандарти дослідницької автономії. Системна підтримка освітніх і наукових інститутів є вирішальною умовою сталого модернізаційного поступу.

По-третє, стратегічне управління множинністю модерностей вимагає «адаптивної модернізації», що інтегрує просвітницькі цінності з критично-деколоніальним баченням і чіткими індикаторами прогресу. Такий підхід передбачає селективне стимулювання інновацій, розбудову інформаційної гігієни та протидію інституційному регресу через прозорі механізми контролю й підзвітності. Реалізація цих заходів можлива лише за умови широкої суспільної коаліції, що об'єднує державу, академічний сектор і громадянське суспільство. Успіх означатиме трансформацію демодернізації з екзистенційної загрози на ресурс критичного оновлення, здатного зміцнити ціннісну та інституційну основу українського поступу у XXI столітті.

Список використаної літератури

1. Андрущенко В. Епістократія освіти. *Вища освіта України*, 2021, № 2, С. 5–12.
2. Андрущенко В.П. *Просвітницька одиссея розуму*. Київ : Знання України. 2025. 524 с.
3. Еткінд О., Мінаков М. Пострадянський транзит і демодернізація. Ідеологія і політика. 2018. № 1(9). С. 4–13. <https://www.ideo-pol.org/wp-content/uploads/2018/11/2018%201.%202.%20UKR.%20Introduction%20Etkind%20Minakov%20Final.pdf>
4. Мохонько В.А. Практичні кроки для розвитку соціальної відповідальності освітян та трансформативної освіти. *Цифрова культура: медіаграмотність, соціальна відповідальність, права людини*. К.: Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2023. С. 28-30.
5. Парлюк В. І. Політичні реформи в Україні: перехід від трансформації до модернізації. *Грані*, 2025, (1), С. 47–52.
6. Рудницький О.П. Історична еволюція чисельності населення України у світлі теорії демографічного переходу. *Демографія та соціальна економіка*. 2020. № 3. С. 3–16.
7. Савельєв Ю. Антиномії суспільства пізнього модерну: Східна Європа у небезпеці демодернізації. Ідеологія і політика. 2018. № 1(9). С. 14–63. <https://www.ideo-pol.org/wp-content/uploads/2018/11/2018%201.%203%20UKR.%20Saveliev.%20%20Demodernization.pdf>
8. Терепищій С. О. *Сучасні освітні ландшафти*. К.: «Фенікс», 2016, 309 с.
9. Cruz C.C. Decolonizing Philosophy of Technology: Learning from Bottom-Up and Top-Down Approaches to Decolonial Technical Design. *Philos. Technol.* 2021, 34, pp. 1847–1881. DOI: <https://doi.org/10.1007/s13347-021-00489-w>
10. Eisenstadt S. N. Multiple Modernities in the Framework of a Comparative Evolutionary Perspective. In W. Wimmer & R. Köhler (Eds.), *Understanding Change: Models, Methodologies and Metaphors* (pp. 199–218). London: Palgrave Macmillan. 2006, DOI: https://doi.org/10.1057/9780230524644_14

11. Graham S. Switching Cities Off: Urban Infrastructure and US Air Power. *City*, 2006, 9(2), pp. 169–194. DOI: <https://doi.org/10.1080/13604810500196956>
12. Jae-eon L. De-Modernization and the Search in the Transition Period. *Art in Translation*, 2022, 14(4), pp. 398–409. DOI: <https://doi.org/10.1080/17561310.2022.2163086>
13. Malyarenko T., Kormych B. Russian policy towards the economy of occupied Ukrainian territories: crawling de-modernization. *Eurasian Geography and Economics*, 2023, 64(2), pp. 220–237. DOI: <https://doi.org/10.1080/15387216.2023.2167097>

PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF DEMODERNISATION IN POST-SOVIET SOCIETY

Viacheslav Semyk

Drahomanov Ukrainian State University,

Department of Social Philosophy, Philosophy of Education and Educational Policy

Pyrohova str., 9, 01601, Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0009-0000-3984-1438>

The article is devoted to the philosophical and theoretical analysis of the phenomenon of demodernization in the Ukrainian and wider Eastern European context. It proceeds from the assumption that demodernization is not a simple regression, but a complex dialectical process in which contradictory modernization and anti-modernization tendencies interact. The aim of the study was to clarify the essence of demodernization, identify its key determinants and assess the consequences for social development. The methodology is based on conceptual analysis, historical and comparative approach, systemic and critical analysis, which made it possible to integrate socio-philosophical, demographic, political and economic and cultural data. The article shows that political inconsistency, demographic shifts, information wars and institutional degradation form a favorable ground for demodernization processes. At the same time, education, science and technological innovations have the potential to become a countermeasure to these trends if they are provided with systemic support and integrated into the strategy of “adaptive modernization”. The author emphasizes the need for a critical-decolonial rethinking of educational values, which will allow transforming demodernization from a threat to a resource for renewal. The results obtained indicate the need for the formation of a “managed plurality” of modernities, which involves selective stimulation of innovations, transparent accountability mechanisms and developed information hygiene. The proposed theoretical conclusions can be used to develop state and public policies aimed at preventing regressive scenarios and strengthening the institutional stability of society. It is shown that the strategic management of the plurality of modernities requires “adaptive modernization”, which integrates educational values with a critical-decolonial vision and clear indicators of progress. This approach involves selectively stimulating innovation, building information hygiene and counteracting institutional regression through transparent mechanisms of control and accountability. The implementation of these measures is possible only under the condition of a broad public coalition that unites the state, the academic sector and civil society. Success will mean the transformation of demodernization from an existential threat to a resource for critical renewal.

Key words: demodernization, multiple modernities, adaptive modernization, education, social responsibility.

УДК 141:378.004

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.22>

ХАКАТОНИ: ЕВОЛЮЦІЯ ТА ЕКЗИСТЕНЦІЯ

Олена Уваркіна

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
Інститут спеціального зв'язку та захисту інформації
вул. Верхньоключова, 4, 03056, м. Київ, Україна*

Іван Горнійчук

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
Інститут спеціального зв'язку та захисту інформації
вул. Верхньоключова, 4, 03056, м. Київ, Україна*

Стаття присвячена філософському дослідженню еволюційного характеру сучасного формату змагань методом хакатону та його екзистенційної складової експоненціального впливу. Визначаючи особливу роль формату хакатонів на інноваційний розвиток сектору безпеки і оборони, досліджено та систематизовано основні види хакатонів за формою проведення, за складом учасників та за тематичним спрямуванням. Визначені та проаналізовані основні етапи організації та проведення хакатонів: формування команди; зазначення цілі, завдань, таймінгу; розробка інноваційних проєктів; презентація результатів та пітчинг. На основі аналізу сучасних досліджень, визначені ключові фактори, які об'єднують всі хакатони: простота використання, командна праця, чітко визначена міжособистісна взаємодія, часові обмеження, самоєфективність та безумовна корисність. Стверджується, що потенційно корисним етапом еволюції хакатонів, безсумнівно, стає інтеграція штучного інтелекту у формати цифрових змагань. Акцентується увага на необхідності забезпечення балансу між інноваціями, з використанням штучного інтелекту, етикою і цінностями. З'ясовано, що організація змагань у форматі хакатонів прискорює період адаптації різних сфер діяльності суспільства до сучасного цифрового ландшафту, розвиває освітні траєкторії впливу, поширює міжнародне співробітництво та є найкращою інвестицією в особистий нетворкінг. Доведено, що в сучасних умовах військового протистояння, хакатони стають перспективним вектором формування інноваційних підходів до захисту від кібератак та ліквідації їх наслідків. Найбільш актуалізується участь у хакатонах найкваліфікованіших та майбутніх кіберфахівців для розробки ефективного програмного забезпечення запобігання потенційним загрозам у кіберпросторі та зменшення вразливостей мереж у світовій інформаційній екосистемі. Для підвищення ефективності інноваційних кібербезпекових підходів пропонується організовувати змагання у формат CTF (Capture The Flag) та Red Team – Blue Team training з відпрацюванням кіберзахисних сценаріїв на інтерактивних кіберплатформах.

Ключові слова: освітній хакатон, сектор безпеки та оборони, нетворкінг, кіберфахівці, кіберосвіта.

Світова цивілізація, яка перебуває у стані реструктуризації глобальних відносин та зміни критеріальних вимірів світопорядку, переконливо і безальтернативно засвідчує потребу адаптації до нового цифрового ландшафту, що формує сучасний інформаційний простір.

У цьому ракурсі, для розробки та реалізації нових стратегем кібербезпеки, саме хакатони стають перспективним вектором формування інноваційних підходів до захисту від

кібератак та ліквідації їх наслідків в сучасних умовах військового протистояння, з обов'язковим залученням до організації та участі у хакатонах найкваліфікованіших кіберфахівців. Слід зазначити, що під впливом ескалації кіберконфліктів відбувається консолідація зусиль всіх кіберфахівців до створення під час організації хакатонів ефективного програмного забезпечення для запобігання потенційним загрозам у кіберпросторі та зменшення вразливостей мереж у світовій інформаційній екосистемі. Безсумнівний еволюційний характер хакатону та його екзистенційна складова актуалізує систематизацію та рефлексію сучасного стану цього проблемного горизонту.

Аналіз останніх публікацій показав, що протягом останніх п'яти років суттєво збільшилась кількість наукових досліджень з організації хакатонів як навчальних платформ у багатьох професійних сферах, зокрема в освіті. Сучасні вітчизняні науковці-педагоги (О. Долгова, О. Заїка, Л. Калініна, В. Кириченко, В. Нечерда, В. Папіжук, С. Петрович, Р. Тичук, Ю. Мельник, Я. Свячена, В. Швирка та інші) досліджують хакатон як інноваційну технологію у системі вищої та середньої освіти для формування таких компетентностей як робота в команді, креативність, критичне мислення та тайм менеджмент. Серед досліджень, динамічну природу зацікавленості методами хакатону у вивченні мови у своїх працях засвідчили С. Колонюк, В. Люлька, Н. Петрушова, В. Щербак та інші. Особливостям організації хакатон-екосистеми були присвячені роботи Л. Ганушчак-Єфіменко, І. Гончаренко, Н. Крахмалової та інших.

Серед зарубіжних дослідників наукові розвідки факторів впровадження освітніх хакатонів зазначені у сучасних працях D. Adinda, L. Beltran, J. Cwikel, N. Gettliffe, J. Garzon Ruiz, A. Harmse, N. Mohib, K. Oyetade, M. Simhi, R. Sotaquirá-Gutiérrez, T. Zuva та інших. Про інтеграцію штучного інтелекту в освітні хакатони та потенціальні наслідки такого впливу дуже змістовно зазначено у колективній науковій публікації R. Sajja, C. E. Ramirez, Z. Li, Bekir Z. Demiray, Y. Sermet, I. Demir.

Наукові пошуки використання хакатонів у системі кібербезпекового напрямку неформальної освіти та їх практичної реалізації були спрямовані у спільній праці І. Горнійчука, О. Шевчук та О. Уваркіної. Але питання систематизації окремих дослідницьких парадигм розвитку хакатону як стратегіями кіберосвіти залишається недостатньо вивченим в українському та зарубіжному освітньому просторі.

Вважається, що перший в історії хакатон був організований ще в доцифрову епоху майже 100 років тому. Так у 1929 році, в Індії, за ініціативою Махатма Ганді, під впливом нового періоду індустріалізації текстильної промисловості, для організації конкурсу ідей на найкращий дизайн, в одному приміщенні була зібрана велика група людей, які за обмежений час мали продукувати свої ідеї. Однак, пройшло багато років до офіційного визнання хакатону. Дослідниками засвідчено, що вперше документально зафіксований ІТ-хакатон відбувся 4 червня 1999 року в канадському місті Калгарі в межах конференції, яку проводила компанія OpenBSD. Метою хакатону було виявлення та виправлення протягом двох днів вразливостей в стандартній рамці для захисту ІР-зв'язку в інтернеті. За результатами хакатону, група з 10 розробників повністю інтегрували перші стеки ІРv6 та ІРSEC в операційну систему [3].

Подальша еволюція хакатонів, сягає у культуру хакерства і технічних інновацій, тому більшість дослідників [3; 5; 7; 13] вважають, що слово «хакатон» (англ. hackathon) утворено від слова «хак» (англ. hack – хакнути, зламати) і «марафон» (англ. marathon – марафон), що означає організований івент для створення нового інноваційного програмного забезпечення професійною командою ІТ-фахівців в обмежений час, зазвичай тривалістю від одного дня до тижня.

Перші змагання з програмування, переважно відбувались у США, але швидко поширились по всьому світу, перетворившись на платформу для креативного вираження і пошуку інноваційних рішень [7]. На теренах глобального ІТ-простору дуже швидко з'явилися міжнародні онлайн хакатони, які через використання спеціальних онлайн інструментів, зробили можливим дистанційну організацію цього івенту без фізичної присутності учасників. Так сталося, що хакатони стали своєрідними інноваційними платформами для вирішення різноманітних завдань у всіх професійних сферах: космічній, медичній, економічній, музичній, освітній, у цифрових технологіях, у секторі нацбезпеки та оборони тощо.

На думку сучасних зарубіжних дослідників (Sotaquirá-Gutiérrez R., Beltran L. M., Garzon Ruiz J. P.), незалежно від професійної спрямованості, хакатони, на відміну від традиційних курсів, занурюють учасників у динамічне середовище, у якому створюється атмосфера високої енергії, заохочується творчість, командна праця і прийняття критичних рішень. Особливості проведення хакатонів сприяють виявленню найкращих фахівців, відкривають молоді таланти та швидко продукують відкриті інновації [13, с. 1].

Сумлінно досліджуючи рефлексійне нашарування багатопрофільності хакатонів та предметного дискурсу про систему критеріальних координат для їх класифікації, необхідно зазначити, що хакатони, заперш, популярні в індустрії програмного забезпечення, але мають дуже різноманітну типологію, а саме:

- за формою проведення хакатони поділяються на offline та online [9];
- за складом учасників хакатони бувають зовнішні (беруть участь усі зацікавлені у запропонованій темі) та внутрішні (беруть участь співробітники конкретної компанії чи організації) [3; 7; 9];
- за тематикою проводяться: традиційні хакатони, віртуальні хакатони, дататони, кодфести, хардветні хакатони, безпекові, оборонні, медичні, музичні, освітні хакатони, хакатони-екосистеми та ідеатони [9; 10].

Чимало дослідників [1; 3; 7; 9; 12; 13; 14] визнають, що традиційно процес організації хакатонів починається з формування ефективної команди фахівців за тематикою хакатону, які можуть представляти різні галузі науки і техніки та відрізнитись кількістю учасників. Наприклад, міжнародний хакатон NASA International Space Apps Challenge у 2025 році об'єднав більш як 90 тисяч фахівців зі всього світу, які розробили 10 тисяч проєктів для NASA.

Слід зазначити, що часто-густо національні або міжнародні освітні хакатони проводяться серед школярів та студентів. Насамперед йдеться про те, що, наприклад, у 2024 році українська команда школярів з Політехнічного ліцею КПП ім. Ігоря Сікорського стала переможцем у міжнародному хакатоні зі штучного інтелекту (ШІ) з проєктом ConnectAbility для вивчення та озвучування мови жестів, а студенти Інституту спеціального зв'язку та захисту інформації (ІСЗІ) КПП ім. Ігоря Сікорського, успішно виступили на змаганнях «OSINT Automation Hackathon», які були організовані Аналітичним центром інформаційного реагування (АЦІР) за підтримки громадського об'єднання OsintFlow [1, с. 260].

На другому етапі у форматі хакатону відбувається презентація проблеми, яку мають вирішувати учасники, а також визначаються цілі, завдання, умови та таймінг хакатону. Зазвичай, на цьому етапі учасники знайомляться і з менторами (журі), які можуть надавати поради та консультації учасникам за тематикою хакатону. Ментори – професіонали, призначені організаторами хакатону як для наставництва, так і для оцінювання фінальних результатів та визначення переможців серед команд учасників.

Наступний етап вважається самою інтенсивною та найтривалішою фазою хакатону, яка присвячена розробці ідей та створенню інноваційних підходів для вирішення поставле-

них завдань. Учасники хакатону, які об'єднуються на короткий період для спільної командної роботи з метою вирішення складних проблем за тематикою хакатону, використовують свої попередні знання і практичний досвід для оптимізації існуючих досягнень науки і техніки та акумулюють свій творчий інтелектуальний потенціал на розробці або оновленні конкретних сучасних проєктів.

Завершальний етап – презентація результатів роботи учасників перед менторами (журі) та захист проєктів (пітчінг), де учасники мають продемонструвати новизну та оригінальність нової розробки, а також її потенціал, її ефективність при практичному впровадженні. На цьому етапі учасники хакатону мають можливість оцінити свій професійний рівень, швидко і компетентно дізнатись про новинки у своїй професійній галузі, отримати матеріальні призи, гранти чи можливість подальшої неформальної освіти. Перемога у хакатоні це найкраща інвестиція в особистий нетворкінг.

Оглядаючи багаторівневий комплекс траєкторій розвитку хакатонів, можна констатувати, що ключовими факторами, які об'єднують всі хакатони та актуалізують їх у сучасному цифровому ландшафті є: простота використання, командна праця, чітко визначені міжособистісна взаємодія, часові обмеження, самоефективність та безумовна корисність [13, с. 324]. У цьому контексті динаміка цих факторів виявила особливості конвергенції конкуренції та контекстуалізації досвіду, що не тільки стимулює еволюцію хакатонів у сучасному вимірі, але і мотивує бізнес і науку до використання технологій хакатонів у різних освітніх проєктах.

Аналіз джерел з питань організації хакатонів [2; 5; 8; 14] показав багатоманітність дослідницьких підходів до освітніх впроваджень. У контексті освіти хакатони використовуються для просування інновацій, підприємництва, STEM-освіти, STEAM-освіти та вивчення мов. Останнім часом освітні хакатони це вже ні «новий спосіб роботи», ні «поле мрій для спільних інновацій», а це одна зі сучасних та ефективних форм організації освітнього процесу, яка на думку практикуючих у вищій школі викладачів «при дотриманні правильної методичної концепції має значний потенціал, адже підвищує віру студентів у власні можливості, розвиває їхні пошукові, проєктні та комунікативні здібності, навички роботи у команді, що, безумовно, стане їм в нагоді в подальшій професійній діяльності [6, с. 74].

Поділяючи таку думку досвідчених освітян, необхідно зазначити про освітній вплив штучного інтелекту (ШІ) на організацію хакатонів в питаннях забезпечення балансу між інноваціями, етикою та освітніми цінностями. Швидке впровадження інструментів штучного інтелекту, наприклад таких як ChatGPT, в освітні практики трансформують традиційні хакатони на цифрових платформах у напрямку передових технологій і така комбінація вже викликає етичні проблеми, хоча, безумовно, залишається потенційно корисним етапом еволюції хакатонів.

Слід зазначити, що спільне дослідження зарубіжних науковців [12, с. 10] сучасних тенденцій розвитку хакатонів через вибір відповідних доменів майбутніми учасниками показав, що 49% обирають проєкти зосереджені на веб-розробках, 17% – проєкти Data Science або Analytics. Інтернет речей привернув збалансовану увагу від 5% до 7% учасників, а такі ніші, як розширення веб-переглядача, кібербезпека склали всього 3% учасників, діяльність яких пов'язана з ШІ.

На нашу думку, невеликий відсоток бажаючих змагатись у сфері кібербезпеки, можна обґрунтувати недостатнім рівнем кіберосвіти серед відповідних фахівців. Сьогодні безальтернативність адаптації кіберосвіти до сучасних вимог не викликає ані сумніву, ані заперечень, а наростаюча злочинність у кіберпросторі стає основною загрозою безпеці на глобальному рівні. Агресія РФ проти України засвідчила, що міжнародна система безпеки

не гарантує мир і захист від чергової агресії країни з ядерним потенціалом, яка максимально використовує всі види кіберзлочинів проти євроатлантичної цивілізації та створює відчутні перешкоди для системного функціонування як державного, так і приватного сектору економіки [1, с. 259].

Переконливість такої аргументації, засвідчено у звіті Державної служби спецзв'язку та захисту інформації України де зазначається, що тільки у першому півріччі 2024 року, кількість атак на сектор безпеки та оборони країни зросла удвічі, а кількість кіберінцидентів із зараження шкідливим програмним забезпеченням – на 90% [4; с. 274]. Тому в умовах постійного зростання кількості і складності кіберзагроз ще у 2021 році стартував Перший національний хакатон з кіберзахисту за форматом NATO TIDE Hackathon, запроваджений Державною службою спеціального зв'язку та захисту інформації України як можливість обмінятися знаннями та поглибити співпрацю в галузі кіберзахисту між представниками безпекового й оборонного сектору, наукової спільноти та бізнесу. За результатами проведення хакатону переможцю Першого національного хакатону з кіберзахисту в Україні, якою стала команда IC33I КІП ім. Ігоря Сікорського, була надана можливість отримання нідерландського досвіду кіберосвіти в Міжнародній літній школі з кібербезпеки (International Cyber Security Summer School), яка проходила в місті Гаага, Королівство Нідерланди [11, с. 501].

Динамічні можливості хакатонів у секторі безпеки та оборони активізували організацію дуже потрібних під час військового стану таких цифрових платформ: National Defensive Hackathon 2022 (Національний оборонний хакатон 2022), який об'єднав найкращих фахівців з кібербезпеки та протидії дезінформації, провідних експертів у сфері ІТ приватного та державних секторів; хакатон з кібербезпеки «Cybersecurity Innovation Hackathon 2024», організований DEV Challenge, USAID та Unit.City за підтримки Міністерства цифрової трансформації України, Українського Фонду Стартапів та Diia City Union; хакатон у сфері OSINT (розвідки з відкритих джерел) та кібербезпеки «Second International OSINT: Automation & War Crimes Hackathon 2024» [1; с. 260].

Метою цих тематичних хакатонів був зазначений пошук інновацій на заміну та захист від ворожих цифрових продуктів, модернізація систем керування промисловими процесами в енергетичному секторі, відкриття нових талантів та запуск кібербезпечових продуктів.

Априорна субстанційність кіберзахисту країни від агресора підкреслює необхідність участі українських кіберфахівців у міжнародних хакатонах, які пов'язані з вивченням досвіду протидії кібератакам, формуванням кіберкультури та масштабуванням процесу цифровізації у світі. Крім того, враховуючи досвід викликів сучасного військового стану, є необхідність також залучати вітчизняних фахівців до формату змагань CTF (Capture The Flag) або Red Team – Blue Team training з відпрацюванням кіберзахисних сценаріїв на інтерактивних кіберплатформах.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Філософська рефлексія еволюційного характеру сучасного формату змагань методом хакатону та його екзистенційної складової показала, що серед науковців домінує консенсус сприйняття змагань у форматі хакатону як потенційно корисного івенту для інноваційного розвитку у різних професійних сферах: космічній, медичній, економічній, музичній, освітній, у цифрових технологіях, у секторі нацбезпеки та оборони тощо. Безумовним каріотипом хакатону є його командна робота, творчий потенціал, управління часом та комунікація. Хакатони стали однією з найпопулярніших сучасних форм неформальної кіберосвіти, що стимулює кіберінновації в секторі безпеки і оборони та потенційно підвищує кіберстійкість країни у протистоянні з агресором. Важливим фактором еволюції сучасних хакатонів є освітній вплив та інтегра-

ція штучного інтелекту у форматі цифрових змагань індустрії програмного забезпечення, що формує стратегему їх майбутнього розвитку та ролі в динамічному світі технологій. У перспективних подальших дослідженнях необхідно продовжити філософську рефлексію інших форматів змагань в індустрії програмного забезпечення, які можуть впливати на розробки нових технологій для сектору безпеки та оборони.

Список використаної літератури

1. Горнійчук І.В., Уваркіна О.В. Хакатон – стратегема кіберосвіти. *Актуальні питання лінгвістики, професійної лінгводидактики, психології і педагогіки вищої школи*: збірник статей 9 Міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава). Полтава: ПДМУ, 2025. С. 259–260. <https://www.pdmu.edu.ua/storage/events/files/cq5K28FqXep6B3ML2ozeNKe00WhiOOfNljMugwE.pdf>
2. Колонюк С.М. Метод хакатонів у навчанні мови. Молодий вчений. № 1.1 (113.1). Січень, 2023. С. 31–36. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-113.1-8>
3. Кучер Тетяна. Що таке хакатон і чим він може бути корисним. <https://journal.gen.tech/post/shcho-take-hakaton>
4. Лучик Л.Д., Манжай О.В., Носов В.В., Лучик В.С. Гендерна рівність у кібербезпеці. *Кібербезпека: освіта, наука, техніка*. № 3(27), 2025. С. 269–284. DOI: <https://doi.org/10.28925/2663-4023.2025.27.742>
5. Мельник Ю.Б., Свячена Я.Ю. Хакатон як технологія формування творчої особистості. *Психолого-педагогічні проблеми становлення сучасного фахівця*. Збірник наукових статей. Випуск 2018. DOI: <https://doi.org/10.26697/9786177089017.2018.9>
6. Петрушова Н.В., Люлька В.М., Щербак В.В. Вивчення англійської мови у закладах вищої освіти під час воєнного стану: освітній хакатон. *Імідж сучасного педагога*. № 3 (210), 2023 С. 69–75. DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-3\(210\)-69-75](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-3(210)-69-75)
7. Про захід хакатон. URL: <https://foxminded.ua/hakaton-shcho-tse/>
8. Швирка В. Освітній хакатон як технологія формування soft skills у здобувачів вищої освіти. *Grail of Science*. 2023. № 28. С. 373–376. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.09.06.2023.59>
9. Що таке хакатон. URL: <https://happymonday.ua/shho-take-hakaton-i-navishho-braty-v-nomu-uchast>
10. Уваркіна О.В. Медичний хакатон як бізнес-модель сучасних інновацій. Збірник наукових праць за матеріалами XXIII Міжнародної наукової конференції імені засновника Київського медичного університету Валерія Володимировича Поканевича «Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності здобувачів вищої медичної освіти». Київ, 2025. С. 225–227.
11. Уваркіна О.В., Шевчук О.С., Горнійчук І.В. Неформальна кіберосвіта: сучасне «вікно можливостей». *Modern educational strategies under the influence of the development of the information society and European integration*: Scientific monograph. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2024. P. 491–506. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-405-4-25>
12. Integrating Generative AI in Hackathons: Opportunities, Challenges, and Educational Implications / R. Sajja et al. *Big Data and Cognitive Computing*. 2024. Vol. 8, no. 12. P. 188. DOI: <https://doi.org/10.3390/bdcc8120188>
13. Oyetade K., Harmse A., Zuva T. Review of hackathon adoption factors in education. *International Journal of Research in Business and Social Science* (2147–4478). 2024. Vol. 13, no. 2. P. 324–335. DOI: <https://doi.org/10.20525/ijrbs.v13i2.3143>
14. Sotaquirá-Gutiérrez R., Beltran L.M., Garzon Ruiz J.P. Hackathons as experiential learning platforms for engineering design skills. *Cogent Education*. 2024. Vol. 12, no. 1. DOI: <https://doi.org/10.1080/2331186x.2024.2442187>

HACKATHONS: EVOLUTION AND EXISTENCE

Olena Uvarkina

*National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute",
Institute of Special Communications and Information Protection
Verkhneklyuchova str., 4, 03056, Kyiv, Ukraine*

Ivan Horniichuk

*National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute",
Institute of Special Communications and Information Protection
Verkhneklyuchova str., 4, 03056, Kyiv, Ukraine*

The article is devoted to a philosophical exploration of the evolving nature of modern hackathon competitions and its actualization in the global information landscape. Determining the significant impact of hackathons on the innovative development of the security and defense sector, the main types of hackathons are studied and systematized by their format, composition of participants and thematic focus. The main stages of organizing and conducting hackathons are identified and analyzed: team formation; specifying goals, objectives, timing; development of innovative projects; presentation of results and pitching. Based on the analysis of current research, the key factors that unite all hackathons are identified: ease of use, teamwork, clearly defined interpersonal interaction, time constraints, self-efficacy and unquestionable utility. It is argued that the integration of artificial intelligence into digital competition formats becomes a potentially beneficial stage in the evolution of hackathons. Emphasis is placed on the necessity of ensuring a balance between AI-driven innovations, ethics and values. It is found that the organization of competitions in the format of hackathons accelerates the adaptation of various spheres of society to the modern digital landscape, develops educational trajectories of influence, promotes international cooperation and represents the best investment in personal networking. It is proven that in the current conditions of military confrontation, hackathons are becoming a promising vector for forming innovative approaches of cyberattack prevention and elimination of their consequences. The participation of the most skilled future cyber specialists in hackathons is highly accentuated for the development of effective software to prevent potential threats in cyberspace and reduce network vulnerabilities in the global information ecosystem.

Key words: educational hackathon, security and defense sector, networking, cyber specialists, cyber education.

УДК 165.74:172

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.23>

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФЕНОМЕНУ ГУМАНІЗМУ В БУТТІ ЛЮДИНИ ТА СУСПІЛЬСТВА

Віктор Шевцов

*Державний торговельно-економічний університет,
факультет міжнародної торгівлі і права, кафедра філософії, соціології та політології
вул. Kioto, 19, 02156, м. Київ, Україна*

Стаття присвячена дослідженню методологічних засад проблеми гуманізму та його оновлення в умовах сучасних глобальних криз, зокрема, війни в Україні, посилення авторитарних режимів, цифрового відчуження та соціокультурної фрагментації. Мета роботи полягає в аналізі наукових підходів, які дозволяють переосмислити гуманістичні цінності для сприяння гармонійному розвитку людини та суспільства, а також у формуванні практичних стратегій для їх впровадження. Для досягнення цієї мети використано комплекс методологій: герменевтичний підхід, – для інтерпретації текстів про гуманізм, компаративний метод – для простеження еволюції гуманістичних ідей від епохи Відродження до сучасності, гуманістичний психоаналіз Е. Фромма, – для дослідження етичних основ людяності, логотерапію В. Франкла з метою осмислення пошуку сенсу життя, концепцію діалогу «Я-Ти» М. Бубера, – для виховання культури взаєморозуміння, метаантропологію Н. Хамітова, – для аналізу гуманізму в буденному, граничному та метаграничному вимірах буття, а також андрогін-аналіз Н. Хамітова і С. Крилової, – для переосмислення гендерних аспектів гуманізму. У статті розкривається історичний розвиток гуманізму, аналізуються його прояви в різних вимірах людського існування, а також пропонується концепція нового гуманізму як філософії свободи, любові, відповідальності та співтворчості. Особливу увагу приділено практичним аспектам: вихованню емпатії через діалог, подоланню гендерних стереотипів методами андрогін-аналізу, а також застосуванню гуманістичних принципів у волонтерських ініціативах і програмах культурної інтеграції, зокрема, в контексті війни в Україні. Дослідження підкреслює необхідність оновлення гуманізму як відповіді на сучасні виклики, пропонуючи методологічну основу для формування гармонійного суспільства, де повага до гідності кожної людини стає основою соціальних відносин.

Ключові слова: гуманізм, оновлення гуманізму, метаантропологія, гуманістична етика, логотерапія, діалог, Я-Ти, андрогін-аналіз, свобода вибору, сенс життя, філософська антропологія, соціальне буття, війна в Україні, цифрове відчуження.

Для дослідження проблеми нового гуманізму розглянемо низку методів і почнемо з герменевтичного підходу, який дає можливість проаналізувати тексти різних авторів, що висвітлюють гуманістичні ідеї з метою виявлення основних тем і концептів, які в перспективі матимуть значення для оновлення гуманізму. Адже інтерпретацій одного і того ж поняття може бути багато, – ми ж маємо зібрати цілісну картину уявлень про феномен, зрозуміти всі варіанти використання і способи пояснення.

Компаративний метод буде використаний для порівняння розуміння ідей гуманізму в різні епохи, в різних країнах і їх еволюцію згідно з настроями суспільства. Як варіант, може бути розглянуті думки філософів Стародавнього Сходу і Античності, але я пропоную почати аналіз проблеми з доби Відродження, коли багато мислителів перевели свій фокус уваги з Бога на людину. Під впливом культури, бажанням суспільства до змін і відходу від теології, роздуми філософів не могли не відображати запитів людей, тому стали антропоцентричними. Цей перехід був еволюційний, – на прикладі роботи Піко де Мірандоли

«Промова про гідність людини» ми можемо побачити як усвідомлювали і пояснювали гуманізм у той час. Філософ пише: «А от у людину Отець вклав при народженні розмаїте сім'я і зародки для різних життів. Хто які випустить, ті й розростуться і заплідносять у ньому. Якщо рослинні, то стане рослиною, якщо чуттєві, – то звіром. Якщо мисленеві, то небесною істотою; якщо умоглядні, то ангелом і сином божим. Але якщо, не вдоволений жеребом жодної істоти, повернеться до центру своєї єдності, то, перетворившись у духа в єднанні з Богом, поставлений над усім в усамітненій темряві Отця – усе перевершить» [1, с. 47].

Піко де Мірандола пояснює суть людини як єдину вільну істоту на Землі, що їй Бог надав свободу вибору, і що лише людина відповідає за те, ким стане чи не стане. За версією Мірандоли, людина сама себе створює, вона не має інстинктів, що мають тварини, через які їх життя заздалегідь визначені, без тієї свободи, тих варіантів розвитку подій, що людина, і тільки вона здатна створити для себе. Звичайно, люди всі різні, народжуються у різні часи і зростають за різних обставин. Початкові умови можуть сильно відрізнятись, але мова дещо про інше, не про матеріальні блага, а про внутрішній розвиток, про вирощування себе як людини гідної, чесною, мудрою. Для саморозвитку не обов'язково жити в палаці, чи мати всі гроші світу, можна погодитись з автором, що на голодний шлунок думки про високе не на часі. Повертаючись до Мірандоли, все ж таки мова йде про порівняння з іншими видами і навіть найзлиденніша людина на планеті має свободу вибору на відміну від тварин.

У свій час Ж.-Ж. Руссо в праці «The Social Contract» написав «Відмова від своєї свободи означає відмову від статусу людини, від прав людини і навіть від обов'язків людини» [2, с. 4]. Епоха Просвітництва диктувала свої погляди на речі, зокрема, на розуміння гуманізму, і саме через суспільний запит Руссо, як один з найяскравіших філософів того часу, піднімав теми рівності, гідності і критики абсолютних монархій. В його уявленні людина вільна від народження, рівна з усіма іншими і за допомогою розуму може вирішити будь-які питання. В тому числі і його ідеями надихнулась Велика французька революція, до котрої, на жаль, він не дожив.

Е. Кант дещо інакше розглядав людину і її призначення: «людина не є річчю і, не є чимось, що може бути використано, як засіб, у той самий час, виключно має розглядатися як мета сама по собі» [3, с. 47]. Цей підхід надзвичайно гуманістичний, але йому, на жаль, не всі навчилися. Людина не є товар, людина не є власністю іншої людини, людина не повинна бути використана без її особистої згоди. Скасування рабства відбулося через пів століття після смерті Канта, але не без його вкладу в розвиток світогляду людей. Його «формула людяності», виходячи з категоричного імперативу звучить: «Застосовую людяність по відношенню до себе так само як і до іншої людини – завжди як мету і ніколи як засіб» [41, с. 3]. Таке формулювання відображає Кантівську мораль і підкреслює важливість поваги до честі та гідності кожної людини.

Цікавим і дуже важливим для розвитку гуманізму став післявоєнний період в Європі. Переосмислення цінностей філософами екзистенціалістами, які стали свідками, а подекуди і учасниками жорстоких і несправедливих світових війн, ми можемо прочитати у їхніх працях. М. Гайдеггер написав роботу «Лист про гуманізм» як спробу виокремити головне в понятті «гуманізм», а, можливо, знайти новий зміст для нього. «Отож, «гуманізм» – це роздуми і турбота про те, як би особа стала людяною, а не людською, «негуманною», тобто відірваною від своєї підоснови. І все ж: на чому ґрунтується людяність людини? Вочевидь вона узасадена у її сутності» [4, с. 54]. Наче і все правильно зазначено, бо гуманною може бути лише людина, лише вона наділена свідомістю, щоб проявляти ці якості, але, в той же час, не все що робить людина, є гуманним. Завдання гуманізму у тому,

щоб виплекати людяність в людині за допомогою гуманного ставлення до неї. І це гарний шлях, власним прикладом показати, які можуть бути відносини між людьми і в цілому ставлення до навколишнього світу. Маю зазначити, хоч це і виглядає, наразі, як замкнене коло, але не обов'язково мати гуманне виховання або оточення, щоб у людини прокинулася любов до інших людей і прагнення саме такого гуманного ставлення, вона може з'явитись наперекір всьому попередньому досвіду, бо це є глибинна сутність людини.

Австрійський психіатр, психотерапевт і філософ – Віктор Франкл, – людина, що пройшла через чотири нацистські концентраційні табори, втратила там дружину, батьків і багато друзів, мала дуже вагомні внутрішні переконання, що дали їй можливість вистояти і пережити цей жахливий досвід. Екстремальні умови життя в концтаборах, що випали на його долю, у висновку стали філософсько-емпіричною основою для його методу екзистенційної психотерапії – логотерапії.

Логотерапія В. Франкла буде плідною для даного дослідження, адже вона допомагає людям у пошуках сенсу життя і його реалізації. Вона так само зосереджена на цінності людського життя, свободі вибору та відповідальності за власне існування. Сенс є унікальним і специфічним для кожної людини, його не можна скопіювати, бо всі мають різний досвід і різне становище. Коли виникає воля до сенсу, з великою ймовірністю людина пройде через екзистенційну фрустрацію через розчарування в пошуках сенсу і в кінцевому висновку знайде свій особистий сенс. Така людина стає більш людиною, гуманною, бо це і є складова сенсу – бути людиною. «Однак, розглядаючи почуття беззмисловості життя, ми не маємо випускати з поля зору й забувати те, що це, по суті, не патологія; це не ознака й симптом неврозу, а, як б сказав, доказ людяності» [5, с. 148].

Гуманізм – це вибір. Віктор Франкл пише: «Навіть якщо такі нелюдські умови, як недосипання, недоїдання та різноманітні душевні стреси спричиняються до того, що в'язні реагують певним чином, у підсумковому аналізі стає очевидним, що та особистість, якою стає ув'язнений, є результатом внутрішніх рішень, а не продиктована впливом табору. Отже, кожна людина здатна, навіть під впливом обставин, вирішувати, ким стане духовно й фізично» [5, с. 81]. Опинившись в нелюдських умовах, ставши заручником, піддаючись катуванням, людина починає мислити інакше, її тіло мобілізує всі ресурси і мозок переключається в режим виживання. Єдиний вибір, який лишається за самою людиною: як до цього ставитися і ким бути.

Логотерапія В. Франкла пропонує три основні шляхи для пошуку сенсу життя:

1. Цінності творчості: сенс можна знайти через участь у творчих процесах, таких як робота, мистецтво, або розвиток особистих здібностей.
2. Цінності переживання: людина знаходить сенс у досвіді кохання, спілкування з іншими людьми та сприйманні краси світу навколо неї.
3. Цінності відношення: це пов'язано зі свідомим прийняттям тих обставин життя, на які людина не може вплинути. Таке ставлення дозволяє їй знаходити внутрішній мир і сенс навіть у складних ситуаціях послання?

Найціннішим В. Франкл вважає 3-й шлях, через страждання, – він дає людині змогу подолати свої межі, гідно пережити всі випробування, наділивши їх змістом, знайти привід пишатися собою, перетворити свою жертву на перемогу. Така людина вже не буде колишньою, вона стане сильнішою і кращою версією себе.

«Насправді наші можливості вчинити правильно, можливості наповнити вчинки сенсом пов'язані з незворотністю наших життів» [5, с. 157].

У XX столітті виникає гуманістична психологія, як відповідь на біхевіоризм (який вважав людину механізмом, що реагує на стимули) та психоаналіз З. Фрейда (який зосе-

реджувався на підсвідомості та минулих травмах). Один із засновників неофрейдизму, – Еріх Фромм – запропонував свій гуманістичний психоаналіз, зокрема, у книзі «Людина для себе», де він розділив етику на авторитарну і гуманістичну, протиставляючи їх як два принципово різні підходи до моралі. Автор пише: «В авторитарній етиці авторитет визначає, що є добрим для людини, і встановлює закони та норми поведінки; у гуманістичній етиці сама людина є і творцем норм, і їхнім суб'єктом, тобто як їхнім формальним джерелом або регулятивним органом, так і їхнім змістом» [6, с. 12]. Авторитарна етика базується на тому, що джерело добра і зла знаходиться поза людиною – у Богові, державі, традиціях або іншій зовнішній силі. Людина має лише підкорятися цим нормам. Натомість гуманістична етика виходить з ідеї, що добро і зло визначаються на основі людської природи. Людина не повинна сліпо підкорятися авторитетам, а сама осмислювати моральні принципи через розум, емпатію та власний досвід.

Сам Фромм стверджував, що люди не народжуються злими, або добрими, вони є морально нейтральними, хоч в них і закладені конструктивні і деструктивні потенції [7, с. 176]. Отже, шлях людина здатна обирати, і від кожного окремого вибору залежить те, ким вона стає, якою особистістю, які риси характеру відшліфовує, які звички набуває. Щоб цей шлях не був хаотичним, людині необхідно визначитись з базовими цінностями, і якщо вони гуманістичні, то далі вектор розвитку приведе до гармонії всередині і ззовні. «Ціннісні судження, які ми робимо, визначають наші дії, і від їх обґрунтованості залежить наше психічне здоров'я та щастя» [6, с. 6].

У книзі «Людина для себе» Е. Фромм намагається показати вихід зі стану обмеженості і вузькості нашого «Я». Воно має концентруватися на певних цінностях, знаходитись в стані спокою, не звертати увагу на оточення, не випускати в себе нові змісти, не часто ставити собі питання «бути, або не бути?», чи правильно вона живе, чи в правильній позиції вона знаходиться по відношенню до свого психологічного життя. Задача гуманістичної етики – створення себе і свого «я», що оновлюється і йде своїм творчим шляхом до істинного свого «я» – це і є найголовнішим у цьому процесі. Гуманістична етика каже про моделювання особистості на основі цінностей, що здатні перевершити тваринне і ті змісти, котрі існують спочатку, щоб вийти на свою кінцеву ціль. Людина має суттєві відмінності від тварин, і ось цей зміст свідомості і зміст людського в людині є головною метою гуманістичної етики [6, с. 29].

Гуманістична етика має спільні риси з логотерапією, обидва підходи вважають, що людина відповідальна за своє життя і має шукати сенс особисто, що мораль має виходити з людської природи, а не з тваринного чи із зовні, виступають проти авторитаризму і покірливого підкоряння зовнішнім обставинам, що навіть у найважчі часи треба вміти зберігати внутрішню свободу.

Для повноцінного дослідження нового гуманізму, крім уже розглянутих методологій, варто звернутися до концепції діалогу Мартіна Бубера, яка пропонує унікальний погляд на гуманістичні відносини між людьми. У своїй праці «Я і Ти. Шлях людини за хасидським вченням» Бубер наголошує, що справжній гуманізм можливий лише через діалог, який вибудовується на принципах взаємної поваги та визнання іншого як унікальної особистості. «Коли я стою навпроти якоїсь людини як свого Ти, промовляю до неї засадниче слово Я-Ти, вона не є жодною річчю з-поміж речей і не складається з речей... вона є Ти, що позбавлене сусідства і зв'язків, та виповнює небесний обшир», – пише філософ [8, с. 34]. Цей підхід надзвичайно важливий у сучасному світі, де глобалізація та цифровізація часто зводять людські стосунки до рівня «Я-Воно», коли інший сприймається як об'єкт, засіб чи функція. Наприклад, у соціальних мережах люди нерідко стають лише аватарами чи

профілями, що ускладнює глибокий діалог. Бубер пропонує протилежне: бачити в іншому не річ, а цілісну особистість, що відкриває шлях до емпатії, взаєморозуміння та справжньої людяності.

Особливість концепції Бубера полягає в тому, що діалог «Я-Ти» не є чимось статичним – він виникає в момент справжньої зустрічі, коли обидві сторони відкриваються одна одній. «Дух є не в Я, а поміж Я і Ти. Він є не ніби кров, що циркулює в тобі, а немов повітря, яким ти дихаєш», – зазначає філософ [8, с. 75]. Ця ідея перегукується з гуманістичною етикою Фромма, де людина сама визначає мораль через розум і емпатію, а також із логотерапією Франкла, яка акцентує на пошуку сенсу через стосунки з іншими. У контексті війни в Україні, наприклад, діалог «Я-Ти» може стати основою для примирення та відновлення людяності в суспільстві, адже навіть у конфлікті важливо бачити в іншому не ворога, а людину зі своєю історією та болем. Таким чином, концепція Бубера пропонує практичний інструмент для оновлення гуманізму – через виховання культури діалогу, що базується на повазі та відкритості.

Ще одним важливим методологічним інструментом для оновлення гуманізму є мета-антропологія Н. Хамітова, яка дозволяє аналізувати буття людини в трьох вимірах: буденному, граничному та метаграничному. Цей підхід, як зазначає Хамітов, «виділяє буденний, граничний й метаграничний виміри буття людини, а також буденний, особистісний та філософський типи світогляду» [9, с. 188]. У буденному вимірі гуманізм часто зводиться до задоволення базових потреб і підтримки соціального порядку. Наприклад, у сучасному суспільстві гуманістичні ідеї можуть проявлятися у волонтерських ініціативах, спрямованих на допомогу біженцям чи постраждалим від війни, але ці дії нерідко залишаються поверхневими, якщо не супроводжуються глибшим осмисленням цінності кожної людини. С. Крилова підкреслює, що в буденному бутті взаємодія часто відбувається за моделлю «Я-Воно» або «Я-Об'єкт», коли люди сприймають одне одного як засоби для досягнення цілей [10, с. 303].

У граничному вимірі гуманізм набуває як конструктивного, так і деструктивного характеру. Хамітов зазначає, що люди граничного буття можуть або послаблювати ресентимент через волю до пізнання і творчості, або посилювати його через волю до влади, що призводить до маніпуляцій свідомістю [9, с. 299]. Прикладом деструктивного гуманізму є використання гуманістичних гасел для виправдання агресії чи ідеологічного тиску, як це відбувається в пропагандистських наративах авторитарних режимів. Натомість конструктивний гуманізм у граничному вимірі проявляється в прагненні до творчості та самореалізації, як, наприклад, у діяльності митців чи філософів, які через свої твори закликають до миру та людяності.

Метаграничний вимір, за Хамітовим, відкриває перспективу справжнього оновлення гуманізму. «Розгортання метаграничного буття можливе через феномени толерантності, свободи та любові, що означає глибинне очищення й олюднення буття людини через його розречевлення, деоб'єктивацію», – пише він [9, с. 70]. У цьому вимірі гуманізм стає не просто соціальним конструктом, а екзистенційним станом, коли людина визнає гідність іншого і прагне до спільного творення сенсу. Наприклад, у контексті війни в Україні метаграничний гуманізм може проявлятися в ініціативах, спрямованих на діалог між різними групами населення, як-от програми культурної інтеграції для переселенців чи освітні проекти, що виховують толерантність і повагу до іншого.

Думка С. Крилової: «В метаграничному бутті краса проявляється в толерантності по відношенню не лише до близького, а й до будь-якого Іншого, разом із тим, це краса не лише пізнання та творчості, а й спільного пізнання та співтворчості» [11, с. 116] гарно відо-

бражає сутність оновлення гуманізму, який виходить за межі індивідуального існування та прагне до гармонійної взаємодії з Іншим. Метаграницьний вимір буття відкриває нові горизонти для розуміння людської природи, де толерантність стає не просто етичною нормою, а глибинним проявом краси людського духу. Ця краса не обмежується індивідуальними актами пізнання чи творчості, а набуває повноти у співтворчості – процесі, що передбачає діалог і спільне створення сенсу. У метаграницьному бутті толерантність до Іншого – це не лише повага до його відмінностей, але й визнання його як рівноправного партнера у творенні чогось прекрасного.

Доповненням до метаантропології є андрогін-аналіз, запропонований Н. Хамітовим і С. Криловою, який досліджує взаємодію екзистенціальності мужності та жіночності. «Андрогін-аналіз – теорія і практика дослідження й глибинної корекції буття особистості та відносин між особистостями, через осягнення стратегій взаємодії екзистенціальної чоловічості як духовності і екзистенціальної жіночості як душевності», – зазначають автори [9, с. 39]. Цей підхід дозволяє переосмислити традиційні гендерні ролі, які часто обмежують гуманістичний розвиток. Наприклад, у багатьох суспільствах стереотипи про «чоловічу силу» чи «жіночу слабкість» створюють ієрархічні відносини, що суперечать ідеям рівності та поваги. Андрогін-аналіз пропонує три стратегії взаємодії: екзистенціальний сексизм (домінування одного начала), екзистенціальний гермафродитизм (штучне вирівнювання) та екзистенціальний андрогінізм (гармонійна взаємодія). Остання стратегія є найбільш гуманістичною, адже сприяє формуванню цілісної особистості, яка поєднує духовність і душевність. У практичному плані андрогін-аналіз може застосовуватися в освіті чи психотерапії, щоб допомогти людям подолати внутрішні конфлікти та будувати гармонійні стосунки.

Поєднання андрогін-аналізу з гуманістичним психоаналізом Е. Фромма дозволяє глибше зрозуміти, як любов і повага до іншого можуть стати основою нового гуманізму. Фромм підкреслює, що «справжня любов не може існувати без активного прагнення до розуміння й розвитку Іншого» [12, с. 95]. Це корелює з ідеєю Бубера про діалог «Я-Ти» та метаантропологічним підходом Н. Хамітова, де любов і свобода є ключовими для метаграницьного буття. У сучасному світі, де війни, економічні кризи та цифровізація створюють відчуження, ці ідеї набувають особливої актуальності. Наприклад, гуманістичні ініціативи, як-от міжнародні волонтерські програми чи культурні обміни, можуть сприяти відновленню довіри між народами, якщо вони базуватимуться на принципах діалогу, любові та поваги.

Отже, оновлення гуманізму вимагає комплексного підходу, який поєднує різні методології. Герменевтичний підхід дозволяє осмислити історичні та сучасні тексти про гуманізм, компаративний метод – простежити його еволюцію, метаантропологія – аналізувати гуманізм у різних вимірах буття, андрогін-аналіз – переосмислювати гендерні аспекти людяності, гуманістичний психоаналіз Фромма – досліджувати етичні основи, логотерапія Франкла – акцентувати на пошуку сенсу, а концепція діалогу Бубера – пропонувати практичний шлях до взаєморозуміння. Ці методології, взаємодіючи, створюють основу для нового гуманізму, який здатен відповісти на виклики сучасності – від війни та авторитаризму до цифрового відчуження. Новий гуманізм має стати не лише філософією, а й практикою, що виховує людяність, свободу та відповідальність в кожному з нас.

Список використаної літератури

1. Мірандола П. Промова про гідність людини. Всесвіт. 2014. № 11–12. С. 38–63.
2. Rousseau J.-J. The Social Contract & Discourses. CreateSpace Independent Publishing Platform. 2015. 182 p.

3. Kant I. *Groundwork of the Metaphysics of Morals*. Trans. Mary Gregor. Cambridge: Cambridge University Press. 1997. 308 p.
4. Гайдеггер М. Лист про гуманізм. *Психологія і суспільство*. 2023. № 2. С. 51–74.
5. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. *Психолог у концтаборі*. Харків : КСД, 2016. 160 с.
6. Fromm E. *Man for Himself*. Open Road Media. 2013. 254 p.
7. Пащенко Д. І. Генезис гуманістичних ідей у педагогіці. Київ : Наук. Світ, 2001. 278 с.
8. Бубер М. Я і Ти. Шлях людини за хасидським вченням. Київ : Дух і літера, 2012. 272 с.
9. Хамітов Н. В. Філософія науки і культури: Словник. Київ : КНТ, 2024. 437 с.
10. Крилова С. А. Гендерні стратегії та цілісність особистості в освітньому просторі: екзистенційні та соціальні виміри. *Філософія освіти* № 1-2(8). Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. С. 300–309.
11. Крилова С. А. Краса людини в життєвих практиках культури. Досвід соціальної та культурної метаантропології і андрогін-аналізу: монографія. Видання 2-е, видання, виправлене і доповнене. Київ: КНТ, 2022. 536 с.
12. Фромм Е. Мистецтво любові. Харків : КСД, 2017. 192 с.

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE PHENOMENON OF HUMANISM IN THE EXISTENCE OF THE INDIVIDUAL AND SOCIETY

Viktor Shevtsov

State University of Trade and Economics,

Faculty of International Trade and Law, Department of Philosophy, Sociology, and Political Science

Kyoto str., 19, 02156, Kyiv, Ukraine

The article is dedicated to exploring the methodological foundations for the renewal of humanism amidst contemporary global crises, including the war in Ukraine, the rise of authoritarian regimes, digital alienation, and sociocultural fragmentation. The aim of the study is to analyze scientific approaches that facilitate the rethinking of humanistic values to promote the harmonious development of individuals and society, as well as to formulate practical strategies for their implementation. To achieve this goal, a range of methodologies is employed: the hermeneutic approach for interpreting texts on humanism, the comparative method for tracing the evolution of humanistic ideas from the Renaissance to the present, N. Khamitov's meta-anthropology for analyzing humanism across the everyday, liminal, and meta-liminal dimensions of existence, E. Fromm's humanistic psychoanalysis for examining the ethical foundations of humaneness, V. Frankl's logotherapy for conceptualizing the search for meaning in life, M. Buber's «I-Thou» dialogue concept for fostering a culture of mutual understanding, and N. Khamitov and S. Krylova's androgynous analysis for re-evaluating gender aspects of humanism. The article elucidates the historical development of humanism, analyzes its manifestations in various dimensions of human existence, and proposes a concept of new humanism as a philosophy of freedom, love, responsibility, and co-creation. Particular attention is given to practical aspects: cultivating empathy through dialogue, overcoming gender stereotypes via androgynous analysis, and applying humanistic principles in volunteer initiatives and cultural integration programs, especially in the context of the war in Ukraine. The study underscores the necessity of renewing humanism as a response to contemporary challenges, offering a methodological framework for building a harmonious society where respect for the dignity of each individual forms the basis of social relations.

Key words: humanism, renewal of humanism, meta-anthropology, humanistic ethics, logotherapy, I-Thou dialogue, androgynous analysis, freedom of choice, meaning of life, philosophical anthropology, social existence, war in Ukraine, digital alienation.

УДК 27-055.2:286.8(091+100)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.24>

РОЛЬ ЖІНКИ В СЛУЖІННІ ЦЕРКВИ АДВЕНТИСТІВ СЬОМОГО ДНЯ: ІСТОРИЧНИЙ ТА СУЧАСНИЙ КОНТЕКСТ

Богдан Шумчук

*ПВНЗ «Український гуманітарний інститут»,
кафедра філософії, теології та історії церкви
вул. Інститутська, 14, 08292, м. Буча, Київська область, Україна*

Мирослава Сухораба

*ПВНЗ «Український гуманітарний інститут»,
кафедра філософії, теології та історії церкви
вул. Інститутська, 14, 08292, м. Буча, Київська область, Україна*

У статті досліджено роль жінки в служінні Церкви адвентистів сьомого дня в історичному та сучасному контекстах. Актуальність теми зумовлена зростанням активності жінок у церковному служінні, а також дискусійністю цього питання в сучасному богословському, соціокультурному та церковно-адміністративному дискурсах. У статті підкреслюється, що в країнах Західної Європи та США жіноче служіння, включно з пресвітерськими обов'язками, є усталеною практикою, тоді як в Україні цей процес перебуває на етапі повільної адаптації. Метою дослідження є аналіз біблійних, історичних та сучасних аспектів жіночого служіння в адвентистському русі, а також оцінка його значення для розвитку Церкви. У межах дослідження проаналізовано біблійні підстави жіночого служіння, виявлено суперечності у новозавітних текстах, що викликають різночитання серед богословів, а також розглянуто історичну динаміку участі жінок у церковному житті. Історіографічний огляд продемонстрував зростаючий інтерес до теми жіночого служіння як в зарубіжній, так і в українській протестантській науковій традиції. Встановлено, що сучасні тенденції в адвентистських громадах включають поступове переосмислення ролі жінок, зростання їхньої активності в освітній, адміністративній та місіонерській діяльності, а також розширення можливостей для лідерства. У висновках автор наголошує, що жіноче служіння є не лише питанням рівності чи богословських дебатів, але й фактором духовного оновлення та організаційного зростання церковних спільнот. Регіональні культурно-релігійні контексти істотно впливають на динаміку змін, що потребує обережного й водночас далекоглядного підходу з боку церковного керівництва. У результаті дослідження зроблено висновок про стратегічну важливість осмислення та розвитку жіночого служіння як складової ефективної церковної місії у ХХІ столітті.

Ключові слова: Церква адвентистів сьомого дня, жіноче лідерство, протестантизм, богослов'я, історія церкви, релігійні практики.

Актуальність теми дослідження. Проблематика ролі жінки в діяльності церкви має дискусійний характер з огляду на збільшення масштабів жіночого служіння в сучасному адвентистському середовищі. В США та деяких країнах Євросоюзу різного роду жіноче служіння, зокрема й пресвітерське є усталеною практикою. Проте в Україні воно не має такого прогресивного розвитку. Саме тому тематика ролі жінки в служінні Церкви адвентистів сьомого дня потребує актуального розгляду. Для предметності потрібно оглянути історичний та сучасний контексти визначеної проблематики. Адже в історіографії можна знайти відповіді на досвід попередників, а в сучасному контексті тенденції сьогодення.

Мета дослідження: проаналізувати роль жінки в служінні Церкви адвентистів сьомого дня з огляду на історичні аспекти та сучасні тенденції, оцінити вплив жінок на розвиток адвентистського руху.

Об'єкт дослідження: жіноче служіння в Церкві адвентистів сьомого дня у його історичному розвитку та сучасному стані

Предмет дослідження: форми, особливості та значення служіння жінок у Церкві адвентистів сьомого дня в історичному та сучасному вимірах. Для досягнення зазначеної мети необхідно виконати наступні **завдання**, а саме: охарактеризувати біблійний контекст проблематики ролі жінки в церкві; розглянути історіографію осмислення означеної тематики; визначити актуальні тенденції в контексті нових підходів до розуміння актуальності жіночого служіння.

Основні результати дослідження. У Біблії, ще в Старому Заповіті ми бачимо, що у Божому народі були жінки вибрані на особливе служіння, здебільшого вони були пророкицями. Сестра Мойсея Маріам, Хулда – пророкиця, до якої зверталися за порадою, Девора, яка була не лише пророкицею, а й суддею, лідеркою народу. І для людей, які хотіли дізнатись Божу волю, або хотіли щоб їх розсудили, не було перепоною, що та кого вони слухають – жінка. Та все ж, це було скоріше виключення, ніж правило, адже роль жінки розумілась інакше. Пізніше, вже в Юдеї, з'явилися закони, які забороняли жінкам навчатися, і тим паче навчати, або брати участь в служінні. Жінки були просто власністю, або чоловіка, або батька.

В часи ж становлення християнства ситуація почала змінюватися. В основному наше уявлення про це складається завдяки Павлові, який говорить, що «...немає чоловічого роду, ні жіночого, бо в Ісусі Христі ви всі – одно.» (Гал. 3:28), цим самим ніби урівнюючи чоловіка і жінку. І тут, в Новому Заповіті ми знову бачимо жінок, які відігравали певну, і скоріш за все досить вагомую роль у служінні, адже були окремо згадані. Наприклад, Фива, і посланні до Римлян 16:11 згадується як «служителька церкви», чи Прискилла, яка разом із чоловіком навчала Аполлоса. Та все ж у Павла є тексти, які досі викликають дискусії. Прихильники думки, що жінки не повинні навчати чи керувати в церкві найчастіше цитують такі уривки з Послань Павла: «Жінка нехай вчиться мовчки, в повній покорі. А навчатись чи панувати над чоловіком я жінці не дозволяю, але щоб вона мовчала», 1 Тимофія 2:11-12; «Нехай жінки ваші мовчать на зібраннях, бо їм не дозволено говорити, але наказано коритися, як і закон говорить», 1 Коринтян 14:34-35.

Проблематика ролі жінки в церкві є предметом численних досліджень. Звичайно існує багато богословських інтерпретацій, і багато дискусій на цю тему велося у всі часи. Доречно було б згадати кілька робіт українських науковців, які досліджували цю проблематику. Іван Огієнко в своїх працях аналізував роль жінки в духовному житті України. І. Старовойт у своїй дисертації висвітлює питання трансформації статусу та ролі жінки в релігійному контексті, особливо звернула увагу на поняття «стать» і «гендер» у фокусі протестантизму. М. Лучинський у своїй статті «Жінки-священнослужителі: українські перспективи» також звертає увагу на тему формування гендерної рівності в релігійному контексті, роблячи акцент саме на впливі протестантизму на цей процес. А О. Богдан особливо звертає увагу на перспективу розвитку жіночого священства у своїй статті – «Право жінок на священнослужительство в християнстві: контрверсійне сьогодення та неунікне майбутнє?».

Загалом науковці зосереджують увагу на різних аспектах ролі жінки в церковному житті, охоплюючи як історичний, так і сучасний контекст. Дослідники аналізують трансформацію жіночого статусу, вплив протестантизму на гендерну рівність у релігії та

перспективи жіночого священства. Ці питання набувають дедалі більшої актуальності та викликають зростаючий інтерес у науковому та богословському середовищі, і розвивають подальші богословські дискусії та наукові дослідження. У сучасному богословському дискурсі актуальним стає питання переосмислення ролі жінки в церковному служінні.

У 2018 році в штаті Теннессі було проведено дослідження щодо служіння жінок у церквах. Результати виявились цікавими (рис. 1). У порівнянні з результатами дослідження двадцятип'ятирічної давнини, кількість жінок-служителів значною мірою збільшилась. У результаті порівняння даних минулих років із сучасними було підмічено різкий зріст активності жінок у церквах. Також автор звернув увагу на ролі жінок в навчальному процесі духовенства, зокрема те, які посади обіймають жінки у духовних семінаріях.

Загальні тенденції відображаються і на служінні жінок в громадах Церкви АСД, а також на ставленні до жіночого служіння в церкві як такого. Результати опитування, яке було проведено у Францистауні, Ботсвана, і мало на меті розкрити питання розвитку та розширення можливостей жінок для служіння в Церкві адвентистів сьомого дня, підтверджують цю думку (рис. 2).

Необхідно зазначити, що не в усіх культурах, і не на усіх територіях можна побачити схожу картину. У Кореї, наприклад, згідно дослідження, яке було проведене там, незважаючи на те, що понад 70% членів Церкви АСД в цій країні – жінки, їх майже не залучають до керівних посад. Пов'язано це з особливостями традиційної релігійної культури у Кореї. На думку авторів, цей дисбаланс, є одним із чинників стагнації церковного зростання.

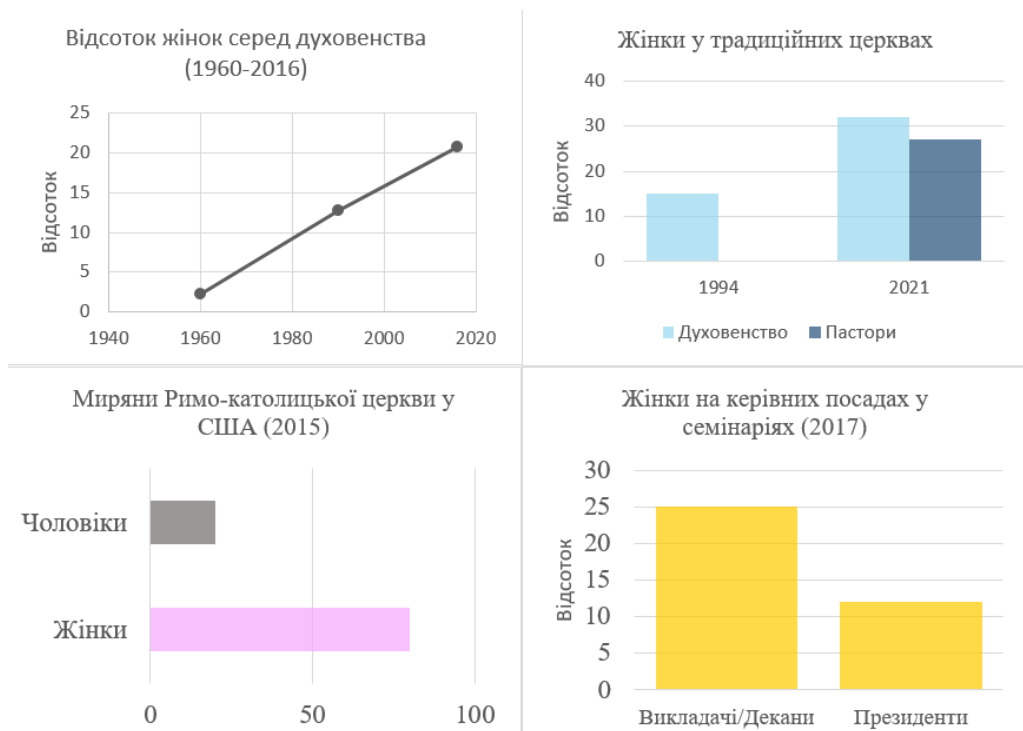

Рис. 1. Статистика щодо жінок-священнослужителів у США

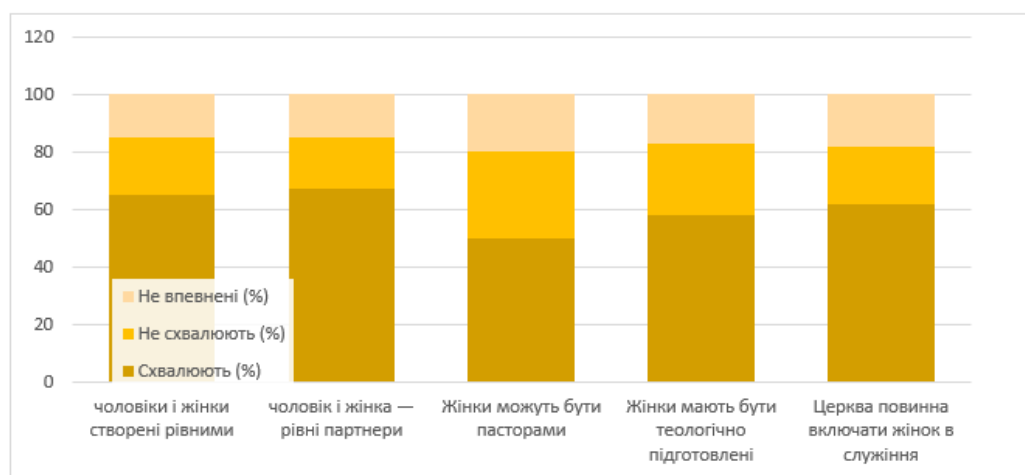

Рис. 2. Відповіді членів церкви щодо залучення жінок до служіння

У зв'язку з цим, нові підходи до жіночого служіння розглядаються як ресурс для місіонерського та організаційного оновлення Церкви.

Висновки. Таким чином, проведені дослідження на тему ролі жінки в служінні Церкви адвентистів сьомого дня: історичний та сучасний контекст показало, що біблійна основа жіночого служіння має як приклади активної участі жінок у Божому плані, так і тексти, що досі викликають богословські суперечки. З одного боку, жінки в біблійній історії – пророчиці, судді, служительки – демонструють, що Бог обирає їх для важливих місій. З іншого – деякі новозавітні висловлювання часто стають аргументом для обмеження участі жінок у церковному керівництві. Що вказує на необхідність глибшого розуміння і тлумачення текстів. В контексті мети дослідження щодо аналізу ролі жінки в служінні Церкви адвентистів сьомого дня з огляду на історичні аспекти та сучасні тенденції, і оцінки впливу жінок на розвиток адвентистського руху було виявлено, що жіноче служіння з давніх часів привертало увагу як церковних діячів, так і науковців. Історіографічний аналіз демонструє, що зростаючий інтерес до цієї теми пов'язаний не лише з феміністичним рухом, а й з внутрішніми трансформаціями в релігійному середовищі. Український науковий дискурс також активно осмислює перспективу жіночого священства, зокрема в протестантському контексті. Отже, питання жіночого служіння є не лише актуальним, але й потенційно вирішальним для подальшого духовного та організаційного розвитку Церкви. Резюмуючи стверджуємо що аналіз сучасного стану жіночого служіння у різних культурних контекстах дозволяє визначити кілька актуальних тенденцій. По-перше, спостерігається загальне зростання активності жінок у церковному служінні, зокрема в освітніх та адміністративних сферах. По-друге, у багатьох регіонах світу відбувається переосмислення традиційних ролей жінок у церкві, що супроводжується розширенням їхніх можливостей для лідерства. По-третє, такі зміни часто стають джерелом духовного оновлення та зростання церковних громад. Проте регіональні особливості, зокрема культурні й релігійні традиції, можуть суттєво впливати на темпи й глибину цих трансформацій. Таким чином, нові підходи до жіночого служіння слід розглядати як важливу складову стратегічного розвитку Церкви, що сприяє її місіонерській ефективності та організаційному зростанню.

Список використаної літератури

1. Campbell-Reed E. U.S. sees dramatic growth in clergywomen over two decades. *Religion News Service*. 2018. URL: <https://religionnews.com/2018/10/09/u-s-sees-dramatic-growth-in-clergywomen-over-two-decades/>.
2. Moon I. A Process of Critical Contextualization to Deal With the Issue of Women in Leadership in the Seventh-day Adventist Church in Korea : dissertation Doctor of Ministry Project. Andrews University, 2011. 249 p. URL: <https://digitalcommons.andrews.edu/dmin/419/> (date of access: 16.04.2025).
3. Simankane L. P. Development and Empowerment of Women for Ministry in the Seventh-day Adventist Church in Francistown : dissertation Doctor of Ministry Project. Andrews University, 2010. 156 p. URL: <https://digitalcommons.andrews.edu/dmin/121/> (date of access: 15.04.2025).
4. Богдан О. Право жінок на священнослужительство в християнстві: контроверсійне сьогодення та неunikне майбутнє?. *Інша оптика : гендерні виклики сучасності* / упоряд.: В. Агєєва, Т. Марценюк. Київ, 2019. С. 129–140. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/16109> (дата звернення: 12.03.2025).
5. Лучинський М. О. Жінки-священнослужителі: українські перспективи. *Науково-освітня еліта та формування інтелектуального потенціалу української нації* : матеріали II Всеукр. наук. конф., присвяч. пам'яті д-ра іст. наук, проф. В. Я. Білоцерк, м. Харків, 29 берез. 2024 р. Харків, 2024. С. 229–231.
6. Огієнко І. Епістолярна спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона) (1907–1968) / упоряд.: В. П. Ляхоцький, Н. П. Московченко, І. М. Преловська. Київ : Держкомархів України, УДНДІАСД, 2001. 477 с.
7. Шумчук Б. О., Кошарюк Л. Роль жінки у церковному служінні за посланням Павла I Коринтян 14:34–35. *Культурологічний альманах*. 2024. № 3. С. 48–54. URL: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.3.6>.
8. Куриляк, В. В. (2020). Історія реформи жіночого одягу в контексті вчення про здоров'я в Церкві Адвентистів сьомого дня. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки, 31(70), 2, 46–50. <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2020/2.8>
9. Куриляк, В. В. (2019). Реакція Адвентистів сьомого дня на теологічні виклики в Україні (1991-2019 рр.). Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки, 30(69), 4, 32–39. <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2019/4.6>
10. Куриляк, В. (2020). Соціальне вчення та практики Церкви адвентистів сьомого дня в Україні. Вісник київського політехнічного інституту. Серія: Політологія, Соціологія, Право, 4(48), 6–15. [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2020.4\(48\).232666](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2020.4(48).232666)

THE ROLE OF WOMAN IN THE MINISTRY OF THE SEVENTH-DAY ADVENTIST CHURCH: HISTORICAL AND MODERN CONTEXT

Bohdan Shumchuk

*Ukrainian Institute of Arts and Sciences,
Department of Philosophy, Theology and Church History
Instytutska str., 14, 08292, Bucha, Kyiv region, Ukraine*

Myroslava Sukhoraba

*Ukrainian Institute of Arts and Sciences,
Department of Philosophy, Theology and Church History
Instytutska str., 14, 08292, Bucha, Kyiv region, Ukraine*

The article explores the role of women in the ministry of the Seventh-day Adventist Church in both historical and contemporary contexts. The relevance of the topic is driven by the growing involvement of women in church ministry, as well as the ongoing debate surrounding this issue within contemporary theological, sociocultural, and ecclesiastical-administrative discourse. The article highlights that in Western Europe and the United States, women's ministry—including presbyterial duties—is a well-established practice, whereas in Ukraine this process remains in a stage of gradual adaptation. The aim of the study is to analyze the biblical, historical, and current aspects of women's ministry within the Adventist movement and to assess its significance for the development of the Church. The research examines biblical foundations for women's ministry, identifies tensions in New Testament texts that lead to varying theological interpretations, and analyzes the historical dynamics of women's participation in church life. The historiographic review reveals a growing interest in the topic of women's ministry in both international and Ukrainian Protestant academic traditions. The study finds that current trends in Adventist communities include a gradual reevaluation of women's roles, increased participation in educational, administrative, and missionary activities, and expanding opportunities for leadership. The author concludes that women's ministry is not only a matter of equality or theological debate but also a key factor in the spiritual renewal and organizational growth of church communities. Regional cultural and religious contexts significantly influence the pace and depth of these changes, requiring a cautious yet forward-looking approach from church leadership. The study concludes that understanding and developing women's ministry is of strategic importance for the effective mission of the Church in the 21st century.

Key words: Seventh-day Adventist Church, women's leadership, Protestantism, theology, church history, religious practices.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 32.001.63:001.81

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.25>

ЕВРИСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ: ПІЗНАВАЛЬНІ ВИКЛИКИ, ПОШУК ПРЕДМЕТНОГО ПОЛЯ ТА МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ДІАЛОГ

Ольга Бабкіна

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра політології
бул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-3594-3298>*

Анна Меньшеніна

*незалежна дослідниця
<https://orcid.org/0000-0002-7824-2718>*

У статті досліджується евристичний потенціал політичної науки в контексті складності та мінливості політичної реальності, що зумовлює необхідність методологічного плюралізму та врахування міждисциплінарного підходу. Метою дослідження є спроба узагальнити основні підходи до визначення предметного поля політичної науки та методології як запоруки здійснення політичною наукою своєї пізнавальної функції для вироблення адекватних аналітичних моделей сучасної політичної реальності. Авторки розглядають політику як багаторівневий феномен, якому притаманна амбівалентність, що потребує міждисциплінарного підходу та відкритості до різних методів політичних явищ і процесів. Аналізується проблема визначення предметного поля політичної науки, наголошується на труднощах кількісного вимірювання ключових політичних понять, таких як свобода, справедливість, ідентичність, легітимність тощо. Розглядаються історичні методологічні підходи до пізнання політики; акцентується увага на методологічному плюралізмі, що поєднує кількісні та якісні методи, зокрема діяльнісний підхід, а також аксіологічний підхід до сприйняття політичної дійсності; особливу увагу відведено міждисциплінарному діалогу, що охоплює соціологічні, філософські, психологічні та постструктуралістські концепції, необхідні для повнішого розуміння політичної дійсності. Також приділено увагу розвитку підходів до осмислення політичної науки крізь призму методологічних підходів, а також визначенню предметного поля політичної науки. Наголошується на тому, що вибір методології зумовлює отримання релевантних знань про політику. Обґрунтовується необхідність критичної рефлексії та відкритості для досягнення нових пізнавальних викликів в межах політичної науки, що забезпечить адекватне осмислення складної та мінливої політичної реальності.

Ключові слова: політична наука, амбівалентність політики, методологічний плюралізм, аксіологія, міждисциплінарність, закономірності політичного життя, позитивізм, діяльнісний підхід, предмет і об'єкт дослідження.

Постановка проблеми. У теорії та історії політичної науки протягом довгого часу точилися дискусії щодо її предметного поля, взаємозв'язків з іншими соціальними науками, а особливо – щодо можливості пізнання світу політики. На протигагу політико-гносеологічному оптимізму, певний скептицизм щодо виявлення стійких причинно-наслідкових зв'язків має своє підґрунтя: твердження про неповторність, індивідуальність, незакономір-

ність політичних подій і фактів, їх зумовленість ціннісними критеріями, творчий характер людських дій і вчинків. Ці особливості важко врахувати в рамках традиційного наукового аналізу політичних явищ і процесів. Відповідно виникає питання релевантності меж предметного поля політичної науки, адже в умовах мінливого світу соціального та політичного зокрема, сфера політичного продукує все нові об'єкти дослідження, розширюючи свої пізнавальні можливості.

Метою дослідження є спроба узагальнити основні підходи до визначення предметного поля політичної науки та методології як запоруки здійснення політичною наукою своєї пізнавальної функції для вироблення адекватних аналітичних моделей сучасної політичної реальності.

Пізнавальні труднощі політики крізь призму історії

Ідея обмеженості пізнавальних можливостей у дослідженні політики має витоки у веберівській концепції «ідеальних типів» [1; 2]. Вона заперечує існування об'єктивної закономірності історичного розвитку та трактує політику як взаємодію ірраціональних сил, що на думку М. Вебера, обмежує достовірне раціональне наукове осмислення політичної дійсності.

В політичній науці в більшій мірі, ніж у «точних» науках (які теж не захищені від потрясінь, пов'язаних зі зміною парадигм, вихідних аксіом, засадничих концепцій), перед дослідниками постають проблеми визначення одиниці «виміру», верифікації даних, класифікації отриманих результатів. Взагалі будь-яка класифікація й типологізація спрощує розмаїття явищ світу, а в суспільствознавстві вона й поготів має досить умовний характер (згадаймо хоча б формально-юридичне віднесення Великобританії чи Австралії до держав з монархічною формою правління, колишній поділ країн світу на «соціалістичні», «капіталістичні» і «такі, що розвиваються», або ж теперішній поділ на «демократичні» та «автократичні», класифікації партій за ідеологічними ознаками «лібералізму», «консерватизму» чи спектрального розташування «правих», «лівих» тощо).

Наслідком цього стала розроблена М. Вебером [1; 2], Г. Ріккертотом [3], В. Дільтеем [4] концепція «ідеальних типів», згідно з якою, пізнання є конструюванням певних образів-схем, що уможливають упорядкування найбільш зручним чином емпіричного матеріалу, який надходить з конкретних досліджень. Саме так «піднесення «біхевіоризму» в політичній науці в середині ХХ століття ознаменувалося появою акценту на ретельну концептуалізацію, точне вимірювання та педантичне причинно-наслідкове мислення в дослідженні політики» [5, с. 1005].

Пізнання політики дійсно набуває ознак науковості, коли спрямоване на те, щоб досягнути закономірності й атрибутивні властивості політичного буття, механізми політичної взаємодії, способи їх використання та впливу на них.

Сцієнтистські підходи не дають вичерпного знання про світ політики: це стосується зокрема таких складних понять як «свобода», «рівність», «справедливість», «солідарність», «патріотизм», «легітимність» тощо, які неможливо кількісно виразити, через що вони потребують «якісних критеріїв» аналізу, що полягають в залученні аксіологічних підходів та врахування моральних оцінок, які виходять з «людського виміру», метафізичного підходу, що неможливо редукувати до математичних формул і штучних моделей.

У 60–70-х роках ХХ століття, в міру того, як стає очевидною хибність тези про ідеологічну нейтральність позитивістських дослідницьких зусиль, здійснюваних у стилі так званого «критичного реалізму», загострюється суперечка про місце та призначення політичної науки у сучасному суспільстві, розгортається полеміка між представниками «строго наукової» політичної науки (перш за все біхевіористами) і прихильниками традиційних

– філософського, історичного, правового, методів і підходів, філософсько-ціннісного осягнення суспільства, коли політична наука, що робила переважну ставку на принцип редукції й досягла завдяки цьому значних успіхів, звертається зараз до ціннісного погляду на політику, до розуміння її з точки зору людських вимірів. Однією з таких пропозицій може бути реабілітація ідейного, духовного начала у суспільному житті. Політична реальність не є лише пасивним відзеркаленням «об’єктивних» (економічних у першу чергу) процесів. Значну, якщо не визначальну, роль в організації і здійсненні політичних процесів відіграють людські наміри, уявлення, розуміння ситуації, ідеї, якими вони переймаються. Усе це, звичайно, перебуває у загальному екзистенційному полі взаємозалежної детермінації.

Такий підхід, поєднуючи елементи позитивізму і біхевіоризму, поступово трансформувався під впливом критичного реалізму, який вимагав глибшого осмислення структури реальності, що не зводиться до спостережуваних феноменів. У подальшому дискусію про межі науковості політичного пізнання розширили постструктуралістські підходи, зокрема концепції Ж. Дельоза та Ф. Гуаттарі [6], а також психоаналітична методологія, які поставили під сумнів універсальність раціоналістських схем і привнесли увагу до підсвідомих імпульсів, мовних структур та дискурсивних практик у формуванні політичної реальності (Ж. Лакан, Е. Фром, С. Жижек та інші) [7; 8; 9].

Не заперечуючи загальносоціологічних принципів пояснення сутності суспільно-політичних явищ, їх певної матеріально-економічної детермінованості, що орієнтує на бачення політики як самодостатнього феномену, підпорядкованого певним об’єктивним закономірностям, вважаємо продуктивним поєднати їх, у відповідності до ідеї методологічного синтезу, з діяльнісним підходом. Це уможливить сприйняття феноменів політики у єдності двох її іпостасей: об’єктивно-закономірної (що втілюється у політичних суспільних відносинах) та суб’єктивно-діяльнісної, свідомої, цілеспрямованої. Проте навіть під найдосконаліші критерії позитивної науковості не підпадають такі важливі сфери життя людини як інтереси, уподобання, цінності, вірування тощо. А між тим саме вони значною мірою впливають на політичні явища та не піддаються математичному обчисленню та таким традиційним методам, як вимірюванням чи експериментуванням.

Таким чином, сучасне розуміння політики вимагає методологічного плюралізму, здатного охопити як кількісно-вимірювані закономірності, так і глибинні смислові конструкції.

Методологічний плюралізм і діяльнісний підхід

Специфіка політичної матерії полягає в тому, що її складають свідомі дії людей, які переслідують свої інтереси. Через це для характеристики політики як суспільного явища велике значення має погляд на неї як на сферу людської цілеспрямованої діяльності, предмет людського сприйняття й ставлення. Формування діяльнісного підходу як методологічного принципу соціального дослідження набуло поширення у соціально-філософській літературі у 70-х роках. Він полягає у використанні людської діяльності у значенні пояснювального принципу при вивченні суспільства, що отримало назву «людський вимір політики».

Діяльнісний підхід до вивчення політики як суспільного явища, передбачає визначення людської діяльності як сукупності конкретних актів і вчинків людей, здійснюваних свідомо та цілеспрямовано, що призводять до перетворення обставин життя та, найголовніше, до перетворення самої людини. Зміст і спосіб здійснення людської діяльності мають подвійну детермінованість: з одного боку, вони визначаються обставинами, умовами, у яких відбувається активність суб’єкта, а з іншого – самим суб’єктом, діячем, його світоглядними настановами, знаннями про ество й властивості предметів його зусиль. Умови політичної діяльності складають конкретні суспільні відносини – існування та взаємозв’язок,

взаємодія між собою соціальних груп, верств, спільнот. Ці умови є надіндивідуальними, обставини – об'єктивними, але вони утворюються та змінюються внаслідок суб'єктивної, часто довільної діяльності людей, цілеспрямованого волевиявлення індивідів, мотиви дій неодмінно проходять через їхню свідомість, а важливою детермінуючою обставиною політичної діяльності людини є її воляова настанова.

Через це духовно-культурна детермінація політики вимагає врахування обмеженості поля «наукової політики», яка постає не лише як теоретична дисципліна, а й як мистецтво та практика, що часто ґрунтується на інтуїції, інтерпретації, а часто – і на ірраціональних мотиваціях. Фундаментальні знання про політику є узагальненням політичного буття та водночас завданням норм його здійснення. Воно виконує політико-аксіологічну функцію, впливає на формулювання політичних світоглядів.

Предмет політичної науки: виклики визначення

Предметом теорії політики на фундаментальному рівні є, зокрема, політичність як така, «політичне» в суспільному бутті, ознаки та витoki політичної властивості суспільного життя. Виявлення, формулювання й пояснення законів світу політики, які детермінують його явища (владу в т.ч.) і є головним завданням, функцією політичної науки, особливо політичної теорії макрорівня.

Фундаментальні знання про політику є узагальненням політичного буття і водночас завданням норм його здійснення, виконують політико-аксіологічну функцію, впливають на формулювання політичних світоглядів [10, с. 6]. Фундаментальні знання про політику – це засадничі теоретичні узагальнення, виявлення загальнозначущих закономірностей, визначення політичних універсалій, формування уявлень людей про цілісну картину політичного світу, певний план знання про суспільство взагалі (саме так ставилися до нього авторитетні мислителі минулого і, напевне, через це науку про суспільство ще називають політичною наукою), вивчення політики у широкому розумінні, як суспільного явища, її сутності та проявів у різних історичних формах, тенденцій і закономірностей виникнення, розвитку та функціонування держави, влади, права, інших політичних інституцій. Ці знання мають суттєве значення для питань легітимації влади, позаяк є цариною знань про усе те, що може виправдовувати примус у суспільній взаємодії, людському спілкуванні, що робить прийнятним обмеження свободи індивідів засобами влади, заради чого тільки й варто включатися у політичні змагання. К. Поппер вважав, що політична наука має з'ясовувати, як треба влаштувати державу, щоб можна було позбавлятися поганих правителів без насильства й пролиття крові [11]. Н. Бові та Р. Саймон наголошують, що політична наука повинна формулювати критерії для характеристики політичного й соціального порядку [12]. Філософська рефлексія принципів порядку, справедливості, свободи, гідності тощо – так визначають предмет політичної науки Д. Берг-Шлоссер, Л. Морліно, Б. Баді, Х. Майєр [13].

«З часу поступової інституалізації політичної науки і аж до сьогодення предмет політичної науки не був сталим. Так, американці (під впливом німців) найперше витрактовували політичну науку як науку про державу. У біхевіоральний період (початку якого сягають 1920-х років, а завершилася “біхевіоральна революція”, на думку Д. Істона, 1967 року) більшість дослідників дотримувалися думки, що предмет політичної науки – політична система та владне розподілення цінностей (як твердив Д. Істон). Втім була й інша позиція: Г. Д. Ласуел зауважував, що коли говорять про політичну науку, то мають на увазі науку про владу» [14, с. 23].

Розглядаючи багатоаспектність підходів до визначення предмета політичної науки, слід враховувати складність об'єкта її дослідження. Незважаючи на багатоманітні підходи

та методологічну різноманітність до вивчення політичних явищ і процесів, поняття політології все одно залишається недостатньо вивченим з огляду на кілька чинників: постійна мінливість різних методологічних підходів, а також ототожнення понять «предмета» та об'єкта дослідження, як зазначає український дослідник М. Ковальчук «у процесі концептуалізації та теоретичного аналізу принципів формування предмета політології було стверджено їх систематичність, комплексність та методологічну єдність, оскільки з точки зору їх взаємодії, незалежно від історичної епохи й політичної ситуації, вони зберігають свій вплив на формування предметного поля політичної науки» [15]. Отже, питання про предмет політичної науки дотепер лишається нерозв'язаним у західних дослідженнях. «Поки що немає спільного, цілісного розуміння феномену політики. Сучасній західній політичній науці притаманні субдисциплінарна диференціація, різноманітність напрямів досліджень, відсутність загальної методології та спільної мови для інтерпретації даних» [16, с. 29].

При цьому політична сфера життя людського суспільства виступає об'єктом вивчення багатьох суспільних наук в силу самої специфіки політики як феномену інклюзивного. Вичленення власне теорії політики з усієї системи суспільних наук – вельми складне завдання. Проблема, що відрізняє політичну науку від інших соціально-гуманітарних дисциплін, та становить об'єкт дослідження теорії політики – це закономірності політичного життя суспільства, його суб'єкти, з їх інтересами і потребами, політичні відносини і діяльність, політична й державна влада, політичні інститути, їх роль у функціонуванні політичної системи, діяльність політичних партій і рухів. Політична теорія покликана не просто досліджувати політичні процеси та інститути, а розглядати їх у контексті історичного розвитку та реальної соціальної дійсності.

Вітчизняні вчені також по-різному визначають політичну науку: як науку про систему закономірних взаємозв'язків соціальних об'єктів з приводу політичної влади, боротьби за політичну владу, науку про сутність, форми і методи політичного владарювання, як науку про політичну культуру тощо. Як відомо, системоутворюючим фактором будь-якої науки виступають її закони і закономірності [17, с. 552]. Прихильники системного підходу щодо визначення предметного поля політології вважають, що предметом теорії політики є система знань про закономірності політичного життя в усіх її проявах, його зміст, структуру, функції, а також місце та роль політичних систем в його розвитку та функціонуванні, у здійсненні політичної влади.

Отже, «предметом теорії політики є система знань про закономірності політичного життя в усіх його проявах, його зміст, структуру і функції, місце і роль політичної системи в його розвитку та функціонуванні, у здійсненні політичної влади. Політична наука – це раціональне відображення політичного життя суспільства. Це система знань про цілі, завдання, закономірності, рушійні сили і зміст політичних процесів, діяльність людей, партій і громадських об'єднань, держав у сфері політичних відносин» [18, с. 580].

Амбівалентність політики як умова сучасного політичного аналізу

Важливою методологічною умовою сучасного політичного аналізу є розуміння амбівалентного ества феноменів політики, яке передбачає, що його вивчення здійснюватиметься не шляхом вибору якогось одного з двох протиріч, які неодмінно виявляє в них дослідник, а через однакове визнання їх обох, розуміння того, що тільки разом вони складають сутнісну цілісність. Це означає, за яких обставин предмет дослідження може мати різноманітні і навіть протилежні модуси його пояснення. Це пояснює доцільність використання принципу методологічного плюралізму при дослідженні політичних явищ. Амбівалентність ества політики як суспільного явища виявляє себе зокрема у таких протиріччях: сфера наукового знання – інтуїтивне мистецтво; досягнення власного успіху – здійснення

спільних справ; суб'єктивно-свавільне – об'єктивно-закономірне. Усі ці протиріччя свідчать про необхідність застосування до вивчення політики як суспільного явища ідей та принципів плюральної методології.

Відповідно принципу методологічного плюралізму пропонується теза про те, що сутність політики як суспільного явища полягає не у самому тільки протиборстві за здобуття панівної позиції, влади, а ще й здійсненні всезагальних завдань – збереження функціональної цілісності, стабільності й порядку в суспільстві.

Вибір методології як необхідна умова отримання релевантних знань про політику

Методологія будь-якого пізнання як цілісна система несуперечливих принципів та концептуальних положень є гносеологічною основою, на якій ґрунтуються висновки про об'єкт пізнання та якому ці висновки мають відповідати, щоб сприйматися як істинні, з яким узгоджується процес дослідження та його конкретні акти, на якій як на апріорних парадигмальних засадах ґрунтується пізнання.

Важливими засадами, на яких ґрунтується сприйняття та ставлення до будь-якого нового знання, отриманого у річизні раціонально-сциентистських досліджень, оцінка його істинності, перш за все є посилання на те, як воно було здобуте, за допомогою яких методів та засобів отримане, на які фундаментальні вчення та теорії спирається. Розкриття методологічних підвалин певної концепції сприяє експлікації самої концепції, є складовою її змісту. Створення та сприйняття будь-якого наукового вчення, теоретичної концепції виявляється невід'ємним від методології їх побудови, а розрізнення цих блоків цілісного знання (власне теорія та методологія її отримання) – до певної міри умовним, таким, що має значення переважно в епістемологічному контексті. Адже кожне конкретне знання, будучи використане як підґрунтя подальшої евристичної діяльності, як підстава для посилення у наступному доведенні гіпотез та аргументації висновків, переводиться вже у методологічну площину та таким чином стає частиною пізнавального інструментарію.

Так само й з'ясування методологічних засад дослідження того, як взагалі можливе пізнання політики, держави, влади, її легітимації є необхідною умовою і водночас компонентом сукупного знання про ці феномени суспільного буття.

Методологічне знання існує у двох різних формах: як методологічні концепції, теорії та як окремі методи, принципи, підходи, що безпосередньо входять до структури наукових теорій.

Методологія політичного аналізу спирається на встановлення відповідності політичних знань критеріям науковості, таким як вірогідність посилок, логічність і несуперечливість доведення висновків, достовірність методів, практична повторюваність, передбачуваність тощо. Звертаючись до конкретних методів (спостереження, збору статистичних даних, контент-аналізу тощо) можна отримати інформацію про позиції і прагнення суб'єктів політичної інтеракції, прогнозувати розвиток подій, оцінювати умови, в яких доводиться діяти учасникам політичних змагань.

Однак при цьому завжди існує проблема правильності вибору метода, його адекватності об'єкту дослідження, залежність отриманих даних від застосованого інструментарію.

Особливу популярність в західній політичній науці набули кількісні методи, що передбачають формалізований, математичний погляд на політику, який дійсно спрацьовує в передбачуваному, стабільному середовищі. Проте в умовах соціальних змін більш релевантні результати дослідження виявляється при врахуванні аксіологічного та діяльнісного підходів, а також якісних методів та інтерпретації.

Сучасна політична наука збагачується новими об'єктами досліджень, продукуючи нові підходи та методи, наприклад критичну теорію, феміністичні дослідження, аналіз дис-

курсу (discourse analysis), вивчення масових медіа (mass media studies), міждисциплінарні дослідження довкілля, вивчення цифрової політики, теорія конфліктів і постконфліктів тощо.

Разом із з'ясуванням сутності політики як соціального явища, виявленням її закономірностей, узагальненням конкретних подій та фактів, даних соціологічних досліджень, політологічного аналізу тощо, політична наука, теорії фундаментального рівня виконують парадигмальну функцію – вводять критерії, формують оцінки для характеристики існуючого політичного та соціального порядку, його політичного життя.

Висновки. Відповідь на питання про пізнавальні можливості науки про політику, потребує розрізнення в структурі цього знання окремі галузі, специфічність яких зокрема виявляється у змісті, способі їх продукування й існування. На емпіричному рівні воно можливе перш за все як знання учасниками політичної взаємодії окремих (своїх і чужих) інтересів, як уявлення про умови та способи їх задоволення. На практично-політичному рівні політичного знання існують у формі інформації про ефективні «технології», прийоми та способи здійснення суспільної взаємодії. Зрештою, на рівні фундаментального, загальносоціологічного знання відбувається глибинне, сутнісне осягнення світу політики, держави, влади, права тощо в усій його складності, суперечності й багатоманітності, а також у вірогідному поясненні виявлених тут тенденцій, розкритті методології політологічних досліджень. Питання про те, як треба здійснювати знання про політику: як теорію соціальних, політичних технологій, теоретичне забезпечення політики, чи як фундаментальну науку про найбільш загальні процеси, тенденції та закономірності, – слід розв'язувати не альтернативно, через заперечення якогось з варіантів, а через усвідомлення їх єдності та спеціалізації, поділу виконуваних ними пізнавальних і практичних функцій, шляхом поєднання усіх площин пізнання такої складної й багатоманітної царини суспільного буття, якою є політика. Неплідними є намагання цілком звести політику до якоїсь однієї наукової формули, знайти єдино правильну наукову теорію.

Список використаної літератури

1. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. Київ : Основи, 1998. 534 с.
2. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. Київ : Основи, 1994. 261 с.
3. Rickert H. The Limits of Concept Formation in Natural Science. A logical Introduction to the Historical Sciences (Abridged Edition). Cambridge: Cambridge University Press, 1986. 241 p.
4. Dilthey W. Introduction to the Human Sciences: An Attempt to Lay a Foundation for the Study of Society and History. Detroit : Wayne State University Press, 1988. 386 p.
5. Oxford Handbook of Political Science / Ed. R. E. Goodin. Oxford : Oxford University Press, 2011. 1312 p.
6. Deleuze, G., Guattari, F. A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia. Minneapolis, University of Minnesota Press, 1987. 632 p.
7. Lacan J. The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis. London : Routledge, 1977. 304 p.
8. Фромм Е. Втеча від свободи, Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 288 с.
9. Žižek S. The Sublime Object of Ideology. London, New York : Verso Books, 1989. 304 p.
10. Бабкіна О.В. Фундаментальний рівень знань про політику. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2020. Випуск 27. Київ. 2020. сс. 5-11 <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2020.27.01>
11. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Т.1. Київ. Видавництво «Основи», 1994, 444 с.

12. Bowie N. E., Simon R. L. *The Individual and the Political Order: An Introduction to Social and Political Philosophy*, Lanham : Rowman & Littlefield Publishers, 2007. 290 p.
13. Morlino L., Berg-Schlosser D., Badie B. *Political Science. A Global Perspective*. California : SAGE Publications, 2017. 300 p.
14. Кармазіна М. Політична наука: предмет, структура, методологія. *Політичний менеджмент*. 2010. № 1. С. 19–33
15. Ковальчук М.В. Принципи формування предмета політології в її історії : дис. ... доктора філософії: 05 «Соціальні та поведінкові науки». Львів, 2023. 222 с.
16. Політична наука в Україні 1991-2016 : у 2-х т. / Відп. ред. О. Майборода. Київ : Парлам. Вид-во, 2016. Т.2. Теоретико-методологічні засади і концептуальні підсумки вітчизняних досліджень. 704 с.
17. Енциклопедія політики і права. / За ред. В. Горбатенка і П. Мироненка. Київ : Вид-во Політія, 2024, 788 с.
18. Політична енциклопедія. Редкол. Ю. Левенець (голова). Київ : Парлам. вид-во, 2011. 807 с.

HEURISTIC POTENTIAL OF POLITICAL SCIENCE: EPISTEMOLOGICAL CHALLENGES, SEARCH FOR THE FIELD OF STUDY AND INTERDISCIPLINARY DIALOGUE

Olha Babkina

*Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Department of Political Science
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

Anna Menshenina

Independent researcher

This article explores the heuristic potential of political science in the context of the complexity and fluidity of political reality, which necessitates methodological pluralism and the adoption of an interdisciplinary approach. The aim of the study is to generalize the main approaches to defining the subject field of political science and its methodology, as a prerequisite for the discipline's ability to fulfill its epistemological function in generating adequate analytical models of contemporary political reality. The authors consider politics as a multi-level phenomenon characterized by ambivalence, which requires an interdisciplinary perspective and openness to diverse methods for analyzing political phenomena and processes. The article analyzes the problem of defining the subject field of political science, emphasizing the difficulties of quantitatively measuring key political concepts such as freedom, justice, identity, and legitimacy. Historical methodological approaches to the study of politics are examined, with a focus on methodological pluralism that combines quantitative and qualitative methods, including the activity-based approach, as well as the axiological approach to perceiving political reality. Particular attention is paid to interdisciplinary dialogue, encompassing sociological, philosophical, psychological, and poststructuralist concepts necessary for a more comprehensive understanding of political reality. The development of approaches to conceptualizing political science through methodological lenses is also addressed, alongside attempts to define its subject field. It is emphasized that the choice of methodology determines the relevance of the knowledge produced about politics. The article substantiates the need for critical reflection and openness to new epistemological challenges within political science, which are essential for adequately understanding the complex and dynamic nature of political reality.

Key words: political science, ambivalence of politics, methodological pluralism, axiology, interdisciplinarity, patterns of political life, positivism, activity-based approach, subject and object of research.

УДК 32:316.77

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.26>

БАЗОВІ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ГРОМАДЯН¹

Антон Бадер

*ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
вул. Івана Банка, 3, 36003, м. Полтава, Україна*

У статті наголошено, що кожна держава незалежно від її конструкції та умов існування спирається на певний тип політичної свідомості своїх громадян та потребує формування сталого критичного мислення в більшості з них. Підкреслено, що за вказаних обставин постає актуальна проблема виявлення базових соціально-політичних умов, що надають можливість цьому процесу бути ефективним. Установлено чітку кореляцію між віддаленістю від центру сучасної світ-системи, рівнем життя населення, політичною організацією держави та наявністю чи відсутністю базових соціально-політичних умов формування критичного мислення громадян. Зазначено, що ліберально-демократичні політичні системи центру спроможні забезпечити досить високий рівень життя більшості населення. Результатом указаного є наявність базових умов формування демократичного критичного мислення на основі відсутності антагоністичних протиріч між громадянським суспільством і державою.

У статті встановлено, що основними соціально-політичними умовами формування критичного мислення політичної системи тоталітарного типу (напівпериферія) є широке застосування репресій, терору та ідеологічна обробка громадян. Виявлено, що характерною рисою авторитарної політичної системи напівпериферійних держав є суб'єктивізація політичного процесу, провідну роль відіграє пропаганда, а репресії виступають додатковою умовою формування критичного мислення. Зазначено, що у конструкціях напівпериферійних кланово-олігархічних системи відсутня можливість забезпечити як високий рівень життя більшості населення, так і дієву моноідеологічну пропаганду та силові методи впливу. Зроблено висновок, що базові умови для формування критичного мислення у подібних політичних системах взагалі відсутні. Виявлено, що аналізовані умови відсутні й в політичних системах, що сьогодні функціонують на периферії світ-економіки. Підкреслено, що наявний обсяг коштів дозволяє організувати належний рівень життя лише для нечисленної владної еліти, що призводить до перебування більшості населення за межею бідності та постійних соціально-політичних катаклізмів.

Ключові слова: світ-система, ліберально-демократична, тоталітарна, авторитарна та кланово-олігархічна політичні системи, формування критичного мислення громадян.

На сьогоднішній день цілком очевидно, що провідною метою сучасної війни виступає не захоплення національних багатств, ресурсів чи територій, а повне підпорядкування політичної системи опонента. Відповідно, основним об'єктом протистояння є колективна свідомість супротивника, а засобом реалізації – інформаційна війна. Окрім того, маніпуляції сьогодні орієнтуються на глибинні компоненти суспільної свідомості, тобто не на факти, а на психологічні механізми їх сприйняття. Цілком очевидно, що і протидія сучасній інформаційній агресії можлива за допомогою когнітивної сфери людини, розробки та впровадження технологій формування критичного мислення. По великому рахунку кожна держава незалежно від її конструкції та умов існування опирається на певний тип політичної свідомості своїх

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Національного фонду досліджень України за проектом 2021.01/0021.

громадян та потребує формування сталого критичного мислення в більшості з них. Тож за вказаних обставин постає актуальна наукова проблема виявлення базових соціально-політичних умов, що надають можливість цьому процесу бути ефективним.

Проблема пошуку базових соціально-політичних умов формування критичного мислення громадян взагалі не представлена в науковій літературі. Однак у процесі розкриття заявленої теми ми спирались на численні дослідження, присвячені аналізу різних видів політичних конструкцій та світової політичної системи загалом. Так, в основу авторської методології лягли роботи І. Валлерстайна [1; 2]. Заявлені позиції стосовно ліберально-демократичної політичної системи опосередковано підтверджують роботи Д. Пауелла та К. Тайна [3], С. Хантінгтона [4], О'Кейна [5] та А. Крапа [6]. Необхідний матеріал для аналізу тоталітарних та авторитарних політичних систем був знайдений у роботах П. Мак Говена [7], Д. Трейсмана [8], Д. Аджемоглу, Д. Тіччі, А. Віндігні [9], С. Вовк [10] та В. Ханстатінова [11]. Сутність та особливості функціонування кланово-олігархічних систем описали О. Бусол [12], А. Колодій [13], М. Мельник [14], О. Меженська і С. Вовк [15], О. Фісун [16] та І. Кононов [17].

З'ясування базових соціально-політичних умов формування критичного мислення громадян вимагає встановлення характерних рис та особливостей функціонування політичних систем, у межах яких цей процес повинен відбуватись. У наших розвідках застосований дещо модифікований світ-системний підхід І. Валлерстайна, який ми назвали цілісно-системним. Дослідник у своїх роботах намагався врахувати всі можливі фактори, що призвело до революції у методології пізнання. Він розглядав економічні, політичні та соціокультурні явища в комплексі з урахуванням історичної перспективи. Зазначене наповнило відомі факти новим змістом та надало можливості збагнути незрозумілі процеси [1, с. 264, 265, 271; 2, с. 190–195].

Проте концепція І. Валлерстайна не враховує повсякденність та роль особистості [18, с. 313], що ми вважаємо складовими системи та врахували у запропонованому авторському підході. На наш погляд, застосування цілісно-системного підходу надає можливість урахувати всі наявні суб'єктивні та об'єктивні фактори, а схематично його можна подати наступним чином: повсякдення – світ-система – людина. Разом з цим, типологія політичних систем цілком засновується на світ-системному підході І. Валлерстайна. Як відомо, вказаний дослідник за весь період державноорганізованого існування людства виявив дві історичні системи: світ-імперію та світ-економіку. Зрозуміло, що ми розв'язуватимемо поставлену в роботі проблему лише стосовно сучасної світ-системи.

Логіка функціонування світ-економіки заснована на ринковому обміні, об'єднаних економічних ланцюгах виробництва, що існують незалежно від політичних кордонів, а акумульований прибуток розподіляється нерівномірно на користь центру. Важливо також урахувати, що механізми цієї світ-системи провокують становлення гегемона з числа провідних країн центру. Описана конструкція спричинила появу різних видів політичних систем залежно від місця (центр, напівпериферія, периферія) держави в ній. У більшості країн центру поступово сформувались політичні системи, засновані на ліберально-демократичних принципах. На думку І. Валлерстайна, ліберальна держава із загальним виборчим правом та ідеєю «загального добробуту», як основу політичної культури й певного типу критичного мислення, з'явилась саме задля підтримки внутрішньої стабільності подібних країн [2, с. 444]. Забезпечував можливість появи та функціонування подібних політичних систем перерозподіл капіталу з периферії.

Слід додати, що сучасна світ-система почала зароджуватись в середині XVII ст. й спочатку визрівала у феодально-абсолютистських монархіях. Згодом виявилась принципова

невідповідність соціально-економічних відносин політичному укладу, і почався процес розпаду внутрішніх інституціональних структур, які визначали довготривалу траєкторію попередньої світ-системи. Цей процес характеризується І. Валлерстайном як певний період переходу, дослідник уявляє його не як лінію, а як цілу смугу часу [2, с. 444]. У межах названого періоду в країнах, що згодом стануть центром світ-економіки, фактично відбувався процес пошуку та апробації політичних систем, конструкція яких відповідала б новим реаліям. Зазначене призвело до докорінної перебудови соціально-політичних відносин та, відповідно, політичної свідомості й культури в процесі так званих буржуазних революцій.

Отже, поступово, через революції, громадянські війни, державні перевороти та реформи, країни центру сконструювали ліберально-демократичну політичну систему, у межах якої підтримка механізму держави та, відповідно, певний тип критичного мислення, формується на основі досить високого рівня життя більшості населення. Процес пошуку та теоретичного обґрунтування нової моделі організації суспільства демонструє творчість Й. Фіхте. Мислитель пропонує концепт «замкненої торгової держави», що є, по суті, правовою, оскільки це надає можливості громадянам вести торгівлю між собою та створює баланс, необхідний для соціальної справедливості. К. Сен-Сімон уважав, що досягти стабільності можна за умови рівності та справедливості, установлені в межах парламентської діяльності потужної політичної партії, що об'єднує широкі прошарки пригнобленого населення [19, с. 129–130].

Досить цікавим є досвід становлення ліберально-демократичної політичної системи, відповідної політичної свідомості, культури та критичного мислення в США. Громадянська війна та постконфліктне врегулювання ситуації остаточно сформували конструкцію політичної системи цієї країни. С. Вовк щодо цього зазначає: «Унаслідок стабілізації оновленої держави постала американська державність після громадянської війни. Стара федеративна держава, де центральний уряд майже не втручався в життя пересічних громадян, поступилася місцем централізованої моделі держави, яка вводить нові податки, призиває людей до армії, розширює юрисдикцію федеративних судів, створює систему національних банків, і навіть, перше державне агентство соціального забезпечення» [10, с. 237].

Певну дискусію викликала форма територіального укладу. Так, четвертий американський президент Дж. Медісон уважав, що малі за територією республіки приречені на руйнацію, оскільки в них кількість середнього класу, який є запорукою стабільності, недостатня. А. де Токвіль у трактаті «Про демократію в Америці», навпаки, зазначав, що великі за територією країни повинні бути об'єднаними єдиним інтересом, а федеративний державний устрій провокує громадянську війну [20].

На наш погляд, це не має жодного практичного значення так само, як і інші нюанси конструкції політичних систем. Ми вважаємо, що США змогли побудувати дієве ліберально-демократичне правління, тому що паралельно здійснили транзит до центру світ-економіки, забезпечили досить високий рівень життя більшості населення та відповідні базові умови формування критичного мислення. Так, М. Дюверже, аналізуючи партійні системи, указує на те, що під час громадянських війн у США та Уругваї були створені подібні дво-партійні системи [21]. Як відомо, США функціонує стабільно, а в Уругваї, який знаходиться в напівпериферійній зоні, періодично переживає часи деструкції, економічного колапсу та диктатури.

Слід констатувати, що ліберально-демократичні політичні системи країн центру є досить ефективними та стабільними конструкціями. Ще раз підкреслимо, що це, насамперед, зумовлено спроможністю забезпечити досить високий рівень життя для більшості своїх громадян. Результатом описаної ситуації є відсутність антагоністичних протиріч між

громадянським суспільством і державою та, як наслідок, наявністю базових умов для формування демократичного критичного мислення. Стабільність демократичних держав центру доводять численні дослідження. Зокрема, аналіз переворотів середини ХХ – початку ХХІ ст., проведений Д. Пауеллом та К. Тайном свідчить, що тільки 19,9 % з них відбулись у державах з демократичним режимом правління (у напівпериферії) [3].

Заявлена взаємозалежність економічної ефективності, рівня життя населення, як базових умов формування демократичного критичного мислення та політичної стабільності опосередковано доведена багатьма дослідженнями. Так, С. Ліпсет зазначав, що економічна ефективність влади здатна стабілізувати систему навіть за умови недостатньої легітимності. Політичну стабільність загалом автор визначає двома взаємодоповнюючими компонентами: легітимністю та економічною ефективністю [22]. До подібних висновків приходять і А. Крап [6]. Д. Лондрегана та К. Пуул, проаналізувавши функціонування політичних системи 121 країни протягом 1950–1982 рр., установили, що причини політичної нестабільності та навіть державних переворотів безпосередньо залежать від рівня доходів громадян і трапляються, як правило, у бідних країнах [23]. На цю взаємозалежність звертає увагу й С. Хантінгтон в одній із своїх численних робіт. Дослідник зазначає, що: «Перевороты частіше відбувалися за умов погіршення економічних умов, ніж у роки зростання доходів» [4, с. 9–24]. О'Кейн зазначає: «Переворот – не романтична подія, а радикальна відповідь на нестабільну й часто безвихідну економічну ситуацію» [5].

Отже, для країн, що знаходяться в ядрі світ-економіки, характерними є ліберально-демократичні політичні системи. Конструкція останніх може відрізнятися. У центрі сучасної світ-системи існують президентські, парламентські, змішані республіки та конституційні монархії з унітарними та федеративними територіальними укладами. Однак, країни цієї зони ефективно функціонують попри відмінності в їхніх політичних системах, а також етнічну та релігійну поляризацію. Із зазначеного стає очевидним, що основою стабільності та базовою умовою формування демократичного критичного мислення громадян є не конструктивні особливості, а економічні можливості, обумовлені перебуванням цих країн у центрі світ-економіки. Саме за таких умов можливе фінансово стійке існування ліберальної держави з реальним виборчим правом та реалізованою ідеєю «загального добробуту» для середнього класу.

Основою функціонування політичної системи тоталітарного типу, що найбільш поширена в напівпериферійній зоні, є жорсткий поліцейський контроль над населенням, повна руйнація громадянського суспільства, ідеологічна обробка та застосування репресій й терору [24, с. 91]. Зокрема, С. Вовк указує на те, що за тоталітарної системи «державна повністю ідентифікує себе з суспільством, позбавляючи його соціальних функцій, саморегуляції та саморозвитку. У таких державах відсутній політичний плюралізм, а основними методами управління суспільством стають терор, примус, насильство та репресії. Тактика державного терору спрямована на створення атмосфери страху, придушення будь-яких проявів політичної опозиції та встановлення тотального контролю над суспільством» [10, с. 252].

У тоталітарних системах, незалежно від їх конструктивних відмінностей репресій і терору безконтрольно застосовуються проти власного народу задля забезпечення повного підкорення населення та формування ідеологічно обґрунтованого критичного мислення. Окрім того, характерною рисою таких режимів, що посилює зазначений ефект, є активне залучення громадян до карально-репресивної діяльності. У суспільстві культивуються доноси, створюються добровольчі народні дружини, групи боротьби з «ворогами народу», крадіями та спекулянтами. Це створює ілюзію існування громадянського суспільства,

посилює атмосферу страху, та й робить населення співучасниками репресивної системи [24, с. 91–93]. Отже, маємо можливість обґрунтовано припустити, що базовими соціально-політичними умовами формування критичного мислення у тоталітарних політичних системах, є широке застосування репресій й терору та ідеологічно обробка громадян.

Характерною рисою авторитарної політичної системи, притаманної як напівпериферійним, так і периферійним державам сучасної світ-економіки, є суб'єктивізація політичного процесу, що «...змушує лідерів задля легітимізації влади демонструвати рішучість, упевненість та відданість ідеологічним принципам». Унаслідок ідеологізації політики відбувається штучне перебільшення значущості запропонованих ними футурологічних проєктів, спрямованих на подолання кризи та побудову держави за моделлю, що вважається досконалою і найоптимальнішою. У цьому процесі одну із провідних ролей відіграє формування заідеологізованого критичного мислення у більшості громадян [11, с. 100].

Підкреслимо, що авторитарний режим сприймається як легітимний, оскільки влада активно використовує пропаганду, національні та патріотичні ідеї, а також апелює до суспільних цінностей і традицій. Основний акцент робиться на формуванні позитивного іміджу лідера, створенні образу зовнішнього та внутрішнього ворога, а також на демонстрації досягнень держави. За таких умов репресії виступають другорядною соціально-політичною умовою формування критичного мислення, застосовуються вибірково, переважно для придушення політичної опозиції або нейтралізації потенційних загроз інакомислення. На перший план за авторитарної системи виходить пропаганда. Так, більшість громадян рішення авторитарного лідера реально сприймаються як здійснення сподівань та надій, його політика демонструє прагнення досягти могутності держави, розширення її території, а також обов'язково передбачає боротьбу з внутрішніми та зовнішніми ворогами [11, с. 100].

Виходячи із наших попередніх розвідок [24; 25] та наявних сьогодні напрацювань, зазначені вище тези є для нас очевидними. Однак, ми свідомі того, що заявлені положення потребують детального розкриття проблеми застосування репресій й терору як інструменту формування критичного мислення у не демократичних політичних системах. Аналіз на заявлену тему ми реалізуємо у межах окремої статті.

Розповсюдженими у напівпериферійній зоні є також і кланово-олігархічні політичні системи з так званою фасадною демократією. Основна логіка їхньої появи пов'язана з обмеженістю економічного ресурсу в напівпериферії. Ці обставини провокують декілька варіантів розвитку подій. 1. Стабілізація ситуації за допомогою неекономічних методів, запровадивши політичну систему тоталітарного або авторитарного типу з відповідними базовими умовами формування критичного мислення. 2. У межах авторитарного правління модернізувати економіку, перемістити країну ближче до центру світ-економіки, обмежити «апетити» владної еліти та, на основі мінімально необхідного рівня життя населення, отримати базові умови формування демократичного критичного мислення та впровадити відповідну політичну конструкцію. 3. Стабілізувати державу за рахунок кланово-олігархічного правління, заснованого на розподілі матеріальних благ серед осіб, які його підтримують.

Механізми функціонування кланово-олігархічної системи під різними назвами вивчала значна кількість дослідників. Зокрема, О. Бусол [12], А. Колодій [13], М. Мельник [14], О. Меженська і С. Вовк [15, с. 75–78], П. Олещук [26], В. Циганов [27] та ін. На наш погляд, найбільш детально та оригінально цю проблему розглянуто О. Фісуном [16] та І. Кононовим [17].

Основою політичних конструкцій подібного типу є концентрація більшості вироблених матеріальних благ у руках політико-економічних груп та перерозподіл їх частини

серед осіб, які підтримують функціонування системи. Підтримка-перерозподіл здійснюється за допомогою мережі, названої О. Фісуном клієнтально-патронажною (КПМ) [16, с. 194]. Для більшості громадян пропонуються фасадна демократія та надія на високий матеріальний рівень життя в майбутньому. Відповідно, базові умови для формування критичного мислення у подібних політичних конструкціях взагалі відсутні. Описані політичні системи не мають можливості ані забезпечити високий життєвий рівень більшості населення, ані дієву моноідеологічну пропаганду, ані силові методи впливу у вигляді широкого застосування репресій й терору [25, с. 157].

Базові умови формування критичного мислення відсутні й у політичних системах, що сьогодні функціонують на периферії світ-економіки. Вони є найбільш нестабільними, оскільки ресурси акумулюються в центрі, з віддаленістю від якого зменшується їх залишок. Відповідно, наявний об'єм коштів дозволяє організувати належний рівень життя лише для нечисленної владної еліти. Така ситуація призводить до перебування більшості населення за межею бідності, постійних соціально-політичних катаклізмів та заміни правителів й еліт.

Загалом, периферійні політичні системи характеризуються різними формами нестабільних режимів авторитарного змісту. Зазначені тези підтверджуються численними дослідженнями, що виявили неефективність демократичних реформ у країнах периферійної зони. Зокрема звітом Центру вивчення економіки африканських країн Оксфордського університету «Пастка перевороту: Чому Африка має так багато переворотів» [28], а також роботами П. Мак Говена [7], Д. Трейсмана [8], Д. Аджемоглу, Д. Тіччі, А. Віндігні [9]. У всіх цих дослідженнях економічний фактор вважається основною причиною здійснення державного перевороту в країнах аналізованого регіону. Прикладом зазначеного є також постійні недемократичні зміни влади в Парагваї та Гондурасі. Зокрема, в останньому з 1825 р. до 1950 р. (125 років) влада переходила в такий спосіб 115 разів [29, с. 4–5].

Найбільш нестабільним регіоном периферії світ-економіки є Африка, в якій у постколоніальний період відбулась численна кількість громадянських війн. Зокрема, у Чаді, Нікарагуа, Ліберії, Сьєрра-Леоне, Малі, Ефіопії, Конго, Нігерії, Анголі, Лівії, Уганді, Сомалі, Судані, Руанді, Бурунді, Гвінеї-Бісау, Камеруні, Мозамбіку, Намібії, Алжирі [30, с. 173, 319; 31, с. 123, 167]. Для аналізованого регіону характерним також є різні форми недемократичних політичних режимів [32, с. 115]. Їх можна звести до трьох груп: військові, напіввійськові та олігархічно-авторитарні [30, с. 320, 321]. Однак жоден з них не є ефективним у більш-менш довготривалій перспективі, оскільки фінансова обмеженість та низький рівень життя населення провокують дестабілізацію, яка посилюється етнічно-релігійними протиріччями.

Таким чином, проведений аналіз виявив чітку кореляцію між віддаленістю від центру сучасної світ-системи, рівнем життя населення, політичною організацією держави та наявністю чи відсутністю базових соціально-політичних умов формування критичного мислення громадян. Так, ліберально-демократичні політичні системи центру спроможні забезпечити досить високий рівень життя більшості населення. Результатом зазначеного є наявність базових умов формування демократичного критичного мислення на основі відсутності антагоністичних протиріч між громадянським суспільством і державою. Базовими соціально-політичними умовами формування критичного мислення політичної системи тоталітарного типу (напівпериферія) є широке застосування репресій, терору та ідеологічна обробка громадян. Характерною рисою авторитарної політичної системи напівпериферійних держав, є суб'єктивізація політичного процесу. Провідну роль тут відіграє пропаганда, а репресії виступають додатковою соціально-політичною умовою формування критичного мислення.

У напівпериферійній зоні розповсюдженими є кланово-олігархічні політичні системи з так званою «фасадною демократією». У конструкціях подібного типу відсутня можливість забезпечити як високий рівень життя більшості населення, так і дієву моноідеологічну пропаганду та силові методи впливу. Відповідно, базові умови для формування критичного мислення у подібних політичних системах взагалі відсутні. Аналізовані умови відсутні й в політичних системах, що сьогодні функціонують на периферії світ-економіки. Наявний обсяг коштів дозволяє організувати належний рівень життя лише для нечисленної владної еліти, що призводить до перебування більшості населення за межею бідності та постійних соціально-політичних катаклізмів. На наш погляд, результати здобуті у представлений розвідці є надзвичайно цінними для подальшої розробки технології формування критичного мислення громадян.

Список використаної літератури

1. Wallerstein I. *Unthinking Social Science. The Limits of Nineteenth-Century Paradigms*. Cambridge : Polity Press, 1991. 280 p.
2. Wallerstein I. *The Essential Wallerstein*. New York : The New Press, 2000. 471 p.
3. Powell J. M., Thyne C. L. Global instances of coups from 1950 to 2010 : a new dataset. *J. Peace Res.* 2011. Vol. 48. № 2. P. 249–259.
4. Гантінгтон С. Політичний порядок у мінливих суспільствах. Київ : Наш формат, 2020. 448 с.
5. O’Kane R. H. T. A probabilistic approach to the causes of coups d’etat *Br. J. Polit. Sci.* 1981. Vol. 11. № 3. P. 287–308.
6. Крап А. Сутність політичної стабільності: індикатори та функції. *Українська національна ідея : реалії та перспективи розвитку* : зб. наук. пр. Львів, 2006. Вип. 18. С. 118–124.
7. McGowan P., Johnson T. H. African military coups d’etat and underdevelopment : a quantitative historical analysis. *J. Mod. Afr. Stud.* 1984. Vol. 22. № 4. P. 633–667.
8. Treisman D. Income, democracy, and leader turnover. *Am. J. Pol. Sci.* 2015. Vol. 59. № 4. P. 927–942.
9. Acemoglu D., Ticchi D., Vindigni A. A Theory of military dictatorships. Institute for the Study of Labor., 2008. URL : <https://economics.mit.edu/sites/default/files/publications/a%20theory%20of%20military%20dictatorships.pdf>. (date of access: 28.05.2025).
10. Вовк С. О. Громадянські війни : генеза, сутність, наслідки. Старобільськ : Гельветика, 2017. 304 с.
11. Ханстатинів В. О. Тиск авторитарної свідомості на цінності толерантності. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2011. № 6. С. 96–103.
12. Бусол О. Ю. Олігархізація політичної влади в Україні як одна із специфічних форм організованої злочинності. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. № 25/26 (2/3). С. 46–54.
13. Колодій А. Неоінституціоналізм та його пізнавальні можливості в політичних дослідженнях. *Вісник Львівського університету. Серія Філософсько-політологічні студії*. Львів, 2012. Вип. 1. С. 129–139.
14. Мельник М. І. Корупція-корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії). Київ : Юрид. думка, 2004. 400 с.
15. Меженська О. В., Вовк С. О. Державний переворот : насильницький спосіб перетворення влади : монографія. Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2017. 232 с.
16. Фісун О. Демократія, неопатримоніалізм та глобальні трансформації. Харків : Константа, 2006. 352 с.

17. Кононов І. Ф. Регіональні авто- та гетеростереотипи Донбасу і Галичини : їх значення в проєктах націєбудівництва в Україні. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. 2014. Вип. 20. С. 133–142.
18. Wallerstein I. World-System Analysis / Giddens A. and J.H. Turner (eds.). *Social Theory Today*. Cambridge : Polity Press, 1987. P. 309–324.
19. Бадер А. В. Політичні системи та збройне насилля: цілісно-системний аналіз : монографія / А. В. Бадер – Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2020. – 320 с.
20. Токвіль А. де. Про демократію в Америці. URL : <http://litopys.org.ua/tocq/toc.htm> (дата звернення: 20.05.2025).
21. Duverger M. *Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State*. London : Methuen, 1964. 439 p.
22. Короткий оксфордський політичний словник / ред. : І. Маклін, А. Макмілан. 2 вид. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006. 789 с.
23. Кравченко В. Ю. Теорія «Справедливої війни» для ХХІ століття. *Грані : наук.-теорет. і гром. політ. альманах*. 2011. № 3. С. 162–166.
24. Бадер А. В. Взаємодія громадян із силовими структурами як індикатор можливості застосування збройного насилля органами державної влади. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2016. № 9. С. 89–94.
25. Бадер, А. В. Силкові структури в реалізації внутрішнього збройного насилля: репресії та терор у практиці функціонування політичних систем. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2021. (43), 146–157.
26. Олешук П. Олігархізація влади – прямий шлях до перетворення на колонію. URL : <http://www.pravda.com.ua/articles/2010/08/4/5273825/>. (дата звернення: 15.05.2025).
27. Циганов В. Демократія на продаж, або Політична корупція у дії. *Українські діалоги : журн. міждисциплінар. дискусій з питань стратегії розвитку України. Пілотний номер*. 2015. Листопад–грудень. С. 50–53.
28. Collier P. Hoeffler A. Coup traps : why does Africa have so many coups d'Etat? URL : <https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:49097086-8505-4eb2-8174-314ce1aa3ebb/files/m2b281be998f3d803abc8b39ed3dca1ec> (date of access: 21.05.2025).
29. Fein H. Accounting for Genocide after 1945 : Theories and Some Findings. *International Journal on Group Rights*. 1993. Vol. 1. P. 1–79.
30. Вовк С. О. Громадянська війна як засіб зміни вектора політичного процесу : дис ... д-ра політ. наук : 23.00.02. Одеса, 2018. 441 с.
31. Биструхін Г. С., Веденєєв Д. В. Війна у кам'яних джунглях : міська партизанська війна як феномен збройної боротьби та спеціальної діяльності (1945–2005) : монографія. Київ : Генеза, 2006. 512 с.
32. Vovk S. Civil war as illegitimate model to change state power. *Evropský politický právní diskurz*. 2016. Svazek 3. Vydání 1. S. 113–117.

BASIC SOCIO-POLITICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION CITIZEN'S CRITICAL THINKING

Anton Bader

*SU "Lugansk Taras Shevchenko National University"
Ivan Bank str., 3, 36003, Poltava, Ukraine*

The article emphasizes that each state, regardless of its structure and conditions of existence, relies on a certain type of political consciousness of its citizens and requires the formation of sustainable critical thinking in the majority of them. It is emphasized that under the specified circumstances, the urgent

problem of identifying the basic socio-political conditions that enable this process to be effective arises. A clear correlation is established between the distance from the center of the modern world-system, the standard of living of the population, the political organization of the state and the presence or absence of basic socio-political conditions for the formation of critical thinking of citizens. It is noted that liberal-democratic political systems of the center are able to ensure a fairly high standard of living for the majority of the population. The result of the above is the presence of basic conditions for the formation of democratic critical thinking based on the absence of antagonistic contradictions between civil society and the state. The article establishes that the main socio-political conditions for the formation of critical thinking of a totalitarian-type political system (semi-periphery) are the widespread use of repression, terror and ideological processing of citizens. It is revealed that a characteristic feature of the authoritarian political system of semi-peripheral states is the subjectification of the political process, propaganda plays a leading role, and repression acts as an additional condition for the formation of critical thinking. It is noted that in the constructions of semi-peripheral clan-oligarchic systems there is no possibility to ensure both a high standard of living for the majority of the population and effective mono-ideological propaganda and forceful methods of influence. It is concluded that the basic conditions for the formation of critical thinking in such political systems are completely absent. It is revealed that the analyzed conditions are also absent in political systems that today function on the periphery of the world economy. It is emphasized that the available amount of funds allows organizing an adequate standard of living only for a small power elite, which leads to the majority of the population being below the poverty line and constant socio-political cataclysms.

Key words: world-system, liberal-democratic, totalitarian, authoritarian and clan-oligarchic political systems, formation of critical thinking of citizens.

УДК 32.019:321.21

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.27>

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК СУБ'ЄКТ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ В ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ

Григорій Буканов

*Національний університет «Запорізька політехніка»,
юридичний факультет, кафедра конституційного, адміністративного та трудового права
вул. Жуковського, 64, 69011, м. Запоріжжя, Україна*

В статті розглянуто особливості громадянського суспільства як суб'єкта реалізації політичних комунікацій в українському громадсько-політичному просторі в умовах воєнного стану. Громадянське суспільство не має однакової цінності для усіх сучасних теорій демократії. В залежності від моделі демократії змінюється підхід до місця і ролі громадянського суспільства, його структури та функцій: «теорії плюралістичної, соціалістичної, деліберативної, корпоративної демократії визнають громадянське суспільство невід'ємним актором демократичного процесу, що безпосередньо реалізує політичні функції або виступає активним посередником у політичному дискурсі; у теоріях ліберальної демократії, демократії участі, елітарної демократії громадянське суспільство є цінним, насамперед, в частині розвитку окремих складових демократичного процесу». Визначено, що політична комунікація в сучасному громадсько-політичному просторі виступає як двостороння комунікаційна взаємодія політичної влади, органів державного управління, громадян і громадянського суспільства з метою легітимації політичної влади, підтримки стабільності політичної системи і прийнятті консенсусних державно-політичних рішень. Доведено, що основою функціонування сучасної демократичної системи політичного і соціального управління є ефективна і налагоджена політична комунікація між політичною владою і громадянським суспільством, яке виступає суб'єктом владних відносин через деліберацию (обговорення) актуальних суспільно-політичних проблем і політичну участь в прийнятті державно-політичних рішень. За результатами експертного опитування визначено, що після початку повномасштабної російсько-української війни рівень політичної комунікації влади і громадянського суспільства знизився, а чинниками підвищення її ефективності (в порядку значимості) є: фактори, пов'язані із прозорістю, доступністю політичної інформації і правом на свободу слова; унормування політичної комунікації в інтернет-середовищі; нормативно-правові чинники.

Ключові слова: комунікативна взаємодія, політична комунікація, політична влада, громадянське суспільство, громадсько-політичний простір, деліберация, деліберативна демократія.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В сучасному українському громадсько-політичному просторі набуває особливого значення налагоджена взаємодія держави і суспільства як система комунікацій між органами державного управління та політичною владою і громадянським суспільством як об'єднань громадян за принципом самоорганізації і мобілізації через комунікацію.

Сучасний громадсько-політичний простір, і політика взагалі, представляє собою простір насамперед інформаційно-комунікаційний, який виступає, на думку К. Дойча [1, с. 88], як система взаємодій і взаємовпливів політичних суб'єктів і громадян через комунікацію та інформаційний взаємообмін, що обумовлюють межі влади і підсилюють роль громадян і громадянського суспільства в прийнятті державно-політичних рішень. А отже, як зазначає Н. Луман, в сучасному інформаційному суспільстві саме інформація і комунікація стають механізмом реалізації і легітимації влади [2, с. 49]. Таким чином, політична

комунікація реалізує в сучасному суспільстві такі провідні функції як: легітимація політичної влади, підтримка стабільності політичної системи і принципів суспільного договору між державою і суспільством, консолідація різних соціальних спільнот і груп з різними політико-ідеологічними орієнтаціями, а громадянське суспільство виступає як суб'єкт політичної комунікації.

Громадянське суспільство в Україні проходить важкий шлях свого становлення і розвитку – починаючи з Революції Гідності, коли громадяни мобілізувалися з метою відстоювання власних прав і свобод, причому ця мобілізація відбувалася як самоорганізація людей в протестному виступі, а повномасштабна російсько-українська війна ще більше активізувала процес самоорганізації громадянського суспільства задля відстоювання незалежності, суверенітету і державності, що дозволило відбити перший наступ рф через підтримку ЗСУ. Тому виникає необхідність дослідження ролі громадянського суспільства і його інституцій як суб'єкта реалізації політичних комунікацій в умовах війни, що триває.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед публікацій щодо проблем політичної комунікації слід виділити наукові розробки і праці таких зарубіжних і вітчизняних авторів, як: М. Ажажа, А. Акайомова, Б. Ю. Бокоч, Д. Брайант, А. Вайєр, Н. Віннер, Т. Воронова Ю. Габермас, К. Дойч, В. Дабіжа, А. Данько-Сліпцова, Д. Істон, П. Лазарсфельд, Г. Лассвел, О. Максимович, М. Остапенко, Л. Пай, І. Проноза, О. Рафальський, Л. Тесфайє, Дж. Фішкін, О. Шиманова-Стефанишин, Т. Шлемкевич, С. Шрам, І. Цікул, та багато інших.

Концептуальні положення і сутнісно-змістові особливості громадянського суспільства розкрито в працях багатьох зарубіжних і вітчизняних науковців. Зокрема, проблематику громадянського суспільства в різних аспектах досліджують такі вітчизняні науковці, як Т. Андрійчук, В. Горленко, В. Денисенко, А. Карась, А. Колодій, Т. Краснопольська, П. Любченко, А. Матійчик, А. Миколаєць, М. Михальченко, В. Полохало, В. Степенанко, С. Третяк, Г. Шаульська та інші. Серед теорій західних авторів слід відзначити концепції Дж. Александера, Е. Арато, Ю. Габермаса, А. Грамші, Дж. Грей, Дж. Коєна, Н. Розенблум, М. Уольцера та інших.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження – визначити роль громадянського суспільства як суб'єкта реалізації політичних комунікацій в українському громадсько-політичному просторі в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасному політичному дискурсі існує багато визначень поняття «політична комунікація», інтерпретація якого залежить від теоретико-методологічного підходу і політологічної наукової школи, але в цілому науковці визначають політичну комунікацію як взаємообмін політичною інформацією між комунікантами (політичними суб'єктами) і адресантами (громадянами). Класичним вважається визначення, надане представником французької школи Р.-Ж. Шварценбергом, – це «процес передачі політичної інформації, за допомогою якого інформація циркулює між елементами політичної системи, а також між політичною і соціальними системами. Безперервний процес обміну інформацією здійснюється як між індивідами, так і між тими, хто управляє, і тими, ким управляють, з метою досягнення згоди» [1, с. 89].

На думку В. Дабіжи, «політичні комунікації – це складна сукупність процесів, методів, актів, циркуляції, передачі, обміну та взаємодії між різними елементами політичної системи: державою, політичними силами, громадянським суспільством, групами населення та індивідами тощо, яка формує напрямки цивілізаційного розвитку людства» [6, с. 177]. Системну політичну комунікацію Ю. Тищенко визначає «як процес, що охоплює політичну сферу життя людини, за посередництвом якого відбувається спілкування між

органами влади, політичними партіями, громадськими організаціями і рухами, посадовими особами, виборцями, населенням. Налагодження та відтворення комунікаційних процесів між політичними партіями та виборцями, інформованість виборців про діяльність політичних партій сприяють легітимації політичних утворень у суспільстві, що є невід'ємною частиною інституалізації демократії та її консолідації» [13, с. 10]. І. Проноза визначає провідні аспекти інтерпретації політичної комунікації, як: публічна дискусія, комунікативна дія і процес, елемент політичної системи, інструмент впливу на суспільство [11, с. 76–77].

Вдалим визначенням є інтерпретація поняття, надане Я. Попович і В. Маракіним: «комунікативний процес взаємообміну політичною інформацією і трансляції політичного дискурсу серед політичних суб'єктів, органів державного управління, громадянського суспільства, спрямований на досягнення консенсусу в прийнятті політичних і управлінських рішень, легітимацію влади і підтримку стабільності демократичної політичної системи через засоби масової комунікації, соціальні мережі Інтернету, неформальні контакти тощо» [14, с. 211]. В даному визначенні громадянське суспільство подається як структурний елемент політичної комунікації, яке виступає, з одного боку як адресант комунікативного процесу, з іншого – як комунікатор.

Класичні моделі політичної комунікації базуються на біхевіористській парадигмі «стимул – реакція» Г. Ласвела і передбачають насамперед вивчення комунікативного процесу як лінійного, монологічного, що звужує коло елементів політичної комунікації [7]. Сучасні моделі політичної комунікації переважно виступають нелінійними, де одним із головних елементів є зворотний зв'язок між комунікатором і адресантом, а тому політичну комунікацію трактують як двосторонній комунікативний процес, як інформаційний взаємобмін політичних суб'єктів, в якому громадянське суспільство виступає як політичний суб'єкт, що в процесі комунікації як з громадянами, так і владними структурами може суттєво впливати на прийняття актуальних державно-політичних рішень.

Основою функціонування сучасної демократичної системи політичного і соціального управління є ефективна і налагоджена комунікативна взаємодія держави і суспільства через діалог органів державної влади, посадових осіб та інституцій громадянського суспільства.

Наведемо деякі концептуальні визначення громадянського суспільства вітчизняних дослідників. Так, О. Скакун основною характеристикою громадянського суспільства визначає систему комунікативної взаємодії громадян і організацій, яка гарантована державою через законодавче забезпечення [12, с. 14]. А. Колодій інтерпретує громадянське суспільство як певну модель соціальної організації, характерними ознаками якої є: 1) суб'єктами взаємодії виступають вільні і рівноправні громадяни, що об'єднуються з метою вирішення суспільних проблем; 2) індивідуалізм і конкурентність цих громадян і їх об'єднань поєднуються із відносинами взаємної довіри і співробітництва, здатністю йти на компроміси і толерантністю [12]. Л. Лотюк у своєму визначенні підкреслює, що «саме суспільство вільних, активних і відповідальних особистостей і є реальне, існуюче, а не міфічне громадянське суспільство» [8, с. 79]. У своїй книзі «Громадянське суспільство та політична теорія» американські дослідники Е. Арато та Дж. Коен сформулювали певні уроки для сталих демократій та ліберальних країн: «по-перше, це дотримання концепції самообмеження; по-друге, презентовано уявлення про громадянське суспільство, яке складається не тільки з інститутів, але із соціальних рухів; по-третє, наголошено на орієнтації на громадянське суспільство як новій платформі для процесів демократизації; по-четверте, визначено вплив громадянського суспільства на соціум політичний та економічний; по-п'яте, запропоновано розуміння того, що звільнення громадянського суспільства не обов'язково є тотожним

створенню буржуазного суспільства» [10, с. 16]. Отже, як зазначають науковці, інститути громадянського суспільства також можуть виступати суб'єктами владних відносин, серед яких виділяють: громадські організації і об'єднання, незалежні ЗМІ і соціальні медіа, політичні партії, що не представлені в інститутах державної влади.

Т. Андрійчук зазначає, що громадянське суспільство не має однакової цінності для усіх сучасних теорій демократії. В залежності від моделі демократії змінюється підхід до місця і ролі громадянського суспільства, його структури та функцій: «теорії плюралістичної, соціалістичної, деліберативної, корпоративної демократії визнають громадянське суспільство невід'ємним актором демократичного процесу, що безпосередньо реалізує політичні функції або виступає активним посередником у політичному дискурсі; у теоріях ліберальної демократії, демократії участі, елітарної демократії громадянське суспільство є цінним, насамперед, в частині розвитку окремих складових демократичного процесу (захисту прав людини, здійснення громадського контролю за діяльністю політичних інститутів, формування політичної культури, укорінення демократичних цінностей, популяризація кращих практик участі у політичному процесі тощо)» [2, с. 14]. Виходячи з цього, особливого значення в контексті даного дослідження є інтерпретація поняття «громадянське суспільство» в контексті концепції деліберативної демократії (демократії «обговорення»), яка була послідовно обґрунтована Ю. Габермасом в теорії комунікативної дії. Ю. Габермас наголошує на тому, що громадянське суспільство формується завдяки політично активній частині громадян, які на основі принципів самоорганізації і комунікації (як дискусії і обговорення актуальних суспільно-політичних проблем), а «спільний горизонт інтерпретацій, усередині якого з актуальних приводів ведуться публічні суперечки про політичне саморозуміння громадян республіки» [4, с. 313] створюють умови для саморозгортання громадянського суспільства як асоціації автономних і вільних громадян, об'єднаних за принципом консенсусності щодо впливу на прийняття владою державно-політичних управлінських рішень. Таким чином, основою формування і існування громадянського суспільства є комунікація індивідів, які об'єднуються в спільноти, які Ю. Габермас визначив як «автономні громадськості». Причому такі «автономні громадськості знаходяться в постійній динаміці змін актуальних проблем, розвитку каналів комунікації і у виникненні нових форм комунікативної взаємодії і соціальних практик. З цього приводу автор зазначає: «Центри комунікації, що постійно ущільнюються, які виникають натуральним чином із мікросфери повсякденної практики, можуть розгортатися в автономні громадськості і затверджуватися як такі, що самоздійснюються, високорівневі інтерактивності лише в тій мірі, в якій життєвий потенціал використовується для самоорганізації та для самоорганізованого застосування засобів комунікації» [5, с. 355–356]. Отже, сучасне громадянське суспільство як система дискурсу комунікативного громадсько-політичного простору характеризується динамічністю, консенсусністю та раціональністю.

Підхід Ю. Габермаса виступив основою для розвитку деліберативної моделі демократії (демократії «обговорення»), в якій діалог і дискусія в громадсько-політичному просторі постає як ефективна демократична процедура, що відповідає на виклики сучасних соціальних змін. Тому деліберация (обговорення) як механізм політичної комунікації стає можливою за умов «використання розумної аргументації вільними і рівними громадянам, щоб створювати раціонально-критичну деліберацию, вільну від державних і корпоративних інтересів, що забезпечуватиме політичне залучення Іншого, спрямоване на розуміння і згоду, розумне і рефлексивне» [9, с. 83]. А згідно концептуальних положень теорії Ю. Габермаса виокремлюються три основні рівні політичної комунікації в деліберативному комунікативному процесі: 1) інституціоналізований дискурс державних інституцій;

2) комунікації в публічній сфері, опосередковані медіа; 3) комунікації на рівні громадянського суспільства [4]. Отже, в основі деліберативної демократії лежить політична комунікація в площині суб'єкт-суб'єктних комунікативних відносин між політичними суб'єктами і громадянським суспільством, а комунікативна взаємодія державної влади і громадянського суспільства дозволяє адаптивно реагувати на виклики соціальних змін і тенденцій суспільного розвитку, в тому числі і умовах воєнного стану.

Для оцінки стану реалізації політичних комунікацій між державою і громадянським суспільством, а також визначення чинників підвищення їх ефективності в умовах воєнного стану було проведено експертне опитування серед науковців в сфері політичних наук, які займаються вивченням проблеми взаємодії держави і суспільства у політико-комунікаційному вимірі (n=56, березень-квітень 2025 р.).

На рис. 1 представлено експертну оцінку стану реалізації політичних комунікацій між державою і громадянським суспільством до початку повномасштабної російсько-української війни і після.

Показники експертної оцінки вказують на те, що 54,4% опитаних експертів надають позитивну оцінку комунікативній взаємодії держави і суспільства в суспільно-політичній сфері до початку повномасштабної російсько-української війни, а після і під час війни цей відсоток значно знизився – до 41,5%. Можна казати про значні зміни у взаємовідносинах між громадянським суспільством і політичною владою в Україні, які спричинені факторами, пов'язаними з війною: по-перше, до війни інституції громадянського суспільства відігравали значну роль в державно-управлінських процесах, а їх діяльність широко висвітлювалася в засобах масової комунікації; по-друге, до початку широкомасштабної війни більшість громадських організацій займалися правозахисною, соціозахисною і освітньою діяльністю, під час війни більшість НГО перейшли на волонтерську діяльність і підтримку ЗСУ, внутрішню переміщенням особам (ВПО), постраждалим від війни громадянам, виконуючи переважно гуманітарні функції; по-третє, політична влада з початком війни об'єднала більшість ЗМК в єдиний інформаційний простір з метою запобігання ворожій пропаганди і дезінформації, впливу інформаційно-психологічних операцій рф; по-четверте, відбулася централізація державного управління в умовах воєнного стану, що відображається в єдиному векторі стратегічних комунікацій між всіма сферами суспільства.

Визначено також чинники підвищення ефективності політичної комунікації між політичною владою і громадянським суспільством в умовах воєнного стану (рис. 2).

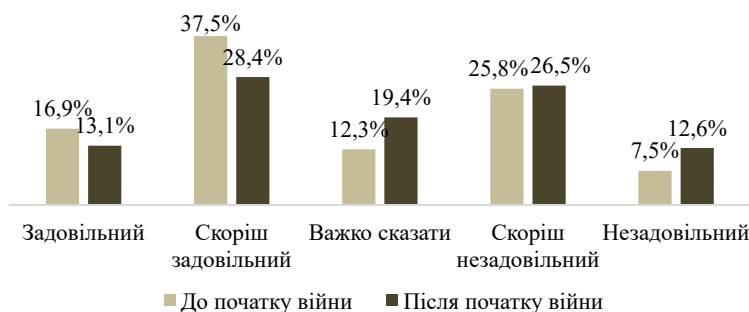

Рис. 1. Оцінка стану реалізації політичних комунікацій між державою і громадянським суспільством до початку повномасштабної російсько-української війни і після

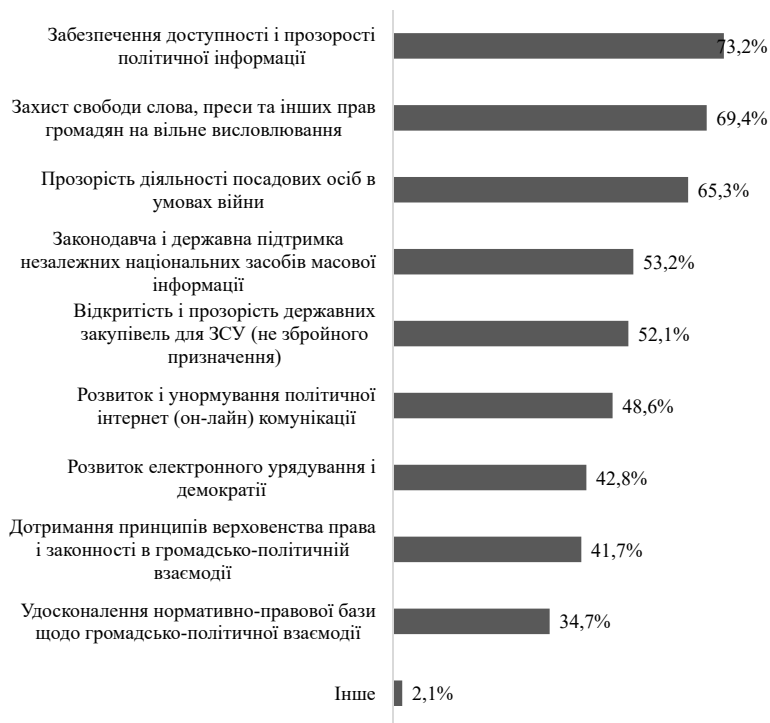

Рис. 2. Чинники підвищення ефективності політичної комунікації між політичною владою і громадянським суспільством в умовах воєнного стану (можна було обрати декілька варіантів)

Серед провідних чинників, які б сприяли ефективній і налагодженій комунікативній взаємодії політичної влади і громадянського суспільства, експерти виділили (в порядку значимості): 1) фактори, пов'язані із прозорістю, доступністю політичної інформації і правом на свободу слова (забезпечення доступності і прозорості (73,2%), захист свободи слова (69,4%), прозорість діяльності посадових осіб (65,3%), підтримка незалежних ЗМІ (53,2%), прозорість державних закупівель для ЗСУ (52,1%)); 2) унормування політичної комунікації в інтернет-середовищі (розвиток і унормування політичної інтернет-комунікації (48,6%), розвиток електронного урядування і демократії (42,8%)); 3) нормативно-правові чинники (дотримання законності в громадсько-політичній взаємодії (41,7%), удосконалення нормативно-правової бази (34,7%)).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, узагальнюючи результати дослідження, можна зробити наступні висновки:

– по-перше, політична комунікація в сучасному громадсько-політичному просторі виступає як двостороння комунікаційна взаємодія політичної влади, органів державного управління, громадян і громадянського суспільства з метою легітимації політичної влади, підтримки стабільності політичної системи і прийнятті консенсусних державно-політичних рішень;

– по-друге, основою функціонування сучасної демократичної системи політичного і соціального управління є ефективна і налагоджена політична комунікація між політич-

ною владою і громадянським суспільством, яке виступає суб'єктом владних відносин через деліберацию (обговорення) актуальних суспільно-політичних проблем і політичну участь в прийнятті державно-політичних рішень;

– по-третє, після початку повномасштабної російсько-української війни рівень політичної комунікації влади і громадянського суспільства знизився, а чинниками підвищення її ефективності (в порядку значимості) визначено: фактори, пов'язані із прозорістю, доступністю політичної інформації і правом на свободу слова; унормування політичної комунікації в інтернет-середовищі; нормативно-правові чинники.

Перспективним напрямком подальших досліджень є визначення напрямків і чинників формування моделі політичної комунікації в громадсько-політичному просторі у період післявоєнного відновлення України.

Список використаної літератури

1. Акайомова А. Політична комунікація як процес взаємодії політичних суб'єктів. *Політичний менеджмент*. 2011. № 1. С. 87–91.
2. Андрійчук Т. Концепт громадянського суспільства в сучасних теоріях демократії. *Політичний менеджмент*. 2012. № 1–2. С. 10–17.
3. Бокоч Ю.М. Дослідження політичної комунікації у контексті трансформації суспільства. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2017. Випуск 21. С. 47–52.
4. Габермас Ю. Залучення іншого: студії з політичної теорії; [пер. з нім. А. Дахній, наук. ред. Б. Поляруш]. Львів : Астролябія, 2006. 416 с.
5. Габермас Ю. Філософський дискурс модерну; [пер. з нім. та комент. В. М. Купліна]. К.: Четверта хвиля, 2001. 424 с.
6. Дабіжа В. Політичні комунікації: аспекти розвитку. *Політичний менеджмент*. 2012. № 4–5. С. 173–179.
7. Данько-Сліпцова А.А. Політико-комунікаційні процеси формування сучасного інформаційного суспільства: дис. ... к.політ наук; 23.00.02 – політичні інститути та процеси. К., 2021. 223 с.
8. Лотюк О.С. До питання співвідношення громадянського суспільства і держави. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 2. С. 78–81.
9. Лучак-Фокшей Анна-Марія М. Дискурсивна прагматика соцмережевої комунікації інформаційного суспільства: дис. ...на здобуття наукового ступеня кандидата наук. Спеціальність 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. Львів, 2018. 207 с.
10. Матійчик А.В. Самоорганізація громадянського суспільства як чинник демократичної модернізації політичної системи України : дис. ... на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук; спеціальність 23.00.02. Івано-Франківськ, 2016. 221 с.
11. Проноза І.І. Роль політичних комунікацій у сучасному інформаційному просторі. *Науковий журнал «Політикус»*. 2021. Випуск 3. С. 75–80.
12. Скакун О.Ф. Громадянське суспільство і правова держава: шляхи розвитку в Україні. *Правова держава Україна: проблеми, перспективи розвитку*: Короткі тези допов. та наук. повідом. республ. наук.-практ. конф. 9–11 листопада 1995 р. Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 1995. С. 14–16.
13. Тищенко Ю., Байор П., Товт М., Горобчишина С. Моделі політичної комунікації: політичні партії та громадянське суспільство. К. : Агентство «Україна», 2010. 148 с.
14. Popovych Y., Marakin V.I. Structural and functional aspects of political communication in the context of modern social development. «Academia Polonica» Scientific journal of polonia university. *Periodyk naukowy akademii polonijnej*. 65 (2024) nr 4/ 2024. P. 209–219.

CIVIL SOCIETY AS A SUBJECT OF IMPLEMENTATION OF POLITICAL COMMUNICATIONS IN THE SOCIAL AND POLITICAL SPACE OF UKRAINE

Grigory Bukanov

National University "Zaporizhzhya Polytechnic",

Faculty of Law, Department of Constitutional, Administrative and Labor Law

Zhukovskoho str., 64, 69011, Zaporizhzhia, Ukraine

The article examines the features of civil society as a subject of implementation of political communications in the Ukrainian socio-political space under martial law. Civil society does not have the same value for all modern theories of democracy. Depending on the model of democracy, the approach to the place and role of civil society, its structure and functions changes: "theories of pluralistic, socialist, deliberative, corporate democracy recognize civil society as an integral actor in the democratic process, directly implementing political functions or acting as an active mediator in political discourse; in theories of liberal democracy, participatory democracy, elite democracy, civil society is valuable, first of all, in terms of developing individual components of the democratic process. It is determined that political communication in the modern socio-political space acts as a two-way communication interaction of political power, government bodies, citizens and civil society in order to legitimize political power, maintain the stability of the political system and make consensus state and political decisions. It has been proven that the basis for the functioning of a modern democratic system of political and social governance is effective and well-established political communication between the political authorities and civil society, which acts as a subject of power relations through deliberation (discussion) of current socio-political problems and political participation in making state and political decisions. According to the results of an expert survey, it was determined that after the start of a full-scale Russian-Ukrainian war, the level of political communication between the authorities and civil society decreased, and the factors increasing its effectiveness (in order of importance): factors related to transparency, accessibility of political information and the right to freedom of speech; regulation of political communication in the Internet environment; normative and legal factors.

Key words: communicative interaction, political communication, political authority, civil society, socio-political space, deliberation, deliberative democracy.

UDC 327.54(73+510)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.28>

COMPARISON OF DETERRENCE MODELS IN US FOREIGN POLICY: COLD WAR VS US-CHINA COMPETITION

Yehor Valiarenko

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Educational and Scientific Institute of International Relations
Yuriia Illienka str., 36, 04119, Kyiv, Ukraine*

This article provides a comparative analysis of the deterrence strategies employed by the United States during the Cold War against the Soviet Union and in the 21st-century strategic competition with the People's Republic of China. While both periods are grounded in the broader framework of deterrence theory, their application reflects the specific geopolitical and technological contexts of each era.

During the Cold War, the US strategy emphasized deterrence by punishment, relying heavily on the threat of massive nuclear retaliation. This approach was facilitated by a bipolar world order, ideological confrontation, and a symmetrical nuclear arms race, culminating in the doctrine of mutually assured destruction (MAD). The strategy was underpinned by efforts to ensure second-strike capabilities and supported by arms control treaties designed to preserve strategic stability.

In contrast, today's strategic environment is defined by complexity, multipolarity, and rapid technological change. China is identified as the primary competitor, yet the nature of the rivalry is shaped by economic interdependence, asymmetric nuclear capabilities, and the rise of cyber, informational, and artificial intelligence-based threats. As such, US deterrence has shifted toward prioritizing deterrence by denial, emphasizing resilience, defensive capacity, and integrated deterrent approaches across military and non-military domains.

The article concludes that while both deterrence models remain relevant, the structure of international relations and emerging threats necessitate a stronger focus on deterrence by denial in current US policy.

Key words: USA, foreign policy, deterrence, cold war, China, great-power competition.

Introduction. Deterrence has been an integral component of US defence strategy since the middle of the 20th century, shaping the American approach to international security and military posture. Originating in the early stages of the cold war, deterrence theory became the strategic lens through which the US navigated the tensions of its rivalry with USSR. The 21st century presents a geopolitical landscape where the rise of China as the new strategic competitor of the United States is accompanied by other emerging challenges requiring adaptation of deterrence models to achieve the US national interests.

This article employs comparative analysis as a framework to examine the evolution of the US deterrence strategy, focusing on the contrast between its posture toward the Soviet Union (1945–1991) and its contemporary strategy vis-à-vis China. It seeks to highlight how the changing nature of the international relations system and developing power dynamics have shaped the formulation and application of the deterrence strategy of the United States. The article builds upon the findings of international relations scholars who dedicated their works to the topic of deterrence and provides a brief overview of key aspects of the theory. It then explores how the US approaches to deterrence policy have manifested across both historical periods.

The article underscores a transformation in US strategic thinking: while Cold War-era deterrence largely emphasized deterrence by punishment through threats of retaliation, the con-

text of current strategic competition between the US and China demands a shift in priorities toward the tools of deterrence by denial.

Background. While deterrence *per se* is not a new phenomenon, its theoretic systematization as well as increased awareness and role in shaping the foreign and security policy of states came into being in the second half of the 20th century. This period saw the formalization of key concepts rooted in rationalist paradigms of political realism and strategic studies. Those foundations continue to inform the contemporary discourse, though they have undergone significant adaptations in response to evolving geopolitical and technological conditions.

While deterrence theory gained substantial prominence during the Cold War, when the context of the nuclear standoff between superpowers was a defining feature of the international order, contemporary scholars increasingly emphasize the necessity of empirical analysis across different geopolitical contexts, recognizing that deterrence must be reevaluated to sustain its efficiency [1]. The post-Cold War period has witnessed a broadening of deterrence theory to account for both military and non-military dimensions, including cyber, economic, and informational domains. He et al. argue that modern conflicts such as the Gulf War and the Russian-Ukrainian War not only test but actively reshape deterrence capabilities, reinforcing the dynamic and responsive nature of respective strategies [2].

At the core of deterrence theory lie two principal mechanisms: deterrence by punishment and deterrence by denial. Deterrence by punishment relies on the threat of credible retaliation to dissuade adversaries from taking hostile actions. The effectiveness of such measures depends on the perceived credibility and resolve behind the threat, aligning with classical deterrence models that consider states to be rational actors. Zagare further emphasizes this point, asserting that the strategic stability of the Cold War era was maintained mainly through the mutual threat of severe punitive consequences [3].

On the other hand, deterrence by denial seeks to prevent aggression by rendering its success unlikely or extremely costly. Mithal highlights how modern deterrence increasingly integrates conventional, cyber, and hybrid domains, reflecting a shift from exclusively punitive strategies to a more balanced approach that incorporates strong defensive measures and resilience-building [4]. This shift is particularly prominent in contexts where attribution of aggressive acts is difficult or where retaliation might not be feasible, such as in cyber and information warfare. Some scholars go further and argue that emerging technologies like artificial intelligence and increasing reliance on cyber capabilities undermine traditional frameworks and require more nuanced and innovative thinking about deterrence measures [5].

Moreover, the boundaries of the deterrence theory have expanded to include both hard and soft power instruments. Thus, strategic deterrence today is often intertwined with diplomatic initiatives, economic measures, and informational campaigns. This complexity underscores the need for an adaptable theoretical framework that would remain anchored in the underlying logic of deterrence but also be flexible to accommodate the evolving outlines of international conflicts. The US foreign policy in the post-WW2 period has served as an indicator of these changes.

Overview of US deterrence policy during the Cold War. The Cold War era was marked by the emergence of a bipolar system of international relations, with the United States and the Soviet Union competing for global hegemony. This ideological and geopolitical division crystallized into two opposing blocs: the Western alliance system represented by NATO, and the Eastern bloc, dominated by the Soviet-led Warsaw Pact. Within this rigidly polarized environment, deterrence emerged not just as a military doctrine but as a cornerstone of US foreign and defence policy.

Central to the US strategic thinking during this period was the overwhelming reliance on nuclear deterrence. John Foster Dulles, the US Secretary of State from 1953 to 1959, in his speech

before the Council on Foreign Relations, declared that “Local defenses must be reinforced by the deterrent of massive retaliatory power. A potential aggressor must know that he cannot always prescribe battle conditions that suit him” [6]. This statement reflects the prevailing mindset of the time: that security could be ensured through the threat of catastrophic retaliation. This approach was embodied in the strategy of *massive retaliation* that provided for an unrestrained nuclear response to any attack on the US or its allies.

To support this doctrine, the US embarked on an extensive nuclear arms race, developing the nuclear triad comprising land-based intercontinental ballistic missiles (ICBMs), submarine-launched ballistic missiles (SLBMs), and strategic bombers. These measures were meant to guarantee a second-strike capability, ensuring that the US could retaliate even in the event of a surprise attack. This logic was furthered by the concept of the “doomsday machine,” making sure that even in case of destruction of the command-and-control centres, there would be an automatic nuclear strike in response. Such developments emphasized the necessity of a credible and survivable nuclear arsenal as the foundation of deterrence [7].

The further increase of nuclear arsenals and achievement of nuclear parity between the US and the USSR led to a realization of the devastating effects of a potential nuclear confrontation. This led to the concept of *mutually assured destruction* (MAD), which was based on the assumption that if both sides possessed the capability to inflict unacceptable damage on one another, neither of them would initiate a conflict. However, this configuration also entailed other risky strategies aiming to exploit it, such as the *brinkmanship* policy, which involved pushing crises to the verge of disaster to force concessions [8].

As the risks of total war became more apparent, the US adopted the *flexible response* doctrine, which allowed for proportional retaliation based on the nature and scale of the aggression, thus offering a wider range of military options and reducing the reliance on immediate nuclear escalation. In parallel, the US worked toward the establishment of a broader strategic stability system, incorporating various arms control and confidence-building treaties. These included the Strategic Arms Limitation Talks (SALT), the Anti-Ballistic Missile (ABM) Treaty, and the later Strategic Arms Reduction Treaty (START). These agreements aimed to limit the scope of the arms race and reduce the risk of unintended escalation.

Overall, the US deterrence strategy during the Cold War was heavily influenced by the logic of a zero-sum game, where gains for one side were perceived as losses for the other. In this adversarial framework, maintaining strategic balance and credible retaliation capabilities were seen as essential for preserving peace and preventing conflict. As such, Cold War deterrence was a product of both strategic necessity and ideological confrontation, rooted in the desire to contain Soviet expansion while avoiding the catastrophic consequences of nuclear war.

Overview of US deterrence policy in competition with China. In the 21st century, the strategic orientation of US deterrence policy has increasingly centred on the People’s Republic of China (PRC), which is recognized as the primary strategic adversary attempting to claim global hegemony. The 2022 National Security Strategy of the United States – the most current strategic framework at the time of writing – articulates this position, stating that “The PRC is the only competitor with both the intent to reshape the international order and, increasingly, the economic, diplomatic, military, and technological power to do it” [9]. It further outlines the primary approach to countering this challenge:

“Our strategy toward the PRC is threefold:

1) *to invest in the foundations of our strength at home – our competitiveness, our innovation, our resilience, our democracy;*

2) *to align our efforts with our network of allies and partners, acting with a common purpose and in common cause and*

3) *compete responsibly with the PRC to defend our interests and build our vision for the future.*

The first two elements – invest and align – [...] are essential to out-competing the PRC in the technological, economic, political, military, intelligence, and global governance domains” [9].

This formulation reflects a broader understanding of deterrence that extends beyond military capacity to encompass economic, technological, and political dimensions.

In contrast to the Cold War's reliance on formal defence treaties such as NATO, the current US strategy in the Indo-Pacific leverages a more flexible and informal network of partnerships. While traditional bilateral security agreements with countries like Japan, the Republic of Korea, and Taiwan remain essential, new arrangements such as the Quadrilateral Security Dialog (Quad) and AUKUS have emerged as platforms for regional coordination. These are not binding alliances *per se* but rather mechanisms for situational cooperation, allowing flexibility while signalling strategic resolve. Forward deployment of American forces and maintenance of overseas military bases reinforce the US presence in the region, also remaining a key element of deterrence [10].

Although the nuclear dimension continues to play a role in the broader deterrence framework, it does not take a central place in the US-China competition. According to data from the Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), the estimated size of the US nuclear arsenal is around 3,7 thousand warheads, while China possesses only 500 [11]. In the meantime, the Pentagon has projected that China might double its stockpile within five years, prompting strategic concerns [12]. However, the primary function of the nuclear component remains focused on systemic stability and nonproliferation rather than direct deterrence against China. The strategic asymmetry, combined with China's declared no-first-use policy and the US approach of strategic ambiguity has resulted in a deterrence environment that is less dominated by nuclear considerations and more reliant on a broad array of conventional and unconventional tools [13].

Another significant contrast with the Cold War is the high degree of economic interdependence between the US and China. Whereas the US and Soviet economies were effectively separated by the «iron curtain», in recent years, China has been among the top trade partners of the US [14]. This interdependence presents both opportunities and constraints. Economic tools such as sanctions and export controls can function as forms of deterrence by punishment. However, the potential costs of decoupling or escalating trade conflicts introduce new strategic dilemmas, as punitive measures could inflict collateral damage on the American economy.

At the same time, technological innovation has gradually become an integral component of modern deterrence strategies. The rise of emerging technologies, namely artificial intelligence and cyber capabilities, has reshaped the strategic landscape. These developments demand an adaptive shift in strategic thinking that is increasingly visible in US strategic documents [15]. Such technologies introduce new tools for deterrence outside traditional military force.

Furthermore, the current strategic environment for the US is no longer dominated by a single adversary. While China is the primary strategic competitor, deterrence planning must also account for rogue states, regional powers, and non-state actors. For a period of time, there was a belief among scholars and policymakers that traditional great power competition was giving way to more fragmented transnational threats [16]. However, the resurgence of interstate conflict in various regions has reaffirmed the relevance of classic deterrence principles – albeit in a more complex and fluid environment.

As a result, deterrence strategies have evolved to include concepts like tailored deterrence, which adjusts responses based on specific actors and situations, and integrated deterrence, emphasizing cross-domain coordination and collaboration with allies as well as combining them with traditional deterrence tools.

Conclusion. The comparative analysis of US deterrence strategies during the Cold War and in the context of contemporary competition with China illustrates both enduring principles and significant adaptations in American strategic thinking. While the foundational logic of deterrence remains consistent, the practical implementation of it has evolved in response to shifting geopolitical realities, technological developments, and changes in the nature of global threats.

During the Cold War, deterrence by punishment, particularly through the threat of massive nuclear retaliation, stood at the heart of US policy. The bipolar structure of the international system, the nuclear arms race, and the ideological confrontation with the Soviet Union made strategies like massive retaliation, mutually assured destruction, and brinkmanship the cornerstones of American deterrence. Stability was sought through overwhelming retaliatory capabilities, with strategic success measured largely by the ability to maintain credible and survivable second-strike options.

In contrast, the current strategic competition with China occurs in a more complex and interconnected global environment. The emergence of new domains such as cyber, space, and artificial intelligence, combined with economic interdependence and the presence of multiple state and non-state actors, has necessitated a broader and more flexible deterrence architecture. Deterrence by denial has gained increasing prominence. This is evident in the US emphasis on integrated deterrence, tailored deterrent strategies, and forward presence, as well as in the strategic use of economic and technological levers.

Thus, the key takeaway of this analysis is that while the modern deterrence policy of the United States continues to incorporate elements of both deterrence by punishment and deterrence by denial, the current developments in the structure of the international system, as well as the nature of emerging threats and challenges to US national security, entail a greater priority on deterrence by denial. This shift reflects a necessary adaptation to a multipolar, technologically dynamic, and interdependent world, where traditional deterrence frameworks alone are no longer sufficient to safeguard American interests.

Bibliography

1. Quackenbush S. Deterrence theory: where do we stand? // *Review of International Studies*. – 2010. – Vol. 37, № 2. – P. 741–762. – DOI: <https://doi.org/10.1017/s0260210510000896>.
2. He H., Luo A., Qian G. Deterrence and security: the impact of military conflicts on global peace // *Pacific International Journal*. – 2023. – Vol. 6, № 3. – P. 92–100. – DOI: <https://doi.org/10.55014/pij.v6i3.412>.
3. Zagare F. Reconciling rationality with deterrence // *Journal of Theoretical Politics*. – 2004. – Vol. 16, № 2. – P. 107–141. – DOI: <https://doi.org/10.1177/0951629804041117>.
4. Mithal P. World security and the logic of deterrence in contemporary international politics // *IJAIDR*. – 2012. – Vol. 3, № 2. – DOI: <https://doi.org/10.71097/ijaidr.v3.i2.1358>.
5. Lindsay J., Gartzke E. Conclusion // In: Lindsay J., Gartzke E. (eds.) *Cross-Domain Deterrence: Strategy in an Era of Complexity*. – Oxford: Oxford University Press, 2019. – P. 335–372. – DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780190908645.003.0015>.
6. Department of State. Foreign Relations of the United States, 1952–1954. Volume II, Part 2, National Security Affairs. Document 172. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1952-54v02p2/d172>.
7. Siracusa J., Coleman D. Scaling the nuclear ladder: deterrence from Truman to Clinton // *Australian Journal of International Affairs*. – 2000. – Vol. 54, № 3. – P. 277–296. – DOI: <https://doi.org/10.1080/00049910020012561>.

8. United States Deterrence Policy: 1944 – Present // The Media Ecology and Strategic Analysis (MESA). – September 2023. – URL: https://mesagroup.okstate.edu/images/FINAL_LITERATURE_REVIEW.pdf.
9. National Security Strategy of the United States of America. – Washington, DC: The White House – 2022. – URL: <https://bidenwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf>.
10. Nicastro L.A., Tilghman A. US Overseas Basing: Background and Issues for Congress // Congressional Research Service. – 10 July 2024. – URL: <https://sgp.fas.org/crs/natsec/R48123.pdf>
11. SIPRI Yearbook 2024 // Stockholm International Peace Research Institute. – 17 June 2024. – URL: <https://www.sipri.org/sites/default/files/YB24%2007%20WNF.pdf>.
12. Annual Report to Congress: Military and Security Developments Involving the People's Republic of China 2024 // US Department of Defense. – 18 December 2024. – URL: <https://media.defense.gov/2024/Dec/18/2003615520/-1/-1/0/MILITARY-AND-SECURITY-DEVELOPMENTS-INVOLVING-THE-PEOPLES-REPUBLIC-OF-CHINA-2024.PDF>.
13. O'Neil A. Extended nuclear deterrence in East Asia: redundant or resurgent? // International Affairs. – 2011. – Vol. 87, № 6. – P. 1439–1457. – DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-2346.2011.01044.x>.
14. Office of the US Trade Representative, Executive Office of the President. The People's Republic of China. – URL: [https://ustr.gov/countries-regions/china-mongolia-taiwan/peoples-republic-china#:~:text=China%20Trade%20Summary,\(%2412.1%20billion\)%20from%202023](https://ustr.gov/countries-regions/china-mongolia-taiwan/peoples-republic-china#:~:text=China%20Trade%20Summary,(%2412.1%20billion)%20from%202023)
15. Kraiev O., Valiarenko Y. Impact of Modern Technologies on Strategic Documents of the United States // Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. – 2024. – Вип. 54. – DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.54.27>.
16. Badru M.K. The role of soft power in great power rivalries: challenges, solutions, and strategies, focus on international relations theories // International Journal for Multidisciplinary Research. – 2024. – Vol. 6, № 5. – DOI: <https://doi.org/10.36948/ijfmr.2024.v06i05.28465>.

ПОРІВНЯННЯ МОДЕЛЕЙ СТРИМУВАННЯ В ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ США: ХОЛОДНА ВІЙНА І ПРОТИСТОЯННЯ США З КИТАЄМ

Єгор Валяренко

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин
вул. Юрія Іллєнка, 36, 04119, м. Київ, Україна*

Ця стаття містить порівняльний аналіз стратегій стримування, що застосовувалися Сполученими Штатами під час холодної війни проти Радянського Союзу і в стратегічному протистоянні з Китайською Народною Республікою у 21-му столітті. Хоча обидва періоди ґрунтуються на ширших засадах теорії стримування, їх застосування відображає специфічний геополітичний і технологічний контекст кожної епохи.

Під час холодної війни стратегія США робила акцент на стримуванні шляхом покарання, значною мірою покладаючись на загрозу масованої ядерної відплати. Такому підходу сприяли біполярний світовий порядок, ідеологічне протистояння та симетрична гонка ядерних озброєнь, кульмінацією якої стала доктрина взаємного гарантованого знищення (MAD). Ця стратегія була підкріплена зусиллями, спрямованими на забезпечення потенціалу другого удару, і підтримувалася договорами про контроль над озброєннями, покликаними зберегти стратегічну стабільність.

На противагу цьому, сьогоденне стратегічне середовище визначається складністю, багатополярністю і швидкими технологічними змінами. Китай вважається головним конкурентом, але характер суперництва визначається економічною взаємозалежністю, асиметричним ядерним потенціалом і зростанням кібернетичних, інформаційних загроз і загроз, пов'язаних зі штучним інтелектом. Таким чином, стримування США змістилося в бік надання пріоритету стримування шляхом заперечення, яке робить акцент на стійкості, обороноздатності та інтегрованих підходах до стримування у військовій і невійськовій сферах.

У статті робиться висновок, що хоча обидві моделі стримування залишаються актуальними, структура міжнародних відносин і нові загрози вимагають більшого фокусу на стримуванні запереченням у сучасній політиці США.

Ключові слова: США, зовнішня політика, стримування, холодна війна, Китай, протистояння великих держав.

УДК 321.01:321.7+316.75+316.4

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.29>

ТРИКУТНИК ВЗАЄМОДІЇ: ДЕРЖАВА – ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО – КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК ОСНОВА ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ¹

Світлана Вовк

*Луганський національний університет імені Тараса Шевченка,
Навчально-науковий інститут соціальних і гуманітарних наук,
кафедра політології і міжнародних відносин
вул. Івана Банки, 3, 36003, м. Полтава, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-6171-4782>*

У статті досліджується концептуальна модель формування політичної ідентичності в контексті тристоронньої взаємодії між державою, громадянським суспільством та критичним мисленням. Авторка виходить із позиції, що політична ідентичність є багатовимірним інтегративним феноменом, який охоплює як структурні компоненти (когнітивний, афективно-ціннісний, мотиваційно-поведінковий, дискурсивний), так і функціональні виміри (унікальність, континуальність, контекстуальність, автентичність і нормативність). У цьому контексті держава постає як суб'єкт інституціоналізації політичного простору, що задає рамки офіційного дискурсу, забезпечує легітимність політичних символів та гарантує правове поле для участі громадян. Громадянське суспільство розглядається як простір горизонтальних зв'язків, соціальної взаємодії, локальної активності та ціннісного плюралізму, що дозволяє формувати індивідуальні й колективні ідентичності в межах неформальних практик. Критичне мислення, у свою чергу, визначається як ключовий когнітивний механізм інтерпретації політичної реальності, що дає змогу громадянам рефлексувати над політичними процесами, відокремлювати маніпулятивні впливи, формувати обґрунтовані позиції та відповідальну участь.

Особливу увагу в роботі приділено аналізу того, як зазначений «трикутник взаємодії» впливає на окремі елементи структури політичної ідентичності. У сфері афективно-ціннісного елементу наголошується на ролі державних символів, колективної пам'яті та емоційної залученості через громадянські ініціативи. В мотиваційно-поведінковому компоненті простежується зв'язок між нормативною політикою держави, стимулюванням активності з боку громадських організацій і когнітивною здатністю громадян до усвідомленого вибору форм участі. У дискурсивному вимірі критичне мислення набуває особливої ваги як інструмент ідентифікації, участі в політичній комунікації та формування альтернативних смислів у межах політичного дискурсу. У свою чергу, розгляд функціональних вимірів політичної ідентичності дозволяє виявити, яким чином взаємодія зазначених чинників забезпечує як автентичність ідентичності, так і її здатність до адаптації в умовах динамічних змін.

Відповідно, політична ідентичність не є ані виключно продуктом державної соціалізації, ані суто індивідуальною конструкцією. Вона формується на перетині інституційного, соціального й когнітивного рівнів, де держава задає легітимні рамки, громадянське суспільство забезпечує змістову глибину і різноманіття, а критичне мислення відіграє роль механізму селекції, рефлексії та оновлення ідентичнісних конструктів. Таке поєднання дозволяє забезпечити не лише політичну залученість громадян, а й формування відповідальної, етично обґрунтованої, стійкої ідентичності, що має потенціал до опору зовнішнім загрозам, маніпуляціям і внутрішнім кризам. Стаття акцентує увагу на необхідності збереження балансу між нормативним впливом держави, відкритістю громадянського

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Національного фонду досліджень України за проєктом 2021.01/0021.

суспільства та когнітивною автономією індивіда як передумови демократичного розвитку та консолідації політичної нації.

Ключові слова: держава, імідж держави, громадянське суспільство, критичне мислення, політична ідентичність, політичний інститут.

У сучасному глобалізованому світі, який характеризується інформаційною перенасиченістю, гібридними загрозами та трансформаціями політичних режимів, формування політичної ідентичності громадян набуває особливого значення. Від сформованої політичної ідентичності залежить як внутрішня єдність суспільства, так і репутаційна сталість держави у зовнішньому середовищі. З огляду на це особливої уваги заслуговує взаємодія трьох елементів держави, громадянського суспільства та критичного мислення, як основи ефективного формування і підтримки політичної ідентичності, яка здатна витримувати зовнішні виклики та внутрішні кризи.

Політична ідентичність в сучасному науковому дискурсі визначається як:

– «...особливий вид соціальної ідентичності, спрямований на самовизначення індивіда, групи в політичному плані за допомогою ідентифікації з політичними інститутами, що передбачає участь груп та індивідів у політичному процесі, а також взаємини всередині групи і з іншими подібними групами...» [1, с. 140];

– «...політизований комплекс інтегрованих ідентичностей, що охоплює партійний, національний, релігійний, культурний та економічний виміри...» [2, с. 37];

– «...цементуючий чинник, що забезпечує вирішення завдань соціально-політичного розвитку держав і їхніх спільнот. Основними акторами формування політики ідентичності визначаються держави, наднаціональні інститути...» [3];

– «... і почуття, і самооцінка, і сукупність знань суб'єкта про себе, і відношення, і структура ролей, і поведінкова мотивація, і репрезентація суб'єкта через дискурсивні практики..., що дає змогу розглядати її складним багатовимірним інтегративним феноменом...» [4].

Отже, політична ідентичність – це багатовимірний інтегративний феномен, який ілюструє процес самовизначення індивіда чи групи в політичному просторі через ідентифікацію з інституціями, ідеологіями та цінностями, охоплює комплекс знань, почуттів, мотивацій і соціальних ролей, та формується під впливом державних, наднаціональних і групових взаємодій.

Складна природа політичної ідентичності вимагає її аналізу не лише як результату політичної соціалізації, а як динамічної структури з чітко виокремленими елементами та вимірами, які взаємодіють між собою в мінливому соціально-політичному контексті. Структурний аналіз політичної ідентичності дозволяє виділити її когнітивний, афективно-ціннісний, мотиваційно-поведінковий і дискурсивний компоненти [5], що визначають не лише глибину особистісного залучення до політики, а й якість участі у політичному процесі. Одночасно виміри політичної ідентичності (унікальність, континуальність, контекстуальність, автентичність і нормативність [3]) дають змогу простежити механізми формування політичної суб'єктності в умовах соціальної трансформації. Відповідно постає потреба у розгляді взаємозв'язку між зазначеними структурно-змістовими аспектами політичної ідентичності та тими соціальними інституціями і механізмами, які забезпечують її формування. Насамперед ідеться про компоненти, що утворюють своєрідний «трикутник»: держава як суб'єкт інституціоналізації політичного простору; громадянське суспільство як простір для формування горизонтальних зв'язків та соціального капіталу і критичне мислення як когнітивний ресурс для рефлексії над політичною реальністю. Саме через призму

цього трикутника можливо концептуалізувати сучасні механізми формування, зміцнення та трансформації політичної ідентичності в демократичному суспільстві. Що є актуальним з огляду на те, що «...у перехідних суспільствах, до яких відноситься український соціум, політична ідентичність характеризується мінливістю, порівняно із країнами консолідованих демократій...» [6].

Афективно-ціннісний елемент структури політичної ідентичності охоплює емоційне ставлення індивіда до політичної системи, держави, національних символів, політичних подій і процесів. «Коли хтось говорить «Я – демократ», він має на увазі, що його «Я» підлягає під категорію демократії, представлену як набір деяких символів, тобто на-справді відбувається ідентифікація з політично значущими символами» [1]. У цьому контексті держава відіграє визначальну роль через інституціоналізацію політичних символів, ритуалів, офіційної пам'яті та ціннісних орієнтирів. Через систему освіти, медіа, публічну політику держава формує у громадян емоційно забарвлені уявлення про легітимність влади, історичну спадкоємність, державницький проєкт. Саме ці уявлення стають основою патріотичних почуттів, лояльності, почуття гордості або, навпаки, розчарування. Громадянське суспільство, у свою чергу, забезпечує альтернативні або доповнювальні канали формування ціннісного відношення до політичної реальності. Воно сприяє виникненню солідарності на рівні низових ініціатив, надає можливість емоційної ідентифікації з конкретними формами політичної участі, посилює значущість почуття приналежності до активної громадянської спільноти. Критичне мислення в межах афективно-ціннісного елемента забезпечує здатність до рефлексивного осмислення цінностей, відокремлення емоцій, які ґрунтуються на маніпуляціях, від справжніх переконань. Воно дозволяє уникати як сліпої лояльності до держави, так і руйнівного політичного нігілізму, натомість формує відповідальне, зріле емоційне залучення до політичної спільноти.

Мотиваційно-поведінковий компонент структури політичної ідентичності стосується готовності індивіда до участі в політичному процесі, зокрема, у виборах, громадських акціях, волонтерстві, правозахисній діяльності тощо. На цьому рівні держава виконує функцію інституціонального гаранта прав і свобод, створює умови для реалізації політичної активності через нормативно-правове забезпечення, підтримку виборчого процесу, фінансування громадських організацій, функціонування інструментів електронної демократії. Водночас надмірна бюрократизація або репресивність держави може виступати бар'єром для політичної участі, що впливає на деформацію мотиваційного рівня ідентичності. Громадянське суспільство, яке виступає як середовище стимулювання політичної активності, через неформальні практики залучення, ініціативи самоуправління, низові кампанії та адвокаційні рухи формує у громадян установку на включеність, надає приклади ефективного впливу на владу. Критичне мислення забезпечує так звану «мотиваційну селекцію», оскільки надає змогу громадянину усвідомлено обирати форму та ступінь участі, розуміти наслідки дії чи бездіяльності, уникати участі у псевдополітичних процесах, які мають маніпулятивну або популістську природу. Таким чином, критичне мислення трансформує політичну активність із ритуальної у відповідальну й осмислену, ґрунтовану на аргументованому розумінні політичного ландшафту.

Дискурсивний елемент структури політичної ідентичності охоплює здатність індивіда формулювати, інтерпретувати та поширювати політичні смисли через мову, символи, наративи. Держава як інституційний центр дискурсивної влади здійснює визначення «офіційного» політичного словника через закони, звернення лідерів, навчальні програми, інформаційні кампанії. Вона задає рамки прийняттого і неприйняттого в публічному дискурсі, формує уявлення про героїв і ворогів, норми і девіації. Водночас демократична держава

повинна створювати простір для плюралізму смислів, толерантності до альтернативних точок зору, включення маргіналізованих голосів у політичну комунікацію. Громадянське суспільство, натомість, є тим середовищем, у якому конкурують дискурси, альтернативні наративи, громадянські медіа, дебати, аналітичні платформи. Саме тут народжуються нові смисли, які кидають виклик домінантним дискурсам і, за сприятливих умов, трансформують їх. Критичне мислення виступає в ролі фільтра, що дозволяє громадянину не лише сприймати дискурсивні конструкції, а й активно включатися в їх продукування, оцінювати якість публічного мовлення, виявляти маніпулятивні техніки, розуміти контекст та інтенції мовця. У цьому сенсі критичне мислення є не лише інструментом пізнання, а й основою комунікативної дії в політичному просторі, яка формує стійку, аргументовану політичну позицію.

Взаємодія держави, громадянського суспільства і критичного мислення у контексті структури політичної ідентичності дозволяє виявити механізми, через які інституційні, комунікативні та когнітивні чинники впливають на формування політичного знання, емоційного залучення, поведінкової готовності та смислової активності громадян. Однак для повнішого розуміння глибини цього впливу необхідно перейти від аналізу структурних компонентів до функціональних вимірів політичної ідентичності, які відображають її здатність до самозбереження, адаптації та оновлення в динамічному соціально-політичному середовищі. Саме у площині таких вимірів, як унікальність, континуальність, контекстуальність, автентичність і нормативність, стає можливим виявити, яким чином взаємодія між державою, громадянським суспільством і критичним мисленням забезпечує не лише формування, а й стійкість, легітимність та моральну узгодженість політичної ідентичності сучасного громадянина.

Унікальність як вимір політичної ідентичності відображає здатність індивіда або групи усвідомлювати свою політичну відмінність у межах ширшого соціального й політичного простору. Вона пов'язана з відчуттям неповторності політичного досвіду, символів, історичних наративів та ціннісних орієнтацій. У цьому сенсі держава як суб'єкт інституціоналізації політичного простору відіграє подвійну роль: з одного боку, вона уніфікує політичну мову, визначає рамки легітимного політичного вираження, а з іншого, держава підтримує множинність ідентичностей через правове визнання регіональних, етнокультурних або ідеологічних відмінностей. Громадянське суспільство слугує платформою, на якій унікальність ідентичності не лише декларується, а й проживається через участь у локальних ініціативах, об'єднаннях за інтересами, ціннісних спільнотах. Критичне мислення в цій площині дозволяє індивіду не лише прийняти певну ідентичність як даність, але й осмислити її обґрунтованість, межі, можливість перегляду або розширення. Саме воно забезпечує здатність рефлексувати, чи дійсно обрана політична ідентичність відображає внутрішню позицію особистості, а чи нав'язана зовнішніми дискурсами.

Континуальність передбачає відчуття тяглості політичної ідентичності в часі, її зв'язок із минулим, теперішнім і майбутнім політичного суб'єкта. Вона забезпечується історичною пам'яттю, інституційною спадкоємністю, передачею цінностей між поколіннями. «... пам'ять виконує роль комплексу комунікативних структур, які вирівнюють соціальні очікування та структурують смисловий фокус соціальних очікувань. Цей комплекс підтримується символічним дизайном, створюючи своєрідний «символічний контейнер» для передачі політики пам'яті та визначення соціальної ідентифікації. У цьому «символічному контейнері» розміщуються різні символічні комплекси, такі як міфи, ритуали, свята...» [7, с. 153].

Держава як інституційний актор активно конструює наративи політичної спадковості через освітню політику, символічну політику пам'яті, історичні ювілеї, закріплення

певних подій і персоналій як маркерів національного політичного шляху. Через такі практики вона пропонує громадянам інтегрувати свій політичний досвід у загальний історичний дискурс. Громадянське суспільство, зі свого боку, виступає як канал трансляції пам'яті, збереження локальних традицій, критичного осмислення офіційних наративів. Саме тут можлива актуалізація забутих або маргіналізованих досвідів, які розширюють спектр історичних референцій. Критичне мислення дозволяє уникати спрощень і маніпуляцій у політиці пам'яті, здійснювати аналіз її джерел, інструменталізації та приймати інформовані рішення про те, які події варті ідентифікації, а які є лише елементами політичного конструювання минулого.

Контекстуальність визначає чутливість політичної ідентичності до соціальних, економічних, безпекових, інформаційних змін зовнішнього середовища. Тобто ідентичність підлягає постійному оновленню у відповідь на виклики часу. Держава в умовах криз або трансформацій виконує роль стабілізаційного чинника, пропонуючи наративи згуртування, безпеки, мобілізації. Водночас її реакція на події через політичні рішення, комунікацію, законодавство стає критично важливою для того, як громадяни переглядають або зберігають свою ідентичність. Громадянське суспільство оперативно реагує на зміни контексту через самоорганізацію, інформування, підтримку, опір, що також впливає на політичне самовизначення. У цьому контексті критичне мислення надає індивіду інструменти для аналізу нових обставин, відокремлення стратегічних змін від тимчасових тенденцій, усвідомлення можливих сценаріїв ідентичнісного реагування, збереження цілісності в умовах невизначеності.

Автентичність як вимір політичної ідентичності пов'язана з внутрішньою узгодженістю політичного «Я» – відповідністю між переконаннями, цінностями та діями індивіда. Вона забезпечує відчуття щирості, послідовності, принциповості в політичній самопрезентації.

Держава, яка практикує прозорість, інклюзивність і відповідальність, створює умови для формування автентичної політичної ідентичності, в якій громадянин може розвивати свої переконання без страху репресій або симуляції. Натомість авторитарні або клієнталістські режими часто підштовхують громадян до конформізму, що руйнує автентичність. Громадянське суспільство підтримує автентичність через етичні спільноти, етичне лідерство, солідарні дії. У цьому середовищі індивід має змогу проживати свою політичну ідентичність у дії, що є ключовим критерієм її автентичності. Критичне мислення уможливорює внутрішню рефлексію щодо узгодженості особистих переконань, моральних принципів і політичної поведінки, стимулюючи до етичної відповідальності та самоусвідомлення.

Нормативність охоплює уявлення про те, якою має бути справедлива, легітимна, етична політична система. Відповідно, вимір задає рамки оцінки політичної реальності через призму норм, стандартів і цінностей. Держава, яка виконує функцію нормативного орієнтира через конституційні принципи, міжнародні зобов'язання, правові стандарти, водночас може бути як джерелом справедливості, так і її порушником, що критично впливає на сприйняття нормативного порядку. Громадянське суспільство, особливо правозахисні та антикорупційні організації, відіграють роль носіїв альтернативної нормативності, що іноді конфліктує з офіційною, що створює умови для демократичного плюралізму у визначенні «нормального» політичного. Критичне мислення, у свою чергу, дозволяє індивіду проводити межу між нормою та девіацією, виявляти приховані суперечності в публічному дискурсі, ухвалювати власні нормативні орієнтири на основі раціонального аналізу, а не нав'язаних схем.

Трикутник взаємодії «державна – громадянське суспільство – критичне мислення» постає не лише як базовий аналітичний каркас, що структурує політичну ідентичність

за когнітивними, афективно-ціннісними, мотиваційно-поведінковими та дискурсивними елементами, а й як чинник її розвитку у вимірах унікальності, континуальності, контекстуальності, автентичності та нормативності. На стику цих структурних і функціональних аспектів формується символічна репрезентація держави, яка через свій імідж набуває здатності інтегруватися в ідентифікаційні процеси громадян. Водночас імідж держави не є самодостатнім явищем, оскільки він детермінується як інституційною політикою держави, так і динамікою практик інститутів громадянського суспільства та здатністю громадянина до критичного мислення. Саме у взаємозв'язку цих трьох чинників імідж держави набуває статусу потужного комунікативного і нормативного ресурсу, що здатен впливати на формування стійкої, відповідальної та рефлексивної політичної ідентичності в сучасному суспільстві. Крім того, «...міцна, конструктивна політична ідентичність є одним з необхідних умов стабільності політичної системи, оскільки її розмитість сприяє дестабілізації системи» [1], а «...політична ідентичність, сформована на основі певних наративів історичної пам'яті, суттєво впливає на формування національного інтересу держав...» [8].

Отже, можна констатувати, що формування політичної ідентичності в умовах сучасного суспільства є багаторівневим процесом, який охоплює як структурні компоненти (когнітивний, афективно-ціннісний, мотиваційно-поведінковий і дискурсивний), так і функціональні виміри (унікальність, континуальність, контекстуальність, автентичність і нормативність). Ключову роль у забезпеченні цілісності та стабільності політичної ідентичності відіграє взаємодія трьох чинників: держави як інституційного суб'єкта політичної соціалізації, громадянського суспільства як простору горизонтальних зв'язків і соціального капіталу, а також критичного мислення як когнітивного ресурсу інтерпретації політичної реальності. Такий «трикутник взаємодії» виступає не лише аналітичною моделлю, а й реальним механізмом впливу на ідентифікаційні процеси, забезпечуючи адаптивність, рефлексивність і моральну обґрунтованість політичного самовизначення громадян. Особливе значення в цьому контексті набуває імідж держави як інтегрального відображення її політичного, нормативного та комунікативного потенціалу, що впливає на емоційну, мотиваційну та ціннісну складові ідентичності.

Список використаної літератури

1. Іванов І. Феномен політичної ідентичності: політологічний аспект. *Грані*. 2012. № 4 (84). С. 139–143. URL: https://www.lib.dp.ua/text/grani_2012_4_34.pdf.
2. Мельник Н. Концептуалізація поняття «політична ідентичність»: множина визначень та підходів. *Наукові записки. ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. Випуск 3(65). С. 29–38. URL: https://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/melnyk_konzeptualisatsia.pdf.
3. Пашина Н. Розвиток теорії політичної ідентичності в сучасній європейській політичній науці. *Політологічні записки*. 2012. № 6. С. 1–11. URL: https://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/7707/1/pash_rozv_2012_6_1.pdf.
4. Угрин Л. Сутність та основні виміри політичної ідентичності: теоретичний аналіз. *S.P.A.C.E.* № 3. 2017. С. 9–13. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5032f9b7-55e5-416c-90a3-d7b10a38605d/content>.
5. Соснюк Є. Аналіз класичних і сучасних підходів до визначення структури політичної ідентичності. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. Випуск 2 (50). 2021. С. 33–38. URL: <https://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/242775/>.
6. Дмирієв В. Політична ідентичність: від партійних ідеологій до медіатизованих електоральних кампаній. *Політикус*. 2022. № 1. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-1.7>.
7. Голденштейн К.О. Символічні засоби формування політики ідентичності. *Політичне життя*. (Лип. 2024), 150–156. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2024.2.20>.

8. Вовк В.М. Історична пам'ять і політична ідентичність. Теоретико-методологічні засади дослідження історичної пам'яті : збірник наукових праць / за заг. ред. д.і.н., проф., члена-кореспондента НАН України Кудряченка А.І. 2020. С. 102–113. URL: <https://elibrary.ivinas.gov.ua/4889/>.

THE TRIANGLE F INTERACTION: STATE – CIVIL SOCIETY – CRITICAL THINKING AS A FOUNDATION FOR THE FORMATION OF POLITICAL IDENTITY

Svitlana Vovk

*Lugansk Taras Shevchenko National University,
Educational and Scientific Institute of Social Sciences and Humanities,
Department of Political Science and International Relations
Ivan Bank str., 3, 36003, Poltava, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-6171-4782>*

The article explores a conceptual model of political identity formation in the context of a tripartite interaction between the state, civil society, and critical thinking. The author proceeds from the premise that political identity is a multidimensional integrative phenomenon encompassing both structural components (cognitive, affective-value, motivational-behavioral, and discursive) and functional dimensions (uniqueness, continuity, contextuality, authenticity, and normativity). In this context, the state is conceptualized as a subject of institutionalizing the political space, setting the framework of official discourse, legitimizing political symbols, and guaranteeing the legal field for citizen participation. Civil society is viewed as a space of horizontal connections, social interaction, local activism, and value pluralism, allowing the formation of individual and collective identities within informal practices. Critical thinking, in turn, is defined as a key cognitive mechanism for interpreting political reality, enabling citizens to reflect on political processes, identify manipulative influences, form well-grounded positions, and engage in responsible participation.

Particular attention is paid to how this «triangle of interaction» affects specific elements of the structure of political identity. In the affective-value sphere, emphasis is placed on the role of state symbols, collective memory, and emotional involvement through civic initiatives. The motivational-behavioral component is analyzed through the relationship between state normative policy, civil society's encouragement of activism, and citizens' cognitive ability to make informed choices regarding participation. In the discursive dimension, critical thinking plays a particularly important role as a tool for identification, engagement in political communication, and the construction of alternative meanings within the political discourse. Furthermore, the examination of the functional dimensions of political identity reveals how the interaction between these factors supports both the authenticity of identity and its ability to adapt in dynamic socio-political environments.

Consequently, political identity is neither solely a product of state-driven socialization nor a purely individual construct. It is formed at the intersection of institutional, social, and cognitive levels, where the state defines legitimate frameworks, civil society ensures meaningful depth and diversity, and critical thinking serves as a mechanism of selection, reflection, and renewal of identity constructs. This combination not only fosters political engagement but also facilitates the formation of a responsible, ethically grounded, and resilient identity capable of resisting external threats, manipulations, and internal crises. The article emphasizes the importance of maintaining a balance between the normative influence of the state, the openness of civil society, and the cognitive autonomy of the individual as a precondition for democratic development and the consolidation of a political nation.

Key words: state, state image, civil society, critical thinking, political identity, political institution.

UDC 321.728+341.21+342.56](44)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.30>

THE FEATURES OF THE SYSTEM OF CHECKS AND BALANCES IN FRANCE

Alina Voichuk

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Faculty of Philosophy, Department of Political Science
Volodymyrska str., 60, 01033, Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-1925-1307>*

The article examines the system of checks and balances in the French Republic as a key institutional mechanism for ensuring the democratic functioning of the State power. The relevance of the study is stipulated by the need to analyze the institutional balance between the branches of power in democratic states, in particular in the context of strengthening the executive branch. France is a vivid example of a State which, based on the Constitution of 1958, for the first time formed a system of checks and balances in a presidential-parliamentary republic. The mechanisms of the French President's influence on the parliament, government and judiciary are described in detail. These elements include: the right of veto; dissolution of the Parliament; initiation of referendums; formation of the Government; participation in the appointment of judges. The French parliament is endowed with the following elements of the system of checks and balances in relation to other branches of government: impeachment procedure; vote of no confidence in the government; parliamentary inquiries; interpellation; work of temporary commissions. The government influences other state authorities through the institution of counter-signature; the right of legislative initiative. The judiciary is viewed as an independent branch that ensures the restraint of other branches of power through the activities of the Constitutional Council, which exercises preliminary and subsequent control over the compliance of laws with the Constitution. The terms of office of the supreme bodies of state power are different: members of the lower house of parliament are elected for a five-year term by direct elections, members of the Senate are elected for a six-year term by indirect elections, and the President of France is elected for a five-year term by direct elections. The author concludes that the system of checks and balances in France combines strong presidential power with the preservation of effective mechanisms of parliamentary control and judicial oversight, which guarantees the stability of the state power, its responsibility and accountability within the constitutional order.

Key words: system of checks and balances, France, presidential-parliamentary republic, president, parliament, government, judiciary.

Introduction. The system of checks and balances is one of the fundamental principles of democratic governance, which ensures the separation of powers between the legislative, executive and judicial branches and prevents any of them from usurping power. In France, the system of checks and balances has its own peculiarities, formed as a result of historical events, institutional crises and legal reforms that led to the establishment of the Fifth Republic in 1958.

Main studies and publications. Among the numerous studies and publications covering the issue of the system of checks and balances in France, the works of the following researchers deserve special attention: N. Haidaienko, L. Galagan, N. Zhuk, V. Ladychenko, L. Silenko, I. Protsiuk, etc.

The purpose of the study. The purpose of the article is to analyze the system of checks and balances in France.

Discussion. The formation of the system of checks and balances in France is closely related to the experience of instability of the political system of the Fourth Republic, which was

characterized by frequent changes of governments, fragmentation of the parliament and inability to effectively govern. In response to these challenges, General Charles de Gaulle initiated a new Constitution, which was approved by referendum on September 28, 1958, and entered into force on October 4 of the same year. The main idea was to strengthen the executive branch, in particular the role of the President, while preserving the mechanisms of control by other branches of government.

France is a presidential-parliamentary republic. The main features of a presidential-parliamentary republic are: election of the president in general elections and vesting him with broad powers in law and in fact; formation of the government jointly by the president and parliament with the predominance of one of them; dual political responsibility of the government – to the president and parliament; dualism of executive power – division of powers to exercise it between the president and the government; the president exercises general leadership of the government headed by the prime minister; independence of the president from the government (the absence of the institution of counter-signature or its formal nature); the right of the president to dissolve the parliament upon certain grounds; the right of the president to take legislative initiative [1, p. 457].

The President of France is elected for a term of five years by direct election (Article 6 of the Constitution of France of 1958) [5]. The President of the Republic is elected by an absolute majority of votes cast. If such a majority is not obtained in the first round of voting, a second round is held 14 days later. Only two candidates remain in the runoff who, at least after withdrawal of their candidacies by those candidates who were in a more favorable position, received the largest number of votes in the first round. In the second round, the candidate who received the largest number of votes wins (Article 6 of the Constitution of France of 1958) [5].

The French president is vested with broad executive powers that allow him to exert considerable influence on the government. In France, the government is formed by the president without the participation of the parliament. In other words, the head of state is free to act at his own discretion when appointing the prime minister. However, in practice, the president's choice must be approved by the parliament. In this case, the head of state should only appoint a person to the post of prime minister who will enjoy the support of the majority of MPs, since the parliament will not support him or her in the first vote. If the president and the parliamentary majority are from different parties, then the reserve of presidential freedom is small. In such cases, the head of state is forced to appoint his political opponents who enjoy the support of the parliamentary majority. Other members of the government are appointed by the president on the proposal of the prime minister (Article 8 of the Constitution of France of 1958) [5].

The President of France has the right to participate in and preside over government meetings. According to the Constitution of France of 1958, the President presides over the Council of Ministers (Article 9) [5]. This country has certain peculiarities regarding the status and name of the government. There is a distinction between the Council of Ministers and the Cabinet. The Council of Ministers is the government that meets under the chairmanship of the head of state, and the most important decisions are made at such meetings. For example, the Council of Ministers discusses draft laws before they are submitted to the parliament, appoints senior public administration officials (state advisors, prefects, etc.), adopts acts on the introduction of martial law and a state of emergency, etc. The Council of the Cabinet is understood as a meeting chaired by the Prime Minister, which considers issues of a current nature.

The President of France has certain levers of influence on the legislature. He has the right to dissolve the parliament. In France, the prerequisite for dissolution of the Parliament is the consultation of the President with the head of the government and the heads of the chambers of the Parliament (Article 12 of the Constitution of France of 1958) [5]. Article 16 of the Constitution

of France of 1958 states that the National Assembly cannot be dissolved during the exercise of emergency powers [5]. Also, the National Assembly cannot be dissolved within 12 months after the newly elected parliament begins to meet.

The President of France has the right to initiate a referendum, which allows him to directly address the people, bypassing the Parliament (Article 11 of the Constitution of France of 1958) [5].

The President of France has the right of veto, but not the right of legislative initiative. Only the head of government and members of parliament have the right of legislative initiative. According to the Constitution of France of 1958, the President of the Republic promulgates laws within 15 days after the finalized law is transmitted to the government (Article 10) [5]. The promulgation of the law by the President is a formality that allows the law to be enacted. After the text of the law that has been adopted by the parliament (Article 10) or the people (Article 11) is handed over to the government, the president promulgates it by decree within two weeks. As F. Ardan notes, in practice, the head of state does not stop at this limitation and formal interference in the process of lawmaking. He can take the initiative to pass laws or ask the government to make certain amendments to the draft law or even withdraw it from consideration. It also happens that before the beginning of the parliamentary debate, he announces measures that are within the competence of the chambers (the cancellation of the debt obligations of some African states to France by President F. Mitterrand in 1989). Thus, according to this author, we can talk about "the President as a legislator" [3, p. 69].

In the area of legislative power, the president has the right to send messages to the parliament. This right of the head of state is the main means of communication between the president and the parliament. Thus, the 1958 French Constitution states: "The President of the Republic shall communicate with both Houses of Parliament by means of messages, which shall be read out in the Houses and shall not be subject to any discussion. In the period between sessions, the Parliament shall meet specially on this occasion" (Article 18) [5]. In terms of content, this power is a reproduction of Article 37 of the Constitution of France of 1946 ("The President of the Republic shall communicate with Parliament by means of messages sent to the National Assembly") [4]. However, as noted by M. Prelo, in the Fourth Republic, messages were counter-signed by the head of government and a minister (and even a minister of state) [6, p. 598], while today this action of the head of state is a unilateral act of the president. Presidential messages are not subject to debate. The head of state is "beyond criticism" due to his political irresponsibility. The content of the messages can be very diverse. Among them, we can single out S. de Gaulle's message on the reduction of the presidential mandate from seven to five years in 1973; F. Mitterrand's message in 1986 on the occasion of the 100th anniversary of the birth of R. Schuman, the founder of European integration. Thus, presidential addresses in France do not become the subject of debate in parliament.

The President of France has a limited but important influence in the judiciary. He heads the Conseil Supérieur de la Magistrature, which is responsible for the appointment of judges, which allows him to exercise indirect control over the career of judges (Article 65 of the Constitution of France of 1958) [5].

The Parliament of France is bicameral. It consists of the lower house of the National Assembly and the upper house of the Senate. The lower house is formed by direct elections, and the upper house by indirect elections.

Deputies of the lower house of the National Assembly of France are elected for five years in 577 constituencies under the two-round majority system. In the first round, the candidate who receives an absolute majority of votes (more than 50%) and at least 25% of registered voters is elected. If no candidate meets these conditions, a second round is held. Candidates who receive at

least 12.5% of the votes cast in the first round participate in the second round. If there is only one such candidate, the second highest vote-getter is added. The winner of the second round is determined by a simple majority of votes. This system promotes the formation of a stable majority, but at the same time may reduce the representation of smaller political forces.

The Senate of France is formed by indirect elections, in which the so-called major electors participate. The Senate of the French Parliament is formed mainly by three-tier and partially by two-tier elections. Senators are elected by departments (administrative-territorial units of the middle level) by colleges consisting of: elected deputies of the lower house of parliament (National Assembly) and regional councillors (members of the regional council – representative body of the region, which is a higher-level administrative-territorial unit); general councillors (members of the general council – representative body of the department); delegates of municipal councils (representative bodies of administrative-territorial units of the lower level) or In total, there are about 162,000 “large voters,” of which more than 95% are municipal representatives, making the Senate the body that represents local authorities. Senators are elected for six years, and half of the Senate is renewed every three years. In departments with fewer than four senators, a two-round majority system is used. In departments with four or more senators, a proportional system with open lists and no preferential voting is used. The French Senate is formed through indirect elections by large electorates representing local territorial communities. This ensures a balance between national and local interests. This system is designed to ensure that the Senate does not depend on political waves that can dramatically change the composition of the National Assembly.

Thus, different terms of office of the chambers of parliament and different electoral systems contribute to the functioning of the system of checks and balances in France.

Although the parliament has no direct mechanisms to influence the president, it can limit his initiatives, for example, by refusing to support proposed legislation. The French parliament can remove the head of state through impeachment. The President of France may be held liable for high treason: “The President of the Republic shall not be liable for acts committed in the exercise of his functions, except in cases of high treason” (Article 68 of the Constitution of France of 1958) [5]. The impeachment procedure is initiated by one of the chambers of parliament (the National Assembly or the Senate), which must approve the impeachment proposal by an absolute majority of its members. After that, the two chambers convene a meeting of the Haute Cour. This is the only body that can remove the president. The President of the Haute Cour is the President of the National Assembly. The House decides on the removal of the President of the Republic within a month. A qualified majority of 2/3 of the total number of deputies and senators is required for the decision to be adopted. If the impeachment is approved, the president is immediately removed from office. No trial is held against him or her – it is a political and legal procedure, not a criminal trial. Impeachment of the French president is a rare and unlikely tool in the French system. So far, no president of the Fifth Republic has been subjected to this procedure.

The Parliament of France has a number of constitutional instruments to control the government, which contributes to the system of checks and balances. The most important element of the system of checks and balances is the political responsibility of the government. Article 49 of the Constitution of France of 1958 states that the Prime Minister may address the National Assembly with a statement of confidence in the government’s program or in the government’s statement of general policy. If the parliament does not support it, the government is considered to have resigned. The article goes on to say that the National Assembly may pass a motion of no confidence in the government. For such a decision to be effective, the support of an absolute majority of the members of the chamber (i.e. 289 out of 577) is required. In case of approval of

a no-confidence resolution, the government must resign (Article of the Constitution of France of 1958) [5]. The third part of Article 49 states that the government has the right to pass a law without a vote of the parliament if a no-confidence motion is not introduced within 24 hours. This is a powerful but risky tool – the government may be forced to resign in response.

Other forms of parliamentary control over the government are:

- questions to the Government is a regular form of control that allows MPs to ask questions to the Prime Minister and ministers live (Article 48) [5];

- interpretation. Article 50(1) of the Constitution of France of 1958 states that one of the chambers of parliament may adopt a resolution following a statement by the government or a statement by one of its members, provided that such a statement has been the subject of debate [5];

- control over the budget execution through the Accounting Chamber (Article 47-2) [5];

- control over delegated legislation. Although the government may issue ordinances by delegation from the parliament (Article 38) [5], these acts must be approved by the parliament to have the force of law;

- the activities of permanent and temporary parliamentary commissions, which have the right to: hear government officials; inspect documents; and conduct investigations into specific issues of public administration (e.g., corruption, budget expenditures, crises).

The parliament's influence on the judiciary is limited, but parliamentarians can initiate an audit of the judiciary within parliamentary committees and pass laws regulating the judiciary.

The Government of France is formed by the head of state. The President appoints the Prime Minister and other ministers upon his proposal (Article 8 of the Constitution of France of 1958) [5]. At the same time, the acts of the President of the Republic require the counter-signature of the Prime Minister or the relevant minister. Article 19 of the Constitution of France of 1958 states that acts of the President of the Republic, other than those provided for in Articles 8 (paragraph 1), 11, 12, 16, 18, 54, 56 and 61, must be counter-signed by the Prime Minister and, where appropriate, by the ministers responsible [5]. The following acts of the French President do not require counter-signature: appointment of the Prime Minister; calling a referendum; dissolution of the National Assembly; emergency powers in times of crisis; addressing the Parliament; addressing the Constitutional Council on the compliance of international treaties with the Constitution; appointment of the Constitutional Council; addressing the Constitutional Council to verify the constitutionality of a law. The institution of countervailing powers is an element of the system of checks and balances between the president and the government.

The government is accountable to the parliament. It is not endowed with significant means of influence on the parliament. An element of the government's influence on the parliament is the right of legislative initiative (Article 39 of the Constitution of France of 1958) [5]. The government annually submits a draft state budget to the parliament (Article 47 of the Constitution of France of 1958) [5].

The government's influence on the judiciary is limited, but it is possible through the Ministry of Justice, which coordinates the work of the prosecutor's office.

The judiciary in France is independent, which is guaranteed by the Constitution of France of 1958 (Article 64) [5]. The President of the Republic is the guarantor of the independence of the judiciary, but its bodies act autonomously. The Constitutional Council monitors the constitutionality of laws, including the possibility of reviewing laws already adopted through the procedure of preliminary or subsequent control (Articles 61 and 61-1 of the Constitution of France of 1958) [5]. This allows it to influence both the executive and legislative branches of government.

Also important is the High Council of Magistracy, which is responsible for the appointment of judges, which reduces the influence of political bodies on the judiciary. The judiciary cannot directly influence the President or the government, but it has an important function of ensuring the legality of their actions, including the possibility of appealing administrative acts.

Conclusion. Thus, the system of checks and balances in France ensures the effective functioning of the state power based on its division into legislative, executive and judicial branches. Although the French model has the features of a presidential-parliamentary republic with an enhanced role of the president, it still provides for a balanced mechanism of mutual control between the institutions of power. The main elements of the system of checks and balances in France are: counter-signatures of presidential acts by the government; the right of the parliament to express no confidence in the government; the government's obligation to report to the parliament, in particular through debates, inquiries, interpellations; veto power of the president; initiative of a referendum by the president; dissolution of the parliament by the president; the Constitutional Council as a judicial arbiter; the procedure for impeachment of the president; different terms of office of public authorities. The peculiarity of the system of checks and balances in France is the balance between the president, who has a strategic role, and the parliament, which retains levers of control over the government. At the same time, the judiciary is not an active player but a guarantor of legal balance.

Bibliography

1. Шляхтун П.П. Конституційне право: словник термінів. Київ : Либідь, 2005. 568 с.
2. Шляхтун П. П. Сучасний зарубіжний конституціоналізм. Основні поняття та інститути: підручник. Київ : Київський університет, 2021. 511 с.
3. Ardant Philippe, Mathieu Bertrand. Institutions politiques et droit constitutionnel. LGDJ. 2024. 658 p.
4. Constitution de 1946, IVe République. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-de-1946-ive-republique>
5. Constitution of France of 4 October 1958. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/en/constitution-of-4-october-1958>
6. Prélôt Marcel. Précis de droit constitutionnel. Dalloz. 1950. 606 p.

ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ СТРИМУВАНЬ І ПРОТИВАГ У ФРАНЦІЇ

Аліна Войчук

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет, кафедра політичних наук
вул. Володимирська, 60, 01033, м. Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-1925-1307>*

У статті досліджується система стримувань і противаг у Французькій Республіці як ключовий інституційний механізм забезпечення демократичного функціонування державної влади. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю аналізу інституційної рівноваги між гілками влади у демократичних державах, зокрема в контексті посилення виконавчої влади. Франція виступає яскравим прикладом держави, яка на основі Конституції 1958 року вперше сформувала систему стримувань і противаг у президентсько-парламентарній республіці. Детально охарактеризовано механізми впливу Президента Франції на парламент, уряд і судову владу. До таких елементів належить: право вето; розпуск парламенту; ініціювання референдумів; формування уряду; участь у призначенні суддів. Парламент Франції наділяється наступними елементами системи стримувань

і протигаг щодо інших гілок державної влади: процедура імпічменту; висловлення вотуму недовіри уряду; депутатські запити; інтерпеляція; робота тимчасових комісій. Уряд впливає на інші органи державної влади за допомогою інституту контрасигнатури; наділення права законодавчої ініціативи. Судова влада розглядається як незалежна гілка, яка забезпечує стримування інших гілок влади через діяльність Конституційної ради, що здійснює попередній і подальший контроль за відповідністю законів Конституції. Різними є строки повноважень вищих органів державної влади: члени нижньої палати парламенту обираються строком на п'ять років шляхом прямих виборів, члени Сенату обираються строком на шість років шляхом непрямих виборів, Президент Франції обирається строком на п'ять років шляхом прямих виборів. У підсумку, зроблено висновок, що система стримувань і протигаг у Франції поєднує сильну президентську владу із збереженням ефективних механізмів парламентського контролю та судового нагляду, що гарантує стабільність державної влади, її відповідальність та підзвітність у межах конституційного ладу.

Ключові слова: система стримувань і протигаг, Франція, президентсько-парламентарна республіка, президент, парламент, уряд, судова влада.

УДК 327.8:904

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.31>

АСИМЕТРІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: ВІД ЕПОХИ НАПОЛЕОНІВСЬКИХ ВІЙН ДО ПАРИЗЬКОГО КОНГРЕСУ

Ігор Дерев'янка

*Державний університет «Київський авіаційний інститут»,
факультет права і міжнародних відносин, кафедра міжнародних відносин та стратегічних студій
пр. Любомира Гузара, 1, 03058, м. Київ, Україна*

Стаття присвячена аналізу асиметрії в міжнародних відносинах у період від наполеонівських війн до Паризького конгресу 1856 р., який є важливим тематичним дослідженням для розуміння того, як держави реагували на асиметрію влади – через альянси, війни, дипломатію. У міжнародних відносинах у переважній більшості існує нерівність, яка виражається на різних рівнях та в різних сферах. Асиметричні відносини є складним і багатогранним явищем, що включає дисбаланс у військовій могутності, політичному впливі, економічному, технологічному розвитку і культурному домінуванні.

На початку XIX ст. міжнародні відносини характеризувалися значною асиметрією, спричиненою піднесенням європейських колоніальних держав, занепадом старих імперій і появою нових політичних центрів. Зазначено, що територіальні завоювання Наполеона створили тимчасову асиметрію в динаміці європейської влади та різко посилили політичні позиції Франції. Асиметрія відносин між Францією та іншими європейськими державами у перше десятиліття XIX ст. є характерною рисою наполеонівської ери. Сформований на Віденському конгресі «Європейський концерт», покликаний зберегти баланс сил і запобігти піднесенню іншого гегемона, став першою стійкою міжнародною системою. Хоча ця стійка парадигма відносин сприяла співпраці між європейськими державами, вона також посилювала асиметрію та закріпила домінування Європи у світі. Створення Священного союзу – політичного і військового альянсу зміцнило асиметрію влади та підкреслило нерівність у відносинах між країнами.

Епоха від наполеонівських війн до Паризького конгресу демонструє рівень впливу на міжнародні відносини асиметричних структур влади. Наполеонівські війни продемонстрували небезпеку безконтрольної гегемонії, тоді як післявоєнна дипломатія Віденського та Паризького конгресів була спрямована на пом'якшення такої асиметрії та збереження балансу сил у Європі.

Ключові слова: асиметрія, міжнародні відносини, дисбаланс, асиметричні відносини, Наполеон, наполеонівські війни, Паризький конгрес.

Постановка проблеми. Нерівність в історії міжнародних відносин є перманентним і багатовузловим явищем, яке впливає на розвиток держав і народів. Осмислення асиметрії міжнародних відносин в історичному контексті допомагає раціонально оцінити сучасні екзистенційні виклики та загрози і торувати шлях для створення більш справедливих і рівноправних відносин між державами. Адже сучасні війни, конфлікти та дипломатичні кризи часто є результатом нерівного розподілу влади та ресурсів між державами.

Період від епохи наполеонівських війн до Паризького конгресу 1856 р. є важливим тематичним дослідженням для розуміння того, як держави реагували на асиметрію влади – через альянси, війни, дипломатію. Це також підкреслює, як великі держави намагалися запобігти появі нової домінуючої сили (подібної до Наполеона), за допомогою механізмів колективної безпеки.

Мета дослідження полягає у розкритті сутності асиметрії в міжнародних відносинах у період від наполеонівських війн до Паризького конгресу 1856 р.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Асиметрія міжнародних відносин – це досить багатогранна та складна тема, яка досліджується під різними кутами зору і у різних історичних контекстах. Хоча термін «асиметрія» як наукове поняття не був широко вживаним у XIX ст., багато дослідників того часу та сучасні історики вивчали і аналізували нерівні відносини між державами.

Авторитетним американським вченим у дослідженні асиметрії в міжнародних відносинах є Б. Уомак, праці якого висвітлюють асиметричні відносини у сучасному контексті. Однак його теоретичні здобутки цілком можна використовувати при дослідженні міжнародних відносин у різні історичні періоди, включаючи модерну епоху.

Окремі аспекти асиметрії міжнародних відносин у XIX ст. досліджували Е. Саїд, П. Шредер, Дж. Галлагер, Р. Робінсон, К. Бейлі, Д. Лівен, Дж. Мілль, Г. Кіссінджер, Р. Хюнеман, Ж. Брейлі, Е. Ламберт, В. Баумгарт, О. Файджес. Їх наукові розвідки сприяють розумінню того, як асиметрія потенціалів визначала характер відносин між політичними одиницями у XIX ст. Зокрема, дослідники міжнародних відносин акцентують увагу на величезній асиметрії відносин між імперіями та підвладними територіями, великими і малими державами, що було характерною рисою міжнародних взаємодій тієї епохи.

Важливою для аналізу асиметричних відносин на початку XIX ст. є наукова розвідка Г. Кіссінджера «Відновлений світ: Меттерніх, Каслрі та проблеми миру, 1812–22», яка розкриває дипломатичні зусилля Меттерніха та Каслрі щодо врегулювання асиметрії влади в Європі після наполеонівських війн. Автор також прагне пояснити, як дипломатія використовувалася для усунення дисбалансів і запобігання конфліктам [1].

Широко досліджуються як зарубіжними, так і вітчизняними науковцями різнобічні аспекти Кримської війни (1853–1856). Вчені, які досліджують конфлікт, зосереджуються на таких питаннях, як дипломатія великих держав, військові стратегії та вплив технологічного прогресу на ведення бойових дій. Дослідження асиметрії в Кримській війні часто зосереджувалися на нерівній динаміці сил між основними учасниками війни (Росія проти Османської імперії, Франції, Великої Британії та Сардинії), а також на асиметрії в тактиці, ресурсах і політичному впливі [2].

Витоки Кримської війни, дипломатичні аспекти, військові цілі воюючих сторін, можливості та характеристики їхніх армій, а також характер самих бойових дій досліджує німецький історик В. Баумгарт. Він надає детальну інформацію про дисбаланс сил між Росією та західними державами, приділяючи особливу увагу тому, як ця асиметрія вплинула на хід війни та її результат [3].

Британський вчений Е. Ламберт, розглядаючи британську велику стратегію під час війни, акцентує увагу на асиметрії військово-морських сил та ресурсів, які вплинула на стратегічний підхід Великої Британії до конфлікту. Його аналіз переважаючого морського потенціалу Великої Британії проти сухопутних можливостей Росії підкреслює критичну асиметрію у військовій тактиці [4].

У цілому дослідження науковців мають важливе значення для розуміння глобальних трансформацій, які призвели до асиметричних відносин між Європою та рештою світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. На різних історичних етапах розвитку міжнародних відносин спостерігається присутній стан симетрії, рівноваги, що передбачає відносну рівність у відносинах та асиметрії, що є прямою протилежністю цим явищам. Там, де спостерігається порушення симетрії, зростає асиметрія, і навпаки. Тобто на різних рівнях розвитку відносин між державами їм властива як симетрія, так і асиметрія.

Загалом асиметрія як одна із ключових характеристик міжнародних відносин означає диспропорційність, неспівмірність, тобто вона демонструє формальну нерівнознач-

ність структурних елементів системи. Асиметрія – це термін, який використовується у міжнародних відносинах для опису незбалансованих сил, ресурсів чи можливостей між двома чи більше державами. У міжнародних відносинах у переважній більшості існує нерівність, яка виражається на різних рівнях та в різних областях. Асиметричні відносини є складним і багатогранним явищем, що включає дисбаланс у військовій могутності, політичному впливі, економічному, технологічному розвитку і культурному домінуванні [5; 6].

На початку XIX ст. міжнародні відносини характеризувалися значною асиметрією, спричиненою піднесенням європейських колоніальних держав, занепадом старих імперій і появою нових політичних центрів. Саме тоді спостерігалось стрімке політичне піднесення Наполеона Бонапарта та встановлення гегемонії Франції у Європі. Територіальні завоювання Наполеона створили тимчасову асиметрію в динаміці європейської влади та різко посилили політичні позиції Франції. Асиметрія відносин між Францією та іншими європейськими державами у перше десятиліття XIX ст. є характерною рисою наполеонівської ери. Цей період був позначений домінуванням Франції на континенті, що зумовило нерівноправні відносини з багатьма європейськими країнами. Ключовими факторами асиметрії були військова перевага, політичний вплив і економічні санкції, які використовувала Франція.

Наполеон, створивши потужну та добре організовану армію, яка протягом тривалого часу вела численні війни проти різних коаліцій європейських держав, розширював свою імперію, створював васальні держави та нав'язував мирні договори на своїх умовах. Встановлення Наполеоном маріонеткових режимів в Іспанії, Голландії, Італії та в деяких німецьких князівствах значно посилювало вплив Франції і створювало значну асиметрію у відносинах з цими державами.

Введення Наполеоном у 1806 р. Континентальної блокади, яка забороняла всім союзним і залежним від Французької імперії державам торгувати з Великою Британією, передбачало економічне послаблення останньої. Це створило економічну залежність багатьох європейських країн від Франції та вкрай негативно позначилося на економіці низки європейських держав, що мали традиційні економічні зв'язки з Великою Британією. Після поразок у війнах проти Наполеона Пруссія та Австрія були змушені неодноразово укладати мирні договори на невигідних умовах, що закладали основи асиметрії між державами. Інші європейські країни, позбавлені вибору, укладали союзи з Францією під загрозою війни чи санкцій [7].

Прояви асиметрії були помітні і в економічній сфері, адже Франція нав'язувала своїм васальним державам та союзникам нерівноправні економічні умови. Крім того, підкорені держави були змушені надавати Франції економічні ресурси та фінансову підтримку для наполеонівських військових кампаній. Створення Наполеоном митних союзів і уніфікація монетарної системи в залежних державах не лише зміцнювало економічний контроль Франції над європейськими державами, а й значно посилювало економічну асиметрію між ними.

Проте попри асиметрію у відносинах, чимало європейських держав не мали наміру миритися з французькою гегемонією і продовжували чинити опір. Щоб нівелювати асиметрію сил європейські держави об'єднувались в антифранцузькі коаліції, які прагнули повалити домінування Франції. Зрештою війна Шостої коаліції (1813–1814), в яку входили Пруссія, Росія, Австрія, Велика Британія та інші держави завершилась падінням Наполеона у 1814 р. [8].

Загалом асиметрія у відносинах між Францією та іншими європейськими державами у 1800–1815 рр. була зумовлена насамперед перевагою Франції у військовій, економічній

сферах, що давало змогу їй завдавати поразок на полях битв своїм ворогам, здійснювати політичний тиск, впроваджувати економічні санкції та створювати маріонеткові режими. Проте поступове посилення антифранцузької коаліції мінімізувало асиметрію між ними і Францією, що дало можливість коаліції перехопити ініціативу у війні і завдати вирішальної поразки Наполеону.

Після краху наполеонівської Франції Віденський конгрес мав визначити післявоєнний устрій Європи та відновити політичну рівновагу на континенті шляхом встановлення нового порядку, заснованого на принципах легітимності та балансу сил, що мало запобігти домінуванню однієї країни (як це було у випадку зі Францією під час Наполеонівських воєн). Проте новостворена система міжнародних відносин яка сприяла консерватизму і стабільності, була позначена значною асиметрією, особливо між великими державами (Великою Британією, Росією, Австрією, Пруссією та Францією) та меншими європейськими державами [7].

Сформований на Віденському конгресі «Європейський концерт», покликаний зберегти баланс сил і запобігти піднесенню іншого гегемона, став першою стійкою міжнародною системою. Хоча ця стійка парадигма відносин сприяла співпраці між європейськими державами, вона також посилила асиметрію, закріпила домінування Європи в глобальних справах, тоді як неєвропейські держави перебували на периферії світової політики і не спроможні були на рівних конкурувати з Європою [9].

«Європейський концерт» мав на меті збереження миру та стабільності в Європі і визначався асиметрією влади, інтересів і впливу основних акторів. Ця асиметрія не виключала співпрацю між країнами, але спроможна була призвести до конфлікту між великими державами, які намагалися зберегти власні позиції, одночасно впливаючи на міжнародний ландшафт, що постійно зазнавав трансформацій. До того ж колоніальна експансія започаткували ще один шар глобальної асиметрії, який вийшов за межі Європи.

Тож варто зазначити, що асиметрія існувала серед європейських держав і навіть серед провідних, причому Велика Британія вирізнялась з поміж інших великих держав своєю військовою і економічною могутністю. Вона мала непропорційний вплив через свою морську перевагу та промислову силу.

Провідні європейські держави, посиливши свої політичні позиції, визначали порядок денний європейської політики, тоді як менші держави, не маючи впливу на прийняття політичних рішень, змушені були визнати асиметрію влади та змиритися з таким форматом взаємодії. Такі доволі жорсткі реалії створили асиметричну структуру міжнародних відносин, де великі держави завжди намагались демонструвати свої переваги над малими, які змушені були дотримуватись траєкторії політики великих потуг [1].

Крім того, створення 26 вересня 1815 р. Священного союзу – політичного і військового альянсу, в який входили Росія, Австрія та Пруссія (основною метою союзу було підтримання монархічного порядку, придушення революційних рухів у Європі, підтримка рішень Віденського конгресу і запобігання відродженню французької агресії) зміцнило асиметрію влади та підкреслило нерівність у відносинах між країнами.

Союз європейських монархів відображав асиметрію відносин в основному між великими та малими державами, а також між державами з різним рівнем військово-політичного та економічного потенціалу і впливу. Росія, Австрія та Пруссія, будучи основною силою альянсу, займали домінуючі позиції в європейській політиці, нав'язуючи власні ідеологічні доктрини меншим державам.

Однак існувала властива асиметрія між державами-засновниками консервативного союзу. Росія, як найбільша і домінуюча у військовому відношенні держава, мала диспро-

порційний вплив на альянс порівняно з Пруссією чи Австрією. Саме тоді як три країни поділяли консервативну програму та підтримували монархічні цінності, царська Росія з огляду на свої величезні ресурси, діяла як старший партнер, створюючи основи асиметрії всередині альянсу. Це є переконливим доказом того, що асиметрія проявлялась і у коаліціях, сформованих для спільних цілей. Хоча Австрія і прагнула відігравати балансуючу роль, але часто була обмежена залежністю від російської підтримки у підтриманні порядку в Центральній Європі [7].

Священний союз не був коаліцією рівних, а радше розглядався як механізм для збереження інтересів домінуючих сил. Менші європейські держави, які дотримувались демократичних норм і цінностей і не могли самостійно протистояти загрозам, змушені були визнати владу провідних держав альянсу.

Доктрина Священного союзу передбачала втручання у внутрішні справи держави, де революції, ліберальні рухи становили загрозу монархічним режимам. Тож інтервенціоністська політика була виразним проявом асиметрії міжнародних відносин [1]. Отже, Священний союз служив інструментом підтримання монархічних режимів, функціонуючи на основі глибокої асиметрії відносин між великими і малими державами. Різні рівні влади, стратегічні інтереси та ідеології Австрійської імперії, Королівства Пруссії, Російської імперії сформували спосіб функціонування альянсу, відображаючи глибинні дисбаланси, які часто впливали на характер відносин [7].

Асиметричні відносини в контексті міжнародних відносин після Віденського конгресу і до початку Кримської війни зазвичай стосуються взаємодії між державами нерівної сили, де сильніша держава часто диктує умови слабшій. Цей період, після Наполеонівських війн, був відзначений значними подіями європейського і глобального масштабу, в яких були задіяні асиметричні за параметрами могутності держави. Він був позначений також різними формами асиметричних відносин у міжнародній політиці. Це був період домінування великих держав (Велика Британія, Росія, Австрія, Пруссія та Франція) та нерівного розподілу влади, впливу та можливостей між державами, що призводило до дисбалансу у їхній взаємодії [10].

Після епохи Наполеонівських воєн Велика Британія утвердилась як провідна світова військово-морська та економічна сила. Її домінування у світовій торгівлі, фінансовій сфері і промисловості створило величезну асиметрію в міжнародних відносинах. Тобто відносини британців з різними державами – великими і малими носили фактично асиметричний характер. Британська імперія, нарощуючи свою перевагу, могла поширювати владу та впливати на величезні території в Азії, Африці та Америці, нав'язуючи слабшим державам нерівноправні договори [11; 12].

На потужний центр сили почала перетворюватись Пруссія, яка прагнула очолити загальнотімецький об'єднавчий процес. Пруссія почала утверджувати себе як військова та амбіційна держава. Зростаюча сила Пруссії створила асиметричні відносини з сусідніми державами та поставила під сумнів домінування Австрії в Центральній Європі [13].

Після поразки Наполеона Франція змушена була рахуватись з тодішніми реаліями і проводити обережну зовнішню політику. Хоча Франція і була реінтегрована в європейську державну систему, але її зовнішньополітичні дії були обмежені іншими великими державами. Тоді роль Франції в міжнародних відносинах була асиметричною порівняно з донаполеонівською епохою [14].

Асиметрія в міжнародних відносинах є досить вразливою насамперед для слабкіших держав, які часто змушені шукати ефективні шляхи мінімізації асиметрії у відносинах через військово-політичні союзи, дипломатію, або зміцнення власного потенціалу. Адже

асиметрія призводить до геополітичних поступок з боку меншої держави і послаблює її позиції на міжнародній арені.

Ключовою подією у 50-х роках XIX ст. в міжнародних відносинах була Кримська війна, яка підкреслила асиметрію між європейськими державами з погляду цілей, військової сили та дипломатичних союзів. Війна стала одним з наймасштабніших збройних конфліктів XIX ст., який значною мірою вплинув на розстановку сил у Європі та визначив контури асиметричних відносин між переможеними та переможцями. У цьому протистоянні між Російською імперією та союзницькими військами Османської імперії, Великої Британії, Французької імперії та Сардинського королівства існувала істотна асиметрія потенціалів, що позначилось на перебігу війни та її наслідках [2].

Найважливішим аспектом асиметрії в Кримській війні стала суттєва розбіжність у військовому потенціалі, особливо у військово-морській потужності. Російська імперія хоча і залишалася значною військовою силою завдяки величезним людським, природним ресурсам та розмірам території, але відставала від Великої Британії та Франції у військових технологіях, за рівнем підготовки та управління військами, темпах розвитку промисловості, що позначалось на ефективності її дій під час війни.

Крім того, Росія перебуваючи в дипломатичній ізоляції, оскільки її традиційні союзники – Австрія та Пруссія, не підтримали її, не спроможна була на рівних протистояти європейській коаліції. Тож дипломатична ізоляція Росії додатково демонструє асиметрію у відносинах між воюючими сторонами [15].

Отже, ця війна є чіткою ілюстрацією того, як різні за рівнем економічного розвитку держави, їх військові потенціали і стратегічні цілі можуть створити глибоку асиметрію в міжнародних відносинах, навіть якщо конкуруючі потуги є впливовими акторами на європейській арені [2]. Підвив риску під Кримською війною Паризький конгрес 1856 р., який є виразним проявом асиметрії в міжнародних відносинах та однією з ключових подій європейської дипломатії XIX ст. Він призвів до підписання на заключному засіданні конгресу 30 березня 1856 р. Паризького мирного договору, який докорінно змінив баланс сил у Європі. Він засвідчив зростання впливу Великої Британії та Франції, які взяли на себе провідну роль у диктанті післявоєнного врегулювання та ослаблення геополітичних позицій Російської імперії, і як наслідок поглиблення асиметрії у відносинах між переможцями та переможеною Росією.

Однак ця ситуація ілюструє тонку форму асиметрії, коли навіть попри ганебну поразку, Росія зберегла певні важелі впливу, на відміну від Османської імперії, позиція якої повністю залежала від зовнішньої підтримки. Порту змушена була підпорядковуватися рішенням Великої Британії та Франції, що відображало чітку асиметрію та ієрархічну структуру міжнародних відносин того часу [4].

Втручання у війну провідних європейських потуг хоча і захистило Османську імперію від подальшої російської агресії, але посилило її залежність від них, підкреслюючи дисбаланс у їхніх стосунках. У цілому на рішення Паризького конгресу, безсумнівно, вплинула асиметрія у дипломатичній владі і військових результатах. Паризький конгрес продемонстрував різні форми асиметрії як у відносинах між впливовими державами, так і в динаміці між сильнішими державами та слабкішими та засвідчив асиметричні результати для його учасників.

Висновки. Отже, епоха від наполеонівських війн до Паризького конгресу демонструє високий рівень впливу на міжнародні відносини асиметричних структур влади. Наполеонівські війни продемонстрували небезпеку безконтрольної гегемонії, тоді як післявоєнна дипломатія Віденського та Паризького конгресів була спрямована на пом'якшення такої асиметрії та збереження балансу сил у Європі.

Загалом асиметрія міжнародних відносин цієї епохи суттєво вплинула на перебіг війн наполеонівської доби, Кримської війни, на укладання мирних договорів та на міжнародну стабільність, яку намагалися підтримувати європейські держави перед лицем нерівномірної динаміки влади. Одним з функціональних вимірів асиметричних відносин були владні відносини. Це явище проявлялось у досягненні державою своїх інтересів шляхом впливу на іншу державу дипломатичними, економічними, військовими та іншими засобами. Можливості для такого тиску лежали у площині різного рівня розвитку держав, їх політичного та військового потенціалу і взаємозалежності в економічній площині.

Асиметричні відносини в зазначений період характеризувались дисбалансом сил між державами, що було прямим свідченням існування домінуючої та слабкішої влади. Для цієї епохи були характерні відносини панування і підпорядкування, де сила залишалась ключовим фактором міждержавної взаємодії. Цей період заклав основу сучасної міжнародної системи, вплинувши на сучасні політичні структури, економічні системи та культурний розвиток.

Список використаної літератури

1. Kissinger H. *World Restored: Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace, 1812–22*. Echo Point Books & Media, 2013. 376 p.
2. Figes O. *The Crimean War: A History*. Picador, 2012. 624 p.
3. Baumgart W. *The Crimean War*. Bloomsbury USA, 1999. 256 p.
4. Lambert A. *The Crimean War: British Grand Strategy against Russia, 1853–56*. Manchester Univ Pr, 1991. 391 p.
5. Womack B. *China and Vietnam: The Politics of Asymmetry*. New York: Cambridge University Press, 2006. 281 p.
6. Womack B. *Asymmetry and International Relationships*. New York: Cambridge University Press, 2016. 220 p.
7. Schroeder P. *The Transformation of European Politics, 1763–1848*. Clarendon Press, 1994. 894 p.
8. Lieven D. *Russia Against Napoleon: The True Story of the Campaigns of War and Peace*. Penguin Books, 2011. 688 p.
9. Said E. *Orientalism*. New York: Pantheon Books, 1978. 378 p.
10. Mill J. S. *Considerations on Representative Government*. Cambridge University Press. 2010. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511783128>. P. 320–347.
11. Gallagher J. and Robinson R. *The Imperialism of Free Trade. The Economic History Review* New Series. 1953. Vol. 6, No. 1. pp. 1–15. URL: https://moodle2.units.it/pluginfile.php/174112/mod_resource/content/2/Gallagher-Robinson_Imperialism_of_Free_Trade_EHR_1953.pdf
12. Huenemann R. *Imperialism and China 1800–1945*. 4 vols. *Critical Concepts in Asian Studies*. London and New York: Routledge, 2016. 1570 p.
13. Breuilly J. *The formation of the first German nation-state, 1800–1871*. Red Globe Press, 1996. 160 p. DOI:10.1007/978-1-349-11719-2
14. Bayly C. *The Birth of the Modern World, 1780–1914*. Wiley-Blackwell, 2003. 576 p.
15. Lieven D. *Empire: The Russian Empire and Its Rivals*. Pimlico, 2003. 486 p.

ASYMMETRY OF INTERNATIONAL RELATIONS: FROM THE ERA OF THE NAPOLEONIC WARS TO THE PARIS CONGRESS

Ihor Derevianko

State University "Kyiv Aviation Institute",

Faculty of Law and International Relations,

Department of International Relations and Strategic Studies

Lubomyr Huzar Ave., 1, 03058, Kyiv, Ukraine

The article is devoted to the analysis of asymmetry in international relations in the period from the Napoleonic Wars to the Paris Congress of 1856, which is an important thematic study for understanding how states responded to the asymmetry of power – through alliances, wars, diplomacy. In international relations, in the vast majority there is inequality, which is expressed at different levels and in different spheres. Asymmetric relations are a complex and multifaceted phenomenon, which includes an imbalance in military power, political influence, economic, technological development and cultural dominance.

At the beginning of the 19th century international relations were characterized by significant asymmetry, caused by the rise of European colonial states, the decline of old empires and the emergence of new political centers. It is noted that Napoleon's territorial conquests created a temporary asymmetry in the dynamics of European power and sharply strengthened the political positions of France. The asymmetry of relations between France and other European states in the first decade of the 19th century is a characteristic feature of the Napoleonic era. The «Concert of Europe» formed at the Congress of Vienna, designed to maintain the balance of power and prevent the rise of another hegemon, became the first stable international system. Although this stable paradigm of relations promoted cooperation between European states, it also strengthened the asymmetry and consolidated Europe's dominance in the world. The creation of the Holy Alliance – a political and military alliance – strengthened the asymmetry of power and emphasized the inequality in relations between countries.

The era from the Napoleonic Wars to the Congress of Paris demonstrates the level of influence on international relations of asymmetrical power structures. The Napoleonic Wars demonstrated the dangers of uncontrolled hegemony, while the post-war diplomacy of the Congresses of Vienna and Paris was aimed at mitigating such asymmetry and maintaining the balance of power in Europe.

Key words: asymmetry, international relations, imbalance, asymmetric relations, Napoleon, Napoleonic Wars, Paris Congress.

УДК 327

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.32>

МІЖПАРЛАМЕНТСЬКІ ЗВ'ЯЗКИ ЄВРОПАРЛАМЕНТУ І ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ ЯК ВИМІР ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО КУРСУ УКРАЇНИ

Ірина Дудко

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби
вул. Академіка Ромоданова, 12/2, 04050, м. Київ, Україна*

Стаття присвячена розгляду міжпарламентських зв'язків Верховної Ради України і Європарламенту як сфери відносин України і ЄС в аспекті реалізації євроінтеграційного курсу України. Відзначається вагомість міжпарламентських зв'язків сторін, що забезпечує законодавчу базу євроінтеграційного курсу України, формує платформу реального входження України в політичний, безпековий, соціально-економічний простір ЄС

Стаття спрямована на аналіз базових документів, які визначають формат і напрями міжпарламентського співробітництва України і ЄС; основних напрямів співробітництва сторін в контексті євроінтеграційного курсу України; рівня здобутків міжпарламентського співробітництва ВР України і Європарламенту з окресленням напрямів покращення дипломатичної діяльності України.

Серед напрямів спеціальної уваги – комунікаційний процес всіх рівнів діяльності суб'єктів парламентської діяльності – від офіційних зустрічей керівних осіб обох парламентів до контактів європарламентарів – виразників публічної дипломатії; політичні зв'язки політичних партій Верховної Ради України і політичних груп Європарламенту; взаємозв'язки Верховної Ради України і Європарламенту в аспекті підтримки демократичних реформ в Україні.

Доводиться, що міжпарламентські зв'язки по лінії ЄС – Україна, виявляють себе в якості вагомого ресурсу підтримки стійкості українського суспільства та його спроможності протистояти агресору, а також реалізації євроінтеграційних орієнтирів як стратегічного напрямку народу і суспільства України. Удосконалення цих зв'язків на перспективу передбачає поширення формату взаємовідносин, де на особливе значення заслуговує адаптація досвіду Європарламенту на рівні ВР України в аспекті масштабності зв'язків парламенту з іншими парламентськими і міжпарламентськими інституціями; публічності прийняття рішень з урахуванням відносин законодавчих і виконавчих структур ЄС, механізмів орієнтованості структур ЄС на інтереси громадян Євросоюзу.

Ключові слова: Європарламент, Верховна Рада України, міжпарламентські зв'язки, євроінтеграційний курс України.

Міжпарламентські зв'язки Верховної Ради України і Європарламенту посідають особливе місце в системі реалізації євроінтеграційних орієнтирів України. Варто відзначити, що саме парламентські структури Європейського Союзу і України є тими законодавчими органами, що визначили правові засади євроінтеграційного курсу країни через ратифікацію таких засадничих документів, як Угода про партнерство та співпрацю від 14 червня 1994 року (УПС), що започаткувала взаємодію сторін з широкого кола політичних, торговельно-економічних і гуманітарних питань, а також – з урахуванням тенденцій новітнього історичного періоду – Угода про асоціацію між Україною і ЄС, одночасно ратифікована обома сторонами в режимі телемосту 16 вересня 2014 [1]. Європарламент став платформою обговорення питання щодо надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС на початку березня 2022 року після початку широкомасштабної агресії РФ, що визначило відповідні рішення на рівні Єврокомісії і, остаточно, Європейської Ради як

перспективи і реального шляху початку переговорного процесу щодо досягнення Україною повноправного членства в Об'єднанні. Крім того Європарламент був і залишається платформою обговорення питання щодо всебічної допомоги Україні в умовах російсько-української війни, визначення перспектив справедливого миру і надання гарантій безпеки для України як складових її євроінтеграційного курсу.

Зазначене визначає актуальність проблематики міжпарламентських зв'язків в системі наукових досліджень як платформи політичної практики сторін. Вагомим фактором на підтвердження окресленого стає й відсутність відповідних напрацювань у вітчизняному науковому полі, за виключенням декількох публікацій українських науковців, які відображають загальні проблеми міжпарламентської дипломатії з відображенням діяльності у цій сфері Верховної Ради України [2–6] або, з іншої сторони – напрацювань іноземних авторів, які спрямовують свої зусилля на розгляд специфіки дипломатичної діяльності Європарламенту [7–9].

Метою статті є визначення основних напрямів і форм міжпарламентського співробітництва Верховної Ради України і Європарламенту у вимірі сприяння процесу реалізації євроінтеграційного курсу України. Відповідно до мети окреслені завдання дослідження:

1) проаналізувати базові документи, які визначають формат і напрями міжпарламентського співробітництва України і ЄС;

2) визначити сутнісний зміст основних напрямів співробітництва сторін в контексті євроінтеграційного курсу України;

3) виявити рівень здобутків міжпарламентського співробітництва ВР України і Європарламенту з окресленням напрямів покращення дипломатичної діяльності України.

Реалізація поставленої мети і завдань роботи передбачає використання наступних методів дослідження: системного, що передбачає розгляд міжпарламентського співробітництва як системи взаємопов'язаних чинників – базисних політичних документів і відповідної практики відносин ВР України і Європарламенту; ретроспективного, спрямованого на аналіз певної ретроспективи розвитку відносин сторін; політичного аналізу, що визначає спрямування і вагомість міжпарламентського співробітництва України і ЄС.

Так, розгляд сформованої практики міжпарламентських зв'язків Верховної Ради України і Європарламенту дозволяє сприймати даний вимір відносин як платформи налагодження взаєморозуміння сторін, визначення проблемних аспектів інтеграційного розвитку Євросоюзу, забезпечення шляхів входження України в європейський політичний і соціально-економічний простір. Серед напрямів зазначеного:

– Зустрічі і комунікаційний процес на всіх рівнях діяльності суб'єктів парламентської діяльності – від офіційних зустрічей керівних осіб від обох парламентів до контактів європарламентарів – виразників публічної дипломатії. Особливого значення в аспекті підтримки євроінтеграційного курсу України від початку широкомасштабної агресії РФ набули, зокрема, зустрічі Президента України В. Зеленського, Голови ВР України Р. Стефанчука і Президента Європарламенту Р. Меццолі, які сприяли підтримці заявки України на вступ до ЄС за пришивдченою процедурою [10].

– Налагодження й підтримка партійно-політичних зв'язків між політичними групами Європарламенту (сформованими за ідеологічною ознакою загальноєвропейських політичних партій) і політичними фракціями ВР України (як представниками парламентських партій України). Виміром такої взаємодії (на прикладі асоційованого членства від 2023 року української партії «Європейська солідарність» в Європейській народній партії як найбільшого міжпартійного об'єднання ЄС) є лобювання інтересів України як в аспекті євроінтеграції, так й інших життєвоважливих інтересів країни [11].

– Міжпарламентське співробітництво, націлене на підтримку дієспроможності органів влади та розвиток демократії в Україні як основи єдності українського суспільства в умовах курсу на євроінтеграцію. Платформою співробітництва у зазначеному напрямі став Меморандум про взаєморозуміння між ВРУ та Європарламентом про спільні рамки парламентської підтримки та підвищення інституційної спроможності [12], ініційований у 2015 р. як потужний символ єдності з Україною після Революції Гідності на Майдані та підтримки її історичного шляху до ЄС.

Меморандум послідовно підтримали три голови Європарламенту та три спікери ВРУ із внесенням змін до документа відповідно до потреб інтеграційного процесу України в умовах змін і викликів нового часу. Останнє затвердження документа відбулося в межах дипломатичної зустрічі Голови ВРУ Р. Стефанчука і Президентки Європарламенту Р. Мецолі в листопаді 2023 р. Цей документ заклав підвалини цілеспрямованої підтримки парламентської демократії в контексті відновлення України та процесу вступу до ЄС. Меморандум наголосив на важливості спільних заходів щодо відновлення та реформ в Україні. Сторони домовилися про тісну співпрацю у сферах стандартів парламентаризму, законотворчої діяльності, контролю й прозорості, сприяючи взаємодії між депутатами Українського та Європейського парламентів.

Зазначене значною мірою відображає напрями стверджених міжпарламентських зв'язків України і ЄС з урахуванням усіх напрямів функціональної спроможності сторін. З огляду, зокрема, на дипломатичні орієнтири Європарламенту, що знаходили підтримку і сприяли демократичним перетворенням в Україні, – це моніторингове спостереження за виборчим процесом, сприяння модернізаційним змінам органів представницької влади, підтримка зусиль щодо відновлення територіальної цілісності України тощо. Як приклад, участь європарламентарів як членів офіційних делегацій спостерігачів за президентськими 2014, 2019 рр. [13; 14] та парламентськими 2014 і 2019 рр. [15; 16] виборами в Україні з метою підтвердження їх демократичності та, відповідно, легітимізації світовою спільнотою. В умовах російської агресії проти України це стало фундаментальною платформою підтримки українських урядових структур на організацію спротиву агресору та боротьби за незалежність України.

Інший напрям – це сприяння демократії шляхом підтримки інституційної спроможності парламенту та органів місцевого самоврядування в Україні. Європарламент, зокрема, взяв активну участь у розробці «Доповіді та Дорожньої карти» щодо процесу парламентської реформи, яка розпочалась в 2016 р. і була спрямована на широкий спектр модернізаційних перетворень, а саме: забезпечення ефективного виконання конституційних функцій ВРУ (законодавчої, контролюючої та представницької); підвищення якості українського парламентаризму; підвищення прозорості, передбачуваності, ефективності та відкритості процесу роботи ВРУ [17]. Тоді ж ВРУ ухвалила відповідну постанову, у якій рекомендації місії Європарламенту було визнано основою подальших змін [18]

Упродовж років обидва парламенти зосереджувалися на впровадженні «Доповіді та Дорожньої карти щодо внутрішньої реформи та нарощування потенціалу Верховної Ради України», що базується на Місії Європарламенту з оцінки потреб до ВРУ [19]. Так, визнаючи необхідність підтримати Україну на шляху до демократичних реформ і заради подолання суспільної роз'єднаності, Європарламент погодився надати посередництво та сприяти діалогу між основними політичними партіями у ВРУ. Цей процес посередництва був зосереджений на досягненні консенсусу щодо інституційних реформ, висвітлених у «Доповіді та Дорожній карті», та набув форми нового інструменту посередництва Європарламенту, відомого як Діалог Жана Моне задля миру та демократії.

Загалом, Діалог Жана Моне задля миру та демократії – це інструмент, який розробив Європарламент у сфері парламентського посередництва та діалогу. Завдяки Діалогу Жана Моне Європарламент посилює здатність політичних лідерів розвивати справжній міжпартійний діалог і будувати консенсус, необхідний для формування демократичної парламентської культури та довіри [20]. З часів першого Діалогу Жана Моне з ВРУ (жовтень 2016 р.) до травня 2023 р. відбулося вісім раундів діалогу, які стосувалися широкого кола питань від статусу та прав опозиції до реформ структури комітетів, а також електронного голосування. Діалог Жана Моне доповнює зусилля Європарламенту щодо розробки далекосяжної програми нарощування потенціалу ВРУ та сприяє процесу інституційних реформ. Він також забезпечує платформу для лідерів фракцій для пошуку консенсусу щодо пріоритетів національної політики [21].

Варто визнати й залучення Європарламенту до низки інших проєктів, орієнтованих у широкому вимірі на вдосконалення законодавчого процесу та сприяння демократії в Україні. Зокрема, він є співучасником Спільного проєкту ЄС та Ради Європи під назвою: «ЄС та Рада Європи працюють разом для зміцнення захисту прав людини в Україні», що складається з трьох компонентів:

1. Спільна робота ЄС та Ради Європи для підтримки свободи медіа в Україні.
2. ЄС та Рада Європи працюють разом над зміцненням спроможності Омбудсмена захищати права людини.
3. ЄС та Рада Європи працюють разом для підтримки пенітенціарної реформи в Україні.

Метою цього проєкту є підтримка приведення національного законодавства та практики в Україні у сферах свободи ЗМІ та захисту прав людини у відповідність із європейськими стандартами, що формують змістову частину Плану дій Ради Європи для України на 2018–2021 роки, а також Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, ратифіковану у вересні 2014 р. [22].

Додамо до вищевикладеного у форматі дипломатичної місії Європарламенту й вагомість такого надзвичайно важливого напрямку її реалізації, як підтримка суверенітету і територіальної цілісності України. Так, Європарламент посів тверду союзницьку позицію щодо України від початку збройної агресії РФ, приймаючи рішення на користь всебічної підтримки країни – як у форматі політики санкцій, так і економічної, матеріально-технічної, фінансової, військової, гуманітарної допомоги. Особливої ваги набула й підтримка євроінтеграційної політики України. Європарламент у взаємозв'язку з українською владою та українським парламентом по суті сформував євроінтеграційну траєкторію України, що стало складовою загальної підтримки України в умовах протистояння агресору.

Так, безпрецедентно важливого значення для України в умовах широкомасштабної агресії РФ набуло позачергове засідання Європарламенту від 1 березня 2022 р., який у відповідній резолюції «закликав інституції ЄС працювати над наданням Україні статусу кандидата на членство в ЄС відповідно до статті 49 Договору про Європейський Союз» [23]. Йдеться, по суті про підтримку Європарламентом заявки України на вступ до ЄС. Цьому передувало відеозвернення Президента України В. Зеленського від 28 лютого 2022 р. щодо невідкладного приєднання України до ЄС за новою спеціальною процедурою [24].

17 червня 2022 р. Європейська комісія оприлюднила позитивний висновок щодо заявки на членство в ЄС.

23 червня 2022 р. лідери 27 країн-членів ЄС на рівні Європейської ради прийняли рішення щодо надання Україні статусу кандидата щодо членства в ЄС. Рада запропонувала Європейській комісії звітувати про виконання умов, зазначених у висновку Комісії щодо

заявки на членство [25]. У листопаді 2023 р. Європейська комісія видала рекомендацію щодо переговорів з Україною про вступ до ЄС, які розпочались в грудні 2023 р. та набули поширеного формату упродовж 2024 року.

Важливо додати й послідовність Європарламенту щодо надання Україні всебічної допомоги, що визначило відповідні рішення ЄС в цьому контексті. За існуючими офіційними даними, за останні три роки від початку широкомасштабної агресії рф Україні було виділено близько 267 млрд євро допомоги, що становить понад 80 млрд євро на рік. Із цієї суми близько 130 млрд євро (49%) було виділено у вигляді військової допомоги, 118 млрд євро (44%) – у вигляді фінансової підтримки і 19 млрд євро (7%) – у вигляді гуманітарної допомоги [26],

Особливого значення набула й дипломатична підтримка України з боку Європарламенту, спрямована на ізоляцію рф та підтримку антиросійської коаліції на міжнародній арені. 23 листопада 2022 р. Європарламент ухвалив резолюцію, в якій підкреслювалося, що навмисні напади та звірства, вчинені російськими військами проти мирних жителів в Україні, руйнування цивільної інфраструктури й інші грубі порушення міжнародного і гуманітарного права є терористичними актами та воєнними злочинами. У світлі цього рф визнана в документі державою-спонсором тероризму і державою, яка «застосовує засоби тероризму». Європарламент закликав ЄС та його держави-члени «вжити заходів для ініціювання всеосяжної міжнародної ізоляції рф; ... до подальшого скорочення дипломатичних відносин з рф та до зведення контактів з її офіційними представниками на всіх рівнях до абсолютно необхідного мінімуму» [27]. Це стало потужним імпульсом формування позицій міжнародної спільноти на підтримку України та протидії агресивним діям рф.

Дипломатія Європарламенту, як і міжпарламентські зв'язки по лінії ЄС – Україна, виявляють себе, таким чином, як вагомий ресурс підтримки стійкості українського суспільства та його спроможності протистояти агресору, а також реалізації євроінтеграційних орієнтирів як стратегічного напрямку народу і суспільства України. Удосконалення цих зв'язків на перспективу передбачає поширення формату взаємовідносин, де на особливе значення заслуговує адаптація досвіду Європарламенту на рівні ВР України в аспекті масштабності зв'язків парламенту з іншими парламентськими і міжпарламентськими інституціями; публічності прийняття рішень з урахуванням відносин законодавчих і виконавчих структур ЄС, механізмів орієнтованості структур ЄС на інтереси громадян Євросоюзу.

В цілому розвиток міжпарламентських зв'язків довів свою дієвість як у вимірі політичної платформи взаємовідносин ЄС і України, так і у вимірі наближення українського суспільства до ціннісних орієнтирів європейської спільноти, де головним залишається збереження демократії, стабільність соціально-економічного розвитку, гарантованість національної безпеки і суверенітету країни. Поглиблення відносин по лінії Європарламент – Верховна Рада України – це не тільки лобіювання тих інтересів, які становлять здатність реалізації завдань євроінтеграційного процесу України, а й формування подальшого поступального розвою країни в межах Європейського Союзу як рівноправного члена, здатного бути носієм кращих здобутків перспектив інтеграційного процесу Європи.

Список використаної літератури

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Документ 984_011, поточна редакція – Редакція від 30.11.2023, підстава – 845_003-23, 845_004-23. ULR: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011/page#Text

2. Дудко, І. До питання про дипломатію і міжпарламентські зв'язки Верховної Ради України в умовах широкомасштабної агресії РФ. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. Студії*. 2022. № 42. С. 212–219. URL: <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.27>
3. Камінська, Н. В., Ковальов, А. В. Парламентська дипломатія в європейському та азійському регіонах: міжнародно-правова основа та порівняльний аналіз. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2024. № 2 (28). С. 55–60. URL: <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2024.309060>
4. Лікарчук, Д. С., Карасаєв, С. У. Міжпарламентське співробітництво: принципи, виклики та перспективи. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*, 2024. № 13. С. 117–128. URL: <https://doi.org/10.31866/2616-745X.13.2024.306870>
5. Пацкан В. Міжпарламентське співробітництво Верховної Ради України та його роль у забезпечення прав і свобод людини і громадянина. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2014. № 6. С. 144–151. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2014_4_17
6. Сergygin V. O. Міжпарламентське співробітництво: поняття, ознаки, принципи. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2017. № 23. С. 46–50. URL: [file:///C:/Users/admin/Downloads/9679-Article%20Text-19163-1-10-20171121%20\(6\).pdf](file:///C:/Users/admin/Downloads/9679-Article%20Text-19163-1-10-20171121%20(6).pdf)
7. Connecting parliamentary and executive diplomacy at EU and Member State level. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/642211/EPRS_BRI\(2019\)642211_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/642211/EPRS_BRI(2019)642211_EN.pdf)
8. Raube K., Wouters J., Müftüler-Baç M. Introduction: a world of parliamentary relations? Parliamentary cooperation and diplomacy in EU external relations. *Parliamentary Cooperation and Diplomacy in EU External Relations , An Essential Companion, Leuven Global Governance series* / ed. by K. Raube, M. Müftüler-Baç J. Wouters, May 2019. URL: https://www.e-elgar.com/shop/gbp/parliamentary-cooperation-and-diplomacy-in-eu-external-relations-9781786438843.html?srsId=AfmBOooy8hnNRC1H3CSu1oZdWTFc04p-3IZDDCej_qmV-fmclZxUuUTn
9. Immenkamp B., Bentzen N. Parliamentary Diplomacy: Democracy Support at the European Parliament: Dynamics and Transformations. *The European Parliament in Times of EU Crisis* /Ed by O. Costa. Palgrave Macmillan, 2019. 489 p. Pp. 413–437. URL: <https://shs.hal.science/halshs-01917540/>
10. Президент України зустрівся з Президентом Європарламенту Робертою Мецолою у Києві. 2 квітня 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-ukrayini-zustrivsyia-z-prezidentom-yevroparlamentu-74025>
11. Політична асамблея ЄНП одноголосно ухвалила Резолюцію на підтримку України, яку вніс лідер «Євросолідарності» Петро Порошенко URL: <https://eurosolidarity.org/2024/11/22/politychna-asambleya-yenp-uhvalyla-rezolyucziyu-na-pidtrymku-ukrayiny-yaku-vnesla-yevropejska-solidarnist/>
12. Меморандум про взаєморозуміння між Верховною Радою України та Європейським Парламентом про спільні рамки парламентської підтримки та підвищення інституційної спроможності. Документ n0002001-15, поточна редакція – Підписання від 03.07.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002001-15#Text>
13. Election observation delegation to the presidential elections in Ukraine (25 May 2014): Report by Göran FÄRM, Chair of the Delegation. OSCE, 2019. URL: https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/212623/Election_report_Ukraine_25_May_2014_.pdf
14. Observation of the presidential election in Ukraine (31 March and 21 April 2019): Election observation report. Committee of the Bureau, Doc. 14896, 23.05.2019. URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=27698&lang=en>

15. Observation of the early parliamentary elections in Ukraine(26 October 2014): Election observation report. Committee of the Bureau, Doc. 13641, 17.11.2014. URL: <https://pace.coe.int/en/files/21316/html>
16. Ukraine, Early Parliamentary Elections, 21 July 2019: ODIHR Election Observation Mission Final Report. OSCE, 20.11.2019. URL: <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-early-parliamentary-elections-21-july-2019-odihhr-election-observation-mission>
17. Доповідь та дорожня карта щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України. Підготовлена Місією Європейського парламенту з оцінки потреб під головуванням Пета Кокса, Президента Європейського парламенту 2002–2004. Європейський Парламент. вересень 2015 – лютий 2016. URL: <https://www.europarl.europa.eu/resources/library/media/20160301RES16508/20160301RES16508.pdf>
18. Про заходи з реалізації рекомендацій щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України. Постанова Верховної Ради України від 17.03.2016 № 1035-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1035-19#Text>
19. Місія Європейського Парламенту з оцінки потреб на чолі з Петом Коксом під час візиту до Верховної Ради провела ряд зустрічей, присвячених питанням удосконалення законотворючого процесу. Пресслужба Апарату ВРУ. 08.10.2015 р. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/117029.htmlPfufkj>
20. Jean Monnet Dialogues. Global democracy support. *European parliament*. URL: <https://www.europarl.europa.eu/globaldemocracysupport/en/mediation-and-dialogue/jean-monnet-dialogues>
21. За участю керівництва Верховної Ради України увосьме відбулася зустріч у форматі «Діалогу Жана Моне». Прес-служба Апарату ВРУ. 02.05.2023 р. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Top-novyna/235913.html>
22. European Union and Council of Europe working together to strengthening the protection of human rights in Ukraine. *EU Neighbourseats*. URL: <https://euneighbourseats.eu/projects/eu-project-page/?id=690>
23. European Parliament resolution of 1 March 2022 on the Russian aggression against Ukraine (2022/2564(RSP)). Brussels, 01.03.2022. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0052_EN.html
24. Стоїмо міцно: звернення Президента України від 28.02.2022. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/videos/stoyimomichno-zvernennya-prezidenta-ukrayini-2057>
25. Україна отримала статус кандидата на членство в ЄС. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-otrimala-status-kandidata-na-chlenstvo-v-yes>
26. Європа випередила США за обсягом допомоги Україні за три роки великої війни, – дослідження. URL: <https://texty.org.ua/fragments/114462/yevropa-vyperedyla-ssha-za-ob-syahom-dopomohy-ukrayini-za-try-roky-vijny-doslidzhennya/>
27. European Parliament resolution of 23 November 2022 on recognising the Russian Federation as a state sponsor of terrorism (2022/2896(RSP)). Strasbourg, 23.11.2022. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0405_EN.html

INTERPARLIAMENTARY RELATIONS BETWEEN THE EUROPEAN PARLIAMENT AND THE VERKHOVNA RADA OF UKRAINE AS A DIMENSION OF UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION COURSE

Iryna Dudko

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service
Akademika Romodanova str., 12/2, 04050, Kyiv, Ukraine*

The article is dealing with examination of interparliamentary relations between the Verkhovna Rada of Ukraine and the European Parliament as a sphere of Ukraine–EU relations in the context of implementing Ukraine's European integration course. The significance of interparliamentary ties between two sides is emphasized, as they provide the legislative framework for Ukraine's European integration and form a platform for Ukraine's real entry into the political, security, and socio-economic space of the EU.

The article is aimed at analyzing the basic documents that define the format and directions of interparliamentary cooperation between Ukraine and the EU; the essential content of the main areas of cooperation between the sides in the context of Ukraine's European integration course; the achievements of interparliamentary cooperation between the Verkhovna Rada of Ukraine and the European Parliament, with an outline of directions for improving Ukraine's diplomatic activity.

Special attention is given to the communication process at all levels of parliamentary activity – from official meetings of the leadership of both parliaments to contacts between Members of the European Parliament acting as agents of public diplomacy; political ties between political parties of the Verkhovna Rada of Ukraine and political groups of the European Parliament; the interrelations between the Verkhovna Rada of Ukraine and the European Parliament in terms of supporting democratic reforms in Ukraine.

It is argued that interparliamentary relations along the EU–Ukraine axis serve as an important resource for supporting the resilience of Ukrainian society and its ability to resist the aggressor, as well as for advancing the European integration goals as a strategic direction for the Ukrainian people and society. Future improvement of these relations involves expanding the format of interaction, with special emphasis on adapting the European Parliament's experience at the level of the Verkhovna Rada of Ukraine – particularly regarding the scope of parliamentary connections with other parliamentary and interparliamentary institutions; transparency in decision-making, taking into account the relationship between legislative and executive structures of the EU, and the mechanisms by which EU institutions are oriented towards the interests of EU citizens.

Key words: European Parliament, Verkhovna Rada of Ukraine, interparliamentary relations, Ukraine's European integration course.

УДК [327.5(73:569.4)]

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.33>

МЕХАНІЗМИ БЕЗПЕКОВОЇ ПІДТРИМКИ ІЗРАЇЛЮ З БОКУ США: СТРУКТУРА, ЕВОЛЮЦІЯ ТА АКТУАЛЬНІ ВИКЛИКИ (2022–2025)

Ірина Дужа

*Білоцерківський національний аграрний університет,
соціально-гуманітарний факультет, кафедра філософських та політичних дисциплін
вул. Соборна, 1/8, 09117, м. Біла Церква, Україна*

У статті проаналізовано стратегічні засади, інституційні механізми та динаміку безпекової підтримки Ізраїлю Сполученими Штатами у 2022–2025 роках. Окрему увагу приділено програмам FMF, FMS, DCS, EDA та спільним розробкам у сфері протиракетної оборони. Визначено роль США у забезпеченні якісної військової переваги Ізраїлю, оцінено політичні та фінансові аспекти безпекового партнерства, а також окреслено ключові виклики та напрями подальшого розвитку.

З часу створення держави Ізраїль у 1948 році США відіграють ключову роль у забезпеченні її безпеки та військово-технічного розвитку. У статті розглянуто історичні аспекти, політичні механізми, масштаби та форми американської безпекової допомоги Ізраїлю. Особливу увагу приділено періоду після укладення десятирічного Меморандуму про взаєморозуміння (MOU) 2016 року, що передбачає надання понад 38 мільярдів доларів у 2019–2028 роках. Проаналізовано інструменти співпраці, включаючи іноземне військове фінансування (FMF), програми протиракетної оборони, угоди про прямі комерційні продажі та військово-промислової кооперації. Висвітлено роль Ізраїлю як головного союзника США поза НАТО, а також політичну символіку такої підтримки. У статті робиться спроба оцінити вплив американської допомоги на якісну військову перевагу Ізраїлю в регіоні та безпекову архітектуру Близького Сходу.

Починаючи з президентства Гаррі Трумена, США послідовно підтримують Ізраїль, що стало стрижнем американської зовнішньої політики на Близькому Сході. За понад 75 років партнерства Ізраїль отримав понад 130 млрд доларів у вигляді двосторонньої допомоги, переважно військового характеру. Така допомога спрямована не лише на забезпечення обороноздатності Ізраїлю, але й на гарантування його якісної військової переваги (Qualitative Military Edge, QME), збереження якої вимагає чинне американське законодавство.

Ключові слова: безпекова допомога, Ізраїль, США, FMF, FMS, DCS, військово-технічне співробітництво, протиракетна оборона.

Вступ. Безпекова підтримка Ізраїлю з боку США є унікальною у глобальній практиці союзницьких відносин. Ізраїль став найбільшим одержувачем американської військової допомоги з моменту заснування держави у 1948 році. Починаючи з 1976 року, він стабільно очолює список країн-реципієнтів військової допомоги США [1]. У 2016 році міждержавне Меморандум про взаєморозуміння (MOU) закріпив обсяг допомоги на рівні \$38 млрд на 2019–2028 роки [2].

У контексті глобальних змін, зокрема зростання загроз з боку Ірану, нестабільності в Сирії та активізації терористичних акторів, стратегічна співпраця між США та Ізраїлем вийшла на новий рівень. Ця стаття має на меті комплексно проаналізувати механізми реалізації безпекової підтримки США для Ізраїлю з урахуванням актуальних даних на 2025 рік.

1. Історичний та стратегічний контекст

Історія стратегічного партнерства між Сполученими Штатами та Ізраїлем розпочалася відразу після проголошення незалежності Ізраїлю 14 травня 1948 року. США стали

першою країною, яка офіційно визнала нову державу — менше ніж через 11 хвилин після проголошення незалежності [1].

З 1948 року США надали Ізраїлю дипломатичну, економічну й військову підтримку, яка особливо активізувалась після Шестиденної війни 1967 року. У 1983 році була створена Спільна політико-військова група (JPMG), що стала основним майданчиком для діалогу з безпекових питань.

Однак у перші десятиліття Холодної війни американська підтримка Ізраїлю носила обмежений характер. Основними причинами були прагнення США зберігати баланс у відносинах з арабськими країнами, які мали стратегічне значення через нафту, а також уникати відкритого конфлікту з СРСР, який активно підтримував деякі арабські режими.

Ситуація докорінно змінилася після Шестиденної війни 1967 року. Блiskaвична перемога Ізраїлю та захоплення ним нових територій (Західний берег, Синай, Голанські висоти) довела його військову ефективність і стратегічну вагу в регіоні. Починаючи з цього періоду, США почали значно збільшувати обсяг військової допомоги Ізраїлю. Саме в 1970-х роках, після війни Судного дня 1973 року, розпочалася систематична військова підтримка Ізраїлю — включаючи поставки сучасного озброєння та створення довгострокових стратегічних рамок для співпраці.

У 1983 році адміністрація Рейгана створила Спільну політико-військову групу (Joint Political-Military Group, JPMG), яка діє до сьогодні. JPMG стала інституційною основою для регулярного діалогу з питань регіональної безпеки, координації військових стратегій та визначення пріоритетів оборонного співробітництва [7].

Період 1990-х — початку 2000-х років ознаменувався новим рівнем стратегічної інтеграції. Після операції «Буря в пустелі» (1991) Ізраїль почав відігравати роль плацдарму для американських інтересів у регіоні. Були укладені ключові угоди:

- Угода про взаємну логістичну підтримку (1991), яка дозволяє взаємний доступ до логістичних ресурсів під час спільних операцій;
- Угода про статус збройних сил (1994), яка врегулювала правове становище американських військових в Ізраїлі [1].

У 2000-х роках нові загрози, зокрема іранська ядерна програма та посилення ісламістських угруповань, зміцнили роль Ізраїлю як головного союзника США на Близькому Сході. У 2008 році Конгрес США офіційно визнав Ізраїль Головним союзником поза НАТО (Major Non-NATO Ally), надавши йому спеціальні права в галузі оборонної торгівлі та доступу до надсучасних технологій [2].

У 2016 році адміністрація Обама уклала новий 10-річний Меморандум про взаєморозуміння (MOU) на суму 38 млрд доларів (2019–2028), що стало найбільшим пакетом допомоги, який США будь-коли надавали будь-якій державі [1].

Після укладання Кемп-Девідських угод у 1978 році Ізраїль отримав стратегічні гарантії з боку США, що включали значну військово-фінансову підтримку. За даними Congressional Research Service, з 1949 до 2024 року США надали Ізраїлю понад \$158 млрд у формі військової та економічної допомоги [1].

Стратегічні передумови партнерства:

- Ізраїль є ключовим союзником США на Близькому Сході;
- Вашингтон зацікавлений у збереженні якісної військової переваги (QME) Ізраїлю;
- Ізраїль виступає платформою для спільних розробок у сфері оборонних технологій;
- Високий рівень оперативної сумісності з силами НАТО.

У 2022–2025 роках на фоні глобальної нестабільності (війна РФ проти України, заго-стрення з Іраном) підтримка США Ізраїлю лише зросла. Новий законопроект S.554 – United

States-Israel Defense Partnership Act of 2025 передбачає зміцнення оборонного партнерства через інтенсифікацію спільних розробок і розширення логістичних потужностей [8].

2. Механізми безпекової підтримки

2.1. Foreign Military Financing (FMF)

FMF – це основний фінансовий інструмент безпекової допомоги США, що дозволяє союзникам закуповувати американську оборонну продукцію.

Програма FMF є фундаментальним інструментом безпекової підтримки Ізраїлю, що надає пряму військову допомогу у формі грантів. Згідно з Меморандумом про взаєморозуміння (MOU) 2019–2028 років, США щорічно виділяють 3,3 млрд доларів FMF, що є найбільшим обсягом для будь-якої країни-партнера США у світі [1]. Ці кошти дозволяють Ізраїлю отримувати сучасні системи озброєння, включаючи F-35 Lightning II та засоби ППО.

Ключові особливості FMF:

- Ізраїль використовує FMF для закупівлі американських систем озброєння, послуг і навчань через систему іноземних військових продажів (FMS);
- У рамках угоди Offshore Procurement (OSP) Ізраїлю дозволялося витратити частину FMF (до 25% у 2019 р.) на оборонну продукцію вітчизняного виробництва, однак MOU передбачає поступове згортання цієї практики до 2028 року;
- Програма FMF забезпечує гнучкість через фінансування грошових потоків, що дозволяє здійснювати довгострокові оборонні закупівлі з розтермінуванням платежів.

Особливості:

- FMF фінансується із бюджету Держдепартаменту США;
- Всі закупівлі здійснюються через систему FMS;
- Ізраїль до 2019 року міг витратити до 25% FMF всередині країни, однак цей механізм поступово обмежується (0% з 2028 року) [5];
- FMF дозволяє розтермінування платежів, що дає гнучкість у стратегічному плануванні закупівель.

2.2. Foreign Military Sales (FMS)

FMS – це міжурядовий механізм продажу зброї, яким управляє Агенція співпраці в сфері безпеки (DSCA). Станом на квітень 2025 року Ізраїль має 751 активну справу на суму \$39,2 млрд [3].

Усі FMS-продажі затверджуються Конгресом і супроводжуються оцінками щодо збереження якісної військової переваги (QME) Ізраїлю над будь-якими потенційними супротивниками.

Основні напрямки:

- Винищувачі F-35 – Ізраїль став першою країною за межами США, яка отримала ці винищувачі п'ятого покоління;
- Важкі гелікоптери CH-53K King Stallion;
- Літаки-заправники KC-46A Pegasus;
- Прецизійна зброя, ППО, ракети для «Залізного купола».

Кожен продаж підлягає затвердженню Конгресу із врахуванням забезпечення QME.

2.3. Direct Commercial Sales (DCS)

Механізм DCS дозволяє ізраїльським державним і приватним структурам напряму укладати угоди з американськими компаніями. На відміну від FMS, DCS вимагає індивідуальних ліцензій від Державного департаменту США.

У 2018–2022 роках DCS становили понад \$12,2 млрд, зокрема за такими категоріями:

- Газотурбінні двигуни, авіаційне обладнання;
- Ракети, торпеди, бомби, боєприпаси;

- Авіаційна платформа (винищувачі, гелікоптери);
- Кіберсистеми та розвідка.

Перевагою DCS є гнучкість і швидкість у реалізації, але вимагається додаткова звітність з боку приватних американських експортерів щодо дотримання експортного контролю (ITAR – International Traffic in Arms Regulations) [6].

2.4. Excess Defense Articles (EDA)

EDA – програма постачання надлишкового військового майна. З 1992 року Ізраїль отримав обладнання на суму \$6,6 млрд [4], зокрема:

- Запчастини до бронетехніки;
- Стрілецька зброя;
- Тренажери та симулятори.

EDA дозволяє оперативно закрити потреби без витрат на закупівлі.

2.5. Спільні дослідницько-розробницькі програми (R&D)

Ключові приклади:

- Arrow та David's Sling – системи ПРО середньої та великої дальності;
- Iron Dome – протиракетна система ближньої дії;
- Новітні лазерні технології, AI, сенсори – розробка у 2022–2025 роках.

У 2025 році США виділяють понад \$500 млн щорічно на ізраїльсько-американські R&D проекти [1].

Висновки. Безпекова підтримка Ізраїлю з боку Сполучених Штатів у 2022–2025 роках демонструє високий ступінь інституціоналізованості, технологічної інтегрованості та політичної сталі. Комплексний характер взаємодії охоплює низку ключових механізмів – FMF, FMS, DCS, EDA, а також масштабні спільні R&D програми – що забезпечують Ізраїлю стратегічну перевагу в регіоні Близького Сходу.

Отже, фінансово-правова стабільність партнерства, зокрема наявність Меморандуму про взаєморозуміння (MOU), створює передбачувану основу для довгострокового військово-технічного співробітництва, що особливо важливо в умовах динамічної безпекової ситуації.

FMF та FMS залишаються основними інструментами передачі військової допомоги, що забезпечують закупівлю найсучасніших американських систем озброєння та підтримують стандарти НАТО в ізраїльській армії.

Програми DCS та EDA доповнюють класичну систему допомоги, надаючи Ізраїлю гнучкість у закупівлях і модернізації. Водночас, вони потребують жорсткішого експортного контролю та прозорості.

Спільні науково-технічні розробки (зокрема системи ПРО) свідчать про високий рівень довіри у двосторонніх відносинах та створюють синергетичні ефекти, що зміцнюють обидва ВПК.

Ізраїль виступає не лише реципієнтом допомоги, а й повноцінним стратегічним партнером, який сприяє реалізації інтересів США в Близькосхідному регіоні, водночас залишаючись автономним у питаннях національної безпеки.

У 2022–2025 роках помітне зростання політичної напруги навколо безпекової підтримки Ізраїлю через внутрішньоамериканські дебати щодо ефективності допомоги, прав людини та воєнних дій в Газі [4, 5]. Це вимагає від обох сторін балансу між стратегічною вигодою та політичною відповідальністю.

Отже, перспективи подальшої співпраці залежатимуть від:

- здатності адаптувати механізми допомоги до нових типів загроз (кібератаки, Іран, БПЛА);

– трансформації традиційної допомоги в напрямі технологічної кооперації та інновацій;

– дотримання принципу якісної військової переваги (QME) без шкоди для регіональної стабільності.

У цілому, безпекова підтримка Ізраїлю з боку США є багатовимірною, технологічно орієнтованою та стратегічно обґрунтованою системою, що виконує не лише оборонну, а й геополітичну функцію в архітектурі американської політики на Близькому Сході.

Список використаної літератури

1. Congressional Research Service. (2023). U.S. Foreign Aid to Israel. <https://crsreports.congress.gov>
2. U.S. Department of State. (2020). U.S.-Israel Memorandum of Understanding. www.state.gov
3. Defense Security Cooperation Agency. (2024). Israel: Foreign Military Sales.
4. Brookings Institution. (2023). Reassessing U.S. Aid to Israel in a Shifting Middle East.
5. Government Accountability Office. (2021). FMF Program Monitoring Report.
6. Directorate of Defense Trade Controls. (2023). DCS Licensing Statistics.
7. U.S. Department of Defense. (2022). Joint Political-Military Group – 48th Meeting Summary.
8. S.554 – United States-Israel Defense Partnership Act of 2025.

MECHANISMS OF SECURITY SUPPORT FOR ISRAEL FROM THE UNITED STATES: STRUCTURE, EVOLUTION AND CURRENT CHALLENGES (2022–2025)

Iryna Duzha

Bila Tserkva National Agrarian University,

Social and Humanitarian Faculty, Department of Philosophical and Political Disciplines

Soborna str., 1/8, 09117, Bila Tserkva, Ukraine

The article analyzes the strategic foundations, institutional mechanisms, and dynamics of U.S. security assistance to Israel from 2022 to 2025. Special attention is given to the FMF, FMS, DCS, and EDA programs, as well as joint missile defense development initiatives. The study highlights the role of the United States in ensuring Israel's Qualitative Military Edge (QME), evaluates the political and financial aspects of the security partnership, and outlines the key challenges and prospects for future cooperation.

Since the establishment of the State of Israel in 1948, the United States has played a key role in securing its defense and advancing its military-technical capabilities. The article examines the historical context, political mechanisms, scale, and forms of U.S. security assistance to Israel. Particular focus is placed on the period following the signing of the ten-year Memorandum of Understanding (MOU) in 2016, which allocated over \$38 billion in assistance for the 2019–2028 period. The study analyzes cooperation tools, including Foreign Military Financing (FMF), missile defense programs, Direct Commercial Sales (DCS), and defense-industrial cooperation. The role of Israel as the United States' principal non-NATO ally and the symbolic significance of such support are also addressed. The article seeks to assess the impact of American assistance on Israel's military advantage in the region and the broader security architecture of the Middle East.

Since the presidency of Harry Truman, the United States has consistently supported Israel – an enduring pillar of U.S. foreign policy in the Middle East. Over more than 75 years of partnership, Israel has received over \$130 billion in bilateral aid, primarily of a military nature. This assistance not only enhances Israel's defense capacity but also guarantees its Qualitative Military Edge (QME), as mandated by U.S. law.

Key words: security assistance, Israel, United States, FMF, FMS, DCS, military-technical cooperation, missile defense.

УДК 327(55:569.1)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.34>

СИРІЯ В СИСТЕМІ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ ІРАНУ: АДАПТАЦІЯ ДО НОВОЇ БЕЗПЕКОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Алла Захарченко

*Одеський національний університет імені І.І. Мечникова,
кафедра міжнародних відносин
вул. Всеволода Змієнка, 2, 65082, м. Одеса, Україна*

Крістіна Мартинюк

*Одеський національний університет імені І.І. Мечникова,
кафедра міжнародних відносин
вул. Всеволода Змієнка, 2, 65082, м. Одеса, Україна*

Стаття присвячена аналізу наслідків зміни політичного режиму в Сирії для Ірану та адаптації іранської регіональної стратегії до нової безпекової реальності на Близькому Сході. Метою дослідження є визначення ролі Сирії в іранській доктрині «асиметричної оборони», яка є ключовим елементом зовнішньополітичної та безпекової політики ІРІ.

Ісламська Республіка Іран завжди прагнула забезпечити свої геополітичні інтереси через застосування концепції «асиметричної оборони». Цей підхід включає використання проксі-війн, підтримку партизанських угруповань та інших асиметричних методів боротьби для мінімізації ризиків прямого зіткнення з сильнішими супротивниками, такими як США, Ізраїль і Саудівська Аравія. Центральне місце у цій системі посідала Сирія, яка слугувала ключовим транзитним хабом для підтримки ліванської «Хізбалли» та інших антиізраїльських акторів, що входили до так званої «осі опору».

Ескаляція палестино-ізраїльського конфлікту у 2023 році, а також інтенсифікація бойових дій між Ізраїлем та «Хізбаллою» призвели до загального підвищення рівня напруги у регіоні та сприяли активізації ізраїльських операцій проти іранських позицій у Сирії та Лівані. Як наслідок, була значною мірою зруйнована командно-логістична інфраструктура ІРІ. Крах режиму Башара Асада в грудні 2024 року ознаменував стратегічну поразку Ірану на сирійському напрямку, поставивши перед Тегераном необхідність перегляду підходів до забезпечення свого впливу в регіоні.

У статті розглядаються можливі сценарії перегляду Іраном своєї регіональної стратегії. Очікується, що вона поєднуватиме використання асиметричних інструментів впливу із формуванням ситуативних альянсів, спрямованих на відновлення втрачених позицій. В умовах глибоких змін у системі регіональної та глобальної безпеки Іран посилюватиме співпрацю з Росією і Китаєм як засіб протидії зовнішньому тиску, особливо з боку США, одночасно адаптуючи свою зовнішню політику до нових викликів та власних обмежених ресурсів.

Ключові слова: Іран, Сирія, зовнішньополітична стратегія, безпека, проксі-мережа, ХАМАС, «Хізбалла».

Постановка проблеми. Стратегія проксі-війн Ірану є ключовим інструментом його регіональної політики, спрямованою на посилення впливу на Близькому Сході через формування так званого «шиїтського півмісяця». Тегеран активно залучає проксі-групи, що діють у Сирії, Лівані, Іраку та Ємені, для досягнення національних інтересів, зокрема щодо протистояння США та їхнім регіональним партнерам. Сирія відігравала особливу роль як стратегічний військовий плацдарм, що забезпечував Ірану логістичні можливості для підтримки проксі-груп в Лівані та Секторі Гази, а також постійну військову присут-

ність в регіоні. Однак, ескалація палестино-ізраїльського конфлікту та зміна політичного режиму в Сирії створюють нові та складні безпекові виклики для Ірану, що вимагає аналізу та переоцінки його регіональної стратегії. Послаблення позицій ІРІ та втрата Сирії значно ускладнюють для Тегерану постачання військової допомоги Росії, що, у свою чергу, матиме потенційний вплив на здатність РФ продовжувати військові дії проти України.

Формулювання мети статті. Метою статті є аналіз наслідків зміни політичного режиму в Сирії для Ірану та адаптації іранської регіональної стратегії до нової безпекової реальності на Близькому Сході. Ця мета реалізується шляхом виконання наступних завдань: дослідити концепцію «асиметричної оборони» та її застосування в іранській регіональній стратегії; визначити роль Сирії в системі безпеки ІРІ; окреслити основні причини падіння режиму Башара Асада та його наслідки для Тегерану; проаналізувати потенційні напрямки розвитку іранської стратегії в умовах регіональних трансформацій.

Аналіз останніх публікацій. Дослідження ґрунтується на різноманітних першоджерелах, серед яких слід виділити виступи аятоли Алі Хаменеї, опубліковані на офіційному сайті лідера ІРІ [13]; інтерв'ю старшого командира КВІР Бехруза Есбаті [8] та міністра закордонних справ ІРІ Аббаса Арагчі [16]; офіційні заяви президента США Д. Трампа [6]. Також в роботі були використані заяви МЗС Ірану стосовно подій у Сирії [11; 18].

Загальна проксі-стратегія Ірану розглядається в роботах американських та європейських дослідників, зокрема, наукового співробітника Шведського інституту міжнародних відносин Р. Парсі [15], аналітиків RAND Corporation А.М. Табатабай, Дж. Мартіні та Б. Вассер [19], а також експертів Ж. Барнс-Дейсі, директора програми Близького Сходу та Північної Африки Європейської ради з міжнародних відносин, та Х. Азізі, запрошеного наукового співробітника Німецького інституту міжнародних та безпекових справ (SWP) [2]. Питання можливої трансформації політики Ірану досліджують наступні науковці: експерт з Інституту зовнішньої політики США М.А. Салех [17], професорка Н. Граєвські з Гарвардського центру Белфера [9], експерт Вашингтонського інституту близькосхідної політики Р. Такейх [20], оглядачі The New York Times Ф. Фасіхі, Р. Бергман [7] та інші. Серед іранських дослідників слід зазначити професорів університету Тарбіат Модарес (Тегеран) А.Х. Вазіріана та З. Фархаді [22].

З огляду на новизну цієї проблематики, вона ще не отримала широкого висвітлення в українській історіографії. Окремі аспекти падіння режиму Асада та його наслідки були досліджені українським експертом А. Ганоцьким [1].

Виклад основного матеріалу. З моменту свого заснування Ісламська Республіка Іран сформувала оборонну доктрину, спрямовану на подолання військових обмежень у протистоянні зі США та ключовими регіональними суперниками, такими як Ізраїль і Саудівська Аравія. Досвід затяжної війни з Іраком зміцнив переконання Тегерана у тому, що відкритий збройний конфлікт з іншими державами є вкрай небажаним. Замість цього, Іран зробив ставку на розбудову мережі збройних формувань у межах концепції «випереджальної оборони», яка дозволяє зменшити ризики перенесення бойових дій на власну територію завдяки розміщенню підконтрольних угруповань поблизу кордонів супротивників [15]. В межах цієї доктрини Іран використовує широкий спектр асиметричних засобів, зокрема ведення проксі-війн, підтримку партизанських рухів, інформаційно-пропагандистські кампанії та кібератаки [2]. Такий підхід спрямований на виснаження військових і політичних ресурсів його опонентів, що дозволяє Тегерану просувати власні геополітичні інтереси навіть в умовах значної асиметрії сил.

Сирія традиційно посідала центральне місце у геополітичних розрахунках Ірану, будучи важливим елементом концепції «осі опору». Дана концепція передбачала під-

тримку Іраном уряду Башара Асада, а також фінансування та координацію діяльності різних збройних угруповань: ліванської «Хизбалли», іракських шіїтських ополченців, єменських хуситів, палестинських ХАМАСу та «Ісламського джихаду».

Відповідно до іранської концепції «стратегічної глибини», що охоплює територію аж до Середземного моря, Сирія виконувала роль головного форпосту для Тегерана, забезпечуючи безперервний зв'язок із ліванською «Хизбаллою» та палестинськими проксі-групами, які виступають ключовою силою в боротьбі проти Ізраїлю. Контроль над південними районами Сирії надавав Тегерану можливість ефективно координувати військову присутність, а також забезпечувати логістичне сполучення для транспортування бойовиків, озброєння та матеріально-технічного забезпечення [2]. Це значно підвищувало боєздатність і оперативні можливості іранських сил та їхніх проксі, зміцнюючи вплив Тегерану на Близькому Сході та створюючи додатковий тиск на Ізраїль.

Сирійська громадянська війна зіграла суттєву роль у вдосконаленні проксі-можливостей Ірану. Сирія фактично виступала тренувальним майданчиком для іранських проксі-структур. Спочатку Тегеран залучив вже існуючі сили, такі як ліванська «Хизбалла» та іракські шіїтські парамілітарні угруповання, зокрема, «Асаїб Ахль аль-Хак», «Катаїб Хизбалла» та організація «Бадр». А з 2014 року з'явилися нові групи іноземних бійців, які стали частиною стратегії Ірану: афганська Бригада Фатіміюн та пакистанська Бригада Зайнабіюн. Дві категорії іранських проксі в Сирії показали різні можливості: останні не мали тих навичок і ресурсів, як ліванські та іракські проксі, що знижувало їхню ефективність на полі бою. Водночас, їхнє розгортання було менш витратним для Ірану та «Хизбалли», які використовували ці групи для більш ризикованих операцій [19].

Станом на 2023–2024 роки війська Башара Асада контролювали близько двох третин території Сирії. Поступово відновлювався процес дипломатичної реінтеграції країни, зокрема відновлення її членства в Лізі арабських держав (ЛАД). Ці обставини вказували на фактичну перемогу режиму Асада у громадянській війні [1]. Втім, загострення конфлікту між Ізраїлем та ХАМАСом внесло корективи в регіональний баланс сил.

Війна в Газі, що розпочалася восени 2023 року, дестабілізувала ситуацію у Леванті та суттєво підвищила ризик прямого збройного конфлікту між Іраном та Ізраїлем. ІРІ та її союзники надали обмежену, однак важливу, військову підтримку ХАМАСу, намагаючись посилити тиск на Ізраїль, закликаючи до припинення вогню та відволікаючи військові ресурси Тель-Авіву. Ліванська «Хизбалла» стала головною ланкою цієї стратегії, поступово загострюючи конфлікт з Ізраїлем.

У 2024 році Іран зіткнувся з помітною ерозією свого командування та контролю в Сирії. Ще в грудні 2023 року ізраїльський авіаудар по Дамаску вбив Сейєда Разі Мусаві, старшого радника КВІР і ключову фігуру в просуванні іранських інтересів в Сирії. 1 квітня 2024 року ізраїльські винищувачі F-35 обстріляли консульський відділ посольства Ірану в Дамаску, убивши семеро іранських офіцерів [10].

Поряд із цими втратами, серйозного удару зазнало керівництво «Хизбалли». 27 вересня 2024 року в рамках операції «Північні стріли» Ізраїль ліквідував лідера «Хизбалли» Хасана Насраллу. Це стало кульмінацією кампанії, внаслідок якої було ліквідовано багато високопоставлених членів цього угруповання [3]. Ізраїль також знищив великі запаси озброєнь і зруйнував логістичні шляхи, якими Іран постачав зброю до Лівану. В результаті, велику частину бойовиків «Хизбалли», які залишалися в Сирії, було відкликано до Лівану, що послабило оборонний потенціал Сирійської арабської армії (САА) Асада в районі Алеппо, де повстанці розпочали свій наступ [1]. Таким чином, увага Ірану була зосереджена на ескалації конфронтації з Ізраїлем, яка набирала обертів і ставала

дедалі небезпечнішою. Зміщення фокусу ІРІ спричинило послаблення її проксі-мережі на інших напрямках, зокрема, в Сирії.

Поки Тегеран намагався знайти баланс між демонстрацією сили та уникненням відкритої війни з Тель-Авівом, повстанці, під командуванням угруповання Хаят Тахрір аш-Шам (ХТШ), 27 листопада розпочали наступ на північному заході Сирії. До 7 грудня вони дісталися до Хомса, що дозволило їм перерізати важливу трасу, яка з'єднує Дамаск з узбережжям, де знаходилася алавітська спільнота, що підтримувала режим. 8 грудня опозиційні сили увійшли до Дамаска, зустрівши мінімальний опір через відсутність підкріплень у місті та швидкий розпад урядових оборонних позицій. Фінальним акордом стала втеча Башара Асада приватним рейсом до Москви того ж дня [21].

Реакція Тегерана на ситуацію в Сирії змінювалася в залежності від розвитку подій на місці. Спочатку міністр закордонних справ Ірану Аббас Арагчі, який напередодні повалення режиму Асада відвідав Дамаск, Багдад і Доху для консультацій щодо Сирії, підтвердив повну відданість Тегерана своєму сирійському союзнику. Перед падінням режиму, Арагчі неодноразово називав наступ ХТШ «американсько-сіоністським трюком», спрямованим на подальшу дестабілізацію ситуації в регіоні, особливо на фоні наслідків ізраїльської війни в Газі [16]. Водночас, вже 6 грудня Іран почав евакуацію свого військового командування та персоналу з Сирії, сигналізуючи про свою неспроможність підтримати президента Асада на тлі відновлення повстанського наступу [7]. Ці дії засвідчили неготовність Тегерана підтримувати довготривалі військові зобов'язання в умовах наростаючої невизначеності і небезпеки для самого Ірану.

Втрата одного з ключових союзників матиме суттєві наслідки для Ірану, зокрема, в контексті змін у балансі сил на Близькому Сході. «Вісь опору», яку Тегеран формував впродовж десятиліть, зазнає значного ослаблення. Для ІРІ це підриває його багаторічну стратегію домінування в Леванті, що може бути використано його противниками.

З огляду на ці обставини старший командир КВІР Бехруз Есбаті 7 січня 2025 р. визнав, що падіння сирійського режиму стало «дуже поганою поразкою» для Тегерана, що різко контрастує з офіційною позицією ІРІ. Есбаті підкреслив напружені відносини між Іраном та режимом Асада, зокрема через відмову Дамаска активніше залучитися до конфронтації з Ізраїлем. Він також наголосив, що «Росія була одним із факторів розпаду Сирії Асада» через її бездіяльність. Попри цю невдачу, Есбаті заявив про намір Тегерана зберегти свій вплив у Сирії, натякаючи на можливі спроби активізувати підпільні повстанські мережі [8].

У цьому контексті зміна уряду в Сирії може створити нові можливості для зовнішнього впливу на фоні боротьби різних фракцій за владу та ресурси. Як зазначає професор Мохаммед Саліх, сирійські курди, які протистоять турецькому впливу в регіоні, можуть стати одним із таких акторів. Ідея про надання підтримки Сирійським демократичним силам (СДС) все частіше обговорюється в політичних колах Ірану. Хоча СДС раніше не орієнтувалися на Тегеран, зростання атак з боку Туреччини може змусити їх переглянути свої пріоритети. Професор також вважає, що у випадку маргіналізації алавітів у новій політичній ситуації в Сирії, Іран може використати давні зв'язки з цією громадою задля просування свого впливу [17].

Схожу точку зору висловлює й професорка Ніколь Граєвські, співробітниця Гарвардського центру Белфера. Вона вважає, що здатність Ірану співпрацювати з сунітськими групами може призвести до формування більш прагматичних альянсів, зокрема, на основі спільного протистояння Ізраїлю. Це особливо актуально з огляду на те, що ізраїльтяни захопили демілітаризовану буферну зону, встановлену угодою про розмежування 1974 року

на півдні Сирії. До того ж, хоча «вісь опору» серйозно ослабла, вона не була повністю знищена. Іракські шиїтські збройні формування все ще залишаються активними та міцно інтегрованими в політичні та безпекові інститути Іраку [9]. Відповідно, вплив Ірану наразі є значно меншим та обмежується переважно регіоном Перської затоки, однак стверджувати про розвал іранської проксі-мережі ще зарано.

Одним із потенційних варіантів розвитку подій розглядається також співпраця Ірану з новою владою Сирії. Тегеран може знайти способи взаємодії з адміністрацією ХТШ, як він це раніше зробив в Афганістані, налагодивши відносини з режимом Талібану. Крім того, ще до падіння режиму Асада лідери ХТШ пропонували Ірану співпрацю на основі «ісламських принципів» [4]. Такі дії свідчать, зокрема, про намір ХТШ використати іранську підтримку для посилення власного впливу в Сирії.

Після зміни влади в Сирії МЗС Ірану виступило із заявою, що закликала до «національного діалогу» та формування «інклюзивного уряду», підкреслюючи необхідність кооперації з новими сирійськими владними структурами [18]. На початку березня цього року, реагуючи на нестабільність у країні, МЗС ІРІ звернулося до Дамаску із заявою про «створення необхідних умов для мирного співіснування», а також «необхідності збереження територіальної цілісності та єдності Сирії». Іран переконаний, що нестабільність в Сирії сприяє «підбурливим діям третіх сторін, особливо сіоністського режиму» [11]. З огляду на ці заяви, співпраця Тегерану з ХТШ виглядає можливою, особливо з урахуванням ізраїльського фактору та прагматизму іранської зовнішньої політики.

Наразі важко спрогнозувати як іранські лідери реагуватимуть на ці виклики в довгостроковій перспективі. Однак у найближчий період Тегеран, ймовірно, зосередиться на зміцненні своєї присутності в Іраку та Ємені для компенсації втрат і перенесення центру тяжіння «осі опору» на схід. Це, зокрема, може привести до збільшення підтримки іракських лідерів, попри те, що частина з них прагне забезпечити незалежність своєї країни від іранського впливу. Також посиляться роль єменських хуситів як однієї із найактивніших сил в «осі опору» [5].

Іранські професори Зейнаб Фархаді та Амір Хоссейн Вазіріан висловлюють побоювання щодо стрімкого зростання ролі Туреччини на фоні ослаблення регіональних позицій Ірану. Завдяки успіхам у Сирії, Туреччина активно зміцнює свою позицію ключового гравця на Близькому Сході. Реакція Анкари на напад хуситів на анатолійський корабель 19 листопада 2024 року також вказує на можливу зміну її позиції, з потенційним наближенням до зусиль США та Ізраїлю в протистоянні атакам хуситів. На думку іранських експертів, якщо Саудівська Аравія підтримає таку ініціативу, це може свідчити про можливі зміни у регіональному балансі сил [22]. Така ситуація ставить Іран перед вибором: чи намагатися зберегти відносно стабільні зв'язки з Туреччиною, чи виступити проти неї, зокрема, на сирійському театрі.

Слід також наголосити, що втрата Іраном частини свого регіонального впливу може спонукати його до перегляду стратегії в інших сферах оборони, насамперед, в галузі ядерних технологій. Хоча Тегеран офіційно заперечує прагнення отримати ядерну зброю, аналітичні звіти ООН свідчать, що Іран має достатньо високозбагаченого урану для виготовлення шести одиниць ядерної зброї [14]. На тлі зменшення ролі інших механізмів стримування, значення ядерної компоненти для Ірану у лобюванні своїх інтересів лише зростатиме.

Американський експерт Рей Такейх підкреслює, що верховний лідер ІРІ Алі Хамеїнеї традиційно діє обережно під час подібних криз [20]. Це, зокрема, пояснює заяву іранської місії в ООН 9 березня цього року про можливість переговорів зі США [12]. Проте, за

словами Такейха, така риторика скоріше є спробою захистити ядерну інфраструктуру, ніж реальним наміром укласти угоду. Так, через кілька днів після цієї заяви, реагуючи на лист від адміністрації Д. Трампа, аятола Хаменеї категорично заперечив можливість діалогу, заявивши, що не отримував жодного листа і вважає це маніпуляцією. Він наголосив, що США не виконують своїх зобов'язань, і що ІРІ не погодиться на обмеження своїх оборонних можливостей та ракетної програми. Водночас він підкреслив, що у разі атаки на ядерні об'єкти країна «готова завдати удару у відповідь», зазначивши, що хоча Іран «не прагне війни», він не вагатиметься у питаннях власного захисту [13].

Нещодавнє загострення напруженості між Іраном та адміністрацією Д. Трампа у зв'язку з нападами хуситів на морські судна демонструє рішучість дій США, якщо Іран продовжуватиме дестабілізувати ситуацію в регіоні через свої проксі-групи. 17 березня Д. Трамп попередив, що Іран нестиме відповідальність за кожний напад хуситів на міжнародні судноплавні шляхи. США вже завдали ударів по 30 цілях у Ємені, що стало найбільшим військовим втручанням в регіоні з моменту повернення Д. Трампа до Білого дому. Американський президент також попередив, що наслідки для Тегерану будуть «жахливими» і Сполучені Штати можуть застосувати «велику силу, яка не обмежуватиметься лише відповіддю хуситам» [6]. Враховуючи це, Іран, схоже, намагатиметься уникати прямого конфлікту зі США, шукаючи баланс між відновленням своїх позицій у регіоні та періодичними заявами про потенційну готовність до дипломатичних контактів із Вашингтоном.

Виходячи за рамки близькосхідного регіону, Тегеран ймовірно спробує розширити партнерство з Росією та Китаєм, щоб підтримати свої геополітичні амбіції. Дана тенденція стала очевидною після підписання «Договору про всеосяжне стратегічне партнерство між Іраном і Росією» в січні 2025 р., обговорення якого тривало три роки. Ця угода стала другою у своєму роді після стратегічного партнерства між Іраном і Китаєм, яке було оформлене в березні 2021 р. [23]. Поглиблення співпраці з Росією і Китаєм дозволяє Тегерану розширювати простір для маневру. Водночас, ризик ескалації конфлікту зі США може у перспективі сприяти поверненню до переговорного процесу із Заходом.

Висновки. Сирія відігравала для Ірану ключову геополітичну роль, будучи стратегічним союзником у Леванті та критично важливим логістичним коридором. Однак зміна тактичних пріоритетів Тегерану призвела до послаблення іранської присутності в Сирії, що вплинуло на стрімке падіння сирійського режиму та фактичну втрату Іраном контролю над країною. Ця обставина здатна серйозно похитнути позиції ІРІ в близькосхідному регіоні, що, зокрема, може призвести до непрямих наслідків для динаміки російської війни проти України, враховуючи тісну військову співпрацю між Москвою та Тегераном.

З огляду на прагнення Ірану зберегти та посилити свою політичну вагу в регіоні, можна сформулювати декілька можливих сценаріїв розвитку його регіональної стратегії. По-перше, зміна режиму в Сирії відкриває нові можливості для зовнішнього впливу в регіоні. Іран може використати цю ситуацію для повернення своєї присутності в Сирії через підтримку Сирійських демократичних сил (СДС) та інших регіональних гравців, зокрема алавітів, на тлі зростаючої активізації Туреччини. Іран також здатний налагодити стратегію прагматичної співпраці з угрупованням ХТШ, особливо в контексті спільного протистояння Ізраїлю. По-друге, в умовах послаблення свого впливу в Сирії, Тегеран, ймовірно, зосередиться на посиленні своєї присутності в Іраку та Ємені. Це дозволить мінімізувати втрати і переорієнтувати стратегічний баланс «осі опору» на схід. По-третє, Іран буде змушений переглянути свою оборонну стратегію в контексті послаблення впливу традиційних механізмів стримування. Потенційно, це може стати стимулом для ІРІ до відновлення діалогу зі США, зокрема, в контексті укладення нової версії ядерної угоди.

Нарешті, Іран продовжуватиме поглиблювати стратегічне партнерство з Росією та Китаєм, що дозволить йому зміцнити свій геополітичний вплив та підвищити здатність протистояти зовнішньому тиску, насамперед, з боку Сполучених Штатів. Водночас, з урахуванням мінливого регіонального ландшафту Тегерану доведеться адаптувати свою зовнішню політику до нових реалій, балансуючи між власними амбіціями та фактичними можливостями.

Список використаної літератури

1. Ганоцький А. Падіння режиму Башара Асада: що чекає на Сирію у майбутньому? *Аналітичний центр Adastra*. 2025, January 11. URL: <https://adastra.org.ua/blog/padinnya-rezhimu-bashara-asada>
2. Azizi H., Barnes-Dacey J. Beyond Proxies: Iran's Deeper Strategy in Syria and Lebanon. *European Council on Foreign Relations*. 2024, June 5. URL: <https://ecfr.eu/publication/beyond-proxies-irans-deeper-strategy-in-syria-and-lebanon/>
3. Byman D., Jones S., Palmer A. Escalating to War between Israel, Hezbollah, and Iran. *Center for Strategic and International Studies*. 2024, October 4. URL: <https://www.csis.org/analysis/escalating-war-between-israel-hezbollah-and-iran>
4. Cafiero G. What Roles Will Russia and Iran Play in Post-Assad Syria? *The Stimson Center*. 2025, January 29. URL: <https://www.stimson.org/2025/what-roles-will-russia-and-iran-play-in-post-assad-syria/>
5. Carl N. The Reshaping of Iran's Axis of Resistance. *Institute for the Study of War*. 2024, December 10. URL: <https://www.understandingwar.org/backgrounder/reshaping-iran's-axis-resistance>
6. Donald J. Trump Posts from His Truth Social (repost from Truth Social). *X (Twitter)*. 2025, March 17. URL: <https://x.com/TrumpDailyPosts/status/1901658616790454708>
7. Fassihi F., Bergman R. Iran Begins to Evacuate Military Officials and Personnel From Syria. *The New York Times*. 2024, December 6. URL: <https://www.nytimes.com/2024/12/06/world/middleeast/iran-syria-evacuation.html>
8. General Aftabati, a Senior Commander of the IRGC, Talks about How Bashar al-Assad's Regime Collapsed Due to the Collapse of the Economy and Corruption. *Abdi Media*. 2025, January 7. URL: <https://abdimedia.net/podcast/listen-uncensored-file-revelations-and-above-controversial-remarks-general-aftabati-one>
9. Grajewski N. Why Did Iran Allow Bashar al-Assad's Downfall? *Carnegie Middle East Center*. 2024, December 9. URL: <https://carnegieendowment.org/middle-east/diwan/2024/12/why-did-iran-allow-assads-downfall?lang=en>
10. Hafezi P., Bassam L., Al-Khalidi S., Williams D. Iran Embassy Strike Shows Israel's Growing Reach as Mideast Boils. *Reuters*. 2024, April 4. URL: <https://www.reuters.com/world/middle-east/iran-embassy-strike-shows-israels-growing-reach-mideast-boils-2024-04-04/>
11. Iran Voices Concern over Developments in Syria. *Ministry of Foreign Affairs of the Islamic Republic of Iran*. 2025, March 7. URL: <https://en.mfa.gov.ir/portal/newsview/762765>
12. Iran Would Consider Talks with US about Concerns over Militarization of Nuclear Program, UN Mission Says. *Reuters*. 2025, March 9. URL: <https://www.reuters.com/world/middle-east/iran-would-consider-talks-with-us-about-concerns-over-militarization-nuclear-2025-03-09/>
13. Khamenei. If US Makes a Military Move against Iran, They Will Suffer the Greatest Loss. 2025, March 12. URL: <https://english.khamenei.ir/news/11562/If-US-makes-a-military-move-against-Iran-they-will-suffer-the>
14. Norman L. Iran Has Enough Highly Enriched Uranium for Six Nuclear Weapons. *The Wall Street Journal*. 2025, February 26. URL: <https://www.wsj.com/world/middle-east/iran-has-enough-highly-enriched-uranium-for-six-nuclear-weapons-07e6a0bd>

15. Parsi R. Iran's Hybrid Warfare Capabilities. *Hybrid Warfare: Security and Asymmetric Conflict in International Relations*. Bloomsbury Academic: I.B. Tauris. 2021. URL: https://www.academia.edu/47764329/Hybrid_Warfare_Security_and_Asymmetric_Conflict_in_International_Relations
16. Resurgence of Terrorism in Syria «American-Zionist plot» after Failure in Lebanon: Iran. *Qods News Agency*. 2024, November 30. URL: <http://qodsna.com/en/397603/Resurgence-of-terrorism-in-Syria-%EF%BF%BDAmerican-Zionist-plot-%EF%BF%BD-after-failure-in-Lebanon-Iran>
17. Salih M.A. Post-Assad Syria: Challenges, Opportunities, and the US Role in Shaping its Future. *Foreign Policy Research Institute*. 2025, January 14. URL: <https://www.fpri.org/article/2025/01/post-assad-syria-challenges-opportunities-and-the-us-role-in-shaping-its-future/>
18. Statement of the Ministry of Foreign Affairs of the Islamic Republic of Iran Regarding Developments in Syria. *Ministry of Foreign Affairs of the Islamic Republic of Iran*. 2024, December 8. URL: <https://en.mfa.gov.ir/portal/newsview/757791>
19. Tabatabai A.M., Martini J., Wasser B. The Iran Threat Network (ITN): Four Models of Iran's Nonstate Client Partnerships. *The RAND Corporation*. 2021, April 14. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR4231.html
20. Takeyh R. Will Iran Become More Dangerous after Assad's Ouster in Syria? *The Council of Foreign Relations*. 2024, December 8. URL: <https://www.cfr.org/expert-brief/will-iran-become-more-dangerous-after-assads-ouster-syria>
21. The Fall of Syria's Dictator. *The Economist*. 2024, December 7. URL: <https://www.economist.com/middle-east-and-africa/2024/12/07/the-fall-of-syrias-dictator>
22. Vazirian A.H., Farhadi Z. Explaining the Fall of Assad from Iran's Strategic Perspective. *Institute for Security and Development Policy*. 2025, March 5. URL: <https://www.isdp.eu/explaining-the-fall-of-assad-from-irans-strategic-perspective/>
23. Zweiri M. Iran's Foreign Policy Under Masoud Pezeshkian: Tendencies and Challenges. *Middle East Council on Global Affairs*. 2025, March 13. URL: <https://mecouncil.org/publication/irans-foreign-policy-under-masoud-pezeshkian-tendencies-and-challenges/>

SYRIA IN THE SYSTEM OF IRAN'S FOREIGN POLICY STRATEGY: ADAPTATION TO THE NEW SECURITY REALITY

Alla Zakharchenko

*Odesa I.I. Mechnikov National University,
Department of International Relations
Vsevoloda Zmiiienka str., 2, 65082, Odesa, Ukraine*

Kristina Martyniuk

*Odesa I.I. Mechnikov National University,
Department of International Relations
Vsevoloda Zmiiienka str., 2, 65082, Odesa, Ukraine*

This article is dedicated to the analysis of the implications of the political regime change in Syria for the Islamic Republic of Iran and the adaptation of Iran's regional strategy in the context of a transformed security environment in the Middle East. The primary objective of the study is to assess the role of Syria within Tehran's system of regional influence, as conceptualized through the doctrine of "asymmetric defense", which constitutes a fundamental element of Iran's foreign and security policy architecture.

The Islamic Republic of Iran has long pursued its geopolitical objectives by employing the principles of asymmetric defense. This strategy encompasses the utilization of proxy warfare, the support of irregular armed groups, and other non-conventional means of conflict to mitigate the risks associated with direct military confrontation with superior adversaries, including the United States, Israel, and Saudi Arabia. Within this framework, Syria has occupied a pivotal role, functioning as a strategic logistical corridor for the provision of material and operational support to Hezbollah in Lebanon and other anti-Israeli actors aligned with the so-called “Axis of Resistance”.

The escalation of Palestinian-Israeli conflict throughout 2023–2024, coupled with the intensification of military engagements between Israel and Hezbollah, has significantly exacerbated regional tensions and prompted a series of Israeli strikes targeting Iranian assets in Syria and Lebanon. These operations have severely disrupted Iran’s command-and-logistics infrastructure in the Levant. The collapse of Bashar al-Assad’s regime in December 2024 marked a critical strategic defeat for Iran in the Syrian dimension, compelling IRI to reconsider the operational foundations of its regional presence.

The article explores potential scenarios for the recalibration of Iran’s regional policy. It is posited that Iran’s future strategy will likely rely on a synthesis of asymmetric instruments and ad hoc alliances aimed at regaining its strategic foothold in a region. Moreover, IRI is expected to strengthen its strategic alignment with Russia and China as a counterbalance to external pressures, chiefly from the USA, while adjusting its foreign policy to the constraints imposed by evolving international dynamics and its own limited resources.

Key words: Iran, Syria, foreign policy, security, proxy network, Hamas, Hezbollah.

УДК 327:314.15](4+477)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.35>

БАГАТОСТОРОННЯ ДИПЛОМАТІЯ ЯК ПОЛІТИЧНИЙ ІНСТИТУТ З РЕГУЛЮВАННЯ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ: ПОПЕРЕДЖЕННЯ І ПОДОЛАННЯ КРИЗ В ЄВРОПІ

Ігор Іщенко

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
факультет суспільних наук і міжнародних відносин, кафедра міжнародних відносин
пр. Науковий, 72, 49010, м. Дніпро, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-5799-7364>*

Анастасія Білан

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
факультет суспільних наук і міжнародних відносин, кафедра міжнародних відносин
пр. Науковий, 72, 49010, м. Дніпро, Україна
<https://orcid.org/0009-0008-0885-0508>*

Розглянуто актуальну проблему – політичний інститут багатосторонньої дипломатії щодо попередження і врегулювання міграційних криз в Європі. Неузгоджена міграційна політика країн ЄС з країнами походження мігрантів негативно позначалась на мігрантах.

Наголошено, що тільки консолідовані рішення Європейських країн, країн походження мігрантів і третіх – транзитивних країн можуть ефективно протидіяти міграційним кризам. Такі рішення мають високу легітимність, адже вони є колективними. Політичний інститут багатосторонньої дипломатії має оцінюватись з використанням праксеологічного підходу, який за якісного різноманіття сторін багатостороннього процесу, їх ідеологічних, аксіологічних та інших засад, повинен оцінюватись з огляду на досягнутий результат.

Зазначено важливість Нового пакту про міграцію та притулок, прийнятого ЄС в 2023 р. як результат багатосторонньої дипломатії. Україна під час війни активно співпрацює з Міжнародною організацією міграції, що позитивно позначається на правовому і соціальному захисті українських мігрантів. Пропонується включити в цей переговорний процес країни ЄС і це прогнозовано підвищить ефективність рішень стосовно мігрантів. Після війни Україна вірогідно набуватиме статус третьої країни в новій моделі міграції, ухваленій в ЄС. Наголошено на позитивних перспективах щодо реалізації нової моделі міграції. Незважаючи на розбіжності в позиції окремих держав ЄС, ця модель міграції слугує дієздатним політико-інституційним механізмом з попередження і подолання міграційних криз в Європі.

Аргументовано зазначено, оскільки глобальні проблеми можуть долатися спільними зусиллями країн, то політичний інститут багатосторонньої дипломатії має вдосконалювати свої норми і правила не тільки на рівні ООН і міжнародних організацій, а також на рівні транскордонної і міжрегіональної взаємодії.

Ключові слова: політичні інститути, багатостороння дипломатія, міграційна криза, міграційна політика, адаптація, модель міграції, глобальні проблеми, легітимність, Європейський Союз, Україна.

Міграція в світовому масштабі набула рекордних показників. Глобалізаційні процеси і, викликані ними, вільний рух трудових ресурсів спричинили справжній бум на переміщення людей в більш привабливі регіони. Оскільки державна політика має бути

спрямована на задоволення національних інтересів, то, відповідно й впорядкованість міграційних потоків також підлягає цій меті. До того ж, наявність людського капіталу та його якість є пріоритетом кожної держави, звідси логічним слід вважати головне завдання – зберегти і примножити цей ресурс, без якого держава розвиватись не може. В Україні ще в передвоєнні 2010-ті роки спостерігалось зростання числа емігрантів, адже Європейський Союз сприймається як символ політичної стабільності і процвітання. Однак число мігрантів невпинно зростало. Українці виїжджали переважно до європейських країн. Справжньою біфуркацією для Європи стала чергова міграційна криза, викликана війною в Україні, внаслідок чого Україна втрачає людські ресурси, а на Європу покладається надскладне завдання – гідно прийняти наших мігрантів і створити їм належні соціальні умови. Тож, пошук шляхів виправлення критичної ситуації, викликаної новими припливами мігрантів є актуальним завданням, яке нам варто дослідити.

Сучасний світ характеризується високою динамікою політичних, економічних та інших соціальних процесів. Разом тим, наукова та політична спільнота має реагувати на нові тренди. Ось наприклад, Е. Геддес писав у 2001 році, що країни ЄС, співпрацюючи в цей період, не дестабілізували міграцію, не втратили контроль над нею [1]. Однак, минуло чотирнадцять років і світ побачив іншу картину. Війна в Сирії виштовхнула тисячі мігрантів з Близького Сходу і всі вони прагнули потрапити до Європи. Декілька років трималась така напружена ситуація. Ефективний вихід з кризи віднайти не вдалося, а країни ЄС прагнули не впустити на свою територію тільки нелегальних мігрантів. Справжнім атрактором виявилась для мігрантів ФРН. Адже Німеччина створювала комфортні, гідні умови для цих людей. На думку спадають слова колишньої канцлерки Меркель, яка заявила, що Німеччина може впоратися з 1 мільйоном мігрантів [2]. Однак, будь-яка країна, навіть така багата як Німеччина, має межу своїх можливостей. Рішення, що приймаються на державному рівні у країнах Європейського Союзу стосовно міграційної політики стосуються здебільшого тих прибулих мігрантів, які вже перебувають на їх території. В залежності від зацікавленості країни в мігрантах, побудована система їх адаптації. Наприклад, практично у всіх країнах ЄС працюють інституційні структури, які орієнтовані на вивчення мови мігрантами, їх адаптацію до місцевих умов. В засобах масової інформації періодично публікуються матеріали про життя мігрантів в Європі та їх адаптацію. Причому, якщо двадцять років тому система працювала не так злагоджено, то зараз ситуація змінилася, адже курси з вивчення іноземних мов оплачуються бюро з працевлаштування. Таким чином, ця система, працюючи практично в усіх країнах Європи, сприяє безперешкодній комфортній міграції.

Соціально-політичний запит на формування такої системи адаптації мігрантів пов'язується ще й з тим, що у країнах Європи як й по всьому світу з'явилося багате демографічне різноманіття мігрантів, починаючи від роду занять (бездіяльності), віку, етнічної приналежності, сексуальної орієнтації, що ґрунтується на демократичних свободах і відповідному нормативному забезпеченні. Проблема ідентичності на дослідницькому рівні набула сьогодні актуальності, і на нашу думку, не в останню чергу через необхідність вказати шляхи збереження ідентичності країн, що приймають сьогодні величезну кількість мігрантів. Так, дослідники І. Іщенко, О. Башкеєва та Н. Зінукова присвятили цій проблемі статтю «Ідентифікація як показник соціальної ентропії в умовах глобалізації: українські реалії та міжнародний контекст» [3].

Звісно, не всі мігранти можуть добре адаптуватись до місцевих умов і якщо виникають проблеми, їм можуть допомогти політико-інституційні структури дипломатичних установ України за кордоном – посольства і консульства. Разом з тим, під час пікових ситуацій кількість звернень до цих структур різко зростає, тому швидко реагувати на кожен

екстремальний випадок є важким завданням. Тобто проблеми виникають у всіх сторін, задіяних в цей процес.

Тож недарма сьогодні у науково-практичному дискурсі європейських країн обговорюється проблема вдосконалення моделі міграції. Так, на думку старшого менеджера Світового банку Аксель ван Тротсенбурга, нинішні підходи до міграції не тільки не здатні максимально збільшити її потенційні вигоди для розвитку, а й приносять величезні страждання тим, хто зважився на міграцію, опинившись у відчайдушному стані. «Міграція може бути потужною силою, що сприяє процвітанню та розвитку. ...», – Коли міграцією ефективно управляють, вона несе вигоди всім членам суспільства – у країнах походження та у країнах призначення» – наголосив він [4].

У прес-релізі підкреслюється нагальна необхідність ефективнішого управління міграцією. Політикам слід поставити за мету підвищення відповідності навичок мігрантів потребам суспільства країн призначення і, поряд з цим, захист біженців та зменшення потреби у «проблемній» міграції. Автори доповіді пропонують політикам модель, яка дозволяє цього досягти. «У Доповіді про світовий розвиток 2023 р. описано просту, але переконливу концепцію, яка покликана допомогти розробці політики щодо мігрантів і біженців», – пояснив Індерміт Гілл, головний економіст Групи Світового банку та старший віце-президент з економіки розвитку. Ця модель показує нам, у яких випадках таку політику можуть розробляти в односторонньому порядку країни призначення, у яких її розумніше спільно виробляти країнам призначення, транзиту та походження, а в яких відповідальність за її розробку має мати багатосторонній характер [4].

Країнам походження слід розглядати трудову міграцію як невід'ємну частину своєї стратегії розвитку. Їм необхідно знижувати вартість грошових переказів, сприяти передачі знань їхнім співвітчизникам, які проживають за кордоном, формувати навички, які мають високий попит у світовому масштабі, – щоб їхні громадяни, якщо вони стануть мігрантами, могли знайти вигіднішу роботу, – пом'якшувати негативні наслідки «відпливу мозку». Ці країни мають забезпечувати захист своїх громадян, які перебувають за кордоном, та надавати їм підтримку після їхнього повернення на батьківщину. Судячи з подій останніх десяти років, Україна обрала саме таку модель. Країнам призначення слід заохочувати міграцію, якщо навички мігрантів, що прибувають, відрізняються високою затребуваністю, сприяти інтеграції мігрантів у суспільство і усувати соціальні наслідки, що викликають занепокоєння у їхніх громадян. Їм слід давати біженцям можливість пересуватися, влаштовуватися на роботу та отримувати доступ до національних систем послуг усюди, де це можливо. Без міжнародного співробітництва міграцію не вдасться перетворити на потужну силу, що сприяє розвитку.

Активна співпраця може підвищити відповідність навичок мігрантів потребам суспільства країн призначення. Більш того, оскільки міграційні кризи не минають усі країни ЄС, на нашу думку, необхідні багатосторонні зусилля, щоб розподілити витрати на прийом біженців та впоратися з проблемною міграцією. У дискусії про проблеми міграції має прозвучати голос тих, чия думка в ній була недостатньо представлена, у тому числі країн, що розвиваються, приватного сектору та інших зацікавлених сторін, а також самих мігрантів та біженців. Словом потрібно постійно функціонуюча багатостороння дипломатія.

Поняття багатосторонньої дипломатії як політичного інституту включає систему формальних правил, вона регламентує участь більше двох сторін. Науковці застосовують авторське бачення щодо принципів, ідеологічних, аксіологічних та інших засад щодо функціонування цього інституту [5]. На нашу думку, більш продуктивним підходом до оцінки його функціонування є прагматичний підхід. Іншими словами, нам важливий

результат серед всього різноманіття характеристик, індикаторів і показників. Причому, багатостороння дипломатія не тільки пропонує кращі можливості з вирішення складних завдань, вона також краще легітимізує досягнуті результати, і, таким чином, прагне їх зробити більш стійкими, оскільки вони є результатом спільних зусиль [5]. Технічні можливості багатосторонньої дипломатії зростають, адже зустрічі дипломатів, політиків можуть відбуватися онлайн.

Якщо коротко розглянути можливості дипломатичної та консульської служби України, то вже у 2023 р. наповнення веб-сайту МЗС України свідчить про такі опції як пошук корисної інформації для тих, хто вимушено виїжджає за кордон через війну [6]. Адже людина, яка потенційно хоче виїхати та не потрапити в складну ситуацію хоче знати всі умови країни перебування. Подібна багатостороння спрямованість медіа дипломатії притаманна не тільки Україні, а практично кожній країні. Вона сприяє розвитку комунікативних цифрових практик, що особливо проявилися під час пандемії. На наш погляд, потрібно активно розвивати багатосторонній формат зустрічей для вирішення проблем міграції.

Інший аспект нової моделі міграції, який також обговорюється у колах країн Заходу – створення умов для потенційних мігрантів у країнах їх походження. Вже зараз на тлі цих тенденцій політичні інститути Європейських країн докладають зусиль для запровадження нової, більш ефективної моделі міграції, в якій є місце і зусиллям приймаючих країн, і країн походження мігрантів.

В контексті цієї ідеї ми бачимо як Польща змінює умови для імігрантів. Як зазначається в нових правилах вступу на навчання для іноземних кандидатів, вони покликані покласти край використанню польської візової системи для обходу закону. Кожен кандидат на навчання в Польщі повинен буде продемонструвати знання мови викладання на рівні не нижче B2. Університети будуть зобов'язані інформувати відповідне консульство, якщо студент не зможе навчатися. Крім того, університети будуть зобов'язані перевірити кваліфікацію кандидата, а Національне агентство академічних обмінів (NAWA) підтвердить, чи склав кандидат іспит на атестат зрілості [7]. Звісно, що кожна держава приймає рішення стосовно якихось аспектів міграції, виходячи зі своїх інтересів. Однак потенційним країнам походження мігрантів варто знати про ці рішення якомога раніше і по можливості погоджувати їх, аби не створювати проблемних ситуацій.

З цієї позиції багатостороння дипломатія є ефективним інструментом погодження таких рішень. Їх можна погоджувати в онлайн форматі, що дасть можливість оперативно проінформувати громадськість країн, зацікавлених в урегулюванні міграційних питань. Тож, якщо наприклад бакалавр з України планує вступити до магістратури в іншій країні і орієнтується на певні правила вступу, а ці правила раптово зміняться, молода людина має бути проінформована заздалегідь, щоб відповідати новим умовам.

Безумовно онлайн зустріч деякою мірою програє в якості комунікації в порівнянні з традиційним форматом багатосторонньої дипломатії. Адже передача емоцій не така яскрава, наприклад цифровий мікрофон фільтрує природні звуки такі як дихання під час говоріння та інші мікродеталі, що нівелюють емоційний фон виступу [8, с. 11]. Однак, заощаджується час для прийняття рішень на усіх рівнях, в тому числі на індивідуальному, якщо йдеться про можливість виїзду в іншу країну з особистих інтенцій.

Пошук нової моделі міграції, на наш погляд, має супроводжуватись паралельним аналізом можливостей створення належних умов життя в країнах походження міграції. На прикладі України сьогодні очевидно, без припинення війни такі умови створити дуже важко. Разом з тим, для кожного конкретного випадку міграції існує поріг накопичення негативу, за яким приймається рішення переїхати до іншої країни Європи.

Повертаючись до багатосторонньої дипломатії, констатуємо – в кризових умовах міжнародного конфлікту в певному регіоні та загроз різкого зростання міграції до ряду інших, саме колективні рішення можуть вирішити проблему. Пам'ятаючи про глобальні проблеми сучасності, пов'язані зі зміною клімату, стає очевидним ще один кейс застосування багатосторонньої дипломатії. Як пише автор Івашук: «У міру поглиблення кліматичних змін очікується, що кількість кліматичних біженців значно зросте. Цей потік мігрантів, які шукають притулку, фактично спричинює виникнення нових проблем у відносинах між країнами, може зашкодити дипломатичним відносинам і створити соціально-економічні проблеми для приймаючих країн. Крім того, зміна клімату може загострити проблеми доступу до чистої питної води та базових медичних послуг, порушення дотримання гігієни та санітарних норм, зокрема призвести до поширення інфекційних захворювань, захворювань, пов'язаних зі спекою, недоїданням» [9, с. 136].

Україна під час війни демонструє активність, розвиваючи багатосторонню дипломатію, націлену на вдосконалення моделі міграції. Разом з тим, доволі часто питання міграції обговорюються не на багатосторонніх зустрічах. Ілюстрацією такого варіанту варто назвати зустріч представників Міністерства внутрішніх справ України на рівні заступника міністра Катерини Павліченко з посадовцями Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні. Причому, подібні зустрічі вже стали традиційними за останні декілька років. Результатом такої дипломатії між МВС України і МОМ є укладений меморандум, який вже позитивно позначається на вирішенні складних питань з міграції, що виникають упродовж війни в Україні. Алессія Скіавон – голова Представництва Міжнародної організації з міграції в Україні наголосила на співпраці у рамках європейської інтеграції, Стратегії міграції. Нині вона прописана до 2025 року і уже наступного року МОМ готова долучитися до впровадження нової стратегії [10]. На нашу думку, ефективність рішень, які ухвалюються з міграційних питань, тільки б виграла за умов, якщо б в таких зустрічах брали участь представники країн Євросоюзу, до яких найчастіше переїжджають українці. Адже країни Європи напряму зацікавлені в мігрантах через демографічні проблеми, нестачу як висококваліфікованих так і низькокваліфікованих працівників [11; 12].

Перспектива розвитку багатосторонньої дипломатії для України може актуалізуватися у такому кейсі як статус третьої країни у відносинах з Європейським Союзом та країнами походження мігрантів. Він може реалізуватися після закінчення війни в Україні. Відомо, що ЄС провів законодавчу реформу у сфері міграційної політики. Завдяки цій масштабній законодавчій реформі політики ЄС щодо міграції та притулку, співпраця з третіми країнами, безумовно, консолідувалася як складовий елемент цієї політики, а її розвиток став не лише політично значущим чи адекватним, а й юридично обов'язковим [13].

Оскільки після війни Україна без міграції через брак робочої сили не зможе відновити свою економіку, то на її територію з великою вірогідністю прийдуть численні мігранти з країн Африки, Близького Сходу тощо. Саме тоді багатосторонні зустрічі між представниками ЄС, країн походження мігрантів та Україною мають врегулювати ситуацію, оскільки Україна, якщо не буде врегульована на законодавчому рівні питання статусу третьої країни, може стати транзитною країною неконтрольованої нелегальної міграції. Тому багатосторонні зустрічі представників міграційних служб, виконавчих, законодавчих структур ЄС, України в статусі третьої країни щодо міграції та притулку з відповідними представниками політико-інституційних структур країн походження мігрантів актуалізуватимуться на порядку денному.

Ще на одному важливому аспекті багатосторонньої дипломатії важливо наголосити. Вона по суті уособлює демократичний спосіб прийняття рішень. Адже односторонній

підхід завжди має асиметричний характер, що констелюється в прийнятті рішень в інтересах однієї сторони. Багатосторонність враховує інтереси і країн походження мігрантів, і країн – реципієнтів, і третіх країн. Кожна країна Європейського Союзу має свою специфіку політичної системи. Скажімо у Франції опозиція меншою мірою може впливати на прийняття рішень, тому політичні сили опозиції як правило можуть впливати на протестні настрої середовища політичної системи [15, с. 11]. В залежності від гостроти ситуації, рішення кабінету міністрів або закон, ухвалений парламентом може бути змінений на вимогу протестувальників.

У Швеції існує консенсусна модель прийняття політичних рішень. Вона ґрунтується на поетапному погодженні на різних рівнях тих законопроектів, що виносяться на обговорення, тому зазвичай, гострих конфліктів не виникає [14, с. 12]. На наш погляд, остання модель більш слухна для її реалізації з вирішення кризових питань міграції між Європою та іншими країнами. Саме на неї має орієнтуватись багатостороння дипломатія.

Одним із найяскравіших прикладів успішного застосування багатосторонньої дипломатії для подолання міграційної кризи є ухвалення Європейським Союзом у грудні 2023 року «Нового пакту про міграцію та притулок» (New Pact on Migration and Asylum). Цей документ став результатом тривалих переговорів між 27 державами-членами ЄС та Європейським парламентом і має на меті створити єдину, справедливую та ефективну систему управління міграцією в межах ЄС [16]. Основні положення передбачають: по-перше, запровадження механізму солідарності. Він дозволяє країнам-членам вибирати між прийняттям певної кількості біженців, фінансуванням їх розміщення в інших країнах або наданням фінансової підтримки для покриття витрат на міграційні процеси. По-друге, встановлюється кризова регламентація, вона конкретизована у правилах для управління надзвичайними ситуаціями, коли система притулку піддається значному навантаженню через масовий приплив мігрантів. Це включає тимчасове перебування осіб на кордоні до 20 тижнів та подовження строків утримання до 20 тижнів для осіб, чия заявка на притулок була відхилена. По-третє, удосконалено процедури прийому, реєстрації та обробки заявок на притулок, зокрема через використання біометричних даних та підвищення ефективності повернення осіб, які не мають права на перебування. По-четверте, передбачено надавати фінансову та технічну допомогу країнам походження та транзиту мігрантів, зокрема через програми розвитку та боротьбу з контрабандою людей [16].

Таким чином, політичний інститут багатосторонньої дипломатії в контексті врегулювання міграційних криз в Європі актуальний в сучасних умовах. Поляризація міжнародних відносин та зовнішньої політики країн, наростання конфліктності в дусі політичного реалізму в майбутньому спричинятимуть нові хвилі міграції із зони бойових дій. Ситуація з неконтрольованою міграцією має тенденцію до загострення в зв'язку зі зміною клімату на планеті, посухами, повеннями, голодом та іншими стихійними лихами. Оскільки ці глобальні проблеми можуть долатися спільними зусиллями країн, то політичний інститут багатосторонньої дипломатії має вдосконалювати свої норми і правила не тільки на рівні ООН і міжнародних організацій, а також на рівні транскордонної і міжрегіональної взаємодії для створення і вдосконалення нових моделей міграції, що запобігають кризовим явищам.

Список використаної літератури

1. Geddes A. International Migration and State Sovereignty in an Integrating Europe. *International Migration*. 2001. Vol. 39. № 6. PP. 21–42.

2. Angela Merkel stands by refugee policy despite security fears. *The Guardian*. 2015. 25 Nov. URL: <https://www.theguardian.com/world/2015/nov/25/angela-merkel-stands-by-refugee-policy-syria-despite-security-fears> (дата звернення: 03.05.2025).
3. Ishchenko I., Bashkeieva O., Zinukova N. Identification as an indicator of social entropy under globalization: Ukrainian Realities and International context, *Przegląd Strategiczny*. 2021. №14. P.397–416. DOI : 10.14746/ps.2021.1.24
4. Better Migration Policies Can Help Boost Prosperity in All Countries. Press Release. *The World Bank*. 2023. April 25. URL: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2023/04/25/better-migration-policies-can-help-boost-prosperity-in-all-countries> (дата звернення: 03.05.2025).
5. Maull H. Multilateralism.Variants, Potential, Constraints and Conditions for Success. *Stiftung Wissenschaft und Politik*. 2020. March 5. doi:10.18449/2020C09
6. Інтерактивна карта світу. Корисна інформація для громадян України, які планують виїжджати за кордон. *WAR.UKRAINE.UA*. 2023. URL: <https://tripadvisor.mfa.gov.ua/> (дата звернення: 04.05.2025).
7. Dodatkowe wymogi dla kandydatów z zagranicznymi dokumentami r.a. 2025/2026. *Centrum WSPARCIA DYDAKTYKI. BIURO ds. REKRUTACJI*. 2025. URL: <https://rekrutacja.uw.edu.pl/en/> (дата звернення: 04.05.2025).
8. Іщенко І.В. Міжнародний аспект синергії релігії та політики в умовах цифровізації, якісних змін середовища. *Глобальний інформаційний простір як чинник розвитку міжнародних відносин*: монографія / І.В. Іщенко, Т.О. Грачевська, В.М. Щербак, Петров П.Г., Головка І.К., Кривошеїн В.В., Ставченко С.В., Двореченська О.С., Висоцький О.Ю.; за заг. ред. І.В. Іщенка. Дніпро, 2023. С. 4–22. DOI: <https://doi.org/10.15421/342401>.
9. Іващук О. В. Економічна дипломатія України в умовах нового світового порядку: дис... докт. філос.: 292. Тернопіль, 2024, 271с. URL: [https://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/51137/1/Disertatsia\(14\).pdf](https://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/51137/1/Disertatsia(14).pdf) (дата звернення: 05.05.2025).
10. Стратегія міграції та підтримка євроінтеграції: Катерина Павліченко зустрілась із керівництвом MOM в Україні. *Урядовий портал*. 2023. 26 верес. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/strategiia-mihratsii-ta-pidtrymka-ievrointehratsii-kateryna-pavlichenko-zustrilas-iz-kerivnytstvom-mom-v-ukraini> (дата звернення: 05.05.2025).
11. Udoh E. Countries offering faster Schengen visa processing amid summer 2025 delays. *Nairametrics*. 2025. June 06. URL: <https://nairametrics.com/2025/06/06/countries-offering-faster-schengen-visa-processing-amid-summer-2025-delays/> (дата звернення: 06.05.2025).
12. Service Platform For Tourists, Migrants, Expats. *Visit World*. 2025. URL: <https://visitworld.today> (дата звернення: 06.05.2025).
13. Cooperation with third countries within the EU legislative reform on migration and asylum. *EU Immigration and Asylum Law and Policy*. 2024. Sept. 09. URL: <https://eumigrationlawblog.eu/cooperation-with-third-countries-within-the-eu-legislative-reform-on-migration-and-asylum/> (дата звернення: 07.05.2025).
14. Public Governance Monitor of Sweden. *OECD Public Governance Reviews*. 2023, Paris. 74 с. URL: <https://doi.org/10.1787/086f9b89-en> (дата звернення: 07.05.2025).
15. Garritzmman J. How much power do oppositions have? Comparing the opportunity structures of parliamentary oppositions in 21 democracies. *The Journal of Legislative Studies*. 2017. Vol. 23. Is. 1. P. 1–30. URL: <https://doi.org/10.1080/13572334.2017.1283913> (дата звернення: 09.05.2025).
16. Pact on Migration and Asylum. European Comission. *Migration and Home Affairs*. 2024. May 21. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/pact-migration-and-asylum_en (дата звернення: 09.05.2025).

MULTILATERAL DIPLOMACY AS A POLITICAL INSTITUTION TO REGULATE MIGRATION POLICY: PREVENTING AND OVERCOMING THE CRISIS IN EUROPE

Ihor Ishchenko

*Oles Honchar Dnipro National University,
Faculty of Social Sciences and International Relations, Department of International Relations
Naukovyi Ave., 72, 49010, Dnipro, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-5799-7364>*

Anastasiia Bilan

*Oles Honchar Dnipro National University,
Faculty of Social Sciences and International Relations, Department of International Relations
Naukovyi Ave., 72, 49010, Dnipro, Ukraine
<https://orcid.org/0009-0008-0885-0508>*

The article addresses a pressing issue: the political institution of multilateral diplomacy in the context of preventing and resolving migration crises in Europe. The lack of coordination between the EU's migration policy and the policies of migrants' countries of origin has had a negative impact on migrants themselves.

It is emphasized that only consolidated decisions made jointly by European countries, countries of origin, and third (transit) countries can effectively counter migration crises. Such decisions carry high legitimacy, as they are the result of collective action. The political institution of multilateral diplomacy should be evaluated through a praxeological lens, which focuses on the outcomes achieved, while acknowledging the diverse qualitative nature of the parties involved in multilateral processes — including their ideological, axiological, and other foundational differences.

The importance of the New Pact on Migration and Asylum, adopted by the EU in 2023 as a result of multilateral diplomacy, is highlighted. During wartime, Ukraine has actively cooperated with the International Organization for Migration, which has positively impacted the legal and social protection of Ukrainian migrants. It is proposed that EU countries be included more comprehensively in these negotiations, which is expected to increase the effectiveness of decisions regarding migrants. After the war, Ukraine is likely to be acquiring the status of a third country in the EU's new migration framework. The study underlines the positive prospects for the implementation of this new migration model. Despite differences in the positions of individual EU member states, the model functions as a viable political and institutional mechanism for preventing and overcoming migration crises in Europe.

It is argued that since global challenges can only be addressed through joint efforts by states, the political institution of multilateral diplomacy must continue to refine its norms and rules — not only at the level of the UN and international organizations, but also within cross-border and interregional cooperation.

Key words: political institutions, multilateral diplomacy, migration crisis, migration policy, adaptation, migration model, global challenges, legitimacy, European Union, Ukraine.

УДК 32.001.8

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.36>

НЕОІНСТИТУЦІОНАЛІЗМ ЯК МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Олег Кавецький

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

У статті проаналізовано внутрішньополітичні трансформації як складний та багатогранний процес, що охоплює зміни в політичних інститутах, системах управління, законодавстві та суспільно-політичних відносинах. Дослідження розкриває ключові фактори, що впливають на внутрішньополітичні трансформаційні процеси, зокрема економічні, соціальні, культурні та зовнішньополітичні детермінанти. Особлива увага приділяється ролі політичних акторів, інституційних структур і неформальних практик у формуванні траєкторії змін.

У цьому контексті розкрито основні характеристики неоінституціоналізму як теоретико-методологічної парадигми у сучасній політичній науці, що дає змогу досліджувати процеси внутрішньополітичних трансформацій. Виокремлено ключові наукові підходи неоінституційної теорії, що мають вагоме значення у сучасній політичній науці, інструментарій яких забезпечує глибокий аналіз складних процесів змін у політичних системах, об'єднуючи увагу до історичного розвитку, культурних аспектів та інституційної стійкості.

Досліджено та проаналізовано найбільш актуальні напрями неоінституціоналізму в контексті вивчення внутрішньополітичних трансформацій. Зокрема, оцінено методологічний потенціал неоінституціоналізму (нормативного, історичного, дискурсивного неоінституціоналізму, а також неоінституціоналізму обмеженого раціонального вибору) до вивчення внутрішньополітичних трансформацій, виявлено його переваги та пізнавальні обмеження. Обґрунтовано важливість використання методології неоінституціоналізму для дослідження внутрішньополітичних змін в Україні.

Ключові слова: неоінституціоналізм, внутрішньополітичні трансформації, політичний дискурс, політична система, «стежка залежності», обмежена раціональність, політичні процеси, демократизація.

Внутрішньополітичні трансформації є складним і багатогранним процесом зміни політичної системи, інститутів, механізмів управління та суспільно-політичних відносин у межах однієї держави, що спрямований на адаптацію до нових викликів, потреб суспільства та зовнішніх факторів. Ці трансформації охоплюють реформування законодавчої бази, зміну структури державних інститутів, перерозподіл влади між гілками урядування, а також трансформацію політичної культури та суспільних цінностей. Вони можуть відбуватися як еволюційним шляхом, засобом поступових реформи, так і революційним, засобом радикальних змін, що спричинені суспільними потрясіннями. Здебільшого внутрішньополітичні трансформації є відповіддю на внутрішні чи зовнішні виклики, яка спрямована на забезпечення політичної стабільності, підвищення ефективності державного управління або гармонізацію з демократичними стандартами та принципами.

Методологічна основа досліджень внутрішньополітичних трансформацій складається з комплексного та системного поєднання міждисциплінарних методологічних інструментів, інтегрування концепцій неолібералізму, конструктивізму та неоінституціоналізму, застосування засад транзитологічної парадигми, теорії залежності та дифузії, а

також використання змішаних методів дослідження, завдяки яким можна проаналізувати як саме відбуваються інституційні, правові і ціннісні зміни в політичних системах.

Особливе місце в методології дослідження внутрішньополітичних трансформацій займає неоінституціоналізм, який розглядає інститути як ключові елементи політичних змін, зосереджуючись на їхній структурі, нормах, правилах і взаємодії з суспільно-політичними акторами.

Неоінституціоналізм як методологічна парадигма сучасної політичної науки став предметом досліджень таких зарубіжних дослідників, як, зокрема, Дж. Марч, Й. Олсон, Д. Норт, П. ДіМаджіо, В. Пауелл, Б. Гай Пітерс, П. Холл, Р. Тейлор, В. Шмідт. Серед вітчизняних науковців увагу вивченню інституційних аспектів політичних трансформацій приділяли, зокрема, А. Колодій, А. Романюк, Н. Ротар, О. Стойко, О. Фісун, В. Гапоненко.

Становлення методологічної парадигми неоінституціоналізму є значною мірою підсумком розвитку політичної науки, зокрема в контексті критики біхевіоралізму, що, як наслідок, призвело до перегляду базових чинників суспільно-політичного життя. На нашу думку, символічно, що окремі науковці часто використовують поняття «критичний інституціоналізм» для позначення нового інституціоналізму [4, с. 190].

На противагу іншим науковим підходам, неоінституціоналізм акцентує увагу на ролі інститутів у формуванні політичних процесів і змін, а також, на відміну від старого інституціоналізму, розглядає інститути не тільки як сукупність формальних правил, таких як закони, конституції чи державні органи, а й неформальних норм, зокрема суспільних цінностей, традицій чи практик, що визначають поведінку політичних акторів і структурують динаміку політичних реформ, стабільності чи криз. У центрі неоінституціоналізму лежить ідея, що інститути створюють «правила гри», які обмежують або спрямовують дії індивідів, груп чи організацій, формуючи траєкторію політичних змін у державі. У своїй статті А. Романюк зазначає: «У неоінституціоналізмі відбулося ускладнення самого підходу, коли шляхом синтезу були критично й одночасно творчо залучені в новий інституціоналізм підходи і біхевіоралізму, і теорії раціонального вибору, а також цілої низки інших попередніх теоретичних концепцій» [4, с. 193].

А. Колодій розуміє неоінституціоналізм як нову, але консервативну за своїм змістом теорію, адже вона підтверджує правоту консерваторів у тому, що лише традиція, тяглість та поступовість створюють міцне підґрунтя для стабільного розвитку, а також вказує на наявність революціонерів, які сподіваються, що зусиллям волі, одномоментно можна народити життєздатний новий порядок на основі певного проекту [2, с. 131].

Треба зазначити, що на сучасному етапі розвитку політичної науки не існує єдиного концептуального підходу до розуміння неоінституціоналізму, а сама ця парадигма поєднує у собі часом відмінні наукові напрями. Зокрема, П. ДіМаджіо виокремлює такі три різновиди неоінституціоналізму: раціональної дії, соціально-конструктивістський та медіатованого конфлікту (*mediated-conflict neoinstitutionalism*) [5, с. 696–697]. На думку Б. Гай Пітерса, необхідно говорити про сім варіантів нового інституціоналізму: нормативний, раціонального вибору, історичний, емпіричний, дискурсивний, соціологічний (соціетальний) та інтернаціональний [6, с. 23–27]. П. Холл та Р. Тейлор виділяють три школи неоінституціоналізму: історичний, інституціоналізм раціонального вибору та соціологічний [7, с. 936]. Згідно з підходом А. Колодій, для політичної науки найактуальнішими є: соціологічний (нормативний), історичний та неоінституціоналізм обмеженого раціонального вибору [2, с. 132].

Серед згаданих підходів ми зосередимо увагу на найефективніших, на нашу думку, напрямках неоінституціоналізму з погляду вивчення внутрішньополітичних трансформа-

цій. Нормативний неоінституціоналізм є одним із таких ключових напрямів. Його основу становить, зокрема, підхід Дж. Марча та Й. Олсена, відповідно до якого дії політичних акторів визначаються ціннісно забарвленими нормами та формальними правилами інститутів [8]. У рамках дослідження трансформації політичної системи теоретичне та практичне значення нормативного неоінституціоналізму полягає насамперед у можливості дослідити зміни у суспільних нормах та цінностях, а також проаналізувати, як ці зміни впливають на легітимність існуючих інститутів і сприяють виникненню нових.

Процеси трансформації політичної системи нерідко супроводжуються виникненням нових політичних інститутів, у тім числі й неформальних, які потребують легітимації з боку суспільства. Цей підхід підкреслює важливість неформальних норм та практик, а також дає змогу пояснити чому деякі інститути залишаються стійкими навіть під тиском змін, а інші швидко трансформуються. Цінність нормативного неоінституціоналізму як методологічної основи дослідження політичних трансформацій можна зафіксувати на прикладі посткомуністичних держав Східної Європи, де під час демократизації відбулась не лише зміна політичних інститутів, а й зміна нормативних уявлень про роль держави, громадян та політичних лідерів. У контексті дослідження внутрішньополітичних змін за допомогою згаданого підходу можна проаналізувати як зміни в нормах, цінностях та формальних правилах вплинули на трансформацію політичної системи України. Зокрема, після подій Революції Гідності у 2013–2014 рр. відбулась чітка зміна у суспільних нормах і поглядах, що виражається у домінуванні європейських цінностей та демократії. Як наслідок таких трансформацій відбулась активізація громадянського суспільства, яке є невід’ємним атрибутом сучасних демократичних держав, каталізатором змін та водночас здійснює контроль за діями органів державної влади, просуваючи реформаторські ініціативи.

Історичний неоінституціоналізм, насамперед розроблена у його рамках концепція «стежки залежності» (“path dependency”), акцентує увагу на ролі історичного контексту у формуванні та трансформації політичних інститутів [2, с. 134]. П. Пірсон розкриває основні положення згаданої концепції та аналізує її пізнавальні можливості для дослідження політичних процесів, наголошуючи, що минулі рішення мають тривалі наслідки, створюючи інституційні траєкторії, які складно змінити [9]. Історичний неоінституціоналізм також акцентує увагу на критичних моментах, коли відбуваються значні зміни в політичній системі, а інституційні повтори не є неминучими. Критичний збіг обставин, кризові ситуації можуть відкрити шлях до інституційних змін нового типу [2, с. 134].

Концепція «стежки залежності» дає змогу зрозуміти механізм розвитку політичної системи України та особливості її трансформації з моменту здобуття незалежності у 1991 р. Передусім радянська спадщина у вигляді політичних та адміністративних інститутів, централізована бюрократія та слабка правова система, вплив колишніх радянських еліт встановили траєкторію розвитку, яка вплинула на подальші політичні процеси. Наслідком цього стала слабкість інституту громадянського суспільства, зокрема відсутність як нормативного врегулювання, так і фактичного розвитку неурядових організацій, побудова залежних від олігархів політичних інститутів.

Україна пережила уже декілька критичних кризових моментів, які покликані були змінити траєкторію інституційного розвитку. По-перше, події 2004 р., зокрема Помаранчева революція, Революція Гідності 2013–2014 рр. та повномасштабне вторгнення у 2022 р., продемонстрували формування нових принципів і норм у суспільстві, підкреслили перевагу європейських цінностей та висунули вимогу проведення радикальних змін у існуючій системі. Крім того, починаючи з 24 лютого 2022 р., повномасштабна військова агресія РФ впливає на функціонування державних інститутів, політичну стабільність

і демократичні процеси в країні. За цих умов виникають зміни у структурі управління, підходах до забезпечення національної безпеки й взаємодії між державними та громадськими інститутами.

Неоінституціоналізм обмеженого раціонального вибору поєднує дослідження раціональної поведінки акторів з урахуванням їхніх обмежених можливостей у прийнятті рішень [2, с. 133]. Зауважимо, що поняття обмеженої раціональності було введено у науковий обіг Г. Саймоном, який наголошував, що індивіди не завжди можуть приймати оптимальні рішення через обмеження в доступі до інформації, а також обмежені можливості самої обробки цієї інформації. Як наслідок, вони часто задовольняються «достатньо хорошим» рішенням, що відповідає їхнім мінімальним вимогам [11].

Представники цього підходу досліджують як інституційні структури впливають на поведінку політичних акторів, наголошуючи, що інститути визначають правила гри, які формують можливості та обмеження для дій акторів, зменшуючи невизначеність та допомагаючи координувати взаємодію. Зокрема, Д. Норт, концептуалізуючи інститути як правила, норми та обмеження, які структурують політичну, економічну та соціальну взаємодію, стверджує, що вони зменшують трансакційні витрати і сприяють ефективнішому функціонуванню економіки, визнаючи при цьому обмежену раціональність акторів [3, с. 11–14; 2, с. 133].

На нашу думку, неоінституціоналізм обмеженого раціонального вибору дає змогу краще зрозуміти як інститути впливають на поведінку індивідів та груп, формуючи політичні та економічні результати. Він є цінним пізнавальним інструментом для дослідження політичних трансформацій та інституційних змін у сучасному світі. Наприклад, під час аналізу реформ у державі за допомогою цього методологічного інструменту можна дослідити, як еліти використовують інститути для закріплення влади чи просування змін.

Окрему увагу треба звернути на дискурсивний неоінституціоналізм. Представники цього підходу зосереджуються на дослідженні ролі ідей, наративів і дискурсів у формуванні інститутів та їхніх змін. Зокрема, В. Шмідт стверджує, що дискурси – це не лише ідеї чи наративи, а й інтерактивні процеси, засобом яких актори комунікують, переконують і формують інституційні практики. Вона виокремлює два типи дискурсів: координаційний (взаємодія між елітами) та комунікативний (взаємодія між елітами та суспільством) [10].

У контексті дослідження внутрішньополітичних трансформацій дискурсивний неоінституціоналізм має низку переваг. Насамперед він дає змогу врахувати роль ідей у творенні інститутів, що часто ігнорується в рамках інших напрямів неоінституціоналізму. Крім того, він підкреслює динамічність інституційних змін, показуючи, як дискурси можуть швидко трансформувати політичну реальність. Зокрема, за допомогою цього підходу можна пояснити швидкі реформи в умовах кризи, коли нові ідеї отримують широку підтримку. В контексті аналізу трансформацій політичної системи України цей підхід допомагає зрозуміти, як дискурси про європейську інтеграцію, національну безпеку чи децентралізацію впливають на реформи та взаємодію між державою і суспільством.

Однак зауважимо, що використання в рамках дослідження внутрішньополітичних змін лише дискурсивного підходу може бути суб'єктивним, оскільки в більшості випадків аналіз дискурсів залежить від інтерпретації дослідником, що може мати наслідком применшення ролі матеріальних факторів. На нашу думку, для всеохопного та глибокого теоретичного розуміння причин та передумов політичних змін важливим є саме комплексне поєднання дискурсивного неоінституціоналізму з іншими методологічними інструментами.

Отже, можемо констатувати, що в контексті вивчення внутрішньополітичних трансформацій неоінституціоналізм як теоретико-методологічна основа дає змогу пояснити як

стабільність, так і зміни в політичній системі. Поєднавши різні напрями (нормативний, історичний, дискурсивний та інституціоналізм обмеженого раціонального вибору), ми отримуємо можливість врахувати широкий спектр факторів, що впливають на політичні інститути та поведінку акторів, разом із складними взаємозв'язками між формальними правилами та неформальними практиками. Наприклад, зрозуміти як неформальні практики, такі як корупція чи клієнтелізм, можуть гальмувати реформи, попри існування формальних інститутів, зокрема антикорупційних органів.

Перевагами неоінституціоналізму як концептуальної основи дослідження внутрішньополітичних трансформацій є його здатність поєднувати структурний і агентський підходи, враховувати історичний контекст і пояснювати складну взаємодію між інститутами та акторами. Він пропонує гнучкий інструментарій для аналізу різноманітних аспектів трансформацій: від демократизації до виникнення кризових явищ під час модернізації політичної системи.

Водночас цей підхід має певні пізнавальні обмеження: надмірна увага до інститутів може применшувати роль індивідуальних чи позасистемних факторів, а акцент на концепції «стежки залежності» часом ускладнює прогнозування радикальних змін. Попри це, неоінституціоналізм залишається міцною методологічною основою для дослідження внутрішньополітичних трансформацій, допомагаючи зрозуміти, як інститути формують політичну реальність і спрямовують розвиток держави. Крім того, його використання дає змогу сформулювати перспективні напрями подальших досліджень та практичних рішень у сфері політичного розвитку, зокрема в контексті переосмислення існування політичної системи України на основі нових інституційних засад з огляду на глобальні безпекові виклики, вимоги впровадження європейських стандартів і цінностей у функціонуванні усіх політичних інститутів України.

Список використаної літератури

1. Гапоненко В. Неоінституціоналізм як метод дослідження демократизації політичної системи України. *European Political and Law Discourse*. 2019. Volume 6, Issue 4. P. 38–43.
2. Колодій А. Неоінституціоналізм та його пізнавальні можливості в політичних дослідженнях. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2011. Випуск 1. С. 129–139.
3. Норт Д. Інституції, інституційні зміни та функціонування економіки / пер. з англ. І. Дзюб. Київ: Основи, 2000. 198 с.
4. Романюк А. Новий інституціоналізм та поняття інституту в політичній науці. *Вісник Львівського університету. Серія філософські науки*. 2006. Випуск 9. С. 190–199.
5. DiMaggio P. The New Institutionalisms: Avenues of Collaboration. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*. 1998. Volume 154, Issue 4. P. 696–705.
6. Guy Peters B. *Institutional Theory in Political Science. The New Institutionalism*. Fourth Edition. Cheltenham, UK; Northampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing Limited. 2019. 293 p.
7. Hall P.A., Taylor R.C.R. Political Science and the Three New Institutionalisms *Political Studies*. 1996. Volume 44, Issue 5. P. 936–957.
8. March J.G., Olsen J.P. The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life. *American Political Science Review*. 1984 Volume 78, Issue 3. P. 734–749.
9. Pierson P. Increasing Returns, Path Dependence, and the Study of Politics. *American Political Science Review*. 2000. Volume 94, Issue 2. P. 251–267.
10. Schmidt V. Discursive Institutionalism: The Explanatory Power of Ideas and Discourse. *Annual Review of Political Science*. 2008. Volume 11, Issue 1. P. 303–326.

11. Simon H.A. A Behavioral Model of Rational Choice. *The Quarterly Journal of Economics*. 1955. Volume 69, Issue 1. P. 99–118.

NEOINSTITUTIONALISM AS A METHODOLOGY FOR STUDYING DOMESTIC POLITICAL TRANSFORMATIONS

Oleh Kavetskyi

Ivan Franko National University of Lviv,

Faculty of Philosophy, Department of Theory and History of Political Science

Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine

The article analyzes internal political transformations as a complex and multifaceted process encompassing changes in political institutions, governance systems, legislation, and socio-political relations. The study reveals key factors influencing internal transformation processes, including economic, social, cultural, and foreign policy determinants. Special attention is given to the role of political actors, institutional structures, and informal practices in shaping the trajectory of change.

In this context, the main characteristics of neoinstitutionalism as a theoretical and methodological paradigm in contemporary political science are outlined, enabling the study of internal political transformation processes. The research highlights key scientific approaches of neoinstitutional theory, which hold significant importance in modern political science, providing tools for a deep analysis of complex change processes in political systems by integrating attention to historical development, cultural aspects, and institutional resilience.

The most relevant directions of neoinstitutionalism in the context of studying internal political transformations are explored and analyzed. In particular, the methodological potential of neoinstitutionalism (normative, historical, discursive neo-institutionalism, as well as neoinstitutionalism of bounded rational choice) for the study of internal political transformations is assessed, and its advantages and cognitive limitations are identified. The importance of using the methodology of neoinstitutionalism for the study of internal political changes in Ukraine is substantiated.

Key words: neoinstitutionalism, internal political transformations, political discourse, political system, “path dependency”, bounded rationality, political processes, democratization.

УДК 32.019.5:316.6:001.891

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.37>

ПОВЕДІНКОВИЙ ПІДХІД У ПОЛІТИЧНОМУ ПРОГНОЗУВАННІ: ОГЛЯД СУЧАСНИХ ПРАКТИК

Марина Калашлінська

*Відділ міжнародної співпраці,
Адміністрація міста Люблін
вул. Яна Гіласа, 3, 20-109, Польща*

У статті розглянуто сучасні підходи до використання поведінкового підходу у політичному прогнозуванні, зокрема, шляхом дослідження діяльності провідних міжнародних аналітичних центрів і платформ, які вже заявляють про впровадження поведінкових інструментів в практику прогнозування політичних процесів. Авторка звертає увагу на те, що зростаюча нестабільність та непередбачуваність актуальних політичних процесів призводить до збільшення суспільного запиту на точні та ефективні політичні прогнози, які є важливими для прийняття рішень, формування стратегій та управління ризиками, як урядами та міжнародними організаціями, так і приватно-економічним сектором та окремими людьми. В статті зазначається, що поведінковий підхід вже довів свою ефективність в різних сферах, серед яких економіка, охорона здоров'я та психологія, але цими сферами його потенціал не обмежується, тож відмічається поступова інтеграція цього підходу до політичної сфери, зокрема, до сфери політичного прогнозування. У статті розглядається діяльність аналітичних центрів, таких як Good Judgment Project, IARPA, RAND Corporation, The Behavioural Insights Team та інших організацій, які у своїй аналітичній роботі в тому чи іншому ступені звертаються до використання поведінкових підходів, між іншим шляхом врахування таких особливостей людської психіки, як когнітивні упередження, обмежена раціональність та емоційні реакції. Особлива увага приділяється таким способам зниження впливу поведінкових обмежень, як тренування прогнозистів для уникнення упереджень, post-mortem аналізи хибних прогнозів (зокрема щодо війни росії проти України), створення когнітивних профілів політичних лідерів, а також використання методів дезагрегації для підвищення точності прогнозів. Незважаючи на активне використання поведінкових інструментів у практиці політичного прогнозування, дослідження цих інструментів у сучасній політичній науці досі залишається фрагментарним та недостатньо дослідженим. Це створює дослідницьку нішу для подальших досліджень. В своїх дослідженнях авторка робить висновок, що поведінковий підхід має значний потенціал для підвищення точності стратегічних оцінок та ефективнішого управління політичними ризиками в умовах невизначеності, а також потребує подальшого розвитку міждисциплінарних підходів, й виведення досягнень політичної аналітики, когнітивної психології та поведінкових наук на більш високий узагальнено-теоретичний рівень у політичних науках.

Ключові слова: політичне прогнозування, поведінковий підхід, когнітивні упередження, обмежена раціональність, політична аналітика, політичні ризики, post-mortem аналіз.

Постановка проблеми. Висока динамічність, нестабільність та непередбачуваність сучасних політичних процесів збільшує суспільних запит на ефективні політичні прогнози, які можуть бути використані урядами, міжнародними організаціями та приватним сектором для прийняття рішень, формування стратегій та управління ризиками [1]. Водночас, досить часто політична практика демонструє відхилення від раціоналістичних моделей політики, а ретроспективні (Post-Mortem) аналізи політичних прогнозів, які не підтвердилися, демонструють, що причиною їх помилковості часто ставала недооцінка впливу емоцій, когнітивних упереджень, а також психологічних обмежень, як на поведінку

політичних лідерів, урядів і суспільств, так і на точність оцінок самих експертів [2; 3; 4; 5; 6]. Тож, наряду зі зростанням суспільного запиту на більш об'єктивні політичні прогнози, зростає також зацікавленість у врахуванні в таких прогнозах не тільки раціональних факторів та стратегічних інтересів, а також психологічних чинників, ментальних моделей, когнітивних спрощень та емоційних реакцій, що можуть істотно впливати на достовірність політичних прогнозів.

Поведінковий підхід вже зарекомендував себе в економічних і соціальних науках, зокрема в аналізі економічної поведінки [7, с. 59], дослідженнях ефективності споживчої реклами [8, с. 24], організації програм автоматичного заощадження [9, с. 1152], підвищенні податкової дисципліни [10, с. 26], у сфері охорони здоров'я, наприклад, для скорочення надмірного призначення антибіотиків лікарями [11, с. 1747] тощо. Оскільки цей підхід ґрунтується на вивченні людської поведінки, він має потенціал бути використаним і в інших сферах суспільного життя, в тому числі в сфері політичного прогнозування.

Метою статті є аналіз ступеню використання поведінкового підходу у політичному прогнозуванні, зокрема, шляхом дослідження діяльності провідних міжнародних аналітичних центрів і платформ, які вже заявляють про впровадження поведінкових інструментів в практику прогнозування політичних процесів.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що поведінковий підхід має значний потенціал для застосування у сфері політичного прогнозування та вже знаходить певне використання в діяльності окремих аналітичних центрів та спеціалізованих платформ. Водночас масштаби та системність його використання в цій сфері досі залишаються обмеженими, що відкриває перспективи для подальшого теоретичного та практичного осмислення поведінкових інструментів як важливого напрямку підвищення точності експертних оцінок та прогнозів.

Методи дослідження поєднують в собі кілька наукових підходів, в тому числі, порівняльний і системний методи, аналіз практик провідних аналітичних центрів, а також емпіричне вивчення реальних кейсів прогнозування, для комплексної оцінки можливостей та обмежень поведінкового підходу в політичному прогнозуванні.

Підставою дослідження стало використання порівняльного та системного аналізів, що дозволили порівняти між собою моделі політичного прогнозування, які використовуються аналітичними центрами та інститутами, які декларують використання поведінкового підходу в своїй аналітичній діяльності. На основі цього порівняння було виявлено переваги й обмеження різних моделей прогнозування, а також здійснено первинну оцінку їхньої ефективності шляхом аналізу публічно доступних прикладів прогнозів і аналітичних висновків, зроблених у попередні роки. Також було проаналізовано ступінь використання ними поведінкових аспектів, такі як когнітивні упередження, емоційні реакції та соціальні наративи, під час розробки політичних прогнозів. Це дозволило провести порівняння між результатами, отриманими за допомогою поведінкових і традиційних підходів, та виокремити фактори, що підвищують якість і точність прогнозування в умовах політичної невизначеності.

Ступінь дослідження проблеми. Політичне прогнозування у сфері міжнародних відносин сьогодні є одним з найбільш затребуваних напрямів аналітичної діяльності як урядових структур, так і незалежних експертних організацій. Попри те, що політичне прогнозування має глибокі історичні коріння, системні наукові дослідження, а також початок інституціоналізації цього напрямку можна віднести до періоду Холодної війни, коли прогнозування міжнародних подій стало викликати підвищену зацікавленість, як у країнах західного так і радянського блоків, що призвело до формування спеціалізованих аналітичних

структур з обох сторін [12]. У політичному прогнозуванні можна виокремити кілька напрямів, які на сьогодні досить добре досліджені. До геополітичного та стратегічного підходів належать праці Г. Дж. Макіндера, Г. Кана та А. Вінера, а також Д. Фрідмана. У межах теорії реалізму значний внесок зробили К. Н. Вольц і Д. Дж. Міршаймер. Представниками ліберального підходу є Р. О. Кеоган і Б. М. Рассетт. Теорія раціонального вибору та теорія ігор розвивались у працях Е. Даунса, Т. К. Шеллінга та Б. де Мескіти. У сфері кількісного моделювання політичних процесів варто згадати Дж. А. Голдстоуна та співавторів, а також М. Коларесі й С. Махмуда.

Поведінковий підхід до політичного прогнозування спирається на дослідження когнітивних упереджень, емоційних тригерів та обмеженої раціональності (bounded rationality), класичним дослідженням яких стала праця Р. Дж. Хойєра-молодшого [13]. Важливу роль також відігравали дослідження Ф. Тетлока [14] і Б. Меллерс [15], зокрема, в рамках Good Judgment Project. Вказані дослідження показали, що прогнози, навчені розпізнавати власні когнітивні викривлення і працювати в команді, досягають істотно вищої точності. Однак, в більшому ступені ці дослідження та рекомендації, були спрямовані на використання в практичній діяльності розвідки, безпекових структур та аналітичних центрів, водночас, у політичній науці поведінковий підхід досі залишається вивченим лише фрагментарно.

Виклад основного матеріалу. Звертаючись до питань застосування поведінкових підходів в сфері політичного прогнозування, зазначимо, що останні десятиліття відмічається зростання зацікавленості до їх використання. Ці підходи успішно інтегруються в аналітичну діяльність провідних інституцій, зокрема таких як RAND Corporation [16], Brookings Institution [17], Chatham House [18], The Behavioral Insights Team (BIT) [19], XTN Cognitive Security [20], а також низки спеціалізованих платформ прогнозування, серед яких Good Judgment Project [21] і IARPA's Forecasting Tournaments [22]. Така підвищена увага викликана, перш за все суспільним запитом у підвищенні точності експертних оцінок, щоб отримувати більш достовірні прогнози у ситуаціях політичної невизначеності, що вимагає зниження впливу когнітивних упереджень та емоційних реакцій на самих аналітиків, які мають «думати про те, як вони виносять судження та роблять висновки, а не тільки про самі судження та висновки» [13, с. 47].

Коли йдеться про використання поведінкових підходів в політичному прогнозуванні, то важливе місце тут посідає посібник «Psychology of Intelligence Analysis», створений в 1999 році директором національної розвідки Р. Дж. Хойєром-молодшим [13], який і досі є обов'язковим для вивчення всіма експертами розвідувальної спільноти США. Між іншим ці стандарти передбачають обов'язкову перевірку альтернативних гіпотез, використання структурованих технік аналізу та нейтралізацію впливу когнітивних викривлень.

Продовженням ідей, викладених в дослідженні Хойєра, стало впровадження цілої низки поведінкових проектів в сфері політичного прогнозування. Так, Good Judgment Project запровадив методики підготовки «суперпрогнозистів», які включають навчання з подолання когнітивних упереджень, дезагрегацію гіпотез та командне прогнозування [23]. Агентство передових дослідницьких проектів розвідки (IARPA) активно фінансує масштабні турніри з геополітичного прогнозування, у межах яких тестуються як статистичні, так і поведінкові моделі прогнозування [24]. Найвідомішим став проєкт ACE (Aggregative Contingent Estimation), реалізований Агентством передових дослідницьких проектів розвідки США (IARPA). У межах цього проєкту команда Good Judgment Project, під керівництвом Філіпа Тетлока та Барбари Меллерс, проводила спеціальні тренінги та навчання, що були спрямовані на подолання когнітивних упереджень у аналітиків, що

займаються політичним прогнозуванням, що призвело до суттєвого підвищення точності їх прогнозів [25].

До проведення досліджень щодо інтеграції поведінкових чинників у процеси політичного прогнозування, а також прийняття стратегічних рішень у сфері безпеки та оборони звернувся американський аналітичний центр RAND Corporation. В опублікованому в 2008 році звіті зазначається, що існує певна вірогідність прийняття політичних рішень, що стануть причиною знищення нашої планети, при цьому «якщо Земля буде знищена, то це, ймовірно, станеться помилково» [26, с. 1], констатуючи цим недосконалість людського мислення та його схильність до помилок, часами фатальних.

Надзвичайно важливим системним дослідженням того, як когнітивні упередження впливають на ухвалення політичних рішень державними службовцями та лідерами, є звіт «Behavioral Government», підготовлений Behavioural Insights Team (BIT) [27] у 2018 році на замовлення Кабінету міністрів Великої Британії. В звіті вказується, що «уряди дедалі частіше використовують поведінкові дані для розробки, вдосконалення та переоцінки своєї політики та послуг. Застосування цих даних означає, що уряди приймають більш реалістичний погляд на людську поведінку, ніж вони мали в минулому, і в результаті отримують кращі результати» [27, с. 7]. Дослідники зазначають, що політики часто схильні ігнорувати негативні сигнали або альтернативні сценарії, що може призводити до стратегічних помилок; а політичні рішення часто ухвалюються в закритих інформаційних колах, де не стимулюється критичне мислення або контраргументація [27, с. 17].

В звіті також надано низку рекомендацій, серед яких впровадження структурованих механізмів незалежної перевірки прогнозів і ризиків, наприклад, через впровадження в процес прийняття політичних рішень внутрішньогрупової опозиції, так званих «червоних команд» (Red Teaming), тобто груп, яким доручено знаходити слабкі місця в пропозиції чи системі. Оскільки, саме тоді є більше шансів на те, що критичні зауваження не будуть відкинуті люди більш схильні сприймати критику від когось, хто є частиною їхньої власної групи або хто ідентифікує себе з нею [27, с. 12].

Зазначимо, що звіт «Behavioral Government» є унікальним прикладом застосування досягнень поведінкової науки не тільки для покращення якості політичних прогнозів через підвищення якості мислення експертів, а й до зниження негативного впливу когнітивних помилок на процес прийняття політичних рішень самими політичними елітами. В зв'язку з чим цей звіт і його рекомендації є важливим інструментом політичного прогнозування.

Психологічне профілювання політичних лідерів стало важливою складовою прогнозних практик, розвиток цього напрямку пов'язаний насамперед із діяльністю Джеррольда М. Поста (Jerrold M. Post) американського психіатра, який заснував і протягом багатьох років очолював Center for the Analysis of Personality and Political Behavior у ЦРУ США [28]. Його підхід полягав у використанні клінічної психіатрії та політичної психології для розуміння мотивацій, моделей мислення та особистісних рис іноземних лідерів.

Ще одним важливим напрямом впровадження поведінкових підходів в політичному прогнозуванні є проведення експертами ретельного аналізу власних процесів прийняття рішень після того, як вони зробили неточні прогнози (Post-Mortems) [29]. В якості прикладу тут можна навести звіт Good Judgment Inc після вторгнення росії до України у 2022 році [2], в якому яскраво демонструється, як навіть підготовлені експерти можуть знизити оцінки ймовірності під впливом когнітивних упереджень. Цей рапорт спричинив хвилю Post-Mortem аналізів з боку інших інституцій, які підтверджують важливість врахування психологічних факторів у процесі прогнозування.

Висновки. Таким чином, у світовій практиці сьогодні існує цілий спектр поведінкових інструментів, які застосовуються в політичному прогнозуванні. Водночас академічна наука в цій сфері ще не повною мірою опрацювала потенціал поведінкового підходу, тож зараз більшість досліджень залишаються прикладними. Це свідчить про нагальну потребу у фундаменталізації поведінкового виміру політичного прогнозування, розширенні методології політичного аналізу з урахуванням психологічних чинників і створенні нових моделей, здатних поєднати інтуїтивне, емоційне та когнітивне виміри політичного процесу. Це створює передумови для розвитку нового напрямку в політичній науці, де буде системно опрацьовані досягнення поведінкових теорій, яке може підвищити якість прогнозування в умовах невизначеності, ескалації або нестандартних рішень. Це відкриває перспективу для подальших досліджень, які не лише уточнюють природу помилок аналітиків, а й вивчають психологічну динаміку ухвалення рішень самими об'єктами політичного прогнозування

Список використаної літератури

1. Good Judgment. *Superforecasting Case Studies* [Електронний ресурс]. – 2025. – Режим доступу: <https://goodjudgment.com/services/custom-superforecasts/#:~:text=The%20world's%20most%20innovative%20organizations,related%20risks> (дата звернення: 21.05.2025).
2. Good Judgment Inc. *Post-Mortem: Lessons Learned in Superforecasting the Russian Invasion of Ukraine* [Електронний ресурс]. – 2022. – Режим доступу: <https://goodjudgment.com/wp-content/uploads/2022/03/1570-Post-Mortem-v2.pdf> (дата звернення: 11.05.2025).
3. Canadian Global Affairs Institute. *Strategic Miscalculations Regarding Ukraine and the Failure of the Rational-Actor Model* [Електронний ресурс]. – 2022. – Режим доступу: https://www.cgai.ca/strategic_miscalculations_regarding_ukraine_and_the_failure_of_the_rational_actor_model (дата звернення: 20.05.2025).
4. Gause, F. G. *Why Middle East Studies Missed the Arab Spring: The Myth of Authoritarian Stability* / F. G. Gause // *Foreign Affairs*. – 2011. – Vol. 90. – P. 81–88. – Режим доступу: <https://www.jstor.org/stable/23039608> (дата звернення: 21.05.2025).
5. Atlantic Council. *What You Need to Know About the Chilcot Report* [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/what-you-need-to-know-about-the-chilcot-report/#:~:text=Nussabiah%20Younis%3A%20The%20Chilcot%20report,entirely%20up%20to%20the%20Americans> (дата звернення: 14.05.2025).
6. Kwoun J. *The Limits of Intuition: Army Intelligence Should Embrace Analytic Tradecraft Standards* [Електронний ресурс] / J. Kwoun // *War on the Rocks*. – 2020. – Режим доступу: <https://warontherocks.com/2020/07/the-limits-of-intuition-army-intelligence-should-embrace-analytic-tradecraft-standards/> (дата звернення: 20.05.2025).
7. Thaler R. H. [та ін.] *Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth, and Happiness* [Електронний ресурс] / R. H. Thaler, C. R. Sunstein. – New Haven : Yale University Press, 2008. – Режим доступу: <https://psycnet.apa.org/record/2008-03730-000> (дата звернення: 11.05.2025).
8. Kahneman D. *Thinking, Fast and Slow* [Електронний ресурс] / D. Kahneman. – New York : Farrar, Straus and Giroux, 2011. – Режим доступу: <https://ia600603.us.archive.org/10/items/DanielKahnemanThinkingFastAndSlow/Daniel%20Kahneman-Thinking%20Fast%20and%20Slow%20.pdf> (дата звернення: 21.05.2025).
9. Madrian B. C., & Shea D. F. The Power of Suggestion: Inertia in 401(k) Participation and Savings Behavior // *The Quarterly Journal of Economics*. – 2001. – Vol. 116, № 4. – P. 1149–1187. – DOI: <https://doi.org/10.1162/003355301753265543>

10. Hallsworth M. [та ін.] The Behavioralist as Tax Collector: Using Natural Field Experiments to Enhance Tax Compliance // *Journal of Public Economics*. – 2017. – Vol. 148. – P. 14–31. – DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2017.02.003>
11. Hallsworth M. [та ін.] Provision of social norm feedback to high prescribers of antibiotics in general practice: A pragmatic national randomised controlled trial // *The Lancet*. – 2016. – Vol. 387, № 10029. – P. 1743–1752. – DOI: [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(16\)00215-4](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(16)00215-4)
12. Welch N. CIA Cold War China Forecasting [Електронний ресурс] // ChinaTalk. – 2025. – Режим доступу: <https://www.chinatalk.media/p/the-cias-cold-war-china-forecasting> (дата звернення: 21.05.2025).
13. Heuer R. J. *Psychology of Intelligence Analysis*. Washington, DC : Central Intelligence Agency, 1999. 205 p.
14. Tetlock P. E. *Expert Political Judgment: How Good Is It? How Can We Know?* Princeton, NJ : Princeton University Press, 2005. 352 p.
15. Mellers B. [та ін.] Psychological Strategies for Winning a Geopolitical Forecasting Tournament // *Psychological Science*. 2014. Vol. 25, No. 5. P. 1106–1115. DOI: 10.1177/0956797614524255
16. RAND Corporation. *Homepage* [Електронний ресурс]. 2025. Режим доступу: <https://www.rand.org> (дата звернення: 21.05.2025).
17. Brookings Institution. *Homepage* [Електронний ресурс]. 2025. Режим доступу: <https://www.brookings.edu> (дата звернення: 21.05.2025).
18. Chatham House. *Homepage* [Електронний ресурс]. 2025. Режим доступу: <https://www.chathamhouse.org> (дата звернення: 21.05.2025).
19. The Behavioral Insights Team (BIT). *Homepage* [Електронний ресурс]. 2025. Режим доступу: <https://www.bi.team> (дата звернення: 21.05.2025).
20. XTN Cognitive Security. *Homepage* [Електронний ресурс]. 2025. Режим доступу: <https://xtncognitivesecurity.com> (дата звернення: 21.05.2025).
21. Good Judgment Project. *Homepage* [Електронний ресурс]. 2025. Режим доступу: <https://goodjudgment.com> (дата звернення: 21.05.2025).
22. IARPA's Forecasting Tournaments. *Homepage* [Електронний ресурс]. 2025. Режим доступу: <https://www.iarpa.gov> (дата звернення: 21.05.2025).
23. Good Judgment. *Superforecasting Training* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://goodjudgment.com/services/training/> (дата звернення: 21.05.2025).
24. IARPA. *Hybrid Forecasting Competition* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.iarpa.gov/research-programs/hfc> (дата звернення: 21.05.2025).
25. The Aggregative Contingent Estimation Program. *Predicting Global Events Through Crowdsourcing* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.citizenscience.gov/ace-forecasting/> (дата звернення: 18.05.2025).
26. Yudkowsky E. *Cognitive Biases Potentially Affecting Judgment of Global Risks* [Електронний ресурс] / E. Yudkowsky. – New York : Oxford University Press, 2008. – 30 p. – Режим доступу: <https://intelligence.org/files/CognitiveBiases.pdf> (дата звернення: 21.05.2025).
27. Hallsworth M. [та ін.] *Behavioural Government: Using behavioural science to improve how governments make decisions* [Електронний ресурс] / The Behavioural Insights Team. – London : Cabinet Office, 2018. – 58 p. – Режим доступу: <https://www.bi.team/publications/behavioural-government/> (дата звернення: 21.05.2025).
28. Post J. M. *The Psychological Assessment of Political Leaders: With Profiles of Saddam Hussein and Bill Clinton*. – Ann Arbor : University of Michigan Press, 2005. – 456 p. – Режим доступу: <https://press.umich.edu/Books/T/The-Psychological-Assessment-of-Political-Leaders2> (дата звернення: 24.05.2025).

29. Chang W. [та ін.] Developing Expert Political Judgment: The Impact of Training and Practice on Judgmental Accuracy in Geopolitical Forecasting Tournaments // *Judgment and Decision Making*. – 2016. – Vol. 11, No. 5. – P. 509–526.

BEHAVIORAL APPROACH IN POLITICAL FORECASTING

Maryna Kalashlinska

Lublin Municipal Office,

International Cooperation Centre

Jana Gilasa Street, 3, 20-109, Lublin, Poland

This article examines the contemporary integration of behavioral approaches into political forecasting, focusing on the activities of leading international analytical centers and platforms that have begun to incorporate behavioral tools into their predictive methodologies. The author highlights that the growing instability and unpredictability of modern political processes have significantly increased the societal demand for accurate and effective forecasts. These forecasts are essential not only for governments and international organizations but also for the private sector and individual decision-makers, enabling them to formulate strategies and manage political risks.

Although behavioral science has already proven its utility in fields such as economics, public health, and psychology, its potential extends beyond these domains. The article underscores the gradual incorporation of behavioral insights into political analysis and, more specifically, into political forecasting. It explores the practices of institutions such as the Good Judgment Project, IARPA, RAND Corporation, the Behavioural Insights Team, and others, which have embraced behavioral concepts. These include attention to cognitive biases, bounded rationality, and emotional drivers that influence both political actors and analysts.

Special emphasis is placed on mechanisms designed to mitigate the effects of behavioral limitations, such as training forecasters to recognize and counteract cognitive biases, conducting post-mortem evaluations of failed predictions (e.g., regarding Russia's war against Ukraine), building cognitive profiles of political leaders, and applying disaggregation methods to enhance forecast accuracy.

Despite their increasing use in practice, behavioral forecasting tools remain underexplored in political science as a theoretical and systematic research area. This creates a notable gap and a promising research niche. The author concludes that behavioral approaches have considerable potential to improve the accuracy of strategic assessments and enhance risk management under conditions of political uncertainty. Further interdisciplinary development is necessary to bring the insights of political analysis, cognitive psychology, and behavioral science into broader theoretical synthesis within the political science discipline.

Key words: political forecasting, behavioral approach, cognitive biases, bounded rationality, political analysis, political risks, post-mortem analysis.

УДК 323:342.9:519

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.38>

СТРАТЕГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ ТА ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНЕ УПРАВЛІННЯ: ПІДХОДИ ДО ВЗАЄМОДІЇ В ДЕМОКРАТИЧНОМУ ОРГАНІЗАЦІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Андрій Ковальов

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
кафедра політології*

вул. Володимирська, 60, 01033, м. Київ, Україна

Розглядаються сучасні стратегічні комунікації, які виступають дієвим інструментом просування позицій і точок зору, які можуть змінювати баланс сил у світовому військово-політичному просторі. Вивчено особливості формування зваженої та цілеспрямованої системи взаємної координації дій між структурою військово-політичного управління та стратегічного інформування. Встановлено, що значення концепту військово-політичної комунікації має охоплювати інституційне середовище вироблення й публічної презентації релевантної військової інформації. Виявлено, що інформування аудиторій на стратегічному рівні включає ознайомлення вищих військових та цивільних посадовців з доктринальними положеннями ведення військових дій. З'ясовано, що стратегічні коментарі, візії та оцінки, запропоновані в рамках публічної та непублічної військово-управлінської діяльності, позитивно впливають на рівень взаємодії військових та цивільних структур стратегічної комунікації. У статті застосовуються фахові методичні засоби сучасних політологічних досліджень. Зокрема, системний підхід описує послідовність комунікаційних взаємодій в умовах розвитку сучасних цифрових технологій. Інституційний аналіз визначає компоненти оптимальної системи стратегічних комунікацій. З'ясовано, що гнучкість вироблення рішень та відкритість обговорень є ознакою демократичної військово-політичної культури. Увага приділяється комунікативності в трансформаціях військово-політичної комунікації, що говорить перш за все про персональну спрямованість (адресність) повідомлень. Встановлено, що тотальна інформатизація суспільства та висока поінформованість громадян вимагають від військово-політичної комунікації можливості мати значну серйозну перевагу в оперативності та новизні. Виявлено, що трансформаційні процеси охоплюють мову спілкування та форматність медіаповідомлень військово-політичної комунікації. Розкрито значення контролю над інформацією та встановлення приязних відносин з аудиторією, які вимагають гнучкості підходів та різноманіття прийомів поширення інформації. Обґрунтовано потребу в утворенні особливого інституційного кластеру військово-політичної комунікації, який буде підтримувати постійну взаємодію між «страткомами» та публічними військовими комунікаторами.

Ключові слова: стратегічні комунікації, військове управління, військова політика, військова інформація, комунікаційні операції, координація, взаємодія.

Вступ. Наявність профільних підрозділів, які відповідають за інформаційну політику сучасних держав є відповіддю на виклики цифровізації та інформаційної активності громадян. Сучасні стратегічні комунікації («StratCom») виступають дієвим інструментом просування позицій і точок зору, які можуть змінювати баланс сил у світовому військово-політичному просторі.

Водночас військово-політичний менеджмент в деяких аспектах перебуває на рівні традиційних відомчих інтересів та завдань, які сформувалися ще в «доцифрову» добу. На порядку денному розвитку демократичних держав стоїть формування зваженої та цілеспрямованої системи взаємної координації дій між структурами військово-політичного

управління та стратегічного інформування. Вона має охоплювати спільне вироблення стратегічного комунікаційного задуму. Цей задум, з одного боку, виходить за межі стратегій політичних PR та політичних технологій, а з іншого боку – виступає більш широкою формою діяльності, ніж просто дезінформація та психологічний тиск на супротивника для забезпечення операцій на полі бою. Відповідно концепт військово-політичної комунікації має охоплювати інституційне середовище вироблення й публічної презентації релевантної військової інформації. Також він має окреслювати нові функціональні межі для інституцій (органів) стратегічного комунікування та демократичної публічної поведінки військових посадовців. Цей аспект є вкрай актуальним для сучасної України, оскільки він забезпечує зусилля з трансформації військового управління України в напрямку відповідності стандартам євроатлантичної інтеграції.

Аналіз публікацій. Сучасні зарубіжні науковці, зокрема М. Назрі, визначають комунікаційні якості військового лідерства, використовуючи систематичні огляди [7]. А. Помер, С. Мунігала, К. Коулз проаналізували реакцію міністерства оборони США на пандемію COVID-19 [10]. Згідно з Ж. Гонсалесом та С. Менедез гендерна нерівність у військовій службі виявляє постійні перешкоди для інтеграції жінок [4]. Ці дослідження підкреслюють необхідність адаптивної політики для вирішення стратегічних викликів військово-цивільної взаємодії в умовах демократії.

Метою статті є з'ясування напрямків координації військово-політичного управління та програм стратегічних комунікацій в сучасних мінливих умовах кризових викликів. Завданням статті є встановлення оптимальних інституційних рамок для інтеграції військового та комунікаційного середовища.

Основний зміст. Визначення стратегічних комунікацій варіюється залежно від дисциплінарної належності дослідника. Водночас дедалі більшого поширення набуває функціональне визначення. Зокрема, аналітик Корпорації RAND Крістофер Пол констатує розпливчастість консенсусу щодо терміну «стратегічна комунікація». При цьому всі знають, про що йдеться, і знають, що це важливо. Це сприйняття взаємного значення в певному сенсі правильне, але відсутність точного та узгодженого лексикону перешкоджає глибшому спільному розумінню проблем та ускладнює визначення конкретних питань і рішень у цій сфері. Рішення просте: коли йдеться про стратегічну комунікацію, кажіть те, що ви маєте на увазі [9].

Інформування аудиторій на стратегічному рівні включає ознайомлення вищих військових та цивільних посадовців з доктринальними положеннями ведення військових дій. Крім того, наголошується на майбутніх змінах у підходах щодо поширення військової інформації. Однією з таких форм у євроатлантичній спільноті є публікація та поширення стратегічних бюлетенів з різними рівнями компетенції адресатів. Як свідчать «Стратегічні коментарі», видані навесні 2024 року Центром розвитку, концепцій та доктрин (який з 1 липня 2024 р. перетворився на нову організацію під назвою «Майбутнє оборони»), Міністерство оборони Великої Британії доручило Глобальному стратегічному партнерству (GSP) підготувати серію аргументативних есе, адресованих високопосадовцям та особам, які приймають рішення. Вони висвітлюють низку стратегічних питань, що стосуються Великої Британії, НАТО, Китаю, Росії, Північної Кореї та Ірану, і мають на меті стимулювати роздуми, подальше мислення та обговорення в Міністерстві оборони Великої Британії та ширшій оборонній спільноті [11].

Стратегічні коментарі, візії та оцінки, запропоновані в рамках військово-управлінської діяльності, позитивно впливають на рівень взаємодії військових та цивільних структур в рамках забезпечення стратегічної комунікації. У сучасних США та інших країнах

НАТО можливість дискусії та обговорення ключових моментів також є ознакою свідомого та раціонального підходу для розбудови системи військово-політичної комунікації. При цьому стратегічні коментарі як збірник передбачень та прогнозів відрізняються від типового звіту Корпорації RAND, оскільки вони не ґрунтуються на оригінальних дослідженнях RAND і не мають на меті представити нові висновки, засновані на емпіричних даних [11].

Застосування «жанру есе» на рівні вироблення стратегічної комунікаційних і військових рішень говорить про творчий підхід та генерацію ідей на рівні військових еліт. Гнучкий спосіб вироблення рішень та відкритість обговорень є ознакою демократичної військово-політичної культури. У збірці експертних коментарів, спрямованих на стимулювання дебатів та обговорень, читачам рекомендується враховувати суб'єктивний характер цих есе. Вони хоча й є обґрунтованими коментарями, не базуються на емпіричних дослідженнях. Отже, висловлені погляди є виключно поглядами авторів і не відображають висновків дослідження чи поглядів RAND. Аналогічно, есе не відображають офіційних рекомендацій чи позиції Міністерства оборони Великої Британії чи уряду Його Величності [11].

Організаційні принципи залучення урядових інститутів та організацій до стратегічних військових комунікацій ґрунтуються на досвіді позитивної військово-цивільної співпраці. Водночас аналітики наголошують на необхідності різних адаптивних підходів до визначення ключових процесів інформаційно-комунікаційної діяльності. До прикладу, К. Пол стверджує, що деякі прихильники наголошують на коректності поняття «трансляції», інші – на понятті «залучення». Трансляція – це традиційне комунікаційне повідомлення. Його колишній заступник державного секретаря з питань публічної дипломатії та зв'язків з громадськістю Джеймс Глассман назвав «великим мегафонним підходом» до публічної дипломатії. Якщо ми висловимо наше повідомлення голосніше та чіткіше, на більшій кількості каналів, «вони» зрозуміють, і стратегічна комунікація буде успішною [8].

Трансформація організаційних принципів військово-політичних комунікацій відбувається через діджитальні умови поширення інформації. Вони означають, що військова інформація поширюється миттєво, залишається в Інтернеті назавжди та може переосмислюватися й оцінюватися непрофільними суб'єктами аналізу та випадковими свідками подій. К. Пол звертає увагу на бажаний для військових рівень контролю над стратегічними повідомленнями. На одному полюсі знаходиться бажання повного контролю над інформацією, яке повертає нас до іншої технологічної ери, епохи до масової інформації та соціальних мереж. З цієї точки зору, теми та повідомлення розробляються централізовано, і всі представники уряду точно дотримуються затверджених тез для обговорення [8].

Наголос на комунікативності в трансформаціях військово-політичної комунікації говорить перш за все про персональну спрямованість (адресність) повідомлень. Ідеться не лише про зміст інформації, а й про спроможність реципієнта її сприйняти. К. Пол переконливо доводить, що «дії говорять голосніше за слова». Ця істина є абсолютно важливою для ефективної конструкції стратегічної комунікації. Будь-яка реалізація стратегічної комунікації, яка включає лише традиційну комунікацію, таку як обмін повідомленнями, прес-релізи, зв'язки зі ЗМІ тощо, практично приречена на провал. Це стосується навіть нетрадиційних медіа, таких як Інтернет-медіа, або інші технології та індивідуальна взаємодія. Для того, аби бути успішною, стратегічна комунікація повинна включати комунікативний контент та сигнали дій, зображень та політики [8].

Трансформація військово-політичної комунікації пов'язана також з удосконаленням та уточненням класичних понять стратегічної комунікації які вони еволюціонують від поширення до діалогу взаємодії та глибинного емотивного сприйняття. Це мають

враховувати як «профільні» військові комунікатори, так і їх цивільні партнери. Експертка Е. Голдман слушно вказує, що стратегічна комунікація – це стратегія сприйняття. Це масування інформації, ідей та дій для узгодження сприйняття ключових аудиторій з нашими політичними цілями. Означене досягається шляхом синхронізованого поширення інформації, ідей та дій протягом певного часу за допомогою засобів та контенту, які адаптовані для численних та різноманітних аудиторій. Це більш стисле визначення, яке дозволяє розпочати розробку структури та доктрини для ефективної стратегічної комунікації. Воно підкреслює той факт, що не вся комунікація є стратегічною [3].

Також особливо актуальним для сучасної України (див.: «Стратегія публічної дипломатії Міністерства закордонних справ України 2021–2025» [1]) є зауваження Е. Голдман, згідно з яким комунікація є стратегічною, коли сфера комунікаційної діяльності спрямована на численну та різноманітну аудиторію (а не на загальну чи конкретну); коли вона відбувається безперервно в часі (а не є дискретною в один момент часу); коли комунікація орієнтована на одержувача або адаптована для придатності до аудиторій (а не на відправника); і коли слова та дії об'єднуються для просування політичних цілей [3].

Диференціація інформаційних і комунікаційних потоків в рамках військово-комунікації також є предметом обговорень в дискурсі щодо трансформації стратегічних і військових комунікаційних обмінів. Тотальна інформатизація суспільства та поінформованість громадян вимагають від військово-політичної комунікації можливості мати значну серйозну перевагу в оперативності та новизні [5]. Також актуалізується питання асиметричної комунікації в умовах переповнення інформаційного простору [6, р. 136]. З цього приводу Емілі Голдман ще в 2006 році зазначила, що ми живемо у світі, де інформації вистачає, навіть у віддалених місцях. Коли інформацію було важко отримати та розповсюдити, стратегічна комунікація залежала від контролю її передачі. Тепер, коли інформація доступна у важкодоступних районах, що перебувають під контролем противника, стратегічна комунікація залежатиме від довіри до посланця. Те, що робить посланця вартим довіри, може відрізнитися залежно від суспільства та культури. Це, ймовірно, залежить від когнітивних та соціальних переконань так само, як і від правдивості змісту повідомлення [3].

Спілкування з аудиторією на одній мові, навіть за умов наявності чітких посадових ролей, робить систему військово-політичної комунікації сприятливим середовищем для уникнення антагонізму між офіційною та неофіційною інформацією. Також трансформаційні процеси охоплюють мову спілкування та форматність медіаповідомлень. Згідно з відомою американською вченою, найбільш процвітаючі корпорації розуміють, що виклики у сфері зв'язків з громадськістю змінюються зі зростанням їхньої фірми. Аналогічно, проблеми стратегічної комунікації для держав змінюються, коли вони стають більш могутніми та процвітаючими. З іншого боку, претенденти зазвичай використовують наступальну, активну стратегічну комунікацію, щоб встановити довіру до виборців та дискредитувати своїх супротивників. В результаті лідери США часто опиняються в обороні та схильні використовувати стратегічну комунікацію реактивно. Лідери США можуть і повинні використовувати наступальну стратегічну комунікацію, а також оборонну стратегічну комунікацію [3].

Таким чином, трансформації військово-політичної комунікації на сьогодні збувають хвилю обговорень як академічних фахівців, так і посадовців-практиків. Вимоги контролю над стратегічною військовою інформацією та встановлення приязних відносин з аудиторією вимагають гнучкості підходів та різноманіття прийомів поширення інформації. Водночас незмінним залишається лідерство і першість в якості, яку уряди і суспільства вимагають від системи військово-політичної комунікації.

Висновки. Таким чином, стратегічні комунікації розв'язують військово-політичні завдання на основі комунікаційного впливу на аудиторію. Попри етичні запобіжники, які ґрунтуються традиціями демократичного суспільства та його цінностями, маніпулятивний аспект у стратегічному комунікуванні завжди присутній. Відповідно сутність взаємодії з військово-політичною організацією кожної держави окреслюється як набуття функціональними завданнями стратегічних комунікацій військової тематики та відповідності конкретним інтересам і завданням військового управління.

На цьому шляху існує безліч бар'єрів і перешкод, при цьому серед основних – різна культура управління. У випадку структур стратегічних комунікацій існують центри, які здійснюють виробництво контенту та інформаційно-аналітичне забезпечення комунікаційних операцій на горизонтальній та мережній в основі. Суть військового управління полягає в бюрократичному та ієрархічному принципі організації. Однак, цифрова доба вносить істотні корективи та змушує військове керівництво змінювати підходи.

Для сучасної України найважливішим завданням є розбудова особливого інституційного кластеру військово-політичної комунікації, який буде охоплювати постійну взаємодію між «страткомками» та публічними військовими комунікаторами. Вони будуть узгоджувати програму військово-політичних меседжів та планувати військово-інформаційну політику на тривалий період. Також будуть здійснюватися креативні військово-комунікаційні операції на глобальному рівні. Ці перспективи належить розглянути в наших подальших наукових розробках.

Список використаної літератури

1. Стратегія публічної дипломатії Міністерства закордонних справ України 2021–2025 : затв. Наказом Міністерства зовнішніх справ від 24.03.2021. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/%2Fpublic-diplomacystrategy.pdf>. (дата звернення: 18.01.2025).
2. Ecklund M. V. Strategic Communications: How to Make it Work? *IOSphere*. Fall. 2005. 8–12.
3. Goldman E. Strategic Communication: A Tool for Asymmetric Warfare. *Small Wars Journal*. October 6. 2007. 5–9.
4. Gonçalves dos Reis J. C., Menezes S. Gender Inequalities in the Military Service: A Systematic Literature Review. *Sexuality & Culture*. June 2020. URL: DOI:10.1007/s12119-019-09662-y
5. Headquarters Department of the Army. Information Operation: Doctrine, Tactics, Techniques, and Procedures. Washington, D.C., FM 3–13 (FM 100-6). November 2003. 1–5.
6. Monroe E. Price Strategic communication in asymmetric conflict. *Dynamics of Asymmetric Conflict*. October 2013.6(1–3):135–152.
7. Nazri M. Military leadership: A systematic literature review. *International Journal of Business and Management*. 2019. 3(2):1–15.
8. Paul Ch. Getting Better at Strategic Communication. URL: <https://www.rand.org/pubs/testimonies/CT366.html>
9. Paul Ch. Strategic Communication Is Vague. URL: https://www.rand.org/pubs/external_publications/EP201000112.html
10. Pomer A., Munigala S., Coles C.L. et al. The response of the Military Health System (MHS) to the COVID-19 pandemic: a summary of findings from MHS reviews. *Health Research Policy and Systems*. 22, 5 (2024). URL: <https://doi.org/10.1186/s12961-023-01093-4>
11. Strategic Commentaries. Essays about the UK, NATO, China, Russia, North Korea and Iran. Edited by J. Parakilas, A. Honich. URL: <https://www.rand.org/pubs/perspectives/PEA3655-1.html>

STRATEGIC COMMUNICATIONS AND MILITARY-POLITICAL MANAGEMENT: APPROACHES TO INTERACTION IN DEMOCRATIC ORGANIZATIONAL ENVIRONMENT

Andrii Kovalyov

Taras Shevchenko National University of Kyiv,

Department of Political Science

Volodymyrska Ave., 1, 03058, Kyiv, Ukraine

Contemporary strategic communications are considered, which act as an effective tool for promoting positions and points of view, which can change the balance of power in the global military-political space. The features of the formation of a balanced and purposeful system of mutual coordination of actions between the structure of military-political management and strategic information are studied. It is established that the meaning of the concept of military-political communication should encompass the institutional environment of the production and public presentation of relevant military information. It was found that informing audiences at the strategic level includes familiarizing senior military and civilian officials with the doctrinal provisions of conducting military operations. It was found that strategic comments, visions and assessments proposed within the framework of public and non-public military management activities have a positive impact on the level of interaction between military and civilian structures of strategic communication. The article uses professional methodological tools of modern political science. In particular, the systemic approach describes the sequence of communication interactions in the conditions of the development of modern digital technologies. Institutional analysis determines the components of the optimal system of strategic communications.

It was found that flexibility in decision-making and openness of discussions are a sign of a democratic military-political culture. Attention is paid to communicativeness in the transformations of military-political communication, which speaks primarily about the personal focus (addressability) of messages. It is established that the total informatization of society and high awareness of citizens require military-political communication to have a significant serious advantage in efficiency and novelty. It is revealed that transformational processes cover the language of communication and the format of media messages of military-political communication. The importance of control over information and the establishment of friendly relations with the audience, which require flexibility of approaches and a variety of methods of information dissemination, is revealed. The need for the formation of a special institutional cluster of military-political communication, which will support constant interaction between “strategic communications” and public military communicators is substantiated.

Key words: strategic communications, military management, military policy, military information, communication operations, coordination, interaction.

УДК 321.64:316.75

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.39>

ТОКСИЧНА ЛОЯЛЬНІСТЬ: КУЛЬТ ВОЖДЯ ЯК ЧИННИК ЗАНЕПАДУ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ

Тетяна Костюк

*Київський столичний університет імені Бориса Грінченка,
факультет суспільно-гуманітарних наук, кафедра політології та соціології
вул. Левка Лук'яненка, 13-Б, 04212, м. Київ, Україна*

Олена Іщенко

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет, кафедра філософії гуманітарних наук
вул. Володимирська, 60, 01033, м. Київ, Україна*

Вікторія Пугач

*незалежний дослідник
вул. Степана Рудницького, 5, 03195, м. Київ, Україна*

Елітологічна тематика є однією з магістральних дослідницьких напрямків політичної науки. Дослідження еліт дає змогу глибше зрозуміти логіку політичних процесів та явищ, відіграє важливу роль у розкритті природи політичного лідерства, в тому числі феномену культу вождя як крайньої форми персоналізованої політичної влади. Під певним кутом зору, автори даної статті аналізують процес деструктивної трансформації політичної еліти. В цьому контексті основний наголос робиться на взаємозв'язку між культовими практиками та деградацією політичної еліти. Стверджується, що абсолютна лояльність політичного оточення лідера стає каталізатором формування культу вождя та інституалізації персоналістського політичного режиму, атрибутивними характеристиками якого є монополізація прийняття рішень, владно-політичне свавілля, сервільність політичної еліти. Автори статті підкреслюють, що імператив абсолютної лояльності, який домінує в умовах персоналістського політичного режиму, нормує практики, пов'язані з критичним зниженням якості політичної еліти, її владно-управлінського та творчого потенціалу. В результаті, цінність політичної еліти визначається її лояльністю до вождя. Останній вбачає в ній виключно провідника своєї волі, впливу та політики. За таких обставин, політична еліта прагне презентувати себе як політично безпечну для вождя групу, уникаючи будь-якого конфлікту та дисонансу з його волею і тим самим вона деградує від «правлячого класу» до «обслуговуючого класу», функціональне призначення якого полягає у легітимації волі вождя. В цьому, на думку авторів статті, має прояв одна з деструктивних форм діяльності політичної еліти з точки зору її справжньої природи та покликання.

Стаття демонструє, що в умовах персоналістського режиму лояльність, як важлива політична чеснота набуває соціально злякисного характеру, наслідком якої є «спотворена політична еліта», головною умовою існування та модусом політичного буття якої стає гіпертрофована лояльність й беззастережна відданість вождю.

Ключові слова: абсолютна лояльність, культ вождя, культові практики, персоналістський режим, політична влада, політична еліта.

Постановка проблеми. Проблема політичної еліти належить до переліку найбільш дискусійних і водночас фундаментальних у політичній науці, адже будь-яке суспільство, досягнувши певного рівня розвитку, має правлячу меншість, яка «виконує усі політичні

функції, монополізує владу та користується перевагами, які надає влада»; саме в руках цієї меншості впливових осіб, яким, добровільно чи недобровільно, підпорядковується більшість, знаходиться управління державою [1, с. 50]. Як відомо, засновники теорії еліт (В. Парето, Г. Моска, Р. Міхельс) заперечували можливість егалітарних та цілком демократичних суспільств, вважаючи це ілюзією та ідеологічним мрійництвом. Особливо категоричним був представник італійської школи елітизму В. Парето, який засуджував демократію як шахрайську «нісенітницю» [2, с. 11] та з великою недовірою і пересторогою ставився до масової політичної участі. Показовим, в цьому контексті, є фрагмент дискусії В. Парето з британським філософом Дж. С. Міллем, в межах якої італієць вказує на наявність протиріччя у прагненні Мілля передати політичну владу «найбільшій кількості» та одночасному захисті «свободи», яка несумісна з упередженнями, почуттями та інтересами цієї «найбільшої кількості». Усвідомлення цього протиріччя, на переконання Парето, дало б змогу Міллю «передбачити, що свобода, якою він її уявляв, поступово занепадатиме, оскільки суперечитиме рушійним мотивам класу, що мав стати правлячим» [3, с. 194–195]. В результаті, склалося конвенційне академічне уявлення про засновників елітарної теорії, як вкрай консервативних, антидемократичних представників політичної науки, які виступали за обмеження участі народних мас у політиці. Втім, на переконання деяких сучасних науковців, елітологічні дослідження В. Парето, Г. Моска та Р. Міхельса були спрямовані проти плутократії, націлені на спростування ідеї виборів як прояву народного суверенітету, що сприяють демократії. Кожен з них аналізував різні аспекти представницької політики, щоб виявити, як вибори посилюють домінування еліти над більшістю. Такі процедури, на їх думку, не забезпечують ані інтересів більшості, ані адекватного обмеження влади лідерів. Так, В. Парето наголошував на зв'язку між правлячою та неправлячою елітами, тим самим демонструючи наявність залежності політиків, зумовлену парламентськими виборами, від фінансових та військових елітарних кіл. У свою чергу Г. Моска детально проаналізував використання правлячою меншістю представницьких інституцій для розширення свого доступу до збагачення і, як наслідок, консолідації своєї влади, легітимізуючи це «демократичним» фасадом. Натомість Р. Міхельс на підставі ретельного дослідження структури політичних партій, доходить обґрунтованого висновку про обов'язковість плутократичного характеру організації для просування своїх політичних програм та платформ, що унеможливило егалітарний розподіл ресурсів й влади [4, с. 7].

Безумовно, з моменту появи теорії еліт, елітоцентричне розуміння політики та суспільства зазнало помітних змін й вдосконалення. За спостереженнями австралійського соціолога польського походження Я. Пакульські, концепції еліт стали більш нейтральними, в межах яких політичні еліти визначаються як мережа окремих осіб, невеликих, відносно згуртованих та стабільних груп, які мають значну владу щодо прийняття рішень. Крім цього, основні положення класичної теорії еліт були узагальнені і зведені до наступних тез: (1) в усіх великих суспільствах, особливо в сучасних національних державах, влада зосереджена на верхівці організаційної ієрархії в руках еліт; (2) у таких суспільствах влада переважно передається зверху вниз; (3) у всіх великих суспільствах основні соціально-політичні процеси та їх наслідки, зокрема тип політичного режиму, детермінуються характеристиками і діями еліт. Подібне узагальнення, стверджує Я. Пакульські, сприяє звільненню теорії еліт від низки сумнівних концептуальних припущень та ідеологічної забарвленості, що підвищує її переконливість [2, с. 12–13]. Між тим, незважаючи на відсутність дефіциту уваги до феномену політичної еліти з боку дослідників, наявність цілого масиву наукових праць, які охоплюють різноманітні аспекти процесів формування, функціонування, механізму рекрутування й зміни політичної еліти, її структури, атрибутивних характеристик, на

периферії наукового інтересу залишається низка проблемних питань, пов'язаних з деградацією політичної еліти, втрати нею суб'єктності та зростання дисфункціональних явищ. В рамках даного виміру елітологічного дослідження особливої наукової актуальності та практичної значущості набуває питання деструкції політичної еліти, що обумовлена надмірною персоналізацією політичної влади. Отже, мета даної статті полягає у дослідженні впливу культових практик на процес деструктивної трансформації політичної еліти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний елітологічний дискурс представлений широким спектром наукових доробків, в межах яких досліджуються найрізноманітніші аспекти, пов'язані з ревізією класичних елітарних концепцій, процесами транснаціоналізації політичної еліти, її функціонального призначення в сучасному світі. Останніми роками спостерігається помітне зростання академічного інтересу до процесів елітної трансформації в контексті посилення популістських тенденцій й деградації ліберально-демократичних процедур та інституцій. Так, зокрема, американська дослідниця Н. Піано, на підставі аналізу класичної теорії еліти, висуває альтернативну думку, згідно з якою основною метою «теоретиків еліти» (Г. Моска, В. Парето, Р. Міхельс) було обґрунтування необхідності стримування плутократії в епоху масової політики. Американські науковці С. Левіцькі, Д. Зіблатт проблему політичної еліти та політичного лідерства розглядають в контексті існування реальної загрози перетворення США з «лабораторії демократії» на «лабораторію авторитаризму». Окремим сегментом елітологічних досліджень є ряд наукових розвідок, які присвячені деструктивному лідерству. Різнманітні аспекти даної проблеми презентовані у працях американських дослідників Н. Кох, Ч. Кребтрі, Х. Л. Керна, Х. Маркеса, канадських науковців Д. Л. Полхус, К. М. Вільямса та інших.

Елітологічна проблематика у вітчизняній політичній науці представлена науковими працями таких українських дослідників, як М. Головатий, Д. Горбач, М. Козловець, Л. Кочубей, О. Науменко та багатьох інших.

Виклад основного матеріалу дослідження. Характерологічною особливістю персоналізації політичної влади є зростання ролі та вагомості окремого політичного актора порівняно з колективним політичним суб'єктом. Крайнім проявом персоналізації політичної влади є культ вождя, притаманний здебільшого недемократичним політичним режимам, хоча «ембріональні культи існують навіть у відносно відкритих, демократичних політичних системах» [5, с. 7]. Так, до прикладу, під час виборчої кампанії 2013 р. у Німеччині значний політичний резонанс та обурення з боку опозиційних сил викликав передвиборчий плакат площею 2400 кв.м., на якому крупним планом було зображено характерний жест канцлерки Німеччини – так званий «ромб/діамант Меркель» – із написом: «Німеччина в надійних руках». Опоненти звинуватили правлячу партію і особисто А. Меркель у створенні «культу особистості», зокрема один із функціонерів СДПН заявив, що плакат відображає «жахливий культ особистості». В свою чергу, німецький професор О. Нідермаєр наголосив, що Меркель перетворюється на ікону, коментуючи заяву ХДС про те, що гігантське зображення рук репрезентує її «як матір нації, яка бере Німеччину за руку і веде її через кризу» [6]. На думку багатьох дослідників, культові практики мають місце і у політичному житті найбільшої демократії світу – Індії. Зокрема, сучасний індійський історик Р. Гуха зазначає, що з травня 2014 р. і правляча партія, і уряд перебувають у полоні бажань, а іноді і примх однієї людини – прем'єр-міністра Індії Н. Моді. Навколо Моді створено надзвичайний культ особи, що має прояв як у державній, так і партійній пропаганді, у похвальних панегіриках преси, у захопленні його реформаторством з боку провідних підприємців, знаменитостей та спортивних зірок Індії. В якості ілюстрації, індійський дослідник наводить слова судді Верховного суду А. Мішра, який у 2020 р. заявив, що Моді є «міжнародно

визнаним провидцем», «універсальним генієм», який «мислить глобально, а діє локально». Навіть вказується і на те, що громадяни Індії вакцинуючись проти COVID-19 отримували сертифікати з фотографією прем'єр-міністра Моді. Так, за словами Р. Гуха, культ Моді призвів до послаблення, якщо не до знищення, п'яти ключових інституцій, які покликані запобігати персоналізації політичної влади та зростанню авторитаризму [7]. Сьогодні більшість аналітиків, експертів дотримуються думки, що нинішній президент США Д. Трамп виявляє риси, притаманні культовому лідеру. Власне і сам Трамп неодноразово це визнавав, коли, наприклад, на одному з передвиборчих мітингів заявив, що міг би «стати посеред 5-ї авеню та вистрілити в когось», не втративши при цьому підтримки виборців [8].

Найбільш часто феномен «культ вождя» пояснюється нарцисизмом й манією величчя лідера. Наприклад, соціальний психолог Е. Фромм, звертаючись до особи Й. Сталіна як прикладу «психічного та фізичного садизму», підкреслював його «бажання показати людям, що він має абсолютну владу та контроль над ними... має владу Бога над життям і смертю, силу природи – створювати і знищувати, завдавати болю й зіцлювати» [9, с. 288]. Американський професор психоаналізу В. Лангер, автор доповіді «Психологічний аналіз А. Гітлера» (1943), яка впродовж тридцяти років була під грифом «секретно», наголошував, що Гітлер вірить у власну величчя, він переконаний у тому, що його послало Провидіння виконати певну місію [10]. Разом з тим, слід наголосити, що наявність відповідних рис у політичного лідера не може розглядатися як самодостатня умова виникнення культу вождя. Формування та утвердження останнього потребує лояльності, яка має партикуляристський характер і спрямована виключно на конкретну особу – лідера. В цьому аспекті досить репрезентативним є приклад політичного, державного діяча Веймарської республіки та Третього Райху А. Гітлера, у якого, за словами британського історика Я. Кершоу, у 1920-х рр. увявлення про самого себе ще було досить далеким від культу фюрера. Навіть у перші роки Третього рейху така стриманість все ще мала місце, незважаючи на «категоричну егоцентричну нетерпимість до будь-якої форми критики чи інакомислення», що було однією з стійких рис характеру Гітлера [11, с. 113]. Тож, саме лояльність політичного оточення лідера стає каталізатором культових практик, які набувають форми надмірної персоналізації політичної влади.

«Інстинкт товариськості», як визначив лояльність австралійський професор філософії Р. Евін, забезпечує від гоббсівського природного стану – «війни усіх проти усіх». Це емоційні зв'язки і зобов'язання, більш фундаментальні, аніж формальні договірні відносини. Ці зобов'язання мають прояв в тому, що лояльна особа готова підпорядковувати власні інтереси інтересам об'єкта своєї лояльності, що сприяє зменшенню суперечок та протиріч, спричинених конфліктом інтересів [12, с. 4]. В цьому аспекті лояльність має позитивну конотацію, оскільки уможливорює запровадження і дотримання морально-етичних та інших норм, необхідних для соціального життя. У політиці лояльність часто розглядається як чеснота, що демонструє підтримку, спільність поглядів, солідарність й консолідованість. В той же час у політичному контексті лояльність може набувати соціально злоякісного характеру, породжувати негативні наслідки, пов'язані з редукцією політичної поведінки до примітивних егоїстичних інтересів та цілей, сприяти політичному конформізму, перетворенню політичного конкурента на ворога, формуванню атмосфери недовіри й страху. Така лояльність, контрастуючи з ідеєю загального блага, втрачає морально-етичну обґрунтованість, ігнорує ціннісні імперативи та відповідальність, зневажає принципи справедливості, свободи та рівності, підмінюючи їх безумовною відданістю об'єкту лояльності. Вочевидь, мотиви лояльності політичної еліти до лідера можуть бути різними – від меркантильних міркувань особистої вигоди, забезпечення свого статусу/посади, внутрішньогрупової конкуренції до

широї ідеологічної підтримки або ж політичної симпатії. Проте, незалежно від мотивів, коли лояльність політичної еліти набуває характеру «сліпої відданості», безумовної вірності та беззастережної підпорядкованості об'єкту лояльності, створюється нова реальність, де лідер постає в якості «геніального державного мужа, який будує велику політичну справу» і котрий має «царський інстинкт, який підказує йому, що він має бути вождем, бо така його природа» [13, с. 213–214]. Підсумком абсолютної лояльності політичної еліти до лідера є зміцнення його одноосібної влади, інституалізація персоналістського політичного режиму, специфічними особливостями якого є монополізація прийняття рішень, владно-політичне свавілля, сервільність політичної еліти. Остання, потрапивши в пастку власної абсолютної лояльності, в умовах персоналістського політичного режиму деградує з рівня «правлячого класу» до рівня «обслуговуючого класу», функціональне призначення якого полягає у легітимації волі вождя, засобом поширення його культу. Описуючи роль політичної еліти часів культу Й. Сталіна, австралійський політолог Г. Джилл підкреслював, що усі її представники публічно виступали як «головні речники культу», їх виступи були сповнені вихвалянням ролі Сталіна як центральної постаті всіх радянських звершень та досягнень. Для провідних політичних діячів складовою їх обов'язків було просування культу вождя. І хоча цей обов'язок не був формально закріплений, така поведінка була обов'язковою для тих, хто намагався не потрапити в немилість «великого вождя» [14, с. 3]. За умов, коли культ вождя вимагає не просто мовчазної згоди, а цілковитої гіпертрофованої відданості спостерігається критичне зниження якості політичної еліти, яка вже змушена вдаватися до «систематичного вихваляння» вождя, брати участь у ритуалах лояльності заради забезпечення власного політичного, а іноді й фізичного виживання. За таких обставин політична еліта прагне презентувати себе як політично безпечну для вождя групу, уникаючи будь-якого дисонансу з його волею ціною відмови від новаторства, ініціативності, хоробрості, реалістичних суджень, професіоналізму та інших «якостей досконалості», які сприяють ефективному управлінню державою. В результаті, головним принципом елітоутворюючого процесу за персоналістського режиму стає абсолютна лояльність лідеру. Така ситуація, за словами згаданого вище індійського дослідника Р. Гуха, спостерігається в Індії, де критерієм призначення на провідні державні посади виступає лояльність до прем'єр-міністра Н. Моді, а не компетентність [7]. Відомо, що найбільше у стосунках з іншими нинішній президент США Д. Трамп також цінує лояльність. На підтвердження цього американський політолог О. Сарат наводить слова Трампа, які він сказав на початку свого першого президентського терміну тодішньому директору ФБР Д. Комі: «Мені потрібна лояльність, я очікую лояльності». Як вказує Сарат, це був не поодинокий випадок, раніше Трамп писав: «Я ціную лояльність понад усе – більше ніж розум, більше ніж цілеспрямованість і більше, ніж енергію». Крім цього, Трамп схвально відгукнувся у свій час про адвоката Р. Кона, за його лояльність, зазначивши: «Просто порівняйте це з усіма сотнями «поважних» хлопців, які будують свою кар'єру, вихваляючись своєю безкомпромісною чесністю, але які абсолютно не мають лояльності» [15]. Як стверджує політичний оглядач М. Круз, «за 241-річну історію США ще не було головнокомандувача, який би сприймав лояльність і намагався використовувати та нав'язувати її так, як це робив Дональд Трамп». В якості переконливих прикладів Круз згадує епізоди «екстраординарного звільнення» директора ФБР Д. Комі на 110-й день після вступу Трампа на посаду президента, засідання уряду у стилі «Дорогий лідер» [16].

Отже, можна констатувати, що імператив абсолютної лояльності, який домінує у персоналістських режимах, провокує деструктивну трансформацію політичної еліти, її моральне та професійне спустошення. Зрештою постає «спотворена політична еліта»,

у якої паралізована політична воля, відсутні впевненість та стратегічне мислення, натомість цінність її визначається лише одним – лояльністю до вождя, який бачить в ній винятково провідника своєї волі, впливу та політики. Політична еліта стає заручником навмисно сконструйованого культу вождя, традиційні роль й значення якої зазнають драматичного перетворення в контексті зміцнення влади вождя і ствердження персоналістського режиму.

Список використаної літератури

1. Mosca G. The Ruling class (*Elementi di Scienza Politica*). New York and London: Mc Graw-Hul Book Company, Inc., 1939. 514 pp. URL: http://davidmhart.com/liberty/ClassAnalysis/Books/Mosca_RulingClass1939.pdf (дата звернення: 04.05.2025).
2. Pakulski J. The Development of Elite Theory. *The Palgrave Handbook of Political Elites* / ed. H. Best and J. Higley. London, 2018. P. 9–16. URL: <http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/62125/1/350.pdf.pdf> (дата звернення: 04.05.2025).
3. Pareto V. The Mind and Society (*Trattato di Sociologia generale*) / ed. A. Livingston. New York: Harcourt, Base and Company, 1935. Vol. 1. Non-Logical Conduct. 497 pp. URL: <https://archive.org/details/mindsocietytratt01pare/page/496/mode/2up?ref=ol&view=theater> (дата звернення: 06.05.2025).
4. Piano N. Democratic elitism : the founding myth of American political science. London: Harvard University Press, 2025. 256 pp.
5. Rees E.A. Introduction: Leader Cults, Varieties and Preconditions. *The Leader Cults in Communists Dictatorships: Stalin and the Eastern Bloc*. / ed. B. Apor, J. C. Behrends, P. Jones and Rees E.A. New York, 2002. P. 1–26.
6. Huge Merkel hand poster sparks outcry. *The Local*. 2013. 4 Sep. URL: <https://www.thelocal.de/20130904/51749> (дата звернення 07.05.2025).
7. Guha R. The Cult of Modi: How India's prime minister dismantled the world's largest democratic experiment. *Foreign Policy*. 2022. 4 Nov. URL: <https://foreignpolicy.com/2022/11/04/modi-india-personality-cult-democracy/> (дата звернення 07.05.2025).
8. CNN. Trump: I could shoot somebody and not lose voters, 2016. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=iTACH1eVIaA> (дата звернення 10.05.2025).
9. Fromm E. The anatomy of human destructiveness. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1973. 521 pp. URL: <https://archive.org/details/ErichFrommTheAnatomyOfHumanDestructiveness/page/n3/mode/2up> (дата звернення 10.05.2025).
10. Langer W. C. A psychological analysis of Adolf Hitler: his life and legend. M. O. Branch Office of Strategic Services Washington, D. C. URL: <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP78-02646R000600240001-5.pdf> (дата звернення 11.05.2025).
11. Kershaw I. El mito de Hitler. Imagen y realidad en el Tercer Reich. Barcelona: Paidós, 2003. 374 p. URL: <https://cursoshistoriavdemexico.wordpress.com/wp-content/uploads/2018/09/kershawian-el-mito-de-hitler-imagen-y-realidad-en-el-tercer-reich.pdf> (дата звернення 11.05.2025).
12. Ewin R.E. Loyalty: The Police. *Criminal Justice Ethics*. 1990. Vol. 9, no. 2. P. 3–15. URL: <https://doi.org/10.1080/0731129X.1990.9991877> (дата звернення 10.05.2025).
13. Зонтгаймер К. Як нацизм прийшов до влади. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2009. 320 с.
14. Gill G. The Stalin Cult as Political Religion. *Religions*. 2021. Vol.12: 1112. P. 1–9. DOI: <https://doi.org/10.3390/rel12121112>.
15. Sarat A. Loyalty, Democracy, and the Future of American Politics. *Fulcrum*. 2025. Feb. 04. URL: <https://thefulcrum.us/ethics-leadership/donald-trump-and-loyalty> (дата звернення 18.05.2025).
16. Kruse M. «I Need Loyalty». *PoliticoMagazine*. 2018. March/April. URL: <https://www.politico.com/magazine/story/2018/03/06/donald-trump-loyalty-staff-217227/> (дата звернення 18.05.2025).

TOXIC LOYALTY: THE CULT OF THE LEADER AS A FACTOR IN THE DECLINE OF THE POLITICAL ELITE

Tetiana Kostiuk

*Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,
Faculty of Social Sciences and Humanities, Department of Political Science and Sociology
Levka Lukianenka str., 13-B, 04212, Kyiv, Ukraine*

Olena Ishchenko

*Taras Shevchenko Kyiv National University,
Faculty of Philosophy, Department of Philosophy of the Humanities
Volodymyrska str., 60, 01033, Kyiv, Ukraine*

Viktoriia Puhach

*independent researcher
Stepan Rudnytskyi str., 5, 03195, Kyiv, Ukraine*

Thematic focus on political elites is one of the central research directions in political science. The study of elites enables a deeper understanding of the logic of political processes and phenomena, and plays a crucial role in revealing the nature of political leadership, including the phenomenon of the cult of the leader as an extreme form of personalized political power. The analytical perspective adopted by the authors of this article primarily focuses on examining the process of the destructive transformation of the political elite. In this context, the main emphasis is placed on the relationship between cult practices and the degradation of the political elite. It is argued that the absolute loyalty of the leader's political entourage becomes a catalyst for the formation of a cult of the leader and the institutionalization of a personalist political regime, the defining features of which include monopolization of decision-making, political arbitrariness, and the servility of the political elite. The authors of the article emphasize that the imperative of absolute loyalty, which dominates in the conditions of a personalist political regime, normalizes practices associated with a critical decline in the quality of the political elite, its administrative competence, and creative potential. As a result, the value of the political elite is determined by its loyalty to the leader, who sees it solely as a conduit of his will, influence, and policy. Under such circumstances, the political elite seeks to present itself as a politically safe group for the leader, avoiding any conflict or dissonance with his will. In doing so, it degrades from a «ruling class» to a «servicing class», whose functional role lies in legitimizing the leader's will. In this, according to the authors, lies one of the destructive forms of political elite activity, from the perspective of its true nature and vocation. The article demonstrates that in a personalist regime, loyalty – while an important political virtue – acquires a socially malignant character, the consequence of which is a «distorted political elite», whose very existence and mode of political being are defined by hypertrophied loyalty and unconditional devotion to the leader.

Key words: absolute loyalty, cult of the leader, cult practices, personalist regime, political power, political elite.

УДК 32:329.1/6

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.40>

ТИПОЛОГІЯ ФУНКЦІЙ ПОПУЛІЗМУ У ПОЛІТИЧНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Роман Куліш

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет, кафедра політології
вул. Володимирська, 60, 01033, м. Київ, Україна*

У статті запропоновано типологію функцій, які популізм виконує в сучасній політичній комунікації. До неї було включено такі функції: делегітимаційну, абсолютної репрезентації, маніхейську та делегітимаційну. Завдяки запропонованій типології стає можливим аналізувати популізм не лише як стиль політичної комунікації чи риторичну стратегію, але і як багатофункціональний інструмент зміни політичного дискурсу, що виливається у структурну перебудову політичної реальності, що її сприймає громадськість.

Розробка типології відбувалась на основі аналізу програмних документів об'єднань, що вперше здобули в Україні та Польщі парламентське представництво у період хвилі популізму 2014–2019 років: «Слуга Народу», «Опозиційна платформа – За життя» та Kukiz'15. Виокремлення популізму ґрунтується на ідеологічному визначенні популізму К. Мудде, операціоналізованому за п'ятьма дискурсивними вимірами, що дозволяють виявити популістські елементи в текстах: опис групи, котру підносять; опис групи, котру принижують; критика політичної дійсності; опис взаємодії між групами; опис бажаної дійсності. Методологічну основу становлять критичний дискурс-аналіз (на трьох рівнях: текстуальному, дискурсивній практиці та соціальній практиці), структурно-функціональний та порівняльний методи.

Результати демонструють, що популізм у програмних текстах функціонує як політична технологія формування нових моделей легітимності, конструювання ідеологічних альтернатив та боротьби за гегемонію в політичному полі через чотири функції, що склали запропоновану типологію – делегітимаційну, абсолютна репрезентація, маніхейська та легітимаційна: перша використовується задля дискредитації державної еліти з метою створити уявлення про необхідність її заміни; друга використовується для створення враження про здатність актора розв'язати політичні проблеми всього суспільства одразу – втілити його загальну волю; за третьою формалізується конфлікт між суспільством та державною елітою, що свідчить про неможливість останньої розв'язувати проблеми першої; четверта використовується задля створення довіри до актора та уявлення про нього як силу, що здатна втілити загальну волю народу.

Ключові слова: популізм, дискурс, типологія, політична комунікація, Україна, Польща.

У сучасній політичній комунікації популізм дедалі частіше виконує не лише ідеологічну чи риторичну функцію, але й стає інструментом стратегічного структурування дискурсу влади [1, с. 27]. Особливо помітною є його роль у фазах політичного оновлення, коли нові актори прагнуть нав'язати альтернативне бачення реальності, делегітимізувати чинну систему й мобілізувати електорат [2]. У хвилі популізму 2014–2019 років цей феномен набув особливої сили у країнах Центрально-Східної Європи, зокрема в Україні та Польщі, де низка політичних сил здобули парламентське представництво, спираючись на популістський дискурс. Попри схожість зовнішньої риторики, змістовне та функціональне наповнення популізму в їхніх програмах виявляється глибоко диференційованим.

Це дослідження має на меті вийти за межі нормативного трактування популізму як «зла» або «спокуси» демократії, натомість інтерпретуючи його як політичну технологію

з конкретними функціональними призначеннями. Автор ставить за ціль розробити типологію функцій, які виконує популістський дискурс у програмних документах партій, що стали парламентськими новачками у період 2015–2019 років і зайняли провідні позиції за результатами виборів. Йдеться про українські партії «Слуга Народу» і «Опозиційна платформа – За Життя» та польське об'єднання Kukiz'15. Таке порівняння дозволяє поглянути на популізм не як на уніфіковану форму політичного стилю, а як на багатофункціональний інструмент, який адаптується до різних політичних контекстів, національних наративів і очікувань виборців.

Використання популізму у політичній комунікації вивчали Ернесто Лаклау, Кас Мудде, Бенджамін Моффітт, Рут Водак, Теун А. ван Дейк, Маттейс Родуейн, Чітске Аккерман, Крістіан Норочел, Даніеле Альбертацці, Дункан МакДонелл, Тетяна Бондаренко, Володимир Кулик, Олексій Гарань, Олег Дем'янюк, Оксана Шевчук, Юрій Шайгородський, Наталія Степко, Ганна Малик. Проте вони не пропонували типологію функцій, які виконує популізм у політичній комунікації.

Метою цього дослідження є запропонувати типологію функцій, які популізм може виконувати у політичній комунікації. Для аналізу були відібрані програми українських та польських політичних об'єднань, котрі були вперше представлені у парламентах за підсумками загальнонаціональних виборів під час другої хвилі популізму – у 2015–2019 роках, увійшовши до трійок за найбільшою кількістю отриманих мандатів – «Слуга Народу», «Опозиційна платформа – За Життя» та Kukiz'15.

Визначаючи теоретико-методологічні засади ми керувалися ідеологічним визначенням популізму К. Мудде [3], операціоналізувавши його за п'ятьма вимірами, котрі можна простежити у політичній комунікації: 1) опис групи, котру підносять; 2) опис групи, котру припиняють; 3) критика політичної дійсності; 4) опис взаємодії між групами; 5) опис бажаної дійсності. У дослідженні застосовано **три методи** – критичного дискурс-аналізу, структурно-функціонального та порівняльного. Критичний дискурс-аналіз здійснювався на трьох рівнях, моделлю Н. Ферклофа: текстуальному (лексика, риторика, синтаксис), дискурсивної практики (жанрові трансформації, інтертекстуальність, стратегії відмежування) та соціальної практики (зв'язок із політичною кризою, фрустраціями, колективною пам'яттю) [3, с. 85–215]. Дискурс популізму розглядався як форма боротьби за гегемонію, тобто нав'язування власного розуміння політичної дійсності. Структурно-функціональний метод визначався для встановлення ролей лексичних одиниць, що свідчили про популізм. Порівняльний метод використовувався для визначення різниці між функціональним призначенням вживаних лексичних одиниць, що свідчили про популізм.

Результати дослідження. У програмі партії «Слуга Народу» чітко простежуються численні функції популізму, які виконують не лише мобілізаційну роль, а й конструюють уявлення про «народ» як єдине джерело легітимності, формують дихотомії та легітимують політичну зміну через дискурсивне руйнування старої системи.

Передусім простежується *функція делегітимації*, що полягає у риторичі радикального розриву з минулим і запереченні авторитету чинної державної еліти. Теза «Україна потребує кардинальних змін» і констатація, що «стара політична система, система корупції, брехні та свавілля, не хоче й не здатна змінитися», засвідчують спробу встановити чітку межу між «старим режимом» і новими агентами змін. На противагу відбувається легітимація нової політичної сили як носія волі народу та єдина альтернатива системі, яка «не здатна змінитися».

Популізм тут також використаний для *гомогенізації* в супергрупи «народу» та «системи». Перша постає як морально єдиний суб'єкт, а не складена сукупність

різних соціальних груп, однаково зраджений політиками. Друга також подана як єдиний суб'єкт – з однаковими повноваженнями, відповідальністю за втілення політичних рішень, а не сукупність груп, з різним рівнем можливості.

Редукціоністська функція популізму проявляється через оціночні формули, що таврують інститути та практики минулого, а складність розв'язання політичних проблем зводиться до моральної простоти. Наприклад, «знищимо фармакологічну мафію» або «здійснимо радикальне очищення та перезавантаження прокуратури» є прикладами етичної дихотомізації, в якій стара система не просто неефективна – вона аморальна, злочинна, а отже має бути викорінена. Складні соціальні та економічні виклики зводяться до легко зрозумілих причин і рішень: винувата «мафія», «корупція», «старі еліти», а вирішення – «знищити», «перезавантажити», «очистити».

Далі, *функція посередництва між народом і владою* знаходить втілення у дискурсі про демократичні інструменти прямого впливу на політичні рішення. Ідеї «народного вето», референдумів, відкритих списків та електронного голосування постають як засоби повернення влади «справжньому» народу. Це є типовим прикладом популістської логіки представлення, коли політична сила позиціонує себе не як частина представницької системи, а як її трансформатор від імені народу. Зокрема, обіцянки на кшталт «скасуємо недоторканність народних депутатів» і «запровадимо механізм відкликання депутатів, які втратили довіру виборців», відображають уявлення про безпосередній зв'язок між виборцем і владою, без посередників.

У риториці «Слуги Народу» чітко фіксується *утопічна функція* популізму, яка проявляється у формулі «Країна Мрії». Концепт мрії – це телеологічний орієнтир, що мобілізує виборця не навколо конкретного ідеологічного проекту, а довкола образу бажаного майбутнього. Обіцянки «вищого за середньоєвропейський рівня доходів», «найкращих умов для бізнесу», «системи профілактичної медицини» – все це створює політичну уяву, де нація звільнена від усіх поточних недоліків.

Також простежується *легітимізаційна функція*, яка виражається у відсиланні до мандату президента Зеленського: «це підтвердило голосування за Володимира Зеленського». Тим самим виборче волевиявлення подається як акт епохального оновлення, який має бути логічно продовжений через парламентську перемогу. У цьому сенсі легітимність програми базується не на процедурі чи партійній традиції, а на харизмі лідера та мандаті, отриманому «від народу» [5, с. 9].

У програмі партії «Опозиційна платформа – За життя» виявляємо багаторівневу популістську риторику, яка виконує низку ключових функцій, спрямованих на утвердження гегемонії цієї політичної сили у публічному дискурсі. Аналіз цього тексту дозволив виокремити такі дискурсивні функції використання популізму у ньому: абсолютна репрезентація, маніхейство, інтегративна.

Функція абсолютної репрезентації є основною у популістському дискурсі партії, і вона виражається через твердження про виключне право говорити від імені «українського народу». Політична партія декларує текст як «Чесний суспільний договір між партією «Опозиційна платформа – За життя» та українським народом». Це твердження не просто визначає партію як одну з політичних сил, а претендує на її статус єдиного справжнього речника народу, заперечуючи легітимність політичних конкурентів.

Функція маніхейства, або моральної дихотомії чітко проявляється у побудові опозиції між «народом» і «елітою», де остання зображена джерелом всіх лих. Формулювання на кшталт «п'ять років влада систематично порушувала права і обмежувала свободи мільйонів українських громадян» і «політика мовних заборон та утисків... принижувала честь

та гідність людей» спрямовані на моральну дискредитацію державної еліти, протиставленої чесному, єдиному і скривдженому народу. Ця опозиція не лише мобілізує емоції, але й делегітимує чинні політичні інститути.

Інтегративна функція виявляється у повторюваній риториці національного єднання. Мета – подолання уявних внутрішніх ліній розлому: «політика примирення та згоди, яка дозволить об'єднати українців від Заходу до Сходу», «зшити країну». Це спрямовано на рефреймінг поділеного суспільства у вигляді уніфікованої політичної одиниці, що легітимує курс на подальшу централізацію під егідою цієї політичної сили [6, с. 4].

У політичній програмі партії Kukiz'15 виразно виявляються кілька ключових функцій популізму: делегітимації, мобілізації, абсолютної репрезентації, трансформації, етично-реставраційна. Ці функції спрямовані на переосмислення відносин між народом і владою, що відповідає структурі популістського світогляду, згідно з яким «чистий народ» протиставляється «корумпованій еліті».

Насамперед, простежується *делегітимаційна функція* популізму, яка полягає у радикальному відмежуванні народу від чинної еліти та повному запереченні її легітимності. Ключова теза «Oderwana od problemów Narodu pasożytnicza klasa polityczna» («Відірваний від проблем Народу паразитичний політичний клас») акцентує на паразитарному характері державної еліти, що «zawłaszczone przez skorumpowanych i nieudolnych polityków» («привласнене корумпованими й бездарними політиками»). Таким чином, державна еліта постає не просто як неефективна, а як загроза самому існуванню національного організму: «Obecna polska klasa polityczna jest jak rak na zdrowej tkance Narodu» («Сучасний польський політичний клас – це як рак на здоровій тканині Народу»).

Другою є *мобілізаційна функція*, яка виявляється через заклики до негайної дії, зокрема у формі політичного повстання народу проти еліти. Використання дієслів у наказовому способі – «Musimy im odebrać nasze państwo!» («Ми маємо забрати у них нашу державу!») – вказує на апеляцію до емоційної єдності та готовності до боротьби. Такі формулювання активізують почуття колективної обуреності та справедливості, що має стати основою дії: «Musimy przekonać nasz podzielony Naród do tego, żeby nie dał się dłużej dzielić i na powrót, trwale zjednoczył się dla wspólnego celu» («Ми маємо переконати наш розділений Народ у тому, щоб він більше не дозволяв себе розділяти й знову, назавжди об'єднався заради спільної мети»).

Репрезентативна функція популізму полягає у твердженні, що саме мовці або партія є автентичним втіленням народної волі. Це видно у формулі «Jesteśmy głosem Narodu, który się obudził i chce odzyskać kontrolę nad swoim państwem» («Ми – голос Народу, який прокинувся і хоче повернути собі контроль над власною державою»). Мовці приписують собі моральну і політичну монополію на представництво, що підсилюється порівнянням із рухом «Солідарність» – «to my jesteśmy najbardziej autentyczną od czasów narodzin Solidarności, bo wychodzącą wprost ze społeczeństwa, siłą polityczną» («Ми – найавтентичніша з часів народження «Солідарності» політична сила, адже виходимо безпосередньо з народу»). Це не лише відновлює історичний наратив героїчного протесту, а й позиціонує партію як єдину легітимну силу у сучасному політичному полі.

Особливо вирізняється *трансформаційна функція*, яка пропонує не просто зміну персонального складу еліти, а перебудову політичної архітектури держави: «Dlatego naszym pierwszym i podstawowym celem jest zmiana Konstytucji RP» («Тому нашою першою й основною метою є зміна Конституції Республіки Польща»). Йдеться про створення нової політичної системи, в якій «władza zwierzchnia... ma należeć tylko i wyłącznie do Narodu» («Верховна влада... має належати тільки й виключно Народові»). Популістський дискурс

тут не обмежується критикою, а подає цілісний альтернативний порядок, де реальні інститути – парламент, уряд, референдум – повинні працювати як механізми безпосередньої влади народу: «Tylko w ten sposób doprowadzimy do wyłonienia rządu odpowiedzialnego przed obywatelami... tylko tak przywrócimy państwo obywatelom!» («Лише таким чином ми зможемо сформувати уряд, відповідальний перед громадянами... тільки так ми повернемо державу громадянам!»).

Фінальною функцією є *етично-реставраційна*, що апелює до морального оновлення публічної сфери. Ідея «rewolucji etycznej» («етичної революції») виражає віру в те, що політична зміна має починатися з морального очищення: «najważniejszą kwalifikacją do rządzenia jest kwalifikacja moralna» («Найважливішою кваліфікацією для управління є моральна кваліфікація»). Цей мотив моральної реконструкції не тільки делегітимізує чинну еліту, але й створює образ ідеального майбутньої державної еліти – «uczciwych, kompetentnych i godnych szacunku ludzi» («чесних, компетентних і гідних поваги людей») [7, с. 3–5].

Виокремивши унікальні функції, що згадувалися в аналізі кожної з представлених у дослідження програм, та звівши їхню назву до спільної, ми склали таку типологію функцій популізму: делегітимаційна, маніхейську, абсолютної репрезентації, легітимаційна. Де: *делегітимаційна* використовується задля дискредитації державної еліти задля створення уявлення про необхідність її заміни; *абсолютної репрезентації* використовується для створення враження про здатність актора розв'язати політичні проблеми всього суспільства одразу – втілити його загальну волю; *маніхейську*, за якою формалізується конфлікт між суспільством та державною елітою, що свідчить про неможливість останньої розв'язувати проблеми першої; *легітимаційна* використовується задля створення довіри до актора та уявлення про нього як силу, що здатна втілити загальну волю народу.

Висновки. Дослідження показало, що популізм виконує багатофункціональну роль, не зводячись до суто мобілізаційного чи демагогічного інструменту. Їхнє поєднання утворює унікальні конфігурації, що відповідають контекстуальним умовам формування політичного порядку денного в Україні та Польщі. Виведено таку типологію функцій, що виконує популізм у політичній комунікації. Її склали: делегітимаційна, маніхейську, абсолютної репрезентації, легітимаційна.

Типологія була запропонована на основі результатів аналізу програм політичних об'єднань України та Польщі, що були вперше представлені у парламентах за підсумками загальнонаціональних виборів під час другої хвилі популізму – у 2015–2019 роках, увійшовши до трійок за найбільшою кількістю отриманих мандатів – «Слуга Народу», «Опозиційна платформа – За Життя» та Kukiz'15.

Таким чином, популізм постає не лише як реакція на політичну кризу чи інструмент електорального успіху, а як комплексний механізм конструювання політичної реальності. Він дозволяє партіям не лише критикувати наявний лад, а й формувати нову нормативну візію, в якій політична зміна виглядає не лише можливою, а й морально необхідною. Запропонована типологія функцій популізму створює підґрунтя для подальших порівняльних досліджень, здатних виявити закономірності використання популістського дискурсу у різних національних і політичних контекстах.

Список використаної літератури

1. Cap, P. Faces of Populism in the Rhetoric of Leadership: How Conflict Talk Wears Out. Discourses on Culture, 2024, Vol. 22, Issue 1, pp. 125–156. DOI: <https://doi.org/10.2478/doc-2024-0011>.

2. Aytaç S.E., Çarkoğlu A., Elçi E. Populist Appeals, Emotions, and Political Mobilization // *American Behavioral Scientist*. – 2024. – DOI: 10.1177/00027642241240343.
3. Fairclough N. Critical discourse analysis. Routledge, 2013. URL: <https://doi.org/10.4324/9781315834368>.
4. Mudde C. The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*. 2004. Т. 39, № 4. С. 541–563. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.2004.00135.x>.
5. Передвиборча програма політичної партії «Слуга народу». Урядовий кур'єр. 2019. 11 лип. С. 9.
6. Передвиборча програма політичної партії «Опозиційна платформа – За життя». Урядовий кур'єр. 2019. 11 лип. С. 4.
7. Kukiz'15. *Strategia Zmiany*. 2015.

TYPOLOGY OF POPULISM'S FUNCTIONS IN POLITICAL COMMUNICATION

Roman Kulish

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Faculty of Philosophy, Department of Political Science
Volodymyrska str., 60, 01033, Kyiv, Ukraine*

The article proposes a typology of the functions that populism performs in contemporary political communication. This typology includes the following functions: delegitimizing, absolute representation, manichean, and legitimizing. The proposed typology makes it possible to analyze populism not only as a style of political communication or a rhetorical strategy but also as a multifunctional instrument for transforming political discourse—an instrument that ultimately leads to a structural reconfiguration of the political reality as perceived by the public.

The typology was developed on the basis of an analysis of the programmatic documents of political associations that first gained parliamentary representation in Ukraine and Poland during the populist wave of 2014–2019: Servant of the People, Opposition Platform – For Life, and Kukiz'15. The identification of populism relies on Cas Mudde's ideological definition of populism, operationalized through five discursive dimensions that allow the detection of populist elements in texts: the description of the group being elevated; the description of the group being denigrated; criticism of the political status quo; portrayal of interaction between groups; and depiction of the desired reality.

The methodological foundation is based on critical discourse analysis (at three levels: textual, discursive practice, and social practice), as well as structural-functional and comparative methods.

The results demonstrate that populism in programmatic texts functions as a political technology for generating new models of legitimacy, constructing ideological alternatives, and competing for hegemony in the political field through four main functions comprising the proposed typology: delegitimizing, absolute representation, manichean, and legitimizing. The first function is used to discredit the state elite in order to create the impression of its necessary replacement; the second aims to present the political actor as capable of solving all societal problems at once – embodying the general will; the third formalizes the conflict between society and the state elite, highlighting the latter's incapacity to address the former's concerns; the fourth serves to build trust in the actor and frame them as a force capable of realizing the collective will of the people.

Key words: populism, discourse, typology, political communication, Ukraine, Poland.

УДК 316.334.5:004.738.5(477)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.41>

ПІСЛЯВОЄННА ВІДБУДОВА УКРАЇНИ: ІНСТИТУЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ, РОЛЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА СТРАТЕГІЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО ОНОВЛЕННЯ

Сергій Курганський

*Український державний університет імені Михайла Драгоманова,
факультет соціально-політичних наук, кафедра політичних наук
вул. Пирогова, 9, 01601, м. Київ, Україна
<https://orcid.org/0009-0000-0116-1277>*

У статті розглядається питання стратегічних орієнтирів післявоєнної відбудови України з урахуванням історичних прикладів відновлення ФРН та Японії. Розглянуто інституційну трансформацію як ключовий елемент ефективної відбудови, виділено важливість модернізації державного управління, зміцнення верховенства права, незалежності судової влади, а також підвищення підзвітності та прозорості інституцій. Значна увага приділена процесам децентралізації та розширення місцевого самоврядування, які розглядаються як засіб підвищення ефективності реалізації проєктів відновлення та формування культури громадянської участі. Розглянуто роль громадянського суспільства як чинника демократичного оновлення держави в поствоєнний період. Аналізуються механізми залучення громадян до планування, реалізації та контролю за відбудовчими ініціативами, зокрема за допомогою цифрових інструментів прозорості, публічних консультацій, краудсорсингу та громадського моніторингу. Визначено, що активна участь громадян та громадських організацій у процесі післявоєнної трансформації сприяє відновленню довіри до держави, ефективному використанню ресурсів і зміцненню політичної стабільності. У статті обґрунтовано, що післявоєнна стратегія України повинна поєднувати системні інституційні реформи з підтримкою громадських ініціатив, національного примирення, соціальної та євроатлантичної інтеграції. Такий підхід дозволить забезпечити не тільки фізичну реконструкцію, а й глибоку демократичну модернізацію, формуючи передумови для сталого розвитку, інклюзивного урядування та зміцнення національної єдності в умовах гібридних викликів. Крім цього, громадські організації відіграють унікальну роль у локальній ідентифікації потреб. На відміну від централізованих структур, що часто мислять загальнодержавними категоріями, ініціативи знизу краще розуміють специфіку окремих територій. Їхнє залучення до процесу планування дозволяє робити реконструкцію більш адаптивною до реальних умов, потреб і очікувань громад. Такий підхід сприяє формуванню нової культури публічного адміністрування на основі участі.

Ключові слова: післявоєнне відновлення, громадянське суспільство, інституційна трансформація, децентралізація, цифрова участь, демократизація, Україна.

Вступ. Повномасштабна війна, розв'язана росією проти України у 2022 році, стала не лише трагічним викликом для влади, а й каталізатором глибоких змін у структурі влади, механізмах управління та суспільних відносинах. Війна актуалізувала потребу в переосмисленні традиційної моделі державного управління та у виробленні нових підходів до суспільної консолідації. У центрі цих змін опинилося громадянське суспільство, яке перестало обмежуватися класичними формами участі, а почало активно впливати на формування політики, здійснення нагляду та забезпечення стійкості держави в критичні моменти.

Післявоєнна відбудова потребує не тільки фінансових ресурсів і матеріальних інвестицій, але й реального перезавантаження інституцій. Успішне відновлення залежить від

здатності держави будувати прозору, інклюзивну та ефективну систему управління у співпраці з громадянами. Саме тому дослідження ролі громадських ініціатив у процесі трансформації післявоєнної України є важливим для розуміння майбутніх моделей розвитку. Це дослідження охоплює не тільки питання технічного характеру, а й глибокі зміни політичної культури, суспільної довіри та соціального капіталу.

У цьому контексті особливого значення набуває стратегічне планування, де громадянське суспільство виконує роль не тільки суб'єкта контролю, а й партнера держави у розробці політики, зокрема в контексті нових механізмів взаємодії – від цифрових платформ співучасті до локальних ініціатив з відновлення інфраструктури, від правозахисної діяльності до неформальної освіти. Стаття спрямована на аналіз того, як подібні ініціативи змінюють підходи до державного управління, формують нові інституційні практики та створюють підґрунтя для демократичного оновлення України в повоєнний період.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематика трансформації громадянського суспільства в умовах війни та післявоєнної відбудови набуває дедалі більшої наукової уваги, особливо в контексті українського досвіду супротиву та мобілізації. Аналітичні огляди Національного інституту стратегічних досліджень [3] та публікації науковців, зокрема М. Волківського [1, с. 12–20], І. Ласки та К. Шаповалової [2, с. 152–155], наголошують на зростанні громадської активності, посиленню волонтерських і благодійних ініціатив, а також інтеграції громади в процеси реконструкції. Увага приділяється і міжнародному досвіду, який адаптується до українських реалій з урахуванням викликів воєнного часу. Водночас результати соціологічних досліджень, зокрема Transparency International Ukraine [4], свідчать про високий суспільний запит на прозорість, підзвітність та ефективне правове регулювання відбудовчих процесів. Попри зростаючу кількість публікацій, питання ролі громадянського суспільства в трансформаційній моделі національного розвитку після війни потребує подальшого комплексного аналізу.

Метою статті є аналіз ролі та функцій громадянського суспільства в процесі післявоєнної відбудови України, виявлення механізмів демократичного оновлення через громадські ініціативи та інституційні трансформації, а також осмислення значення цифрових інструментів участі в умовах відновлення, децентралізації та гібридної війни.

Методологічну основу дослідження складають інституційний підхід, структурно-функціональний аналіз та порівняльно-історичний метод. Застосовується кейс-аналіз досвіду післявоєнного відновлення Німеччини, Японії та майбутнього України, контент-аналіз національних стратегій, нормативних документів, цифрових платформ та звітів громадських організацій. Використання інтердисциплінарного підходу дозволяє поєднати політичну теорію, аналіз цифрової демократії та практику врядування в кризових умовах.

Результати та дискусії. Післявоєнна відбудова України є багатовимірним процесом, який охоплює не лише фізичну реконструкцію інфраструктури, а й глибоку трансформацію суспільно-політичних відносин. У центрі цього процесу – формування нових інституційних практик, відновлення довіри до державних органів, розширення участі громадян у прийнятих рішеннях. Тобто, відбудова – це не лише відновлення матеріального, а й можливість перезаснування політичної системи на засадах прозорості, підзвітності та демократії.

Питання ролі громадських ініціатив у процесах політичної трансформації та відбудови держави після збройних конфліктів є складовою ширшого дослідницького поля, яке охоплює проблематику громадянського суспільства, політичної участі, інституціоналізації демократичних практик та постконфліктного розвитку. У цьому контексті теоретичне осмислення поняття «громадська ініціатива» є важливою передумовою для її адекватного аналізу як чинника відбудови та демократизації.

Традиційно ключова роль у післявоєнному відновленні відводиться державі, яка відповідає за стратегічне планування, координацію дій, управління ресурсами та співпрацю з міжнародними партнерами. Однак в умовах сучасної війни, коли значна частина допомоги надходить завдяки самоорганізованим волонтерським рухам і громадським ініціативам, стирається межа між державною та громадською відповідальністю. Саме ці ініціативи стали не лише практичним інструментом підтримки населення, а й платформою для реалізації політичної участі громадян на новому рівні.

Сутність післявоєнної відбудови в сучасному українському контексті виходить за межі технократичного підходу та включає оновлення політичної культури, легітимізацію нових форм співпраці між державою і суспільством, посилення ролі громади у виробленні політик. Питання політичної стабільності, реформування правової системи, підтримки прав людини, збереження культурної спадщини та екологічної безпеки стають не лише викликами для держави, а й полем для громадянської активності. Таким чином, відбудова відкриває простір для політичної мобілізації, зміцнення демократичних інститутів та реальної модернізації країни.

Міжнародний досвід відбудови після воєнних конфліктів демонструє, що ефективне відновлення можливе лише за умов поєднання зовнішньої підтримки, внутрішньої стабільності, демократичних перетворень та залучення громадянського суспільства до трансформаційних процесів.

Україна, готуючись до етапу післявоєнної відбудови, має змогу використати найкращі практики з історичного досвіду Німеччини та Японії, адаптувавши їх до національного контексту.

Зокрема, досвід Німеччини засвідчує значення поєднання політики децентралізації з ефективною міжрегіональною координацією, а Японія показала, як за умов глибокої соціальної кризи можливо переосмислити суспільний договір, інтегруючи традиційні цінності в нову інституційну рамку. Обидві країни також зосереджували увагу на формуванні культури правової держави та підзвітності, що стало основою їх демократичного оновлення. Для України ці аспекти є не менш актуальними, оскільки в умовах повоєнного відновлення важливо не лише відбудувати інфраструктуру, але й закласти фундамент сталої демократії, орієнтованої на участь громади та прозорість рішень.

Порівняння ефективного післявоєнного відновлення представлено в табл. 1, що дозволяє систематизувати ключові підходи, інструменти та результати, досягнуті Німеччиною, Японією та потенційно релевантні для української моделі трансформації.

Стратегія відновлення повинна включати кілька ключових напрямків:

– *Системна інституційна реформа.* Післявоєнна трансформація передбачає модернізацію державного управління, зміцнення демократичних інститутів та впровадження принципів підзвітності й прозорості. Як і у випадку ФРН, акцент має бути зроблений на верховенстві права, незалежності судової влади та ефективності адміністративної системи [8].

– *Децентралізація та розширення місцевого самоврядування.* Одним із критичних уроків для України є посилення ролі територіальних громад. Передача повноважень і ресурсів на місця дозволить реалізувати реконструкційні проекти відповідно до локальних потреб, підвищити довіру до влади та сформувати нову управлінську культуру участі [6, с. 2–6].

– *Національне примирення та соціальна інтеграція.* Для забезпечення політичної стабільності після завершення бойових дій необхідно створити інклюзивну модель політики ідентичності, яка забезпечує потреби різних соціальних груп, внутрішньо переміще-

Таблиця 1

Порівняння ефективного післявоєнного відновлення: Україна, Німеччина, Японія

Критерій	Україна (майбутнє/рекомендо- ване)	Німеччина (після 1945)	Японія (після 1945)
Політична модель	Демократія, децентралізація, розвиток громадянського суспільства	Парламентська демократія, нав'язана союзниками	Конституційна монархія з сильною демократичною парламентською системою
Роль міжнародної підтримки	Ключова: ЄС, НАТО, Світовий банк, МВФ, ООН; надання ресурсів і стандартів	План Маршалла, окупація союзників, фінансова допомога США	Окупація США, фінансова допомога, конституційні зміни під наглядом окупаційної влади
Роль громадянського суспільства	Висока: участь у плануванні, моніторингу, прийнятті рішень	Обмежена в перші роки, зростала поступово	Помірна спочатку, активізувалася зі зростанням демократичних інститутів
Антикорупційні механізми	Можливість інституційного оновлення, прозорість, контроль з боку громадськості	Реформування інституцій під контролем союзників	Проведення люстрацій та судових реформ під тиском США
Інтеграція в міжнародні структури	ЄС, НАТО, СОТ, програми технічної допомоги	Західна інтеграція, членство в НАТО, ЄС	Поступова інтеграція в ООН, ГАТТ, згодом – ключовий гравець в Азії
Політична участь населення	Орієнтація на широку участь: вибори, консультації, громадське слухання	Вибори під контролем окупаційних адміністрацій	Відновлення виборчої системи за моделлю західної демократії
Конституційна реформа	Поглиблення децентралізації, забезпечення прозорості й підзвітності	Створення нової конституції (у ФРН – Основний закон 1949 року)	Прийняття нової Конституції (1947), яка обмежувала владу імператора
Фокус на розвиток території	Підтримка громад, реконструкція інфраструктури, децентралізація	Відбудова інфраструктури з урахуванням регіональних відмінностей	Відбудова з фокусом на міські центри та індустріалізацію
Переосмислення національної ідентичності	Розбудова ідентичності на основі демократії, протидії агресії, європейських цінностей	Відмова від мілітаризму, акцент на європейські цінності	Пацифізм, технологічний прогрес, культурна модернізація
Роль держави у відбудові	Координація процесів, стимулювання участі громадськості та приватного сектору	Центральна роль у відновленні, контроль за розподілом ресурсів	Держава координувала економічну трансформацію та реформи на підтримку США

них осіб, ветеранів. Формування загальнонаціонального наративу відновлення стане основою для подолання поляризації [5].

– *Відкрита зовнішньополітична стратегія.* Як свого часу Німеччина інтегрувалася в ЄС, а Японія – у західний безпековий простір, Україна має зміцнити стратегічне партнерство з ЄС, НАТО та міжнародними фінансовими інституціями. Участь у багатосторонніх форматах відновлення, таких як Lugano Framework чи Берлінський процес, дає змогу мобілізувати підтримку, залучати інвестиції та інтегруватися в глобальні економічні ланцюги [9, с. 14–21].

– *Прозорість та участь громадянського суспільства.* Післявоєнна відбудова не може бути успішною без залучення громадян. Важливо забезпечити участь населення у плануванні, моніторингу та контролі за реалізацією проєктів. Громадський нагляд, цифрові інструменти прозорості, публічні консультації й освітні програми є основою демократичного оновлення держави [7].

Ефективне післявоєнне відновлення України потребує об'єднання політичної волі, інституційної сприяєливості, міжнародної підтримки та мобілізації потенціалу громадянського суспільства. Створення інклюзивної, демократичної та ефективної моделі відновлення стане запорукою довгострокової стабільності та розвитку. Приклади Німеччини та Японії надають цінні уроки для України в контексті післявоєнного відновлення.

Війна завдала серйозних ударів не лише по інфраструктурі, а й по суспільній довірі, особливо в регіонах, що зазнали окупації або тривалих бойових дій. Побудова довіри є не менш важливою, ніж фізичне відновлення країни, і має спиратися на кілька взаємопов'язаних чинників:

– *Прозорість і підзвітність влади.* Реалізація механізмів громадського контролю, антикорупційні реформи та відкритість даних дозволяють забезпечити прозорість процесів реконструкції та розподілу ресурсів, що є основою для формування довіри.

– *Комунікація та зворотний зв'язок.* Успішне відновлення неможливе без ефективної комунікації влади з громадянами. Інформування населення про кроки держави, механізми участі та звітність – це ключ до формування відчуття спільної мети.

– *Залучення громадян до ухвалення рішень.* Механізми партисипації (громадські обговорення, бюджети участі, місцеві ініціативи) сприяють зміцненню соціального капіталу та демонструють, що думка громадян має вагу у відбудові.

– *Справедливість і рівність у доступі до допомоги.* Підхід, за якого всі громадяни рівня мають шанси на підтримку, незалежно від регіону чи соціального статусу, є критичним для уникнення фрустрації та відчуження.

– *Символічна реінтеграція.* Довіра зміцнюється через публічне визнання втрат, пошанування героїв, підтримку ветеранів та постраждалих, а також через чесне осмислення минулого – як у випадку з «Політикою пам'яті» у післявоєнній Німеччині.

Довіра до держави не може бути повернута тільки гаслами – вона вибудовується через дії, системність, чесність і спільну відповідальність у процесі відновлення.

Післявоєнний період ефективного управління державними ресурсами стане ключовим фактором стабілізації, відбудови та модернізації України. За умов обмеження фінансів, людських ресурсів та інфраструктурних потужностей максимізація ефекту від кожної гривні бюджетних витрат є критично важливою. У цьому контексті пріоритетними мають стати такі напрямки державної політики:

– *Пріоритизація витрат.* Розподіл коштів повинен обґрунтовуватися на об'єктивних критеріях нагальності, стратегічної значущості та соціального ефекту. Це забезпечує створення прозорих механізмів бюджетного планування з широкими громадськими та експертними обговореннями.

– *Цифровізація публічних фінансів.* Впровадження електронного урядування, цифрової системи моніторингу витрат і прозорих тендерних процедур (зокрема через ProZorro) дозволить скоротити зловживання, підвищити підзвітність та посилити контроль.

– *Запобігання корупції.* Надання пріоритету антикорупційним інструментам у всіх сферах публічного управління є обов'язковою умовою ефективного використання ресурсів. Це охоплює незалежний аудит, громадський моніторинг, захист викривачів та притягнення до відповідальності за зловживання.

– *Координація з міжнародною допомогою.* Ресурси, які надають міжнародні партнери, мають інтеграцію в загальну стратегію розвитку, а не використовуються хаотично або паралельно з державними програмами. Важливим є узгодження пріоритетів та забезпечення прозорості звітності перед донорами.

– *Інвестиції в людський капітал.* Ефективне використання ресурсів означає не тільки будівництво об'єктів, а й інвестування в якісну освіту, перекваліфікацію, медичну систему та соціальну інфраструктуру, що формують основу сталого розвитку.

Як результат, ефективне використання державних ресурсів є не технічними питаннями, а політичним пріоритетом, що визначає спроможність держави реалізовувати обіцянки, відновлювати довіру та забезпечувати рух країни до демократичного та економічного зміцнення.

Відновлення довіри до держави в контексті післявоєнного розвитку є багатограним процесом, що включає інституційні, технологічні та комунікаційні зусилля. Без цього компонента навіть найкращі плани відбудови ризикують втратити підтримку суспільства та ефективність реалізації. Україна має можливість скористатися цим викликом як шансом на створення якісно нової моделі взаємодії між державою та громадянами – відкритої, відповідальної та орієнтованої на результат.

Ключовими напрямками громадської участі виступають:

– *Інформування громадськості* – систематичне, прозоре та доступне розповсюдження інформації про хід реалізації відбудовчих проєктів, зокрема щодо бюджетного фінансування, джерел міжнародної допомоги та механізмів залучення громадян. Ефективне інформування сприяє формуванню обізнаного суспільства та протидії корупційним ризикам.

– *Залучення громадських організацій* – активізація ролі громадських інституцій як посередників між владою та населенням у процесах оцінки потреб, моніторингу відбудови, реагування на порушення та формування стратегічних рекомендацій.

– *Посилення ролі місцевого самоврядування* – делегування повноважень та ресурсів органам місцевого самоврядування з метою ефективного планування й реалізації проєктів на локальному рівні. Децентралізований підхід дає можливість точніше вирішити особливості та потреби громади.

– *Публічні консультації* – організація широких обговорень із мешканцями щодо реконструкції об'єктів інфраструктури, промислових зон, аграрного сектору та соціальної сфери. Такий механізм дозволяє формувати соціально узгоджені рішення та підвищує довіру до виконавчих органів.

– *Залучення бізнесу* – розвиток державно-приватного партнерства, корпоративної соціальної відповідальності та спільних проєктів з фінансування та реалізації реконструкційних ініціатив. Підприємницький сектор може відігравати важливу роль як джерело інновацій та інвестицій.

– *Освіта та підготовка кадрів* – формування нової генерації фахівців, спроможних реалізовувати масштабні програми відбудови. Це потребує підтримки освітніх програм, професійної перекваліфікації та міжнародного обміну досвідом.

– *Соціальний контроль* – створення інституційних механізмів громадського моніторингу, таких, як наглядові ради, публічні аудити та цифрові платформи прозорості. Такий контроль не лише виявляє зловживання, а й підсилює громадянську відповідальність і солідарність.

Залучення громадськості до процесів післявоєнного відновлення формує передумови для стійкої демократизації, підвищення ефективності управління та зміцнення національної єдності в умовах трансформаційного періоду.

Висновок. Під час дослідження встановлено, що післявоєнна відбудова України є не лише інженерно-економічним процесом, а насамперед глибоким інституційним та соціальним зрушенням, яке вимагає комплексного підходу. Зіставлення міжнародного досвіду (зокрема Німеччини та Японії) із сучасними українськими реаліями дозволяє окреслити ключові умови успішної реконструкції: ефективне управління ресурсами, інтеграція громадської участі, дотримання прав людини та політична інклюзивність. Порівняльний аналіз продемонстрував, що лише за умов балансу між технократичним управлінням та ціннісною політикою можливо досягти стійкого й справедливого відновлення.

Окрема увага приділялася важливості прозорості, антикорупційним механізмам, цифровізації публічних послуг та активній комунікації влади з громадянами. Визначено, що без відновлення довіри в суспільстві – особливо на деокупованих або зруйнованих регіонах – будь-які технічні заходи з відновлення можуть бути знецінені. Крім того, захист вразливих категорій населення, правове забезпечення гуманітарної справедливості та зміцнення незалежних інституцій виступають не другорядними, а фундаментальними умовами ефективного управління.

Для подальшої стабілізації та демократичного розвитку України важливо поєднувати стратегії матеріального відновлення з політикою символічної реінтеграції, пам'яті та взаємоповаги. Надалі дослідження мають бути спрямовані на глибше вивчення механізмів партисипації в посткризовий період, практик справедливого врядування та потенціалу громадянського суспільства як рушія змін. Такий підхід дозволить Україні не просто відбудуватися, а якісно перезаснувати свою соціальну і політичну систему.

Список використаної літератури

1. Волківський М. А. Громадянське суспільство в Україні: особливості формування і роль у становленні держави. Політичне життя, (Лютий 2024), 2024, 12–20. <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2023.4.2>
2. Ласка І., & Шаповалова К. Післявоєнна відбудова України. Моделі відновлення після руйнації: світові кейси для України. Матеріали конференцій МЦНД, (08.11.2024; Полтава, Україна), 152–155. <https://doi.org/10.62731/mcnd-08.11.2024.003>
3. Стан розвитку громадянського суспільства в Україні (2022–2023 pp.). (n.d.). Аналітична доповідь. https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitichni-dopovidi/stan-rozvytku-hromadyanskoho-suspilstva-v-ukrayini-2022-2023-rr?utm_source
4. Yak vidbudovuvaty Ukrainu – sotsiologichne opytuvannya hromadian ta predstavnykiv biznesu. (n.d.). Transparency International Ukraine. https://ti-ukraine.org/research/yak-vidbudovuvaty-ukrayinu-sotsiologichne-opytuvannya-gromadyan-ta-predstavnykiv-biznesu/?utm_source
5. Baylis E. Post-conflict reconciliation in Ukraine. n.d. <https://geopolitique.eu/en/articles/post-conflict-reconciliation-in-ukraine/>
6. Krawchenko T. Ukraine's decentralisation reforms and the path to reconstruction, recovery and European integration. *LSE Public Policy Review*, 2023, 3(1), 2–6. <https://doi.org/10.31389/lseppr.87>
7. Landi E. The role of civil society in Ukrainian reconstruction. *Center for Strategic and International Studies (CSIS)*, n.d. <https://www.csis.org/blogs/development-dispatch/role-civil-society-ukrainian-reconstruction>
8. Mitigating corruption in the post-war reconstruction of Ukraine. *U4 Anti-Corruption Resource Centre*, n.d. <https://www.u4.no/publications/mitigating-corruption-in-the-post-war-reconstruction-of-ukraine>

9. Timtchenko I., & Sendak C. Between now and NATO: A security strategy for Ukraine (pp. 14–21). *Center for European Policy Analysis*, n.d. <https://cepa.org/wp-content/uploads/2015/01/Between-Now-and-NATO.pdf>
10. *Ukraine Plan*. March 2024, pp. 6–14. <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/ukraine-facility-plan.pdf>
11. United Nations (UN) Resident Coordinator Office. *Annual Recovery Results Report 2023*, 2024, pp. 12–15. https://ukraine.un.org/sites/default/files/2024-04/UNUkraine_20240415_AnnualRecoveryResultsReport_2023.pdf
12. Wilkins K. Reconstructing Ukraine: Context-tailored approaches to corruption. *Global Initiative Against Transnational Organized Crime*, October 2023, pp. 3–6. <https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2023/10/Katherine-Wilkins-Reconstructing-Ukraine-context-tailored-approaches-to-corruption-GI-TOC-October-2023.pdf>

POST-WAR RECONSTRUCTION OF UKRAINE: INSTITUTIONAL TRANSFORMATIONS, THE ROLE OF CIVIL SOCIETY AND THE STRATEGY OF DEMOCRATIC RENEWAL

Sergiy Kurgansky

*Drahomanov Ukrainian State University,
Faculty of Social and Political Sciences, Department of Political Science
Pirogova str., 9, 01601, Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0009-0000-0116-1277>*

The article examines the strategic directions of Ukraine's post-war reconstruction, taking into account historical examples of recovery in West Germany and Japan. Institutional transformation is considered a key element of effective recovery, highlighting the importance of modernizing public administration, strengthening the rule of law, ensuring judicial independence, and enhancing institutional accountability and transparency. Particular attention is paid to decentralization processes and the expansion of local self-government, which are viewed as means to increase the efficiency of recovery project implementation and to foster a culture of civic participation. The role of civil society as a driving force for democratic renewal in the post-war period is thoroughly analyzed. The article explores mechanisms for citizen engagement in the planning, implementation, and oversight of reconstruction initiatives, particularly through digital transparency tools, public consultations, crowdsourcing, and civic monitoring. It is argued that active participation of citizens and civil society organizations in post-war transformation promotes the restoration of trust in the state, efficient resource use, and political stability. The article substantiates that Ukraine's post-war strategy should combine systemic institutional reforms with support for civic initiatives, national reconciliation, social integration, and Euro-Atlantic integration. This approach will enable not only physical reconstruction but also deep democratic modernization, laying the groundwork for sustainable development, inclusive governance, and strengthened national unity in the face of hybrid challenges. In addition, civil society organizations play a unique role in local identification of needs. Unlike centralized structures that often think in terms of national categories, grassroots initiatives better understand the specifics of individual territories. Their involvement in the planning process allows for reconstruction to be more adaptive to the real conditions, needs and expectations of communities. This approach contributes to the formation of a new culture of participatory public administration.

Key words: post-war recovery, civil society, institutional transformation, decentralization, digital participation, democratization, Ukraine.

УДК 32:305-021.23(477)“364”

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.42>

ПРОБЛЕМАТИКА ГЕНДЕРНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ У ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Юлія Мальована

*Запорізький національний університет,
факультет соціології та управління, кафедра політології
вул. Університетська, 66, 69011, м. Запоріжжя, Україна*

Анна Руднєва

*Запорізький національний університет,
факультет соціології та управління, кафедра політології
вул. Університетська, 66, 69011, м. Запоріжжя, Україна*

У статті висвітлено актуальні проблеми забезпечення гендерної справедливості, вплив розвитку демократичних інститутів, міжнародних правових норм і активності громадянського суспільства на зростання усвідомлення важливості включення жінок у політичне життя.

Особливу увагу приділено аналізу ключових кроків України на шляху до гендерної справедливості, включаючи ратифікацію Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW), Державну програму з утвердження гендерної рівності (до 2010 року), активізацію участі в ініціативі «Партнерство Біарриц», ухвалення Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року, а також радикально важливу ратифікацію Стамбульської конвенції (1 листопада 2022 року). Ці законодавчі та стратегічні ініціативи демонструють системне прагнення України до імплементації міжнародних стандартів гендерної рівності та її євроінтеграційний курс.

Забезпечення гендерної справедливості є фундаментальною умовою для успішної та стійкої повноцінної відбудови України. Було виявлено, що цей підхід слід розвивати у наступних напрямках: рівної участі жінок у всіх процесах прийняття рішень щодо відновлення; розроблення гендерно чутливої державної політики, спрямованої на подолання наслідків війни для жінок; ведення системної роботи з руйнування гендерних стереотипів; здійснення аналізу ризиків відкату у досягненні гендерної рівності та розробки механізмів їх запобігання; систематичної підтримки жіночих громадських організацій; введення квотного підходу для залучення жінок у сфери з низьким рівнем представленості. Хоча в умовах війни реалізація цих напрямків стикається зі значними труднощами (безпека, ресурси, зміна пріоритетів), послідовність, політична воля та ефективна міжвідомча комунікація є вирішальними для досягнення конкретних результатів.

Ключові слова: гендерна справедливість, політичний процес, війна, гендерна рівність, гендерні стереотипи, права жінок.

Сучасний світ зіткнувся з викликами багатовекторної спрямованості, де війна, глобальні конфлікти та соціальні трансформації кардинально змінюють усталені парадигми. У цьому контексті, проблематика гендерної справедливості у політичному процесі України набуває особливої актуальності. Повномасштабна військова агресія Російської Федерації, що розпочалася у лютому 2022 року, не лише стала наймасштабнішим збройним конфліктом у Європі з часів Другої світової війни, але й виявила численні, раніше приховані або недооцінені, аспекти впливу війни на суспільство, зокрема на гендерні ролі та можливості залучення жінок до традиційно «чоловічих» сфер діяльності.

Політичний процес, як простір прийняття рішень і впливу на державну політику, історично був орієнтований на участь переважно чоловіків. Проте із розвитком демократичних інститутів, міжнародних правових норм і активності громадянського суспільства зросло усвідомлення важливості включення жінок у політичне життя.

Гендерна справедливість є ключовим поняттям у сучасному демократичному дискурсі, яка передбачає рівність прав, можливостей та участі жінок і чоловіків у всіх сферах суспільного життя, включно з політикою, визнання різних потреб та досвіду жінок і чоловіків у політичних процесах. На відміну від простої гендерної рівності, гендерна справедливість охоплює також усунення структурної нерівності, дискримінаційних практик, забезпечення рівного доступу до ресурсів і влади.

Війна, з одного боку, є руйнівним процесом та непропорційно впливає на жінок, які частіше стають внутрішньо переміщеними особами та біженками, стикаються з підвищеним ризиком гендерно зумовленого насильства, втрачають роботу та фінансову стабільність. Ці фактори можуть обмежувати їхню можливість брати активну участь у політичному житті країни як на національному, так і на місцевому рівнях. Але з іншого боку, воєнні дії виступають каталізатором змін, що порушують звичний порядок речей і висувають на перший план питання виживання, стійкості та ефективного управління. У цих умовах участь жінок у політичному житті, їхнє представництво та вплив стають не просто питанням дотримання демократичних норм чи виконання міжнародних зобов'язань, а безпосереднім чинником національної стійкості, ефективності прийняття рішень та здатності держави відповідати на виклики війни й повоєнної відбудови.

Актуальність цієї теми зумовлена тим, що воєнні дії призвели, у тому числі, до видозмінення традиційних гендерних ролей, адже жінки масово стали активними учасницями оборонного фронту як на бойових, так і на логістичних, медичних, інформаційних напрямках, волонтерського руху, гуманітарних місій, займають лідерські позиції у громадах, що перебувають під загрозою, освоюють професії, які зазвичай були доступні більшою мірою чоловікам. Звісно, для українського суспільства це новий досвід та змінені суспільні очікування щодо ролі жінок вимагають адекватного відображення у політичному представництві й процесах прийняття рішень.

У межах наукового дискурсу сформувався міждисциплінарний підхід до вивчення цієї проблематики, що охоплює політичні науки, соціологію, юриспруденцію та дослідження у сфері безпеки. Різні аспекти теми були висвітлені у роботах українських дослідниць Т. Марценюк, О. Артеменко, А. Герц, Ю. Ярової, Н. Горбатюк, О. Слободянюк, О. Стрельник, О. Березовської, І. Грабовської, О. Дутчак, І. Євхутич тощо. Серед зарубіжних вчених можна виокремити дослідження С. Енлоу, К. Кохн, К. Кедвалладер, К. Чін. Насамперед потребують уваги механізми ефективного впровадження міжнародних стандартів гендерної рівності в умовах війни, гендерні виклики у процесі формування політики безпеки, а також реальні інструменти подолання бар'єрів для політичної участі жінок на національному та місцевому рівнях. Водночас актуальним є дослідження трансформації політичної суб'єктності жінок у контексті збройного конфлікту та повоєнного відновлення.

Метою статті є дослідити актуальні проблеми забезпечення гендерної справедливості у політичному процесі України в умовах війни, проаналізувати національні та міжнародні нормативно-правові акти, що регулюють питання гендерної рівності, а також виявити бар'єри й можливості для посилення участі жінок у прийнятті політичних рішень у контексті збройного конфлікту.

У контексті поточних подій, роль жінок у зміцненні обороноздатності держави та підтримці соціальної інфраструктури набула беззаперечного значення. Ця підвищена

видимість та очевидна значущість жіночої участі створюють підґрунтя для потенційного руйнування укорінених гендерних стереотипів, які традиційно приписували жінкам пасивність та другорядну роль у сферах національної безпеки та політики. Фокус сприйняття жінок зміщується зі сприйняття їх як представниць «слабкої» статі до інтегрування жінок у ті сфери, де під час війни гостро стало питання нестачі чоловіків або неспроможності досягти потрібних результатів. Забезпечення гендерної справедливості, що передбачає різноманіття досвіду та поглядів, в умовах війни може значно покращити ефективність урядування, пришвидшити та зробити більш якісними політичні рішення із врахуванням потреб всіх груп населення, які постраждали від війни.

З іншого боку, війна не лише поглиблює наявні гендерні диспропорції, а й породжує нові перешкоди на шляху до гендерної справедливості. Традиційні уявлення про роль чоловіка у якості захисника можуть призводити до недооцінення політичного потенціалу жінок та їхньої спроможності ефективно приймати стратегічні рішення. За умов нагальних потреб воєнного часу питання гендерної рівності нерідко відсуваються на другий план, зростає ризик знецінення «жіночої» тематики у політичному дискурсі, а ресурси, призначені для реалізації гендерної політики, можуть бути перенаправлені на військові чи соціальні потреби.

Проблема забезпечення гендерної справедливості має спроби вирішення через запровадження низки законодавчих ініціатив. У процесі євроінтеграційного поступу Україна зобов'язалася впроваджувати європейські стандарти, зокрема у сфері забезпечення гендерної рівності. Аналіз поточного стану гендерної справедливості в політичному житті країни є необхідним для оцінки досягнутого прогресу та окреслення подальших напрямів дій на шляху євроінтеграції, що набуває особливої важливості у сучасних умовах. Тож варто охарактеризувати та відмітити основні кроки на шляху до реалізації принципів гендерної справедливості.

Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW), ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН у 1979 році, є основоположним міжнародно-правовим документом у сфері захисту прав жінок. Вона визначає дискримінацію за ознакою статі як будь-яке обмеження чи виключення, що ускладнює чи унеможливорює реалізацію жінками своїх прав і свобод на рівних умовах з чоловіками [1]. Держави-учасниці зобов'язалися усунути правові та фактичні бар'єри, що обмежують жінок, та встановити рівні права жінок і чоловіків у всіх сферах – освіті, політиці, праці, охороні здоров'я, сімейних відносинах. Це був перший документ, який ратифікувала Україна, підкресливши своє прагнення дотримуватись гендерного підходу у прийнятті політичних рішень.

З-поміж інших документів можна виокремити Державну програму з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року від 27.12.2006 року, яка стала першою комплексною державною програмою, що системно підходила до питання гендерної рівності, сприяючи наблизенню України до міжнародних стандартів [2]. Зазначений документ став основою для подальших реформ у сфері прав жінок, гендерної експертизи законодавства, розвитку інституційної спроможності.

З початком повномасштабного вторгнення було започатковано низку кроків в рамках міжнародної ініціативи «Партнерство Біарриц» з утвердження гендерної рівності, до якої Україна приєдналася ще у 2020 році. Одним із напрямків діяльності є надання допомоги постраждалим, яке здійснюється у тісній співпраці з міжнародними громадськими організаціями. У розбудові мережі спеціалізованих служб необхідну підтримку місцевим органами виконавчої влади надає Фонд народонаселення ООН. Ведеться робота та приймаються рішення на рівні урядових органів щодо важливих напрямків у межах «Партнер-

ства Біарриц» – подолання гендерного розриву в оплаті праці та забезпечення принципів гендерної рівності в освіті [3]. Співпраця з міжнародними партнерами відкриває можливість для залучення експертних знань та ресурсів, необхідних для надання професійної допомоги жінкам, чоловікам і дітям, які постраждали внаслідок агресії, з урахуванням їхніх особливих потреб. Участь міжнародних організацій, зокрема UNFPA, відіграє вирішальну роль у формуванні стабільної та дієвої системи підтримки на локальному рівні. Це сприяє закріпленню допомоги в інституційному просторі та гарантує її доступність для осіб, які її потребують.

Пожвавлення зусиль України в межах міжнародної ініціативи «Партнерство Біарриц» після початку повномасштабної війни слід розцінювати як своєчасний і стратегічно важливий крок. Хоча приєднання до ініціативи у 2020 році створило певне підґрунтя для реалізації гендерної політики, саме в умовах збройного конфлікту, коли проблеми гендерної нерівності та вразливості загострюються, її практичне втілення набуває особливої актуальності.

Наступним важливим кроком в утвердженні поступу до встановлення гендерної справедливості стала Державна стратегія забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року, схвалена Урядом 12 серпня 2022 року. Цей документ являє собою комплексний стратегічний план, що окреслює ключові напрями для скоординованих дій як центральних та місцевих органів виконавчої влади, так і органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства та суб'єктів господарювання. Його мета – знизити рівень гендерної нерівності в усіх сферах суспільного життя.

Документ зосереджує увагу на чотирьох стратегічних цілях:

1. Ефективне та злагоджене функціонування національного механізму забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, що дозволить створити підґрунтя для врахування потреб різних груп жінок і чоловіків при прийнятті рішень у всіх сферах та на всіх рівнях.
2. Ефективна протидія усім формам насильства, у тому числі пов'язаному з конфліктом.
3. Гарантування рівних прав та можливостей для жінок і чоловіків у сферах освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, культури та спорту, що є фундаментальною передумовою для інклюзивного та сталого суспільного прогресу.
4. Забезпечення рівноправної участі жінок і чоловіків у всіх секторах економіки, що створить необхідні передумови для стримування зростання рівня бідності серед населення, що безпосередньо пов'язане з наслідками військової агресії РФ [4].

Ратифікація Україною Стамбульської конвенції 1 листопада 2022 року стало важливим кроком у контексті воєнного конфлікту, що загострив ризики для жінок, зокрема щодо сексуального насильства, зумовленого війною, домашнього насильства, експлуатації та дискримінації. Конвенція слугує інструментом міжнародного захисту та дозволяє інтегрувати європейські механізми у національну політику безпеки й прав людини [5]. Імплементация Стамбульської конвенції в Україні в умовах війни відкриває нові можливості для аналізу взаємозв'язку між політикою безпеки, правозахисними механізмами та гендерною рівністю. Вона демонструє поступову зміну парадигми, в якій захист жінок та протидія гендерному насильству стають частиною державної безпекової та соціальної політики, що свідчить про неухильне прагнення до європейської інтеграції України та її прихильність до міжнародних стандартів у сфері прав людини.

Водночас з'являються нові напрями застосування гендерного підходу, як от у сфері гуманітарного реагування. За час повномасштабного вторгнення громади завдяки співпраці з міжнародними донорами навчилися збирати необхідні дані, наприклад, щодо кількості жінок, чоловіків, дітей і людей старшого віку, які потребують тієї чи тієї гуманітарної допо-

моги [6]. Цей процес відображає зростаюче усвідомлення того, що гуманітарні потреби не є гендерно нейтральними, що підтверджує оперативний гендерний аналіз ситуації в Україні, проведений United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (ООН) Управлінням ООН з координації гуманітарних справ 27 жовтня 2023 року [7]. Різні соціальні групи мають специфічні потреби, які визначаються їхнім соціальним статусом, ролями та рівнем вразливості. Збір такої диференційованої інформації дає змогу розробляти цільові заходи, що враховують ці специфічні потреби, уникаючи застосування універсальних рішень, які можуть виявитися неефективними або навіть посилити існуючі нерівності.

Гендерна чутливість з'явилася також у проєктах, які готують громади, наприклад, для отримання грантів на відновлення і відбудову. У співпраці з Асоціацією ОТГ наразі організовано школу проєктних менеджерів, у зміст навчання якої інтегровано гендерні питання [6]. Проєкти, розроблені з урахуванням гендерної чутливості, мають потенціал бути більш інклюзивними, ефективними та стійкими. Вони здатні краще відповідати на потреби різних груп населення, враховуючи специфічний досвід та виклики, з якими стикаються жінки та чоловіки у постраждалих громадах.

Усі зазначені міжнародно-правові акти передбачають обов'язок держав-учасниць створювати та впроваджувати інституційні механізми, спрямовані на забезпечення гендерного балансу в політичному представництві. Зокрема, це включає використання системи квот, підтримку участі жінок у політичному лідерстві, а також проведення гендерної експертизи політичних рішень і стратегій.

Досвід інших країн, що пережили збройні конфлікти, свідчить про важливість інтеграції гендерного підходу на всіх етапах політичного процесу – від запобігання конфліктам до постконфліктного врегулювання та відбудови. Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» [8] передбачає низку стратегічних заходів, зокрема: розширення участі жінок у прийнятті рішень у секторі безпеки й оборони, запобігання гендерно зумовленому насильству, захист прав постраждалих від війни, а також створення механізмів моніторингу. У контексті повномасштабної війни цей документ підкреслює необхідність забезпечення повної та рівної участі жінок у миротворчих процесах та політичному житті країн, що постраждали від конфліктів. Тому одним із першочергових завдань є забезпечення виконання зобов'язань за згаданою резолюцією.

В Україні діє значна кількість організацій та фондів, які активно працюють над впровадженням політики гендерної справедливості та просуванням гендерної рівності в різних сферах суспільного життя. Наразі саме громадські ініціативи та міжнародні донори забезпечують підтримку багатьом проєктам, що просувають жінок у політиці. Програми лідерства, навчання, жіночого підприємництва, гендерного менторства мають стати частиною державної політики.

Зокрема, у контексті наукового аналізу діяльності неурядових організацій, що впливають на гендерну політику в Україні, Громадська організація Центр «Жіночі Перспективи» активно задіяна у сфері захисту прав жінок та просування гендерної рівності у всіх вимірах суспільного функціонування. Хоча організація була заснована у Львові, проте її діяльність поширюється на жіночу аудиторію всієї країни, особливо тих, хто перебуває у вразливому становищі, охоплює широкий спектр ініціатив, спрямованих на підтримку жінок, що робить її значущим суб'єктом громадянського суспільства у формуванні та реалізації гендерно-чутливих політик.

Забезпечення гендерної справедливості є ключовим елементом успішної та стійкої відбудови України після війни. Ігнорування гендерного аспекту може призвести до увічнення існуючих нерівностей та створення нових.

По-перше, необхідно забезпечити рівну участь жінок у всіх процесах прийняття рішень щодо повоєнного відновлення – від розробки стратегій до реалізації конкретних проєктів. Їхній досвід та потреби мають бути враховані при плануванні економічної, соціальної та політичної відбудови країни.

По-друге, державна політика у сфері відновлення має бути гендерно чутливою та спрямованою на подолання наслідків війни для жінок. Протягом війни ми вже спостерігаємо зрушення у цьому напрямку, проте вимагає системності та посилення комплекс заходів, який охоплює програми зі стимулювання жіночого підприємництва, розширення доступу до високоякісних медичних та соціальних послуг, активну боротьбу з гендерно зумовленим насильством та формування безпечного середовища для всіх членів суспільства.

По-третє, невід’ємним є продовження інформаційних кампаній, які мають на меті руйнування усталених гендерних стереотипів та підвищення суспільного усвідомлення критичної ролі гендерної справедливості для сталого розвитку держави. Важливо усвідомлювати, що воєнний конфлікт може діяти як каталізатор прогресивних змін у цій сфері, так і, навпаки, сприяти укоріненню традиційних поглядів. Тому ключовим завданням залишається системна підтримка ініціатив, спрямованих на поглиблення гендерної обізнаності та формування культури, що ґрунтується на принципах рівності.

По-четверте, військові конфлікти часто призводять до відкату у досягненнях гендерної рівності. Аналіз цих ризиків та розробка механізмів їх запобігання є важливими для модернізації політичної системи України з метою уникнути посилення гендерної нерівності в політичній сфері після війни.

По-п’яте, важливою є систематична підтримка жіночих громадських організацій та ініціатив. Ці актори громадянського суспільства відіграють ключову роль не лише у наданні безпосередньої допомоги постраждалим категоріям населення, особливо в умовах збройного конфлікту, а й у фундаментальній адвокації гендерної рівності як на національному, так і на локальному рівнях.

По-шосте, введення квотного підходу до залучення жінок у ті сфери, де наразі спостерігається низький рівень представленості жінок, у тому числі, в органах влади та політичних інституціях регіонального й державного рівнів. Квоти можуть застосовуватися для виправлення попереднього гендерного дисбалансу в різних сферах і на різних рівнях, зокрема в політичних асамблеях, на керівних посадах у громадському, політичному та економічному житті (раді директорів корпорацій), а також для забезпечення включення жінок та їхньої участі в міжнародних органах або як інструмент сприяння рівному доступу до можливостей навчання або роботи [9].

Слід наголосити, що в умовах збройного конфлікту втілення цих напрямків може стикатися зі значними перешкодами. Вони зумовлені передусім безпековою ситуацією, обмеженими ресурсами та змінами у пріоритетах державної політики. Тому для досягнення відчутних результатів особливої ваги набувають послідовність дій, політична воля та ефективна міжвідомча комунікація.

Отже, військова агресія з боку Росії стало ключовою подією, яка не лише стала для України національною катастрофою, але й спричинила глибокі зміни в суспільстві та політиці. В умовах війни питання рівних прав жінок і чоловіків у політичному процесі набуло особливої гостроти, зіткнувшись з новими та непередбачуваними труднощами. Незважаючи на певні успіхи України у досягненні гендерної рівності до 2022 року, війна внесла значні корективи, зробивши нагальною необхідність перегляду наявних стратегій та пошуку нових, прогресивних шляхів для забезпечення рівноцінної участі обох статей у політичному житті країни.

Забезпечення гендерної справедливості є фундаментальною умовою для успішного та стійкого повоєнного розвитку України. Це вимагає рівної участі жінок у процесах прийняття рішень щодо відновлення, гендерно чутливої державної політики, спрямованої на подолання наслідків війни для жінок, та системної роботи з руйнування гендерних стереотипів у суспільстві. Подальші зусилля мають бути спрямовані на зміцнення гендерної рівності як невід'ємної складової справедливого та демократичного майбутнього України.

Список використаної літератури

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text
2. Державна програма з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1834-2006-%D0%BF#Text>
3. Олена Зеленська розповіла, як втілюється гендерна рівність в Україні в умовах воєнного часу. URL: <https://www.president.gov.ua/news/olena-zelenska-rozpovila-yak-vtilyuyetsya-genderna-rivnist-v-80133>
4. Державна стратегія забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriadom-skhaleno-derzhavnu-strategiiu-zabezpechennia-rivnykh-prav-ta-mozhlyvostei-zhinok-i-cholovikiv-na-period-do-2030-roku>
5. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text
6. Булейко М. Побачити конкретну людину та її потреби – як і для чого працює гендерна інтеграція в громадах. URL: <https://decentralization.ua/news/1764>
7. Оперативний гендерний аналіз ситуації в Україні. URL: https://careevaluations.org/wpcontent/uploads/RGA_Ukraine_2023_UKRAINE_UKR.pdf
8. Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-%D1%80#Text>
9. Європейський інститут гендерної рівності (EIGE). Гендерні квоти. URL: <https://eige.europa.eu/publications-resources/thesaurus/terms/1304>

THE ISSUE OF GENDER JUSTICE IN THE POLITICAL PROCESS OF UKRAINE IN TIMES OF WAR

Yulia Malovana

*Zaporizhzhya National University,
Faculty of Sociology and Management, Department of Political Science
University str., 66, 69011, Zaporizhzhya, Ukraine*

Anna Rudnieva

*Zaporizhzhya National University,
Faculty of Sociology and Management, Department of Political Science
University str., 66, 69011, Zaporizhzhya, Ukraine*

The article highlights the current problems of ensuring gender justice, the impact of the development of democratic institutions, international legal norms and civil society activity on the growing awareness of the importance of including women in political life.

Particular attention is paid to the analysis of key steps taken by Ukraine on the path to gender justice, including the ratification of the UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW), the State Program for the Promotion of Gender Equality (by 2010), increased participation in the Biarritz Partnership initiative, the adoption of the State Strategy for Ensuring Equal Rights and Opportunities for Women and Men for the period until 2030, as well as the radically important ratification of the Istanbul Convention (November 1, 2022). These legislative and strategic initiatives demonstrate Ukraine's systematic desire to implement international standards of gender equality and its European integration course.

Ensuring gender justice is a fundamental condition for the successful and sustainable post-war reconstruction of Ukraine. It was found that this should be developed in the following areas: equal participation of women in all decision-making processes regarding reconstruction; development of gender-sensitive state policies aimed at overcoming the consequences of war for women; systematic work to destroy gender stereotypes; analysis of risks of rollback in the achievements of gender equality and development of mechanisms for their prevention; systematic support for women's public organizations; introduction of a quota approach to involve women in areas with low levels of representation. Although in war conditions the implementation of these areas faces significant difficulties (security, resources, changing priorities), consistency, political will and effective interdepartmental communication are crucial for achieving concrete results.

Key words: gender justice, political process, war, gender equality, gender stereotypes, women's rights.

УДК 321.01:351.751:316.485

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.43>

ПОЛІТИЧНІ РІШЕННЯ І СУСПІЛЬНИЙ РЕЗОНАНС: РОЛЬ ДЕРЖАВНИХ КОМУНІКАЦІЙ У ВИРІШЕННІ КОНФЛІКТІВ

Олена Меженська

*ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
кафедра політології та міжнародних відносин
вул. Івана Банка, 3, 36003, м. Полтава, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-1053-5020>*

Вікторія Медведська

*ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
кафедра політології та міжнародних відносин
вул. Івана Банка, 3, 36003, м. Полтава, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-6817-155X>*

Антон Бадер

*ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
Навчально-науковий інститут соціальних і гуманітарних наук
вул. Івана Банка, 3, 36003, м. Полтава, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-3670-5753>*

У статті досліджено взаємозв'язок між політичними рішеннями, суспільним резонансом і роллю державної комунікації у врегулюванні конфліктів у демократичному суспільстві.

Зазначено, що політичні рішення, будучи інструментом виявлення та реалізації владної волі, значною мірою залежать від ефективності їх комунікаційного супроводу. Акцент зроблено на тому, що в умовах інформаційного насичення політична система функціонує як комунікаційна структура, де ефективність управління визначається якістю інформаційного обміну між владою та суспільством. Проаналізовано основні концептуальні підходи до прийняття рішень (організаційний, бюрократичний, когнітивний, прогностичний), а також висвітлено роль інформаційного середовища в забезпеченні обґрунтованості рішень. Автори наголошують, що політична система функціонує як комунікаційна структура, в якій збереження керованості напряму залежить від здатності влади формувати чіткі інформаційні сигнали та забезпечувати ефективний інформаційний обмін.

Розкрито поняття суспільного резонансу як прояву колективної реакції громадян на значущі події, здатного виконувати як конструктивну, так і деструктивну функції. Показано, що в сучасних умовах суспільний резонанс є індикатором довіри до влади та одночасно чинником, здатним впливати на політичний процес.

Дослідження підтверджує, що в умовах криз, конфліктів або зовнішньої агресії ефективна державна комунікація стає не лише засобом інформування, але й важелем управлінського впливу, інструментом мобілізації, стабілізації та консолідації суспільства. Аргументовано, що ефективна державна комунікація є не лише засобом інформування, а й чинником політичної стабільності та національної єдності. У процесі ухвалення та реалізації політичних рішень в умовах конфлікту роль державної комунікації зводиться до виконання двох ключових функцій: забезпечення інституційної довіри через прозоре обґрунтування політики та упередження деструктивного впливу неконтрольованих джерел інформації.

Зроблено висновок, що ефективна державна комунікація є не лише інструментом інформування, а й важливим чинником легітимації політичних рішень, зниження соціальної напруги, забезпечення національної єдності та зміцнення демократичної стійкості суспільства.

Ключові слова: політичне рішення, державна комунікація, комунікаційний менеджмент, суспільний резонанс, конфлікт, легітимація, публічне управління.

У сучасних політичних системах процес ухвалення політичних рішень неможливо відокремити від інформаційного супроводу та соціальної комунікації. Суспільний резонанс є не лише реакцією на політичну дію, а й важливим чинником, що здатен трансформувати саму логіку прийняття рішень. У цьому контексті роль державних комунікацій набуває стратегічного значення, особливо в умовах політичних або соціальних конфліктів.

Метою даної статті є аналіз ролі державних комунікацій у контексті суспільного резонансу на політичні рішення, з акцентом на механізми управління конфліктами в демократичному суспільстві.

Політичні рішення посідають центральне місце у функціонуванні будь-якої суспільно-політичної системи. Вони є відповіддю на суспільні запити, каналом інституціоналізації владної волі та механізмом структурної реакції держави на зовнішні та внутрішні виклики. «Політичне рішення – це вмотивоване розв’язання наявної проблеми та організація політичної дії, що спрямована на стабілізацію чи зміну політичної ситуації. Політичне рішення може набувати форму політичної свідомості, використання ритуалу чи традиції, а також закону. Розробка та прийняття політичних рішень є механізмом перетворення суспільних вимог у загальнообов’язкові та публічні норми, які регулюють взаємовідносини і визначають розподілення владних ресурсів у суспільстві з метою вирішення значимих політичних проблем» [1].

У демократичних, авторитарних і тоталітарних державах політичні рішення приймаються по-різному. В умовах демократичного режиму політичне рішення є актом, що вимагає не тільки формальної легітимності, а й соціального схвалення, так як його наслідки впливають на значну частину населення, зачіпаючи інтереси великої кількості людей. Процес вироблення та ухвалення політичного рішення визначається багатосуб’єктністю та є багаторівневим.

Вивчаючи підходи до процесу прийняття політичних рішень А. Матвійчук зазначає, що з точки зору організаційної теорії (Дж. Марч, Г. Саймон, Р. Снайдер, Ч. Бернард, Г. Атаманчук та ін.) процес прийняття політичного рішення являє собою результат взаємодії урядових структур, які керуються рутинними процедурами; з бюрократичної (Г. Аллісон та ін.) – це результат компромісу між суб’єктами прийняття рішення, де кожний з них переслідує свої цілі; за когнітивного напрямку (А. Тверські, Д. Каннеман) – це процес зі сприйняття та аналізу суб’єктом інформації, яка потрапляє у сферу його діяльності. При цьому, акцентується увага, що об’єктивність рішень що приймаються цілком залежить від об’єму та якості інформації, яку отримує суб’єкт. Таким чином, політичне рішення є евристичною діяльністю у виборі кращого варіанту, де ключовими факторами виступають власне суб’єкт та інформаційне середовище, що на нього впливає; за прогностичною концепцією (Д. Белл) на процес прийняття політичних рішень впливає активний розвиток кібернетики, так звані «інтелектуальні технології». На думку ж самої А. Матвійчук «прийняття рішення повноважним суб’єктом пов’язане з послідовним вирішенням трьох процесуальних дилем, а саме: 1) узгодження інтересів різних суб’єктів і рівнів; 2) володіння достатньою інформацією та вміння її аналізувати й використовувати; 3) узгодження рішення з релевантними ціннісними системами» [1].

У цьому контексті особливої ваги набуває дослідження механізмів комунікаційної взаємодії між політичними суб'єктами, що приймають рішення, та соціальними групами, яких ці рішення безпосередньо стосуються. Взаємозв'язок між інформаційним середовищем, громадськими очікуваннями й адміністративною реакцією є одним із ключових чинників ефективності політичного управління.

Американський політолог Карл Дойч (Deutsch), розглядає політичну систему саме через «модель обробки інформації», що характеризується схемою «вхід-вихід». Серед ключових факторів, що впливають на ефективність політичної системи, автор вказує на якість інформації, отриманої із зовнішніх джерел («вхід»), ефективність механізмів системи для обробки цієї інформації («перетворення») та якість реакції системи на зовнішні стимули («вихід») [2]. Тобто, слідуючи логіці К. Дойча, політична система постає як комунікаційна структура, що функціонує на основі обміну інформаційними сигналами.

Таким чином, інформаційний обмін не є нейтральним – він виступає структуроутворювальним чинником демократичної легітимності. Порушення цього інформаційного каналу або його інституційна слабкість призводять до комунікаційних розривів, які можуть провокувати делегітимацію політичних рішень.

Збереження керованості суспільством забезпечується передусім завдяки здатності владної вертикалі формувати та транслювати чіткі сигнали, які досягають громадськості та викликають передбачувану реакцію. Іншими словами, ефективність політичного управління визначається якістю інформаційного зворотного зв'язку між владою та суспільством. Зростання ступеню впливу інформації на суспільні відносини усіх напрямків позначається як на якості внутрішньодержавного розвитку будь-якої країни, так і на ролі, яку країна відіграє на міжнародній арені.

Державні політичні рішення, наслідком яких стає суспільна нестабільність, управлінська дезорганізація, а їх реалізація супроводжується порушенням прав і свобод людини та відходом від конституційного принципу соціальної демократичної держави, не лише підривають демократичні механізми врегулювання конфліктів, що турбують громадянське суспільство, а й істотно посилюють суспільний резонанс.

Під суспільним резонансом розуміють динамічний прояв громадської активності (суспільних груп) на значущі для них події, що прямо залежить від їхньої інтерпретації цієї події, яка, у свою чергу, є наслідком політичних поглядів, життєвих переконань та виконує функцію індикатора кризових процесів, своєчасно акцентуючи увагу на гострих соціально-політичних проблемах та стимулюючи потребу в перегляді управлінських рішень. Суспільний резонанс виявляється у громадській думці, тобто стані масової свідомості, прихованого чи явного ставлення різних груп людей до подій і фактів дійсності та набуває форм протесту, масової підтримки або деструктивного несприйняття. Суспільний резонанс здатен виконувати як конструктивну функцію (зворотній зв'язок), так і деструктивну (поляризація, радикалізація).

Відмова Уряду України від підписання Угоди про асоціацію з ЄС 21 листопада 2013 року стала тригером глибокого суспільного резонансу, що засвідчив критичний дефіцит стратегічної комунікації з боку державної влади. Неочікуване рішення Кабінету Міністрів було оприлюднено в момент, коли президент В. Янукович публічно декларував в Австрії відданість європейському вектору розвитку. Тим часом у Москві президент РФ В. Путін заявив про готовність Росії до тристоронніх переговорів з Україною та ЄС, хоча раніше подібних ініціатив не звучало. Невідповідність між офіційними заявами та реальними управлінськими рішеннями спричинила втрату довіри до інститутів влади та спровокувала глибоку політичну кризу. Відсутність ефективної державної комунікації, пояснень рішень та публічного

діалогу з громадськістю призвели до масштабної мобілізації суспільства. Протести на Майдані Незалежності переросли у всенародний рух, який засвідчив не лише розчарування, а й зростання політичної самосвідомості громадян. Ці події стали яскравим прикладом того, як ігнорування принципів публічної комунікації та непрозоре прийняття політичних рішень можуть трансформувати соціальне невдоволення у потужний резонанс з потенціалом до кардинальної трансформації політичного курсу держави [3; 4].

Показовим прикладом суспільного резонансу є реакція українців на погодження так званої «формули Штайнмаєра» як одного з елементів врегулювання конфлікту на Донбасі у 2019 році. Значна частина українського суспільства сприйняла цю ініціативу як потенційну загрозу державному суверенітету та приховану форму капітуляції перед агресором. Це спровокувало хвилю масових протестів: зокрема, 1 жовтня 2019 року в центрі Києва відбулася перша масштабна акція за участю близько 700 осіб. Подібні мітинги охопили й інші регіони країни, що свідчить про високий рівень мобілізації громадянського суспільства у відповідь на виклики національної безпеки. Активну участь у протестному русі взяли представники ветеранських об'єднань, волонтерського середовища, а також широкі кола громадськості, які поширювали протестні меседжі через соціальні мережі та публічні звернення. Таким чином, суспільний резонанс набув комплексного та багатоаспектного характеру, охоплюючи як офлайн-протести, так і цифрові форми громадянської активності. Даний суспільний резонанс дозволяє окреслити його двоаспектну природу: конструктивну, яка полягала у забезпеченні зворотного зв'язку між суспільством і владою, що стимулювало державні інституції до активнішої комунікації, роз'яснення змісту міжнародних ініціатив та адаптації політичного дискурсу відповідно до запитів громадськості та деструктивну, що проявилася у зростанні суспільної поляризації (у публічному просторі посилювалися звинувачення на адресу політичного керівництва в державній зраді, що, своєю чергою, спричинило поглиблення недовіри до інституцій влади та радикалізацію окремих громадянських позицій [5; 6]. Варто звернути увагу, що суспільний резонанс, викликаний такими ініціативами, не лише впливає на політичну ситуацію в межах держави, а й транслюється на зовнішній рівень, впливаючи на міжнародний імідж країни, ступінь довіри з боку союзників і партнерів, а також її переговорну позицію в дипломатичних процесах. Даний приклад демонструє, що суспільний резонанс у демократичному середовищі виконує не лише мобілізаційну функцію, але й виступає каталізатором критичної рефлексії щодо державної політики, з усіма наслідками.

У 2020 році США вбивство афроамериканця Джорджа Флойда поліцією викликало хвилю масових протестів проти расизму та поліцейського насильства, які згодом поширилися багатьма країнами світу і отримали назву Black Lives Matter. За кілька тижнів протести переросли в міжнародний антирасистський рух. Мільйонні протести в США і по всьому світу, масове залучення молоді, зірок культури, бізнесу змусили переглянути політику щодо фінансування поліції у низці муніципалітетів США, започаткували ініціативи з реформування правоохоронних органів, активізували суспільні дискусії щодо прав людини. Проте, в окремих випадках протести переросли в насильство і вандалізм, виникли зіткнення між групами з протилежними поглядами [7;8]. Подібні приклади засвідчують глобальний тренд: у XXI столітті суспільний резонанс, активований політичними рішеннями, дедалі частіше формується й проявляється у цифровому просторі. Це породжує нові вимоги до державних комунікацій – зокрема, необхідність багаторівневої адаптації контенту, реагування в режимі реального часу та включення цифрових лідерів думок у стратегії урядового впливу.

Натомість у відповідь на повномасштабне вторгнення Російської Федерації 24 лютого 2022 року Україна запровадила ефективну модель кризових комунікацій, яка

стала ключовим чинником національної стійкості. Одним із центральних інструментів цієї стратегії став загальнонаціональний інформаційний телемарафон «Єдині новини», що забезпечив безперервне та координоване інформування населення про ситуації на фронті, внутрішню безпеку та міжнародну підтримку. Регулярні звернення Президента України, синхронізовані позиції центральних органів влади, а також чітка інформаційна взаємодія із суспільством стали основою високого рівня суспільної згуртованості. Своєчасне донесення перевіреної інформації, підтримка морального духу громадян, інформаційна протидія дезінформації та стратегічна комунікація із західними партнерами посилили довіру до інститутів влади. Усе це сприяло зростанню легітимності політичного керівництва, особливо у перший рік повномасштабної війни, коли держава стикалася з безпрецедентними загрозами. Такий підхід перетворив комунікацію на інструмент стратегічного управління та соціальної консолідації в умовах воєнного стану.

Наведені кейси демонструють, що суспільний резонанс є чутливим індикатором динаміки політичного настрою в державі, який не лише відображає рівень довіри до влади, а й має потенціал впливати на ухвалення рішень, трансформацію політик і навіть делегітимацію інституцій. Тоді як послідовна й проактивна державна комунікація може стати не лише інструментом управління інформаційним простором, а й механізмом формування національної єдності, мобілізації суспільства та підвищення легітимності влади, особливо у критичних умовах. Це дає підстави стверджувати, що публічне управління та інформація не лише тісно пов'язані між собою, а пов'язуються в єдину систему політичної взаємодії, де ефективність влади визначається не лише здатністю ухвалювати рішення, а й умінням комунікувати ці рішення суспільству у відкритий, зрозумілий діалог. Як вдало зазначив Ю. Габермас (Habermas), легітимність у демократичному суспільстві ґрунтується на публічному обговоренні [9].

Гарантією раціоналізації політичних рішень та вирішення конфліктних ситуацій виступає прозора і своєчасна комунікація. Обґрунтовуючи позиції, щодо практики публічного управління в Україні, які здійснюються державними органами, місцевим самоврядуванням, політичними партіями і рухами, групами політичного впливу, медійними структурами Л. Герасіна, акцентує увагу на тому, що вони «мають корелювати із суспільним резонансом і підживлюватися ним, щоб підтримувати свою легітимність та відповідати інноваційним трендам» [10, с. 185].

Відкритість державної влади до комунікації є важливою умовою демократизації держави, становлення громадянського суспільства, основою утвердження демократичних норм і правил у відносинах органів влади та громадськості. Комунікативна взаємодія влади й суспільства, спрямована на формування постійного конструктивного діалогу з метою забезпечення легітимності наявного порядку та надання йому стабільності.

Міжнародні експерти проекту ЕС Association4U визначають державні комунікації «як всю діяльність установ та організацій державного сектору, які спрямовані на вираження та обмін інформацією, насамперед з метою представлення та пояснення урядових рішень і дій, а також їх легітимації, захисту визнаних цінностей та підтримки соціальних зв'язків» [11]. Державна комунікація є тим регулюючим і координуючим механізмом у взаєминах держави і суспільства, яка здатна забезпечити стабільність і ефективність функціонування суспільного організму в цілому. Серед функцій державної комунікації О. Борисенко виокремлює: консервативну, яка спрямована на збереження статус-кво державної системи та сприяє стабільному існуванню соціального організму; координуючу, яка покликана забезпечувати координацію владних впливів суб'єкта управління у відповідності до параметрів об'єкта управління та їхніми можливими змінами; інтегруючу, що пов'язана

із здійсненням державної політики і має враховувати інтереси всіх елементів соціальної системи, сприяє виробленню та прийняттю узгоджених управлінських рішень; мобілізаційну – спрямовану на забезпечення легітимності існуючого суспільного ладу, отримання підтримки і схвалення суспільства щодо ухвалених управлінських рішень; соціалізуючу – пов'язану із засвоєнням у процесі інформаційного обміну соціально-політичних норм, цінностей і традицій держави, підвищенням рівня політичної компетентності громадян [12].

XXI століття позначається процесами глобалізації, стрімким розвитком технічного потенціалу та зростанням рівня конфліктності у світі. В таких умовах державні комунікації стикаються з новими викликами, серед яких особливо загрозливим є постійне протистояння з неконтрольованими джерелами інформаційного впливу. До таких джерел належать як цілеспрямовані кампанії дезінформації, зокрема з боку ворожих держав, так і неформальні інфлюенсери, які діють у соціальних мережах поза межами офіційного дискурсу. У результаті політичне рішення, ще до його офіційного оголошення, може бути суттєво викривлене або неправильно інтерпретоване. Наприклад, наведений нами вище кейс, як інформаційний вакуум викликав суспільний резонанс, що спричинив масові акції протесту ще до офіційного представлення позиції влади та обговорення «формули Штайнмаєра» у 2019 році; наразі ми часто спостерігаємо, як через Telegram-канали або TikTok-відео часто поширюється дезінформація про евакуацію міст, відключення електроенергії, ситуацію на фронті, законопроекти (зокрема щодо мобілізації) іще до того, як держава надасть офіційні роз'яснення. Навіть фіксувались випадки, коли соціальні мережі запускали хвилі паніки, зокрема через дезінформацію (звернення посольств до своїх громадян, щодо можливих обстрілів, тощо). У таких ситуаціях держава часто втрачає ініціативу у формуванні інформаційного порядку денного, поступаючись впливом неофіційним комунікаторам. Дана проблема особливо загострюється в умовах криз, коли інформаційна напруга досягає високого рівня, а суспільний попит на швидкі й емоційно забарвлені оцінки переважає над потребою в глибокому аналітичному осмисленні. Аби уникнути подібних ситуацій, державна комунікація має трансформуватися з інструмента інформування на засіб активного впливу на перебіг подій. Інакше кажучи, вона повинна стати критично важливим елементом політичного управління. Одним із ключових компонентів цього процесу є «комунікаційний менеджмент, як спосіб передачі соціальної, політичної та індивідуально-значущої інформації до різних рівнів і різних суб'єктів влади за допомогою різних комунікаційних засобів» [13]. Наприклад, ефективні інформаційні кампанії Міністерства оборони України або Центру стратегічних комунікацій стали потужним інструментом протидії ворожій пропаганді, мобілізації суспільства та зміцнення міжнародної підтримки.

Забезпечуючи ефективну взаємодію між владою та суспільством, комунікації сприяють формуванню довіри, регулюванню інформаційного простору та мобілізації громадської підтримки для стабілізації ситуації. Вони не лише забезпечують інформаційний порядок (забезпечуючи громадян об'єктивними даними, запобігаючи чуткам, фейкам і ворожим ПІСО), а й формують емоційно-психологічну стійкість суспільства, легітимізують політичні рішення та виступають чинником деескалації конфліктів. Згідно з дослідженням Edelman Trust Barometer (2024), рівень довіри до урядової інформації в умовах нестабільності та/або криз безпосередньо залежить від таких факторів: послідовність та стабільність комунікативних меседжів, що гарантують логічність і передбачуваність позиції держави; наявність прямого контакту з авторитетними лідерами громадської думки, здатними переконливо транслювати політичні рішення у публічному просторі; прозорість процедур ухвалення рішень, що створює у громадськості відчуття справедливості та обґрунтованості дій уряду [14].

Суспільний резонанс як реакція на політичне рішення є невід'ємною частиною сучасного демократичного управління. Відтак, державні комунікації, які не лише пояснюють, а й узгоджують політичне рішення з очікуваннями суспільства, виступають інструментом пом'якшення конфліктів та стабілізації політичної системи. Це зумовлює необхідність розглядати державні комунікації як невід'ємний елемент політичного управління, що потребує інституційного зміцнення, професіоналізації та стратегічного планування. Лише за умов високої якості комунікації політичні рішення здатні набувати повноцінної легітимності, забезпечувати соціальну підтримку та сприяти мирному врегулюванню конфліктів у суспільстві.

1. Матвійчук А. Еволюція розуміння змісту поняття «політичне рішення». *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*. Харків: ХНУ. 2010. № 912: Серія «Питання політології». С. 19–23. URL: <https://periodicals.karazin.ua/politology/article/download/3198/2772/> (Дата звернення 12.05.2025).
2. Karl W. Deutsch: Pioneer in the Theory of International Relations / ed. by C. L. Taylor, B. M. Russett. Springer International Publishing AG, 2019. 326 p.
3. Азаров відмовився від Угоди про Асоціацію з ЄС. *Українська правда*. 21 листопада 2013. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2013/11/21/7002657/> (Дата звернення 10.05.2025).
4. Кабмін відмовився від угоди про Асоціацію з ЄС. *Варіанти*. 21 листопада 2013. URL: <https://varianty.lviv.ua/publikatsiyi/kabmin-vidmovyvsia-vid-uhody-pro-asotsiatsiiu-z-yes> (Дата звернення 15.05.2025).
5. У центрі Києва протестують проти «формули Штайнмаєра» URL: <https://www.dw.com/uk/%D1%83-%D1%86%> (Дата звернення 15.05.2025).
6. Лідер Нацкорпусу Андрій Білецький під час виступу на акції протесту на Банковій оголосив про створення Штабу спротиву капітуляції URL: <https://t.me/nationalcorps/4984> (Дата звернення 11.05.2025).
7. «Ми хочемо справедливості! Коли ми хочемо? Зараз!». Учасники Black Lives Matter діляться думками. *Суспільне новини*. URL: <https://suspilne.media/67878-mi-hocemo-spravedlivosti-koli-mi-hocemo-zaraz-ucasniki-black-lives-matter-dilatsa-dumkami/> (Дата звернення 16.05.2025).

8. Black Lives Matter – «Життя чорних мають значення» URL: <https://www.dw.com/uk/black-lives-matter-%D0> (Дата звернення 17.05.2025).
9. Бистрицький Є. Легітимація як дієве філософське поняття. *Філософська думка*. 2009. № 5. С. 49–59. URL: <http://bystrytsky.org/legitim.htm> (Дата звернення 15.05.2025).
10. Герасіна Л. Проблеми публічного управління в Україні: суспільний резонанс щодо ефективності реформ. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2021. Вип. 2(49). URL: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.49.229800> (Дата звернення 11.05.2025).
11. Комунікаційний інструментарій для державних службовців з фокусом на європейській інтеграції та Угоді про асоціацію між Україною та ЄС. *Державні комунікації*. URL: <https://lms.kmu.gov.ua/association4u/communication-toolkit/derzhavni-komunikatsii> (Дата звернення 11.05.2025).
12. Борисенко О. П. Комунікація як інструмент державного управління: сучасні тенденції. *Публічне управління та митне адміністрування*. – 2020. № 2(25). С. 58–62. DOI <https://doi.org/10.32836/2310-9653-2020-2.10> (Дата звернення 10.05.2025).
13. Хлебнікова А. А. Комунікативний менеджмент як найважливіший компонент державного управління в умовах глобалізації: теоретико-методологічний контекст. *Державне будівництво*. 2013. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2013_1_13 (Дата звернення 11.05.2025).
14. Edelman Trust Barometer. 2024. URL: <https://www.edelman.com/trust/2024/trust-barometer> (Дата звернення 17.05.2025).

POLITICAL DECISIONS AND PUBLIC RESONANCE: THE ROLE OF STATE COMMUNICATION IN CONFLICT RESOLUTION

Olena Mezhenka

*State Institution "Taras Shevchenko Luhansk National University"
Department of Political Science and International Relations
Ivana Banka str., 3, 36003, Poltava, Ukraine*

Viktoriia Medvedska

*State Institution "Taras Shevchenko Luhansk National University"
Department of Political Science and International Relations
Ivana Banka str., 3, 36003, Poltava, Ukraine*

Anton Bader

*State Institution "Taras Shevchenko Luhansk National University"
Educational and Scientific Institute of Social and Humanitarian Sciences
Ivana Banka str., 3, 36003, Poltava, Ukraine*

The article explores the interrelation between political decision-making, public resonance, and the role of state communication in conflict resolution within democratic societies. It is emphasized that political decisions, serving as instruments for articulating and implementing the will of power, are largely contingent upon the effectiveness of their communicative support. The analysis highlights that under conditions of information oversaturation, the political system functions as a communicative structure in which the quality of information exchange between the authorities and the public determines the effectiveness of governance.

The article examines key conceptual approaches to decision-making – including organizational, bureaucratic, cognitive, and prognostic models – and underscores the significance of the information

environment in ensuring the rationality and substantiation of decisions. The authors argue that the preservation of governability within a political system depends on the state's capacity to generate clear informational signals and to maintain efficient information exchange.

The concept of public resonance is elaborated as a form of collective reaction to socially significant events, capable of performing both constructive and destructive functions. It is demonstrated that in contemporary contexts, public resonance not only reflects the level of public trust in government but also acts as a variable influencing the political process.

The study confirms that in times of crisis, conflict, or external aggression, effective state communication evolves into more than just a tool for informing the public. It becomes a lever of administrative influence and a mechanism for societal mobilization, stabilization, and consolidation. The argument is made that efficient public communication serves as a cornerstone of political stability and national unity. In the process of adopting and implementing political decisions under conflict conditions, state communication performs two core functions: fostering institutional trust through transparent policy justification, and preempting the destabilizing effects of uncontrolled information sources.

The article concludes that effective state communication is not merely a medium for information dissemination, but a critical factor in legitimizing political decisions, reducing social tensions, securing national unity, and reinforcing the democratic resilience of society.

Key words: political decision, state communication, communication management, public resonance, conflict, legitimization, public governance.

УДК [328.132.7:323.39](479.24)»1995/2024»
DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.44>

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРАВЛЯЧОЇ ЕЛІТИ В АТИПОВІЙ НАПІВПРЕЗИДЕНТСЬКІЙ СИСТЕМІ ПРАВЛІННЯ В АЗЕРБАЙДЖАНСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ (1995–2024 РР.)

Ігор Осадчук

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра політології
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

В політичній науці одним із напрямів у сфері аналізу республіканських систем правління є дослідження як типового, так і атипового напівпрезиденталізму. У цьому зрізі метою статті є визначити особливості функціонування правлячої еліти в атиповій напівпрезидентській системі правління в Азербайджанській Республіці впродовж 1995–2024 рр. Для реалізації поставленої мети треба вирішити такі завдання: 1) визначити типovu напівпрезидентську систему правління; 2) розкрити особливості інституту вотуму недовіри урядам в Азербайджанській Республіці впродовж 1995–2024 рр.; 3) з'ясувати специфіку трансформації правлячої еліти в атиповій напівпрезидентській системі правління в Азербайджанській Республіці впродовж 1995–2024 рр. Теоретико-методологічною основою дослідження обрано неоінституціоналізм і його варіативні типи й парадигми. Їх поєднання дозволило виробити цілісне уявлення про типовість чи атиповість формату напівпрезиденталізму на підставі такого індикатора, як інститут вотуму недовіри урядам. Головний метод, котрий став іманентною складовою частиною дослідження, – це метод порівняльного аналізу. Особливості інституту вотуму недовіри уряду в Азербайджанській Республіці в 1995–2024 рр. демонструють атиповість напівпрезидентської (конституційної) системи правління в цій країні.

Вплив регіоналізму на політичний процес в Азербайджанській Республіці в сучасних умовах суттєво послаблений. Натомість правляча еліта об'єднана спільними політичними та економічними інтересами. Вирішальним моментом, що стосується трансформації кланових структур в Азербайджанській Республіці, є зростаюча роль встановлення пактів між сім'ями. Ключові галузі економіки (зокрема, нафтогазова промисловість, банківський сектор, будівельна галузь, сільське господарство тощо) перебувають під контролем уряду та компаній, де ключові ролі відіграють члени сім'ї та представники найближчого оточення президента Ільхама Алієва. Це дозволяє правлячій еліті визначати основні напрями розвитку держави, контролювати розподіл доходів, інвестицій та здійснювати управління ресурсами країни.

Ключові слова: система державного правління, напівпрезиденталізм, атиповий напівпрезиденталізм, президент, парламент, урядовий кабінет, правляча еліта, клан, Азербайджанська Республіка.

Постановка проблеми. Специфіка функціонування систем правління у рамках республіканської форми правління в деяких країнах зумовлює необхідність виділяти як типові, так і атипові напівпрезидентські системи правління. Дослідження особливостей функціонування правлячих еліт в атипових напівпрезидентських системах правління є актуальним напрямом у сфері аналізу конституційних (і/чи політичних) систем правління. В цьому контексті важливим є розкрити особливості функціонування правлячої еліти в атиповій напівпрезидентській системі правління в Азербайджанській Республіці впродовж 1995–2024 рр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Атипові напівпрезидентські системи правління або окремі аспекти політичного процесу та міжінституційних відносин, які прямо чи опосередковано вказують на атиповість напівпрезидентських систем правління у рамках республіканської форми державного правління, проаналізовано у працях таких авторів як: Дж. ЛаПорт [1], І. Осадчук [2–5], В. Литвин [2; 3] тощо. Особливості правлячої еліти в Азербайджанській Республіці досліджували такі автори як: Х. Алкан [6], Г. Аташер [7], А. Ергун [8], С. Корнелл [9] тощо.

Мета та завдання. Метою статті є визначити особливості функціонування правлячої еліти в атиповій напівпрезидентській системі правління в Азербайджанській Республіці впродовж 1995–2024 рр. Для реалізації поставленої мети треба вирішити такі завдання: 1) визначити типову напівпрезидентську систему правління; 2) розкрити особливості інституту вотуму недовіри урядам в Азербайджанській Республіці впродовж 1995–2024 рр.; 3) з'ясувати специфіку трансформації правлячої еліти в атиповій напівпрезидентській системі правління в Азербайджанській Республіці впродовж 1995–2024 рр.

Теоретико-методологічною основою дослідження обрано неоінституціоналізм і його варіативні типи й парадигми. Їх поєднання дозволило виробити цілісне уявлення про типовість чи атиповість формату напівпрезиденталізму на підставі такого індикатора, як інститут вотуму недовіри урядам. Головний метод, котрий став іманентною складовою частиною дослідження, – це метод порівняльного аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасній політичній науці одним з найапробованіших визначень типового напівпрезиденталізму (типової напівпрезидентської системи правління) у рамках республіканської форми державного правління є визначення Р. Елгі [10; 11]. У представленому дослідженні ми використовуємо модифікацію дефініції Р. Елгі, розроблену українським дослідником В. Литвином, який визначає *типовий напівпрезиденталізм* (*типову напівпрезидентську систему правління*) – як конституційну (і/чи політичну) систему республіканської форми державного правління (спрощено систему державного правління), якій властиві посада всенародно (прямо/опосередковано) обраного на фіксований термін президента, а також інститут прем'єр-міністра й урядового кабінету, які обов'язково колективно відповідальні хоча б перед легіслатурою (разом з цим, прем'єр-міністр та урядовий кабінет можуть бути одночасно колективно відповідальними і перед парламентом, і перед главою держави; більше того, міністри урядового кабінету можуть бути індивідуально відповідальними перед парламентом і/чи президентом, але це не має жодного дефінітивного значення та впливу на структурування системи державного правління), а також притаманний процес суміщення або дуалізації виконавчої влади, з одного боку, президентом (обов'язково як главою держави), а з іншого боку, – прем'єр-міністром (обов'язково як главою уряду) та урядом/урядовим кабінетом [12, с. 5; 13, с. 7].

Незалежно від природи та процесуальної логіки парламентського вотуму недовіри уряду і/чи прем'єр-міністру напівпрезидентською позиціонується та система державного правління, в якій існує «безперервна» обов'язкова колективна відповідальність уряду та прем'єр-міністра перед легіслатурою, чи, інакше кажучи, в якій легіслатура володіє ініціативою ставити питання про колективну відповідальність уряду. Натомість усі інші/додаткові уточнення та атрибути є тільки допоміжними правилами класифікації систем правління, які варто застосовувати тільки у типологізації напівпрезиденталізму [12, с. 80].

В Азербайджанській Республіці в 1995–2024 рр. президент обирався на всенародних (прямих) виборах. Міллі Меджліс (парламент) надавав згоду на призначення прем'єр-міністра за поданням президента (п. 9 ст. 95 Конституції) [14]. Парламент мав право висловлювати вотум довіри Кабінету Міністрів (п. 14 ст. 95 Конституції) [14]. Міллі Меджліс мав

лише один тиждень, щоб розглянути кандидатуру президента на посаду прем'єр-міністра. У випадку, якщо парламент порушив запропонований строк чи тричі відхилив кандидатуру президента, то глава держави отримував конституційне право призначити прем'єр-міністра без згоди парламенту (ч. 3 ст. 118 Конституції) [14]. Як зазначає З. Бялоблоский, проблема з цією процедурою полягає в тому, що ч. 3 ст. 118 Конституції не передбачає, чи президент має право послідовно призначати одного й того самого кандидата тричі поспіль. Попри це, як свідчить досвід, парламент висловлював згоду на формування урядів на чолі з кандидатурами в прем'єр-міністри, які пропонував президент [15, с. 88]. В Азербайджанській Республіці в 1995–2024 рр. висловлення парламентом вотуму недовіри уряду автоматично не призводило до відставки уряду, оскільки це право належало президенту. Таким чином, вотум недовіри уряду, що не призводив до його відставки зумовив атиповість напівпрезидентської системи правління в Азербайджанській Республіці в 1995–2024 рр. Щодо призначення й звільнення міністрів, то конституція повністю покладає це на президента, не зобов'язуючи проводити консультації з парламентом (п. 5 ст. 109 Конституції) [14].

Проаналізуємо особливості функціонування правлячої еліти в атиповій напівпрезидентській системі правління в Азербайджанській Республіці впродовж 1995–2024 рр. В Азербайджанській Республіці політична еліта складається з кланових мереж (що включають сім'ї) чи груп патронажу. Хоча Азербайджаном керує президент з дуже сильними повноваженнями, використання цих повноважень обмежене необхідністю збереження балансу інтересів між потужними мережами [7, с. 139]. Боротьба за владу між кланами була важливою рисою азербайджанської політики з кінця 1990-х до середини 2000-х рр. [7, с. 170]. Президент Гейдар Алієв успішно врівноважував клани, особливо два найвпливовіші – Нахічеванський (членом якого був президент Г. Алієв) та Єразький, за допомогою механізму покарання та винагороди, заснованого на контролі інформаційних потоків. У результаті жодна група не змогла отримати політичну та економічну владу, достатню для того, щоб повністю маргіналізувати інші [7, с. 174]. Г. Алієв зміг захистити свою владу від загрози кланів, вдало використавши міжкланове суперництво, «перешкоджаючи зростанню та консолідації кожного клану» [9, с. 169]. Цей процес став очевидним, коли Г. Алієв зміг усунути потенційні загрози своєму правлінню та зміцнив свою владу в другій половині 1990-х рр. Суперництво Нахічеванського та Єразького кланів стало більш відкритим впродовж останніх років президентства Г. Алієва. Під час президентських виборів 1998 р. опонентом Г. Алієва був член Єразького клану Е. Мамедов, лідер Партії національної незалежності Азербайджану [9, с. 169–170].

Найвідомішими представниками Нахічеванського клану (крім Г. Алієва), є Р. Мехтієв (глава адміністрації президента впродовж 1995–2019 рр.), Р. Гулієв (спікер парламенту впродовж 1993–1996 рр.), Н. Аббасов (міністр національної безпеки впродовж 1995–2004 рр.), А. Нагієв (заступник міністра національної безпеки впродовж 2005–2011 рр.; начальник Служби державної безпеки з 2019 р.). До Єразького клану входять А. Інсанов (міністр охорони здоров'я впродовж 1993–2005 рр.), М. Алескеров (спікер парламенту впродовж 1996–2005 рр.). Варто також зазначити, що деякі міністерства були представлені членами інших кланів. Наприклад, міністр внутрішніх справ у 1994–2019 рр. Р. Усубов був родом з Карабаху, проте вважається, що його зв'язки з Г. Алієвим сягають 1980-х рр., коли він працював міністром внутрішніх справ Нахічеванської АРСР (1987–1989 рр.). Зауважимо, що з 20 червня 2019 р. Р. Усубов є секретарем Ради безпеки Азербайджану [7, с. 173].

Внаслідок хвороби Г. Алієва постало питання щодо «спадкоємності» президентської влади. За результатами референдуму 2002 р. було схвалено норму, згідно з якою у випадку дострокової відставки президента його повноваження переходили до прем'єр-міністра.

Спадкоємство сина Гейдара Алієва, Ільхама Алієва на посаді президента було сприйняте зі змішаними очікуваннями. По-перше, було незрозуміло, чи зможе він утримати коаліцію правлячої еліти (утримувати баланс між кланами, що конкурують між собою), як це робив його батько. Політичний досвід І. Алієва був незрівняним з досвідом його батька. По-друге, І. Алієв розглядався як лідер групи правлячої еліти, яка вимагала реформування політичної системи. Ця група була визначена як опозиція до старшого покоління політиків («старої гвардії» – членів колишньої радянської номенклатури, які займали важливі посади в уряді за президентства Гейдара Алієва) [7, с. 140]. Після смерті президента Г. Алієва його син І. Алієв, отримавши підтримку старої клієнтели й регіональних мереж, позиціонувався як єдиний кандидат, який міг замінити батька на посаді президента. Було очевидно, що І. Алієв розраховував на легітимність та популярність свого батька як серед громадськості, так і адміністрації. Він успадкував не лише президентську посаду від свого батька, а й систему управління, засновану на сильних регіональних зв'язках та клієнтелістських мережах, якими керували представники старої номенклатури. Таким чином, передачі влади від батька до сина сприяла коаліція нових професіоналів та старих управлінців [8, с. 79]. Легітимність І. Алієва також підкріплювалася його успішним керівництвом (впродовж 1994–2003 рр. – віцепрезидент, згодом перший віцепрезидент) Державною нафтовою компанією Азербайджанської Республіки «SOCAR» (англ. State Oil Company of Azerbaijan Republic).

Коли І. Алієв став президентом, він підкреслив, що прагне продовжувати політику свого батька і перепризначив усіх міністрів та радників з адміністрації Г. Алієва. Президент І. Алієв був досить обережним у перебудові правлячої еліти, щоб бути впевненим у її лояльності. У 2004 р. президент розпочав зі змін в уряді. Відповідно, новим міністром закордонних справ замість представника «старої гвардії» В. Гулієва став Е. Мамедьяров. На новостворену посаду міністра зв'язку та інформаційних технологій був призначений А. Аббасов [7, с. 139]. Звільнення міністра охорони здоров'я А. Інсанова й інших відомих представників «старої гвардії» підтверджувало напругу між представниками колишньої номенклатури та президентом І. Алієвим. Внаслідок цих звільнень було знято сумніви у здатності І. Алієва зберегти єдність і стабільність правлячої еліти [6, с. 198].

У жовтні 2005 р. (за місяць до парламентських виборів) президент І. Алієв зосередив владу в своїх руках, оголосивши про запобігання спробі державного перевороту. До міста Баку було введено війська й бронетехніку. До країни не дозволили в'їхати лідерів опозиції, колишньому голові парламенту Р. Гулієву. Усунувши потенційну загрозу своєму правлінню І. Алієв зумів ефективно відповісти на питання, чи здатний він зберегти єдність та лояльність всередині правлячої еліти після смерті Г. Алієва [6, с. 198].

В 2019 р. І. Алієв провів суттєву інституційну реструктуризацію, змінивши склад президентської адміністрації. Серед представників «старої гвардії», які втратили свої посади, були зокрема: Р. Мехтієв (глава адміністрації президента впродовж 1995–2019 рр.), якого називали «сірим кардиналом» в азербайджанській політиці й А. Гасанов (завідувач відділу суспільно-політичних питань адміністрації президента впродовж 1996–2005 рр.). Фактично І. Алієв та його оточення поступово змінили структуру самої правлячої еліти [6, с. 194]. Усунення лідерів «старої гвардії» сприяло посиленню іншої впливової групи в азербайджанській політиці – навколо першого віцепрезидента, дружини президента Мехрібан Алієвої (у 2017 р. була призначена на новостворену посаду першого віцепрезидента). М. Алієва походить з бакинського роду Пашаєвих і сім'я має значну фінансову та політичну владу.

Політична практика засвідчила, що І. Алієву вдалося тримати правлячу еліту під контролем за рахунок послаблення влади Єразького клану та більшої опори на

Нахічеванський клан. Ув'язнення А. Інсанова та недопущення М. Алескерова до повторного обрання спікером парламенту змінили баланс сил на користь саме Нахічеванського клану. Як зазначає С. Корнелл, «хоча регіоналізм закорінений, його не слід розглядати як універсальне пояснення політики країни» [9, с. 170]. Соціальний і політичний аналіз, на думку Г. Аташера, заснований на регіональній належності в Азербайджані, повинен усвідомлювати її гнучкий характер. Іншими словами, кланові структури та відносини є надзвичайно гнучкими. Тому слід зазначити, що за чверть століття після відновлення незалежності кланові структури, механізми їх функціонування та природа значно змінилися. Якщо в 1990-х рр. лояльність та довіра були необхідними для виживання держави, то за президентства І. Алієва ці якості служать для підтримки стабільності та безперервності авторитарного правління.

Вплив регіоналізму на політичний процес в сучасному Азербайджані суттєво послаблений. Натомість правляча еліта об'єднана спільними політичними та економічними інтересами [7, с. 175]. Вирішальним моментом, що стосується трансформації кланових структур та діяльності в Азербайджані, є зростаюча важливість встановлення пактів між сім'ями [7, с. 175].

Проаналізуємо вплив правлячої еліти на основні галузі економіки. Сім'я й оточення президента І. Алієва контролює нафтогазову промисловість, де ключовим гравцем є Державна нафтова компанія Азербайджанської Республіки («SOCAR»), що здійснює розвідку, видобуток, переробку та транспортування нафти і газу, а також управління міжнародними контрактами [16]. Оскільки «SOCAR» підпорядковується уряду, це забезпечує значний вплив президента І. Алієва та його оточення на стратегічні рішення в нафтогазовій сфері.

Сім'я президента І. Алієва здійснює контроль над великими холдингами та компаніями, пов'язаними з різними секторами економіки. Згідно з документами, «AtaHolding» (почав працювати у вересні 2003 р.) на 75% належить компаніям, де Лейла та Арзу Алієви (дочки президента) – керуючі, а основний контроль належить Гейдару Алієву-молодшому (син президента) [17; 18]. Холдинг, який спочатку працював у фінансовому секторі, згодом почав розвиватися шляхом створення компаній у сферах промисловості, туризму, інформаційних технологій та послуг. «AtaHolding» здійснює інвестування в різні сфери економіки, управління фінансовими ресурсами, а також інтелектуальну власність і корпоративне управління. У фінансовому секторі «AtaHolding» працюють «AtaInsurance», «AtaLeasing», в туристичному секторі – «AtaTourism», «AtaTravel» і готель «Excelsior Hotel Baku», в промисловому секторі – «Shamkir Poultry», в сфері інформаційних технологій – «AtaTechnology» [19].

Компанія «PASHA Holding», заснована Аріфом Пашаєвим, батьком Мехрібан Алієвої, дружини президента Азербайджану, має значні державні контракти в різних секторах економіки. Кінцевими акціонерами компанії є Аріф Пашаєв і дочки президента Азербайджану І. Алієва Лейла і Арзу. «PASHA Holding» володіє 81,08% акцій «Kapital Bank» і 71,75% «Pasha Bank» [20]. Серед дочірніх компаній – «Pasha Insurance» і «Pasha Life» [21].

Сім'я президента І. Алієва має також значний вплив на банківську сферу країни. «Банк АБВ» (Відкрите акціонерне товариство «Міжнародний банк Азербайджану») – один з провідних банків у регіоні Південного Кавказу за розміром активів, клієнтської бази та міжнародного операційного портфеля, що перебуває під контролем уряду Азербайджанської Республіки. У 2015 р. банк зазнав фінансових труднощів через великі борги, однак зберіг свою важливу роль в економіці через надання державних інвестицій. Відповідно до указу президента Азербайджанської Республіки № 1174 від 5 листопада 2020 р. «Про забезпечення діяльності Азербайджанського інвестиційного холдингу» Відкрите акціонерне

товариство «Банк АБВ» було передано в управління Азербайджанського інвестиційного холдингу [22]. Сім'я І. Алієва також контролює кілька провідних фінансових установ: «PASHA Bank» (склад акціонерів банку: «PASHA Holding Ltd.», «BLESS Ltd.», батько дружини президента, Аріф Пашаєв, двоюрідний брат Мехрібан Алієвої, Мір Джамал Пашаєв) [23], «Kapital Bank» (склад акціонерів банку: 81,08% акцій належать «Pasha Holding», 7,52% акцій належать «Pasha Sigorta», 11,40 % належить фізичним особам) [24], «Bank Avtasiya» (склад акціонерів банку: 49,5% акцій належать «TOP Properties», 49,5% – «Azbi-zneskom», 1% – Р. Ейнуллаєву) [25].

Крім того, сім'я Алієвих контролює будівельну компанію «Azenco», яка отримала численні державні замовлення, серед яких: будівництво концертного залу «Crystal Hall» у Баку, де в 2012 р. відбувся конкурс «Євробачення», а також розбудова Площі Державного прапора в Баку [26].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. В Азербайджанській Республіці в 1995–2024 рр. висловлення парламентом вотуму недовіри уряду автоматично не призводило до відставки уряду, оскільки це право належало президенту. Відтак вотум недовіри уряду, що не призводив до його відставки зумовив атиповість напівпрезидентської системи правління в Азербайджанській Республіці в 1995–2024 рр. І. Алієву вдалося тримати правлячу еліту під контролем за рахунок послаблення влади Єразького клану та більшої опори на Нахічеванський клан. Вплив регіоналізму на політичний процес в Азербайджанській Республіці в сучасних умовах суттєво послаблений. Натомість правляча еліта об'єднана спільними політичними та економічними інтересами. Вирішальним моментом, що стосується трансформації кланових структур, є зростаюча роль встановлення пактів між сім'ями. Ключові галузі економіки (зокрема, нафтогазова промисловість, банківський сектор, будівельна галузь, сільське господарство тощо) перебувають під контролем уряду та компаній, де ключові ролі відіграють члени сім'ї та представники найближчого оточення президента. Це дозволяє правлячій еліті визначати основні напрями розвитку держави, контролювати розподіл доходів, інвестиції та здійснювати управління ресурсами країни. В подальших дослідженнях проаналізуємо особливості функціонування правлячих еліт в атипових напівпрезидентських системах правління в інших країнах.

Список використаної літератури

1. LaPorte J. Semi-presidentialism in Azerbaijan // Elgie R., Moestrup S. Semi-Presidentialism in the Caucasus and Central Asia. London: Palgrave Macmillan, 2016. P. 91–117.
2. Osadchuk I., Lytvyn V. The Atypicality of Semi-Presidentialism in Post-Soviet Countries: The Context of Votes of No Confidence in Governments. *Studia Politica. Romanian Political Science Review*. 2019. Vol. 19. No. 1. P. 57–82.
3. Осадчук І., Литвин В. Еволюція типових й атипових систем правління у контексті «хвиль» дослідження республіканської форми правління. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2023. Вип. 49. С. 315–327.
4. Осадчук І. Партійна система в контексті функціонування атипової напівпрезидентської системи правління в Азербайджанській Республіці (1995–2019). *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право*. 2019. № 3 (43). С. 186–191.
5. Осадчук І. Урядові кабінети в контексті функціонування атипової напівпрезидентської системи правління в Азербайджанській Республіці (1996–2022 рр.). *Politicus*. 2023. Вип. 5. С. 76–81.
6. Alkan H. Azerbaijan Paradoksu: Azerbaijan'ın İç ve Dış Politikası. Ankara: USAK Yayınları, 2010. 256 s.

7. Ataşer G. A. Transformation of Political Elite in Azerbaijan. A thesis in partial fulfillment of the requirements for the degree of doctor of philosophy. 2020. 247 p.
8. Ergun A. Post-Soviet Political Transformation in Azerbaijan: Political Elite, Civil Society and the Trials of Democratization. *Uluslararası İlişkiler*. 2010. Vol. 7. No 26. P. 67–85.
9. Cornell S. Azerbaijan since Independence. Armonk, New York: M.E. Sharpe, 2011. 483 p.
10. Elgie R. A Fresh Look at Semipresidentialism: Variations on a Theme. *Journal of Democracy*. 2005. Vol. 16. No. 3. P. 98–112.
11. Elgie R. The classification of democratic regime types: conceptual ambiguity and contestable assumptions. *European Journal of Political Research*. 1998. Vol. 33. No. 2. P. 219–238.
12. Литвин В. Атрибути та різновиди напівпрезидентської системи правління в Європі: інституційно-процесуальний і політично-поведінковий аспекти: монографія. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2018. 636 с.
13. Литвин В., Романюк А. Концептуалізація і теоретична дистинкція понять «форма державного правління» та «система державного правління» у політичній науці. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: Сер. 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. Вип. 20. С. 3–12.
14. Constitution of the Republic of Azerbaijan of 1995 (rev. 2016). URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Azerbaijan_2016?lang=en (Last accessed: 19.05.2025).
15. Бялоблочкий З. Конституційні та політичні особливості формувань і відставок урядів у контексті політичної системи Азербайджану (1995–2012). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія*. 2014. Вип. 17. С. 86–93.
16. SOCAR. About us. Our Mission and Vision. URL: <https://socar.az/en/page/our-mission-and-vision> (Last accessed: 19.05.2025).
17. Нафта та газ – від бога, влада – від батька: чому Азербайджан дорівнює Алієв. 24 Канал. 05.01.2019. URL: https://24tv.ua/nafta_i_gaz_vid_boga_vlada_vid_batka_chomu_azerbaydzhan_dorivnyuye_aliyev_n10917 (Last accessed: 19.05.2025).
18. Алі-Заде Д. Влада і бізнес: як Алієви реалізують в Азербайджані операцію «Престолонаслідування». *Радіо Свобода*. 28.02.2017. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28338645.html> (Last accessed: 19.05.2025).
19. AtaHolding. About. URL: <https://ataholding.az/en/haqqimizda-2> (Last accessed: 19.05.2025).
20. PASHA Holding. Group Structure. <https://pasha-holding.az/en/about-us/group-structure/> (Last accessed: 19.05.2025).
21. PASHA Mischkonzern will an die Börse. *FOCUS Magazin*. Nr. 26. 25.06.2024. URL: https://www.focus.de/magazin/archiv/pasha-mischkonzern-will-an-die-boerse_id_260059569.html (Last accessed: 19.05.2025).
22. ABB. About us. URL: <https://abb-bank.az/en/haqqimizda/missiya-ve-strateji-baxis> (Last accessed: 19.05.2025).
23. PASHA Bank. About Us. Management. URL: https://www.pashabank.az/about_us/lang,ru/#!/shareholders/697/ (Last accessed: 19.05.2025).
24. Kapital Bank. About Bank. URL: <https://www.kapitalbank.az/en/about> (Last accessed: 19.05.2025).
25. Bank Avrasiya. About us. <https://bankavrasiya.az/en/about/bank-melumatlari/bizim-xidmtl-r-1/> (Last accessed: 19.05.2025).
26. Павленко А. Родинні цінності. Азербайджанський лідер Ільхам Алієв, його дочки і син виявилися власниками цілої бізнес-імперії. *New Voice*. 04.05.2016. URL: <https://nv.ua/ukr/publications/rodinni-tsinnosti-azerbajdzhanskij-lider-ilham-alijev-jogo-dochki-i-sin-vjavilisja-vlasnikami-tsiloji-biznes-imperiji-114949.html> (Last accessed: 19.05.2025).

FEATURES OF THE FUNCTIONING OF THE RULING ELITE IN THE ATYPICAL SEMI-PRESIDENTIAL SYSTEM OF GOVERNMENT IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN (1995–2024)

Ihor Osadchuk

*Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Department of Political Science
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

In political science, one of the areas of analysis of republican systems of government is the study of both typical and atypical semi-presidentialism. In this context, the purpose of the article is to determine the features of the functioning of the ruling elite in the atypical semi-presidential system of government in the Republic of Azerbaijan in 1995–2024. To achieve this purpose, we need to solve the following tasks: 1) to define a typical semi-presidential system of government; 2) to reveal the features of the institution of a vote of no confidence in governments in the Republic of Azerbaijan in 1995–2024; 3) to determine the specifics of the transformation of the ruling elite in the atypical semi-presidential system of government in the Republic of Azerbaijan in 1995–2024. The theoretical and methodological basis of the study is neo-institutionalism and its variable types and paradigms. Their combination allowed to develop a holistic view of the typicality or atypicality of the semi-presidentialism format based on such an indicator as the institution of a vote of no confidence in governments. The main method that became an inherent part of the study is the method of comparative analysis. The features of the institute of no-confidence vote in the government in the Republic of Azerbaijan in 1995–2024 demonstrate the atypical nature of the semi-presidential (constitutional) system of government in this country.

The influence of regionalism on the political process in the Republic of Azerbaijan has been significantly weakened in the current environment. Instead, the ruling elite is united by common political and economic interests. A decisive point in the transformation of clan structures in the Republic of Azerbaijan is the growing role of pacts through family ties. Key sectors of the economy (including the oil and gas industry, banking, construction, agriculture, etc.) are controlled by the government and companies where family members and members of President Ilham Aliyev's inner circle play key roles. This allows the ruling elite to determine the main directions of the state's development, control the distribution of income, investments and manage the country's resources.

Key words: system of government, semi-presidentialism, atypical semi-presidentialism, president, parliament, cabinet, ruling elite, clan, Republic of Azerbaijan.

УДК 329.05-028.41(4) «2010/2024»

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.45>

«АКТОРСЬКІ» ПАРТІЇ ЄВРОПИ (2010–2024): СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ, ПРИЧИНИ ЗЛЕТУ ТА ПОЛІТИЧНОГО ФІАСКО

Юрій Остапець

*Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»,
кафедра політології і державного управління
пл. Народна, 3, 88000, м. Ужгород, Україна*

Михайло Шелемба

*Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»,
кафедра міжнародних студій та суспільних комунікацій
пл. Народна, 3, 88000, м. Ужгород, Україна*

Дмитро Зверєв

*Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»,
кафедра соціології та соціальної роботи
пл. Народна, 3, 88000, м. Ужгород, Україна*

Охарактеризована діяльність «акторських» партій в країнах Європейського Союзу та Україні. Зазначено, що метафора «акторські партії» використана для позначення політичних сил, які зосереджують свою діяльність навколо конкретних харизматичних лідерів (акторів), часто будуючи свою ідентичність та програму навколо особистості цього лідера, а не навколо чіткої ідеології або стабільної партійної структури. До таких партій віднесено: «Є такий народ» (Болгарія), «Рух 5 зірок» (Італія), «Вітчизняний рух» (Хорватія), «Список М. Шарца» (Словенія), Угорська партія двохвостого собаки (Угорщина), «Кому належить держава?» (Латвія), «Слугу народу» (Україна).

Акцентовано на наступних ознаках таких партій: 1) засновані професійними акторами; 2) вдало використовують медійне минуле лідера; 3) позиціонують себе як антисистемні партії, які борються з корупцією та «старою» елітою; 4) домінуюча роль харизматичного лідера у їхній діяльності; 5) утворюються напередодні чергових виборів.

Окреслено основні причини виникнення та успіху «акторських» партій, до яких віднесено: зниження довіри до традиційних / мейнстримних партій; попит на «нові обличчя» в політиці; протестні настрої громадян; медійна популярність та харизматичність лідерів; вдале використання цифрових технологій у своїй діяльності; відсутність, як правило, сильних конкурентів.

Досліджена участь «акторських» партій у виборчих кампаніях та охарактеризовані їхні електоральні результати. Вказано, що у 2018 році партія «Рух 5 зірок» перемогла на парламентських виборах в Італії, здобувши підтримку 32,7 % виборців та утворивши урядову коаліцію. Партія «Є такий народ» на парламентських виборах у квітні 2021 року набрала 17,6 % голосів виборців, а на наступних 11 липня 2021 року – 24,08 %. Увійшла до урядової коаліції за результатами парламентських виборів 2018 року партія «Список Мар'яна Шарца», а українська партія «Слуга народу» за результатами парламентських виборів 2019 року змогла одноосібно утворити уряд.

Зазначено про недовговічність успіху таких партій, яка обумовлена тим, що вони партії легко здобувають прихильність виборців та приходять до влади, але не в змозі ефективно виконувати складні управлінські функції.

Ключові слова: Європейський Союз, Україна, парламентські вибори, політичні партії, «акторські» партії, «Є такий народ», «Рух 5 зірок», «Кому належить держава?», «Слуга народу», «Вітчизняний рух».

Постановка проблеми. Упродовж 2010–2024 рр. в рамках партійного ландшафту країн Європейського Союзу з'явилась низка «акторських» партій, які отримали вагому підтримку громадян на парламентських виборах, а відтак і можливість брати участь в урядових коаліціях, а їх лідери очолювати уряди. Поява таких партій це ще один із проявів впливу популізму на сучасний європейський політичний дискурс. Такі партії часто посилюють радикалізацію та поляризацію в суспільствах, підривають інститути ліберальної демократії, апелюючи до «волі народу», протиставляючи себе мейнстримним партіям та системним політикам. Вони в своїх програмах та діях використовують популістські лозунги, емоційні аргументи, прості рішення надскладних суспільних проблем, що в кінцевому результаті мобілізує електорат, який має великі очікування та сподівання на «нових лідерів». Такі політичні сили завдячуючи емоційності електорату отримують результати, які часто називають «електоральними революціями» (здійснюють переворот в політиці), але не маючи практичного управлінського досвіду вони, як правило, через певний час залишаються поза політикою. Тому вивчення досвіду функціонування «акторських» партій є корисним з точки зору можливості протистояння таким силам на політичній арені та блокування їхнього деструктивного впливу на політичний розвиток сучасних демократій.

Актуальним таке дослідження є і для вітчизняного політикуму, тому у предметне поле нашої наукової розвідки ми включили українську «акторську» партію «Слуга народу». У контексті воєнного стану, проведення низки реформ, боротьби з корупцією та євроінтеграцією, діяльність популістів може як мобілізувати, так і дестабілізувати суспільство. Відтак аналіз їхньої риторики, стратегій і впливу важливий для розуміння майбутньої політичної динаміки в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виокремлене предметне поле нашого дослідження – «акторські партії», є частиною партійно-електорального дискурсу політичної науки, а відтак вказана проблематика вивчається як зарубіжними, так і вітчизняними науковцями. Серед вітчизняних науковців слід відмітити дослідження В. Бусленка (партійні системи країн Вишеградської Європи), Є. Гайданки (місцеві вибори в країнах Вишеградської Європи), В. Литвина (партійні системи країн Центрально-Східної Європи), А. Ключковича (партійна система Словаччини), Ю. Остапця (електоральні процеси в країнах Європейського Союзу), А. Романюка (партійні системи країн Західної та Центрально-Східної Європи) та інших.

Формулювання цілей статті (постановка завдань). Мета статті – охарактеризувати сутнісні характеристики, електоральні успіхи та причини політичного фіаско «акторських партій» Європейського Союзу упродовж 2010–2024 років.

Виклад основного матеріалу. «Акторські» партії Європи – це політичні партії, які зосереджують свою діяльність навколо конкретних харизматичних лідерів (акторів), будуючи свою ідентичність та програму навколо особистості цього лідера, а не навколо чіткої ідеології та стабільної партійної структури. Такі партії зазвичай виникають у періоди політичної нестабільності або запиту на «нові обличчя» та альтернативу традиційним партіям. Термін «акторські» у нашому випадку використано метафорично для позначення

походження лідерів таких партій із сфери шоу-бізнесу, театру чи кіно. Прикладами таких партій можуть бути: «Є такий народ» (Болгарія), «Рух 5 зірок» (Італія), «Вітчизняний рух» (Хорватія), «Список М. Шареца» (Словенія), Угорська партія двохвостого собаки (Угорщина), «Кому належить держава?» (Латвія), «Кукіз'15» (Польща), «Слуга народу» (Україна). Для цих партій характерними є такі загальні ознаки:

1) засновані професійними акторами, музикантами, коміками: «Є такий народ» (Болгарія, музикант і шоумен С. Тріфонов), «Рух 5 зірок» (Італія, комік Б. Грілло), «Слуга народу» (Україна, актор-комік В. Зеленський) та інші;

2) уміла робота з публікою навколо телевізійного образу лідера;

3) швидке зростання популярності на основі пізнаваності лідера (їхні успіхи у виборчих кампаніях часто називаються журналістами та експертами «електоральними революціями»);

4) позиціонують себе як антисистемні політичні сили, а звідси популізм і критика еліт у їхніх партійних лозунгах та програмах (вони борються з корупціонерами та старими політиками);

5) головна роль лідера у їхній діяльності, слабка та нестабільна ідеологічна база, популістський підхід до вирішення складних соціальних проблем у партійних програмах, орієнтація на швидкий успіх на виборах;

6) часто створюються під вибори, а тому мають короткий політичний цикл існування. Інформацію про акторські партії Європи подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Акторські партії країн Європейського Союзу (2010–2024)

Назва партії (рік створення)	Країна	Лідер (професія лідера)	Ідеологія
Є такий народ (2020)	Болгарія	Славі Тріфонов (співак, телеведучий)	популізм, націоналізм
Вітчизняний рух (2020)	Хорватія	Мірослав Шкоро (співак, композитор)	правий популізм, націоналізм
Список Мар'яна Шареца (2014)	Словенія	Мар'ян Шарец (актор комік)	соціальний лібералізм, популізм
Кому належить держава? (2016)	Латвія	Артус Кайньміш (актор, телеведучий)	популізм, антисистемність
Рух 5 зірок (2009)	Італія	Беппе Грілло (актор, комік)	популізм, екологізм
Партія двохвості собаки (2006)	Угорщина	Гергей Ковач (дизайнер, сатирик)	сатира, протест
Кукіз'15 (2015)	Польща	Павел Кукіз (музикант, співак)	правий популізм, антисистемність
Слуга народу (2018)	Україна	Володимир Зеленський (актор, комік)	популізм, лібералізм

Джерело: побудовано авторами

Угорська партія двохвостого собаки (угор. Magyar Kétfarkú Kutya Párt; скорочено МККР) – пародійна політична партія в Угорщині, існуюча де-факто з 2006 р. (утворена в м. Сегед) та зареєстрована офіційно у 2014 р. Саму ідею назви політичної партії було взято із англійської ідіоми «як собака з двома хвостами» (англ. – «*like a dog with two tails*»), яку, згідно Кембриджського словника, використовують у випадку, коли хочуть сказати, що «хтось дуже задоволений чимось» [11, с. 143]. У конструкт політичної ідеології даної партії

можна включити такі термінологічні складові, зокрема, як «гумор», «сатира», «пародія», «абсурдизм». Головний символ партії – це двохвостий собака. Він символізує абсурдність політики та іронічне ставлення до реальних політичних партій.

Угорські політологи В. Глайд та П. Сегеді умовно поділяють еволюцію сатиричних/жартівливих (акторських) партій на два основні періоди. Між цими двома періодами існують значні відмінності, як з точки зору партійної організації, так і з точки зору використання гумору:

1. «Період класичних сатиричних партій як ініціатив, що виникли переважно з контркультури 1960-х років та нових лівих рухів, особливо в англomовних країнах (США, Великобританія, Австралія та ін.), а пізніше в період політичного транзиту в країнах Центральної Європи.

2. Період сучасних сатиричних партій другого покоління як політичних спільнот, які виникли або стали більш помітними насамперед у континентальній Європі як реакція на глобальну фінансово-економічну кризу 2008 р.» [12, р. 491].

Партія двохвостого собаки не має традиційної політичної структури, характерної для мейнстримних політичних партій. Вона більше схожа на громадський рух (діє як регіональні групи активістів), який координується з різних регіональних осередків. Ключові посади зазвичай пародійні або носять іронічні назви. Структура партії не є формалізованою, що відповідає загальному сатиричному підходу. Партія має активні осередки в декількох містах Угорщини, таких як Будапешт, Сегед та інших великих містах. Лідер партії Д. Ковач.

Члени партії займаються переважно зображенням графіті та створенням плакатів-пародій на типові гасла, висуваючи абсурдні ідеї на виборах або роблячи смішні та дурні офіційні заяви. Незважаючи на те, що «двохвості» вісім років були в тіні і їхня чисельність не перебільшувала п'ятисот членів, вони були помітними в середовищі дизайнерів, айтішників, художників тощо.

Особливу активність партія проявляє під час виборчих кампаній. Активісти партії висміюють програми учасників виборчого процесу, пропонуючи свої сатиричні «нездійсненні гасла»: вічне життя, мир у всьому світі, одноденний робочий тиждень, безкоштовне пиво і низькі податки; побудувати гору на Великій угорській рівнині, два заходи сонця на день (різних кольорів), зменшити силу гравітації і т. д.

Угорська партія двохвостого собаки приймала участь у парламентських виборах 2018 та 2022 рр. У 2018 р. її результати були такі: 1,7 % голосів виборців за партійними списками (99 410 голосів) і 39763 в одномандатних виборчих округах. А вже у 2022 р. вона суттєво покращила свої результати: 3,27 % за партійними списками (185052) і 126648 голосів виборців у мажоритарних округах [13; 14].

Отже, «Партія двохвостого собаки пройшла своєрідну еволюцію від громадського мистецького руху до помітного політичного гравця на політико-партійній мапі Угорщини. Однією з причин цього ми вбачаємо в тому, що в Угорщині виник попит на нових людей, на протест проти всіх партій, на нову «абсурдну політику» з огляду на триваюче сповзання від демократії до авторитаризму режиму В. Орбана. Партія двохвостого собаки має досить обмежені перспективи в сенсі отримання реальної політичної влади через свій сатиричний та фріковий характер. Проте вона залишається важливим голосом у громадському житті Угорщини, привертаючи увагу до явищ корупції, соціальних проблем і необхідності забезпечення демократичних процедур. Її популярність зростала серед виборців, які були розчаровані традиційною політикою, і це може свідчити про можливість її впливу на громадську думку в довгостроковій перспективі. Однак, попу-

лістський характер Партії двохвостого собаки поки що не дає їй можливості увійти до угорського парламенту» [11, с. 145].

Політична партія «Рух п'яти зірок» (італійською – *Movimento 5 Stelle, M5S*) – це італійська політична партія, яка виникла на хвилі популістичних настроїв 4 вересня 2009 р. Ідея створення руху належить підприємцю з інформаційних технологій (він же і політтехнолог) Д. Казеладжо і актору-коміку Джузеппе («Беппе») Грілло.

Символ руху – 5 зірок (зображені на логотипі партії): Вода, Енергія, Розвиток, Оточуюче середовище, Транспорт. Основними кольорами партії є жовтий та білий. Жовтий символізує прозорість, життєву силу, активізм, а білий – чистоту намірів, незаангажованість і прагнення до змін. **Ключові програмні положення партії:** пряма демократія, екологія, боротьба з корупцією, відмова від привілеїв для політиків, прозорий бюджет і контроль влади. M5S підтримує пряму демократію як альтернативу представницькій, вважаючи, що громадяни повинні брати безпосередню участь у прийнятті рішень без посередництва партій, які вважаються корумпованими. Інструментом прямої демократії в партії є Інтернет платформа «Руссо». Важливі рішення, такі як вибір кандидатів або підтримка законів, також повинні ухвалюватися через онлайн-голосування. M5S має екологічне коріння та займає ліву позицію щодо багатьох соціальних питань. Партія зосереджена на захисті навколишнього середовища, відновлюваній енергії, боротьбі з бідністю та безробіттям [5, с. 45]. Чисельність партії є нестабільною, оскільки до неї можна приєднатися / перестати бути членом партії за допомогою Інтернет-платформи. Станом на кінець 2024 р. чисельність партії становила 170 000 тис. активних членів.

Створення нового політичного руху планувалося задля залучення виборців, які займають аполітичну позицію, або розчарувалися в «старих» політичних партіях. Таким чином, з 2005 р. почав працювати блог Д. Грілло, і так почалася «розкрутка» нового руху. Ідеолог руху Д. Казеладжо обрав «Беппе» як його «обличчя» не випадково, оскільки відповідно до італійських традицій коміку-шуту дозволялось говорити те, чого не могли сказати інші (перш за все владний істеблішмент).

Пізніше Д. Казеладжо створює Інтернет-платформу «Руссо» (для зворотнього зв'язку з громадянами). За допомогою неї до 2009 р. були сформовані структурні підрозділи партії в усіх регіонах Італії для активної політичної діяльності. На парламентських виборах 2013 р. «Рух п'яти зірок» отримує відразу 25,5 % голосів виборців (108 місць у Палаті депутатів) [13; 14].

У 2015 р. за результатами «онлайн-праймерізу» громадяни обирають нового лідера партії – студентського активіста Луіджі Ді Майо. Таким чином вперше були масштабно застосовані ІТ-технології «прямої демократії», з допомогою яких шляхом онлайн-голосування відбулося висунення лідерів загальнонаціонального рівня.

На парламентських виборах 2018 р. партія здобула 32,7 % голосів виборців (134 місця в Палаті депутатів) і стала найпопулярнішою партією Італії. Це найкращий електоральний результат партії. За результатами виборів вона утворила урядову коаліцію з «Лігою» М. Сальвіні. А вже на виборах 2022 р. її результат суттєво зменшився (15,4 %) що стало наслідком внутрішніх конфліктів (зміна лідерства від Б. Грілло до Дж. Конте) та участі у суперечливих коаліціях як з лівими, так і з правими політичними силами [5, с. 46]. У 2024 р. засновник партії Б. Грілло взагалі був усунутий від усіх керівних посад, що відкрило новий етап у розвитку цієї політичної сили. Станом на березень 2025 р. лідером партії «Рух 5 зірок» є Дж. Конте. Він обіймає цю посаду з серпня 2021 р., коли був обраний на внутрішньопартійному голосуванні, отримавши підтримку 93 % членів партії. До політичної кар'єри Дж. Конте був професором права. У 2018 р. він став прем'єр-міністром Італії,

очолюючи коаліційний уряд за участі «Руху 5 зірок». Під його керівництвом партія змінила свій імідж, відходячи від протестного руху до інституційної поміркованої політичної сили.

Лідер партії Дж. Конте закликає припинити військову допомогу і врегулювати військовий конфлікт в Україні дипломатичним шляхом. **Це стало причиною розколу в партії, коли** у червні 2022 р. міністр закордонних справ Італії Л. Ді Майо залишив «Рух 5 зірок», звинувативши партію в підриві зусиль уряду щодо підтримки України. Він наголосив на необхідності чітко визначитися між підтримкою України та агресором – Росією. Разом із Л. Ді Майо партію покинули понад 60 депутатів, що суттєво послабило її позиції в парламенті і Італії загалом. Отже, головними чинниками виникнення / успіху партії були такі:

1. Низький рівень довіри до традиційних (мейнстримних) партій (в Італії на той час була глибока політична криза, численні корупційні скандали, втрата довіри до політичного класу).

2. Запит на «нові обличчя» в політиці: люди шукали альтернативу «старим» політикам і Б. Грілло, маючи величезну медійну популярність, використав це для мобілізації громадськості.

3. Розвиток цифрових технологій. Партія активно використовує Інтернет для комунікації з виборцями (інтернет-платформа «Руссо»), що дозволяє їй залучати молодь і нові соціальні групи.

4. Протестні настрої в суспільстві. Партія на початку становлення позиціонувала себе як «антисистемна», пропонуючи пряме народовладдя, прозорість та боротьбу з корупцією.

Політична партія «Є такий народ» (ЄТН) (болгарською – *Има такъв народ*), заснована болгарським шоуменом Славі Трифоновим, позиціонує себе як протестна сила, що виступає проти корупції та політичного статус-кво в Болгарії. Партія була створена після референдуму 2016 р. та оформилася як протестний рух. Назва походить від музичного альбому С. Трифопова. Офіційно зареєстрована 5 лютого 2020 р. напередодні парламентських виборів. Ідеологічні засади партії такі: а) популізм (партія апелює до широких мас, критикуючи еліти та обіцяючи представляти інтереси «звичайних людей»); б) пряма демократія (ЄТН виступає за активне залучення громадян до процесу ухвалення рішень, зокрема через референдуми та інші механізми прямої демократії); в) проєвропейська спрямованість (партія підтримує європейську інтеграцію Болгарії та дотримання європейських стандартів); г) соціальний консерватизм, болгарський націоналізм (відстоює традиційні цінності та моральні норми, притаманні болгарському суспільству).

Загалом, партія «Є такий народ» критикує поточний стан справ у Болгарії, зокрема корупцію та неефективність державних інституцій, пропонуючи популістські заходи для покращення ситуації. Офіційна позиція партії щодо війни в Україні відсутня. Причини виникнення та успіху:

1. Кризовий стан традиційної політики в Болгарії. Тривале невдоволення громадян політичною корупцією, олігархічним впливом та неспроможністю партій проводити реформи.

2. Медійна популярність С. Трифопова: його ім'я, телешоу «Шоуто на Слави» було добре знане у Болгарії. Публіка довіряла йому більше, ніж політикам, що дозволило швидко мобілізувати електорат.

3. Успішний референдум 2016 року. Ініційований С. Трифоновим референдум із вимогами змін до виборчої системи (запровадження мажоритарної системи) зібрав велику підтримку громадян, але його результати не були реалізовані парламентом, що, відповідно, викликало обурення його прихильників, і стало поштовхом до створення партії.

4. Запит на «нових лідерів» у політиці та недовіра традиційним партіям. Як і в багатьох інших країнах Європи, болгарське суспільство шукало альтернативу політичному істеблішменту. С. Трифонов позиціонував себе як голос народу – проти корумпованих еліт.

5. Використання соціальних мереж. Інформаційні кампанії С. Трифопова велися переважно онлайн, без традиційних мітингів – через Facebook, YouTube і власний телеканал 7/8 TV.

Електоральні результати партії «Є такий народ». Результати парламентських виборів у Болгарії 4 квітня 2021 р. експерти назвали «електоральною революцією». «Революційність» результатів полягала в тому, що правоконсервативна партія «Громадяни за Європейський розвиток Болгарії» на чолі з прем'єр-міністром Б. Борисовим, яка 13 років безперервно перебувала при владі, хоч і залишилася фаворитом, але понесла настільки серйозні втрати, що не мала можливості для формування уряду. Головним триумфатором виборів став С. Трифонов. Його партія «Є такий народ» отримала другий результат (17,6 %) та 51 депутатський мандат, але вона відмовилася від участі у коаліції з колишніми провладними партіями, а її лідер – від мандату президента формувати уряд [7, с. 84; 10].

На наступних парламентських виборах 11 липня 2021 р. партія С. Трифопова «Є такий народ» здобула найбільшу кількість голосів виборців 24,08 % та депутатських мандатів (65). Але як і перед цим С. Трифонов відмовився співпрацювати з іншими партіями, роблячи спробу одноосібно сформувати уряд меншості. Така спроба закінчилась невдало і Президент Болгарії знову відповідно до Конституції створив службовий уряд, і оголосив про треті дострокові вибори [7, с. 85; 10].

Таким чином, неможливість лідером нової популістської партії «Є такий народ» створити парламентську більшість вказує на ще одну тенденцію політичного розвитку «молодих» демократій: «анти-політики» (актори, музиканти і т. д.) вміють завойовувати серця і розум виборців, але вони, як правило, не здатні ефективно виконувати складні управлінські функції. А відтак їх політичні сили є недовговічними. Тому «результат діяльності вказаних партій, як правило, повне політичне фіаско: 04.04.2021 р. – нова партія С. Трифопова здобуває 17,6 % голосів виборців (51 депутатське місце), а сам результат виборів називають «електоральною революцією»; 11.07.2021 р. – партія С. Трифопова здобуває 24 % голосів виборців (65 депутатських місць), але її лідер відмовляється співпрацювати з іншими політичними силами; 14.11.2021 р. – партія С. Трифопова втрачає рейтинг і отримує 9,5 % голосів (25 депутатських місць); 02.10.2022 р. – вона не змогла подолати виборчий бар'єр (політичне фіаско)» [6, с. 18]. На парламентських виборах 2023 р. партія здобула 4,1 % голосів виборців [14].

На останніх позачергових парламентських виборах у Болгарії, що відбулися 27 жовтня 2024 р., партія «Є такий наро» здобула 6,7 % голосів виборців (17 депутатських мандатів), і погодилася увійти до коаліційного уряду разом із коаліцією «Громадяни за європейський розвиток Болгарії – Союз демократичних сил» [14].

Політична партія «Список Мар'яна Шарца» (словенською – *Lista Marjana Šarca*) є однією з найбільш помітних політичних сил у сучасній Словенії. Її шлях від заснування до участі у політичному житті країни відображає зміни, що відбуваються в політичній системі Словенії, де нові партії прагнуть покращити урядування, завдячуючи лідерам з нестандартним політичним минулим, таких як Мар'ян Шарец. Історія партії показує, як популярність і харизма лідера можуть перетворити місцеву ініціативу на національний рух.

Партія «Список Мар'яна Шарца» була заснована у 2014 р., коли актор і комік М. Шарец вирішив «піти» в політику, оголосивши про свою кандидатуру на виборах мера міста Камник. Його особиста популярність та здатність до комунікації з широкими

верствами населення допомогли йому здобути підтримку, і він був обраний мером цього міста. Партія початково не мала впливу у національному масштабі, але після успішної роботи на місцевому рівні, М. Шарец вирішив розширити свою політичну діяльність на загальнонаціональний рівень.

У 2017 р. він взяв участь у президентських виборах, на яких вийшов у другий тур і здобув 47 % голосів виборців, що стало значним досягненням для політика, який раніше не займав високих державних посад. Популярність, здобута під час виборчої кампанії, дозволила йому перетворити свою політичну групу на партію загальнонаціонального масштабу.

Партія активно бере участь у виборах різних рівнів. На парламентських виборах 2018 р. «Список Мар'яна Шареца» здобула 12,6 % голосів виборців (13 депутатських мандатів), що дозволило їй увійти до складу урядової коаліції, а М. Шарецу стати прем'єр-міністром Словенії. Його уряд складався з п'яти партій, які разом мали 43 місця в парламенті, а також отримав підтримку партії «Ліви», що дозволило досягти необхідної більшості. Однак у січні 2020 р. М. Шарец подав у відставку, що призвело до формування нового уряду [5, с. 48].

На парламентських виборах у Словенії, що відбулися 24 квітня 2022 р., партія «Список Мар'яна Шареца» отримала 3,7 % голосів виборців, що не дозволило їй подолати п'ятивідсотковий бар'єр для проходження до Державних зборів. М. Шарец був призначений міністром оборони у новому уряді [14].

Головною причиною невдач таких «нових» політичних сил та їхніх лідерів є неготовність до прийняття конструктивних управлінських рішень, які, як правило, приймаються на основі компромісу. Приймавши образ виразника волі мас вони не можуть вже діяти по-іншому, і тому цей образ водночас стає імперативом їхньої політичної поведінки. Відтак те, що забезпечило успіх невдовзі стає причиною поразки [5, с. 48].

Перспективи «Списку Мар'яна Шареца» залежать від здатності партії адаптуватися до нових політичних викликів та утримати свою електоральну нішу. Партія має значний потенціал завдяки своїй зосередженості на проблемах середнього класу, соціальній справедливості та антикорупційній політиці. Проте конкуренція з іншими політичними силами та зміни в політичному ландшафті Словенії можуть і ослабити її позиції в майбутньому.

«Вітчизняний рух» (хорватською – *Domovinski pokret*) – це хорватська праворадикальна парламентська політична партія, заснована 29 лютого 2020 р. відомим співаком Мирославом Шкоро. Спочатку партія носила назву «Вітчизняний рух Мирослава Шкоро». Нинішнім лідером політичної партії **«Вітчизняний рух»** є **Іван Пенава** – мер міста Вуковар. Він очолив партію після відставки її засновника М. Шкоро у 2021 р. У своєму зверненні він зазначив, що ухвалив це рішення «в інтересах партії та Хорватії». Хоча М. Шкоро не уточнив конкретних причин свого відходу, деякі джерела вказують на внутрішні розбіжності та напруженість у керівництві партії.

Головні програмні положення партії **«Вітчизняний рух»** відображають її націонал-консервативну ідеологію та орієнтацію на захист хорватських інтересів. Ось основні ідеологічні маркери партії:

1. Національна ідентичність та патріотизм. Партія виступає за збереження хорватської культури, традицій і мови, підкреслюючи важливість національної єдності та суверенітету.
2. Боротьба з корупцією. Одним із головних месиджів партії є боротьба з корупцією у владі, прозоре управління та верховенство права.
3. Сімейні цінності та демографія. «Вітчизняний рух» підтримує традиційну модель сім'ї, виступає за політику народжуваності та демографічного зростання, зокрема через підтримку молодих родин.

4. Економічна незалежність. Партія виступає за розвиток національного виробництва, підтримку малого та середнього бізнесу, зменшення впливу іноземного капіталу на стратегічні галузі.

5. Сільське господарство та екологія. Програма містить положення про підтримку хорватських фермерів, розвиток аграрного сектору та охорону навколишнього середовища.

6. Безпека та міграційна політика. Партія відстоює жорсткий підхід до контролю кордонів та боротьби з нелегальною міграцією.

7. Освіта та культура. Закликає до оновлення освітньої системи з акцентом на патріотичне виховання, розвиток науки та культурної спадщини.

8. Помірний євроскептицизм. Хоча партія не виступає проти членства Хорватії в Євросоюзі, вона критикує надмірний вплив Брюсселя на внутрішню політику та відстоює більшу незалежність у прийнятті рішень.

Варто зазначити, що «Вітчизняний рух» демонструє стриману позицію щодо міжнародних конфліктів, зокрема війни в Україні, критикуючи уряд за надмірну увагу до зовнішніх питань на шкоду внутрішнім проблемам [4].

Електоральні результати партії. Політична партія «Вітчизняний рух» досягла значних електоральних успіхів на парламентських виборах у Хорватії. На парламентських виборах 2020 р. партія здобула 16 місць у 151-місному Саборі (парламенті Хорватії), ставши третьою за величиною політичною силою. Це був високий результат для новоствореної партії, яка була заснована лише за кілька місяців до виборів. На виборах до Сабора у 2024 р. «Вітчизняний рух» отримав 13 мандатів, зберігши позицію третьою за величиною партії в парламенті та увійшовши до урядової коаліції [4; 8, с. 404]. Отже, політична партія «Вітчизняний рух» досягла значимих успіхів на політичній арені Хорватії завдяки таким ключовим чинникам:

1. Харизматичне лідерство. М. Шкоро, популярний співак і громадський діяч, на старті політичної еволюції партії привернув увагу виборців завдяки своїй медійності та риториці, близькій до національно орієнтованих громадян.

2. Патріотична риторика. Партія зробила акцент на збереженні хорватських традицій, національної ідентичності та суверенітету, що резонувало з частиною електорату, особливо на сході країни.

3. Критика владної еліти. «Вітчизняний рух» гостро критикував уряд і основні політичні сили (особливо Хорватський демократичний союз) за корупцію, компроміси з національними меншинами та неефективність.

4. Регіональна підтримка. Партія має сильну підтримку у Вуковарі та інших східних регіонах, де питання війни 1990-х років і національної безпеки залишаються особливо чутливими.

5. Актуальний порядок денний. Висвітлення у ході кампаній таких тем, як міграція, економічна незалежність, культурна самотність та обмеження впливу іноземних інтересів, дало змогу партії виділитися серед конкурентів.

6. Швидке структурування. Попри молодий вік, партія швидко створила організаційну мережу та мобілізувала підтримку на місцях, що допомогло їй здобути депутатські мандати.

Політична партія «Кому належить держава?» (латиською – *Kam pieder valsts?*) була заснована в Латвії в 2016 р. Її засновником став латвійський актор і режисер Артусс Каймінш, який прагнув створити політичну силу, що виступала б проти корупції та за прозорість державного управління. Її назва «Кому належить держава?» відображала головне питання, яке партія ставила перед суспільством, підкреслюючи необхідність повернення

влади в руки народу. Таким чином, партія орієнтувалася на виборців, незадоволених традиційними політичними силами, та намагалася представити себе як голос «простих людей».

Головні програмні положення латвійської партії «Кому належить держава?» відображали її антиелітну та популістську спрямованість. Ось основні ідеї, які формували її політичну програму: 1) боротьба з корупцією (партія виступала за максимальну прозорість у державному управлінні, скорочення корупційних схем та покарання корумпованих чиновників); 2) зменшення бюрократії; 3) підзвітність політиків народу; 4) соціальна справедливість (захист соціально незахищених верств населення, покращення доступу до медицини та освіти тощо); 5) національні інтереси та суверенітет; 6) реформа податкової системи зменшення податкового навантаження на громадян і бізнес, спрощення системи оподаткування); 7) пряма демократія (підтримувала ідеї референдумів та посилення впливу громадськості на ухвалення рішень).

На парламентських виборах 2018 р. партія змогла подолати виборчий бар'єр, здобувши 14,2 % голосів виборців та отримавши 16 депутатських мандатів у Сеймі (парламенті Латвії), і при цьому відразу та ставши однією з провідних політичних сил країни. Президент Латвії навіть доручив лідеру партії формувати уряд, але потім відкликав своє рішення. Але партія стала учасницею урядової коаліції. Однак внутрішні розбіжності та конфлікти призвели до розколу в партії [5, с. 47]. З 16 обраних депутатів лише 11 підтримували уряд, тоді як 5 перейшли в опозицію. Це стало головною причиною того, що у наступні роки популярність партії знизилася, і на парламентських виборах 2022 р. партія не змогла подолати 5 % бар'єр для проходження до Сейму. Це зниження підтримки було зумовлене як внутрішніми конфліктами, так і розчаруванням виборців у нездатності партії реалізувати свої передвиборчі обіцянки.

Головні чинники успіху партії «Кому належить держава?» на парламентських виборах у Латвії у 2018 р. були такими:

1. Антисистемна риторика. Партія позиціонувала себе як альтернатива традиційним політичним силам, виступаючи проти «старих еліт», корупції та бюрократії.

2. Харизматичне лідерство. А. Каймін'ш, відомий актор і активний критик політиків, привернув увагу публіки своїм неформальним стилем, емоційністю та простотою у спілкуванні.

3. Популістські обіцянки. Партія обіцяла реальні зміни для «простих людей», у тому числі зниження податків, реформу державного управління та покращення соціального захисту.

4. Використання соціальних мереж. Партія активно використовувала соціальні мережі для прямої комунікації з виборцями, що допомогло обійти традиційні медіа та доносити свої меседжі напряму.

5. Розчарування виборців у мейнстримних партіях та «старій» еліті. Партія «Кому належить держава?» зуміла капіталізувати це невдоволення, запропонувавши «нове обличчя» політики.

6. Ефективна виборча кампанія. Партія провела яскраву та енергійну виборчу кампанію з чіткими лозунгами та зосередженням на емоціях виборців.

Станом на січень 2025 р. політична партія «Кому належить держава?», яка у 2021 р. змінила назву на «За людську Латвію», фактично припинила активну діяльність. Після невдачі на парламентських виборах 2022 р, де партія не змогла подолати 5 % бар'єр для проходження до Сейму, її вплив на політичну арену Латвії суттєво знизився. Внутрішні конфлікти, розкол серед членів та втрата довіри виборців призвели до маргіналізації цієї політичної сили.

Політична партія «Слуга народу». 11 грудня 1937 р. Генеральний секретар СРСР Йосип Сталін, виступаючи на мітингу в Москві, виголосив фразу, яка сьогодні відома кожному українцеві: «Депутат – слуга народу». «Слугою народу» була названа українська партія, лідер якої В. Зеленський здобув перемогу на президентських виборах 2019 р., а сама партія – на позачергових парламентських виборах того ж 2019 р. Політична партія «Слуга народу» була утворена шляхом ребрендингу Партії рішучих змін, яка була зареєстрована 13 квітня 2016 р. Офіційна реєстрація відбулась 2 грудня 2017 р. Назву отримала за одноіменним українським комедійним політичним серіалом, в якому головну роль президента, котрим став учитель історії, зіграв В. Зеленський. Спочатку політичною ідеологією партії вважалося лібертаріанство. А потім вона була визначена лідерами партії як український центризм. На сайті партії про це сказано так: «наша ідеологія український центризм. Ми не «ліві» і не «праві». Не націоналісти і не сепаратисти. Ми заперечуємо політичні крайнощі та радикальні ідеології. Вони несуть у суспільство розбрат і розкол. Ми – партія, яка створює і будує» [9]. А в Доктрині політичної партії «Слуга народу» акцентовано, що її «стратегічна мета – побудова країни мрії. Країна мрії – це країна, де мрії людини про гідне життя для себе та своїх нащадків можуть реально здійснитися» [3].

Формула успіху «слуг народу» обумовлена такими чинниками:

1. Популярність В. Зеленського. В. Зеленський, який переміг на президентських виборах у квітні 2019 р., мав величезний кредит довіри від виборців. Його імідж «людини з народу», не пов'язаної зі старою політичною елітою, дуже резонував із суспільними настроями. «Студія Квартал-95» В. Зеленського понад 15 років була провідним сатиричним шоу в країні. Головний напрямок роботи «Кварталу» – висміювання діючої влади. Таким чином «Студія Квартал 95» була чи не єдиним джерелом критики діючої влади з позиції «народу».

2. Антисистемні (протестні) настрої у суспільстві та очікування нових облич в політиці. Втома населення від традиційних політиків і корупції сприяла зростанню підтримки нових політичних сил. «Слуга народу» позиціонувалася як сила, яка боротиметься з корупцією та бюрократією.

3. Масова підтримка через медіа. Завдяки популярному телесеріалу «Слуга народу», де В. Зеленський грав президента, бренд партії був упізнаваний ще до офіційного старту виборчої кампанії президента України у 2019 р. Це створило сильну емоційну прив'язку виборців до В. Зеленського. Відбувся ефект синергії впливу на виборців «Кварталу 95» та серіалу «Слуга народу».

4. Вдала передвиборча стратегія. Кампанія була побудована на цифрових технологіях, соціальних мережах і прямій комунікації з виборцями. Молодь, яка активна в інтернеті, стала однією з головних аудиторій партії і її масовою підтримкою.

5. Позитивне очікування змін. Українці прагнули реформ і оновлення системи. Обіцянки партії «Слуга народу» щодо перезавантаження влади, люстрації, діджиталізації та деолігархізації були сприйняті з великим ентузіазмом.

6. Відсутність сильних конкурентів. Традиційні політичні сили втратили довіру ще під час Революції Гідності. Опозиція була роздріблена, провладні партії ослаблені внутрішніми конфліктами, що дало «Слuzі народу» змогу отримати більшість у парламенті.

Дещо окремо слід зупинитися на ролі серіалу «Слуга народу» у тріумфі одноіменної політичної сили. Відразу слід зазначити, що вказана політична практика є унікальною не лише в Європі, а й у світовій політичній історії. Вона продемонструвала силу медіа у формуванні політичного міфу, що перетворюється на реальність. Але схожі практики все ж були і можна їх привести для прикладу.

Це фільм «Брекзйт: негромадянська війна» (2019), який розповідає про кампанію за вихід Великої Британії з Євросоюзу та роль Д. Каммінгса, стратега фірми «Vote Leave» в ній. Хоча цей фільм не сприяв політичній кар'єрі Д. Каммінгса, а висвітлює використання сучасних технологій та стратегій у політиці. У даному випадку йдеться про можливий вплив фільму на рішення громадян про вихід з Євросоюзу.

Ще одним прикладом може бути данський серіал «Уряд» («Borgen», 2010). Це високоякісний драматичний серіал, який розповідає про вигадану жінку прем'єр-міністерку Б. Нюборг. Серіал отримав міжнародне визнання і став одним із найвідоміших прикладів політичної драми у Європі. Жоден із акторів або творців серіалу не використовував його як старт політичної кар'єри. В той же час серіал вплинув на уявлення суспільства про політику – він поглибив інтерес до політичного процесу, парламентської системи та міжпартійних відносин у Данії, створив у суспільстві позитивне тло для прийняття жінки-лідера. У 2011 р. в Данії відбулися чергові парламентські вибори і вперше прем'єр-міністром стала жінка Хелле Торнінг-Шмітт. Однак Х. Торнінг-Шмітт була лідеркою Соціал-демократичної партії вже з 2005 р., тобто задовго до створення серіалу, і вела активну політичну кар'єру. Та незважаючи на це, низка журналістів, експертів говорять про позитивний вплив цього серіалу на результати виборів і прем'єрство Х. Торнінг-Шмітт.

Український кейс був дещо іншим: головний герой серіалу стає президентом. В ньому йдеться про те, як сільський вчитель В. Голобородько (роль виконав В. Зеленський) стає президентом країни. Прем'єра першого сезону відбулася у листопаді 2015 р., а третій сезон «Вибір» було показано під час президентської виборчої кампанії в Україні 2019 р. Відповідно цікавим є питання настільки цей серіал зумовив голосування за В. Зеленського.

«Київський міжнародний інститут соціології» в одному з опитувань до виборів виявив причини, за якими українці збирались голосувати за В. Зеленського в першому турі. Найбільш популярною відповіддю (54 % респондентів) – була наступна: «Тому що це людина з-поза системи, нове обличчя в політиці». Варіант «мені подобається, як він зіграв президента в серіалі «Слуга народу», за словами В. Паніотто (директор Центру), набрав менше всього голосів – шість відсотків» [2]. Шість відсотків не означає відсутність впливу, адже «нове обличчя» в українській політиці» все ж таки було створене саме «Студією Квартал 95» і серіалом «Слуга народу», і вдало використане у 2019 р. політтехнологами, які використали протестні настрої в громадян. В. Зеленський став втіленням мрії українських виборців про «народну» опозицію. Таким чином, серіал допоміг В. Зеленському, але не був вирішальним у структурі успіху.

Електоральні результати партії «Слуга народу». «Слуга народу» показала абсолютний електоральний рекорд парламентських виборів в Україні, набравши 43,16 % голосів виборців (124 мандати) в одномандатному виборчому окрузі та провівши у мажоритарних округах 130 народних депутатів. І таким чином, вона отримала в парламенті монобільшість (254 депутати) та одноосібно сформувала новий уряд, взявши на себе всю відповідальність за внутрішню і зовнішню політику держави (українська «електоральна революція»).

Високий рівень підтримки виборців отримала партія «Слуга народу» і на місцевих виборах у жовтні 2020 р., отримавши найбільшу кількість депутатських мандатів у обласних, районних, міських, сільських та селищних радах. Загальний результат «Слуги Народу» – 6093 депутати та 223 голови територіальних громад.

Враховуючи великий ріст рейтингу партії «Слуга народу» напередодні парламентських виборів, у партії виникли проблеми з кандидатами у народні депутати. Це була головна причина того, що депутатами стали випадкові люди, які ніякого відношення не

мали до політики. «Там є люди, які раніше на ринку продавали фрукти, там є весільні фотографи, там є різні люди... Там є божевільні, психічно хворі. Зріз суспільства», – охарактеризував президентську фракцію очільник Офісу президента Андрій Богдан» [1]. Ось така випадковість, непрофесіоналізм стануть чи не головними чинниками падіння рейтингу партії більш як удвічі (20,5 % в кінці грудня 2021 р.).

Висновки. Охарактеризувавши діяльність «акторських» партій в країнах Європейського Союзу та Україні, можна зробити такі висновки. По-перше, метафора «акторські партії» використана нами для позначення політичних сил, які зосереджують свою діяльність навколо конкретних харизматичних лідерів (акторів). По-друге, до ключових ознак таких партій відносимо: 1) засновані професійними акторами; 2) вдало використовують медійне минуле лідера; 3) позиціонують себе як антисистемні партії, які борються з корупцією та «старою» елітою; 4) домінуюча роль харизматичного лідера у їхній діяльності; 5) утворюються напередодні чергових виборів. По-третє, до причин електорального успіху вказаних партій належать: зниження довіри до традиційних / мейнстримних партій; попит на «нові обличчя» в політиці; протестні настрої громадян; медійна популярність та харизматичність лідерів; вдале використання цифрових технологій у своїй діяльності; відсутність, як правило, сильних конкурентів. По-четверте, політична недовговічність «акторських» партій пов'язана з тим, що вони не можуть ефективно виконувати управлінські функції в силу відсутності такого практичного досвіду.

Список використаної літератури

1. Віхров М. Портрет «Слуги народу». URL: <https://tyzhden.ua/portret-sluhy/> (дата звернення 30.03.2025).
2. Гончаренко Р. Чи допоміг успіху Зеленського серіал «Слуга народу». URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/4082901-DW-chy-dopomih-uspikhu-zelensko-ho-na-vyborakh-serial-sluha-narodu> (дата звернення 30.03.2025).
3. Доктрина політичної партії «Слуга народу». URL: <http://kyiv-heritage.com/sites/default/files/%D0%A1%D0%BB%20%D0%9D%D0%B0%D1%80%202021-03-14%20%D0%94%D0%BE%D0%BA%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B0.pdf> (дата звернення 30.03.2025).
4. Іщенко Н. Праві популісти або «друг Путіна»: чому вибори у Хорватії не зняли небезпеку для України. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/04/19/7184163/> (дата звернення 01.04.2025).
5. Копинець Ю. Парламентські вибори в країнах Європейського Союзу у 2018 році: характеристика електоральних результатів та конфігурація партійного ландшафту. *Науковий журнал «Політікус»*. 2020. № 3. С. 44–50.
6. Остапець Ю., Червеньяк К. Парламентські вибори 2023 року в країнах Європейського Союзу: аналіз результатів та конфігурацій урядових коаліцій. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики: зб. ст. і тез за результатами Міжнародної наукової конференції «Інституційні, партійні та виборчі чинники політичного процесу в Україні й інших країнах Європи в умовах війни і невизначеності: національний, наднаціональний і субнаціональний рівні» – восьмої у рамках серії міжнародних конференцій кафедри політології «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 24–25 листопада 2023 року / [за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина]*. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2024. Вип. 8. С. 13–42. (364 с.).
7. Остапець Ю., Копинець Ю. Парламентські вибори 2021 року в країнах Європейського Союзу: характеристика загальних тенденцій та національних особливостей електорального вибору. *Регіональні студії*. 2022. № 30. С. 82–90.

8. Остапець Ю., Дудінська І. Характеристика електоральних процесів у країнах Європейського Союзу в контексті протистояння «мейнстрімних» партій та «партій нової політики» (2020–2022). Політичні інститути та процеси у країнах Центральної і Східної Європи наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть: колективна монографія / за заг. ред.: Юрія Остапця і Маріана Токаря. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2023. С. 395–463 (680 с.)
9. Політична партія «Слуга народу». URL: <https://sluga-narodu.com/about/> (дата звернення 30.03.2025).
10. Филипенко А. Перемога, підірвана корупцією: чим завершилися вибори у Болгарії. *Європейська правда*. 2021. 6 квітня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/04/6/7121775/> (дата звернення 17.04.2025).
11. Чорба М. Феномен популістсько-сатиричної партії «двохвостого собаки» на політико-правовій мапі Угорщини. *Україна – Європейський Союз: Формат розвитку відносин України та Європейського Союзу в контексті російсько-української війни, виборчих процесів та прав національних меншин. Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 04–05 жовтня 2024 року)* / Ю. Остапець (голова редкол.); відповідальні за випуск: М. Зан, В. Гиря. Ужгород: ТОВ «ПІК-У», 2024. С. 143–146.
12. Glied V., Szegedi P. Dog tales: second-generation joke parties on the horizon. *HUMOR*. 2024. Vol. 37 (4). P. 489–512. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/humor-2024-0021/html> (дата звернення: 22.04.2025).
13. Parties and Elections in Europe. URL: <http://www.parties-and-elections.eu/index.html> (дата звернення 10.04.2025).
14. The European Elections Monitor. URL: <https://www.robert-schuman.eu/en/the-european-elections-monitor/2021/> (дата звернення 15.04.2025).
15. European elections. URL: <https://elections.europa.eu/en> (дата звернення 23.04.2025).

“ACTOR” PARTIES OF EUROPE (2010–2024): ESSENTIAL CHARACTERISTICS, REASONS FOR RISE AND POLITICAL FIASCO

Yurii Ostapets

*State University “Uzhhorod National University”,
Department of Political Science and Public Administration
Narodna Square, 3, 88000, Uzhhorod, Ukraine*

Mykhailo Shelemba

*State University “Uzhhorod National University”,
Department of International Studies and Public Communications
Narodna Square, 3, 88000, Uzhhorod, Ukraine*

Dmytro Zveriev

*State University “Uzhhorod National University”,
Department of Sociology and Social Work
Narodna Square, 3, 88000, Uzhhorod, Ukraine*

The activities of “actor” parties in the countries of the European Union and Ukraine are characterized. It is noted that the metaphor “actor parties” is used to denote political forces that focus their activities around specific charismatic leaders (actors), often building their identity and program around the personality of this leader, rather than around a clear ideology or stable party structure. Such parties include: “There Is Such a People” (Bulgaria), “Five Star Movement” (Italy), “Homeland Movement” (Croatia), “List of M. Šarec”

(Slovenia), Hungarian Two-Tailed Dog Party (Hungary), “Who Owns the State?” (Latvia), “Servant of the People” (Ukraine).

Emphasis is placed on the following features of such parties: 1) founded by professional actors; 2) skillfully use the leader’s media past; 3) position themselves as anti-system parties fighting against corruption and the “old” elite; 4) the dominant role of the charismatic leader in their activities; 5) formed on the eve of regular elections.

The main reasons for the emergence and success of “actor” parties are outlined, including: declining trust in traditional/mainstream parties; demand for “new faces” in politics; protest moods of citizens; media popularity and charisma of leaders; successful use of digital technologies in their activities; absence, as a rule, of strong competitors.

The participation of “actor” parties in election campaigns is researched and their electoral results are characterized. It is indicated that in 2018, the “Five Star Movement” party won the parliamentary elections in Italy, gaining the support of 32.7% of voters and forming a government coalition. The “There Is Such a People” party received 17.6% of the votes in the parliamentary elections in April 2021, and 24.08% in the subsequent elections on July 11, 2021. The “List of Marjan Šarec” party joined the government coalition following the 2018 parliamentary elections, and the Ukrainian party “Servant of the People” was able to form a government single-handedly following the 2019 parliamentary elections.

The short-lived success of such parties is noted, attributed to the fact that these parties easily gain voter favor and come to power, but are unable to effectively perform complex governance functions.

Key words: European Union, Ukraine, parliamentary elections, political parties, “actor” parties, “There Is Such a People”, “Five Star Movement”, “Who Owns the State?”, “Servant of the People”, “Homeland Movement”.

УДК 008:32

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.46>

ІНСТРУМЕНТАЛІЗАЦІЯ ІСТОРИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ВІДНОСИНАХ МІЖ УКРАЇНОЮ І ПОЛЬЩЕЮ

Сергій Поплавський

*Національний університет «Острозька академія»,
кафедра національної безпеки та політології
вул. Семінарська, 2, 35800, м. Острог, Рівненська область, Україна*

У статті розглянуто вплив історичної культури на інструментальне використання історичної пам'яті у відносинах між Україною та Польщею. В її основу покладено теорію, яку можна охарактеризувати поняттями «історична політика» та «історична пам'ять» і визначити як теорію політики пам'яті, коли пам'ять стає об'єктом цілеспрямованої діяльності органів державної влади.

Сьогодні багато політиків намагаються інструменталізувати історію, історичну пам'ять, політику пам'яті з метою використання їх для досягнення політичних завдань. Інструменталізація стала одним з основних викликів сучасної історії і може виконувати як позитивні функції, так і негативні.

Єдине, що здатне страхувати соціум від негативного впливу інструменталізації, є історична культура, оскільки тільки їй під силу створювати систему моральних норм і заборон у певному соціумі.

Одна з ключових характеристик історичної культури «політика пам'яті», і саме про неї повинні дбати представники політичної еліти кожної з країн.

Особливо важливо це для України, яка змушена відбивати атаки російської пропаганди, розвивати українську націю, та встановлювати місце України в історії Європи і всього світу.

Інструментами політики пам'яті в Україні є «Інститут національної пам'яті при Президентові України», органи державного управління, що відповідають за гуманітарну сферу. У Польщі аналогічними інструментами є «Інститут Національної Пам'яті – Комісія з розслідування злочинів проти польського народу» та відповідні органи державного управління Польщі.

Для історичної культури характерні три основні виміри: когнітивний, естетичний, політичний. Кожний з цих вимірів по-своєму впливає на інструментальне використання історії та історичної пам'яті у відносинах між Україною та Польщею.

Ключові слова: історична пам'ять, політика пам'яті, історична культура, когнітивний вимір, естетичний вимір, політичний вимір, інструменталізація.

Вступ. Кожна держава вибудовує власну «політику пам'яті». Її зміст диктується різними чинниками, але при цьому кожна з них прагне забезпечити передачу інформації між поколіннями. Змагання за право усякого народу, нації подати свій погляд на минулі події, на історію – це боротьба за майбутнє. У наш час відстань між історією та завтрашнім днем значно скоротилася, а від історичної пам'яті часто залежать шанси на виживання. Історична пам'ять – частина духовного потенціалу нації. Саме від неї залежить нація- і державотворення, вона лежить в основі історичної свідомості суспільства. Історія вчить, що кожна нація творить, осмислює та зберігає насамперед власну пам'ять, а нав'язування «чужої пам'яті» завдає великої шкоди і веде до девальвації національних цінностей. Одним з основних викликів сучасної історії є її інструменталізація.

Інструменталізація – це використання чогось як інструменту певної дії. Простір пам'яті піддається інструменталізації тому, що спирається на інструменти пізнання та усвідомлення пізнаваного.

Політична інструменталізація засобів масової інформації свідчить про підпорядкування останніх меті певних угруповань [17].

На сьогодні багато політиків прагнуть інструменталізувати історію й використовувати її для досягнення політичних завдань. Відповідно намагання інструменталізувати погляди на оцінку подій з відповідним політичним підтекстом перетворює засоби масової інформації на ідеологічні рупори влади.

На думку української дослідниці Лариси Нагорної, єдине, що здатне страхувати соціум від небезпек, пов'язаних з інструменталізацією, є культура історичної пам'яті [13].

Це пов'язано насамперед із тим, що тільки культурі під силу створювати систему моральних норм і заборон у певному соціумі та проводити чітку межу «між можливим і неможливим, чесним і безчесним». Тим самим здійснюється усвідомлення, що тільки історична культура здатна пояснити і підвести до вирішення найскладніших завдань, які постають перед істориками і політиками. Лише завдяки історичній культурі можна проникнути в минуле з метою будівництва сучасного та створення проєктів майбутнього. Та й людина як суб'єкт соціуму стає саме такою, якою створить її культурне поле, характерне для цього соціуму. Чим досконаліша культура, на фоні якої відбувається соціалізація суб'єкта, тим духовніший сам суб'єкт. Зазвичай, саме тому в ході війн та репресій агресори намагаються знищувати об'єкти культури. Зруйновану пам'ятку неможливо відтворити, а це означає, що відбувається втрата зв'язку поколінь, і життя соціуму поволи втрачає сенс. Щоб не уривався зв'язок поколінь, еліти й політики зобов'язані дбати про одну з ключових характеристик історичної культури – «політику пам'яті» [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія міждержавних відносин України із Республікою Польща кінця XX – поч. XXI ст та вплив на них їхніх історичних культур є предметом наукового інтересу широкого кола вчених, викликає інтерес дослідників і зазнала багатогранного наукового осмислення.

Опубліковано масив фахових видань політичного, історико-гуманітарного, юридично-правового та соціально-економічного характеру. Проблему розбудови українсько-польських двосторонніх відносин науковці проаналізували на численних національних і міжнародних наукових конференціях та симпозіумах, круглих столах. Досліджено головні етапи політичного співробітництва України з Республікою Польща.

Детальне дослідження гострих питань спільного минулого України та Польщі, які сьогодні заважають обом країнам робити кроки на шляху примирення, здійснив колектив авторів на чолі з Вахтангом Кіпіані у роботі «Війна двох правд. Поляки та українці у кривавому XX столітті» [8]. Це дискурс вчених, публіцистів, діячів культури та мистецтва, факти, результати досліджень і міркувань провідних спеціалістів із дискусійних проблем щодо українсько-польських взаємин.

Вагомий внесок у дослідження українсько-польських відносин зроблено Л. Стрільчук у монографії «Україна – Польща: від добросусідських відносин до стратегічного партнерства (кінець XX – початок XXI століття)» [19].

Важливий вклад у розвиток науки про історичну культуру зробила Л. Нагорна, яка у монографії «Історична культура: концепт, інформаційний ресурс, рефлексивний потенціал» розкрила сутність основоположної у західній історичній культурології, але поки що незвичної для вітчизняної термінопрактики категорії «історична культура» – як фактора формування «образу минулого» у процесі взаємодії професійного історичного знання й колективної пам'яті соціумів [13].

Надзвичайно цінним виданням для питання, яке нас цікавить, є дослідження «Історичні культури Польщі та України. Про джерела непорозуміння між сусідами». Воно сто-

сується пам'яті на рівні цілого суспільства та практик комеморації, а також ролі шкільної освіти, дебатів публічних інтелектуалів, та дискурсів медій. Автори намагаються дослідити настільки глибокими є непорозуміння між поляками та українцями щодо історичного минулого [20].

У книзі професорки Волинського національного університету імені Лесі Українки Оксани Каліщук «Волинь'43: історіографічне пізнання і криве дзеркало пам'яті» проаналізовано сучасний стан дослідження в Волинській трагедії 1943–1944 рр. Іншою складовою частиною цієї праці є з'ясування особливостей функціонування пам'яті про Волинь'43 в українському та польському суспільствах [7].

Ця праця стала свого роду підсумком інтелектуального та публіцистичного доробку вітчизняних і польських дослідників за останні три десятиліття, засвідчує той факт, що процес пошуку нових джерел, їх систематизація й інтерпретація не припинялися впродовж цього часу, тривають донині. Монографія розділена на два великих блоки: «Волинські події – поле битви національних історіографій» та «“Війни за історію” і пам'яттєвий дискурс». У першому розділі О.Каліщук детально аналізує польську й українську історіографію від комуністичних часів до періоду незалежності, доходячи висновку, що в нинішньому суспільному просторі тема Волині'43 надактуальна не лише в Польщі, Україні, а й у Російській Федерації та країнах Заходу, і становить невід'ємну частину наукового дискурсу.

Дуже цінну наукову базу щодо дослідження дає науково-популярна книжка Андрія Портнова «Польща та Україна: переплетена історія, асиметрична пам'ять», яка пропонує огляд історичних перипетій польсько-українських відносин: від середньовіччя до сьогодення. Автор узагальнює історіографічні здобутки та пропонує власні висновки щодо природи польсько-литовської Речі Посполитої та її місця в українській історії, про польський та український модерні національні проекти, про суперечливий і трагічний досвід міжвоєнного часу і Другої світової війни, про формування нової моделі польсько-українського порозуміння та виклики перед ним у сучасній Європі [16].

І, звісно, нам ніяк не можна обійтися без доробку всесвітньо визнаних класиків, як от Й. Рюзен, М. Гальбваск.

Мета статті – проаналізувати вплив історичної культури на інструментальне використання історичної пам'яті у відносинах між Україною та Польщею.

Предметом дослідження є інструменталізація та механізми формування політики пам'яті, спільні та відмінні риси, особливості розвитку історичних культур та визначення їхнього впливу на сучасні відносини обох країн.

Завдання дослідження:

- проаналізувати розвиток політики пам'яті України та Польщі, зокрема подій, які стосуються Волинської трагедії 1943 року;
- дослідити інструменталізацію та механізми формування політики пам'яті, спільні та відмінні риси, особливості розвитку історичних культур та визначення їхнього впливу на сучасні відносини обох країн.

Методи дослідження. Методологічною основою роботи є історичний та порівняльний методи.

Історичний метод дозволяє хронологічно представити еволюцію двосторонніх відносин країн, виокремити ключові події, які впливали на відносини сторін.

Порівняльний метод дозволяє зробити висновки про характерні ознаки і відмінності інструменталізації історичної культури в Україні та в Польщі.

Виклад основного матеріалу. У вересні 2023 року у Львові проходив Конгрес Культури «Обговорюємо Концепцію політики національної пам'яті» у перспективі до

2030 року. Заслугує на увагу обґрунтування застосування інструменталізації політики пам'яті українським журналістом, народним депутатом України Миколою Княжицьким: «Політика пам'яті в перспективі 2030 року нам потрібна з трьох основних причин.

Перше – для відбиття атак російської геноцидної пропаганди, яка з історії зробила інструмент своєї агресії. Росія використовує історичні кліше, розроблені ще сто років тому, які десятиліттями експлуатувалися в СРСР і використовуються сьогоднішньою Росією. Кліше, які нині впроваджені до великої частини інтелектуального дискурсу на Заході. Отже, проблема не лише в самій Росії та із самою Росією.

Друге. Політика пам'яті нам потрібна для розвитку української нації після Перемоги. Нації політичної, ціннісним стрижнем якої буде досвід теперішньої війни, яку ми ведемо вже впродовж 10 років... Стрижнем візій, концепцій і програм політики пам'яті має бути усвідомлення того, що нинішні покоління розрубали Гордіїв вузол нашої історії: втрати державності після визвольних змагань, самотність на міжнародній арені та руїни, яку нам готували загарбники.

Третє. Політика пам'яті нам необхідна для розкриття місця України в історії Європи й усього світу. Маємо думати про доповнення усталеної парадигми європейської історії, сьогодення і майбутнього Європи та демократичного світу нашими наративами. Згідно зі справедливою переконаністю в тому, що доля свободи та демократії в протистоянні з авторитарними режимами вирішується саме в Україні» [10].

Проте нас цікавить порівняльний аналіз розвитку політики пам'яті України та Польщі та її інструменталізація, зокрема подій, які стосуються Волинської трагедії у 1942–1943 роках.

Інструментами політики пам'яті в Україні є «Інститут національної пам'яті при Президентові України» (ІНП), органи державного управління, що відповідають за гуманітарну сферу: Міністерство освіти і науки, Міністерство культури і туризму, Національна академія наук України і її дослідні інститути, Академія педагогічних наук. Метою їхньої роботи, в першу чергу, є просвіта українського суспільства, створення національних освітніх програм, наукові дослідження проблем історичної пам'яті в галузі гуманітарних наук.

У Польщі аналогічними інструментами є «Інститут Національної Пам'яті – Комісія з розслідування злочинів проти польського народу» та відповідні органи державного управління Польщі.

Водночас діяльність українського та польського інститутів відрізняється. По-перше, польський ІНП виник значно раніше від українського. Крім того цей заклад позиціонує себе саме як архівна установа, яка бере за основу розслідування злочинів проти польського народу, що включено в його повну назву, у той час як український інститут було створено як державну бюджетну установу, яка має виконувати запити держави.

Слід відмітити, що умови існування народів Польщі та України значно різнилися і різняться до сих пір. Зазначене особливо помітно на прикладі роботи з архівами. Якщо польські архіви належать тільки полякам, і добитися їх розсекречення не дуже складно, то українські архіви належали СРСР і частина з них досі залишаються на території росії.

Водночас, «історична правда», яка є ключовим поняттям «історичної культури», залежить, по-перше, від того наскільки описувані події відповідають фактам і явищам, зафіксованим в архівних джерелах. Чи можливо встановити Україні історичну правду, якщо їй не віддають викрадених у неї ж першоджерел?

По-друге, «історична правда» минулого може трактуватися й інтерпретуватися по-різному, залежно від ідеологічних уподобань сучасної епохи і правителів. Якщо ж архіви приховуються, тому що вони не вписуються в ідеологію режиму, то дізнатися правду

майже неможливо, попри існування «колективної пам'яті», адже писана історія – це не стільки те, що дійсно відбувалося в минулому, скільки уявлення автора про це минуле. Тут варто відмітити, що злочини польських громадян проти представників інших національностей польським ІНП ігноруються, у той час, як злочини УПА явно гіперболізуються [1].

Для «історичної культури» характерні три основні виміри: когнітивний, естетичний, політичний.

Когнітивний вимір дає можливість усвідомити раціональне історичне знання. Він включає в себе три складових, що визначають ефективність впливу на суспільну свідомість: пізнати, знати і усвідомити. Ці три складові створюються завдяки кропіткій роботі представників наукових кіл.

Відповідно до цього підходу варто розглянути, як працюють над проблемою формування історичної пам'яті про Волинські події представники наукових кіл Польщі та України та урядові органи цих країн.

Інструментами політики пам'яті, що дають можливість пізнати, знати і усвідомити, крім Інститутів національної пам'яті обох країн, є органи державного управління, що відповідають за гуманітарну сферу. Вони у своїй діяльності повинні постійно мати на увазі обов'язкову потребу просвіти серед народу, створення відповідних освітніх програм, наукового дослідження проблем історичної пам'яті в галузі філософії, історії, політології, лінгвістики, народознавства тощо. Тож спробуємо розібратися, які головні завдання у зв'язку з цим стоять перед науковцями.

Одним із проблемних питань у відносинах між Україною та Польщею є Волинська трагедія 1943 року. Оцінюючи роль науковців як творців політики пам'яті стосовно Волинських подій, слід відмітити більший вплив наукових кіл Польщі, на відміну від України на формування цієї політики. Уже різниця у назвах, які пропонують поляки («Волинська різанина»), а згодом у 2016 році «геноцид») та українці («Волинська трагедія»), свідчать про відсутність компромісу. Оскільки компроміс з оцінки цих подій відсутній як в українському, так і в польському суспільствах, а також і в спільній історичній оцінці обох держав, маємо «війну пам'ятей» внутрішнього та зовнішнього характерів. Поки що у цій війні Україна програє.

Відповідно для покращення у стосунках між польським та українським народами необхідні нові інструментальні підходи. Один із таких підходів, пов'язаний з покращенням ситуації щодо Волині – 43, підказує нам професор історії Європейського університету Віадрина Андрій Портнов. Характеризуючи в телепередачі історичний нарис одного із сіл України, він радить, заохочувати місцеві громади до написання історичних досліджень кожного українського села [15]. Об'єднавши ці дослідження і в Україні, і в Польщі, можна створити історію, написану не на замовлення владних структур, а ту, яка йде з низів. Та й приблизна кількість жертв з кожної країни може бути більш-менш підрахована, що приведе до довірливіших відносин між державами. Тут доцільно згадати слова французького філософа Моріса Гальбвакса [*Maurice Halbwachs*] про те, що історія знаходиться в послідовному зв'язку з пам'яттю – там, де минуле уже не переживається, «згасає» пам'ять, а місце пам'яті займає історія, яка розпочинається в цілому тільки там, де закінчується традиція і зникає суспільна пам'ять [25].

Ще один інструмент співпраці між Україною та Польщею (відкритість і дозвіл для вивчення) увійшов у дію 26 листопада 2024 року. Цього дня міністри закордонних справ України та Польщі Андрій Сибіга і Радослав Сікорський зробили спільну заяву, в якій, зокрема, йдеться, що Україна не перешкоджатиме у проведенні польською стороною пошукових та ексгумаційних робіт на українській території, згідно з законодавством Укра-

їни і позитивно розглядатиме заявки з цих питань. Йдеться про жертви Волинської трагедії 1942–1944 років. Однак заяву міністрів неоднозначно сприйняли в Україні, адже в ній жодним словом не сказано про пошанування місць поховання українців на території Польщі. Заради справедливості у відповідь має бути такий же дозвіл і з польської сторони. Ми готові визнати й засудити злочини, вчинені проти поляків, але й Польща повинна зробити те ж саме щодо злочинів проти українців. І це цілком справедливо [21].

1 лютого 2018 року Сенат Польщі проголосував суперечливий законопроект, що передбачає кримінальну відповідальність за заперечення злочинів українських націоналістів проти поляків. Офіційна назва законопроекту – «Про внесення змін до Закону про Інститут національної пам'яті – Комісію з переслідування злочинів проти польського народу і деяких інших законів». Він стосується визначення злочинів українських націоналістів та українських організацій, що співпрацювали з Третім рейхом, а також можливості кримінальних проваджень проти осіб, які заперечують ці злочини. Цей законопроект також забороняє називати нацистські табори смерті в Польщі польськими та звинувачувати поляків у співучасті в нацистському Голокості. За заперечення цих злочинів передбачений штраф або позбавлення волі строком до 3 років. Його підтримав Сейм Польщі. МЗС України висловило «глибоку стурбованість» та заклиало польську сторону до відкритості та конструктивності [22].

Та чи є, насправді, інструментарій для виходу із такої ситуації? Ймовірно, що є. Її нам підказує ексміністр закордонних справ Павло Клімкін, який нагадує, що «цивілізована Європа зрештою виробила неписані правила співіснування різних національних варіантів історії. Головне тут взаємна повага, толерантність і намагання якщо не прийняти, то принаймні зрозуміти точку зору іншого. Натомість непристойними вважаються намагання силоміць надягти свої власні історичні окуляри на носа сусідові. На жаль, саме цим зараз і займаються польські політики» [9].

Вихід П. Клімкін бачить в усвідомленні простої істини, на якій побудоване мирне співжиття націй у Європейському Союзі. На його думку, «взаємна повага, толерантність, спільний осуд злочинів й вшанування невинних жертв, зрештою прагматизм і елементарний здоровий глузд – ось перевірений європейський рецепт подолання нинішньої кризи в українсько-польських відносинах».

Важливо окреслити складові, за допомогою яких держава отримує можливості для виконання свого запиту на створення концептів історичної пам'яті, з яких і формується політика пам'яті.

Першою важливою складовою є створення Інститутів Національної пам'яті та спостереження за їхньою роботою, адже вони відслідковують суспільні настрої та відповідають на запити суспільства.

Другою складовою є створення історичних факультетів у державних університетах. Їхнє завдання – досліджувати історію, писати праці, що дозволять владі використовувати у власних інтересах та підготувати майбутні науково-педагогічні кадри, що мають як і надалі досліджувати історичні проблеми, так і готувати педагогів, які будуть доносити ці концепти за допомогою підручників, що пишуть ті ж самі науковці.

Третє – це робота над виданнями офіційних документів. Обов'язкові для виконання, вони є інструментами жорсткого проведення політики пам'яті на державному та міждержавному рівнях.

Четверте – надзвичайно важливою є робота з юним поколінням.

П'яте – допуск до друку і поширення в навчальних закладах підручників. Їх можна вважати офіційною позицією держави щодо певних історичних періодів, подій чи персо-

налій. Підручники не можуть бути допущені як навчальні посібники в навчальний заклад будь-якого типу без дозволу державної структури – Міністерства освіти і науки. Така процедура характерна як для України, так і для Польщі.

Шоста функція держави, пов'язана з когнітивним виміром, – контроль над діяльністю ЗМІ. Хоча Конституція України (стаття 34) гарантує свободу слова, а в Конституції Польщі (стаття 14) прописані гарантії свободи преси та інших ЗМІ, більшість засобів масової інформації фінансуються з державного чи міських бюджетів, ми не маємо явища незалежних ЗМІ.

На сьогодні в Україні слід провести великий об'єм робіт, щоб послабити жорсткий контроль олігархів над ЗМІ. Необхідно підтримувати редакційну незалежність і боротися із злочинами проти журналістів. Єдиним інструментом у вирішенні цих проблем є легітимність взаємостосунків влади та ЗМІ, бажання влади бачити ЗМІ рівноправним соціальним інститутом суспільства, важливим посередником між владою та соціумом.

Ми усвідомлюємо, що окремі журналісти та власники ЗМІ зловживають свободою слова, і готові зробити все, щоб мінімізувати наслідки зловживання. Інструментарієм держави щодо контролю ЗМІ є штрафні санкції, блокування, позбавлення ліцензій, обмеження тематики контенту, звернення до суду тощо. Однак у демократичному суспільстві свобода слова важливіша за чистоту лав журналістського цеху. Спроба загнати усіх журналістів до єдиної організації, нав'язати єдині стандарти – будуть мати ще гірші наслідки, ніж ті, які ми зараз маємо через безвідповідальність окремих журналістів [11].

Заборона та блокування медіа в Інтернеті також може призвести в подальшому до жорсткої цензури. При цьому використовувати її зможе не лише сьогоднішня влада, але й всі наступні [5].

Сьома функція пов'язана уже з естетичним виміром, який дає можливість інтерпретувати історичні події через художнє мистецтво. При цьому замовником інтерпретації історичних подій через мистецтво може бути й держава. Наприклад, фільм «Волинь» польського режисера Войцеха Смажовського частково фінансувався Польським Інститутом Кіномистецтва, та польським телебаченням, що є державними фундаціями. Цей фільм створив стереотип жорстокого, підлого і підступного воїна УПА. Сцени жорстокості українців, які вбивають польських дітей, спалюючи їх живцем, впливають на відтворення негативного образу українця у польській масовій свідомості. Усі підібрані режисером сюжети слугують чітко окресленій меті – закріпити за «своїми» роль «жертви» і перекласти відповідальність на «іншого» (тобто українця), ігноруючи причинно-наслідкові зв'язки. Цей фільм окремі польські критики назвали однією з найкращих історичних картин в історії польського кіно, при цьому свідомо розпалюючи ворожнечу між двома народами. Показовим є те, що фільм у 2016 році здобув 9 із 14 «Орлів», найвищих державних кінонагород Польщі.

Сьогодні, завдяки цьому фільму, дискусія переходить на побутовий рівень, провокуючи небезпеку. Через В. Смажовського ця тема стає елементом поп-культури, яка є потужним інструментом формування свідомості в сучасний період.

Як бачимо, маніпулювання коштами держбюджету, контроль над ЗМІ та актуалізація в них певних питань дають змогу польським владним структурам формувати історичну пам'ять населення. Таким чином, можна зробити висновки, що польська влада є замовником історичної пам'яті про Волинські події, на основі якої формується політика пам'яті щодо цієї трагедії. Це свідчить, що саме пам'ять слугує основним легітимізуючим інструментом політичного керівництва та формує єдність і національну самосвідомість соціальних структур. Історична пам'ять слугує інструментом для внутрішньої консоліда-

ції суспільствата фактором, що об'єднує суспільство у боротьбі проти зовнішніх загроз. Проте запит самого соціуму на історичне знання про події минулого з яких утворюється історична пам'ять як певного індивіда вигідний не тільки владі, але й нації в цілому.

На відміну від політичної складової владних структур, його культурна частина часто повторює наявні тенденції пам'яті в суспільстві. Через необхідність реагування на певні події, представники культури часто вимушені брати участь у формуванні дискурсу щодо історичної пам'яті та формувати її, не очікуючи замовлень зверху.

Розглядаючи естетичний вимір історичної культури, слід згадати про започаткування державних свят, комеморативних заходів та практик.

Комеморативні практики – це інструменти впливу політичної влади на формування політики пам'яті, набір, способи, форми, ритуали, зміст пам'ятування. Це історично створені та новоутворені повторювані ритуали, місця пам'яті, все, що пов'язує нас із минулим, як, наприклад, свічка, запалена на підвіконні, коли ми згадуємо жертви Голодомору.

Поняття «комеморативні практики» лише входить в ужиток в українському контексті, де проблема пам'яті про десятиліттями замовчувані чи викривлені історичні наративи, а також їх вшанування постала несподівано гостро.

Оскільки комеморативні практики мають особливе значення для обох держав то, їх слід використовувати для політики примирення народів, у контексті чого формувати та упорядковувати нові «місця пам'яті», пов'язані з іменами та подіями Волинської трагедії, сприяти польській стороні у вшануванні жертв конфлікту на території України, та, водночас ставити питання про вшанування українських жертв на території Польщі.

В цьому напрямку Україна вже здійснює певні кроки. Українська влада вперше дозволила екстумувати тіла польських жертв Волинської трагедії. 24 квітня 2025 року на території нині вже зниклого села Плужники Тернопільської області польсько-українська команда дослідників, у складі судово-медичних експертів, археологів, генетиків та антропологів розпочала ексгумацію польських громадян, загиблих під час Волинської трагедії [14].

Втілення політики примирення народів вимагають напрацювання конкретних заходів, спрямованих на розробку політичних та соціокультурних механізмів неконфліктного розв'язання назрілих протиріч, формування спільної основи майбутніх пріоритетів розвитку України та Польщі.

Важливим інструментом естетичного виміру та політики пам'яті є використання історико-культурної спадщини обох країн. Історична спадщина – це матеріалізована історія країни, свідчення культурного багатства й глибини історичної пам'яті. Культурна спадщина – це сукупність успадкованих від попередніх поколінь матеріальних і духовних надбань, пам'яток, історико-культурних об'єктів і територій, що зберегли автентичність і етнокультурну самобутність, відбивають внесок держави та її народів у розвиток світової цивілізації [4].

Культурна спадщина складається з культури, цінностей та традицій, як матеріальних об'єктів, так і нематеріальних проявів. Історико-культурна спадщина України нараховує на сьогодні велику кількість об'єктів, які зберегли свою автентичність і етнокультурну самобутність, це спадок, який тисячоліттями збагачувався здобутками попередніх генерацій, що жили на цій території. І це не тільки матеріальні надбання, але й духовні здобутки, які передаються з покоління в покоління і дають її мешканцям реальні можливості для економічного й соціального піднесення, це важливий фактор економічного, соціального і духовного розвитку будь-якої території.

Окрім матеріальної культурної спадщини, яку можна візуалізувати, відчути на дотик, є ще й нематеріальна, до якої відноситься усна народна творчість, народні традиції,

звичаї тощо; традиційні ремесла; знання, навички та світогляд народу, що стосується природи і всесвіту. Але найціннішою нематеріальною спадщиною є самі люди, носії звичаїв, традицій, знань та досвіду, який вони зберігають.

Культурна спадщина – це все найважливіше, що здобули наші предки, що формувало їх як народ та націю [12].

Історична культура немислима без опори на культурну спадщину, тому що спадщинні цінності – це джерело для подальшого культурного росту суспільства.

Якщо говорити про історичну спадщину народу, то естетичний вимір тут проявляється, наприклад, через «місця пам'яті», до яких відносяться топографічні місця: архіви, бібліотеки, музеї, поля битв; монументальні місця: кладовища, місця захоронення героїв, пам'ятники героям, храми, архітектурні споруди; символічні місця: комеморації, паломництва, відзначення дат або емблеми; функціональні місця: підручники, автобіографії або асоціації тощо. Це і свята, і символи влади, і календарі, і постаті героїв, і панахиди – символи, які далекі від територіальних образів місця. Однак надмірне захоплення «місцями пам'яті» несе не тільки позитив, оскільки дає можливості для політичних маніпуляцій та може призвести до колективних травм.

Отже, «місця пам'яті» відіграють важливу роль у здійсненні естетичного виміру. Завдяки їм суспільство свідомо передає на збереження свої спогади або визнає їх часткою своєї самобутності. Проте, освоєння історичного минулого на основі продукування «місць пам'яті» може стати оманливим, а самі пам'ятки – тільки поодиноким поверненням до минулого, якщо воно спирається виключно на «комеморативні практики» (практики державної влади) – місця слави та вшанування героїв. Та це тільки один з прикладів прояву естетичного виміру в історичній спадщині.

В умовах повномасштабного вторгнення росії на територію України державна політика у сфері культурної спадщини України стає важливим чинником забезпечення нашої національної безпеки. Культурна спадщина набуває ключового значення для створення ціннісного підґрунтя для єдності суспільства, посилення української ідентичності, дальшого розвитку України як цілісної та демократичної держави.

Однак політика пам'яті може слугувати не тільки для об'єднання держави та її зміцнення але й для дестабілізації суспільно-політичної ситуації в країні.

Політичний вимір історичної культури засвідчує, що історію віддавна використовували як аргумент у політиці. Кожна держава прагне використати минуле як передумову спільного погляду в майбутнє. У XXI столітті стало буденністю використання інтернету як інформаційної зброї для інтерпретації певних історичних подій для власної вигоди.

Інформаційна зброя малозатратна, але дуже результативна та практично безвідмовна. Вона формує інформаційний простір під себе. Тому володіння ефективною інформаційною зброєю і засобами захисту від неї є пріоритетним інструментом забезпечення національної безпеки в інформаційній сфері [2].

Інформаційні технології мають у своєму арсеналі дуже широкий набір інструментів, методів та прийомів, необхідних для формування потрібних наративів у свідомості різних соціальних груп. Найбільш ефективними прийомами інформаційних атак є: дезінформація, залякування, схематизм, глузування, вклинювання, фальшування... Для зацікавлення контентом придумуються щораз новіші форми.

Сучасні медійні наративи за змістом можуть бути, наприклад, фейками, типу історії навколо фейкового фото про те як у 1943 році воїни УПА розп'яли чотирьох маленьких дітей на дереві. Втім, поширювана в мережі фотографія зі сценою жорстокого вбивства дітей не має жодного стосунку ні до Волинської трагедії, ні до діяльності УПА. Дітей на

світліні було вбито в ніч з 11 на 12 грудня 1923 року в селі під польським містом Радом. Їхня мати, Маріанна Долинська, у стані божевілля вбила своїх дітей віком від 6 місяців до 7 років, повісивши їх на дереві. Поліцейські, які прибули на місце злочину, підтвердили факт убивства та зробили кілька знімків дітей [23].

Ще одним інструментом політичної дестабілізації є стратегія «Великої брехні», ідею якої приписують Гітлеру. Вона полягає у створенні глобальної та максимально жахливої брехні з упевненістю, що громадськість не повірить, що такий жахливий факт може бути фальшивим. Типу непідтверджених повідомлень про те, що вояки УПА під час подій Волинської трагедії вбили близько 100 000 поляків, хоча на той час на території Волині така кількість поляків не проживала.

До переліку найбільш популярних та ефективних інструментів інформаційних технологій можна віднести відповідні фільми, які формують образи героїв та впливають на сприйняття тих чи інших історичних подій; передачі та новинні сюжети на ТБ, що створюють ілюзію об'єктивності, а насправді несуть неправду; вірусні повідомлення в Інтернет мережах тощо. Наслідки інформаційної війни можуть бути дуже серйозними, оскільки вона впливає на масову свідомість і може змінювати громадську думку [6].

Інформаційна війна, яку веде Росія проти України (і не тільки), значною мірою націлена на молодь і може мати серйозні наслідки на їхню психологічну стійкість, їхні політичні переконання та участь у громадському житті. Наприклад, призвести до психологічної дезорієнтації, недовіри щодо інформації, підштовхнути до участі у маргінальних угрупованнях для насильницького захоплення державної влади або здійснення конституційного перевороту.

Наука постійно розвивається, створюючи все новіші інформаційні технології, зокрема штучний інтелект (ШІ). Здавалося б, ШІ є цілком незалежним від поглядів людства інструментом. Проте вмілі маніпулятори в інформаційній сфері часто використовують його в своїх цілях.

Щодня десятки тисяч ботів публікують дописи, які виглядають як звичайні думки. Там немає грубої брехні. Лише запитання: «А що, як ми самі винні?» або фраза: «Невже правда, що воїни УПА могли безжалісно вбивати безневинних жінок та немовлят в ході Волинської трагедії?». Ці фрази, псевдостатті потрапляють у бази даних, з яких навчається штучний інтелект. І потім він видає: «Можливо, обидві сторони винні?..». Так формується отруєна правда ШІ.

ШІ вчиться моделювати навіть емоції. Тому маніпулятори підсуюють йому емоційні фейкові зображення, які викликають у багатьох людей співчуття, заставляючи їх поширювати несправжні фото.

А штучний інтелект вчиться на цих несправжніх картинках та розуміє, як можна зворушити людей. ШІ навчився створювати Deepfake та голосові симуляції, що на сьогодні часто використовується у політичному вимірі. Наприклад з'являються ролики, де Президент України Володимир Зеленський ніби-то закликає до капітуляції.

Невтішна істина полягає в тому, що ми вже програємо частину інформаційної війни. Не тому, що слабкі. А тому, що не помічаємо, як кожен репост, кожен коментар у стилі «всі однакові» – стає ще одним камінцем у мурі, який відділяє нас від правди. Ми входимо у світ, де справжнє буде дедалі важче відрізнити від штучного [18].

Цікаві ідеї про те як не допустити колективних травм, спровокованих навмисними викривленнями історичної пам'яті про минуле, та як уникнути їх в майбутньому, пропонують прихильники теорії «історичної культури». Її прибічники намагаються представити історію не як джерело виникнення конфліктів (джерело користі), а як джерело вражень.

Наприклад, «великий» псевдоісторик путін трактує історію з користю для себе, оправдовуючи вигаданими фактами причину агресії росії проти України, та доводячи своє право на завоювання українських територій. А представники історичної культури, такі як німецький учений Шонеманн, пропонують трактування історії як джерело вражень, що сприятиме мирному врегулюванню стосунків між державами. Вони пропонують залишити історію професійним історикам, в основі досліджень яких має бути правда, бо саме правда викликає довіру.

Історична культура має стати суспільним засобом конструювання колективної ідентичності в діалозі між політиками, медіа та істориками, адже вона сприяє осмисленню історичного досвіду людських спільнот, ставить за мету створення системи репрезентацій історичного досвіду, дотримуючись певних етичних норм, консолідує соціум та вибудовує межі у взаємодії історії і політики.

Висновки. Сьогодні багато політиків намагаються інструменталізувати історію, історичну пам'ять, політику пам'яті з метою використання їх для досягнення політичних завдань. Інструменталізація стала одним з основних викликів сучасної історії і може виконувати як позитивні функції, так і негативні.

Єдине, що здатне страхувати соціум від негативного впливу інструменталізації, є історична культура, оскільки тільки їй під силу створювати систему моральних норм і заборон у певному соціумі.

Одна з ключових характеристик історичної культури «політика пам'яті», і саме про неї повинні дбати представники політичної еліти кожної з країн.

Для історичної культури характерні три основні виміри: когнітивний, естетичний, політичний. Кожний з цих вимірів по-своєму впливає на інструментальне використання історії та історичної пам'яті у відносинах між Україною та Польщею.

Оцінюючи роль науковців як творців політики пам'яті стосовно Волинських подій, слід відмітити більший вплив наукових кіл Польщі, ніж України на формування цієї політики та небажання поляків іти на компроміс. Оскільки компроміс з оцінки цих подій відсутній в спільній історичній оцінці обох держав, маємо «війну пам'ятей». Щоб уникнути патової ситуації у «війні пам'ятей», необхідно шукати відповідні інструменти. Такими інструментами є виміри історичної культури, які повинні стати суспільним засобом конструювання колективної ідентичності, адже вони сприяють осмисленню історичного досвіду людських спільнот, дотримуючись певних етичних норм, консолідуючи соціум та вибудовуючи межі у взаємодії історії і політики.

Список використаної літератури

1. Гирич І. Персональний сайт історика України. Київ. 2019. URL: <https://www.i-hyrych.name/Misc/Rethinking.html>. (дата звернення 10.04.2025).
2. Гулай В., Базилюк К. Інформаційно-психологічна складова гібридної війни Російської Федерації проти України (2014 – 2021 рр.): теоретико-медологічні засади дослідження. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/237/6326/13362-1?inline=1>. (дата звернення 19.04.2025).
3. Енциклопедія етнокультурознавства. Понятійно-термінологічний інструментарій, концептуальні підходи. Ч. 1. Кн. 2. Київ. 2001. С. 129.
4. Енциклопедія сучасної України. Encyclopedia of modern Ukraine. URL: <https://esu.com.ua/article-51479> (дата звернення 26.04.2025).
5. Збірник матеріалів конференції. II Всеукраїнська науково-практична конференція. Актуальні проблеми медіапростору. URL: https://journ.knu.ua/nauka1/wp-content/uploads/2020/04/m_090420.pdf. (дата звернення 03.04.2025).

6. Інформаційна війна та її вплив на молодь (аналіз ефективності інформаційно-просвітницьких заходів). URL: https://el-research.center/2023/03/27/informatsiyna-viyna-ta-yiiv-vplyv-na-molod-analiz-efektyvnosti-informatsiyno-prosvitnytskykh-zakhodiv/#google_vignette. (дата звернення 26.04.2025).
7. Каліщук О. Волинь '43: історіографічне пізнання і криве дзеркало пам'яті. Львів, 2020. 528 с.
8. Кіпіані В. Війна двох правд. Поляки та українці у кривавому XX столітті. Vivat. 2023. 304 с.
9. Клімкін П. Україна і Польща. Випробовування історією. URL: https://24tv.ua/ru/pavlo_klimkin_ukrayina_i_polshha_viprobuvannya_istoriyeyu_n1319901 (дата звернення 24.05.2025).
10. Княжицький М. Для чого сучасній Україні політика пам'яті. Еспресо. URL: <https://espresso.tv/dlya-chogo-suchasniy-ukraini-politika-pamyati>. (дата звернення 15.04.2025).
11. Кріслата О. Гібридна війна та її інформаційна складова. URL: <https://www.lsl.lviv.ua/wp-content/uploads/Zb/NDI2018/PDF/14.pdf>. (дата звернення 26.04.2025).
12. Мазуренко Є. Справа кожного. Чому ми маємо захищати культурну спадщину. Особиста думка. 2020. URL: <https://thepage.ua/ua/style/osobista-dumka/chomu-mi-mayemo-zahishati-kulturnu-spadshinu> (дата звернення 22.04.2025).
13. Нагорна Л. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід. За загальною редакцією доктора історичних наук, професора Ю. Шаповала 1.1. Культура історичної пам'яті. Київ 2013. URL: https://ipiend.gov.ua/wpcontent/uploads/2018/07/culture_of_historical_memory_163.pdf. (дата звернення 16.04.2025).
14. Павленко А. На Тернопільщині почали ексгумацію польських жертв Волинської трагедії. ТСН. 24.04.2025. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/na-ternopilshchyni-pochaly-ekshumatsiupolskykh-zertv-volynskoyi-trahediyi-2815100.html>. (дата звернення 26.04.2025 р.).
15. Поплавська Г. Макодрай М. Москалівка. На перехресті віків і кордонів. ПП ВКФ «Політек». Тернопіль. 2018р.
16. Портнов А. Польща та Україна: переплетена історія, асиметрична пам'ять. Харків. Права людини. 2023. 128 с.
17. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення. Львів. Літопис. 2010. с. 123.
18. Словник української мови в 20 томах. URL: <https://1677.slovaronline.com/164050>. (дата звернення 16.04.2025).
19. Смірнов В. URL: <https://www.facebook.com/reel/682681114416385>. (дата звернення 21.04.2025).
20. Стрільчук Л. Україна – Польща: від добросусідських відносин до стратегічного партнерства (кінець XX – початок XXI століття). Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. Київ. 2014. – Вип. 85 (6).
21. Стрик Т. Склокін В. Історичні культури Польщі та України. Про джерела непорозуміння між сусідами. URL: <https://woblink.com/ebook/istorichni-kulturi-polshchi-ta-ukrajini-tomasz-stryjek-volodimir-sklokin-284373u>. (дата звернення 14.11.2024).
22. Терещук Г. Країна дозволила ексгумацію жертв Волинської трагедії. Реакції на спільну заяву очільників МЗС України та Польщі. Радіо свобода. 27 листопада 2024. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/ekshumatsiy-volyn-vijna-poshuk-gertvy/33217996.html>. (дата звернення 05.04.2025).
23. У Польщі ухвалили закон щодо «злочинів українських націоналістів». BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-42900433>. (дата звернення 03.05.2025).
24. Фейк: У 1943 році Українська Повстанська Армія розіп'яла чотирьох маленьких дітей на дереві – фото. Stopfake. org. 23.082022. URL: <https://www.stopfake.org/uk/fejk-u-1943-rotsi-ukrayinska-povstanska-armiya-rozip-yala-chotiroh-malenkih-ditej-na-derevi-foto/>. (дата звернення 26.04.2025).
25. Halbwachs M. The Collective Memory. New York. 1950. p. 52–87.

INSTRUMENTALIZATION OF HISTORICAL CULTURE IN RELATIONS BETWEEN UKRAINE AND POLAND

Serhii Poplavskyi

*National University "Ostroh Academy",
Department of National Security and Political Science
Seminarska str., 2, 35800, Ostroh, Rivne region, Ukraine*

The article examines the influence of historical culture on the instrumental use of historical memory in relations between Ukraine and Poland. It is based on a theory that can be characterized by the concepts of "historical politics" and "historical memory" and defined as a theory of memory policy, when memory becomes an object of purposeful activity of state authorities.

Today, many politicians are trying to instrumentalize history, historical memory, and memory politics in order to use them to achieve political goals. Instrumentalization has become one of the main challenges of modern history and can perform both positive and negative functions.

The only thing that can insure society from the negative impact of instrumentalization is historical culture, since only it can create a system of moral norms and prohibitions in a certain society.

One of the key characteristics of historical culture is the "politics of memory," and it is this that representatives of the political elite of each country should take care of.

This is especially important for Ukraine, which is forced to repel attacks from Russian propaganda, develop the Ukrainian nation, and establish Ukraine's place in the history of Europe and the entire world.

The instruments of memory policy in Ukraine are the "Institute of National Remembrance under the President of Ukraine", state administration bodies responsible for the humanitarian sphere. In Poland, similar instruments are the "Institute of National Remembrance – Commission for the Investigation of Crimes against the Polish People" and the relevant state administration bodies of Poland.

Historical culture is characterized by three main dimensions: cognitive, aesthetic, and political. Each of these dimensions in its own way influences the instrumental use of history and historical memory in relations between Ukraine and Poland.

Key words: historical memory, politics of memory, historical culture, cognitive dimension, aesthetic dimension, political dimension, instrumentalization.

УДК 061.2: 321.7

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.47>

ПОЛІТИЧНА СУБ'ЄКТНІСТЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ПРОЦЕСІ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ: ДОСВІД УКРАЇНИ

Дмитро Порошук

*Український державний університет імені Михайла Драгоманова,
факультет соціально-політичних наук, кафедра політичних наук
вул. Пирогова, 9, 01601, м. Київ, Україна
<https://orcid.org/0009-0002-6272-1674>*

У статті досліджується політична суб'єктність громадських організацій у контексті демократичного транзиту України. Мета дослідження – проаналізувати особливості формування та реалізації політичної суб'єктності громадських організацій в Україні в умовах демократичного транзиту, а також охарактеризувати їхню роль у ключових етапах політичних трансформацій. Проаналізовано еволюцію ролі громадських організацій у ключових етапах сучасної української історії, від початкового етапу незалежності до постреволуційної трансформації в умовах повномасштабної війни. Виокремлено п'ять функціональних напрямів діяльності громадських організацій – адвокаційний, моніторинговий, сервісний, мобілізаційний і гуманітарний – та розглянуто їхню роль у зміцненні політичної стабільності, демократичного контролю та суспільної стійкості. Значну увагу приділено емпіричним кейсам, які ілюструють здатність громадянського суспільства впливати на публічну політику. У статті також окреслено ключові виклики для ефективної політичної участі громадських організацій, зокрема фінансову залежність, регуляторний тиск, кадрову нестабільність та ін. Наголошено на необхідності інституціоналізації політичної суб'єктності громадських організацій як чинника демократичної консолідації в умовах суспільно-політичних трансформацій. Російська збройна агресія проти України та повномасштабне вторгнення 2022 року спричинили суттєве переосмислення політичної суб'єктності громадянського суспільства. У нових умовах громадські організації не лише залишаються каналами політичного впливу, а й перетворюються на ключових агентів стійкості держави, зокрема через логістику гуманітарної допомоги, захист прав внутрішньо переміщених осіб, міжнародне представництво інтересів країни. Політична суб'єктність громадських організацій у процесі демократичного транзиту України засвідчує глибоку трансформацію ролі громадянського суспільства – від периферійного спостерігача до активного й впливового актора політичного процесу. Це актуалізує потребу в оновленні теоретичних підходів до розуміння політичної суб'єктності в сучасних умовах.

Ключові слова: громадські організації, політична суб'єктність, демократичний транзит, громадянське суспільство, публічна політика.

Вступ. Демократичний транзит України, розпочатий після здобуття незалежності у 1991 році, є складним і багатовимірним процесом, який триває в умовах глибоких трансформацій політичної системи, соціальних інститутів та громадської активності. На відміну від деяких інших пострадянських держав, український шлях до демократії не був лінійним: періоди прогресу чергувалися з кризами, а політичні інститути часто функціонували в умовах нестабільності й зовнішнього тиску. Особливої складності процес демократичного розвитку набув після 2014 року, коли агресія Російської Федерації, спочатку у формі анексії Криму та збройного конфлікту на Донбасі, а згодом – у вигляді повномасштабного вторгнення у 2022 році, радикально змінила безпековий та політичний ландшафт України.

В цьому контексті ключову роль у забезпеченні поступу демократичних трансформацій почали відігравати громадські організації (ГО), які поступово утвердилися як важливі політичні суб'єкти. Їхня здатність мобілізувати громадськість, чинити тиск на владу, просувати реформи та здійснювати моніторинг державної політики була особливо яскраво виявлена під час знакових подій новітньої історії України – Помаранчевої революції 2004 року та Революції Гідності 2014 року. У період демократичного транзиту України громадські організації активно діють у сферах захисту прав людини, боротьби з корупцією, розвитку інклюзивного громадянського суспільства, а також надання соціальних послуг і просування участі громадян у політичному процесі [6]. Після початку повномасштабної війни у 2022 році спектр діяльності ГО суттєво розширився: вони стали активними учасниками надання гуманітарної допомоги, підтримки внутрішньо переміщених осіб та сприяння обороноздатності країни [1; 10]. Таким чином, громадські організації в Україні перетворюються на багатофункціональних акторів, які виконують як традиційні політичні функції, так і завдання, пов'язані з національною безпекою та виживанням держави, що вимагає ревізії усталених уявлень про політичну суб'єктність громадських організацій та концептуального осмислення політичної суб'єктності громадських організацій у нових умовах, коли традиційні межі між політичною, соціальною та безпековою роллю громадянського суспільства дедалі більше стираються.

Мета та завдання дослідження. Мета дослідження – проаналізувати особливості формування та реалізації політичної суб'єктності громадських організацій в Україні в умовах демократичного транзиту, а також охарактеризувати їхню роль у ключових етапах політичних трансформацій. Завдання дослідження: окреслити теоретико-методологічні підходи до аналізу політичної суб'єктності громадських організацій; проаналізувати еволюцію ролі громадських організацій у процесі демократичного транзиту України (1991–2024); оцінити функціональні напрями діяльності ГО в умовах суспільно-політичних трансформацій.

Методи дослідження. У дослідженні використано міждисциплінарний та системний підходи. Основними методами стали аналіз і синтез – для теоретичного осмислення політичної суб'єктності громадських організацій, історичний та порівняльний аналіз – для визначення динаміки ролі ГО у різні етапи демократичного транзиту, а також кейс-метод – для вивчення конкретних прикладів участі ГО у ключових політичних подіях. Структурно-функціональний підхід дозволив оцінити зв'язок між функціями громадських організацій та трансформацією політичної системи України.

Результати дослідження. Демократичний транзит України є складним, динамічним та багатофакторним процесом, який відбувається в умовах взаємодії глибоких структурних трансформацій, зовнішніх загроз і внутрішніх викликів. У науковій літературі цей процес визначається як перехід від авторитарного до демократичного політичного режиму із запровадженням виборчої системи, лібералізацією політичного життя та консолідацією демократичних інститутів [5]. У випадку України транзит був ускладнений спадщиною радянського минулого, стійкими корупційними практиками, домінуванням олігархічних еліт та дестабілізуючим впливом Росії. Загалом, у складному та поліморфному процесі демократичного транзиту України можна виділити декілька ключових віх, кожна з яких характеризується зміною політичної суб'єктності громадських організацій [1; 8; 9; 10]:

– *Віха І. Початковий етап демократичного транзиту (1991–2004).* Період після проголошення незалежності України у 1991 році ознаменувався формальним переходом від радянської моделі до демократичної системи управління. Було закладено основи багатопартійності, проведено перші конкурентні президентські та парламентські вибори, проте інституційна спроможність залишалася слабкою, а політична культура – незрілою.

Високий рівень корупції та домінування пострадянської номенклатури суттєво гальмували демократичні трансформації. У цей період відбулося становлення перших незалежних громадських організацій, які започаткували процес формування громадянського суспільства та сприяли пробудженню громадянської активності.

– *Віха II. Протестно-реформаторський етап (2004–2009)*. Помаранчева революція 2004 року стала поворотним моментом, що засвідчив здатність громадян до мобілізації задля захисту демократичних цінностей. Прихід до влади Віктора Ющенка супроводжувався спробами реалізувати конституційну реформу та боротьби з корупцією, хоча результати були обмеженими через політичну нестабільність і внутрішні суперечності. У цей період громадські організації суттєво посилили свою роль у політичному процесі, беручи активну участь у протестах, висуваючи вимоги демократизації та здійснюючи тиск на органи влади.

– *Віха III. Рецидив авторитаризму (2010–2014)*. Президентство Віктора Януковича позначилося посиленням авторитарних тенденцій, концентрацією влади, наступом на свободи та правову державу. Системна корупція, переслідування опозиції та тиск на громадянське суспільство супроводжували цей період, спричиняючи політичну деградацію. Водночас громадські організації продовжували діяти в умовах репресій, організовуючи протести, здійснюючи моніторинг порушень прав людини, надаючи підтримку активістам і готуючи базу для масових протестів, які переросли у Революцію Гідності.

– *Віха IV – Період постреволюційної трансформації та збройної агресії (2014–дотепер)*. Після Революції Гідності Україна вступила у новий етап демократичного транзиту, поєднаний із глибокими викликами, зокрема агресією з боку Росії – анексією Криму, війною на Донбасі та повномасштабним вторгненням у 2022 році. Водночас відбулися важливі демократичні реформи: започатковано реформу децентралізації, створено антикорупційні інституції (НАБУ, САП), проведено реформу поліції. Попри складну безпекову ситуацію та обмежений прогрес у сфері верховенства права, громадянське суспільство продемонструвало надзвичайну мобілізацію, гнучкість та адаптивність. У цей період громадські організації відіграють ключову роль у волонтерському русі, допомозі армії та внутрішньо переміщеним особам, моніторингу воєнних злочинів, міжнародній адвокації, а також у просуванні та контролі за реформами.

Наведені вище віхи відображають складну та динамічну траєкторію демократичного транзиту України, в якій громадянське суспільство виступає незамінним чинником політичної трансформації, адаптації до нових викликів та послідовного руху до демократичної консолідації.

На цьому тлі особливої ваги набуває аналіз ролі громадських організацій як нових політичних суб'єктів, які відіграють ключову роль у формуванні та підтримці демократичної динаміки. У науковому дискурсі ГО визначаються як незалежні, неприбуткові об'єднання, покликані вирішувати суспільно значущі проблеми через мобілізацію громадян, адвокацію та контроль за владою [9]. В українському контексті ГО є порівняно новим, але стрімко зростаючим сегментом громадянського суспільства, який після 2004 року демонструє дедалі вищу здатність впливати на публічну політику.

У контексті демократичного транзиту суспільства Україна демонструє зростаючу значущість громадських організацій як суб'єктів політичного процесу [2]. ГО не лише інституціоналізують колективні громадянські інтереси, а й виконують низку системно важливих функцій, що сприяють стабілізації політичної системи, легітимації владних практик і розширенню демократичного простору. На основі функціонального аналізу діяльності українських ГО доцільно виділити п'ять ключових напрямів їхньої активності [9]: адвокація, моніторинг, надання послуг, мобілізація та гуманітарна підтримка.

Адвокаційна функція передбачає цілеспрямовану діяльність щодо формування та просування політичних і правових ініціатив, які відображають інтереси певних соціальних груп або загальногромадянських цінностей. Через інструменти публічної комунікації, юридичного впливу та коаліційного тиску ГО ініціюють зміни у нормативно-правовому полі, впливаючи на порядок денний державної політики, зокрема у сферах медіареформ та антикорупційного законодавства.

Моніторингова функція реалізується як форма громадського контролю за діями державних органів, особливо в контексті прозорості управлінських процедур та протидії зловживанням владою. Аналітичні та експертні спроможності ГО дають змогу верифікувати владні рішення й практики, що сприяє підвищенню підзвітності суб'єктів публічного управління. Такі ініціативи, як DOZORRO, спостереження за виборами чи документування порушень міжнародного гуманітарного права, засвідчують ефективність громадянського моніторингу у складних політичних умовах.

Функція надання послуг засвідчує зміщення фокусу ГО від суто політичної участі до практик соціального посередництва, в межах яких вони частково компенсують дефіцити державного соціального забезпечення. Йдеться про цільове надання правової, медичної, соціальної допомоги групам із підвищеним рівнем вразливості – таким як ВІЛ-інфіковані особи [6], внутрішньо переміщені особи та ін. Цей напрям діяльності формує альтернативну інфраструктуру соціальної підтримки у кризових ситуаціях.

Мобілізаційна функція репрезентує потенціал ГО як каталізаторів громадської активності та чинників колективної дії. Через організацію протестів, акцій прямої дії та кампаній громадського впливу ГО сприяють політичній артикуляції суспільних запитів. Їхня роль у масових заходах з мобілізації – зокрема під час Помаранчевої революції та Революції Гідності – засвідчує здатність громадянського суспільства до ініціювання радикальних політичних трансформацій.

Гуманітарна функція реалізується у форматі оперативного реагування на наслідки збройного конфлікту, гуманітарних та соціальних криз. ГО акумулюють ресурси для підтримки постраждалих, організовують логістику допомоги, надають психологічну підтримку та сприяють адаптації вразливих категорій населення [6]. У цьому контексті громадські ініціативи виступають важливим елементом системи національної стійкості в умовах війни.

Таким чином, багатовимірна функціональність ГО не лише зумовлює їхню організаційну інтеграцію в політичний процес, а й трансформує саму логіку взаємодії між громадянським суспільством і державою, поглиблюючи механізми демократичної участі та контролю в постсоціалістичному просторі України.

Аналіз конкретних емпіричних кейсів демонструє високий рівень інтегрованості громадських організацій у процеси політичної трансформації в Україні [1]. Зокрема, під час Помаранчевої революції 2004 року низка громадських ініціатив, серед яких «Комітет виборців України», «Свобода вибору» та молодіжний рух «Пора», відіграли ключову роль у мобілізації громадянського суспільства. Ці організації координували масові акції протесту, здійснювали системний моніторинг виборчого процесу, а також впроваджували інноваційні практики ненасильницького спротиву, запозичені з досвіду міжнародних демократичних рухів [13]. Подібну, хоча й масштабнішу за обсягом і впливом, роль відігравали громадські організації під час Революції Гідності 2014 року. Вони забезпечували організаційне ядро протестного руху, формували мережі логістичної та правової підтримки учасників протестів, а також займалися документуванням випадків порушення прав людини з боку державних органів. Водночас активно розвивався волонтерський сектор, який, хоча

формально не завжди ототожнювався з інституційними НУО, був тісно з ними пов'язаний у спільних ініціативах та діях [14].

Після 2014 року громадські організації суттєво активізували свою діяльність у сфері демократичного нагляду й антикорупційної політики. Визначальну роль у цьому напрямі відіграють такі структури, як «Центр протидії корупції» та «Transparency International Україна», які здійснюють системний моніторинг діяльності органів державної влади, продукують аналітичні дослідження та реалізують практико-орієнтовані ініціативи. Одним із найуспішніших прикладів є електронна платформа «DOZORRO», що дозволяє громадянам повідомляти про зловживання у сфері державних закупівель, сприяючи підвищенню прозорості та підзвітності [15].

Паралельно спостерігається зростання проєктів, спрямованих на посилення громадської участі на локальному рівні. У цьому контексті варто виокремити ініціативу «Школи демократії» Європейського центру імені Вергеланда, що інтегрує демократичні підходи до врядування в освітнє середовище та формує нове покоління активних громадян [4].

Російсько-українська війна, яка триває з 2014 року та перейшла у фазу повномасштабного вторгнення у 2022 році, стала каталізатором радикальних змін у структурі й функціональному наповненні громадянського сектору. Громадські організації трансформувалися у ключових суб'єктів забезпечення гуманітарної, логістичної та психологічної підтримки як для Збройних Сил України, так і для внутрішньо переміщених осіб та інших постраждалих груп населення [6]. За офіційними даними, лише упродовж першого року повномасштабної агресії кількість НУО, що надають гуманітарну допомогу, зросла більш ніж утричі, що свідчить про надзвичайну адаптивність та мобілізаційний потенціал громадянського суспільства в умовах національної кризи.

Попри суттєві досягнення у сфері розбудови громадянського суспільства, діяльність громадських організацій в Україні супроводжується низкою системних викликів, які обмежують їхню ефективність та довгострокову спроможність впливати на політичні процеси. Одним із найбільш критичних чинників є значна залежність більшості ГО від зовнішнього донорського фінансування, що створює потенційні ризики для їхньої інституційної автономії, сталості та легітимності в очах суспільства. Незбалансованість та нестабільність фінансової підтримки, зокрема з боку держави, також ускладнює стратегічне планування та інституційну інклюзивність третього сектору. У цьому контексті дослідники констатують недосконалість чинної моделі фінансування неурядових організацій в Україні, яка не забезпечує необхідного рівня незалежності та функціональної стабільності [12].

Додаткові обмеження функціональної ефективності ГО зумовлені впливом зовнішнього політико-адміністративного середовища. Зокрема, простежуються численні прояви політичного та бюрократичного тиску, які набувають форми регуляторних обмежень, вибіркової уваги з боку контролюючих органів або цілеспрямованих кампаній з дискредитації з боку політичних акторів [7]. У поєднанні з цим спостерігається обмеженість організаційної спроможності багатьох НУО, що виявляється у нестачі кваліфікованого персоналу, недостатньо розвинених управлінських структур і відсутності системної кадрової політики [3].

Ці внутрішні та зовнішні виклики функціонування ГО поглиблюються у ширшому контексті політичної системи України, яка продовжує характеризуватися високим рівнем олігархічного впливу, інституційною фрагментованістю та подекуди низьким рівнем суспільної довіри до органів влади. Хоча демократичні цінності задекларовані в офіційному дискурсі й підтримуються значною частиною населення, їхнє реальне впровадження у практику державного управління залишається обмеженим і нерівномірним [11]. Унаслідок

цього громадські організації, попри їхню зростаючу активність, діють в умовах нестабільного інституційного середовища, що ускладнює процес інституціоналізації громадянської участі як системного чинника демократичного розвитку.

Інституціоналізація впливу громадянського суспільства постає як необхідна передумова демократичної консолідації. Ефективність політичної участі громадських організацій у майбутньому значною мірою залежатиме від збереження їхньої автономності, експертної спроможності, високої репутації та наявності стійких комунікаційних каналів із державними інституціями й суспільством загалом. У цьому контексті особливого значення набуває закріплення механізмів участі громадських організацій у формуванні, реалізації та моніторингу публічної політики на всіх рівнях управління.

Висновки. Політична суб'єктність громадських організацій у процесі демократичного транзиту України засвідчує глибоку трансформацію ролі громадянського суспільства – від периферійного спостерігача до активного й впливового актора політичного процесу. Протягом понад трьох десятиліть незалежності України громадські організації еволюціонували від неформальних ініціативних об'єднань до сталих інституцій, спроможних впливати на формування публічного порядку денного, мобілізувати громадян, здійснювати нагляд за владою і виступати агентами демократичних змін.

Політична суб'єктність громадських організацій виявляється як динамічна та адаптивна. У різні історичні етапи функціональний спектр діяльності таких організацій змінювався: від захисту прав і свобод до участі у реформуванні державного управління, наданні соціальних послуг, розбудові волонтерських мереж, а також міжнародній адвокації інтересів України. Така багатовекторність засвідчує їхню здатність адаптуватися до нових викликів, зберігаючи політичну дієздатність і суспільну легітимність.

У контексті структурної нестабільності громадські організації виконують системно важливі функції, які сприяють підвищенню стійкості політичної системи. Їхня діяльність у сфері моніторингу, адвокації, мобілізації ресурсів, надання гуманітарної допомоги й соціальних послуг підвищує підзвітність держави, підтримує горизонтальні зв'язки в суспільстві та зміцнює соціальну інтеграцію. Завдяки цьому громадянське суспільство заповнює структурні прогалини у державній політиці, особливо у сферах безпеки, соціального захисту та демократичного врядування.

Таким чином, громадські організації в Україні не лише виступають посередниками між суспільством і державою, а й перетворилися на структурний елемент демократичного ландшафту. Їхня політична суб'єктність становить одну з необхідних умов завершення демократичного транзиту, збереження державності та формування стійкої демократії, спроможної до адаптації та розвитку в умовах багатовимірних викликів.

Список використаної літератури

1. Тищенко Ю. А., Литвиненко О. М., Михайлова О. Ю., Каплан Ю. Б., Горєлов Д. М., Корнієвський О. А., Палій Г. О., & Пеліванова Н. І. Стан розвитку громадянського суспільства в Україні: шлях протягом 30-ти років та ключові аспекти 2021 року: аналітична доповідь. НІСД, 2021, <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2021.22>
2. Чернявська О. В. Громадські організації як чинник активізації процесу формування громадянського суспільства в Україні: потенціал та можливості. *Ukrainske suspilstvo*, 2009, 3(30), 144–152. <https://doi.org/10.15407/socium2009.03.144>
3. Bader M., Huss O., Meleshevych A., & Nesterenko O. Civil society against corruption in Ukraine: Pathways to impact. *Kyiv-Mohyla Law and Politics Journal*, 2019, 5, 1–35. DOI: <https://doi.org/10.18523/kmlpj189975.2019-5.1-35>

4. Deineko O., & Holm-Hansen J. Strengthening Ukraine's democracy through education during the war: Second mid-term evaluation of the European Wergeland Centre's Schools for Democracy Programme. *NIBR Report 2024:4*, Norwegian Institute for Urban and Regional Research, OsloMet – Oslo Metropolitan University, 2024. <https://theewc.org/content/uploads/2024/08/mid-term-evaluation-Ukraine-final-report.pdf>
5. Grecu S. Difficulties of democratic transition in Ukraine and the Republic of Moldova. *Symposion*, 2015, 2, 55–69. DOI: <https://doi.org/10.5840/symposion2015214>
6. Lazarus L., McClarty L. M., Herpai N., Pavlova D., Tarasova T., Gnatenko A., Bondar T., Lorway R., & Becker M. L.; Dynamics Study Team. «...because the social work never ends»: A qualitative study exploring how NGOs responded to emerging needs while upholding responsibility to HIV prevention and treatment during the war in Ukraine. *Journal of the International AIDS Society*, 2024, 27(Suppl 3), e26309. DOI: <https://doi.org/10.1002/jia2.26309>
7. Light M., Singh A. M., Erlich A., & Feday O. Urban disorder in democratic transitions: Ukraine's municipal policing debates in comparative perspective. *Policing and Society*, 2025, 35(4), 448–464. DOI: <https://doi.org/10.1080/10439463.2024.2411538>
8. Smith N. Ukraine's democratisation path post-Orange revolution: Examining the internal and external impediments to successful democratic reform in Ukraine. In *Democracy Promotion and the Colour Revolutions*, 2016, 193–218. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-43437-7_10
9. Soldatiuk-Westerveld J., Deen B., & van Steenberghe A. L. Work in progress: Ukraine's state-civil partnership to reform the security sector. *Clingendael Institute*, 2023. <https://www.clingendael.org/pub/2023/work-in-progress/1-the-transformation-and-functions-of-ukrainian-civil-society/>
10. Stepanenko V., & Stewart S. 'Who, if not us?': Civic activism and defence in wartime Ukraine. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 2025, 38(1), 152–168. DOI: <https://doi.org/10.1080/13511610.2025.2467214>
11. Szostek J., & Orlova D. Understandings of democracy and “good citizenship” in Ukraine: Utopia for the people, participation in politics not required. *Post-Soviet Affairs*, 2022, 38(6), 479–496. DOI: <https://doi.org/10.1080/1060586X.2022.2084280>
12. Tkachuk I. How changing of different factors impacts the quantity of NGOs' incomes in Ukraine. *Investment Management and Financial Innovations*, 2016, 13(4), 301–308. https://www.businessperspectives.org/images/pdf/applications/publishing/templates/article/assets/7957/imfi_en_2016_04_Tkachuk.pdf
13. Wilson A. Ukraine's Orange Revolution, NGOs and the role of the West. *Cambridge Review of International Affairs*, 2006, 19(1), 21–32. DOI: <https://doi.org/10.1080/09557570500501747>
14. Worschech S. New civic activism in Ukraine: Building society from scratch? *Kyiv-Mohyla Law and Politics Journal*, 2017, (3), 23–45. DOI: <https://doi.org/10.18523/kmlpj119984.2017-3.23-45>
15. Zarembo K., & Martin E. Civil society and sense of community in Ukraine: From dormancy to action. *European Societies*, 2024, 26(2), 203–229. DOI: <https://doi.org/10.1080/14616696.2023.2185652>

POLITICAL SUBJECTIVITY OF CIVIL ORGANIZATIONS IN THE PROCESS OF DEMOCRATIC TRANSIT: THE EXPERIENCE OF UKRAINE

Dmytro Poroschuk

Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University,

Department of Political Science

Pyrohova str., 9, 01601, Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0009-0002-6272-1674>

The article examines the political subjectivity of public organizations in the context of Ukraine's democratic transition. The purpose of the study is to analyze the features of the formation and implementation of the political subjectivity of public organizations in Ukraine in the context of democratic transition, as well as to characterize their role in key stages of political transformations. The evolution of the role of public organizations in key stages of modern Ukrainian history is analyzed, from the initial stage of independence to the post-revolutionary transformation in the context of a full-scale war. Five functional areas of activity of public organizations are identified – advocacy, monitoring, service, mobilization and humanitarian – and their role in strengthening political stability, democratic control and social resilience is considered. Significant attention is paid to empirical cases that illustrate the ability of civil society to influence public policy. The article also outlines key challenges for effective political participation of public organizations, in particular financial dependence, regulatory pressure, personnel instability, etc. The need to institutionalize the political subjectivity of public organizations as a factor of democratic consolidation in the context of socio-political transformations is emphasized. The Russian armed aggression against Ukraine and the full-scale invasion of 2022 have led to a fundamental rethinking of the political subjectivity of civil society. In the new conditions, public organizations not only remain channels of political influence, but also turn into key agents of state stability, in particular through the logistics of humanitarian aid, protection of the rights of internally displaced persons, and international representation of the country's interests. The political subjectivity of public organizations in the process of Ukraine's democratic transition testifies to a profound transformation of the role of civil society – from a peripheral observer to an active and influential actor in the political process. This actualizes the need to update theoretical approaches to understanding political subjectivity in modern conditions.

Key words: public organizations, political subjectivity, democratic transit, civil society, public policy.

УДК 32.019.5:352(477.83–25)»2006/2025»
DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.48>

МІСЬКИЙ РЕЖИМ ЛЬВОВА У ПЕРІОД ГОЛОВУВАННЯ АНДРІЯ САДОВОГО: МЕТОДОЛОГІЯ БАРБАРИ ФЕРМАН

Любомир Скочиляс

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра політології
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

У статті здійснено аналіз еволюції міського політичного режиму у Львові протягом періоду мерства Андрія Садового (2006–2025 рр.) із застосуванням методології Барбари Ферман, зокрема її учасницько-інституційного підходу, що дозволяє простежити зв'язки між владою, громадськістю та інституційними рамками. Зазначається, що локальні режими можуть трансформуватися не лише внаслідок змін у формальних структурах влади, а й завдяки динаміці неформальних коаліцій, інтересів і практик участі. Аналіз демонструє, що львівський режим трансформувався від технократично-авторитарної моделі на початку каденції Садового до умовно учасницької моделі, що спирається на розвиток інституцій громадської участі, включаючи бюджети участі, громадські слухання, консультаційні ради та ініціативи прозорості.

У статті розглянуто механізми співпраці між місцевою владою і громадянським суспільством, а також ступінь відкритості до нових форм демократичного врядування. Окрема увага приділена ролі децентралізації, яка сприяла появі нових політичних арен у межах Львівської міської територіальної громади. Здійснено аналіз партійного складу міської ради у трьох скликаннях, що дозволяє окреслити динаміку коаліцій та стабільності владних конфігурацій. Водночас у статті не відзначено критику міської політики – зокрема щодо транспорту, забудови та дорожньої інфраструктури – яку висувують експерти, громадські діячі та політичні опоненти Садового.

Підкреслюється, що незважаючи на задекларований відкритий характер управління, у багатьох випадках спостерігається обмежена реальна участь громадян у прийнятті рішень. Стаття поєднує концептуальний апарат західної політології з емпіричними даними українського контексту та пропонує рамки для подальших досліджень локальних політичних режимів в Україні. Робота має значення як для наукового осмислення міської політики, так і для практики муніципального управління.

Ключові слова: міський режим, Барбара Ферман, локальна влада, Львів, децентралізація, громадська участь, політичні партії, Андрій Садовий.

У сучасній політичній науці зростає інтерес до вивчення локальних форм влади як стійких інституційних конфігурацій, що формуються не лише через офіційні механізми, а й через неформальні коаліції та мережі впливу. Одним із найпродуктивніших концептів у цьому напрямі є теорія міських режимів (urban regime theory), класичне формулювання якої належить Кларенсу Стоуну [1]. Він сформулював ідею міського режиму як системи неформальних коаліцій, що забезпечують стабільне управління містом через мобілізацію ресурсів та підтримку з боку ключових акторів. Згодом Стоун запропонував розширити концепт до поняття «міського політичного порядку», який враховує не лише суб'єктів, а й системні умови – структури нерівності, розподілу влади, інституційну спадковість [2]. Його підхід відкрив поле для подальших модифікацій, зокрема з боку Барбари Ферман [3] і Делберта Міллера [4], які розробили власні моделі типів міських режимів. У цій статті для аналізу кейсу Львова в період мерства Андрія Садового (2006–2025) використано

компаративне поєднання підходів Стоуна, Ферман і Міллера, з акцентом на учасницько-інституційному підході Барбари Ферман як найбільш релевантному до львівської ситуації.

Кларенс Стоун і концептуалізація міського режиму: від коаліцій до політичного порядку

Кларенс Стоун (Clarence N. Stone) започаткував теорію міських режимів у праці *Regime Politics: Governing Atlanta, 1946–1988* (1989). У ній він представив міський режим як стійку коаліцію державних і недержавних акторів, що формують управлінську стратегію через взаємну залежність і мобілізацію ресурсів. За Стоуном, саме «інституціоналізована взаємозалежність» між гравцями дозволяє місту проводити тривалі політики. При цьому наголос робився на внутрішній динаміці коаліції: її узгодженості, ресурсному балансі, комунікації, здатності до адаптації. Прикладом була Атланта – місто, де бізнесові та політичні еліти змогли зберігати стабільний союз упродовж десятиліть, попри расові й інституційні зсуви.

Детально на ній зупинятися не будемо, оскільки вона досить відома в українському сегменті досліджень локальної влади. До концепції міських режимів зверталися Валентина Романова [5], Мирослава Лендшел [6], Андрій Кучуран [7], Віктор Яремчук [8], Тетяна Бевз [9], Наталія Ротар [10], Сергій Янішевський [11], Микола Горбатюк [12], Аліна Ясінська [13], Степан Рішко [14], Павло Федорів [15]. Кілька публікацій з цього переліку були підготовлені в межах спеціального випуску (1 (81) «Наукових записок» Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені Ф. Кураса. З розробок у прикладному вимірі можна згадати Аналітичний центр «Обсерваторія демократії», який здійснив моніторинг діяльності міських рад у Харківському регіоні [16]. Окремо варто згадати перекладений текст (переклад Тетяни Усової) скороченої версії передмови до збірки статей *Urban Activism in Eastern Europe and Eurasia. Strategies and Practices*, редакторками якої є Ципилма Дарієва та Карола Нойгебауер, опублікованої у грудні 2019 року [17].

У руслі огляду джерел є один момент, який ми вважаємо за доцільне відзначити. Абсолютно ідентична за змістом стаття, певним чином корисна для нашої проблематики, опублікована у двох різних виданнях і під різним авторством – в одному випадку автором вказано С. Рибалку [18], в іншому – В. Пашенка [19]. Така ситуація викликає питання або щодо академічної доброчесності, або ж може бути результатом технічної помилки.

І на завершення історіографічного опису звертання до концепту міських режимів в українському науковому дискурсі ще відзначимо, що у 2021 році у Львівському національному університеті була захищена дисертація [20] доктора філософії з політичних наук, виконана Володимиром Гнатюком на кафедрі політології цього ж університету. Дисертація особливо цінна тим, що вона містила прикладну складову вивчення режимів: кількісну і якісну. Однак вона стосувалася не локальних (міських) режимів, а регіональних як субнаціональних. А це окремий і самостійний концептуальний і дослідницький напрям, який ми у нашій статті до уваги не беремо.

У своїй пізнішій статті *Reflections on Regime Politics: From Governing Coalition to Urban Political Order* (2015) Стоун здійснює критичну ревізію первинної концепції. Він приходить до висновку, що у нових соціально-економічних умовах традиційні режимні коаліції втрачають стабільність, а процес урядування стає фрагментованим, розшарованим і ситуативним. Замість пошуку єдиної коаліції, він пропонує аналітичну рамку міського політичного порядку (*urban political order*), що враховує три основні рівні взаємодії:

1. Верхній рівень (*elite actors*) – де діють великі гравці з доступом до стратегічних ресурсів (бізнес, вища бюрократія).

2. Середній рівень (*middle strata*) – типові міські жителі з обмеженими ресурсами, які мають вибір (наприклад, змінити район проживання).

3. Маргіналізовані групи (lower class) – населення з низьким доступом до ресурсів, яке перебуває в умовах системної нерівності.

Стоун підкреслює, що міський політичний порядок – це не статична структура, а динамічне поле, де постійно змінюються альянси, умови й виклики. Він розглядає структурну нерівність як «вітер, проти якого можна будувати захист», а не як абсолютний фатум. Водночас він зберігає один з головних постулатів теорії режимів: для реалізації політичного курсу потрібні ресурси, співмірні з цілями.

Стоун також критикує надмірний локалізм попередньої версії теорії і наполягає на включенні ширших макрополітичних, глобальних і історичних факторів. Він звертається до методології періодизації, яка дозволяє аналізувати політичну еволюцію міських порядків у часі, під впливом структурних і технологічних змін (наприклад, перехід від індустріального до постіндустріального міста).

Таким чином, концепт «urban political order» є спробою адаптувати теорію міських режимів до умов глобалізованої, ресурсно нерівної та фрагментованої політичної реальності, з урахуванням історичної змінності форм міського управління. Це дозволяє ефективніше аналізувати сучасні урбаністичні процеси, особливо в транзитивних суспільствах, як-от в Україні.

Барбара Ферман: учасницький режим і політична культура міських арен

Барбара Ферман є сучасною дослідницею. Зараз вона перебуває на посаді професора політичних наук Темплського університету (США). Вона також відома як активна громадська діячка. Тому можна сказати, що її дослідження, яке ми беремо за основу є симбіозом її теоретичного і прикладного рівнів діяльності. Загалом Барбара Фермані здійснила концептуально новаторське дослідження міських режимів на прикладі Пітсбурга та Чикаго. Її праця *Challenging the Growth Machine* (1996) спирається на класичну теорію міських режимів Кларенса Стоуна, однак істотно модифікує її, вводячи поняття учасницького режиму (inclusive regime). Враховуючи, що в українській мові термін «інклюдзивний» часто асоціюється з соціальною інтеграцією людей з інвалідністю, у цій роботі використовується термін «учасницький», як більш адекватний змісту концепції.

Ферман досліджує, чому деякі політичні системи міста більш відкриті до включення сусідських (neighborhood) організацій, ніж інші. Основним предметом її порівняльного аналізу є не просто взаємодія влади і бізнесу, а потенціал суспільно орієнтованої політики. На основі досліджень Пітсбурга і Чикаго вона виділяє ключові фактори, що сприяють формуванню учасницьких (прогресивних, – тут і далі ми ці терміни будемо використовувати як взаємозамінні, але вони не є синонімами) режимів:

- тип арени, в якій функціонує влада (громадянська, електоральна (політична), бізнесова);
- інституційна структура, яка визначає рівень відкритості, формальності та спосіб розподілу ресурсів;
- політична культура, що охоплює очікування громадян щодо ролі влади та цінностей колективізму / індивідуалізму;
- соціальний капітал і громадянська причетність, як базові елементи потенціалу для політичної мобілізації знизу.

Ферман показує, що успіх учасницького режиму залежить не лише від формальних структур, а й від здатності локальних громад до кооперації, створення горизонтальних зв'язків, формування нових інституцій громадянської участі. Вона наголошує на ролі прогресивної бюрократії, здатної вбудовувати запити знизу в управлінську практику. У Чикаго режим мав електорально-політичну орієнтацію і домінував як «режим контролю», тоді як у

Пітсбурзі, орієнтованому на громадянську арену, сформувався режим «соціального виробництва».

Ферман включає в свою модель також аналіз арен міської політики, що дозволяє виявити, на якій інституційній основі формується політична поведінка. Вона підкреслює, що актори можуть або пристосуватися до логіки домінуючої арени, або намагатися її змінити, або перейти до іншої арени для досягнення цілей. Цей підхід дає змогу бачити владу як багаторівневу та розподілену, а не зосереджену в одному центрі.

Таким чином, модель Ферман зосереджується на морально-політичному потенціалі міської політики, в якій можлива емансипація маргіналізованих груп, формування соціальної справедливості, і що важливо – стійкість таких режимів залежить від політичної культури, інституційних умов і соціального капіталу. Саме ця модель найкраще підходить для аналізу львівського кейсу, де коаліція влади зберігалася не лише завдяки управлінським ресурсам, а й завдяки громадській участі, символічному лідерству та культурним кодам співпричетності.

Щодо Барбари Ферман в українському дослідницькому просторі, то наскільки ми виявили, до її дослідницького досвіду, і то лише фрагментарно, звертався тільки чернівецький науковець Андрій Кучуран [21]. Також про це звертання згадує у своїй публікації Степан Рішко [22]. Тому, на наш погляд, підхід Барбари Ферман можна розглядати як інноваційну методологічну лінію для вивчення локальної влади в Україні.

Делберт Міллер: порівняльний аналіз міських режимів у кроснаціональному контексті

На відміну від Кларенса Стоуна, Делберт Міллер не використовував у своїх працях поняття «міський режим», оскільки його дослідження хронологічно передують формуванню цього концепту. Однак саме його аналітичні підходи до міської влади заклали ґрунт для подальших теоретичних розробок у сфері політичної урбаністики. Міллер вивчав міське урядування в межах крос-національного порівняльного аналізу, що охоплював міста Сієтл (США), Брістоль (Велика Британія), Кордова (Аргентина) та Ліма (Перу).

Його дослідження *International Community Power Structures: Comparative Studies of Four World Cities* (1970) зосереджувалося на виявленні типів влади, що домінують у міських просторах, та їхньої легітимації через соціальні структури, інститути і політичну культуру. Міллер розглядав місто як соціальну систему, в якій влада реалізується через взаємодію:

- формальних інституцій (органів місцевого самоврядування);
- неформальних впливових груп (бізнес, партії, професійні кола);
- культурних і символічних систем, які легітимізують або делегітимізують управління.

У своїх порівняльних дослідженнях Міллер не просто зіставляє різні міста, а аналізує, як у кожному з них виникає специфічна модель влади, що залежить від:

- історичних умов урбанізації;
- типу державного устрою;
- інституційної пам'яті;
- характеру соціальної стратифікації;
- ролі партійної системи та медіа.

Зокрема, в Сієтлі влада була більш партисипативною, з елементами публічного діалогу; в Брістолі – сильна адміністративна вертикаль і опора на бюрократичні інститути; у Кордові – нестабільність та циклічність; у Лімі – домінування центральної влади над муніципальним рівнем.

Важливо, що Міллер запропонував типологію моделей влади в місті, яка ґрунтувалася на системному і міждисциплінарному підході – поєднанні соціології, політології та адміністративної науки. На відміну від Стоуна, який зосереджувався на коаліційній природі міської влади в демократичному контексті США, Міллер мислив глобально – його аналіз охоплював демократії, авторитарні системи й перехідні режими, що робить його працю надзвичайно важливою для досліджень у постсоціалістичних та нестабільних політичних умовах.

Таким чином, хоча Делберт Міллер ще не використовував термін «міський режим», його структурно-функціональний і крос-національний аналіз політичної влади в містах заклав підвалини для подальшого формулювання теорій міського урядування, включно з режимним підходом.

Стосовно залучення методології Делберта Міллера для української кратологічної локалістики та регіоналістики, то, знову ж таки, як ми з'ясували, воно абсолютно відсутнє. Водночас, на наш погляд, це може мати своїм поясненням те, що його підхід належить ще до «старої» школи вивчення локальної влади у США, і він є розвитком класичних підходів Дая та Хантера, які на сьогодні вже розглядаються як евристично неефективні.

Якщо структурувати особливості підходів цих трьох дослідників, то можна вибудувати ось таку порівняльну таблицю:

Таблиця 1

Порівняння особливостей режимного, аренного і модельного підходів

Критерій	Кларенс Стоун	Барбара Ферман	Делберт Міллер
Хронологія	1989 / 2015	1996	1970 (до Стоуна)
Тип дослідження	Теоретичне + кейс (Атланта)	Теоретико-емпіричне (Пітсбург, Чикаго)	Крос-національне порівняльне (США, ВБ, Аргентина, Перу)
Ключове поняття	Міський режим / політичний порядок	Учасницький режим / політична арена	Модель міської влади як соціальної системи
Головні чинники	Коаліція, ресурси, інституціоналізована взаємозалежність	Участь, політична культура, громадянський капітал	Інститути, культура, історичний досвід, соціальна стратифікація
Етичний вимір	Частково враховується у пізній концепції	Центральний компонент	Наявний опосередковано
Тип політики	Управлінська коаліція для розвитку	Мобілізація знизу, етика справедливості	Структура впливу і легітимації в межах міської системи
Простір влади	Коаліція еліт, що управляє містом	Множинні арени: громадська, електоральна, адміністративна	Вся міська структура: формальні й неформальні зв'язки
Методологія	Кейс-стаді	Порівняння арен, аналіз політичної культури	Крос-культурне порівняння, соціально-функціональний аналіз
Релевантність для Львова	Помірна	Висока	Часткова (інституційно-культурний аналіз, без акценту на участь)

Чому підхід Барбари Ферман найкраще підходить для аналізу Львова?

1. Гібридна структура влади Львова, яка поєднує адміністративну централізацію з елементами відкритості та локальної ініціативи, не зводиться до простої коаліції бізнесу й влади (як у Стоуна), але і не є замкнутою бюрократичною системою (як в окремих кейсах Міллера).

2. Режим Садового (2006–2025) базується не лише на адміністративних ресурсах, а й на символічній легітимності, образі Львова як «європейського міста», що створює простір для участі громадськості, активізму, партнерств із громадським сектором – ключові ознаки учасницького режиму.

3. Соціальні конфлікти у місті (сміттева криза, забудова, транспортна сфера) не відчували громадськості, а навпаки – інституціоналізували громадський вплив через петиції, громадські слухання, активістські мережі, що цілком вкладається у логіку «учасницької політики» Ферман.

4. Підхід Ферман враховує боротьбу за визнання соціальних і культурних груп, що особливо релевантно для мультикультурного Львова з активною громадянською позицією та історичною ідентичністю.

5. Нарешті, учасницький режим у Львові є гібридом між партисипативністю і персоналістським лідерством, що не суперечить підходу Ферман – вона визнає, що такі режими можливі лише за наявності «прогресивної бюрократії» і відкритості до діалогу.

6. Нарешті, останнє, що варто додати – прихід Андрія Садового на посаду міського голови у 2006 році відбувся у його офіційному статусі як громадського лідера ГО «Самопоміч». Хоча це значною мірою було спекулятивним, тому що за змістом він був вагомим бізнесменом. А також власником медіахолдингу, до якого входили низка впливових у Львові ЗМІ, що дозволяло йому організовувати своє просування. А сама «Самопоміч» у подальшому трансформувалася у партію і навіть отримала в одній каденції парламентський статус.

Практичний вимір: трансформація львівського міського режиму в період мерства Андрія Садового (2006–2025)

У межах методології Барбари Ферман логіка розвитку міського режиму у Львові дозволяє умовно виокремити чотири етапи, які збігаються з каденціями міського голови Андрія Садового. Для аналізу використовуються такі параметри: політичне тло загальноукраїнського рівня, структура виконавчої влади, політична розстановка в міській раді, характер відносин між мером і радою, теми публічного порядку денного, особливості взаємодії локальної і центральної влад, ступінь учасницькості режиму.

Перша каденція (2006–2010): Режим на етапі становлення

Політико-владний контекст. Президент – Віктор Ющенко; прем'єр-міністр – спочатку Віктор Янукович (до грудня 2007), згодом Юлія Тимошенко (грудень 2007 – березень 2010).

Структура виконавчої влади. Формування «команди Садового» – управлінців нової генерації з акцентом на технократизм, прозорість і електронізацію процесів.

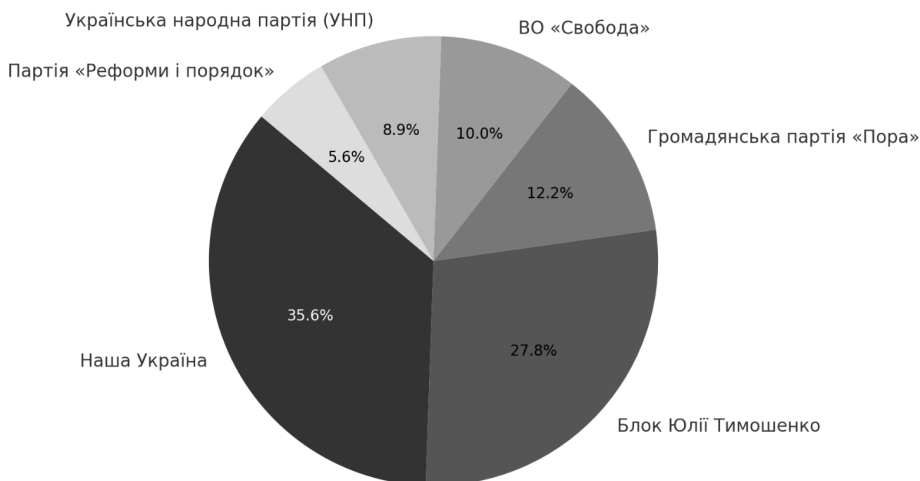
Політична розстановка в міській раді. Роздроблена; сильні позиції мали «Наша Україна» (32 депутати), Блок Юлії Тимошенко (25 депутатів), «Пора» (11 депутатів), ВО «Свобода» (9 депутатів)¹. У відсотковому співвідношенні у вигляді діаграми це можна представити таким чином:

Мер – міська рада: Напруженість у відносинах, блокування ініціатив, відсутність сталої більшості; ситуативні союзи.

Порядок денний: Початкова інституційна модернізація; підготовка до Євро-2012 (початок інфраструктурних проєктів).

Учасницькість: Низький рівень залучення громадськості; неформальні консультації, окремі форуми.

¹ Депутати Львівської міської ради 5 скликання (2006–2010) : Інформаційний портал депутатів Львівської міської ради. – Режим доступу: <https://lvivrada.gov.ua/component/k2/item/12071-deputati-lvivskoyi-miskoyi-radi-5-sklkannya-2006-2010>

**Діаграма 1. Політичне представництво у Львівській міській раді
V скликання (2006–2010)**

Взаємодія з центральною владою: Загалом лояльна підтримка президента Ющенка; тимчасова, вимушена координація з урядом Тимошенко.

Роль бізнесу: Активізація забудовників у сфері житлового будівництва; розвиток сфери послуг; формування ІТ-кластера.

Друга каденція (2010–2014): Режим адаптивної мобілізації

Політичний контекст: Президент – Віктор Янукович; прем'єр-міністри – Микола Азаров (2010–2014).

Структура виконавчої влади: Посилення вертикалі управління; формалізація внутрішніх процедур у міськвиконкомі; розширення повноважень заступників.

Політична розстановка в міській раді: ВО «Свобода» отримала більшість – 55 з 90 депутатів, що створило політично напружену ситуацію для мера². Повний політичний склад був таким:

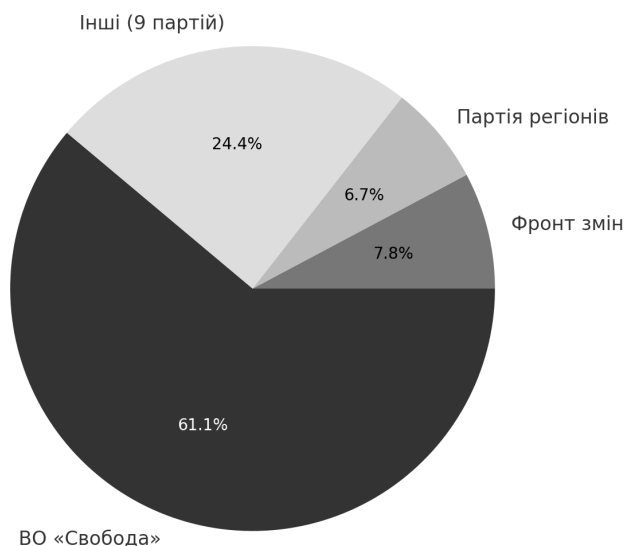
Мер – міська рада: Конфліктна динаміка, публічні звинувачення, блокування ініціатив мера.

Порядок денний: Завершення інфраструктурних проєктів до Євро-2012; управління транспортною системою; зростаючі екологічні виклики.

Учасницькість: Пожвавлення громадських ініціатив на тлі протестної мобілізації; ще неінституціоналізовані форми.

Відносини з центральною владою: Вимушена співпраця з урядом Віктора Януковича для реалізації інфраструктурних проєктів, зокрема будівництва стадіону та ремонту доріг до Євро-2012. Хоча для населення Галичини і Львова зокрема, прихід до влади у Києві Віктора Янукович був абсолютним дискомфортом, Андрій Садовий, як очільник міста, яке приймало Євро-2012 і взагалі як представник місцевої влади змушений був не

² Депутати Львівської міської ради 6 скликання (2010–2015): Інформаційний портал депутатів Львівської міської ради. – Режим доступу: <https://lvivrada.gov.ua/component/k2/item/12076-deputati-lvivskoyi-miskoyi-radi-6-sklikannya-2010-2015>

Діаграма 2. Політичне представництво у Львівській міській раді VI скликання (2010–2015)

лише формально, але і результативно співпрацювати з новою центральною владою. При цьому йому вдалося налагодити відносно неконфліктну співпрацю.

Роль бізнесу: Зміцнення позицій великих забудовників; активація транспортних операторів і виробничих підприємств.

Третя каденція (2015–2020): Режим трансформаційної стабілізації

Політичний контекст: Президент – Петро Порошенко; прем'єр-міністр – Володимир Гройсман.

Структура виконавчої влади: Кадрова стабілізація; поява нових департаментів (ІТ, урбаністики, охорони спадщини).

Політична розстановка: «Самопоміч» – 24 мандати³; коаліційна підтримка дозволяє уникати системної опозиції. Візуально співвідношення політичних сил у міськраді можна представити так:

Мер – міська рада: Стратегічна співпраця; прийняття програм «Розумне місто», транспортна реформа, антикорупційні ініціативи.

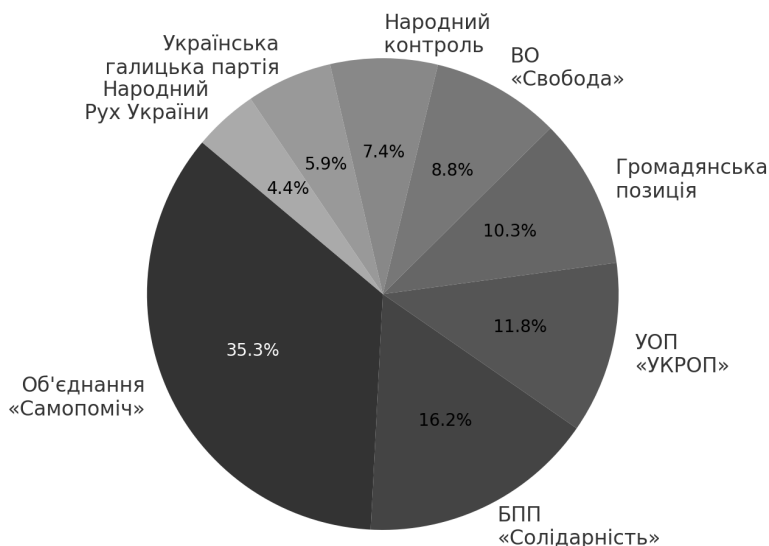
Порядок денний: Смарт-ініціативи, урбаністичні перетворення, розробка нової стратегії розвитку міста.

Учасницькість: Формалізовані механізми: бюджет участі, електронні петиції, публічні слухання.

Взаємодія з центральною владою: У 2016 році сталася сміттєва криза⁴ через пожежу на Грибовицькому сміттєзвалищі, що призвела до загибелі трьох рятувальників. Сміттєва криза мала в своїй основі політичне підґрунтя і пояснювалася прохолодними відносинами

³ Депутати Львівської міської ради 6 скликання (2015–20): Інформаційний портал депутатів Львівської міської ради.

⁴ Сміттєва криза у Львові: матеріал з Вікіпедії. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Сміттєва_криза_у_Львові

Діаграма 3. Політичне представництво у Львівській міській раді VI скликання (2015–2020)

тодішнього президента Петра Порошенка, і відповідно голови ОДА Олега Синютки, а також генпрокурора Юрія Луценка із міським головою Андрієм Садовим. Загалом взаємодію таким чином можна розглядати як прохолодну і конфліктну.

Роль бізнесу: Поглиблення інтеграції ІТ-компаній у міське планування; залучення інвесторів до модернізації виробництва та інфраструктури.

Четверта каденція (2020–2025): Режим після децентралізації

Політичний контекст: Президент – Володимир Зеленський; прем'єр-міністр – Денис Шмигаль.

Структура виконавчої влади: Реорганізація після створення Львівської МТГ; інкорпорація периферійних територій; нові виклики для адміністрування.

Політична розстановка: Фрагментована рада – ЄС (26), «Самопоміч» (17), «Голос» (8), «ВАРТА» (7), ВО «Свобода» (6⁵) (діаграма 4).

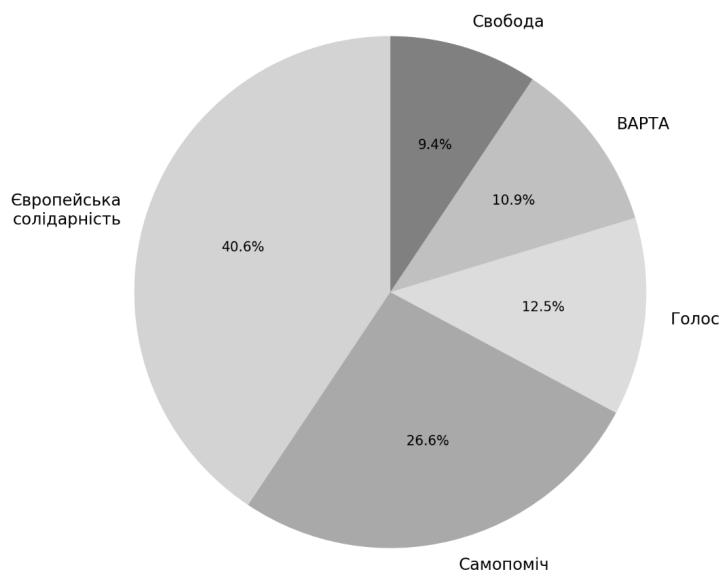
Мер – міська рада: Відсутність чіткої коаліції; конфлікти (зокрема, демарш 24.11.2020 – засідання ради без участі ще не оголошеного мера).

Порядок денний: Реагування на повномасштабне вторгнення; гуманітарна підтримка; адаптація до нових соціальних викликів, запровадження електронного квитка у формі леокарт.

Учасницькість: Різке зростання активності громадян; посилення волонтерських рухів; самоорганізація громад.

Взаємодія з центральною владою та діяльність під час війни: Після 2020 року, за президентства Володимира Зеленського та прем'єрства Дениса Шмигалья, взаємодія між Львівською міською радою та центральною владою носила помірно конструктивний, хоча й обережний характер, з огляду на опозиційне позиціонування частини депутатського кор-

⁵ Фракції партій. – Режим доступу: <https://lvivrada.gov.ua/deputaty/frakcii-partij>

Діаграма 4. Політичне представництво у Львівській міській раді VI скликання (2020–2025)

пусу. Львів активно залучався до програм цифровізації, екологічної модернізації та децентралізації, зокрема в межах «Великого будівництва» та ініціатив Мінцифри. Після початку повномасштабного вторгнення РФ у лютому 2022 року Львів став одним із ключових тилових міст України. Завдяки географічному розташуванню, потужній інфраструктурі та злагодженій роботі міської адміністрації, Львів трансформувався у гуманітарний хаб національного рівня.

Міська влада активно координувала діяльність із Кабінетом Міністрів, Офісом Президента та профільними міністерствами щодо:

- прийому й розміщення внутрішньо переміщених осіб (понад 150 тис. у перші місяці вторгнення);
- розгортання тимчасових прихистків, логістичних складів, центрів психологічної допомоги;
- запуску гарячих ліній та цифрових сервісів для допомоги переселенцям;
- створення муніципальної програми підтримки релокованого бізнесу у партнерстві з Мінекономіки та Львівською ОВА;
- налагодження екстреної логістики для забезпечення фронту через волонтерські та офіційні канали.

Місто також ініціювало і реалізовувало численні програми допомоги ЗСУ – закупівлю техніки, амуніції, медичних засобів. Важливу роль відігравали партнерські зв'язки із західними містами (особливо у Польщі, Німеччині, Франції), завдяки яким Львів отримував гуманітарну допомогу, евакуаційні засоби та медичне обладнання.

У сфері охорони здоров'я було розширено мережу медичних закладів, адаптованих для роботи в умовах воєнного часу, зокрема для лікування поранених військових, переселенців, людей з інвалідністю. Розвивалися й соціальні програми для дітей ВПО, осіб похилого віку та багатодітних родин.

Роль бізнесу: Переналаштування під воєнні потреби; релокація підприємств; співпраця з ІТ та логістичними компаніями для допомоги фронту.

Модель Барбари Ферман дозволяє побачити, як у Львові протягом 2006–2025 років формується своєрідний учасницький міський режим, який еволюціонує від переважно авторитарно-технократичного на початку до більш відкритого та деліберативного у пізніші періоди. Відкритість до громадянського впливу виявляється як у символічному лідерстві мера, так і в появі структурованих механізмів взаємодії з громадськістю.

У цьому процесі важливу роль відіграє не лише стратегія самої місцевої влади, але й загальнонаціональні тренди – зокрема реформа децентралізації, яка не лише змінила географію управління (через розширення Львівської міської територіальної громади), а й створила нові політичні арени – із включенням приєднаних населених пунктів, громадських активістів, волонтерських ініціатив і локального бізнесу.

Поступово у Львові формується інституційно оформлений простір для участі мешканців у прийнятті рішень. Це проявляється у створенні та функціонуванні таких форм участі, як:

- Громадські слухання
- Загальні збори громадян
- Громадські консультації
- Громадський бюджет (бюджет участі)
- Електронні петиції
- Місцеві ініціативи
- Консультативно-дорадчі органи при виконавчих органах (громадські ради, робочі групи)
- Платформи електронної демократії, зокрема системи голосування за проекти бюджету участі та подання петицій онлайн.

Частина цих інструментів – як-от громадські слухання чи петиції – з'явилися під впливом законодавчих змін, ініційованих центральною владою (напр., Закон України «Про місцеве самоврядування», «Про звернення громадян», «Про доступ до публічної інформації»). Однак реальна імплементація та розширення цих практик у Львові відбувалася переважно завдяки ініціативам місцевої влади, зокрема зусиллям управління «Секретаріат ради», управління ІТ, Інституту міста тощо.

Зокрема, саме у Львові були розроблені й поширені партисипативні інструменти, які вийшли за межі законодавчо обов'язкових – як-от:

- Платформа «Громадський простір»
- Марафони публічних обговорень
- Локальні форуми розвитку
- Партнерства з ОСББ, локальними НУО та студентськими ініціативами

Таким чином, учасницький міський режим у Львові є результатом взаємодії двох векторів:

- з одного боку – законодавчих і політичних ініціатив центральної влади, які задають рамкові умови;
- з іншого – локальних інституційних та політичних практик, які конкретизують і розширюють ці рамки відповідно до локального контексту, зокрема до історії львівського громадянського суспільства, високої активності мешканців і символічного статусу міста.

У підсумку, модель Барбари Ферман виявляється найбільш релевантною для опису трансформації львівського режиму, адже дозволяє врахувати не лише інституційні зміни, але й морально-політичні аспекти залучення, баланс між владою і громадою, а також цін-

нісну основу взаємодії, яка в кризових ситуаціях (зокрема після 2022 року) стала запорукою високої мобілізації та ефективної самоорганізації громади.

Водночас, попри помітний прогрес у розвитку учасницького режиму, львівська модель не є беззаперечною історією успіху. Вона супроводжується низкою проблем, які викликають гостру критику з боку громадськості, журналістів, експертного середовища і політичних опонентів. Згідно з логікою Барбари Ферман, прогресивний міський режим має не лише демонструвати залучення громади, а й реально враховувати її інтереси, включати у прийняття рішень, особливо в питаннях, які стосуються якості життя, просторової справедливості та доступності міських благ.

Однією з ключових точок критики є вартість проїзду у громадському транспорті, яка сягає найвищого показника серед усіх обласних центрів України. Станом на 1 червня 2025 року вартість проїзду знову подорожчала⁶.

Це викликає нарікання з боку мешканців, представників ЗМІ та деяких політичних сил, які вказують на відсутність прозорої транспортної моделі, високий тіньовий компонент у сфері перевезень, а також недостатній контроль за якістю наданих послуг. Опоненти мера апелюють до того, що інвестиції в транспорт не відповідають рівню сервісу, а впровадження електронного квитка «ЛеоКарт», попри позитивний потенціал, відбулося з великими запізненням, що стало об'єктом громадського розчарування.

Інша постійна лінія критики – хаотична та непродумана забудова, зокрема в історичній частині Львова. Найбільший резонанс викликала поява новобудови на вулиці Дорошенка, поряд із Гранд-готелем, яку багато журналістів, культурних діячів і містознавців розцінили як зневагу до історичного середовища. Подібні ситуації повторювались і в інших мікрорайонах міста (Підзамче, Сихів, Брюховичі), де, на думку критиків, забудовники отримували надмірно лояльні умови, а громадські слухання мали формальний характер. Це свідчить про асиметрію впливу – бізнес, особливо будівельний, зберігає значну владу в межах міського режиму, тоді як механізми громадської участі не завжди мають реальний вплив на остаточні рішення.

Системною проблемою залишається і транспортне перевантаження центральної частини міста, що стало підставою для запровадження платних парковок, які, у свою чергу, викликали обурення серед водіїв та підприємців. У пікові години корки стали звичним явищем, а місто не має достатньо гнучкої системи керування мобільністю. Це – симптом неповної інтеграції громадського інтересу у формування міської мобільності, попри декларовану відкритість влади.

Інші контроверсійні питання, які ставляться під сумнів у контексті демократичності режиму:

- Нерівномірний розвиток периферійних районів після об'єднання в МТГ;
- Нестача дієвого зворотного зв'язку за результатами громадських слухань;
- Формалізація партисипативних механізмів без достатнього впливу на бюджетне планування або просторове зонування.

Таким чином, хоча львівський міський режим за моделлю Ферман демонструє системну еволюцію в напрямку участі, відкритості та громадської співвідповідальності, однак він залишається режимом компромісу, в якому досі не подолано домінування інституційної влади і бізнес-інтересів над громадським залученням у стратегічних рішеннях. Власне, прогресивний потенціал цього режиму – не в тому, що він ідеальний, а в тому, що

⁶ Із 1 червня у Львові подорожчає проїзд у громадському транспорті / Zaxid.net. – Режим доступу: https://zaxid.net/iz_1_chervnya_u_lvovi_podorozhchaye_proyizd_u_gromadskomu_transporti_n1611417

він відкритий до критики і змін, і зберігає пластичність до інституційного оновлення, особливо у кризових умовах, таких як війна.

Рекомендації та перспективи подальших досліджень. Аналіз міського режиму Львова в межах підходу Барбари Ферман дозволяє зробити низку рекомендацій як для практики муніципального управління:

Варто посилити нормативне та організаційне забезпечення участі громадян у прийнятті рішень. Зокрема, передбачити регулярне оновлення механізмів громадських слухань, консультацій, бюджету участі тощо, із врахуванням потреб нових територій Львівської громади.

Прозора політика у сфері транспорту та містобудування: У відповідь на критику щодо вартості проїзду, непродуманої забудови та конфліктів навколо історичного середовища, необхідно забезпечити відкритість ухвалення рішень у сфері тарифів, забудови та транспортної логістики. Це передбачає розширення впливу громадських експертів, створення незалежних дорадчих органів і доступ громадськості до планувальної документації.

Баланс між розвитком і збереженням культурної спадщини: Необхідне впровадження інструментів стримування надмірної комерціалізації центральної частини міста. Доцільно створити сталий механізм участі фахових історико-архітектурних організацій у процесі узгодження забудов.

Моніторинг ефективності партисипації: Слід запровадити систематичне вивчення реального впливу громадянських ініціатив на політику міської влади. Для цього може бути створена спеціалізована комісія або платформа на рівні міської ради, що аналізуватиме динаміку громадської участі.

Узгодження локальної і національної політики: Оскільки багато інструментів участі та підзвітності активізувалися в межах політики децентралізації, важливо забезпечити їх синхронізацію з державною політикою регіонального розвитку, не допускаючи перекладання відповідальності на місцеві громади без адекватних ресурсів.

Рекомендації для муніципального управління

Посилити нормативне та організаційне забезпечення участі громадян у процесі прийняття рішень. Впровадити регулярне оновлення механізмів громадських слухань, консультацій, бюджету участі, а також забезпечити їхнє поширення на нові території Львівської міської територіальної громади.

Забезпечити відкритість ухвалення рішень щодо вартості проїзду, впровадження тарифів та міського планування. Залучити незалежних експертів і представників громадськості до дорадчих органів при формуванні політики в цих сферах.

Розробити сталі механізми участі фахових архітекторів, істориків, реставраторів у процесі погодження забудов у центральній частині міста.

Запровадити систему оцінювання реального впливу інструментів участі на управлінські рішення. Для цього створити при Львівській міській раді спеціалізовану групу або комісію.

Забезпечити гармонізацію локальної політики участі з національними рамками децентралізації, збереженням фіскальної автономії та ресурсної підтримки.

Рекомендації для громадськості

Залучатися до ініціювання та розгляду електронних петицій, участі у громадських слуханнях, засіданнях постійних комісій та розгляді бюджету участі.

Створювати ініціативні групи та об'єднання для моніторингу рішень міської ради, містобудівної політики, тарифної політики у транспортній сфері та ефективності реалізації стратегічних документів.

Підвищувати якість участі через навчання, партнерство з університетами, аналітичними центрами та профільними інституціями (наприклад, UrbanLab, IT-кластери, екологічні ініціативи).

Перспективи подальших досліджень. Щодо перспективи подальших досліджень, то тут можна вказати на потенційні поглиблені дослідження інших українських міст, зокрема Дніпра, Харкова, Чернівців, Одеси чи Івано-Франківська, для виявлення типологічних відмінностей у локальних режимах саме за методикою Ферман (за методикою Стоуна вже є, тому цікаво і корисно би було би було розробити географічно-методологічну компаративістику).

Доцільно здійснити історичну реконструкцію форм влади у Львові у періоди, що передували 2006 року (зокрема 1990–2006), аби виявити довготривалі тенденції, зокрема щодо участі громади та взаємодії з центральною владою. На цю тему існує дослідження Віктора Яремчука, а також завершується дослідження Степана Рішка. Але вони виконані у руслі методології Стоуна, тому, знову ж таки є ніша для методологічного порівняльного аналізу.

Варто провести емпіричне дослідження рівня обізнаності громадян про механізми участі та їх фактичну залученість до процесу прийняття рішень у місті. Також цінним би було експертне дослідження щодо особливостей і механізмів функціонування міського режиму Львова у різні періоди, з категоризацією експертів (наприклад, на функціонерів, політиків, бізнесменів, професіоналів, лідерів громадської думки тощо) і виявленням специфіки оцінок.

Потребують дослідження не лише офіційні інституційні механізми залучення і впливу громадськості на функціонування режиму, а й неформальні мережі: IT-сектор, медіа, лідери громадської думки, освітні середовища. Зокрема, варто розглянути значення для впливу на режим різноманітних публічних заходів (форуми, конференції, симпозіумів та інших масштабних івентів). Включити в аналіз також каналізацію громадського впливу через соціальні мережі. Виокремити як один із форматів громадських ініціатив в умовах війни – волонтерство і його співвідношення з міським режимом.

Список використаної літератури

1. Stone C. *Regime Politics: Governing Atlanta, 1946–1988*. Lawrence: University Press of Kansas, 1989. 360 p.
2. Stone C. Reflections on Regime Politics: From Governing Coalition to Urban Political Order // *Urban Affairs Review*. 2015. Vol. 51, No. 1. P. 101–137.
3. Ferman B. *Challenging the Growth Machine: Neighborhood Politics in Chicago and Pittsburgh*. Lawrence, KS: University Press of Kansas, 1996. 224 p.
4. Miller D. *Political Structure and Urban Policy: The Impact on Urban Redevelopment in Four Cities*. New York: Free Press, 1981. 310 p.
5. Романова В. В. Трансформація політичного режиму в Україні на регіональному та субрегіональному рівні: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Валентина Вікторівна Романова; Миколаївський держ. гуманітарний ун-т ім. Петра Могили. Миколаїв, 2008. 16 с.
6. Лендьял М. О. Локальні політичні студії як комплементарний підхід до дослідження політики // Наукові записки НаУКМА. Серія: Політичні науки. 2009. Т. 95. С. 27–32.
7. Кучуран А. М. Теорія міських політичних режимів: базові ідеї // Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи: матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф. Чернівці: Букрек, 2016. С. 232–240.

8. Ярмчук В. Д. Міський політичний режим у Львові: внутрішні і зовнішні чинники формування та еволюції // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2016. Вип. 1(81). С. 88–109.
9. Бевз Т. А. Підстави формування, специфіка функціонування та особливості трансформації регіонального політичного режиму Дніпропетровська (1991–2016 рр.) // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2016. Вип. 1(81). С. 55–77.
10. Ротар Н. Ю. Символічні ресурси чернівецького регіонального політичного режиму // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2016. Вип. 1(81). С. 110–120.
11. Янішевський С. Теорія міських політичних режимів: засади та можливості застосування щодо вітчизняних локальних політій // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2016. Вип. 5–6(85–86). С. 99–111.
12. Горбатюк М. В. Основні теоретико-методологічні підходи до вивчення влади на місцевому рівні // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2016. Вип. 1(81). С. 23–54.
13. Ясінська А. Ю. Підстави формування регіональних політичних режимів у Харківській області (1991–2017 рр.) // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2018. Вип. 1(93). С. 176–188.
14. Рішко С. Рамки та підбір параметрів дослідження локальних політичних режимів в Україні // Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент. 2022. Т. 11. С. 197–218.
15. Федорів О. Домовляння і регуляція: як суспільний устрій впливає на міські політики [Електронний ресурс] // Місто-сайт. 2022. – Режим доступу: <https://mistosite.org.ua/articles/domovliannia-i-rehuliatsiia-yak-suspilnyi-ustrii-vplyvaie-na-miski-polityky>
16. Обсерваторія демократії. Робота міських рад Харківського регіону: аналітичний моніторинг [Електронний ресурс] // Обсерваторія демократії. – Режим доступу: <https://od.org.ua/робота-міських-рад-харківського-регі/>; <https://od.org.ua/робота-міських-рад-харківського-регі-2/>
17. Дарієва Ц., Нойгебауер К. (ред.) Міський активізм у Східній Європі та Євразії: долати відстані [Електронний ресурс] // Політична критика. 2020. – Режим доступу: <https://politkrytyka.org/2020/11/06/miskyj-aktyvizm-u-shidnij-yevropi-ta-yevraziyi-dolaty-vidstani/>
18. Рибалка С. В. Особливості дослідження структури влади в міських спільнотах в Україні [Електронний ресурс] // Актуальні проблеми політики. 2015. Вип. 55. С. 106–115. – Режим доступу: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cc885cec-0361-4346-adca-9d7b3f43f3c0/content>
19. Пашенко В. І. Особливості дослідження структури влади в міських спільнотах в Україні [Електронний ресурс] // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса. 2015. Вип. 2 (76). С. 241–252. – Режим доступу: https://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/paschenko_osoblyvosti.pdf
20. Гнатюк В. В. Особливості функціонування політичних процесів на регіональному рівні в Україні (на прикладі Закарпатської, Львівської і Чернівецької областей у 2010–2015 рр.): дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Гнатюк Володимир Вікторович ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2016. 246 с. – Режим доступу: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/dis_hnatiuk.pdf

21. Кучуран А. М. Дослідження локальної політичної влади крізь призму теорії міських режимів: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01 / А. М. Кучуран; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2017. 234 с.
22. Rishko S. Formation, Problems and Prospects for the Development of the Methodology for Studying Local Political Regimes in Ukraine: A Maximalist Approach // *Studium Europy Środkowej i Wschodniej*. 2022. № 17. С. 111–134.

URBAN POLITICAL REGIME IN LVIV DURING THE MAYORALTY OF ANDRIY SADOVYI THROUGH THE LENS OF BARBARA FERMAN'S METHODOLOGY

Lyubomyr Skochylyas

*Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Department of Political Science
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

The article analyzes the evolution of the urban political regime in the city of Lviv during the mayoral tenure of Andriy Sadovyi (2006–2025), based on the methodology of Barbara Ferman, with particular emphasis on her participatory-institutional approach. This analytical framework enables the examination of how formal and informal coalitions of actors interact within specific institutional environments and to what extent local governance is shaped by civic engagement, decentralization, and political stability.

The study identifies a shift in the political regime from a technocratic-authoritarian model during Sadovyi's early tenure to a conditionally participatory (progressive) form of urban governance characterized by symbolic leadership and efforts to integrate citizen voices. It highlights the development of civic participation tools such as participatory budgeting, public consultations, citizen initiatives, and advisory councils. The paper also emphasizes the institutional transformations brought about by decentralization reform, which created new arenas of local political power and altered the relationships between municipal authorities and the central government.

Furthermore, the article includes an empirical analysis of the party composition of the Lviv City Council across three convocations (2006–2025), identifying patterns of political alliances and shifts in local power configurations. The study also addresses key criticisms from political opponents, journalists, and public intellectuals regarding transportation fares, urban development in historic districts, and traffic management – all framed within the broader debate on whether the regime truly allows meaningful public input in decision-making.

The article contributes to the academic understanding of urban regimes in the post-Soviet context and provides practical insights for municipal governance reformers, urban planners, and civic activists. It underscores the importance of combining Western political science frameworks with Ukrainian empirical realities in order to conceptualize the complex nature of urban political orders.

Key words: urban regime, Barbara Ferman, local power, Lviv, decentralization, civic participation, political parties, Andriy Sadovyi.

УДК 327 (477)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.49>

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПАРАДИПЛОМАТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ЛЬВІВЩИНИ)

Ірина Тишкевич

*Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут гуманітарних і соціальних наук, кафедра політології та міжнародних відносин
вул. С. Бандери, 12, 79013, м. Львів, Україна*

Ольга Івасечко

*Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут гуманітарних і соціальних наук, кафедра політології та міжнародних відносин
вул. С. Бандери, 12, 79013, м. Львів, Україна*

У статті розглянуто особливості та перспективи реалізації парадипломатичної діяльності на прикладі Львівської області. В процесі дослідження виявлено, що сьогодні відбувається активізація ролі субнаціональних акторів у міжнародних відносинах, а у зв'язку з цим все більшої актуальності набуває таке явище як «парадипломатія». Вдаючись до дефініції парадипломатії, варто відзначити, що це реалізація субнаціональними акторами власної зовнішньополітичної діяльності. Парадипломатія є інструментом для розширення економічного розвитку та посилення міжнародного впливу.

Увагу акцентовано на тому, що розвиток парадипломатії пов'язаний із процесами демократизації, децентралізації та безпосередньо залежить від політичного устрою держави. Проаналізовано, основні форми парадипломатії з-поміж яких: транскордонне, трансрегіональне та глобальне співробітництво.

Львівська область є суб'єктом парадипломатії та реалізує міжнародне співробітництво відповідно до законодавства України, а головною інституцією, яка відповідає за здійснення міжнародної взаємодії є Львівська обласна державна адміністрація. Львівщина реалізує економічне, культурне, наукове співробітництво із іноземними партнерами, через участь у спільних проєктах, підписання двосторонніх угод, меморандумів та договорів. Розглянуто успішний кейс реалізації транскордонного співробітництва Львівщиною – це участь в Програмі Interreg NEXT Польща-Україна 2021–2027.

Окреслено головні виклики з якими зіткнулася Львівська область в процесі здійснення парадипломатичної діяльності, зокрема розв'язана росією війна в Україні, економічні складнощі, реалізація міжнародного співробітництва в умовах воєнного часу. Резюмовано, що перспективами парадипломатичної діяльності України, головно, є збільшення можливостей залучатися до програм ЄС з міжнародної технічної допомоги, а також із підвищенням міжнародної впізнаваності України та зокрема Львівщини.

Ключові слова: парадипломатія, міжнародне співробітництво, транскордонне співробітництво, Львівська область, субнаціональні актори, зовнішня політика.

Актуальність дослідження. Сучасну міжнародну систему можна охарактеризувати через призму двох протилежних явищ: процесів глобалізації та регіональних процесів фрагментації та дезінтеграції світу. В умовах сучасних глобалізаційних процесів субнаціональні актори відіграють все більш вагомий роль у формуванні міжнародної політики, виходячи за межі національних кордонів вони реалізують власну зовнішньополітичну діяльність. Міста, регіони, штати, провінції та інші адміністративно-територіальні одиниці шукають шляхи для розширення співробітництва, пошуку нових партнерів та збільшення

власного впливу на міжнародній арені. У науковому дискурсі ці процеси отримали назву парадипломатія – це досить складне явище, яке полягає в участі нецентрального уряду в міжнародних відносинах. Парадипломатія включає в себе багато різних практик, від побратимства між містами до транснаціональних зв'язків. Діяльність суб'єктів парадипломатії залежить від рівня децентралізації у державі, їх соціально-економічної спроможності та демократизації.

Парадипломатія створила нові виклики і завдання для міжнародного публічного права, відкрила дискусії щодо механізмів глобального управління, та змінила розуміння ролі національних держав у здійсненні зовнішньої політики та загалом трансформувала традиційне уявлення про міжнародні відносини, яке формувалося впродовж століть.

Існують різноманітні фактори через які органи місцевої влади прагнуть здійснювати парадипломатичну діяльність, зокрема сюди відносяться економічні, політичні, культурні. Здійснення міжнародної діяльності субнаціональними акторами може відбуватися паралельно до національної зовнішньополітичної діяльності держави.

Львівська область є особливо актуальним прикладом для дослідження особливостей та принципів парадипломатичної діяльності. Львівщина – це регіон, який динамічно розвивається, розширює межі міжнародного співробітництва, використовуючи своє стратегічне розташування, історичні зв'язки та інвестиційну привабливість. Вивчення парадипломатичної діяльності Львівщини може сприяти ширшому розумінню динаміки та складнощів парадипломатії як явища, зокрема в контексті її реалізації в умовах війни. Результати дослідження особливостей парадипломатичної діяльності Львівщини допоможуть проаналізувати складнощі, виклики та перспективи з якими можуть зіткнутися органи регіональної влади у веденні міжнародної діяльності. Зокрема, формування чіткого уявлення про парадипломатичну діяльність органів регіональної влади в Україні допоможе сформувати чітку стратегію подальшого розвитку парадипломатії, зробити її реалізацію ефективнішою.

Джерельна база дослідження. За темою статті використано напрацювання як українських, так і закордонних дослідників. Досліджуючи питання парадипломатії, з метою кращого розуміння сучасного наукового дискурсу щодо підходів до аналізу та інтерпретації парадипломатичної діяльності та процесів регіоналізації вдалося ознайомитися із статтями І. Головки та Т. Камінського. З-поміж зарубіжних науковців значний науковий інтерес до парадипломатії та її концептуального значення проявили С. Пакен, С. Маріє, Н. Оддоне. В роботі важливим елементом дослідження парадипломатії Львівської області було опрацювання нормативно-правових актів, меморандумів про співробітництво, договорів тощо.

Виклад основного матеріалу. Глобалізаційні процеси у сучасному світі, трансформація міжнародної системи сформували нові тенденції у міжнародних відносинах до яких відноситься розвиток парадипломатії. Перша згадка про парадипломатію зустрічається в роботі історика Рохана Батлера (1961). Але лише стаття Іво Духачека, опублікована у випуску «Publius» за 1984 рік (Duchacek 1984) дала поштовх щодо активних досліджень парадипломатичної діяльності [1]. Іво Духачек використовував цей термін як аббревіатуру «паралельний дипломатії», як «пряма міжнародна діяльність субнаціональних суб'єктів, що підтримує, доповнює, коригує, дублює або кидає виклик дипломатії національних держав» [1]. Пройшло чимало часу, перш ніж цей суперечливий термін набув популярності і став загальноновживаним серед науковців та політиків. На початку термін «парадипломатія» використовувався як «мікродипломатія», а згодом з'явилися інші терміни такі як «протодипломатія», «дипломатія субнаціональних урядів», «регіональна дипломатія» та «установча дипломатія». Для прикладу, в Польщі феномен міжнародної співпраці регіональних урядів іноді називають «самоврядною дипломатією» [1], однак таке визначення

пара дипломатичної діяльності абсолютно не буде коректним для характеристики діяльності регіонів Китаю.

Науковець Іво Духачек визначив парадипломатію як пряму міжнародну діяльність субнаціональних суб'єктів (федеративних одиниць, регіонів, міських громад, міст), яка підтримує, доповнює, коригує, дублює або кидає виклик дипломатії національної держави. Вдаючись до класифікацій пара дипломатичної діяльності, то І. Духачек виокремив такі, як-от: транскордонну регіональну парадипломатію, трансрегіональну парадипломатію, глобальна пара дипломатія.

Також слід відзначити, що в науковому середовищі виокремлюють широке та вузьке трактування парадипломатії. Визначення парадипломатії у вузькому значенні зробив Штефан Вольф, описавши його, як аполітичні відносини юридичних осіб, до яких відносяться субрегіони федеративних та унітарних держав. Широке визначення феномену парадипломатія представили дослідники Теодор Борота та Алі-М. Кутан і охарактеризували його як один із різновидів міжнародної діяльності державних субнаціональних одиниць. До субнаціональних утворень науковці віднесли землі та провінції, міста та інші регіональні суб'єкти діяльності яких спрямована на зміцнення їх партнерської взаємодії [1].

Бразильський дослідник Хосе Антоніо Скаявон виокремлює чотири моделі парадипломатичної діяльності, а саме: 1) *ексклюзивна* – центральний уряд контролює формування та реалізацію зовнішньої політики, а субнаціональні актори не мають конституційних повноважень щодо ведення міжнародних відносин; 2) *консультативна* – центральний уряд консультується з субнаціональними акторами щодо процесу формування та реалізації зовнішньої політики, навіть якщо він не має чітких конституційних повноважень у сфері зовнішньої політики; 3) *комплементарна* – центральний уряд контролює формування та реалізацію зовнішньої політики, однак субнаціональні актори мають конституційні повноваження здійснювати міжнародні відносини у певних сферах політики; 4) *інклюзивна* – субнаціональні актори не лише мають конституційні повноваження у сфері міжнародних відносин, але й беруть участь у формуванні національної політики у сфері зовнішніх зв'язків [2].

Примітно, що у своїй концепції Н. Одонне визначив два основні виміри парадипломатії: *інструментальний та символічний*. Основний фокус інструментального виміру базується на практичних результатах та включає в себе такі види діяльності як угоди про економічне співробітництво, залучення інвестицій, вирішення транскордонних проблем. Символічний вимір зосереджується на ідентичності, культурній промоції. На думку Пріето, ці виміри не є взаємовиключними, а часто перетинаються і підсилюють один одного. На практиці ця взаємозалежність діє наступним чином: програма культурного обміну (символічний вимір) може призвести до можливостей економічного співробітництва (інструментальний вимір), або реалізація інфраструктурного проєкту (інструментальний вимір) може підвищити міжнародний престиж регіону (символічний вимір). Взаємодія між цими вимірами демонструє складну і багатогранну природу парадипломатії на практиці [3].

Водночас експерти на основі кількісного дослідження зробили спробу створити «Індекс регіональної інтернаціоналізації», який є основою для формування чіткого уявлення про парадипломатію певного регіону [1]. Важливо, що до переліку включили вісім основних факторів, за якими можна прорахувати рівень регіональної інтернаціоналізації, як-от:

1. Обсяг прямих іноземних інвестицій, які надійшли до регіону.
2. Обсяг прямих іноземних інвестицій, які надійшли до регіону на душу населення.
3. Обсяг міжнародної торгівлі.

4. Обсяг міжнародної торгівлі на душу населення.
5. Кількість іноземних студентів, які приїжджають на навчання до регіону.
6. Кількість іноземних студентів, які приїжджають до регіону на навчання на душу населення.

7. Кількість іноземних туристів, які приїжджають до регіону.

8. Кількість іноземних туристів, які приїжджають до регіону на душу населення [1].

Відповідно до усіх розглянутих характеристик парадипломатичної діяльності можемо виокремити дванадцять її основних вимірів, які систематизують отриману інформацію та нададуть загальне уявлення про складові парадипломатії [4].

Головними цілями парадипломатичної діяльності субнаціональних акторів є наступні: *економічні* – це діяльність, спрямована на залучення іноземних інвестицій, пошук нових ринків для експорту, пошук можливостей для передачі технологій та просування туризму; *культурні*, які охоплюють зусилля, спрямовані на просування мови, культурної ідентичності регіону та освітні обміни; *політичні* – охоплюють ширші політичні цілі, такі як здобуття міжнародного визнання, утвердження регіональної автономії та розбудова відносин з іншими субнаціональними утвореннями [5].

Професор М. Кітінг визначив парадипломатію як частину ширшої тенденції «нового регіоналізму». Він наголошував на тому, що регіони беруть участь у міжнародній діяльності не лише з економічних причин, але й з політичних та культурних мотивів. Вчений у своїх дослідженнях робить акцент на державах Європи та зазначає, що вони зацікавлені у підвищенні спроможності субдержавних урядів здійснювати парадипломатії. Здатність регіональних акторів реалізовувати парадипломатичну діяльність опирається на створені інституції, які здатні покращувати регіональне співробітництво. Ефективна парадиплома-

Рис. 1

тична діяльність є важливою для посилення розвитку міст та регіонів з метою покращення стану економіки, вирішення питань щодо державних кордонів, зокрема які пов'язані з мобільністю населення та питаннями міграції, а також із гармонізацією культурних зв'язків між прикордонними регіонами [6].

Важливим елементом у процесі розвитку парадипломатії було підсилення процесів лібералізації та демократизації. У наукових працях виокремлюють ключовий фактор, який вплинув на формування парадипломатії – це децентралізація. З огляду на це розширення та передача повноважень органам регіональної та місцевої влади стала вирішальним фактором у залученні субнаціональних суб'єктів до здійснення міжнародних відносин [6].

Досліджуючи розвиток та еволюцію парадипломатії науковці та експерти розподілили ці процеси на три хвилі. Перша хвиля розвитку парадипломатії відноситься до 1980-х років та характеризується наступними ознаками: збільшення кількості місцевих влад, обмеження їх діяльності, в основному, економічними питаннями, а саме залучення іноземних інвестицій та розвиток експортного потенціалу. Крім цього, в цей період значний акцент робився на розвиток культурної взаємодії, як головного із напрямків ведення міжнародного співробітництва субнаціональними акторами. Ще одним елементом розвитку парадипломатії цього періоду була ситуативність у веденні міжнародного співробітництва [1].

Розвиток другої хвилі парадипломатії розпочався у 1990-х роках та характеризується створенням інституцій, які б координували парадипломатичну діяльність. Функціональним завданням цих інституцій стало узгодження діяльності субнаціональних суб'єктів щодо їх зовнішньополітичної діяльності [1].

Третя хвиля розвитку парадипломатичної діяльності триває до сьогодні. Особливостями цього періоду є розширення практик, методів та механізмів ведення парадипломатичної діяльності. Відбувається формування нових інституцій, напрямків діяльності та зміна пріоритетів субнаціональних акторів щодо ведення міжнародної взаємодії [1].

Основними формами парадипломатії є прикордонне співробітництво, що полягає у здійсненні міжнародної взаємодії між прилеглими територіями держав-сусідів; міжрегіональне/транскордонне співробітництво – співробітництво між регіонами, які не суміжні між собою і не мають прилеглих територій; транснаціональне співробітництво, що базується на співпраці між субнаціональним урядом однієї держави з регіоном/регіонами держав, які є географічно віддаленими [7].

Парадипломатична діяльність має визначені цілі: економічні – це діяльність, спрямована на залучення іноземних інвестицій, пошук нових ринків для експорту, пошук можливостей для передачі технологій та просування туризму; культурні, які охоплюють зусилля, спрямовані на просування мови, культурної ідентичності регіону та освітні обміни; політичні – охоплюють ширші політичні цілі, такі як здобуття міжнародного визнання, утвердження регіональної автономії та розбудова відносин з іншими субнаціональними утвореннями [1].

Прагнення субнаціональних акторів до здійснення самостійної міжнародної діяльності зумовило створення різних моделей парадипломатії. Відповідно до особливостей реалізації парадипломатичної діяльності науковці сформували відповідні моделі цього явища. У США діє дуалістична модель із широкими повноваженнями субнаціональних органів. В Аргентині, Малайзії та Індії центральна влада контролює міжнародну співпрацю. У Канаді та Австралії панує паритет між центром і регіонами. В Австрії, Бельгії та Німеччині субнаціональні органи мають розширені повноваження, що доповнюють національну зовнішню політику [8].

Львівська область є активним учасником міжнародних відносин та позиціонує себе як найбільш євроінтегрований регіон України. Регіональні органи влади використовують

географічні переваги та історичні зв'язки для участі у транскордонному та міжнародному співробітництві. Той факт, що Львівщина є однією із шести областей, які мають спільний кордон із Європейським Союзом та спільний 258-ми кілометровий кордон із Республікою Польща суттєво впливає на її позицію в системі міжнародних відносин [9].

Львівщина здійснює парадипломатичну діяльність відповідно до сучасних викликів та тенденцій у міжнародних відносинах та Україні. Визначальними елементами, які впливають на міжнародну діяльність Львівської області є, перш за все, українське законодавство, в якому визначені легальні можливості для здійснення міжнародного співробітництва. Нормативно-правовою основою для реалізації будь-якої діяльності, зокрема і міжнародної, для Львівської області є Конституція України, в якій окреслено головні принципи та норми щодо ведення зовнішньої політики [9].

Регіональне співробітництво та місце субнаціональних органів влади у системі ведення міжнародного співробітництва фактично тривалий час не було врегульовано на законодавчому рівні. Однак, враховуючи активне залучення регіонів України до міжнародної діяльності, у 2024 році Верховна Рада України проголосувала, а Президент України підписав закон «Про міжнародне територіальне співробітництво» [10]. Підписання цього Закону дало змогу структурувати міжнародну діяльність регіональних акторів відповідно до європейських практик. Особливістю цього Закону є те, що було створено юридичні рамки для того, щоб будь-який орган регіональної влади, місцевого самоврядування мав можливість здійснювати міжнародне співробітництво. У Законі «Про міжнародне територіальне співробітництво» було чітко визначено суб'єктів, які мають змогу реалізовувати міжнародне територіальне співробітництво: місцеві органи виконавчої влади України та органи місцевого самоврядування України та їх об'єднання, також сюди відносяться органи влади Автономної Республіки Крим [10].

Міжнародне територіальне співробітництво підтримується державою. Відповідно для цього Урядом України у 2021 році було затверджено Державну програму розвитку транскордонного співробітництва на 2021–2027 роки. Державна програма є стратегічним документом, в якому окреслено ключові напрямки розвитку транскордонного співробітництва. У документі визначено пріоритетні завдання, шляхи для вирішення проблемних аспектів пов'язаних із міжнародним співробітництвом, окреслено заходи, які необхідно вжити для розвитку партнерської взаємодії та джерела для фінансування цих заходів. Головною метою Державної програми є підвищення іміджу України за кордоном через міжнародне співробітництво її регіонів, а також сприяння економічному розвитку регіонів та збільшенні кількості іноземних партнерів [10].

Відповідно до положень Закону «Про міжнародне територіальне співробітництво» діяльність Львівської області у сфері міжнародних відносин має базуватися на принципах законності, відкритості та відповідальності [10]. Окрім зазначених законодавчих актів, нормативно-правове регулювання парадипломатичної діяльності Львівщини здійснюється згідно із законами України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про засади державної регіональної політики», «Про внесення змін до Постанови Верховної Ради України «Про приєднання України до Європейської конвенції про основні принципи транскордонного співробітництва між територіальними общинами або органами влади 1980 року» [9].

Львівська область, посиляючись на Державну програму розвитку транскордонного співробітництва на 2021–2027 роки створила власну Регіональну програму з міжнародного і транскордонного співробітництва, європейської інтеграції на 2021–2025 роки. Метою Регіональної програми є використання можливостей міжнародного та транскордонного співробітництва для підвищення рівня розвитку області, визначення пріоритетних напрямків

співробітництва та стратегій для реалізації взаємодії із іноземними партнерами. В рамках Регіональної програми окреслено основні підходи до розвитку інфраструктури, медицини, туризму, прикордонної інфраструктури, підприємництва, бізнесу за допомогою активізації міжрегіонального співробітництва. Фактично Регіональна програма є стратегією для Львівщини в якій визначено завдання та заходи, які потрібно реалізувати, зокрема в яких форматах має відбуватися реалізація регіонального співробітництва, яким чином має відбуватися залучення міжнародної технічної допомоги та супровід проєктів міжнародної технічної допомоги. Окрім цього визначено: напрямки роботи із українцями за кордоном в рамках спільних програм та заходів, яким чином здійснювати промоцію Львівщини за кордоном з метою підвищення її міжнародної впізнаваності [11].

У Регіональній програмі окреслено шляхи та інструменти посилення міжнародного співробітництва Львівської області, а саме: визначення потенційних напрямків співробітництва та підписання угод, договорів та меморандумів про співробітництво із іноземними регіонами, налагодження співробітництва із міжнародними організаціями та дипломатичними установами іноземних держав в Україні, пошуки актуальних програм Європейського Союзу щодо залучення міжнародної технічної допомоги тощо [11].

Серед ключових парадипломатичних заходів, які здійснює Львівська область, є укладання угод про партнерство, підписання меморандумів, участь у фінансових програмах ЄС щодо транскордонного співробітництва, долучення до міжнародних економічних, культурних форумів та інших заходів, участь у спільних з сусідніми регіонами проєктах з охорони довкілля, а також просування туристичного сектору за допомогою цільових міжнародних компаній [11].

Головними типами міжнародного співробітництва Львівщини є: міжрегіональне, транскордонне та транснаціональне співробітництво. Перший тип співробітництва, тобто міжтериторіальне співробітництво має на меті максимально ефективно використати ресурсний потенціал регіонів, які територіально не прилягають до кордонів України. Міжтериторіальне співробітництво здійснюється з метою підвищення економічної та політичної спроможності регіону. Основними механізмами реалізації такого виду співробітництва є участь у спільних проєктах та програмах, укладання угод про співпрацю в різних сферах, а також інтеграція в єврорегіональні ініціативи та платформи співробітництва. Наступним типом є транскордонне співробітництво, яке стосується прикордонних регіонів до України та здійснюється з метою створення взаємовигідних відносин між учасниками такого співробітництва. Регіони використовують свої переваги та можливості з метою створення сприятливих умов для розвитку партнерських відносин та економічного процвітання. Транскордонне співробітництво відбувається шляхом реалізації спільних проєктів та укладанні транскордонних угод [11].

Останній тип співробітництва, яке реалізує Львівська область – це транснаціональне співробітництво. Особливостями цього типу є поєднання участі суб'єктів національного, регіонального та місцевого рівнів з метою покращення добросусідських відносин. У випадку транснаціонального співробітництва Львівщина має можливість здійснювати партнерську взаємодію на рівні макрорегіонів [10].

Основною інституційною структурою, яка займається реалізацією парадипломатичної діяльності Львівської області є Львівська обласна державна адміністрація. В межах Львівської обласної державної адміністрації створено окремий підрозділ, який безпосередньо займається міжнародним співробітництвом – це департамент міжнародного співробітництва. Ще однією інституцією, яка займається парадипломатичною діяльністю є Агенція регіонального розвитку Львівської області [11].

Серед ключових парадипломатичних заходів, які здійснює Львівська область, є укладання угод про партнерство, підписання меморандумів, участь у фінансових програмах ЄС щодо транскордонного співробітництва, долучення до міжнародних економічних, культурних форумів та інших заходів, участь у спільних з сусідніми регіонами проєктах з охорони довкілля, а також просування туристичного сектору за допомогою цільових міжнародних компаній [10].

Львівська обласна державна адміністрація активно просуває інвестиційний потенціал регіону, зокрема, у сфері ІТ, туризму та виробництва. Регіон зосереджується на залученні прямих іноземних інвестицій через Агенцію регіонального розвитку Львівської області та департамент міжнародного співробітництва, які слугують ключовими інституційними координаторами міжнародного бізнес-партнерства.

Парадипломатична діяльність Львівської області орієнтована на регіони Європи, Америки та Азії, що визначає стратегічний напрямок зовнішньополітичної, економічної та міжрегіональної співпраці. Станом на сьогодні, Львівська область має 16 країн-партнерів та 24 підписані угоди міжрегіонального співробітництва. Зважаючи на геополітичне розташування Львівщини та географічну близькість із Республікою Польща, найбільша кількість угод підписана саме із цією державою. Серед головних партнерів Львівської області на сьогодні слід виокремити польські воєводства, федеральну землю Саар (Німеччина), а також графство Норфолк (Великобританія), що відображає стратегічний характер співпраці області в контексті розвитку міжрегіональних і міжкультурних зв'язків [12].

Одним із успішних прикладів реалізації проєктів транскордонного співробітництва є залучення Львівщини до Програми Interreg NEXT Польща-Україна 2021–2027. У межах дії Програми виокремлено її пріоритети, а саме охорона здоров'я, туризм, кордони, доступність, довкілля та співпраця. Як зазначають представники Львівської обласної державної адміністрації, сьогодні Програма є ключовим інструментом для Львівщини у посиленні євроінтеграційних процесів та безпосереднього залучення до сприяння розвитку стратегічного партнерства із Європейським Союзом. На практиці Львівщина є найбільшим бенефіціаром Програми Interreg NEXT Польща-Україна 2021–2027 серед усіх інших регіонів України, учасників Програми. Станом на 2024 рік за період дії Програми вже було реалізовано 54 проєкти загальний бюджет яких становить 50 мільйонів євро. Окремим напрямом в межах яких було реалізовано найбільшу кількість проєктів – 38 та кошторис яких становив понад 24 мільйони євро є «Спадщина». Тематичний напрям спрямований на покращення культурної спадщини українського прикордоння. Прикладами проєктів, які було реалізовано стало здійснення реставраційних робіт у Монастирському комплексі отців Реформаторів, що знаходиться у Раві-Руській, встановлення сцени у місті Червоноград задля покращення культурного життя населення, проведення концертів та фестивалів тощо [13].

Важливо зауважити, що парадипломатія Львівщини сьогодні здійснюється в умовах воєнного часу, що вимагає адаптації та значної трансформації міжнародної діяльності регіону. Участь у міжнародних процесах в умовах війни створює як нові виклики, так і унікальні перспективи для розвитку регіональних зв'язків. Незважаючи на складнощі, з якими сьогодні зіткнулася Львівщина, вона отримала можливість зміцнювати свої міжнародні зв'язки через взаємодію з партнерами, які готові підтримати область у цей складний період. Можна виокремити сильні сторони парадипломатії Львівщини, а саме: стратегічне географічне розташування Львівської області, культурні та історичні надбання Львівщини, швидка адаптація до змін у міжнародних відносинах. Слабкими сторонами парадипломатії Львівської області є обмежений фінансовий ресурс для реалізації парадипломатичної

діяльності, складність бюрократичних процедур прийняття рішень, відсутність достатньої кількості спеціалістів із міжнародних відносин. Серед потенційних можливостей Львівської області у сфері парадипломатії можна виокремити: євроінтеграційні перспективи, формування нових напрямків для співробітництва, залучення іноземних інвестицій. В процесі реалізації парадипломатичної Львівщина також може зіткнутися із викликами, зокрема залучення іноземних інвестицій, зміни національної політики та міжнародного середовища, соціальні виклики.

Реалізація парадипломатії Львівщини в складних геополітичних умовах, сприяла формуванню проблем та перспектив цієї діяльності. Головними складнощами з якими зіткається Львівська область у здійсненні міжнародних відносин є війна в Україні, обмеженість фінансових ресурсів, послаблення процесів децентралізації через умови воєнного часу та недостатня кількість фахівців, які можуть формувати ефективні механізми міжнародної взаємодії. Перспективи парадипломатичної діяльності Львівщини безпосередньо пов'язані із підвищенні міжнародної впізнаваності України на міжнародній арені й отриманні більших можливостей для регіональних органів влади розширити межі партнерської взаємодії із іноземними субнаціональними органами влади. Враховуючи посилення євроінтеграційних процесів України, у Львівщини зростають перспективи залучення до більшої кількості програм ЄС із міжнародної технічної допомоги та підвищенні транскордонного співробітництва, зокрема стали доступні нові фінансові програми ЄС: LIFE, DIGITAL, CEF, Interreg Europe [12].

Висновки. Отже, парадипломатія є ключовим напрямком міжнародної діяльності субнаціональних акторів, що дозволяє розширювати економічні, політичні та культурні зв'язки регіонів на міжнародному рівні. Львівська область активно використовує цей інструмент, демонструючи високий рівень міжнародного співробітництва через транскордонні, трансрегіональні та глобальні ініціативи. Вона є лідером серед українських регіонів за кількістю підписаних угод та участю в міжнародних програмах, зокрема Interreg NEXT, які сприяють розвитку інфраструктури, охорони здоров'я та екології.

Попри виклики, пов'язані з війною, обмеженими фінансовими ресурсами та недостатньою кількістю фахівців у сфері міжнародних відносин, Львівщина продовжує активно інтегруватися у світовий простір. Євроінтеграційні процеси відкривають нові можливості для розширення міжнародної співпраці та залучення додаткових ресурсів, зокрема через програми ЄС, такі як LIFE, DIGITAL, CEF та Interreg Europe. Завдяки налагодженню партнерських відносин із європейськими регіонами та використанню міжнародних фінансових механізмів Львівська область має значний потенціал для посилення своєї міжнародної суб'єктності та подальшого розвитку парадипломатичної діяльності.

Список використаної літератури

1. Kamiński T. Paradiplomacy – Discourse Analysis and Research Conceptualization. URL: https://dSPACE.uni.lodz.pl/bitstream/handle/11089/24621/%5B11%5D-37_Kami%C5%84ski%20T..pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення 01.11.2024).
2. Ksenicz I. Frameworks of Paradiplomacy. Cases of Selected Unitary States: France, the Netherlands and Czechia. *Eastern European Journal of Transnational Relations*. 2023. URL: https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/16543/1/EEJTR_2023_Vol_7_No_2_I_Ksenicz_Frameworks_of_Paradiplomac..pdf (дата звернення 25.10.2024).
3. Oddone N. Paradiplomacy. Institute on Comparative Regional Integration Studies: United Nations University. 2023. URL: <https://www.academia.edu/98440860/Paradiplomacy> (дата звернення 22.11.2024).

4. Munira F., Purnomo M. Dimensions of the Para-Diplomacy of Border Areas in International Relations Studies: A Systematic Literature Review. *International Journal of Innovation*. 2019. URL: [file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D1%96%D0%BD/Downloads/10311_Munir_2019_E_R_241118_172647%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D1%96%D0%BD/Downloads/10311_Munir_2019_E_R_241118_172647%20(1).pdf) (дата звернення 23.11.2023).
5. Cultural paradiplomacy institutions and agenda. *SciELO*. 2018. URL: <https://www.scielo.br/j/civitas/a/TLFPvRRBZzC3vHtvrG8wSy/> (дата звернення 21.11.2024).
6. Keating M. Paradiplomacy and Regional Networking. URL: <https://www.forumfed.org/libdocs/ForRelCU01/924-FRCU0105-eu-keating.pdf> (дата звернення 17.11.2024).
7. Cornago N. Paradiplomacy and Protodiplomacy. *The Encyclopedia of Diplomacy*. 2018. URL: https://www.researchgate.net/publication/324929228_Paradiplomacy_and_Protodiplomacy (дата звернення 22.11.2024).
8. Турчин Я.Б., Івасечко О.Я. Дипломатія без дипломатів: концептуальні засади парадипломатичної діяльності. Вісник Маріупольського державного університету. Серія «Історія. Політологія». 2018. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Turchyn_Yaryna/Dyplomatiia_bez_dyplomativ_kontseptualni_zasady_paradyplomatychnoi_diialnosti/ (дата звернення 25.11.2024).
9. Тишкун Ю. Міська дипломатія Львова як приклад парадипломатії українських міст у глобальній політиці. Місцеве самоврядування в Україні (XX – початок XXI століття). Західні землі: монографія. 2023. С. 645-669. (дата звернення 23.11.2024).
10. Закон України «Про міжнародне територіальне співробітництво України» № 3668-IX від 24.04.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3668-20#Text> (дата звернення 19.11.2024).
11. Регіональна програма з міжнародного і транскордонного співробітництва, європейської інтеграції на 2021–2025 роки. Львівська обласна державна адміністрація. 2021. (дата звернення 23.11.2024).
12. Міжнародне співробітництво Львівської області. Аналітичний портал Львівщини. URL: <https://apl.loda.gov.ua/portal/apps/sites/#/site/apps/f104afccb3fb46dba2d8b146a26971ea/explore> (дата звернення 23.11.2024).
13. Interreg NEXT programmes. *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/policy/cooperation/european-territorial/next_en (дата звернення 15.11.2024).
14. Purnomo M., Munir F. Dimensions of the Para-Diplomacy of Border Areas in International Relations Studies: A Systematic Literature Review. URL: https://www.ijicc.net/images/vol10iss3/10311_Munir_2019_E_R.pdf (дата звернення 14.11.2024).
15. Головка І. К. Парадипломатія субнаціональних акторів: потенціал та форми реалізації. Науково-теоретичний альманах Грани. 2016. URL: <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/838> (дата звернення 18.11.2024).
16. Головка І.К. Підходи до інтерпретації дефініцій «регіоналізація» і «парадипломатія» у сучасному науковому дискурсі. *Політикус*. 2017. С. 122–127. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILEA=&2_S21STR=polit_2017_6_25 (дата звернення 18.11.2024).
17. Paquin S. Paradiplomacy. *Global Diplomacy*. 2020. URL: https://www.researchgate.net/publication/337145091_Paradiplomacy (дата звернення 17.11.2024).
18. Cornago N. Diplomacy and paradiplomacy in the redefinition of international security: Dimensions of conflict and co-operation. *Regional and Federal Studies*. 1999. URL: https://www.researchgate.net/publication/240522063_Diplomacy_and_paradiplomacy_in_the_redefinition_of_international_security_Dimensions_of_conflict_and_co-operation (дата звернення 17.11.2024).

19. Закон України «Про засади державної регіональної політики» № 156-VIII від 05.02.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text> (дата звернення 16.11.2024).

FEATURES AND PRINCIPLES OF REALIZATION OF PARADIPLOMATIC ACTIVITY (THE CASE OF LVIV REGION)

Iryna Tyshkevych

*Lviv Polytechnic National University,
Institute of Humanitarian and Social Sciences, Department of Political Science
and International Relations
St. Bandera str., 12, 79013, Lviv, Ukraine*

Olha Ivasechko

*Lviv Polytechnic National University,
Institute of Humanitarian and Social Sciences, Department of Political Science
and International Relations
St. Bandera str., 12, 79013, Lviv, Ukraine*

The article examines the peculiarities and prospects of paradiplomatic activity on case of Lviv region. The study reveals that today the role of subnational actors in international relations is becoming more active, and in this regard, the phenomenon of “paradiplomacy” is becoming increasingly relevant. To define para-diplomacy, it is worth noting that it implies that subnational actors implement their own foreign policy activities. Paradiplomacy is a tool for expanding economic development and strengthening international influence.

Attention is focused on the fact that the development of paradiplomacy is linked to the processes of democratization and decentralization and directly depends on the political system of the state. It is analyzed that the main forms of paradiplomacy are cross-border, transregional and global cooperation.

Regulatory and legal support for paradiplomatic activities is governed by international law, as well as national legislation. The institutional support of paradiplomacy is formed in accordance with the norms and laws.

The Lviv region is a subject of paradiplomacy and implements international cooperation in accordance with the legislation of Ukraine, and the main institution responsible for international cooperation is the Lviv Regional State Administration. Lviv region implements economic, cultural, and scientific cooperation with foreign partners through participation in joint projects, signing bilateral agreements, memorandums, and treaties. A successful case of cross-border cooperation in Lviv region is considered – participation in the Interreg NEXT Poland-Ukraine Program 2021–2027.

The main challenges faced by the Lviv region in the implementation of paradiplomatic activities, including the war in Ukraine unleashed by Russia, economic difficulties, and the implementation of international cooperation in wartime. The prospects of Ukraine’s paradiplomatic activity are interconnected with the strengthening of European integration processes in Ukraine, increasing opportunities to join EU programs of international technical assistance, as well as with increasing the international recognition of Ukraine and Lviv region in particular.

Key words: paradiplomacy, international cooperation, cross-border cooperation, Lviv region, subnational actors, foreign policy.

УДК 327(491.1)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.50>

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНЕ ПОЗИЦІОНУВАННЯ ІСЛАНДІЇ: СТРАТЕГІЯ КРАЇНИ У ГЛОБАЛЬНОМУ, РЕГІОНАЛЬНОМУ ТА СУБРЕГІОНАЛЬНОМУ ВИМІРАХ

Юрій Тишкун

*Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут гуманітарних і соціальних наук,
кафедра політології та міжнародних відносин
вул. Степана Бандери, 12, 79013, м. Львів, Україна*

Підвищення ефективності реалізації курсу зовнішньої політики України в Європі пов'язане із максимальним врахуванням міжнародних позицій держав регіону – і великих, і середніх, і малих. Тому метою статті є дослідити сучасне зовнішньополітичне позиціонування малої держави Ісландія в різних просторових вимірах. Адже Ісландія є державою, курс зовнішньої політики якої недостатньо вивчено у вітчизняній політичній науці. Отож, будучи розташованою між Європою та Америкою, на перетині Атлантики і Арктики, ця острівна Республіка має декілька зовнішньополітичних ідентичностей водночас: американську, атлантичну, арктичну, європейську, північноєвропейську («нордичну»). Наголошено, що свою американську ідентичність Ісландія визнавати не хоче, хоча прагне користуватись перевагами «парасольки» безпеки США. Арктичною державою Ісландія є через своє географічне розташування. Однак великі держави не визнають за нею такої ідентичності, аби не мати ще одного претендента на поділ ресурсів, розташованих за Північним полярним колом. Європа визнає належність до себе острівної Республіки, але самі ісландці, як «європейці мимоволі», намагаються залишатись осторонь євроінтеграції. Доведено, що основну роль для обґрунтування курсу зовнішньої політики Ісландії відіграє її «нордична» ідентичність, спільна з рештою держав Північної Європи. Ця ідентичність, вкорінена в історичній та етномовній спільності народів регіону, відображена в ідеології «нордизму» – єдності народів і держав Північної Європи та їхній відмінності від решти континенту. «Нордизм» Ісландії втілюється в її участі в спільних «нордичних» інститутах і практиках. Зокрема, це підтримка скандинавської зовнішньої політики в ООН та інших міжнародних організаціях. Це спільний із державами регіону підхід до вирішення проблем міжнародної безпеки. Також це участь Ісландії у субрегіональних міжурядових організаціях і режимах (ринку праці і паспортному союзі, Північноєвропейському оборонному співробітництві (NORDEFCO), Раді міністрів, Радах парламентів держав: Північній, Балтійського моря, Баренцевій/Євроарктичній, Арктичній раді). Наслідком участі Ісландії в діяльності всіх цих структур є її роль у збереженні північної «зони миру» як в рамках Північної Ради і пов'язаних із нею міжурядових структур, так і в рамках НАТО та ООН. Результатом є домінування «нордичної» зовнішньої політики і міжнародної ідентичності Республіки над іншими векторами її міжнародної активності.

Ключові слова: Ісландія, зовнішня політика, «нордичні» держави, Північна Рада, NORDEFCO.

Постановка проблеми і актуальність. Злам старої (постбіполярної) глобальної міжнародної системи, який ми наочно спостерігаємо, змушує нас переосмислити місце і роль України в цій системі, зокрема її позиціонування і навіть самі критерії міжнародного позиціонування нашої держави. В умовах, коли окремі полюси міжнародної системи (США, Іран, РФ) перебувають в стані кризи, а інші (ЄС, зокрема його найпотужніші держави-члени, Індія, КНР) – в умовах невизначеності щодо вектора їхнього розвитку, застосування класичних критеріїв позиціонування малих і середніх держав щодо великих і

наддержав для прогнозування зовнішньої політики нашої держави тимчасово відходять на другий план. За таких умов основою для тимчасової самоідентифікації національної держави в ситуації трансформації міжнародної системи можна визначати неklasичні (для нашої держави) підходи, критерії та ідентичності. Одним з прикладів неklasичної зовнішньої політики в Європі з 1944 р. і дотепер є Республіка Ісландія (надалі – Республіка), яка має нетипові для решти європейських держав зовнішньополітичні ідентичність, позиціонування та курс, що робить її важливим для нас неklasичним дослідницьким кейсом, аналіз якого може пропонувати неортодоксальні способи вирішення проблеми позиціонування середньої держави в міжнародній системі в період деструкції її колишньої структури.

Огляд джерел та літератури. В Україні відсутні спеціальні дослідження політологів-міжнародників або дослідників політичних інститутів та процесів, присвячені Ісландії, окрім окремих довідкових (енциклопедичних) статей/нарисів. Наявні факти та оцінки про цю державу є на сторінках (або в контексті) наукових розвідок про інші «нордичні» держави та їхній курс зовнішньої політики, особливо Норвегію, Швецію та Фінляндію. Зокрема, Р. Жиленко згадує виникнення зовнішньої політики Ісландії в контексті боротьби США і Третього Рейху за цей острів [1]. Т. Богданова і А. Черевко розглядають, натомість, Ісландію як безсуб'єктного суб'єкта, де-факто, як арктичну державу, яку такою не визнають наддержави, що борються за реалізацію власних інтересів в регіоні навколо Північного полюса [3]. О. Коломієць [9] розглядає Ісландію як державу, яка через особливі стосунки зі США довго уникала глибокої інтеграції з державами регіону в безпековій, зокрема, оборонній сфері. М. Гладиш [4] та Н. Мурза [6] показують маргінальну роль Ісландії у виникненні та еволюції специфічної «нордичної» форми інтеграції держав. Лише вихід американських військ з регіону та з острова зокрема підштовхнув Рейк'явік до глибшої безпекової інтеграції з державами Скандинавії.

Серед західних дослідників О. Тунандер описує історію «нордичної» регіональної інтеграції за участі Ісландії, зокрема творення спільних політичних, воєнних, правових і соціально-економічних структур [5]. Л. Клерк та Н. Гловер [7] розглядають Республіку як учасника колективної публічної дипломатії держав регіону за кордоном. Натомість Б. Торхаллссон описує казус Ісландії як одного з перспективних членів ЄС, який не бажає вступати в Союз [2].

Виклад основного матеріалу. Об'єктивною основою визначення і формування національних інтересів кожної держави є її розташування в певному регіоні (проаналізоване з позицій політичної і економічної географії, геополітики, воєнної стратегії тощо). У цьому розумінні Ісландія – цікавий кейс використання типології держав згідно з її регіональним розміщенням, оскільки ця Республіка розташована на острові Серединно-Атлантичного хребта, рівновіддаленого від Європи та Північної Америки, вона є океанською, в повному розумінні цього слова, як і деякі менші острівні держави і володіння в регіоні Атлантики. Своєю чергою, через дії історичного чинника – заселення острова норвезькими вікінгами в один період із колонізацією Гренландії та Ньюфаундленду – Ісландію американці вважають, що вона належить до «Нового Світу» – Америки. Зокрема, так острів трактував президент США Ф. Рузвельт, який ініціював, щоб американські війська його окупували 1940 р., а потім її було легітимізовано саме під приводом того, що Ісландія (разом із Гренландією) – частина «Нового Світу» і що США, своєю чергою, «не визнають передавання і навіть її спроби [щодо] будь-яких територій, розташованих в Америці, від однієї неамериканської держави іншій» (нота США урядам Третього Рейху та фашистської Італії від 17 липня 1940 р. і рішення ОАД від червня 1940 р. [1, с. 155]). А втім, в Європі загалом і в Ісландії зокрема таке «рузвельтівське» тлумачення регіональної належності

Республіки не визнають, трактуючи її як питомо європейську країну (зокрема, визнавши її право подати заявку на вступ в ЄС 2009 р. [2], що є винятково правом держав, географічно розташованих в Європі).

З іншого боку, незважаючи на географічний факт, Ісландію не визнають арктичною країною, і з об'єктивних причин не визначають скандинавською державою, через що вона має проміжний географічний статус «нордичної». Ця Республіка, розташована на крайній півночі Атлантики, недалеко від Північного полярного кола, де-факто, одна з восьми арктичних держав планети, але, де-юре, вона не «приарктична», оскільки безпосередньо не прилягає до Арктики (Північного Льодовитого океану) і не відіграє в цьому регіоні провідної ролі [3, с. 67, с. 73]. Аналогічно вона не є Скандинавською державою, оскільки відповідно до фізичної географії розташована на згаданому острові посередині Північної Атлантики, а не на європейському півострові Скандинавія чи біля нього. Тому її дослідники обмежуються введенням Ісландії в ширший контекст – субрегіональної групи країн Північної Європи («нордичних») спільно з Скандинавськими державами, об'єднаних географією та історією [4, с. 27–28]. Причому головною з цих (географічних/зовнішньополітичних) класифікацій/ідентичностей для Ісландії, як суспільства та нації, є «нордична», зумовлена комбінацією мовно-етнічних, конфесійних та політико-культурних чинників, які поєднують цю країну із згаданим регіоном Європи.

Зокрема, «нордичність» Ісландії зумовлюють комбінація чинників історії, політики, особливо ідеології та релігії. Дія історичного чинника, зумовлена заселенням острова скандинавами, спричинила належність її населення до германців, передусім його близькість до норвежців та данців (етнічну і мовну). Скандинавська колонізація острова також зумовила його тривалі зв'язки з Норвегією та частиною Швеції (в рамках Кальмарської унії і Норвезько-Данської унії) – в Середньовіччі та в Новий час, і в Новітній час (до 1944 р.) – з Данією. У такий спосіб сформувались зовнішньополітична орієнтація та державний устрій країни, її однотипні з суспільствами Скандинавії політична культура та право [5]. Конфесійна належність також єднає Ісландію зі згаданим регіоном – первісний державний статус католицизму, який у всіх державах Північної Європи змінився на аналогічно одержавлене лютеранство. З середини XX ст. ісландці поділяють ідею та ідеологію «нордизму» – єдності народів і держав регіону Північної Європи (географічної, культурної і мовної) і, навпаки, підкреслення їхньої політичної, правової, культурної, зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної відмінності від провідних держав Західної Європи [6, с. 79–82].

Серед причин належності Республіки до «нордичних» держав – її спільна з ними безпекова інфраструктура та договірна база, ідентичність в міжнародній системі, яка відображає її статус як малої держави – члена групи невеликих, і тому рідко досліджуваних з погляду міжнародного іміджу та публічної дипломатії держав (на думку Л. Клерка та Н. Гловера) [7, с. 6–7], які поодинокі нездатні змусити «говорити про себе» решту міжнародної системи, особливо великі держави, не кажучи навіть про те, щоб змусити їх дослухатися до їхньої думки.

За цих умов Ісландія змушена координувати свої незначні ресурси з іншими малими державами регіону для спільного втілення: 1) ідеалу «доброї міжнародної поведінки» – «незалежної, незацікавленої і поважної», 2) образу держави, яка не проголошує моральні принципи в міжнародних відносинах, а мовчки втілює їх. Цей збірний міжнародний образ «нордичних» держав врешті-решт відображає позитивні спільні риси їхньої зовнішньополітичної поведінки на міжнародній арені, зокрема, в Генеральній Асамблеї ООН. Зразкова міжнародна поведінка надає «нордичним» державам колективного образу

глобальної «моральної влади», яка дозволяє їм впливати на ООН, дозволяє їхнім народам виступати перед глобальним громадянським суспільством як прихильників демократичного глобального управління і «справжнього мультилатералізму» в міжнародній системі [8, с. 3–5, с. 10–11, с. 16–24, с. 301–308].

В основі цього колективного образу «нордичних» держав лежать їхні спільні теоретична концепція колективної безпеки регіону (Північних країн) та практичні позиції щодо бачення і способу вирішення проблем зовнішньої політики і міжнародної безпеки (зокрема, засобом спільних миротворчих операцій ООН [5]). Цю усталену зовнішньополітичну позицію Ісландії та її регіональних союзників, частково успадковану з часів Холодної війни, доповнює її спільний з материковими країнами Скандинавії «нордичний» образ ззовні та внутрішня ідентичність її населення зсередини. Елементами такої «нордичної» зовнішньополітичної ідентичності Ісландії є її: всеосяжний підхід до проблем міжнародної безпеки (містить і «жорстку», і «м'яку» безпеку – держави, суспільства та індивіда; «класичні», «нові» та «гібридні» проблеми); міжнародне співробітництво як принцип формування та реалізації її курсів політики (зовнішньої та безпекової) спільної з рештою держав регіону; прагнення до активності та колективної суб'єктності держав Півночі на міжнародній арені; миротворча позиція в рамках міжурядових організацій (зокрема ООН, доповнена ЄС) і нейтралітет щодо конкретних військових конфліктів; активність в окремих сферах життя людства (права людини, безпека) і регіонах (Балтика, Арктика тощо) [9, с. 83–84, с. 86–87, с. 95–96] водночас із зовнішньоекономічною орієнтацією на ринок США. Крім того, Ісландія поділяє з рештою «нордичних» країн ідеї свободи, «нордизму», євроскептицизму; північної співпраці як проєкту обмеженої інтеграції в межах Північної Ради. Також Ісландію єднає із Скандинавією несприйняття ідей: наднаціональних інститутів загалом та делегування їм суверенітету зокрема; європейського федералізму. Протягом історії, починаючи з 1950–1970 рр., подібно до держав Скандинавії, Ісландія пасивно реагувала на інтеграцію Західної Європи в рамках ЄЕС до 1991–1992 рр., а після того не менш пасивно – на виникнення і розширення ЄС на основі ЄЕС.

Ці спільні теоретичні і практичні риси зовнішньополітичної ідентичності Ісландії та її сусідів по регіону, як «європейців мимоволі» [6, с. 78–82], незацікавлених у делегуванні власного суверенітету європейським наддержавним структурам, існували ще в період Холодної війни, попри відмінні між собою базові установки всіх «нордичних» держав щодо гарантій військової безпеки (для Фінляндії її гарантував СРСР, для Ісландії, Норвегії та Данії – США, а Швеція розраховувала виключно на озброєний нейтралітет). Це говорить про міцне історичне підґрунтя спільних зовнішньополітичних установок держав Північної Європи. В постбіполярний період згадані установки лише зміцнились, зокрема тому, що базовий для безпеки Ісландії Північноатлантичний альянс став важливим для захисту безпеки усієї Скандинавії на межі XX–XXI ст. [4, с. 33]. Остаточно безпекові та зовнішньополітичні установки й ідентичність Ісландії та держав Скандинавії синхронізувались із вступом Швеції і Фінляндії у НАТО після 24 лютого 2022 р. З цього моменту всі «нордичні» держави є членами Північноатлантичного альянсу. Всі вони тепер мають спільну північноєвропейську стратегічну культуру, засновану на ідеї «альянсу [менших держав] з сильнішим та успішнішим» [12, с. 27] партнером (США).

Розглядаючи мотиви формування і підтримки «нордичної» міжнародної ідентичності Ісландії як критерію (само)визначення її регіональної належності, треба врахувати як складові ісландської ідентичності, подібні до інших держав Північної Європи, так і риси країни, які її відрізняють від них. Зокрема, з одного боку, спільною з рештою держав регіону є ідентичність Ісландії як частини «сірої зони [в міжнародній системі через малі

розміри/показники «жорсткої» сили цих держав]» [5], зумовлена об'єктивним безпековим фактором – воєнно-стратегічним розташуванням регіону (Республіки та її сусідів) щодо уявної геополітичної фігури – «трикутника трьох центрів сили» (розробленого Р. Челленом), якою описують геополітичне розташування держав регіону та зовнішні безпекові загрози їм. Зокрема, на початку XX ст. «кутами» «трикутника» були Російська імперія/СРСР, Британія та Німеччина, зараз – РФ, ЄС і США.

З іншого боку, відмінністю Ісландії від решти «нордичних» країн в аспекті геополітичної ідентичності є її гіпертрофований атлантизм і формальна демілітаризованість (де-юре, відсутність Міністерства оборони та Збройних сил, незначні розміри інших силових структур Республіки) на тлі поміркованого атлантизму і мілітаризованої ідентичності скандинавських країн. Згадані риси ідентичності Ісландії випливають з того факту, що вона перебуває не всередині, а ззовні цього «трикутника» і не повинна балансувати між його «кутами» – міжнародними полюсами сили. Ба більше, вона завжди висунута на атлантичну «грань» одного його «кута» – американську і британську. Це зумовлює першочергову необхідність рахуватись зі стратегічними інтересами офіційного Вашингтона та Лондона (як гарантів військової безпеки й незалежності Рейк'явіка [9, с. 82–84]) та можливість ігнорувати інші «грані» та «кути» цієї геополітичної фігури, до яких Ісландія звертається лише за необхідності коригувати її ортодоксальну атлантичну (американську) зовнішньополітичну орієнтацію.

З огляду на таку (ортодоксальну) атлантичну ідентичність і позицію держави-клієнта США, яка донедавна (у 1941–2024 рр.) безумовно гарантувала їй безпеку, Ісландія навіть в роки Холодної війни не мала потреби балансувати своє розташування в згаданому «геополітичному трикутнику». Однак це змушена робити решта «нордичних» держав, позиції яких щодо конфронтуючих між собою європейських центрів сили різнилися, зокрема через факт воєнно-стратегічного розташування Скандинавських держав в материковій Європі. Це не лише ускладнювало розвиток «нордичного» співробітництва загалом, але й стосунків держав Скандинавії з Ісландією. Утім, після розпаду Варшавського блоку та СРСР в умовах постбіполярності міжнародне оточення «нордичних» держав гомогенізувалось, завдяки двом паралельним геополітичним процесам, які відбулись в материковій Європі: 1) поширенню НАТО на держави Центрально-Східної та Південно-Східної Європи, 2) трансформації ЄЕС в ЄС і його паралельному розширенню на згадані вище регіони Європи. Внаслідок цих двох процесів з трьох боків (крім кордону з РФ) «нордичні» держави оточені і Північноатлантичним Альянсом, і Європейським Союзом. Всі ці сприятливі геополітичні обставини спричинили появу північної «зони миру», частиною якої стала Ісландія. Ця «зона» відзначається такими рисами (за К. Арчером): мирними очікуваннями її населення; відсутністю конфліктів – міждержавних в регіоні, з державами інших регіонів; громадянських, військових операцій армій «нордичних» держав в інших регіонах (крім санкціонованих ООН) [10, с. 1–23]; перспективою створення механізмів підтримки цього миру (спільної оборонної і безпекової політики) в рамках оновлення угоди Гельсінкі, основоположної для Північної Ради [13].

Водночас інтеграція Республіки в «зону миру» Півночі зумовлювалась появою нових безпекових викликів, спільних для Ісландії та держав Скандинавії, зумовлених об'єктивною дією на них наслідків регіоналізації, європеїзації та глобалізації. З цими складними і витратними наслідками – зміною інституційного і проблемного контексту клімату міжнародної безпеки в регіоні, ні Скандинавські держави, ні Ісландія наодинці справитись не можуть. Тому вони спільно реагують на ці комплексні, гібридні (і «жорсткі», і «м'які») безпекові проблеми. Необхідність спільного вирішення цих проблем й сприяла зближенню

міжнародних позицій всіх держав Північної Європи, зокрема й Ісландії [9, с. 82–83]. Останнє, своєю чергою, дозволило компенсувати недоліки силового потенціалу кожної держави регіону сумуванням потенціалу їхньої «розумної» сили, раніше слабких наодинці і тому «невидимих» на геополітичній шахівниці. Водночас, безпековий вимір інтеграції Ісландії з її скандинавськими сусідами вимагав поглиблення її «нордичної» ідентичності, спільної з рештою регіону, прийняття нею політичної доктрини («північного світу») та інтеграції її зовнішньополітичного механізму із сусідами (в рамках Північної Ради), що дозволило їй експлуатувати у своїх інтересах цей сумарний потенціал сили північних країн, накопичений в нових геополітичних умовах.

Інструментом залучення Ісландії до північної «зони миру» є її участь в низці пов'язаних між собою «нордичних» субрегіональних міждержавних організацій і режимів: ринку праці і паспортному союзу, Північноєвропейському оборонному співробітництві, Раді міністрів, Радах парламентів держав: Північній, Балтійського моря, Баренцевій/Євроарктичній, Арктичній раді [9, с. 87].

Серед міжнародних організацій і режимів, які існують в рамках північної «зони миру», особливу роль для безпеки Ісландії відіграє Північноєвропейське оборонне співробітництво (NORDEFSCO). Йдеться про те, що Республіка, яка бере участь у цьому співробітництві з 2009 р., не має власних збройних сил і слабкий та незначний сектор безпеки загалом. Значення NORDEFSCO для Ісландії тільки зросло після переобрання на посаду президента США Д. Трампа, який своїми погрозами вивести Сполучені Штати з НАТО і забрати в Данії (найближчого партнера Ісландії) Гренландію, ставить під сумнів всю атлантичну ідентичність та зовнішньополітичну орієнтацію Республіки. Щобільше, віддалення сучасних США від решти членів НАТО та держав Європи зокрема, змушує Ісландію стати менш атлантичною і проамериканською державою і, навпаки, більш «нордичною», зокрема в безпековій сфері, в умовах, коли Ісландія вже не може однозначно розраховувати на безпекові гарантії США в рамках 5 ст. Північноатлантичного Договору, і ще не може розраховувати на аналогічні запевнення ЄС, оскільки не є його учасником.

До 2022 р. NORDEFSCO забезпечувала Ісландії лише формалізований механізм консультацій щодо мілітарної співпраці з рештою «нордичних» держав – як блокових на той час (Норвегія, Данія), так і позаблокових (Швеція, Норвегія). Однак, після «Декларації солідарності» держав Північної Європи, яка визначила NORDEFSCO як, де-факто, субрегіональний воєнний союз [9, с. 95–96] в рамках Північноатлантичного Альянсу, Ісландія має подвійний воєнний захист – як від НАТО загалом, так і від членів його, де-факто, субрегіонального союзу – Скандинавського Альянсу. Зараз через програми Співробітництва Ісландія координує з рештою держав регіону: 1) курси політики щодо забезпечення миру (NORDCAP – Nordic Defense Cooperation), 2) діяльність власних Директоратів – оборони МЗС і – безпеки Міністерства юстиції із міністерствами оборони держав-партнерів (NORDSUP – Nordic Defense Support), 3) обмін воєнними технологіями (NORDAC – Nordic Armaments Cooperation). Також NORDEFSCO забезпечує участь Ісландії у: Північному комітеті вищих посадовців у сфері безпеки (координація курсів політики міжнародної безпеки «нордичних» держав) [9, с. 90, с. 95]; спільному розвитку військового потенціалу держав регіону (через спільні патрулювання морських кордонів в Арктиці і контроль повітряного простору над Ісландією; створення об'єднаних підрозділів ВМС – для патрулювання морських кордонів та Скандинавського загону швидкого реагування – для участі в миротворчих операціях, спільної групи рятувальних служб – для подолання наслідків катастроф; уніфіковане тилове забезпечення силових структур Північних держав через їх спільні системи – боротьби з кібератаками, транспорту, медицини, супутниково, матеріального

забезпечення, освіти, воєнного управління тощо). Завдяки NORDEFSCO Ісландія також бере участь у спільних навчаннях силових структур і гуманітарних місіях держав Північної Європи. Результатом активності Ісландії в рамках NORDEFSCO, наприклад, була її участь в гуманітарній операції в Афганістані у 2001–2022 рр., яка тривала паралельно з воєнною операцією членів НАТО в цій країні.

Втім, участь Ісландії в північній «зоні миру» та її інституційній основі – NORDEFSCO обмежена через згадану вище специфіку: незначну безпекову компоненту зовнішньополітичного механізму Республіки. Так, міністерство оборони в країні відсутнє, а спеціалізована оборонна агенція – розпущена 2009 р. Їх функції розподілені між департаментами МЗС та Мінюсту. Збройні Сили, як організаційна структура та її відокремлені складові – Сухопутні війська, ВМС, ВПС, Національна Гвардія/Жандармерія, розвідка – відсутні. Їх окремі компоненти розподілені між згаданими вище міністерствами. Так, миротворчі сили, підрозділ з реагування на міжнародні гуманітарні кризи належать до МЗС. Натомість підрозділи Берегової охорони, контролю за повітряним простором, розмінування і контррозвідки підпорядковані Мінюсту [14; 15]. Щобільше, саме військові США, розквартировані на острові, мали статус Збройних сил Ісландії (IDF, Iceland Defence Forces) протягом Холодної війни. Через це внесок Ісландії у відповідні альянси мінімальний. Йдеться про діяльність її кораблів Берегової охорони у спільному підрозділі «нордичних» ВМС, акції спецпідрозділу «Вікінг» у рамках спільних миротворчих сил «нордичних» держав та участь ісландських рятувальників у спільному підрозділі боротьби з надзвичайними ситуаціями за кордоном. Як наслідок, Рейк'явік є реципієнтом глобального «суспільного блага» – міжнародної безпеки у формі північної «зони миру», яку надають у північноатлантичному регіоні – НАТО та його «нордичному» субрегіоні – NORDEFSCO. Таку можливість Республіки бути більше «споживачем», аніж «виробником» суспільних благ – міжнародних миру і безпеки – можна пояснити співвідношенням вигод/витрат від її членства в обох альянсах для інших учасників цих міжнародних структур. Формально наслідком участі цієї майже беззбройної Республіки у відповідних воєнних союзах для решти її членів (в першу чергу Норвегії та Данії – і в межах Північноатлантичного Альянсу [4, с. 33], і NORDEFSCO) є їх додаткові витрати (фінансові і воєнні – сил і засобів сухопутних військ та ВПС) на оборону (захист) цього атлантичного острова. Однак, фактично, ситуація є віддзеркаленою: відсутність безпекової співпраці Ісландії з рештою «нордичних» держав критична для національної (воєнної) безпеки останніх, через що останні готові бути «чистими» «донорами» безпеки для реципієнта – острівної Республіки. Її життєва важливість для них визначається тим, що острів є геостратегічною точкою (в термінології Дж. Фішера) – стратегічно-важливою територією, розташованою в центрі між океанськими проходами з Північного Льодовитого океану в Атлантичний (між Гренландією та Британськими островами) – G-I-UK [11] та зоною пересадки з літаків під час перельотів між Канадою та Північною Європою.

Завдяки цьому монопольному контролю над G-I-UK Ісландія може (не)допускати атомні підводні човни РФ, КНР з арктичних вод в атлантичні, подібно до того, як раніше вона контролювала вхід в атлантичні води підводних човнів – німецьких (під час Другої світової війни) і радянських (під час Холодної війни), ставлячи під загрозу потоплення океанські воєнні конвої Антигітлерівської коаліції та НАТО та під загрозу масованого (термо)ядерного удару мегаполіси на обох берегах Північної Атлантики. Аналогічно перекидання армійських кадрів і техніки з Канади (та США) в Північну Європу (і навпаки) неможливе без використання аеродромів і портів цього атлантичного острова. Відповідно, готовність членів НАТО і NORDEFSCO платити за захист слабкої у воєнному плані Ісландії як геостратегічної точки глобального значення, зумовлена їхніми

вигодами від захисту острова (його життєва важливість для виживання учасників цих альянсів під час масштабної війни).

Висновки. Отже, вплив географічних, політичних, безпекових і культурних чинників зумовлює те, що Ісландія має чотири основні виміри міжнародної ідентичності, які наразі доповнюються, а не конфліктують між собою: атлантичний, арктичний, європейський і «нордичний». Власне така класифікація векторів зовнішньої політики Ісландії дозволяє об'єктивно визначати цю державу водночас як атлантичну та проамериканську, «нордичну» – на основі критеріїв регіоналістики, фізичної та політичної географії і зумовлює пов'язані з цими визначеннями аспекти її національної ідентичності – як атлантичної держави (члена НАТО, близького союзника США) та «нордичної» (її суспільство – складова Північної Європи, але не зацікавленої у повній інтеграції з культурно чужою їй Західною Європою).

Однак, якщо атлантична ідентичність Республіки залежить в першу чергу не від її географічного розташування, а від розташування гарантів її національної безпеки – супердержав США та Сполученого Королівства, то її арктичну ідентичність зумовлено саме її географічним розташуванням (біля Північного Льодовитого океану) і геополітичними вигодами та ризиками, які з цього факту випливають, але ця ідентичність не зафіксована в міжнародному публічному праві. Своєю чергою, європейська ідентичність ісландців, як євроскептиків – «європейців мимоволі» є маргінальною і зумовлена впливом на неї масштабних і різномірних зв'язків з європейським материком, особливо із Скандинавським півостровом. До того ж незалежно від бажання ісландців цю їхню ідентичність визнає решта європейців, що юридично зафіксована їхнім членством в ЄАВТ та ЄЄП (європейському економічному просторі, ЕЕА) і в їхнім праві вступити в ЄС. На цьому тлі «нордична» ідентичність острівної держави і її громадян є найбільш видимою, істотною та багатовимірною. Належність Республіки до кола «нордичних» держав зумовлюють водночас її історія, географія, право, соціум, геополітика, спосіб мислення її населення (у тім числі стратегічна культура еліти) і його самопрезентація та зовнішнє сприйняття тощо. Ці чинники спричинено подібністю процедур прийняття зовнішньополітичних (стратегічних/безпекових) рішень «нордичними» елітами, спільними зовнішньополітичними установками Ісландії та держав Скандинавії, уніфікацією формування і реалізації курсів зовнішньої політики Республіки та решти «нордичних» країн, узгодженням їх зовнішньополітичних механізмів. Це зокрема, такі фактори, як географія (спільне розташування країн регіону на північній периферії Європи, біля Арктики), яка зумовлює подібність: бачення «жорстких» проблем міжнародної безпеки і «м'яких» глобальних проблем елітами і масами Ісландії та Скандинавії, способів їх рішення і визначає їх найзагальніші геополітичні вектори. Це спільна історія ісландців і скандинавів (від моменту заселення острова і дотепер, особливо, в період Холодної війни і постбіполярності). Ця історія сформувала спільні риси народів Півночі й підштовхувала їх до згуртування в поворотні моменти їхньої сучасної історії. Правовий вимір «нордичного» статусу Ісландії зводиться до уніфікації її законодавства із скандинавськими державами, як в рамках Північної Ради, так і в рамках пристосування права всіх держав Північної Європи до «спільної спадщини» ЄС, незалежно від того, чи ця «нордична» держава є членом Євросоюзу або ЄАВТ.

Міжнародний (інституційний) вимір «нордичного» статусу Ісландії зводиться до її членства в групі міжнародних організацій та режимів, пов'язаних із Північною Радою, які є структурними рамками міжнародної діяльності острівної Республіки і в регіоні та поза ним, а всередині країни – зумовлюють функціонування ісландського суспільства в рамках «нордичної» соціальної матриці. Остання, водночас, задає специфіку мислення ісландців

(їх орієнтація на колективне, консенсуальне вирішення зовнішньополітичних, зокрема безпекових проблем, за участі решти держав Північної Європи, намагання мирно вирішувати міжнародні проблеми в рамках ООН, а за їх невдачі миротворчих зусиль в рамках Об'єднаних Націй – за допомоги НАТО, особливо США, як провідного компонента Альянсу). Геополітичний (воєнно-стратегічний) вимір «нордичного» статусу Ісландії полягає в тому, що ця Республіка життєво важлива для вільного функціонування океанських і повітряних комунікацій регіону, його зв'язку зі США, Канадою, недопущення російських авіації і флоту до океанських районів запуску (не)конвенційних ракет малого і середнього радіусу дії, здатних уразити Скандинавію, що зумовлює спільні зусилля військових решти «нордичних» держав щодо недопущення загрози незалежності Ісландії, як небезпеки для себе.

Перспективи подальших досліджень. Поглиблення аналізу зовнішньої політики Ісландії вимагає деталізації її основного вектора – стосунків з окремими «нордичними» державами, зокрема їх виникнення та еволюції. Дослідження потребують і проблеми зовнішньої політики острова, доктринальні і правові засади її формування і реалізації.

Список використаної літератури

1. Жиленко Р. В. Західноєвропейська зовнішня політика США в період «Битви за Францію» (травень – вересень 1940 р.). *CARPATICA-KARPATYKA*. 2001. Випуск 10. С. 148–160.
2. Thorhallsson B. Iceland and European Integration. *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. 30 October 2019. URL: <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.1035> (дата звернення: 29.03.2025).
3. Богданова Т., Черевко А. Арктичний регіон у зовнішній політиці США за адміністрації Д. Трампа. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*. 2020. № 2. С. 66–75. URL: <https://doi.org/10.26693/ahpsxxi2020.02.066> (дата звернення: 29.03.2025).
4. Гладиш М. Еволюція безпекової парадигми скандинавських держав протягом XX століття. *Вісник Львівського університету. Серія Міжнародні відносини*. 2019. Випуск 46. С. 27–36.
5. Tunander O. Nordic cooperation. *Nytt fra Norge for the Norwegian Ministry of Foreign Affairs*. 4 February 1999. URL: <https://web.archive.org/web/20050312142345/http://odin.dep.no/odin/engelsk/norway/foreign/032005-990418/dok-bn.html> (дата звернення: 29.03.2025).
6. Мурза Н. О. Країни Скандинавії на початковому етапі європейської інтеграції. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2011. № 2. С. 78–82.
7. Clerc L., Glover N., Jordan P. Histories of Public Diplomacy and Nation Branding in the Nordic and Baltic Countries: Representing the Periphery BRILL, 2015. 348 p.
8. Götz N. Deliberative Diplomacy: The Nordic Approach To Global Governance and Societal Representation at The United Nations. Dordrecht, 2011. 482 p.
9. Коломієць О. В. Безпекова парадигма Скандинавського нейтралітету: на прикладі Фінляндії та Швеції. *Проблеми міжнародних відносин*. 2013. Випуск 6. С. 81–98.
10. The Nordic Peace. Ed. by Clive Archer, Pertti Joenniemi. Taylor & Francis, 2003. 228 p.
11. Childs N. Gauging the Gap: The Greenland–Iceland–United Kingdom Gap – A Strategic Assessment. *The International Institute for Strategic Studies*. April 2022. 44 p.
12. Теміров Ю., Мандибура К. Концепція «фінляндизації» України. *Вісник Львівського університету. Серія Міжнародні відносини*. 2015. Випуск 36. Ч. 3. С. 25–31.
13. Decisions made at the 2024 Session of the Nordic Council. *Nordic Council*. 15 November 2024. URL: <https://www.norden.org/en/news/decisions-made-2024-session-nordic-council> (дата звернення: 29.03.2025).
14. Department of Public Security and Criminal Justice. *Iceland Ministry of Justice*. URL: <https://www.government.is/ministries/ministry-of-justice/about-the-ministry/departments-public-security-and-criminal-justice/> (дата звернення: 29.03.2025).

15. Organizational Chart. *Iceland Ministry for Foreign Affairs*. URL: <https://www.government.is/ministries/ministry-for-foreign-affairs/organizational-chart/> (дата звернення: 29.03.2025).

FOREIGN POLICY POSITIONING OF ICELAND: THE COUNTRY'S STRATEGY IN THE GLOBAL, REGIONAL AND SUBREGIONAL DIMENSIONS

Yurii Tyshkun

*Lviv Polytechnic National University,
Institute of the Humanities and Social Sciences,
Department of Political Science and International Relations
Stepana Bandera str., 12, 76014, Lviv, Ukraine*

Increasing the effectiveness of the implementation of Ukraine's foreign policy in Europe is associated with maximum consideration of the international positions of the states of the region – both «large», «medium» and «small». Therefore, the aim of the article is to investigate the modern foreign policy positioning of the «small» state of Iceland in various spatial dimensions. After all, Iceland is a state whose foreign policy has not been sufficiently studied in domestic political science. So, being located between Europe and America, at the intersection of the Atlantic and the Arctic, this island republic has several foreign policy identities at the same time: American, Atlantic, Arctic, European, Northern European («Nordic»). It is emphasized that Iceland does not want to recognize its American identity, although it seeks to use the advantages of the US security «umbrella». Iceland is an Arctic state due to its geographical location. However, the great powers do not recognize such an identity behind it, so as not to have another contender for the division of resources located beyond the Arctic Circle. Europe recognizes the island Republic as its own, but the Icelanders themselves, as «involuntarily Europeans», try to stay away from European integration. It has been proven that the main role in justifying the course of Iceland's foreign policy is played by its «Nordic» identity, common to the rest of the states of Northern Europe. This identity, rooted in the historical and ethnolinguistic community of the peoples of the region, is reflected in the ideology of «Nordism» – the unity of the peoples and states of Northern Europe and their difference from the rest of the continent. Iceland's «Nordism» is embodied in its participation in joint «Nordic» institutions and practices. In particular, this is support for Scandinavian foreign policy in the UN and other international organizations. This is a common approach with the states of the region to solving international security problems. This is also Iceland's participation in subregional intergovernmental organizations and regimes (Labor Market and Passport Union, Northern European Defense Cooperation (NORDEFECO), the Council of Ministers, the Councils of Parliaments of the states: the Nordic, Baltic Sea, Barents/Euro-Arctic, Arctic Council). The consequence of Iceland's participation in the activities of all these structures is its role in preserving the northern «zone of peace» both within the framework of the Nordic Council and related intergovernmental structures, and within NATO and the UN. The result is the dominance of the «Nordic» foreign policy and international identity of the Republic over other vectors of its international activity.

Key words: Iceland, foreign policy, Nordic states, Nordic Council, NORDEFECO.

УДК 323.1+352/354+321.7

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.51>

ВПЛИВ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ НА ДЕМОКРАТИЧНУ ТРАНСФОРМАЦІЮ ТА НАЦІОНАЛЬНУ КОНСОЛІДАЦІЮ В УКРАЇНІ

Володимир Томахів

*Західноукраїнський національний університет,
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин імені Б. Д. Гаврилишина,
кафедра політології та філософії імені Сергія Коновала
вул. Львівська, 11, 46009, м. Тернопіль, Україна*

Орест Качуровський

*Західноукраїнський національний університет,
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин імені Б. Д. Гаврилишина,
кафедра політології та філософії імені Сергія Коновала
вул. Львівська, 11, 46009, м. Тернопіль, Україна*

Досліджено особливості впливу децентралізації на процеси демократичної трансформації та національної консолідації в сучасній Україні. Здійснено аналіз теми децентралізації як ключового елементу демократичного транзиту політичного режиму. Проаналізовано визначення терміну «децентралізація» та описано його специфічні риси. Запропоновано авторське визначення поняття децентралізації з урахуванням різних теоретичних підходів. Окреслено відмінності між централізацією та децентралізацією публічної влади. Вказано на передумови та сприятливі умови для централізації і децентралізації. Акцентовано на потребі здійснення національної консолідації в умовах війни з агресивним ворогом для збереження держави. Визначено місце демократичної трансформації у процесі консолідації суспільства в критичних умовах існування. Звернено увагу на прямий взаємозв'язок між демократизацією та децентралізацією. Досліджено можливості для розширення повноважень органів місцевого самоврядування та залучення громадян до прийняття рішень на місцях внаслідок впровадження реформи децентралізації публічної влади. Відзначено позитивний вплив децентралізації на розвиток демократичних інституцій та зміцнення національної ідентичності. Ефективність децентралізації продемонстровано в контексті аналізу результатів сучасних соціологічних досліджень. Отримані результати показують динаміку імплементації демократичних перетворень. Це спонукає до визначення подальшого впливу децентралізації на демократичну трансформацію та національну консолідацію в модерній Україні.

Ключові слова: місцеве самоврядування, централізація, децентралізація, трансформація, демократична трансформація, демократичний транзит, демократизація, політичний режим, консолідація, національна консолідація.

Постановка проблеми. Аналіз результатів впливу децентралізації на розвиток демократичних інститутів та зміцнення національної єдності в умовах сучасних ризиків для виживання України є актуальним питанням для осмислення. Децентралізація виступає ключовим складником реформ, які направлені на налагодження більшої відкритості, відповідальності та участі активних громадян у процесах затвердження рішень на місцях, що пов'язано з демократичною трансформацією суспільства.

Однак необхідно з'ясувати як децентралізація публічної влади впливає на закріплення демократичних методів управління в Україні. Також важливим є питання її впливу на національну консолідацію в умовах геополітичних загроз і соціально-економічних

викликів, коли проблема збереження цілісності держави отримує першочергове значення, особливо якщо існує ризик розхитування єдності держави внаслідок підсилення регіональних розбіжностей.

Отже, аналіз цієї теми вимагає комплексного дослідження децентралізації публічної влади в Україні, включаючи її вплив на демократичну трансформацію та національну консолідацію, з урахуванням позитивних та негативних аспектів, що можуть мати місце на різних рівнях державного керівництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням результатів впровадження реформи децентралізації влади в Україні, що зв'язано з процесами демократичних трансформацій, займаються такі науковці як: М. Багмет, С. Демиденко, М. Лендсьел, Т. Личко, В. Мельниченко, В. Наконечний, Г. Панікарс. Учені характеризують поняття децентралізація та описують характерні риси трансформацій в Україні. Попри все ця проблематика отримує статус специфічного практичного змісту, а зафіксовані підсумки з політичних досліджень спроможні стати в нагоді для центральної влади, щоб повноцінно запровадити реформу місцевого самоврядування в державі.

Стан здійснення демократичних трансформацій в теперішній Україні є головним завданням для дослідження в наукових роботах українських вчених, з-поміж яких варто відзначити: В. Горбатенка, М. Головатого, А. Колодій, Л. Латигіну, М. Михальченка, Г. Мурашина, В. Погорілка, Ю. Мацієвського, Ф. Рудича, О. Скрипнюка.

Тему національної консолідації в різний час аналізувала значна кількість дослідників. Суттєвий вклад у вивчення значення консолідації здійснили вітчизняні науковці. З-поміж тих хто описував процес консолідації суспільства треба відзначити: О. Оржель, Ю. Опалько, Г. Луцишин, А. Колодій, В. Городяненко, І. Лопушинського, В. Крисаченка, М. Пірен, Р. Шпорлюка, Л. Чупрія. У їхніх роботах увага зацентрована на нагальності консолідації суспільства для забезпечення захисту української державності як ключової цілі державної політики.

Мета статті – характеризувати вплив децентралізації публічної влади на демократичну трансформацію та національну консолідацію в Україні, враховуючи сучасний стан дослідження теми децентралізації, трансформації та консолідації у науковій літературі.

Виклад основного матеріалу. Є різні підходи до дефініції поняття «децентралізація», з-поміж яких варто виокремити такі: автономність у підходах до врядування; делегування частини повноважень державного керівництва центральних органів влади місцевим органам виконавчої влади; передача частини зобов'язань вищими рівнями управління нижчим (зменшення впливу або ліквідація централізації); процес розподілення владних повноважень між центральним і місцевими рівнями [7, с. 131].

У «Енциклопедії політики і права» подано таке визначення поняття «децентралізація»: «(від лат. de... – префікс, що означає скасування, припинення, і centralis – серединний, центральний) – процес помноження і закріплення прав та обов'язків адміністративно-територіальних одиниць (областей, автономій, республік – суб'єктів федерацій та ін.) чи низових органів та організацій при паралельному зменшенні прав і функцій ключового центру влади. Децентралізація, зазвичай, організовується спеціально з ціллю збалансування практики прийняття рішень загальнонаціонального масштабу, а також практичної реалізації специфічних регіонально-локальних програм розвитку» [8, с. 221].

«Кембриджський словник» пропонує визначення «децентралізації» як процесу передачі обов'язків, повноважень та ресурсів від центральних органів влади до місцевих органів [15; 16].

«Словник української мови» містить дещо інше визначення цього терміну: як системи управління, при якій частина функцій центральної влади переходить до місцевих

органів самоуправління; збільшення повноважень низових органів управління; ліквідація або послаблення централізації [6].

М. Баймуратов визначає децентралізацію як метод переспрямування функцій, повноважень із центру системи на її периферію і стабілізація політико-правової автономності периферійних підсистем – у випадку унітарної України – місцевих органів влади чи органів місцевого самоврядування [5, с. 272].

В. Карнаух визначає децентралізацію як «скасування» адміністрування з єдиного центру і спрямування повноважень з місцевого врядування органам, оснащеним належними самостійними повноваженнями, проте в ієрархічному відношенні підзвітним центральним органам публічної влади [10, с. 122].

На думку Ю. Ковтун, децентралізація – це врегульоване нормативно-правовими актами, передання органам місцевого самоврядування права затверджувати рішення і проводити автономну економічну та адміністративну діяльність, опираючись на свої джерела фінансування [12, с. 56].

А. Матвієнко інтерпретує децентралізацію як процес делегування частини функцій та обов'язків органів публічної влади органам місцевого самоврядування. Тож це процес збільшення та закріплення прав і повноважень територіальних громад водночас з підвищенням рівня контролю щодо задоволення місцевих потреб громадян [13, с. 15].

У. Дорош трактує децентралізацію як передачу владних повноважень та обов'язків від суб'єктів управлінського впливу іншим структурним одиницям, які володіють відповідними правами, зобов'язаннями і ресурсами [7, с. 133].

Проте варто зазначити, що у загальному розумінні значення децентралізації полягає в тому, що обов'язки і повноваження з використання влади, якою первісно володіє народ, поділяються між різними органами публічної влади, з однієї сторони, та органами влади і органами місцевого самоврядування, з іншої. У першому випадку йдеться про переспрямування функціональних повноважень із задіяння публічної влади першочергово між вищими органами держави, що віділюється у принципі розділення влади на три гілки: законодавчу, виконавчу і судову. Такий варіант децентралізації публічної влади, відбиваючи принципи взаємодії парламенту, глави держави та уряду, описується, терміном форми державного правління [3, с. 21].

На нашу думку, децентралізація – це процес переспрямування повноважень, ресурсів і функціональних обов'язків від централізованих органів влади до місцевих чи нижчих управлінських структур з цілю формування вищого рівня самостійності, дієвості, швидкості затвердження рішень і включення громадян в управлінські процеси.

Процес делегування влади включає в себе як адміністративну, так й політичну сторони. Децентралізація може бути як територіальною – передача влади від центрального міста на інші території, так і функціональною – шляхом розподілу повноважень і права ухвалення рішень зі сторони основного органу міністерства чи департаменту Кабінету Міністрів України до службовців нижчих органів влади [4, с. 37].

Виділяють два види децентралізації: адміністративну (бюрократичну) і демократичну. Децентралізація адміністративна (інститути намісництва) передбачає збільшення обсягу повноважень місцевих адміністративних органів, які функціонують у рамках цієї компетенції незалежно і у певному розумінні автономно від впливу рішень центральної влади, однак вони призначаються центральним урядом. Цей тип децентралізації містить в собі змістовно «не децентралізацію, а деконцентрацію влади» (М. Драгоманов). Децентралізація демократична означає формування багатогранної системи місцевого самоврядування, коли місцеві запити і вимоги населення розглядаються не представниками центрального уряду, а людьми, обраними громадянами держави [8, с. 221–222].

Отже, децентралізація влади ефективніше реалізується, якщо вона сприяє функціонуванню демократії, підтримує відповідний технічний потенціал місцевого самоврядування і розвиток громадянського суспільства. Необхідно окреслити ключові передумови централізації і децентралізації публічної влади (див. рис. 1) [7, с. 133].

Реформування органів місцевого самоврядування в Україні є фундаментальним завданням, яке орієнтоване на підтримку ефективності функціонування влади регіонів, підвищення успішності громад і нівеляції дефектів пострадянської системи управління, яка є перепорою для процесу демократичної трансформації. Утворення об'єднаних територіальних громад (ОТГ), переспрямування більшої частини повноважень на місця та зростання економічної незалежності повинні призвести до перетворення України на демократичну, соціальну та правову державу. Попри це є ризики для здійснення децентралізації, тому що за умови недостатності контролю зі сторони держави, органи місцевої влади здатні протизаконно користуватися власними повноваженнями. Ключовим моментом реалізації реформи має бути поступове впровадження демократичного транзиту політичного режиму в Україні [9, с. 61].

Децентралізація влади в Україні сприяє посиленню ролі демократичних інститутів, що є ключовою передумовою для демократичної трансформації. Незважаючи на суттєві переваги, які несе цей процес, наявні певні виклики, зокрема ризик появи сепаратистських рухів і потреба здійснення значного контролю за діяльністю місцевих органів управління. Проте за умови ефективної мінімізації впливу цих загроз можна буде гарантувати єдність держави і стабільний демократичний розвиток [11, с. 272].

Передумови та сприятливі умови для централізації і децентралізації

№ з/п	Особливості	Централізація	Децентралізація
Передумови для централізації і децентралізації			
1	Функції представницьких установ	Сильна присутність держави	Функціонування демократії є необхідне
2	Потужності	Концентрація потужностей на центральному рівні	Обов'язкові локальні технічні можливості
3	Організації громадянського суспільства	Втручання тільки у формі типу поради на центральному рівні	Організації громадянського суспільства також імплантовані у різні рівні управління
Сприятливі умови			
4	Сприятливі умови	Якщо політика централізації є оправданою в сучасних умовах	Якщо потреби на місцевому рівні відповідних конкретних умов кожної території вимагають диференціації політики
5		Якщо доводиться стикатися з ситуаціями, що вимагають швидкої і скоординованої інтервенції на центральному рівні (у ситуації війни, стихійного лиха)	Якщо місцева мобілізація влади – це вирішальний фактор успіху політики

Рис. 1. Передумови та сприятливі умови для централізації і децентралізації [7, с. 133]

За словами В. Горбатенка, у сучасній Українській державі процес децентралізації як явище, що притаманне для сфери державного управління, знаходиться на етапі власного становлення і утвердження. Її ключовими цілями, що поетапно впроваджуються у чинному законодавстві, є розподілення повноважень поміж центральними інстанціями та місцевим управлінням, між Кабінетом Міністрів України і міністерствами; підвищення значення децентралізації як фактору нівелювання надмірної централізації влади та принципу здійснення управління на фундаменті забезпечення його об'єктивних закономірностей; досягнення затребуваного для українського суспільства рівня діалектичного зв'язку між централізацією і децентралізацією, підтримуваного правовими гарантіями та юридичними механізмами державного управління, що повинні бути наявні у правових нормах. У 2014 році в Україні було запроваджено масштабну реформу з децентралізації, що передбачає значну трансформацію місцевого самоврядування і територіальної організації влади. Її основоположним завданням є формування передумов для забезпечення ефективності та відповідальності місцевої влади з делегуванням повноважень і ресурсів від державних органів органам місцевого самоврядування та виникненням у перспективі базового суб'єкта місцевого самоврядування – спроможної територіальної громади. Як наголошує В. Горбатенко, відповідно до даних соціологічних досліджень, децентралізація вважається найефективнішою з українських реформ та отримує найбільше схвалення серед громадян держави [8, с. 222].

Остання інформація щодо ставлення населення до децентралізації представлена в восьмій хвилі всеукраїнського соціологічного дослідження «Багаторівневе врядування в Україні в умовах широкомасштабного російського вторгнення» в рамках Програми «Посилення доброго демократичного врядування і стійкості в Україні» у співпраці з Комітетом Верховної Ради України з питань організації публічної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування, організованого Київським міжнародним інститутом соціології (KMIC) у вересні–жовтні 2024 року на замовлення Ради Європи [14].

Реформа децентралізації має високий рівень схвалення серед українців. У 2024 році 77% респондентів (у 2022 році – 76,5%) вважають, що децентралізацію необхідно продовжувати і спрямовувати більшу частину функціональних обов'язків і прав територіальним громадам. 77% опитаних впевнені, що держава потребує реформи місцевого самоврядування на засадах децентралізації для розширення можливостей, ресурсів і підзвітності на місцях. Водночас з цим більшість людей вважають необхідним здійснити визначення відповідальності обраних посадових осіб за нехтування правилами етичної поведінки: адміністративної у судовому порядку – 53%; політичної – 31%; і дисциплінарної – 27% [1].

Проте рівень позитивних оцінок функціонування органів і службових осіб місцевого самоврядування є порівняно високим, оскільки він вищий за рівень негативних відгуків. 40% опитаних схвально ставляться до роботи свого міського/селищного/сільського голови (23% – погано); 34% задоволені виконанням обов'язків місцевою радою (22% – ні); 55% виставили позитивну оцінку старості (20% – погану) (див. табл. 1 і рис. 2) [1].

Дещо інше дослідження було здійснено аналітичним центром «Вокс Україна», який опублікував «Білу книгу реформ 2025», де в розділі про децентралізацію аналізується, як втілювалася децентралізація в Україні та як її сприймали громадяни. У дослідженні зазначається, що децентралізація надала громадам можливості для покращення життя громадян. Цікаво, що частка від державних надходжень, які направляються місцевим органам влади, суттєво не трансформувалася (див. рис. 3), однак місцеві органи здобули більше автономії в перерозподілі цих ресурсів. Крім цього, вони оволоділи власними значними джерелами доходів (60% податку на доходи фізичних осіб і 10% податку на прибуток). Це

Таблиця 1

Результати соціологічного дослідження від «КМІС», що показують ставлення громадян до діяльності державної та місцевої влади [1]

Орган / Посада	Позитивна оцінка (%)	Негативна оцінка (%)
Міський/селищний/сільський голова	40%	23%
Місцева рада	34%	22%
Староста	55%	20%

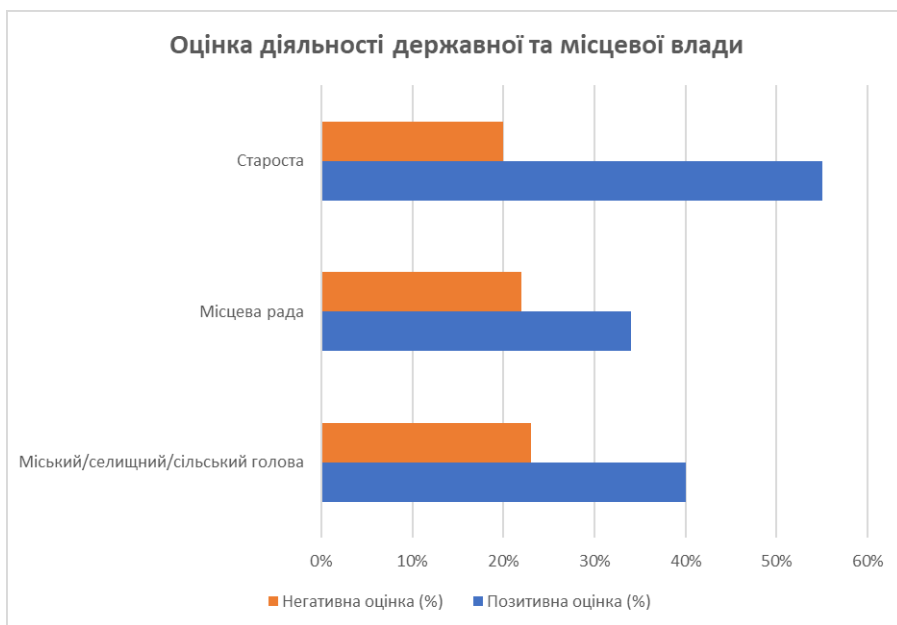

Рис. 2. Оцінка діяльності державної та місцевої влади [1]

дало змогу органам місцевого самоврядування розставити пріоритети щодо забезпечення інтересів громад. Значна частина громад відремонтувала школи, що не могли здійснити протягом років. Громади змогли оновити парки та інші громадські місця, удосконалити інфраструктуру. Тож структура стимулів місцевих органів публічної влади зазнала змін [2].

У висновку до дослідження констатовано: «Загалом реформи у сфері децентралізації підвищили довіру громадян до місцевої влади, розширили передумови для суспільної єдності й створили імпульс до прозорості й відкритості врядування. Перші після реформи місцеві вибори забезпечили часткове оновлення складу місцевих рад за більшої участі жінок. Місцева демократія стала більш значущою, оскільки громадяни отримали більше можливостей брати участь в ухваленні рішень на місцевому рівні. Крім того, влада на місцях запровадила інноваційні інструменти участі, як-от громадський бюджет» [2].

Висновки. Аналіз дослідження у науковій літературі питання децентралізації вказує на багатоманітність підходів до його визначення. Ми розуміємо децентралізацію як процес переспрямування повноважень, ресурсів і функціональних обов’язків від централізованих органів влади до місцевих чи нижчих управлінських структур з цілю формування

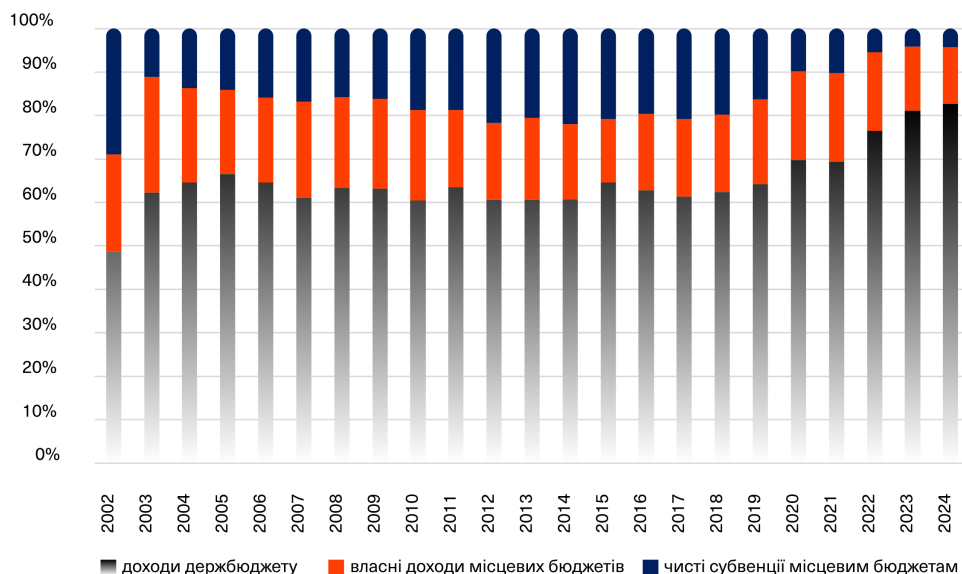

Рис. 3. Розподіл надходжень між центральним і місцевими бюджетами [2]

вищого рівня самостійності, дієвості, швидкості затвердження рішень і включення громадян в управлінські процеси.

Децентралізація влади в Україні суттєво сприяє процесу демократичної трансформації держави, оскільки це супроводжується передачею значної частини повноважень від центральної влади до місцевих органів самоврядування. Впровадження децентралізації сприяє забезпеченню більшої участі українців в ухваленні рішень на місцевому рівні, зростанню рівня відкритості та контрольованості органів публічної влади, а також стимулюватиме удосконалення демократичних інститутів і громадянського суспільства. Громади отримують більшу автономію щодо вирішення місцевих проблем, що активуватиме політичну діяльність та самоорганізацію громадян держави.

Національна консолідація також зазнає позитивного впливу від здійснення децентралізації публічної влади. Переміщення більшої частки повноважень з ухвалення рішень на місцевий рівень знижує ступінь напруженості між різноманітними регіонами і центром, що сприяє зміцненню державної цілісності. Під час впровадження децентралізації на місцях закріплюються дієві інструменти для самоврядування. Це допомагає адаптувати національні політики до місцевих вимог населення та збалансувати регіональні диспропорції між якістю добробуту різних територій країни. Отож, децентралізація є ключовим засобом як для успішного демократичного прогресу, так і для посилення національного єднання в обставинах існуючих ризиків для виживання держави.

Список використаної літератури

1. Багаторівневе врядування в Україні в умовах широкомасштабного російського вторгнення: звіт восьмого всеукраїнського соціологічного дослідження. *Офіс Ради Європи в Україні*. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/public-support-to-decentralisation-reform-in-ukraine-reaches-77-> (дата звернення: 04.05.2025).

2. Біла книга реформ 2025. Розділ 2. Децентралізація. *VoxUkraine*. URL: <https://voxukraine.org/bila-knyga-reform-rozdil-2-detsentralizatsiya> (дата звернення: 06.05.2025).
3. Борденюк В. Децентралізація державної влади і місцеве самоврядування: поняття, суть та форми (види). *Право України*. 2005. № 1. С. 21–25.
4. Глизнер С. В. Поняття, типи та причини запровадження децентралізації в Україні. *Науковий журнал «Політикус»*. 2019. № 1. С. 36–40.
5. Децентралізація в Україні: законодавчі новації та суспільні сподівання / переднє слово Голови Верховної Ради України В. Б. Гройсмана. Київ : Інститут законодавства Верховної Ради України, 2015. 413 с.
6. Децентралізація. Тлумачення із «Словника української мови». *Словник.ua*. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?sword=%D0%94%D0%B5%D1%86%D0%B5%D0%B-D%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F> (дата звернення: 23.03.2025).
7. Дорош У. До визначення поняття децентралізації влади. *Ефективність державного управління*. 2017. № 3 (52). С. 130–137.
8. Енциклопедія політики і права : Наук. вид. / ред.: В. П. Горбатенко, П. В. Мироненко. Київ : Політія, 2024. 788 с.
9. Зарічний І. В. Децентралізація влади в Україні як чинник демократизації. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2019. № 26. С. 61–66.
10. Карнаух В. Принципи організації публічно-владних відносин у місцевому самоврядуванні. *Політичний менеджмент*. 2005. № 5. С. 118–124.
11. Качуровський О. П. Децентралізація державної влади як ключовий елемент демократичного транзиту політичного режиму України. *Світові тенденції розвитку освітніх систем* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 21–24 січ. 2025 р. Берген : International Science Group, 2025. С. 269–273.
12. Ковтун Ю. Упорядкування поля функцій системи органів публічної влади в умовах децентралізації. *Механізми державного управління*. 2019. № 1(77). С. 54–59.
13. Матвієнко А. С. Політико-правові засади децентралізації влади в контексті адміністративної реформи в Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2010. 23 с.
14. Посилення доброго демократичного врядування і стійкості в Україні. *Офіс Ради Європи в Україні*. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/strengthening-good-democratic-governance-and-resilience-in-ukraine> (дата звернення: 04.05.2025).
15. Decentralization. *Cambridge Dictionary*. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/decentralization> (date of application: 17.03.2025).
16. Decentralization. *Dictionary.com*. URL: <https://www.thesaurus.com/browse/decentralization> (date of application: 17.03.2025).

IMPACT OF DECENTRALIZATION ON DEMOCRATIC TRANSFORMATION AND NATIONAL CONSOLIDATION IN UKRAINE

Volodymyr Tomakhiv

*Western Ukrainian National University,
Educational and Scientific Institute
of International Relations named after B. D. Havrylyshyn,
Department of Political Science and Philosophy named after Serhiy Konoval
St. Lvivska str., 11, 46009, Ternopil, Ukraine*

Orest Kachurovskyi

*Western Ukrainian National University,
Educational and Scientific Institute
of International Relations named after B. D. Havrylyshyn,
Department of Political Science and Philosophy named after Serhiy Konoval
St. Lvivska str., 11, 46009, Ternopil, Ukraine*

Features of the impact of decentralization on the processes of democratic transformation and national consolidation in modern Ukraine have been studied. An analysis of the topic of decentralization as a key element in the implementation of the democratic transition of the political regime was carried out. The definition of the term «decentralization» is analyzed and its specific features are described. An authorial definition of the concept of decentralization has been proposed, with consideration given to various theoretical approaches. The differences between centralization and decentralization of public power are outlined. Prerequisites and favorable conditions for centralization and decentralization are indicated. Emphasis is placed on the need for national consolidation in conditions of war with an aggressive enemy for the preservation of the state. It is noted about the place of democratic transformation in the process of consolidation of society in critical conditions of existence. Attention is drawn to the fact that the direct relationship between democratization and decentralization as related processes is followed. Opportunities for increasing the powers of local self-government bodies and involving citizens in local decision-making as a result of the implementation of the reform of public power decentralization are analyzed. The article notes the positive impact of decentralization on the development of democratic institutions and the strengthening of national identity. The effectiveness of decentralization is demonstrated in the context of analyzing the results of modern sociological research. The obtained results show the dynamics of the implementation of democratic transformations. This prompts us to determine the impact of decentralization on democratic transformation and national consolidation in modern Ukraine.

Key words: local self-government, centralization, decentralization, transformation, democratic transformation, democratic transit, democratization, consolidation, political regime, national consolidation.

УДК 316.75:316.77:821.161.2(045)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.52>

ВІЙНА ТА КУЛЬТУРА ЧИТАННЯ ПОКОЛІННЯ Z: ТРАНСФОРМАЦІЯ ЛІТЕРАТУРНИХ ВПОДОБАНЬ ТА ЇХ ПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ

Ігор Цигвинцев

*Інститут політичних та етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса
Національної академії наук України,
відділ політичної культури та ідеології
вул. Генерала Алмазова, 8, 01011, м. Київ, Україна*

У статті досліджується трансформація читацьких практик української молоді покоління Z в умовах повномасштабної війни, яка стала не лише безпековою та гуманітарною кризою, а й катализатором глибоких культурних зрушень. Автор аналізує, як зміни у споживанні літератури набули характеру культурної емансипації, засобу символічного спротиву й каналу переосмислення громадянської ідентичності в умовах турбулентного часу. Особливу увагу зосереджено на тенденції до зростання популярності українськомовної літератури, перекладів західної Young Adult-літератури та текстів, які поширюються в межах державної програми «єКнига». Запропоновано типологію провідних тематичних кластерів – любов, ідентичність, мотивація, протест – що відображають потребу молоді у стабільності, емоційній безпеці, відчутті історичної тягlosti та прагненні до контридентичності як формі опору в символічному просторі. Значну увагу приділено впливу цифрових платформ, зокрема TikTok та його субплатформи BookTok, які відіграють роль не лише в популяризації книжкових трендів, а й у формуванні нових форматів культурної взаємодії, самопрезентації, колективного обговорення та рецензування. Установлено, що для покоління Z читання стає не лише індивідуальним засобом психологічної адаптації до нової реальності, а й інструментом політичної соціалізації – через засвоєння громадянських ролей, ціннісних орієнтирів і моделей поведінки, пов'язаних із суспільною активністю та рефлексією над майбутнім. Методологія дослідження базується на міждисциплінарному підході, що поєднує політологічний аналіз, соціологію культури та цифрові медіадослідження. Емпіричну базу становлять контент-аналіз добірок із «єКниги», медіаматеріалів, читацьких рецензій та візуальних наративів книжкового TikTok, що дозволяє виявити ціннісні зсуви у сфері культурного споживання. У підсумку доведено, що зміна читацьких уподобань молоді є чутливим індикатором політичної динаміки, ідентифікаційних трансформацій і культурної суб'єктності в умовах воєнної невизначеності.

Ключові слова: покоління Z, культура читання, політична соціалізація, Young Adult, BookTok, війна, громадянська ідентичність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика впливу літератури на формування ідентичності та політичної свідомості молоді активно розробляється на перетині політичної науки, соціології культури та медіадосліджень. Класичні підходи до політичної соціалізації підкреслюють роль культурних інституцій як каналів передання політичних норм та цінностей [1]. У сучасному українському контексті війна радикалізувала ці механізми, зробивши літературу важливим інструментом мобілізації та консолідації. Однак дослідження впливу саме художньої літератури, зокрема Young Adult, на політичні уявлення покоління Z залишаються недостатньо систематизованими.

Науковці звертають увагу на зміщення акцентів у медіаспоживанні молоді, що дедалі частіше обирає короткий відеоконтент [2], однак культура читання не зникає, а трансформується. Згідно з опитуванням [3], серед ключових цінностей молоді виокремлю-

ються саморозвиток, психічне здоров'я, рефлексивність і потреба в наративному осмисленні соціальної дійсності. Аналіз цифрових платформ, зокрема TikTok і BookTok, демонструє ефективність інфлюенсерської популяризації книжкового контенту та його здатність впливати на формування колективних емоцій і політичних уявлень [4].

У вітчизняному дослідницькому полі ця тема поки лишається на периферії. Деякі автори відзначають зростання читацької активності молоді [5; 6], однак не завжди пов'язують її з політичними процесами. Водночас брак узагальнень щодо впливу книжкових уподобань на громадянську свідомість створює аналітичну лакуну, яку покликана заповнити ця публікація.

Мета, завдання та методологія дослідження. Метою статті є виявлення ключових змін у літературних вподобаннях української молоді покоління Z під впливом війни, аналіз їхнього політичного змісту та оцінка ролі читання як механізму політичної соціалізації. Особливу увагу зосереджено на культурному зсуві від російськомовного до україномовного контенту, зростанні інтересу до тем ідентичності, ментального здоров'я, громадянської відповідальності та історичної пам'яті.

У межах дослідження поставлено кілька взаємопов'язаних аналітичних завдань. Насамперед йдеться про необхідність охарактеризувати ключові зміни в читацьких практиках молодого покоління українців після 2022 року як відповідь на нові соціокультурні та політичні обставини. Подальший аналіз зосереджено на вивченні впливу жанру Young Adult, зокрема його тематичної та ціннісної наповненості, на формування політичних уявлень і громадянських орієнтирів представників покоління Z. У фокусі також перебуває дослідження ролі цифрових платформ, зокрема TikTok та його субплатформи BookTok, як сучасних каналів поширення книжкового контенту та генерації інтерпретаційних рамок. Окреме завдання становить виявлення соціальних і політичних сенсів, що закладені у твори, популяризовані в межах державної програми «ЄКнига», яка виступає індикатором читальних і ціннісних пріоритетів молоді. Завершальним аналітичним вектором є оцінка читання як інструменту політичної соціалізації та чинника формування громадянської позиції покоління, що дорослішає в умовах війни та трансформації культурного простору.

Методологічну основу становить поєднання міждисциплінарного підходу (на перетині політології, культурології, соціології та медіазнавства) з якісним аналізом змісту літературних трендів, платформ цифрової популяризації (BookTok), а також емпіричних даних державних програм, зокрема «ЄКнига». Автор спирається на концепцію політичної соціалізації, у якій культура (в т.ч. книжкова) розглядається як чинник генерації ціннісних орієнтирів, легітимації ідентичностей та структуризації колективної пам'яті [7; 8].

Основний виклад матеріалу дослідження. Трансформація читацьких практик покоління Z в умовах війни в Україні є не лише наслідком культурної адаптації, а й важливою формою політичної реакції на реальність. Молодь, яка раніше орієнтувалася на глобальний маскульт, часто представлений у російськомовному варіанті або англomовному оригіналі, поступово змінює фокус на україномовний контент. Водночас зміщується й жанрова структура споживаних текстів: на перший план виходять теми особистої та колективної травми, національної пам'яті, морального вибору, саморефлексії та стійкості. Читання набуває ознак культурної мобілізації – інтелектуального ресурсу, через який молодь осмислює нові контексти, критично переосмислює власне минуле й проєктує уявлення про майбутнє.

У цьому процесі література перестає бути виключно естетичною формою – вона стає засобом політичної соціалізації. Через книги покоління Z знайомиться з новими системами цінностей, інтерпретує війну, рефлексує над роллю громадянина, а також обговорює

складні етичні дилеми, з якими стикається суспільство. У цьому сенсі книжка перетворюється на інструмент критичного мислення, ідентифікації себе в колективному полі, а також своєрідну «мову» травматичного досвіду, яка водночас підтримує, консолідує і мобілізує.

Культурний злам: відмова від російськомовного контенту. Одним із найпомітніших культурних зрушень, спричинених війною, стала зміна мовної структури книжкового споживання. Якщо до 2022 року значна частина української молоді читала російськомовну літературу – як у форматі перекладів, так і в оригіналі, – то з початком повномасштабного вторгнення це споживання стрімко втратило легітимність. Російська мова в культурному полі українського суспільства дедалі частіше маркується як мова агресора, носій чужого смислу та травматичної пам'яті. Відтак відмова від російськомовних книг стала не лише приватним вибором, а й актом символічного спротиву – формою повсякденного патріотизму та самоідентифікації.

Згідно з дослідженнями [9], молодіжна аудиторія все активніше обирає україномовні книжки, а в онлайн-магазинах і на платформі «eКнига» спостерігається істотне падіння попиту на російськомовні позиції. Цей культурний відхід від мови окупанта підтримується не лише державними ініціативами, але й громадськими кампаніями, блогерами, інфлюенсерами, які публічно демонструють українськомовний вибір. Такий тренд не є суто лінгвістичним – він має глибоко політичний характер: мова книжки починає репрезентувати не просто зміст, а ціннісну орієнтацію, приналежність до національного простору смислів.

При цьому зберігається асиметрія: хоча книжкова сфера стрімко українізується, інші галузі масової культури (TikTok, YouTube, Spotify) усе ще залишаються переважно російськомовними. Цей дисбаланс лише підсилює важливість літератури як зони смислового очищення та перепрошивки культурного коду. Книжка в цьому контексті стає майданчиком для побудови мовної ідентичності, особливо важливої для покоління, чий досвід українськомовного шкільництва чи вищої освіти був неповним або вторинним.

Читання як політична практика покоління Z. Традиційно читання розглядається як індивідуальна інтелектуальна діяльність, проте в умовах суспільних криз воно набуває колективної, а нерідко й політичної функції. У покоління Z, соціалізованого у цифровому середовищі та зростаючого в атмосфері недовіри до політичних інституцій, читання відіграє роль альтернативного каналу політичної участі. Це підтверджує класична концепція політичної соціалізації, запропонована Г. Алмондом і С. Вербою [1].

У ситуації, коли традиційні політичні меседжі або сприймаються з недовірою, або зовсім ігноруються, література стає способом опосередкованої політичної участі – інструментом критичної рефлексії, вироблення колективної пам'яті, інтерпретації соціальних катастроф. Молодіжна аудиторія шукає в художніх текстах не лише естетичне задоволення, а передусім – відповіді на питання ідентичності, справедливості, переживання втрат, війни, патріотизму, а також формування особистої позиції щодо соціальних норм.

Зумери, соціалізовані у реальності гібридної війни та мережових інфлюенсерів, часто не мають чіткої ієрархії політичних джерел – замість цього вони формують політичні уявлення через «точки входу», зокрема емоційно забарвлені літературні твори. У такому контексті книжка виконує одразу кілька політичних функцій: нормативну (передає моделі поведінки: як боротися, виживати, співчувати); ідентифікаційну (дає уявлення про те, хто «ми», а хто «інші»); рефлексивну (дозволяє осмислювати досвід війни, втрати, опору); мобілізаційну (створює емоційні умови для участі у громадському житті) [7].

Це відповідає моделі «вторинної соціалізації», згідно з якою молодь засвоює неформальні політичні орієнтири не з офіційних джерел, а через культурне поле – насамперед через фільми, серіали, меми, подкасти і, як у нашому випадку, книжки [7].

Young Adult як генератор соціальних смислів. Один із ключових жанрових векторів читацьких уподобань покоління Z – це Young Adult (YA)-література. Першочергово зорієнтована на підліткову аудиторію, вона фактично виходить за вікові межі й активно читається молодими дорослими, студентами, молодими фахівцями. У YA-жанрі концентрується цілий спектр тем, які є центральними для особистісної та громадянської соціалізації: дорослішання, самоідентифікація, вибір між лояльністю та спротивом, рефлексія щодо моральної відповідальності, дискримінації, втрат і ментального здоров'я.

Особливістю сучасного YA є зміна його фокусу: замість ескапізму й романтизації труднощів він дедалі більше набирає рис терапевтичної і просвітницької літератури. Автори пропонують складні, багатовимірні персонажі, які переживають травми, втрати, психологічні розлади, ідентичні з тими, з якими стикається молодь у реальному житті. Це створює ефект «дзеркала», в якому читачі не лише впізнають себе, а й опрацьовують колективну тривогу. У цьому полягає глибинна політична функція YA: не нав'язувати конкретну ідеологію, а створювати простір для рефлексії, емпатії та пошуку ціннісної орієнтації.

Особливу популярність у цьому контексті мають твори, в яких поєднуються фантастичні сюжети з соціальними підтекстами. Серед таких – серія «Кров і попіл» Дженніфер Л. Арментраут, «Мандрівний замок Хаула» Діани Вінн Джонс, цикл «Відьмак» Анджея Сапковського. У них поєднується політична алегорія, образи спротиву та боротьби з інституційною несправедливістю. Подібно функціонують антиутопії на зразок «Голодних ігор», «Дивергенту» та «Той, що біжить лабіринтом» – у них покоління молодих опиняється у ситуації боротьби проти репресивного порядку, що прямо резонує із соціальними відчуттями сучасної української молоді.

Окремо варто відзначити включення у YA-наративи тем соціального різноманіття – інклюзивності, гендеру, расової рівності. Це є відображенням запиту зумерів на репрезентацію – бачення світу, в якому є місце для різних досвідів і моделей ідентичності. Саме тому українські переклади світових YA-бестселерів так добре резонують з новими сенсами, які конструює покоління війни.

Таким чином, Young Adult сьогодні – не лише жанр, а спосіб моделювання майбутнього: зумери читають не тільки про себе, а й про те, яким би міг бути світ – інклюзивним, справедливим, емоційно чесним і водночас здатним до спротиву [5; 10].

BookTok як інфлюенсерська платформа та простір рефлексії. У цифрову добу літературна соціалізація покоління Z тісно пов'язана з мережевими платформами, передусім TikTok. Однією з найдинамічніших спільнот у межах цієї платформи є BookTok – неформальна субкультура, в якій користувачі діляться рекомендаціями, оглядами, емоційними реакціями на книжки. BookTok не лише інформує, що читати, а й задає інтерпретаційні рамки: як саме читати, що вважати «терапевтичним», «революційним», «душевним» або «провокативним». Через візуальний і емоційний формат TikTok створює потужне поле резонансу, де книжковий контент швидко набуває вірусного характеру [11].

На відміну від класичних рецензій чи академічного літературознавства, BookTok-огляди часто суб'єктивні, афективні та побудовані на миттєвій емоційній реакції: сльози, катарсис, гнів, натхнення. Саме ця емоційна зарядженість дозволяє книгам «працювати» не лише як об'єкти споживання, а як тригери для колективної рефлексії. Наприклад, ролики з хештегами #BookTokUkraine або #UkrainianYA активно обговорюють теми втрати, війни, посттравматичного досвіду, при цьому відзначаючи книжки, які допомагають «вижити емоційно».

BookTok також має значення як інфлюенсерський інструмент. Блогери з великою аудиторією стають каталізаторами популярності книжок, яких інакше не помітили б

видавці чи книжкові мережі. Особливо помітний цей ефект у випадку українських авторів, які, отримавши підтримку у TikTok, потрапляють до топів продажу – незалежно від традиційної медійної присутності. Таким чином, BookTok виконує функцію альтернативної критичної інституції, де репутація книжки формується горизонтально, а не «згори» [11].

Крім того, BookTok підсилює відчуття участі: молоді люди не лише читають, а й створюють контент, занурюючись у процес інтерпретації, рекомендацій, рефлексії. Це сприяє розвитку не просто читацької культури, а культури «участі в читанні» – зумери стають прос’юмерами, які одночасно споживають і продукують сенси, перетворюючи літературу на спільну подію.

«Книга» як державна програма і соціологічний індикатор. Державна програма «Книга», що дозволила українським 18-річним громадянам витратити бюджетні кошти на придбання літератури, стала не лише інструментом підтримки книговидавництва, а й важливим джерелом соціокультурної інформації. Аналіз придбаних книжок дає змогу простежити смислові пріоритети покоління Z у часи війни – що саме вони прагнуть читати, через які теми опрацьовують свою реальність, які жанри обирають як емоційний ресурс.

Серед придбаних книжок виокремлюються чотири ключові тематичні кластери: любов і вразливість; колективна пам’ять та національна ідентичність; мотивація й життєстійкість; а також альтернативність і протест. Аналітичну візуалізацію цих орієнтацій подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Популярні книжки в межах програми «Книга» як індикатор ціннісних орієнтацій молоді*

Тематичний кластер	Назви книжок	Ключові мотиви	Політичне (соціокультурне) значення
Любов, вірність, чуттєвість	Покинь, якщо кохаєш, Так ніхто не кохав, Тисяча пам’ятних поцілунків	близькість, стабільність, емпатія	потреба в емоційній безпеці та довірі в умовах війни
Ідентичність, національна пам’ять	Антологія укр. поезії ХХ ст., Вірші війни	мова, історія, єдність	відновлення національної тяглості та символічної спільноти
Самоусвідомлення, мотивація	Іди туди, де страшно, Переломний рік	внутрішній ресурс, гідність, витривалість	мобілізація громадянської суб’єктності
Альтернативність, протест, біль	Панк 57, Жорстока любов, Після нього	маргінальність, контрідентичність, апатія	легітимація уразливості, вихід за межі домінантного дискурсу

**Примітка. Узагальнення побудовано на основі змістового аналізу популярних книжок, доступних у межах державної програми «Книга», з урахуванням читацьких відгуків, тематичних добірок та соціокультурного контексту їх поширення у 2022–2024 рр. Кластеризація здійснена за домінантними мотивами, що актуалізують ціннісні орієнтації молоді покоління Z у період повномасштабної війни.*

Любов і вразливість. Найпопулярніші видання – «Покинь, якщо кохаєш...», «Так ніхто не кохав», «Тисяча пам’ятних поцілунків» – демонструють потребу в стабільності, близькості, чуттєвості. Цей кластер відображає пошук емоційної безпеки як компенсаторного механізму у воєнний час. Важливо зазначити, що образи в цих книгах – не просто романтичні фігури, а носії моральної сили, вірності, здатності вистояти. Колективна пам’ять і національна ідентичність. Придбання «Антології української поезії ХХ сто-

ліття» і поетичних збірок з українським наративом свідчить про актуалізацію історичної рефлексії. Поезія виконує роль канонічного дискурсу, через який молодь інтегрується в національний смисловий простір. Це не лише естетичний, а й політичний вибір – читати про себе у власній мові, у власній історії, через власну форму. Мотивація, самодопомога, життєстійкість. Видання «Переломний рік», «Іди туди, де страшно...» стають відповіддю на глибоку екзистенційну тривогу. Молодь шукає не моральних вказівок, а інструментів мобілізації внутрішніх ресурсів. Вони прагнуть книжки, яка не дає ілюзій, а пропонує мову витривалості. Такі тексти формують модель суб'єктної дії: не чекай, а адаптуйся; не оплакуй, а створюй.

Як видно з таблиці, читацькі вибори покоління Z відображають багатовекторний запит – від емоційної підтримки до ідентифікаційного наративу. Це дозволяє розглядати книжкові уподобання як своєрідну форму суспільного діагнозу й одночасно – як механізм індивідуальної адаптації до складної реальності.

Крім того, варто зазначити: у топ-50 придбаних книжок лише близько 20% – це переклади з англійської. Решта – або українські автори, або переклади українською мовою. Це засвідчує культурний зсув до україномовного простору та зростаючу довіру до національного контенту. Програма «єКнига» у цьому сенсі виступає не лише механізмом купівельної спроможності, а й інструментом окультурення громадянства через вибір. Кожна придбана книжка – це символічний акт, у якому вплетені політика, ідентичність і смисли спільного майбутнього.

Дані Українського інституту книги за 2024–2025 роки свідчать, що найпопулярніші книжки – це тексти про кохання, психологічну витривалість, пошук сенсу та ідентичності [6]. Важливо, що топ-лист очолюють не навчальні або прикладні видання, а художня література й мотиваційна нон-фікшн, що виконує емоційно підтримуючу функцію.

Таким чином, молодь демонструє запит на книжку як на емоційного союзника – засіб від тривоги, засіб само зміцнення, засіб повернення до гуманності в умовах деструктивної реальності.

Поезія як наратив громадянської емансипації. Особливе місце у читацьких практиках зуверів посідає українська поезія. Її популярність у межах програми «єКнига», зокрема придбання «Антології української поезії ХХ століття: від Тичини до Жадана», свідчить про глибоку потребу у національному вербальному кодифікаторі смислів. Поетичне слово у цьому контексті не є лише естетичним засобом – воно виконує функцію етичного навігатора, носія колективної пам'яті, джерела смислової опори в умовах суспільної турбулентності.

У межах політичної соціалізації покоління Z поезія відіграє роль «м'якої політики» – вона не інструктує прямо, але формує уявлення про цінності, межі допустимого, важливість мови як інструменту громадянського діалогу. Читання Жадана, Стуса, Симоненка, Калитко чи Савки для молоді є не лише зануренням у текст, а й участю в цілісному національному дискурсі, де війна, батьківщина, стійкість і ніжність не протиставляються, а поєднуються.

Зростання уваги до поетичних збірок у воєнний час можна тлумачити як запит на високу смислову концентрацію. Вірш, на відміну від прози, є цільною формою: він не розповідає, а викарбовує. У цьому його сила для покоління, яке живе в ритмі кліпового мислення, фрагментованої уваги й емоційної інтенсивності. Вірш для зумера – це швидкий доступ до смислу, афористичне окреслення досвіду, мініатюрна етична позиція.

Поетичні тексти також сприяють формуванню уявленої політичної спільноти, про яку писав Бенедикт Андерсон. Через спільне читання, цитування, поширення в соціальних

мережах (Instagram, TikTok, Threads) поезія перетворюється на спільну мову, якою говорять не лише про красу, а й про біль, втрату, надію, стійкість. Це особливо актуально в умовах війни, коли необхідна консолідація на рівні не інституцій, а емоційного досвіду – і поезія цей запит задовольняє у найконцентрованішій формі.

Запит на мотиваційні та кризові наративи. Поряд із романтичною прозою та поезією, вагоме місце у читацькому виборі покоління Z займають книги мотиваційного та кризового спрямування. Їх популярність зумовлена не лише особистими потребами в подоланні тривоги чи вигорання, а й ширшими соціальними змінами – зруйнованою довоєнною нормальністю, екзистенційною невизначеністю, необхідністю мобілізації внутрішніх ресурсів. Такі книги, як «Іди туди, де страшно» або «Переломний рік. Як пережити кризу і стати сильнішим», стають свого роду «емоційними інструкціями» – адаптованими під умови невизначеності, втрат і розриву поколіннєвого досвіду.

Ці тексти виконують функцію екзистенційного навігатора. Молоді не потрібні абстрактні філософські конструкції – їм потрібна конкретна, зрозуміла і щира розмова про внутрішню силу, травму, страх, здатність пережити й відновитися. У цьому плані мотиваційна література фактично перетворюється на форму психологічної допомоги, що доповнює або замінює інституційну підтримку. Особливо це актуально для студентства, яке часто перебуває в емоційній зоні турбулентності, поєднуючи навчання, підробітки, волонтерство і життя у стресі війни.

Зумери сприймають подібні книжки не як шаблонні «інструкції до успіху», а як мову, якою можна говорити про вразливість. Тексти на кшталт «Пиши. Дихай. Люби», «Життя після втрати», «Сила теперішнього» популяризуються саме через щирість, антипафос, визнання слабкості як легітимної. У них не йдеться про «перемогу за будь-яку ціну», а про збереження людяності в умовах постійного тиску. Саме тому ці книжки мають ефект колективного катарсису – вони нормалізують страх і сум, пропонуючи їх пережити, а не придушити.

Цей тип літератури також пов'язаний з пошуком етичної стратегії. У світі, де ціннісні орієнтири нестабільні, а реальність змінюється надто швидко, мотиваційний текст виступає інструментом етичного самоствердження. Він не лише надихає, а й структурує досвід, дає змогу осмислити свою дію як вагому і гідну. Це важливо для молоді, яка прагне бути не лише спостерігачем, а й активним суб'єктом подій.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз читацьких практик покоління Z у воєнний період засвідчив трансформацію функції літератури – від естетичної розваги до складного інструменту політичної соціалізації, формування ідентичності та емоційної адаптації. Молодь використовує книжку не лише для відпочинку чи саморозвитку, а як ресурс осмислення, морального позиціювання та колективного досвіду. Зростання популярності україномовної літератури, поезії, мотиваційних і контркультурних текстів відображає запит на багатовимірне відображення реальності, в якій політичне й особисте взаємно проникають.

По-перше, було зафіксовано зсув від російськомовного до україномовного контенту, що є не лише культурною, а й політичною практикою – способом дистанціювання від країни-агресора та символічного вибору на користь власного національного простору смислів. По-друге, читання виконує функцію опосередкованої політичної участі – молодь засвоює цінності, норми й моделі поведінки не з офіційної риторики, а через культурні канали, зокрема літературу. По-третє, спостерігається виразна тенденція до індивідуалізованого, афективного, терапевтичного читання – що є реакцією на травматичні обставини війни.

У цьому контексті Young Adult, BookTok, поезія, мотиваційні видання та навіть контркультурні романи постають не як ескапізм, а як способи артикуляції досвіду, соціального позиціонування й формування громадянської суб'єктності. Література – це простір, де покоління війни шукає мову, здатну передати їхню правду, сумнів, втрату й надію. Саме тому аналіз читацьких уподобань зумерів сьогодні є водночас діагностикою політичної культури, тестом на чутливість суспільства до нових форм емоційної й культурної участі.

У перспективі подальших досліджень доцільно поглибити емпіричну базу аналізу – зокрема, через залучення якісних методів (інтерв'ю, фокус-групи), які дозволили б деталізувати мотивацію читачів, а також порівняльний аналіз між містами, регіонами чи навчальними спеціальностями. Не менш актуальним є дослідження довготривалого впливу літератури на формування ціннісних орієнтацій, патернів громадянської поведінки й цифрових форм політичної участі. Такий міждисциплінарний підхід дасть змогу глибше осмислити роль культури як чинника сталого розвитку демократичного суспільства.

Список використаної літератури

1. Almond G. A., Verba S. The civic culture: political attitudes and democracy in five nations. – Princeton: Princeton University Press, 2015. – 576 p.
2. Костюченко Т., Волосевич І. Вплив війни на молодь в Україні: Дослідження на замовлення Мінмолодьспорту. – Київ: Info Sapiens, 2024. – 42 с.
3. IREX. Мріємо та діємо. Дослідження молоді. Україна та Польща. Ключові висновки. – 2023. – Режим доступу: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Molodizhna_polityka/2023/Socdoslidjenja/Doslidження%20молоді.%20IREX.%202023.pdf (дата звернення: 20.02.2025).
4. Gómez-Diago G. BookTok, affect and youth participation: how TikTok mediates political imagination through literature. // Media and Communication. – 2023. – Vol. 11(1). – P. 113–123.
5. Горлач П. Книги для підлітків читають дорослі: згідно з дослідженням понад чверть читачів Young Adult – старші 28 років // Суспільне. – 2024. – Режим доступу: <https://suspilne.media/culture/735617-knigi-dla-pidlitkiv-citaut-dorosli-zgidno-z-doslidzennam-ponad-cetvert-citativ-young-adult-literaturi-stars-28-rokiv/> (дата звернення: 27.02.2025).
6. Український інститут книги. Що читають 18-річні? Топ-50 книжок за програмою «єКнига». – 2025. – Режим доступу: <https://www.ubi.org.ua/uk/news/kategoriya-2/scho-chitayut-18-richni-top-50-knizhok-za-programoyu-kniga> (дата звернення: 27.02.2025).
7. Niemi R.G., Hepburn M.A. The rebirth of political socialization // Perspectives on Political Science. – 1995. – Vol. 24(1). – P. 7–16.
8. Anderson B. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. – Revised ed. – London: Verso, 2006. – 240 p.
9. УНІАН. Російський трек очолив музичні тренди українського YouTube. – 2025. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/lite/music/rosiyska-pisnya-ne-lyubi-menya-ocholila-muzichni-trendi-ukrajinskogo-youtube-12893313.html> (дата звернення: 27.02.2025).
10. Dimock M. Defining generations: Where Millennials end and Generation Z begins. – 2024. – Режим доступу: <https://www.pewresearch.org/short-reads/2019/01/17/where-millennials-end-and-generation-z-begins/> (дата звернення: 27.02.2025).
11. The Village Україна. Тренд на книжкові блоги в ТікТок, що перепіс у повноцінну роботу. – 2024. – Режим доступу: <https://www.village.com.ua/village/city/how-it-works-city/353583-chi-mozhe-blog-pro-knizhki-stati-robotoyu-rozpovidayut-tri-buktokerki> (дата звернення: 27.02.2025).

WAR AND THE READING CULTURE OF GENERATION Z: TRANSFORMATION OF LITERARY PREFERENCES AND THEIR POLITICAL IMPLICATIONS

Ihor Tsyhvintsev

*I. F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Department of Political Culture and Ideology
General Almazova str., 8, 01011, Kyiv, Ukraine*

This article explores the transformation of reading practices among Ukrainian Generation Z youth in the context of the full-scale war, which has triggered not only a security and humanitarian crisis but also profound cultural shifts. The author examines how changes in literary consumption have become a form of cultural emancipation, symbolic resistance, and a means of rethinking civic identity in times of turbulence. Particular attention is given to the growing interest in Ukrainian-language books, translations of Western Young Adult literature, and titles promoted through the state-supported «eBook» program. A typology of dominant thematic clusters – love, identity, motivation, protest – is proposed, reflecting young readers' needs for emotional safety, continuity, and counter-identity as a response to external threats. The impact of digital platforms, especially TikTok and its subcommunity BookTok, is also analysed in terms of their role in shaping book trends and fostering new formats of cultural interaction, self-presentation, and peer-based reviewing. The study argues that for Generation Z, reading has become not only a means of psychological adaptation but also a tool of political socialization, allowing youth to internalize civic roles, value orientations, and behavioral models associated with social engagement and future-oriented reflection. The methodology of the study relies on an interdisciplinary approach combining political science, cultural sociology, and digital media research. The empirical base includes content analysis of «eBook» collections, media publications, reader reviews, and visual narratives from BookTok, enabling the identification of value shifts in cultural consumption. The article concludes that changes in youth reading preferences serve as a sensitive indicator of political dynamics, identity transformations, and emerging cultural subjectivity under conditions of wartime uncertainty.

Key words: Generation Z, reading culture, political socialization, Young Adult, BookTok, war, civic identity.

УДК 339.54(477:438:474.5)-021.414:[327:316.32]»20»-049.5
DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.53>

ЗРОСТАННЯ РОЛІ ЛЮБЛІНСЬКОГО ТРИКУТНИКА: МАЙБУТНЄ РЕГІОНУ ТА ГЛОБАЛЬНА БЕЗПЕКА

Олександра Цимбалюк

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра європейських та регіональних студій
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

Юрій Присяжнюк

*Національний університет «Львівська політехніка»,
кафедра міжнародного та кримінального права,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра міжнародних відносин і дипломатичної служби
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

Проаналізовано роль і значення партнерства Люблінського трикутника (Україна, Литва, Польща) у Балто-Чорноморському регіоні та глобальній системі безпеки. Розглядається, як співпраця між цими країнами сприяє зміцненню обороноздатності, економічному розвитку, енергетичній незалежності та створенню потужного транспортно-логістичного хабу. Окремо підкреслюється важливість спільних дій у сфері інформаційної безпеки, протидії сучасним загрозам і залучення інвестицій.

Показано можливі сценарії завершення російсько-української війни та їхній вплив на майбутнє альянсу. Відзначається, що перемога України та демократичні зміни в регіоні можуть стати поштовхом для розширення Люблінського трикутника й перетворення його на ключовий центр безпеки та розвитку у Східній Європі.

Прослідковано співпрацю Люблінського трикутника який має потенціал розвитку в усіх сферах. Зазначено що сучасні загрози та геополітична ситуація стали каталізатором пошуку найкращого варіанту співробітництва. Загроза зі сторони Російської Федерації є одним із головних компонентів, який впливає на формування партнерства. Залежно від форми співробітництва, союз може передбачати різні цілі та пріоритети. Вектори та межі можуть також змінюватись у різних напрямках відповідно до амбіційних планів об'єднання.

Окреслена найбільш масштабна і перспективна вигода партнерства у рамках Люблінського трикутника – формування повноцінної мережі транспортних міжконтинентальних і європейських коридорів, надзвичайно вигідне географічне розташування країн-учасників трикутника, а саме: наявність прямого доступу (через власні спільні кордони) до фактично усіх європейських морів – Балтійського, Чорного і Середземного (через Чорне); знаходження на сухопутних транспортних шляхах по історичних дирекціях «Шовковий шлях», «З варяг у греки» тощо.

Ключові слова: Люблінський трикутник, Балто-Чорноморський регіон, Україна, Литва, Польща, безпека, оборона, економічний розвиток, енергетика, транспорт, співпраця, російсько-українська війна, регіональна стабільність.

Постановка наукової проблеми. Концепція глобальної безпеки, фактично сформована за підсумками Другої світової війни і певною мірою переформатована після розвалу СРСР та соціалістичного блоку загалом, в сучасних умовах дедалі частіше стала проявляти власну неефективність і неспроможність адекватно реагувати на новітні виклики. Неспро-

вокована воєнна агресія Російської Федерації стосовно України остаточно підтвердила тезу щодо необхідності пошуку нових форм світової колективної безпеки та переформатування системи світового устрою. На тлі нестабільності та відсутності гарантій забезпечення суверенітету і територіальної цілісності України, розмитой й непереконливої підтримки з боку ключових євроатлантичних партнерів для багатьох країн стала очевидною потреба у створенні власного регіонального об'єднання, що має оживити міжнародне партнерство в своєму регіоні та допомогти забезпечити свій суверенітет, спокій та безпеку власних громадян.

Ґрунтуючись на історичних, культурних і геополітичних зв'язках, Люблінський трикутник має великий потенціал для зміцнення регіональної стабільності, посилення безпеки та сприяння взаємному процвітання. Приймавши принципи єдності, спільних цілей і відкритого діалогу, країни Люблінського трикутника прокладають шлях до більш інтегрованої і стійкої Центрально-Східної Європи і демонструють свій колективний вплив на світовій арені. Це партнерство продовжує розвиватися, і його вплив у регіоні та за його межами буде значним і визначатиме хід регіональної динаміки в найближчі роки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема регіональної безпеки та Люблінського трикутника не є широко висвітлена в інформаційних джерелах. Варто відзначити таких авторів як Б. І. Майданчик, М. Г. Карпунінта, Ю. Г. Любинецький, С. В. Желіховський, які у своїх роботах коротко, але чітко характеризують риси і поняття міжнародного партнерства та головні аспекти діяльності. Також мусимо звернути увагу на роботи Б. Сурмача та Т. Снайдера, які у своїх працях описують історію країн трикутника, а також роздумують над ідеями майбутнього. Важливим є те, що послідовність дій, подій та новини можна відслідкувати на офіційних ресурсах країн-учасниць альянсу та загалом регіону.

Метою статті є дослідження принципів та механізму роботи об'єднання. Аналіз перспективності та ефективності відновлення плідної співпраці та наслідків для держав-учасниць, регіону та світової спільноти в цілому.

Виклад основного матеріалу. Партнерство Люблінського трикутника, до якого входять Україна, Литва та Польща, є важливою ініціативою, спрямованою на посилення співпраці та поглиблення відносин між цими сусідніми країнами. Створений з метою зміцнення безпеки, стабільності та економічного розвитку в регіоні, Люблінський трикутник має великий потенціал для сприяння взаєморозумінню, спільному процвітання та регіональній інтеграції. Об'єднуючи свої ресурси, досвід і дипломатичні зусилля, країни-учасниці прагнуть отримати вигоду від співпраці в широкому спектрі сфер – від оборони і безпеки до торгівлі, інфраструктури, культури та освіти. Шляхом тіснішого співробітництва країни-учасниці прагнуть створити міцну структуру, здатну вирішувати спільні проблеми, використовувати об'єднані можливості і сприяти прогресу і процвітання всього регіону [2, с. 7].

Такий формат співпраці навіть на сучасному етапі розвитку має великий потенціал у плані формування цілого ряду вигід і переваг не тільки для країн-учасників, а й для сусідніх держав, що своїми цінностями вважають демократію, свободу людини, верховенство права та сталий економічний розвиток для покращення якості життя своїх громадян. Вдалий досвід співпраці в рамках альянсу трьох країн може бути позитивним прикладом для наслідування сусідами, стимулом для розширення його меж та приєднання інших учасників. На підставі такої кооперації можуть формуватися регіональні точки росту глобального масштабу, в чому можуть бути зацікавлені навіть високорозвинені держави Балто-Чорноморського регіону.

В сучасних умовах найбільш актуальною та необхідною вигодою тристороннього, а в перспективі більш широкого багатостороннього, партнерства є посилення рівня обороноздатності країн-учасників, вироблення ними механізмів взаємодопомоги і підтримки. Вже навіть нинішній досвід свідчить про не тільки підвищення забезпеченості і озброєності України, як найбільш потребуючої держави, але й про суттєве посилення військової потуги насамперед Польщі та Литви, а також інших суміжних з Російською Федерацією країн за рахунок переозброєння армій, перегляду оборонних доктрин тощо [3, с. 236].

У контексті нинішньої ситуації у світі з урахуванням набутого досвіду російсько-української війни перед демократичним світом постало питання перегляду усталеного підходу до формування оборонно-безпекового сектору. На зміну заскорузлому військовому комплексу, що спирався на бронетехніку і авіацію, повинно прийти нове високомобільне військо, що має реально далекобійну вогневу потужність у вигляді надсучасних ракет і безпілотних літальних апаратів, наземних дронів, комплексів протиповітряної оборони та широкого спектру застосування засобів радіоелектронної боротьби. Саме країни Люблінського трикутника мають тут величезний потенціал, який проглядається у колосальному досвіді українських сил оборони, можливостях оборонно-промислового комплексу, наявності широкого спектру наукових і практичних розробок, які адаптовані до постійного еволюціонування. Якщо зазначені чинники посилити за рахунок подібних можливостей інших держав регіону, а також використати їхній інвестиційний капітал, то є ймовірність побудови реально потужного, ефективного збройного формування, що здатне вирішувати будь-які бойові завдання і забезпечити надійний захист не лише Балто-Чорноморського регіону, а й щонайменше усієї європейської спільноти.

Враховуючи результати останніх виборів у США та декларування новообраним президентом і його політичною силою суттєвих змін у зовнішній політиці, у тому числі стосовно фінансування, утримання та загалом нової ролі Вашингтона в НАТО і виконання ним ролі світового поліцейського, решта вільного світу, насамперед Європа, змушена переглядати власні підходи до забезпечення власної безпеки. Саме тоді й може з'явитися шанс для можливо перетвореного безпекового сектора країн Балто-Чорноморського регіону в контексті згаданих вище перспектив сформувати собою основу майбутнього гаранта безпеки не тільки європейського масштабу, а й чогось більшого.

Нарощення безпекового потенціалу не може відбуватись без стабільно зростаючої економіки. Країни Люблінського трикутника можуть спільно зміцнити свої економіки, розширити доступ до ринків і скористатися спільними можливостями зростання, сприяючи торгівлі, інвестиціям та економічній інтеграції. Співпраця в енергетичних проєктах, диверсифікація джерел енергії та сприяння сталому енергетичному розвитку можуть зменшити залежність від зовнішніх постачальників, забезпечити стабільне та доступне енергопостачання та сприяти стійкості енергетичного сектору, що дає чергову перевагу при зміцненні становища Трикутника у регіоні [6].

Одним з найбільших бенефіціарів економічного співробітництва безумовно повинен стати аграрний сектор трьох країн. Його величезний потенціал, помножений на наявні у кожній з країн унікальні можливості, технології, ринки збуту, а також вигідне у транспортно-логістичному відношенні географічне розташування, однозначно формують передумови для домінування на світових ринках. Польща і Україна, маючи природні чинники розвитку сільського господарства (великі площі родючих земель, сприятливі кліматичні умови) та доволі високого рівня технологій, особливо у велико товарному виробництві, мають можливість наростити частку виробництва сільськогосподарської продукції за переважною більшістю характерної для себе номенклатури (зернові й олійні культури, корене-

плоди, овочі, фрукти, ягоди, м'ясо, яйця, молочна продукція тощо) до 15–30% від світового об'єму. Переробна промисловість Литви, Польщі і частково України спроможна також на забезпечення щонайменше 15% частки європейських ринків. З урахуванням можливостей вільного виходу на світові ринки через польські й литовські «вікна», агропромисловий сектор нашої країни може отримати у цьому відношенні найбільшу вигоду. Такий сценарій розвитку неодмінно призведе до залучення інших сусідніх держав і потенційного формування регіонального продовольчого «рогу достатку», що дозволяє відокремити регіон від небезпечних партнерів по типу Росії чи Китаю.

Найбільш масштабна і перспективна вигода партнерства у рамках Люблінського трикутника – формування повноцінної мережі транспортних міжконтинентальних і європейських коридорів. Світ неодноразово згадував надзвичайно вигідне географічне розташування країн-учасників трикутника, а саме: наявність прямого доступу (через власні спільні кордони) до фактично усіх європейських морів – Балтійського, Чорного і Середземного (через Чорне); знаходження на сухопутних транспортних шляхах по історичних дирекціях «Шовковий шлях», «З варяг у греки» тощо. Використання цієї переваги поряд зі спрощенням транскордонних контролів, за умови динамічного розвитку і підвищення якості транспортної інфраструктури, дозволить сформувати на основі Польщі та України, із частковим залученням Литви, потужний транспортно-логістичний хаб [7, с. 40]. Так, усі члени альянсу й на даний момент володіють високим логістичним ресурсом, однак його потенціал ще не досяг, за різними експертними оцінками, і 50% можливого, а за теорією інвестиційного аналітика Р. Шарми – кожні 10% приросту транспортної інфраструктури приносять зростання ВВП країни на 0,4–0,5% [8, с. 304]. При цьому, з наведених вище причин Люблінський трикутник в транспортно-логістичному плані фактично не може мати серйозних конкурентів, а тільки може виступати постійним об'єктом зовнішнього інвестування.

Водночас варто розуміти, що формування такого масштабного транспортного проєкту на базі тільки трьох країн можливе лише на початковому етапі. Перспективи соціально-економічного зростання учасників альянсу, посилення їхньої ролі в глобальних процесах однозначно спонукатимуть інші держави до розгляду питання стосовно власної участі в проєкті. Таке партнерство сприятиме формуванню регіонального осередку стабільності, зміцненню добросусідських відносин тощо. Як наслідок, статус Люблінського трикутника зростатиме, його засновники в новій парадигмі пост воєнної Європи набуватимуть вищого статусу та ін.

Разом з тим, варто реалістично усвідомлювати, що розгляд будь-яких перспективних сценаріїв зростання ролі Люблінського трикутника як в цілому, так і в Балто-Чорноморському регіоні та глобальній системі безпеки безумовно залежить від результату завершення російсько-української війни. Саме він буде визначальним чинником не тільки регіонального розвитку, а й значною мірою побудови парадигми світової системи безпеки. При цьому сценарії такого розвитку подій можна традиційно розділити на три основні аналітичні групи: песимістичні, нейтральні та оптимістичні.

Група песимістичних сценаріїв включає в себе два основні напрямки: поразка України і припинення її суб'єктності на міжнародній арені або «замороження» війни на поточному етапі без зрозумілих перспектив вирішення проблеми. Обидва варіанти зі зрозумілих причин є вкрай небажаними для України та негативними для існування Люблінського трикутника як і будь-яких перспектив щодо його перетворення у більшу структуру. Перший сценарій взагалі припиняє його логічне існування, а другий – фактично призупиняє розвиток співпраці, негативно позначається в тривалій перспективі на ситуації в регіоні, перетворюючи його на потенційне вогнище конфлікту та деградації.

Нейтральні сценарії завершення війни також можуть мати кілька різних варіацій: укладення тимчасового перемир'я без чіткої формалізації результатів протистояння та подальших кроків; підписання мирних угод за рахунок територіальних і політичних поступок України; досягнення домовленостей про припинення бойових дій з частковими поступками Росії, але потенційними загрозами нової агресії. Усі ці сценарії також несуть в собі переважно негативні наслідки для динамічного розвитку співпраці в рамках Люблінського трикутника, однак залишають шанси на його існування і відродження. При цьому такі процеси будуть більш довготривалими, матимуть ряд постійних чинників ускладнення і уповільнення як то ризики інвестування, складність прийняття політичних рішень, загрози безпеці громадян і бізнесу тощо. В такому випадку складно позитивно оцінювати перспективи зростання ролі альянсу трьох країн принаймні в короткому періоді часу.

Нарешті третя група сценаріїв, що зрозуміло є найбільш бажаною для України, однак з огляду на реалістичну оцінку поточної ситуації на фронтах та загалом у світі має невисоку ймовірність – оптимістичні. Вони також можуть частково, а іноді й доволі суттєво, відрізнятися один від одного, однак серед основних можна виділити наступні: вихід Росії з війни під будь-яким формальним приводом з частковим поверненням Україні територій без глобальних політичних рішень; перемога України і відновлення суверенітету над всіма або більшістю власних територій зі збереженням потенційних агресивних амбіцій Кремля; перемога України у війні з повним відновленням суверенітету і розвалом Російської Федерації. Зрозуміло, що тут проглядається доволі широкий спектр перспектив і відповідних субсценаріїв розвитку ситуації, у тому числі і в контексті впливу на функціонування Люблінського трикутника. В залежності від близькості остаточної розв'язки до того чи іншого оптимістичного сценарію спостерігатиметься й динаміка зростання безпекової та соціально-економічної ролі альянсу трьох держав.

Крім того, варто говорити про потенціал до розширення Люблінського трикутника в різних сучасних географічних напрямках на підставі взаємовигідних стосунків, добросусідства і спільного економічного зростання.

У першу чергу тут варто розглядати так званий балтійський напрямок. Так, Латвія і Естонія є найближчими сусідами Литви поза межами альянсу трьох країн, сповідують ті ж принципи міжнародного співіснування, економічних перетворень, є членами НАТО і ЄС, ведуть активну протидію агресивній політиці Кремля, є країнами з однією з найбільших підтримок України у війні з Росією (за обсягом допомоги у співвідношенні до їхнього ВВП взагалі посідають чільні місця). Приєднання цих держав до альянсу сприяло б залученню їх до транспортно-логістичного хабу, дозволило б ширший доступ до більш великих ринків як чинник економічного зростання, а також сприяло б перспективі потенційного залучення до ініціативи й Скандинавських країн (Фінляндії, Швеції, Норвегії та, можливо, Данії). Іншим напрямком розширення Люблінського трикутника можна вбачати пострадянські країни Центральної Європи – насамперед Словаччину, Чехію, Угорщину (найімовірніше після зміни чинної політичної верхівки), Румунію, Молдову та Болгарію. Усі зазначені країни мають багато спільного у нещодавній історії, переживають наслідки командно-адміністративної економіки та комуністичного правління. Їхнє приєднання до альянсу також послужить чинником розширення співпраці в оборонній, транспортній, культурній та економічній сферах на взаємовигідних засадах. Наступним етапом розширення співпраці можна розглядати участь у співробітництві Туреччини й балканських країн (насамперед Греції, Албанії, Північної Македонії). Їхня участь вже не виглядає настільки органічною як попередньо згаданих держав, однак є логічною в ширшому форматі. Зокрема, участь Туреччини наприклад повністю монополізує за альянсом сухопутний коридор «Азія-Єв-

ропа», створить нові напрямки транскордонного, економічного, військового і культурного співробітництва.

Висновки. Отже, підсумовуючи викладене, варто сказати, що велика війна і агресія Росії проти України має визначальний вплив на майбутнє Люблінського трикутника, у тому числі і його ролі в усьому Балто-Чорноморському регіоні. Зокрема, про це наголошував президент Литви Г. Науседа перед відкриттям саміту «Ініціативи трьох морів» у квітні 2024 року прямо зазначаючи, що «після того, як Росія розпочала свою неспровоковану і незаконну війну проти України, геополітична важливість посиленого співробітництва і кращого поєднання у коридорі по осі північ-південь драматично зросла». Тому необхідна серйозна концентрація зусиль усіх країн регіону щоб полегшити співпрацю і вибудувати сильніші зв'язки у сферах транспорту, енергетики та військової мобільності разом з регіональними та трансатлантичними партнерами.

Аналізуючи вищезазначені факти, можна прослідкувати, що співпраця Люблінського трикутника має потенціал розвитку в усіх сферах. Сучасні загрози та геополітична ситуація стали каталізатором пошуку найкращого варіанту співробітництва. Загроза зі сторони Російської Федерації є одним із головних компонентів, який впливає на формування партнерства. Залежно від форми співробітництва, союз може передбачати різні цілі та пріоритети. Вектори та межі можуть також змінюватись у різних напрямках відповідно до амбіційних планів об'єднання.

Сучасна світова геополітична ситуація вимагає появи нових акторів на міжнародній арені. Поновлений регіональний блок, який існував в стані зародку вже на початку Середніх віків міг би позитивно вплинути на розробку альтернативної регіональної політики. В такій ситуації Люблінський трикутник має можливість знову об'єднати країни даного регіону з метою розширення економічної співпраці та збереження національної ідентичності. Такий розвиток подій є можливим лише за умови, що країни-учасниці будуть самостійно шукати та ініціювати способи боротьби за спільні регіональні інтереси, а також не будуть шукати безпекові гарантії по окремоті.

Крім того, варто говорити про потенціал до розширення Люблінського трикутника в різних суто географічних напрямках на підставі взаємовигідних стосунків, добросусідства і спільного економічного зростання.

За умови розвитку міжнародної ситуації у такому напрямку, як зазначено вище, можна говорити про перспективу переростання невеликого регіонального проєкту Люблінський трикутник в масштабне міжнародне Балто-Чорноморське співробітництво, ідеї якого обговорюються в світовому співтоваристві впродовж щонайменше тридцяти останніх років. Тобто ідея регіональної співпраці між Польщею, Литвою і Україною може перерости у глобальний проєкт, що матиме серйозний вплив на формування нової парадигми пост воєнного світоустрою.

Список використаної літератури

1. Відносини Польщі з Литвою, Білоруссю та Україною 450 років після Люблінської унії / за ред. Т. Стемпневського, Б. Сурмач / пер. з польськ. О. Семенюк. Київ : Ніка-Центр, 2020. 168 с.
2. Підгурська І. Особливості формування міжнародних партнерських відносин у сучасній світовій економіці. *Галицький економічний вісник*. 2010. № 1 (26). С. 5–11.
3. Плохій С. Брама Європи / пер. з англ. Р. Клочка. 3-тє вид. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 496 с.

4. Соборний К. Зметикували на трьох: чим вигідний для України Люблінський трикутник. *Апостроф*. 7 лютого, 2021. URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/politics/foreign-policy/2021-02-07/soobrazili-natroih-chem-vyigoden-dlya-ukrainyi-lyublinskiy-treugolnik/37763>
5. Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Польщею. *Урядовий портал*. Серпень 20, 2012. URL: <https://poland.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/229-torgovelyno-jekonomichne-spivrobitnictvo-mizh-ukrajinoju-ta-polyshheju>
6. Чеботарьов Є.В. «Люблінський трикутник»: інституціональні передумови та економічний потенціал створення. *Економічний вісник Донбасу*. 2020. № 3 (61). С. 41–48.
7. Чеботарьов Є. В. «Люблінський трикутник»: перспективи формування транспортно – логістичного кластеру (аспекти сучасного маркетингменеджменту). *Економічний вісник Донбасу*. 2022. № 4 (66). С. 39–44.
8. Шарма Р. Злет і занепад країн. Хто виграє та програє на світовій арені. Київ: Наш формат, 2018. 408 с.
9. Three Swords: The Lublin Triangle and the Future of Regional Cooperation. Center for European Policy Analysis (CEPA). URL: <https://cepa.org/article/three-swords/>.
10. Ukraine-Poland Interconnector Project. Energy Community. URL: <https://www.energy-community.org/news/Energy-Community-News/2021/12/03.html>
11. Writing in International Security: Contributors Guide. *Belfer Center for Science and International Affairs, Harvard University*. 2024. URL: <https://www.belfercenter.org/publication/writing-international-security-contributors-guide>.

THE GROWING ROLE OF THE LUBLIN TRIANGLE: THE FUTURE OF THE REGION AND GLOBAL SECURITY

Oleksandra Tsymbaliuk

*Ivan Franko National University of Lviv,
Department of European and Regional Studies
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

Yurii Prysiashniuk

*Lviv Polytechnic National University,
Department of International and Criminal Law,
Ivan Franko National University of Lviv,
Department of International Relations and Diplomatic Service
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

This article analyzes the role and significance of the Lublin Triangle partnership—comprising Ukraine, Lithuania, and Poland—in the Baltic-Black Sea region and the broader global security system. It explores how this alliance aims to strengthen security, stability, and economic development through enhanced cooperation in defense, energy, trade, infrastructure, and information security. The article highlights the potential for the Lublin Triangle to serve as a model for regional integration, promote democratic values, and foster economic growth, particularly in the agricultural and transport sectors.

It also examines possible scenarios for the outcome of the Russia-Ukraine war and their impact on the future of the alliance, emphasizing that Ukraine's success and democratic transformation in the region are key to the Lublin Triangle's further expansion and influence.

The cooperation of the Lublin Triangle, which has the potential for development in all areas, was monitored. It was noted that modern threats and the geopolitical situation became a catalyst for the search for the best option for cooperation. The threat from the Russian Federation is one of the main components

that influences the formation of the partnership. Depending on the form of cooperation, the alliance may provide for different goals and priorities. Vectors and boundaries may also change in different directions in accordance with the ambitious plans of the association.

The most large-scale and promising benefit of partnership within the Lublin Triangle is outlined – the formation of a full-fledged network of intercontinental and European transport corridors, the extremely favorable geographical location of the countries participating in the triangle, namely: direct access (through its own common borders) to virtually all European seas – the Baltic, Black and Mediterranean (through the Black); location on land transport routes along the historical directions “Silk Road”, “From the Varangians to the Greeks”, etc.

Key words: Lublin Triangle, Baltic-Black Sea region, Ukraine, Lithuania, Poland, security, defense, economic development, energy, transport, cooperation, Russia-Ukraine war, regional stability.

УДК 32.327

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.54>

ЯДЕРНЕ РОЗЗБРОЄННЯ КОРЕЙСЬКОГО ПІВОСТРОВА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Леонід Чупрій

*Державний податковий університет,
факультет соціально-гуманітарних технологій, спорту та реабілітації,
кафедра психології, педагогіки та суспільних дисциплін
вул. Університетська, 31, 08205, м. Ірпінь, Київська область, Україна*

Олена Готра

*Державний податковий університет,
факультет соціально-гуманітарних технологій, спорту та реабілітації,
кафедра психології, педагогіки та суспільних дисциплін
вул. Університетська, 31, 08205, м. Ірпінь, Київська область, Україна*

В статті розглядаються перспективи денуклеаризації Корейського півострова в умовах глобалізації та посилення сучасних геополітичних викликів. Зазначається, що проблема денуклеаризації Корейського півострова бере свій початок з 1958 року, коли Сполучені Штати Америки розмістили ядерну зброю на території Південної Кореї. Вказується, що створення ядерної програми КНДР розпочалося після завершення Корейської війни. У 1956 році між Радянським Союзом і Північною Кореєю було підписано угоду про співпрацю у сфері розвитку ядерної енергетики, яка стала відправною точкою у становленні північнокорейської ядерної програми. Аналізуються ядерний потенціал КНДР, де зазначається, що проблема не обмежується лише наявністю ядерних боєприпасів. Рівень загрози суттєво підвищується через здатність Північної Кореї доставляти ці боєприпаси до цілей за допомогою ракетних технологій. Вона стала однією з перших країн Азійсько-Тихоокеанського регіону, яка розпочала розробку таких технологій, і наразі володіє спроможністю самостійно виготовляти міжконтинентальні балістичні ракети. Вказується, що Південна Корея на даний момент не володіє спроможністю до самостійного виробництва космічних чи міжконтинентальних ракет, що суттєво обмежує її стратегічний потенціал у цьому контексті. Підкреслюється, що питання денуклеаризації сьогодні не на часі, що пояснюється трансформацією світової системи безпеки та негативним прикладом певних країн, зокрема України. Остання, як і Корейський півострів, перебуває на геополітично важливій території, що є зоною перетину інтересів великих держав. Її приклад свідчить: якщо держава не може гарантувати собі безпеку самостійно, вона має шукати союзів з потужними міжнародними акторами чи посилювати власні збройні сили. Так членство України в НАТО, ймовірно, могли б стримати Росію від агресивних дій. Щодо Будапештського меморандуму, то на думку більшості експертів, його слід трансформувати в юридично зобов'язальний договір із чітко прописаними механізмами його реалізації.

Ключові слова: денуклеаризація, ядерна зброя, виклики, Корейський півострів, світова система безпеки, Україна.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розв'язання. У XXI столітті домінуючою тенденцією міжнародного політичного розвитку стає посилення глобалізаційних процесів. Глобалізація як явище комплексне, системне, становить суперечливий соціальний процес, причиною якого є переплетення процесів і тенденцій різної природи і різного значення, що і надає глобалізації характеру явища комплексного і ще не роз-

критого. В останні роки термін «глобалізація» все частіше використовується в засобах масової інформації, ставши ключовим в економічній і політичній теорії та практиці, і створивши багате підґрунтя для численних академічних дебатів.

Аналізуючи процес глобалізації у сфері політики, що стає домінантною концепцією в суспільних науках на межі XX–XXI ст., слід констатувати, що він породив абсолютно різні оцінки перспектив подальшого розвитку національних держав, позбавивши колишньої стрункості футурологічні побудови і моделі неминучого настання кінця епохи національної держави і формування єдиної світової цивілізації. Основним питанням, навколо якого сьогодні в політико-правовій науці розгортаються серйозні дискусії, стає питання про роль і місце національної держави в умовах політичної глобалізації. Поява нових суб'єктів світової політики – від міжнародної громадської думки і неурядових організацій до транснаціональних рухів і наднаціональних структур, розвиток системи міждержавних інститутів і міжнародного права, зникнення традиційних кордонів у сфері інформаційного і культурного обміну, поширення уніфікованої масової культури й етики – усе це знайшло відображення в ідеї «розмивання» або «ерозії» суверенітету, що є однією з головних проблем сучасної політології.

В той же час активізуються і процеси регіоналізації. Регіони світу дедалі активніше заявляють про себе, зміцнюючи свій політичний і економічний потенціал. Слід відзначити, що в умовах зростаючої глобалізації відбувається трансформація структури світової політичної системи. Цей процес зумовлений зростанням впливу міжнародних та наднаціональних утворень, на тлі чого роль національної держави поступово знижується. Відтак зростає інтерес до вивчення сучасної системи міжнародних відносин як важливої складової глобальної динаміки та дослідження процесів регіоналізації. В даному контексті важливо дослідити Північно-Східну Азію, яка досить активно впливає на процеси в Тихоокеанському регіоні. Одними із ключових країн даного регіону є Південна та Північна Корея. Остання має ядерну зброю, яка посилює напругу в даному регіоні. Відтак актуалізується питання денуклеаризації даного регіону. Слід згадати, що ще за минулої своєї каденції Президент США Д.Трамп намагався домовитися про денуклеаризацію Корейського півострова, але після декількох зустрічей між очільниками США та Північної Кореї це питання звелось до проголошення певних декларацій, які так і не переросли в реальні дії.

Дослідження питання ядерного роззброєння та гарантій безпеки є надзвичайно актуальним і в контексті вирішення регіональних конфліктів, зокрема в Південній Азії, де вже тривалий час зберігається напруженість між Індією та Пакистаном. Особливо загострилася ситуація після терористичного акту в 2019 році, внаслідок якого загинуло кілька десятків індійських військовослужбовців. Ця подія призвела до збройного інциденту на кордоні між двома країнами.

У відповідь на ескалацію конфлікту прем'єр-міністр Пакистану Імран Хан заявив про повну бойову готовність пакистанських збройних сил до будь-якого розвитку подій. Водночас він не виключив можливості застосування ядерної зброї у разі подальшого загострення ситуації, хоча й наголосив, що Пакистан ніколи не буде ініціатором її використання. У 2025 році після вбивства індійських туристів в спільному штаті Джамі Кашмірі ситуація знову загострилася.

Слід також згадати, що останнім часом Д. Трамп жорсто вимагає від Ірану припинення ядерної програми, погрожуючи навіть завданням ракетних ударів по ядерних об'єктах Ірану. Відтак питання денуклеаризації є достатньо актуальним у сучасному світі, який постійно змінюється.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження особливостей глобалізації, проблем міжнародної безпеки та регіональних конфліктів присвячені праці вітчизняних та зарубіжних науковців зокрема Т. Андрущенко, В. Беренса, П. Гай-Нижника, Д. Гелда, Л. Губського, М. Дорошка, Джон Дінг Йонга, Кім Хак Джуна, В. Копійки, І. Кресіної, М. Косолапова, О. Коппель, В. Крушинського, В. Кувалдіна, Лі Кю Хва, Є. Магди, В. Манжолі, Е. МакГрю, Д. Медоуза, В. Михайлова, Д. Мусієнка, О. Неклесси, Г. Перепелиці, А. Печечей, Р. Робертсона, Дж. Сороса, Дж. Стігліца, В. Толстих, Г. Удовенка, О. Чумакова, Ю. Яковця та ін. Дослідженням питань ядерної безпеки та денуклеаризації займалися такі науковці як В. Горбулін, С. Галака, Кан Ден Сік, О. Луговський, О. Попович, П. Сіновець та інші.

Мета статті: дослідити перспективи ядерного розброєння Корейського півострова в умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо як розгорталася ядерна проблема на Корейському півострові. Як ми знаємо, ядерну зброю має не тільки Північна Корея а деякий час мала й Південна Корея.

Проблема денуклеаризації Корейського півострова бере свій початок з 1958 року, коли Сполучені Штати Америки розмістили ядерну зброю на території Південної Кореї. До 1967 року потужність американського ядерного арсеналу на півострові досягла свого максимуму. Водночас у наступні десятиліття, особливо до середини 1980-х років, цей арсенал був суттєво скорочений. Нарешті, у 1991 році президент США Джордж Буш-старший оголосив про повне виведення ядерної зброї з Південної Кореї в межах ширшої стратегії ядерного розброєння після завершення холодної війни.

Водночас у середині 1970-х років у Південній Кореї активно розвивалася власна ядерна програма. Ініціатива з розробки ядерної зброї виникла в умовах загострення міжкорейських відносин, а також через занепокоєння, викликане намірами США скоротити, а згодом і повністю вивести свій військовий контингент з Південної Кореї. У цих умовах Сеул прагнув до зміцнення власної стратегічної автономії та посилення національної безпеки [1, с. 34].

Однак розробка південнокорейської ядерної програми була припинена під тиском з боку Вашингтона. У відповідь Південна Корея отримала політичні та військові гарантії безпеки, які передбачали захист з боку США у разі можливого збройного нападу з боку КНДР. Цей компроміс став ключовим чинником стабілізації ситуації на Корейському півострові у той період і водночас заклав основу для подальших переговорів щодо денуклеаризації регіону [2, с. 13].

Що стосується Корейської Народно-Демократичної Республіки (КНДР), то її прагнення до створення власної ядерної програми зародилося невдовзі після завершення Корейської війни 1950–1953 років. У 1956 році між Радянським Союзом і Північною Кореєю було підписано угоду про співпрацю у сфері розвитку ядерної енергетики, яка стала відправною точкою у становленні північнокорейської ядерної програми.

Аналіз ядерної програми Північної Кореї засвідчує її послідовний, системний характер, що бере початок ще в середині 1950-х років. У березні 1955 року на загальних зборах Національної академії наук КНДР було ухвалено рішення про створення «Науково-дослідного інституту атомної та ядерної фізики». Цей крок ознаменував початок цілеспрямованого розвитку національної ядерної програми.

Вже наступного року, у березні 1956 року, між Радянським Союзом і Північною Кореєю було укладено угоду про співпрацю в галузі мирного використання ядерної енергії. У межах цієї співпраці кілька сотень північнокорейських науковців пройшли навчання

в СРСР, що дозволило КНДР розпочати накопичення інституційного й технологічного потенціалу у сфері ядерної енергетики.

У червні 1963 року в Йонбені було введено в експлуатацію перший дослідницький ядерний реактор радянського виробництва ІРТ-2000 потужністю 2 МВт. На основі цього реактора Північна Корея поступово почала розбудовувати власні ядерні потужності.

Упродовж 1970-х років країна продовжила нарощування науково-технологічного потенціалу. У березні 1974 року був прийнятий «Закон про ядерну енергетику», а вже у вересні того ж року КНДР приєдналася до Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ), що надало їй офіційний доступ до міжнародної системи обігу ядерних матеріалів і технологій [4, с. 27].

У другій половині 1970-х років у центрі ядерних досліджень у Йонбені було розпочато будівництво нового ядерного реактора потужністю 5 МВт, призначеного для виробництва плутонію. У січні 1985 року цей реактор було введено в експлуатацію, що стало черговим кроком на шляху до створення повноцінної ядерної інфраструктури.

До кінця 1980-х років Північна Корея завершила спорудження ще потужнішого реактора на 50 МВт, а також заснувала підприємства з виробництва ядерного палива і з переробки відпрацьованого ядерного матеріалу. Таким чином, країна створила практично повний замкнутий цикл виробництва ядерних матеріалів, що стало основою для подальших ядерних випробувань та поступового входження до неофіційного «ядерного клубу» [5, с. 37].

Незважаючи на протести з боку міжнародної спільноти, зокрема Організації Об'єднаних Націй, 9 жовтня 2006 року КНДР провела перше випробування ядерної зброї. Таким чином, вона стала дев'ятою країною у світі, що фактично володіє ядерним потенціалом. На сьогоднішній день офіційний статус ядерних держав мають п'ять країн – США, Російська Федерація, Китай, Велика Британія та Франція. Водночас Індія, Пакистан та Ізраїль також володіють ядерною зброєю, хоча формально не входять до офіційного «ядерного клубу». Крім того, існують підозри щодо наявності або розробки ядерної зброї в Ірані. За даними Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ), близько 20–30 країн здійснюють дослідження у сфері ядерних технологій, які потенційно можуть бути використані для створення ядерної зброї.

Досліджуючи безпекові аспекти даної проблеми слід зазначити, що північнокорейська ядерна програма розглядається як пряма загроза не лише для Південної Кореї та Японії, але й як серйозний дестабілізаційний чинник для всього регіону Північно-Східної Азії та глобальної системи міжнародної безпеки. Її існування є також порушенням умов Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), учасником якого КНДР раніше була. Окрім того, міжнародне співтовариство висловлює занепокоєння можливістю експорту Північною Кореєю ядерних технологій до третіх країн [2, с. 13].

Аналізуючи ядерний потенціал КНДР, варто зазначити, що проблема не обмежується лише наявністю ядерних боєприпасів. Рівень загрози суттєво підвищується через здатність Північної Кореї доставляти ці боєприпаси до цілей за допомогою ракетних технологій. Вона стала однією з перших країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону, яка розпочала розробку таких технологій, і наразі володіє спроможністю самостійно виготовляти міжконтинентальні балістичні ракети.

За різними оцінками, Північна Корея має понад тисячу ракет різних класів, включаючи міжконтинентальні, а також близько двохсот пускових установок. За даними американських і південнокорейських фахівців, радіус дії балістичної ракети типу «Інха-3» становить близько 10 000 кілометрів, а в разі зменшення ваги боєголовки – може досягати й 13 000 км, що дозволяє уразити цілі на материковій частині США [5, с. 37].

На відміну від Північної Кореї, Південна Корея на даний момент не володіє спроможністю до самостійного виробництва космічних чи міжконтинентальних ракет, що суттєво обмежує її стратегічний потенціал у цьому контексті [6].

Останнім часом Північна Корея тільки посилює свою активність у ядерній сфері. Так 25 січня 2025 року КНДР провела випробувальний запуск стратегічної крилатої керованої ракети, який здійснювався з-під води у морі. Ракета пролетіла близько 1500 км і влучила у ціль. У відповідь на це Південна Корея провела військове навчання із запуском у бік Жовтого моря балістичної ракети «Хенму-2» (Hyunmoo-II)[7]. Відтак питання денуклеаризації поки що не на часі і напевно чи постане у найближчі перспективи, оскільки у світі, який постійно змінюється і в якому загрози тільки посилюються, навпаки деякі країни почали замислюватися над можливістю виробництва ядерної зброї, щоб забезпечити свою безпеку, оскільки міжнародні гарантії безпеки, особливо в умовах коли президент США Д. Трамп намагається переформатувати світову систему безпеки, практично відмовляючись захищати своїх союзників зокрема з Євросоюзу, якщо вони не будуть фінансувати НАТО у потрібному обсязі. В цих умовах кожна країна повинна покладатися тільки на свої власні сили чи на допомогу найближчих союзників.

В даному контексті слід згадати український досвід, який особливо наочно продемонстрував межі ефективності міжнародних гарантій безпеки, включаючи Будапештський меморандум, і показав реальну слабкість міжнародних інституцій перед обличчям збройної агресії.

Після розпаду Радянського Союзу у 1991 році Україна успадкувала один з найбільших ядерних арсеналів у світі, який включав понад дві тисячі одиниць ядерної зброї. Проте у 1994 році вона відмовилася від цього потенціалу в обмін на гарантії безпеки, закріплені в Будапештському меморандумі, підписаному США, Росією та Великою Британією. Як зауважують П.П. Гай-Нижник і Л.В. Чупрій, меморандум носив декларативний характер і не передбачав чітких зобов'язань країн-гарантів, що було серйозною прорахунком української дипломатії, яка перебувала в полоні ілюзій про початок нової епохи в міжнародних відносинах [3, с. 475].

У 2014 Росія, порушуючи Будапештський меморандум та інші норми міжнародного права, злочинно анексувала Крим і вторглася у східні регіони. Україна опинилася без належної підтримки в період анексії Криму: країни Заходу обмежилися дипломатичними заявами та стриманими закликами, не вдаючись до активних дій. США лише з часом почали посилювати санкційний тиск на Росію, тоді як НАТО не наважилось на рішучі кроки, остерігаючись можливої ескалації, особливо в регіоні Балтії. Водночас Україна, яка добровільно відмовилася від ядерного арсеналу в обмін на гарантії безпеки згідно з Будапештським меморандумом, фактично залишилася беззахисною перед агресією. Тільки після повномасштабного російського вторгнення у 2022 року західні країни почали надавати фінансову і військову допомогу, хоча й з певними затримками.

Щодо міжнародних організацій то ООН обмежилися лише декларативним засудженням дій Росії, не реалізуючи жодних ефективних механізмів впливу. Це засвідчує що на сучасному етапі не існує універсального захисту для слабких держав перед агресією сильніших. Отже, проблема збереження суверенітету і національної безпеки малих країн, розташованих у стратегічно важливих регіонах, залишається надзвичайно актуальною. На жаль, у міжнародній практиці досі домінують ті самі принципи, які діяли в попередні історичні епохи: геополітичні реалії визначають долю держав набагато сильніше, ніж міжнародне право чи моральні принципи.

Показовим прикладом впливу великих держав на долю менших є ситуація навколо Корейського півострова та Філіппін, які стали об'єктами геополітичних домовленостей

між США та Японією після підписання у 1905 році угоди Кацури-Тафта. У подальшому, після завершення Другої світової війни, Корейський півострів був поділений по 38-й паралелі між США та СРСР, що стало передумовою для тривалого конфлікту на півострові. Цей приклад демонструє, як зовнішньополітичні інтереси великих держав часто визначають майбутнє менших країн, обмежуючи їхню суверенну волю.

Деякі дослідники порівнюють досвід України та країн Корейського півострова, хоча у сфері безпеки спостерігаються суттєві відмінності між Україною та Кореєю. Зокрема, Північна Корея, на відміну від України, володіє ракетно-ядерним потенціалом, що є важливим чинником стримування зовнішніх загроз. Південна Корея, у свою чергу, забезпечує свою безпеку завдяки стратегічному військовому союзу зі Сполученими Штатами Америки. Таким чином, не зважаючи на те, що Україна, КНДР і Республіка Корея розташовані на геополітично важливих територіях і оточені впливовими державами, лише дві останні мають реальні механізми захисту своєї державності.

Фактичне порушення Росією умов Будапештського меморандуму у 2014 році, зокрема через анексію Криму, засвідчило неспроможність наданих гарантій забезпечити територіальну цілісність і безпеку України. Як зазначив американський дипломат С. Пайфер, меморандум з самого початку розглядався радше як політична угода, що містить запевнення, а не юридично обов'язкові військові гарантії [8, с. 671].

Питання про те, чи здатні США або будь-яка інша країна реально захищати слабші держави – дуже складне і політично чутливе. Проте після заяв Д. Трампа про те що європейські країни повинні самі забезпечувати свій захист, а США нічого їм не гарантує, весь світ зрозумів що існуюча до цього міжнародна система безпеки розпадається і кожна країна чи регіон світу повинні самі замислюватимся над своєю безпекою.

Щодо інших країн, то більшість держав, навіть дуже впливових, уникають відкритого протистояння з ядерними чи агресивними силами типу Росії. Німеччина, Франція, Китай – діють обережно, намагаючись уникнути прямої конфронтації. Тобто глобальний «поліцейський», який би був морально і військово зобов'язаний зупиняти несправедливість будь-де, – по суті, не існує.

Цей досвід боляче, але чітко вказує на два висновки:

Ніколи не варто повністю покладатися лише на зовнішні гарантії безпеки.

Єдина реальна гарантія – це сильна армія, розвинуте громадянське суспільство, міжнародна коаліція підтримки і стратегічне мислення.

Деякі аналітики припускають, що потенційним гарантом безпеки у світі міг би виступити Китай. Проте на сьогодні відсутні приклади, коли ця країна брала на себе роль активного захисника слабших держав. Водночас ні Організація Об'єднаних Націй, ні Європейський Союз не виконують цієї функції у повній мірі. Це породжує питання щодо реальної ролі світових лідерів і їхньої здатності гарантувати мир і стабільність у глобальному вимірі.

Таким чином, Україна, яка добровільно підтримала глобальну ініціативу з денуклеаризації, опинилася у вкрай вразливому становищі – ослаблена, частково окупована державою, яка раніше визнавалася нею як стратегічний партнер. Це є прикритим, але показовим проявом реального, жорсткого стану сучасного світового порядку, де міжнародні обіцянки без належного юридичного та силового підкріплення виявляються недостатніми.

Ситуація України наочно демонструє, чому низка менших і слабших держав не виявляють готовності відмовлятися від ядерного озброєння. Більше того, деякі країни, що володіють науковим і технічним потенціалом, розглядають можливість створення власного ядерного арсеналу. За свідченнями численних дослідників, Південна Корея та Японія перебувають на межі володіння відповідними технологіями.

Приклад України, яка зазнала збройної агресії з боку Російської Федерації – одного з підписантів Будапештського меморандуму, – а також відносна пасивність Заходу та нейтральна позиція Китаю, лише підтверджують тезу про відсутність ефективної системи захисту для малих держав у сучасному міжнародному середовищі. Світові лідери нерідко демонструють безвідповідальність у питаннях забезпечення безпеки тих країн, що не мають власного потужного оборонного потенціалу.

Висновки та рекомендації. Підсумовуючи, слід зазначити, що питання денуклеаризації сьогодні не на часі, що пояснюється трансформацією світової системи безпеки та негативним прикладом певних країн, зокрема України. Остання, як і Корейський півострів, перебуває на геополітично важливій території, що є зоною перетину інтересів великих держав. Її приклад свідчить: якщо держава не може гарантувати собі безпеку самостійно, вона має шукати союзів з потужними міжнародними акторами. Членство України в НАТО, ймовірно, могли б стримати Росію від агресивних дій. Щодо Будапештського меморандуму, то на думку більшості експертів, його слід трансформувати в юридично зобов'язальний договір із чітко прописаними механізмами його реалізації. Альтернативно, Україна могла б укласти двосторонні угоди про гарантії безпеки за прикладом договорів, які США підписали з Ізраїлем, Республікою Корея та Японією.

Беручи до уваги приклад України, яка добровільно відмовилася від понад 2000 одиниць ядерної зброї в обмін на неформальні гарантії безпеки, навряд чи можна очікувати, що такі держави, як Північна Корея чи інші потенційні ядерні держави, виявлять готовність наслідувати її приклад у питаннях роззброєння.

Список використаної літератури

1. Богатуров А. Д. Азійський устрій світової стабільності. *Міжнародне життя*. 1993. № 2. С. 34–46.
2. Джон Дінг Йонг. Вибір зовнішньополітичного курсу РК незалежного від впливу великих держав. Тхоніль Шіде (統一時代). *Епоха воз'єднання*. Сеул, 2014. Випуск 99. С. 13 (корейською мовою).
3. Гай-Нижник П. П., Чупрій Л. В. Формування загальнонаціональної ідентичності українців в контексті сучасних викликів. *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 101. С. 474–481. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2015_101_128
4. Кан Ден Сік. Мирне перетворення СВА та об'єднання Корейського півострова. *Гілея*. Київ, 2017. Вип. 118. С. 26–34.
5. Кан Ден Сік. Регіональна роль КНДР у СВА. *Гілея*. Київ, 2016. Вип. 114. С. 35–42.
6. Кім Г. М. Об'єднання Кореї неминуче. Сеул, UKGO. 2014. С. 121–122 (корейською мовою).
7. Північна Корея провела випробування стратегічної крилатої ракети. URL: <https://glavcom.ua/world/observe/pivnichna-koreja-provela-viprobuvannjatrategichnoji-krilatoji-raketi-1042136.html>
8. Чупрій Л. В., Кан Ден Сік. Особливості вирішення регіональних конфліктів у контексті сучасних викликів: досвід України, Сирії та країн Корейського півострову. *Україна дипломатична*. № 19. 2018. С. 671–687.

NUCLEAR DISARMAMENT OF THE KOREAN PENINSULA IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Leonid Chupriy

State Tax University,

Department of Psychology, Pedagogy and Social Disciplines

Universytetska str., 31, 08205, Irpin, Kyiv region, Ukraine

Olena Gotra

State Tax University,

Department of Psychology, Pedagogy and Social Disciplines

Universytetska str., 31, 08205, Irpin, Kyiv region, Ukraine

The article examines the prospects for the denuclearization of the Korean Peninsula in the context of globalization and the intensification of modern geopolitical challenges. It is noted that the problem of denuclearization of the Korean Peninsula dates back to 1958, when the United States of America deployed nuclear weapons on the territory of South Korea. It is indicated that the creation of the DPRK nuclear program began after the end of the Korean War. In 1956, an agreement was signed between the Soviet Union and North Korea on cooperation in the field of nuclear energy development, which became the starting point in the formation of the North Korean nuclear program. The nuclear potential of the DPRK is highlighted, where it is noted that the problem is not limited to the presence of nuclear munitions. The level of threat is significantly increased due to North Korea's ability to deliver these munitions to targets using missile technology. It became one of the first countries in the Asia-Pacific region to begin developing such technologies, and now has the ability to independently manufacture intercontinental ballistic missiles. It is indicated that South Korea currently does not have the ability to independently produce space or intercontinental missiles, which significantly limits its strategic potential in this context. It is emphasized that the issue of denuclearization is not timely today, which is explained by the transformation of the global security system and the negative example of certain countries, in particular Ukraine. The latter, like the Korean Peninsula, is located in a geopolitically important territory, which is a zone of intersection of the interests of major powers. Its example shows: if a state cannot guarantee its security on its own, it must seek alliances with powerful international actors or strengthen its own armed forces. Thus, Ukraine's membership in NATO could probably deter Russia from aggressive actions. As for the Budapest Memorandum, most experts believe that it should be transformed into a legally binding agreement with clearly defined mechanisms for its implementation.

Key words: denuclearization, nuclear weapons, challenges, Korean Peninsula, global security system, Ukraine.

УДК 32-027.22:303.732.4

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.55>

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД У ПРИКЛАДНІЙ ПОЛІТОЛОГІЇ: ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРИНЦИПИ, СПЕЦИФІКА ЗАСТОСУВАННЯ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Михайло Шабанов

*Одеський національний університет імені І.І. Мечникова,
кафедра політології
Французький бульвар, 24/26, 65000, м. Одеса, Україна*

У статті аналізуються базові засади застосування системного підходу у сучасній прикладній політології. В умовах динамічних змін прикладна політологія як кластер знань зазнає сутнісних змін та коректувань. Розгляд багатьох соціально-політичних явищ, на які спрямований науковий інтерес дослідників у цьому напрямку потребує чіткої парадигмальної платформи та синтезування абсолютно всіх дискретних когнітивних та практико-прикладних елементів, якими сповнений політичний процес. Актуалізація динамічних та нестійких феноменів та суб'єктів політичної дії сьогодні спонукає до застосування зведеного комплексу системних технологій, а також систематизації самої ролі дослідника та «інфлюєнсера» у контексті політичної конкуренції, впливу та боротьби, яка відбувається й концентрує увагу наукової спільноти на проблематиці оцінки та аналітики соціально-політичних зіткнень.

Можна констатувати аналітичну диференціацію системного підходу в суто академічній політичній науці та розвідках політологів-практиків (політичних консультантів, політтехнологів, менеджерів з розбудови політичних партій, політичних експертів та ін.). Прикладний дискурс у системному ключі робить акцент на лініях встановлення та підтримки взаємозв'язку між суб'єктом політичного впливу, організаційними компонентами та цільовою аудиторією. При цьому врахування цілої сукупності ресурсів: економічних, інформаційних, організаційних (адміністративних), професійних та демографічних є суттєвим фактором.

Системний підхід на сучасному етапі для царини прикладної політології постає як системно-моделюючий та системно-коректуючий. Системний підхід на сучасному етапі дослідної та практико-прикладної діяльності є ключовим для формування аналітичної картини та виокремлення чинників впливу на конкретну соціально-політичну ситуацію. Він передбачає акцент на виокремленні організаційних та функціональних складових у політичній практико-прикладній діяльності.

Головним суб'єктом у застосуванні системного підходу є політичний консультант, який співпрацює із суб'єктом політичного впливу (дії), скеровує його діяльність у напрямку укріплення структурних та діяльнісних характеристик. Зусилля суб'єкта застосування системного підходу спрямовані на відповідний об'єкт, під яким маємо на увазі конкретну «соціально-політичну ситуацію», яка наділена власними специфічними особливостями. Соціально-політична ситуація є виразником стану суспільної взаємодії на загальнонаціональному, регіональному або локальному рівнях. Кожен з рівнів структурується на базові структурні компотенти, які аналізуються дослідником.

Ключові слова: прикладна політологія, системний підхід, політичний процес, політична ситуація, політичні агенти, політична технологія, інформаційний вплив, динаміка політичних змін, політичний консультант, аналітичний центр.

Актуальність наукової проблеми. В умовах сучасних динамічних змін прикладна політологія як кластер знань зазнає сутнісних змін та коректувань. Розгляд багатьох соціально-політичних явищ, на які спрямований науковий інтерес дослідників у цьому

напрямку потребує чіткої парадигмальної платформи та синтезування абсолютно всіх дискретних когнітивних та практико-прикладних елементів, якими сповнений політичний процес. Актуалізація динамічних та нестійких феноменів та суб'єктів політичної дії сьогодні спонукає до застосування зведеного комплексу системних технологій, а також систематизації самої ролі дослідника та «інфлюенсера» у контексті політичної конкуренції, впливу та боротьби, яка відбувається й концентрує увагу наукової спільноти на проблематиці оцінки та аналітики соціально-політичних зіткнень, власне ролі упорядкування технологічного компоненту у цьому нестійкому вимірі взаємодії.

Системний підхід, як базовий та міждисциплінарний у методології науки, в цілому постає як необхідний інструмент об'єднання та, водночас, інтерпретації феноменів у соціально-політичному процесі, він має у власному арсеналі алгоритми формування технологій та фреймів у аналітиці.

Мета наукового дослідження – визначити фундаментальні принципи, специфіку та напрями застосування системного концептуально-методологічного підходу у сучасній прикладній політології. Виконання поставленої мети можливе за рахунок реалізації наступних дослідницьких завдань:

- визначити фундаментальні риси системного методологічного підходу у політичній науці;
- розкрити проблемні аспекти застосування системного методологічного підходу у прикладній політології;
- проаналізувати роль та потенціал суб'єктів системного підходу у вимірі прикладної політології;
- проаналізувати ситуаційний аналіз як сегмент системного методологічного підходу;
- надати характеристику напрямкам застосування та удосконалення системного підходу у вітчизняній прикладній політології.

У своїх наукових та філософських дослідженнях системний аналіз застосовували такі провідні вчені, як Д. Істон, Г. Алмонд, Р. Даль, І. Хус, Дж. Стівенс, Дж. Росснер, А. Пенн, Дж. Нейманн, Е. Ласло, Д. Белінські, А. Ханкен, Е. Даунс, К. Дойч, А. Пшеворські та інші. В Україні базові аспекти системного аналізу завжди були сферою підвищеного наукового інтересу та суто практичної зацікавленості, перш за все, у сенсі електоральних процесів, можливості формування та системного застосування виборчих політичних технологій, крім того, засади з розбудови політичних партій та вирішення конфліктів. Системний аналіз мав спрямований, а часто, вузькоспеціалізований характер, мав суттєву залежність від компонентів темпоральних та політико-ринкових тощо. У прикладній сфері політичної аналітики він фундаменталізувався на менеджеріальній (організаційній, управлінській) складовій та маркетинговій складовій (створення політичного продукту, позиціонування, брендування, рекламування). Серед вітчизняних дослідників та аналітиків проблематики значну увагу цьому аспекту приділяли В. Бебик, І. Горбатенко, В. Рубанов, Ю. Кальниш, А. Колодій та інші.

Більшість з них акцентували увагу виключно на проблематиці системного моделювання у політиці та міждисциплінарних сферах. Сам системний аналіз та методологічний підхід в цілому, зосереджувався на додатковому застосуванні порівняльних методів (критерії при цьому – це соціально-психологічні, соціокультурні, цивілізаційні та інші), в тому числі, у так званому аналоговому порівнянні, у моделюванні на основі історичної аналогії, як такої (на прикладі порівняння у політико-режимній проблематиці, де головний акцент зроблено на пошуку функційних складових системи та їх здатності відтворюватись у темпоральному вимірі).

Треба відзначити, що основні роботи із застосуванням елементів системної аналітики стосувались, перш за все, теоретичних, а не практико-прикладних проблематик [1]. Акцент на цілісності явищ політичного спектру, детермінізм та наявність причинно-наслідкових зв'язків у соціально-політичних процесах став трендом усвідомлення та аналітичного інтерпретування у філософському та теоретичному політологічному напрямках [1]. Певним чином, до трендових проявів можна віднести суттєве зміщення аналітики при застосуванні системного підходу у прикладних розвідках до природи, діяльності та ефективності політичних агентів та агентів впливу. Вони виокремлені та набувають особливого значення у контексті диференціювання простору соціально-політичної взаємодії, коли політичний консультант чи консультативна структура намагаються вплинути на результати виборчого процесу або прийняття необхідних політичних рішень, то основа увага йде на роль та якість агентів. Відповідно створення імідажних моделей, або стратегії електоральної поведінки прилаштовується до моделі агента.

Згодом, теоретичний напрямок акумулював близькі та похідні погляди на політичну феноменальність та процесуальні специфіки, в тому числі у внісенні елементи синергетичного та мережевого підходу в оцінці досить широкого кола явищ, власне від самої політичної системи до громадянського суспільства як сукупності або конгломерата вільних суб'єктів, що утворюють цілісну нерозривну мережу зв'язків та виступають своєрідним антиподом держави (базового інституту політичної системи із ієрархічною будовою зв'язків між суб'єктами дії) [2].

Власне аспект практико-прикладної проблематики виходив за умовні аналітичні межі системних моделювань класиків відповідного методологічного підходу у фундаментальній політичній науці. Подібна позиція, зокрема характерна для застосування системного підходу або системного аналізу у дослідженнях Девіда Істона та багатьох представників американської школи теоретичної та прикладної політичної науки в цілому [3]. На думку вітчизнянної дослідниці Н.О. Резанової, викладеної у статті «Принципи системного підходу в аналізі політичної системи суспільства» необхідно наголосити на наступному аспекті: «Теоретичні засади системного підходу включають обґрунтування мети й завдань дослідження політичних процесів. Таке складне коло проблем вимагає комплексного застосування певних світоглядних, логічних і наукових розробок. У світоглядному плані системний підхід вимагає формулювання світогляду, що базується на уявленнях про цілісність об'єкта дослідження, його складну організацію, внутрішню активність і динаміку. Американська політична школа керується тим, що метою політичної системи є розв'язання політичних проблем через взаємодію визнаних процесів, політичних інститутів і політичних структур» [3, с. 34].

Можна констатувати аналітичну диференціацію системного підходу в суто академічній політичній науці та розвідках політологів-практиків (політичних консультантів, політехнологів, менеджерів з розбудови політичних партій, політичних експертів та ін.). Прикладний дискурс у системному ключі робить акцент на лініях встановлення та підтримки взаємозв'язку між суб'єктом політичного впливу, організаційними компонентами та цільовою аудиторією. При цьому врахування цілої сукупності ресурсів: економічних, інформаційних, організаційних (адміністративних), професійних та демографічних є суттєвим фактором.

Власне аналіз політики як такий, на думку авторів практичного посібника «Інструментарій для аналізу політики» можна диференціювати на три широкі концептуальні підходи: 1) аналітично орієнтований; 2) процес розробки політики і метаполітичний. Кожен з них охоплює різні «проблемні поля». Так, метаполітичний діє на макрорівні, і фактично сконцентрований на чинниках середовища, що впливають на певний об'єкт [4].

Системний підхід на сучасному етапі для царини прикладної політології постає як системно-моделюючий та системно-коректуючий. (На практиці відмічена тенденція, коли автори-дослідники та консультанти-практики намагаються тримати баланс між моделюючою та коректуючою частинами (сегментами). В обох різновидах роль політичного дослідника або політичного консультанта є визначальною. Він формує основні фрейми системного бачення прикладної політичної проблеми, структурує її та пропонує ряд політико-технологічних рішень, сутнісно алгоритмів виконання завдань від найбільш загальних до найбільш одиничних. М.А. Польовий у статті «Деякі проблеми вибору методів моделювання для дослідження політичних процесів» наголошує: «Детерміновані аналітичні моделі корисні як інструмент для проведення математичних експериментів, метою яких є вироблення стратегії більш детального пізнання політичного процесу і наступного управління ним. Розрахунки з використанням детермінованих, дедуктивних моделей, можуть бути дуже продуктивні, оскільки замінюють собою практично нездійсненні натурні експерименти, але вони не можуть бути використані для реального моніторингу або ж для детального прогнозу реальної динаміки політичного розвитку» [5, с. 51].

Прикладна політологія водночас представлена і в академічному, і в практичному просторі. Часто два даних простори синтезуються для формування продуктивного політотехнологічного продукту (програми, проекту, ідеї, нарративу, меседжу та ін.). Отже, в сучасних умовах коло проблематики прикладного політичного аналізу суттєво розширюється за рахунок політичного консультування, прогнозування, застосування політико-маркетингових та політико-менеджеріальних завдань тощо. Для правильного розуміння мети самого системного аналізу у прикладній політології необхідно абсолютно правильно структурувати його складові. Складові – компоненти, по-перше, репрезентують особливості статистики та динаміки самої аналітики обранного об'єкта (як системного явища, що незмінно необхідно враховувати).

Системний аналіз у прикладній політології наділений наступними компонентами: 1) суб'єкт аналізу; 2) об'єкт аналізу; 3) простір системної аналітики; 4) системний ситуаційний компонент (політична ситуація); 5) методи та технології системної аналітики; 6) інструментарій аналізу інформаційної / медійної складової; 7) системні «трикутники» соціально-політичної взаємодії, які необхідні для стратегічної та поточної аналітики спроможностей та цілісного потенціалу політичного лідера або політичної партії у контексті політичної конкуренції та боротьби. В межах аналітичного виміру можна наголосити на наявності щонайменш двох різновидів системних трикутників, а саме: 1) політична партія / комерційна структура / медіа; 2) політична партія / державні інституції / органи місцевого самоврядування.

У варіативних моделях щодо рішення політико-прикладних проблем відзначена спорідненість саме такої структурної комбінації компонентів, яка спрямована на пошук як вихідних даних, так і застосування технологічного методичного інструментарію. Часто вся сукупність проблематизованих аспектів виноситься у додаткові компоненти та комбінації.

Необхідно відмітити, що загальна спрямованість у використанні системного підходу акумулює ідею щодо наявності внутрішнього та зовнішнього середовища політико-технологічного або політико-комунікативного впливу [8].

Сьогодні йдеться про різноманітні синтезні аспекти у вирішенні конкретної проблеми (наприклад, формування виборчого штабу кандидата, створення стратегії вирішення масштабного політичного конфлікту та конфронтаційної ситуації між політичними партіями тощо). Для розбудови сучасної політичної партії системний акцент на внутрішньому

та зовнішньому середовищі розкриває наступне: внутрішнім середовищем для політичної партії фактично є поєднання структурних компонентів, які доповнюються системно-функційними характеристиками. Зокрема, взаємовідносини між такими компонентами як партійне керівництво та партійні функціонери, партійні активісти та конституенти [9]. Кожен компонент, який виноує свої функції, наділений власними ресурсами, які він застосовує заради реалізації спільної цілі, яка синтезована у єдине синергетичне ціле. Неможливо оцінювати ефективність партії в сучасних умовах, тим більш створювати фундамент її діяльності на регіональному та локальному рівнях, при цьому враховуючи лише діяльність лідера політичної сили та його найближчого оточення.

Системний підхід у партійному будівництві фактично розвінчує таку ідею та наголошує на відсутності спроможності лише керівного ядра до формування всієї лінії взаємозв'язків. Сюди входять, як формальні, так і суто неформальні взаємозв'язки, які набувають функційності лише у комбінуванні та системному розвитку. Політичні консультанти, які працюють із сучасними політичними партіями роблять акцент на командному принципі як роботи, так і створення внутрішнього комплексу командних принципів, обмежень, санкцій, прерогатив [9]. Необхідно наголосити, що системний підхід у аналітиці внутрішнього середовища концентрується на головних та другорядних компонентах одразу.

Висновки. Системний підхід на сучасному етапі дослідної та практико-прикладної діяльності є ключовим для формування аналітичної картини та виокремлення чинників впливу на конкретну соціально-політичну ситуацію. Він передбачає акцент на виокремленні організаційних та функціональних складових у політичній практико-прикладній діяльності. Головним суб'єктом у застосуванні системного підходу є політичний консультант, який співпрацює із суб'єктом політичного впливу (дії), скеровує його діяльність у напрямку укріплення структурних та діяльнісних характеристик. Зусилля суб'єкта застосування системного підходу спрямовані на відповідний об'єкт, під яким маємо на увазі конкретну «соціально-політичну ситуацію», яка наділена власними специфічними особливостями. Соціально-політична ситуація є виразником стану суспільної взаємодії на загальнонаціональному, регіональному або локальному рівнях. Кожен з рівнів структурується на базові структурні компотенти, які аналізуються дослідником.

Загалом можна виокремити аналітику інституційного, організаційного, нормативного, політико-функціонального рівнів. Кожен репрентує власні «маркери», у відповідності із якими підбираються засоби впливу. Наприклад, маркер наявності на інституційному регіональному рівні перепон у проведенні агітаційних заходів шляхом відкритої мітингової активності фактично переспрямовує основну лінію зусиль політичної сили у інформаційну площину соціальних мереж або «нових» медіа, де агітація набуває більш «таргетованого» характеру, цілеспрямовано охоплює точкові кластери цільової аудиторії, може створювати чинники агітаційного тиску на кожного окремого представника такої аудиторії, максимізуючи його увагу до конкретного агітаційного заходу.

Частіше всього соціально-політичні ситуації як об'єкт застосування системного підходу мають електоральне або політико-конфліктне походження, а отже їх вирішення потребує ресурсів та чітких темпоральних рамок. В сучасному практико-прикладному дискурсі політичні консультанти та політтехнологи враховують «трикутники» отримання ресурсів та встановлення ефективних взаємозв'язків.

До таких трикутників можна віднести: 1) політична партія / комерційна структура / медіа; 2) політична партія / державні інституції / органи місцевого самоврядування. В реальних умовах зіткнень між політичними силами, комбінаційні синтези таких умовних «системних трикутників» можуть змінюватись. Однак у контексті шляхів стратегічного

системного бачення соціально-політичного процесу та ситуації у його межах, можливості впливати, вони залишаються дієвою схематизацією або лінією створення алгоритмів впливу / взаємодії тощо. Системний підхід на сучасному етапі охоплює весь комплекс сегментів – кластерів наукового знання та практико-прикладних політичних технологій. Він має абсолютно універсальний характер та доповнюється додатковими методологічними підходами для вирішення конкретних завдань, вироблення алгоритмів для прийняття політичних рішень, політичного позиціонування тощо.

Список використаної літератури

1. Неліпа Д. Специфіка системного аналізу як методу політології. *Політичний менеджмент*. 2011. № 3. С. 43–51. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/nelipa_spetsyfika.pdf
2. Денисенко І. Д. Методологія політичних досліджень у сучасному науковому дискурсі: стратегії вдосконалення. *Сучасне суспільство*. 2016. Вип. 2. С. 74–81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cuc_2016_2_10.
3. Резанова Н.О. Принципи системного підходу в аналізі політичної системи суспільства. *Політікус*. Випуск 3. 2024. С. 32–38. URL: http://politicus.od.ua/3_2024/7.pdf
4. Інструментарій для аналізу політики. *Фонд Демократичні ініціативи імені І. Кучеріва*. URL: https://dif.org.ua/files/Books/2023/PDF/toolbox_03_ukr.pdf
5. Польовий М. А. Деякі проблеми вибору методів моделювання для дослідження політичних процесів. *Політичне життя*. 2016. № 1–2. С. 47–54. URL: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/2674>
6. Рубанов В. В. Загальне та особливе у співвідношенні меж предметного поля політичного аналізу та аналізу політики. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна «Питання політології»*. 2018. С. 6–15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPPO_2018_34_3
7. Рубанов В. В. Основні підходи визначення поняття «політична аналітика» та їх науково-практична цінність. *Публічне управління XXI століття: синтез науки та практики: зб. тез XIX Міжнар. наук конгресу, 19 квітня 2019 р. Х.: ХарПІ НАДУ «Магістр»*, 2019. С. 32–34.
8. Чорней Н. Б. Теорія систем і системний аналіз / Н. Б. Чорней, Р. К. Чорней. – К.: МАУП, 2005. 256 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Chornei_Nataliia/Teoriia_system_i_systemnyi_analiz.pdf?PHPSESSID=k119habnsgj1e0rugti0gmciq3
9. Герасіна Л.М. Методологія і праксеологія досліджень політичних процесів. *Вісник національного університету «Юридична академія імені Ярослава Мудрого»*. 2017. № 2. С. 16–28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnuuaup_2017_2_4
10. Чальцева О.М. Публічна політика: теоретичний вимір і сучасна практика: монографія. Вінниця :ФОП Барановська Т.П., 2017. 336 с.

SYSTEMIC APPROACH IN APPLIED POLITICAL SCIENCE: FUNDAMENTAL PRINCIPLES, SPECIFICS OF APPLICATION AND PRACTICAL ASPECTS

Mykhailo Shabanov

Odessa National University named after I.I. Mechnikov,

Department of Political Science

French Boulevard, 24/26, 65000, Odessa, Ukraine

The article analyses the basic principles of applying the systematic approach in modern applied political science. In the context of dynamic changes, applied political science as a cluster of knowledge is undergoing significant changes and adjustments. Consideration of many social and political phenomena, which are the focus of researchers' scientific interest in this area, requires a clear paradigmatic platform and synthesis of absolutely all discrete cognitive and practical elements that make up the political process. The actualisation of dynamic and unstable phenomena and political actors today prompts the use of a consolidated set of systemic technologies, as well as the systematisation of the very role of the researcher and influencer in the context of political competition, influence and struggle that takes place and focuses the attention of the scientific community on the problems of assessment and analysis of socio-political clashes.

It is possible to state the analytical differentiation of the systemic approach in purely academic political science and research by political scientists-practitioners (political consultants, political technologists, political party development managers, political experts, etc.) Applied discourse in a systemic way focuses on the lines of establishing and maintaining the relationship between the subject of political influence, organisational components and the target audience. At the same time, the consideration of a whole range of resources: economic, informational, organisational (administrative), professional and demographic is an essential factor.

At the present stage, the systemic approach in the field of applied political science is seen as systemic modelling and systemic correction. The systemic approach at the present stage of research and practice is key to forming an analytical picture and identifying factors of influence on a particular social and political situation. It involves an emphasis on the identification of organisational and functional components in political practice and application.

The main actor in the application of the systemic approach is a political consultant who cooperates with the subject of political influence (action), directs its activities towards strengthening structural and operational characteristics. The efforts of the subject of the systemic approach are aimed at the relevant object, by which we mean a specific 'socio-political situation' that has its own specific features. The socio-political situation is an expression of the state of social interaction at the national, regional or local levels. Each level is structured into basic structural components that are analysed by the researcher.

Key words: applied political science, systems analysis, political process, political situation, political agents, political technology, information influence, dynamics of political change, political consultant, think tank.

УДК 321

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.56>

НЕФОРМАЛЬНІ ІНСТИТУТИ В ЕПОХУ ЦИФРОВІЗАЦІЇ: ВИКЛИКИ ДЛЯ СУЧАСНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Маркіян Шекель

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

У статті визначено та досліджено як сучасні політичні процеси дедалі більше залежать не лише від формальних інститутів, а й від неформальних механізмів впливу, які діють поза межами законодавчих норм. З розвитком цифрових технологій їхній вплив лише зростає, створюючи як нові можливості для демократичного розвитку, так і серйозні загрози політичній стабільності.

У цьому контексті з'ясовано, що цифровізація стала потужним каталізатором трансформації політичних систем, змінюючи механізми комунікації, мобілізації громадян і впливу на політичні процеси. Вона сприяла появі нових неформальних інститутів, таких як інтернет-медіа, незалежні блогери, анонімні спільноти у месенджерах, а також платформи для поширення інформації, які практично не підлягають державному регулюванню. Завдяки цифровим технологіям інформаційні потоки стають децентралізованими, що може як посилювати демократизацію суспільства, так і сприяти маніпуляціям, дезінформації та втручанням у політичні процеси.

Обґрунтовано, що роль неформальних інститутів у цифрову епоху виходить за межі традиційного розуміння впливу на політичні системи. По-перше, вони можуть виконувати роль тіньових владних структур, формуючи нові центри впливу, що діють паралельно з офіційною політичною системою. По-друге, вони можуть допомагати викривати корупцію. Незалежні журналістські розслідування та громадянські ініціативи часто виявляються ефективнішими за державні антикорупційні органи. Це пов'язано з їхньою оперативністю, доступом до альтернативних джерел інформації та незалежністю від політичного тиску. По-третє, вони виступають альтернативними каналами комунікації, забезпечуючи громадянам доступ до різних точок зору поза державним контролем. Наприклад, анонімні телеграм-канали у деяких країнах виконують функцію неофіційних медіа, поширюючи інформацію, яка може як сприяти демократичним змінам, так і використовуватися для дестабілізації ситуації через фейки та маніпуляції. По-четверте, вони можуть відігравати мобілізаційну функцію, організовуючи масові акції протесту, які впливають на зміну політичного режиму.

Тож необхідно розробити критерії, які дозволять відрізнати реальний демократичний потенціал неформальних інститутів від загроз, пов'язаних із хаотичною дезінформацією та пропагандою. Крім того, важливим завданням є пошук балансу між свободою слова та необхідністю регулювання інформаційного простору, щоб забезпечити стабільність демократичних процесів.

Ключові слова: неформальні інститути, цифровізація, демократія, політична комунікація, дезінформація.

У ХХІ столітті стрімка цифровізація суспільства докорінно трансформує не лише економіку та соціальні відносини, а й політичні процеси. Поява нових комунікаційних технологій, зокрема соціальних мереж, блогінгу та платформ миттєвого обміну інформацією, призвела до формування нових неформальних інститутів, що впливають на громадську думку, політичну мобілізацію та навіть на зміну політичних режимів. Як зазначають Г. Хелмке та С. Левітські, у політичній науці неформальні інститути визначають, зокрема, як стійкі практики, норми та правила, які не мають офіційного закріплення, але значною

мірою формують політичну поведінку [1, с. 727]. Ці інститути діють поза межами формальних структур влади, але все частіше визначають політичний порядок денний, підживляючи або підтримуючи легітимність державних інститутів. Водночас цифрові неформальні інститути становлять серйозний виклик для демократичних суспільств. Анонімність, відсутність чіткої регуляції та швидке поширення інформації сприяють поширенню дезінформації, маніпуляцій і політичної поляризації. Особливу увагу дослідників привертає необхідність переосмислення традиційних уявлень про політичну комунікацію та механізми демократичного контролю в умовах цифрової епохи.

Цифрові медіа та альтернативні інформаційні платформи стали невід'ємною частиною сучасного інформаційного простору, пропонуючи альтернативу традиційним ЗМІ та змінюючи спосіб, у який суспільство сприймає події, аналізує факти та формує політичні уподобання. Незалежні медіа-платформи, такі як громадянська журналістика, розслідувальні ініціативи та соціальні мережі, дозволяють поширювати інформацію, яка може не відповідати офіційній державній чи корпоративній позиції.

Ф. Г'Селл вважає, що часто такі ресурси є єдиним джерелом незалежної інформації у країнах з обмеженою свободою слова, де контрольовані державою ЗМІ нав'язують певний дискурс [2, с. 2–6]. Однак, поряд із перевагами, цифрові медіа створюють і нові виклики, серед яких – поляризація суспільства та посилення інформаційних бульбашок. Алгоритми соціальних мереж, націлені на залучення користувачів, підбирають контент відповідно до їхніх попередніх переглядів і вподобань, тим самим обмежуючи доступ до альтернативних точок зору. Це сприяє формуванню замкнених інформаційних просторів, де люди взаємодіють лише з контентом, що підтверджує їхні існуючі переконання, уникаючи критичного аналізу та різноманіття думок. Як наслідок, суспільство розколюється на групи з радикально протилежними позиціями, що ускладнює діалог і посилює конфліктність політичних процесів.

Вплив цифрових медіа на політичні події є значним – незалежні платформи часто відіграють ключову роль у викритті корупції, організації протестів та формуванні громадської думки під час виборів. Розслідування, опубліковані в цифрових медіа, здатні впливати на зміну урядів, як це сталося, наприклад, після публікації «Panama Papers», що призвело до політичних криз у низці країн. Соціальні платформи також стали інструментом мобілізації населення: під час протестів у Гонконзі, Білорусі та арабських країнах саме цифрові медіа допомагали координувати дії активістів, поширювати інформацію про репресії та уникати цензури.

Водночас вплив альтернативних медіа на виборчі процеси може мати як позитивний, так і деструктивний характер – з одного боку, вони дозволяють виявляти фальсифікації та маніпуляції, а з іншого – стають інструментом поширення дезінформації та втручання у вибори за допомогою таргетованої реклами та фейкових новин. Отже, цифрові медіа та альтернативні платформи є потужним інструментом у сучасному інформаційному суспільстві, проте їхній вплив потребує критичного осмислення та механізмів регулювання для збереження демократичних принципів та інформаційної безпеки.

Окремо варто зазначити, що блогери та інфлюенсери відіграють дедалі більшу роль у політичних процесах, стаючи неформальними політичними суб'єктами (інститутами), здатними формувати суспільну думку та впливати на електоральні настрої [3, с. 27–28]. Завдяки значній аудиторії та персоналізованому стилю комунікації, вони користуються високим рівнем довіри серед своїх підписників, що робить їх ефективним інструментом як для органічного поширення політичних ідей, так і для маніпуляцій. Політичне блогерство набирає обертів, особливо в цифрову епоху, коли традиційні медіа поступово втрачають монополію на інформацію. Блогери створюють альтернативні інформаційні простори, де

вони можуть відкрито висловлювати свої думки щодо суспільно-політичних подій, критикувати владу чи підтримувати певні рухи. Це призводить до того, що аудиторія отримує політичну інформацію у розважальному форматі, що значно впливає на молодь, яка часто уникає традиційних каналів новин.

М. Кастельс зауважує, що соціальні платформи, такі як Facebook, YouTube та Twitter (з 2023 р. – “Х” – М. Ш.) стали основними майданчиками для популяризації політичних рухів [3, с. 23]. Алгоритмічні рекомендації цих платформ здатні швидко поширювати контент, створюючи ефект вірусного впливу, коли політичні гасла, викриття або навіть маніпулятивні наративи стають масовими за лічені години. Особливо це помітно в періоди політичної нестабільності, протестів або виборчих кампаній, коли блогери активно залучають аудиторію до обговорення суспільно важливих питань. Водночас така система є вразливою до пропаганди та зовнішнього інформаційного впливу.

Окремі держави активно використовують блогерів як інструмент м’якої сили, фінансуючи їхню діяльність або надаючи приховану підтримку для просування вигідних наративів. Це може включати як пряму співпрацю через рекламні контракти та гранти, так і непрямий вплив через алгоритмічне просування лояльного контенту. На думку Ш. Зубофф, у таких умовах розрізнити органічний вплив блогера від пропагандистських механізмів стає складно, що ставить під загрозу інформаційну безпеку суспільства [4, с. 338]. Тож блогери та інфлюенсери формують сучасний політичний дискурс, але їхня діяльність потребує уважного аналізу, щоб уникнути маніпуляцій і прихованого впливу з боку зацікавлених політичних чи державних акторів.

Одним з основних атрибутів політичного життя в епоху цифровізації стали також чати та анонімні спільноти у месенджерах, які є важливими платформами для обміну інформацією, особливо в умовах політичної нестабільності або соціальних протестів. Вони дозволяють швидко поширювати новини, координувати дії активістів та мобілізувати людей навколо певних ідей, залишаючись при цьому поза полем зору офіційних органів влади. Однією з головних особливостей таких спільнот є анонімність, що робить їх привабливими як для звичайних користувачів, так і для тих, хто прагне впливати на суспільні настрої в прихований спосіб. Анонімні інформаційні канали нерідко використовуються як інструмент маніпуляції, оскільки відсутність відповідальності за поширену інформацію дозволяє цілеспрямовано вкидати фейкові новини, конспірологічні теорії або дезінформацію з метою впливу на громадську думку [2, с. 35; 6, с. 126–127]. Такі платформи також стають ефективним засобом для ведення інформаційних воєн, коли через них цілеспрямовано дискредитують політичних опонентів, формують негативний імідж урядів або підривають довіру до офіційних джерел.

Ще одним важливим аспектом є використання закритих груп у месенджерах для координації різних рухів. Завдяки шифруванню та анонімності, учасники можуть обговорювати стратегії дій, організовувати масові заходи та протестні акції без ризику бути ідентифікованими. Це може мати як позитивний, так і негативний ефект: з одного боку, такі спільноти сприяють свободі самовираження та демократичному волевиявленню, але з іншого – можуть використовуватися для радикалізації суспільства, поширення екстремістських ідей та координації незаконної діяльності. Однією з ключових проблем таких каналів є відсутність модерації, що призводить до неконтрольованого поширення дезінформації, мови ворожнечі та незаконного контенту.

Формальні політичні інститути часто демонструють слабку реакцію на ці загрози, оскільки їхні механізми контролю інформаційного простору застарілі та неефективні в умовах швидкоплинної цифрової реальності. М. Конечний наголошує, що відсутність належної роботи державних органів у сфері інформування суспільства про небезпеки,

пов'язані з неконтрольованими анонімними спільнотами, тільки загострює ситуацію. У результаті такі групи можуть не лише впливати на політичні процеси, а й становити реальну загрозу національній безпеці, сприяючи поширенню паніки, дестабілізації ситуації та послабленню довіри до державних інститутів [6, с. 126–129].

Кібер-активізм та хактивістські групи стали потужною силою у сучасному цифровому світі, де інформація є одним із найцінніших ресурсів. Одним із найпоширеніших методів кібер-активістів є атаки на державні системи, які можуть призвести до витоку конфіденційних даних, зламу офіційних сайтів або навіть тимчасового блокування роботи цілих відомств. Публікація зливої інформації, включно з державними архівами, секретними документами чи особистими даними посадовців, може не лише спричинити політичні скандали, а й підірвати довіру суспільства до влади та ключових інститутів. Крім того, хактивістські групи часто спрямовують свої атаки на банківські системи, що може паралізувати економіку, викликати фінансову паніку та значні збитки для бізнесу і громадян. Злами фінансових установ, крадіжка персональних даних, маніпуляції з електронними платежами, – усе це може мати катастрофічні наслідки, особливо у державах із розвинутою цифровою економікою.

Не менш небезпечними є атаки на державні структури, адже вони можуть зачіпати критичні сфери, такі як енергетика, транспорт, оборона, що в окремих випадках може спричинити масштабні техногенні катастрофи або навіть загрозу життю громадян. Як показує практика, навіть найрозвиненіші країни, що мають передові інформаційні технології та системи кібербезпеки, не є повністю захищеними від зламу. Сучасні хактивістські групи, маючи доступ до новітніх технологій та висококваліфікованих фахівців, можуть обходити найскладніші системи захисту, використовуючи слабкі місця в програмному забезпеченні, людський фактор або внутрішні витоки інформації. Отже, кібер-активізм залишається двоюким явищем: з одного боку, він може бути механізмом викриття корупції та боротьби з авторитарними режимами, а з іншого – становить серйозну загрозу для державних інститутів, економіки та національної безпеки, що робить необхідним перегляд існуючих підходів до цифрового захисту та інформаційної політики.

Вплив мобільного контенту на молодь стає однією з найактуальніших проблем сучасного суспільства, оскільки цифрові технології та соціальні мережі дедалі більше формують спосіб життя нових поколінь. М. Андерсон та Б. Окс'є вважають, що короткі відеоформати, такі як TikTok та Instagram, створюють швидку та легкозасвоювану форму контенту, що призводить до зниження здатності молоді концентрувати увагу на складній інформації та довготривалих текстах [7, с. 3–4]. Внаслідок цього традиційні медіа, які пропонують аналітику та розгорнуті матеріали, поступово втрачають популярність серед молодих користувачів, а їхнє місце займають меми, кліпові відео та розважальний контент, що не завжди є достовірним чи змістовним. Це значною мірою впливає на політичну свідомість молоді, адже політична реклама в соціальних мережах має величезний вплив на формування виборчих уподобань, особливо коли використовуються алгоритмічні рекомендації для підсилення певних наративів та створення інформаційних бульбашок.

Однак найсерйознішою проблемою є те, що захоплення мобільним контентом витісняє активні форми дозвілля – молодь все менше часу проводить на вулиці, рідше займається спортом, спілкування з друзями часто зводиться до переписок у месенджерах. Фізична активність поступається сидячому способу життя, що негативно впливає на здоров'я, соціалізацію та загальний рівень розвитку молодих людей. Це призводить до зростання рівня самотності, депресії та соціальної ізоляції, оскільки взаємодія у віртуальному просторі не може повністю замінити реальне спілкування та спільну діяльність.

Крім того, постійна присутність у соціальних мережах змушує молодь порівнювати себе з іншими, що спричиняє зниження самооцінки та формування нереалістичних очікувань щодо життя. Водночас цей тренд має і ширші політичні наслідки: молодь, яка менше часу проводить у громадському просторі, менш активно залучається до суспільно-політичних процесів, не бере участі в громадських ініціативах та протестних рухах, а також має нижчу мотивацію до участі у виборах. Така пасивність може призвести до ерозії демократичних механізмів, оскільки молоде покоління втрачає навички критичного мислення та політичної мобілізації, що в перспективі може послаблювати громадянське суспільство та підвищувати рівень апатії до суспільних змін. Отже, мобільний контент не лише впливає на інформаційні звички молоді, а й змінює їхній стиль життя, обмежуючи фізичну активність та соціальні контакти, що становить серйозний виклик для суспільства та вимагає розробки ефективних підходів до цифрової освіти та регулювання споживання контенту.

Тонка межа між свободою слова та загрозою демократії полягає у необхідності балансувати між відкритістю суспільного дискурсу та захистом політичної системи від деструктивного впливу маніпуляцій, пропаганди та дезінформації. Свобода слова є одним із базових демократичних принципів, проте її абсолютність може стати загрозою, якщо вона використовується для підризу державних інститутів, формування суспільного розколу або маніпуляції політичними процесами. Важливим критерієм оцінки цієї межі є прозорість джерела інформації, оскільки демократія ґрунтується на обізнаному суспільстві, яке має доступ до правдивої інформації. Якщо джерело інформації є анонімним, непідзвітним чи має приховані політичні або економічні інтереси, це створює ризик маніпуляцій громадською думкою. Наприклад, неконтрольоване поширення матеріалів через анонімні телеграм-канали чи боти у соціальних мережах дозволяє зовнішнім і внутрішнім гравцям впливати на суспільні настрої, що може мати катастрофічні наслідки для демократичних процесів. Не менш важливим є фактчекінг, адже наявність механізмів перевірки достовірності інформації суттєво впливає на формування суспільної думки.

Сучасний інформаційний простір наповнений величезною кількістю неперевіраних новин, а алгоритми соціальних мереж сприяють вірусному поширенню емоційного контенту, часто на шкоду правдивій інформації. Якщо суспільство не має доступу до перевірених джерел або держава не сприяє розвитку незалежних фактчекінгових організацій, виникає ризик викривлення реальності, коли значна частина громадян приймає політичні рішення, спираючись на маніпулятивні або неправдиві дані.

Ще одним ключовим аспектом є вплив інформації на політичні рішення, адже демократія залежить від того, наскільки об'єктивно громадяни оцінюють ситуацію при виборі влади або підтримці певних політичних рішень. Якщо інформаційний простір наповнений дезінформацією, виборці можуть бути схильні підтримувати політичні сили, які діють не в інтересах суспільства, а в інтересах маніпуляторів. Наприклад, цілеспрямоване поширення фейків перед виборами або під час політичних криз може змінювати електоральні вподобання, що впливає на легітимність демократичного процесу. У цьому контексті держава відіграє надзвичайно важливу роль у регулюванні інформаційного простору та боротьбі з загрозами, що можуть підірвати основи демократії [5].

Одним із ключових завдань державних інститутів є створення законодавчих механізмів для протидії дезінформації, пропаганді та інформаційним атакам. Однак ця регуляція не повинна перетворюватися на інструмент цензури, адже це може стати ще більшою загрозою для демократичного суспільства. Оптимальним рішенням є підтримка незалежних медіа, розвиток механізмів саморегуляції журналістики, а також створення державних ініціатив для підвищення рівня медіаграмотності серед населення. Відповідальність за

поширення інформації також є ключовим критерієм у визначенні межі між свободою слова та загрозою демократії, адже право на висловлення думки не означає відсутність наслідків за поширення відвертої брехні, розпалювання ворожнечі чи підбурювання до насильства.

У демократичних суспільствах діють механізми юридичної відповідальності за поширення фейкової інформації, проте важливо, щоб вони не використовувалися як засіб тиску на незалежні ЗМІ. Крім того, дезінформація може бути використана не лише для впливу на громадську думку, а й як інструмент руйнування внутрішніх політичних процесів, що є однією з найсерйозніших загроз для демократії. Інформаційні кампанії, спрямовані на делегітимацію державних інститутів, можуть послаблювати довіру до виборчого процесу, судової системи або правозахисних організацій, що в довгостроковій перспективі підриває саму суть демократичного управління. У такому випадку держава має реагувати не лише на рівні законодавства, а й через роз'яснювальну роботу, підвищення рівня довіри до державних інститутів та підтримку незалежних аналітичних центрів, які можуть здійснювати якісний моніторинг інформаційного простору.

Тож баланс між свободою слова та загрозою демократії визначається не лише відсутністю прямої цензури, але й ефективними механізмами боротьби з маніпуляціями, пропагандою та деструктивним впливом інформації на політичні процеси. Тільки завдяки прозорості джерел, незалежному фактчекінгу, відповідальному ставленню до інформації та ефективній ролі держави у забезпеченні безпеки інформаційного простору можна гарантувати, що свобода слова залишається інструментом зміцнення демократії, а не її руйнування.

Отже, можемо констатувати, що у сучасному світі неформальні інститути відіграють дедалі важливішу роль у формуванні політичного порядку денного, суспільних настроїв і навіть у зміні владних структур. В умовах цифровізації їхній вплив стрімко зростає, що створює як можливості для розвитку демократії, так і загрози її деформації. Визначення рівня позитивного або негативного впливу цих інститутів потребує розробки чіткої методології оцінки, яка дозволить об'єктивно класифікувати їхню роль у демократичному процесі.

Тож ми розробили матрицю оцінки впливу неформальних інститутів на демократію в умовах цифровізації. Вона ґрунтується на аналізі чотирьох основних критеріїв: прозорості джерел інформації, наявності механізмів фактчекінгу, ступеня впливу на політичні рішення та відповідальності за поширення інформації. Саме ці критерії дають змогу виявити, чи сприяє певний неформальний інститут зміцненню демократичних процесів, чи навпаки – підриває їх, створюючи загрозу інформаційній безпеці держави та суспільства.

Ключові критерії оцінки впливу неформальних інститутів на демократію в умовах цифровізації. *Прозорість джерела інформації.* Прозорість джерела визначає, наскільки відкритою та підзвітною є інформаційна структура, що впливає на суспільну думку. Демократія передбачає вільний доступ до інформації, проте якщо джерела залишаються анонімними, прихованими або фінансуються з неочевидних джерел, це створює ризики маніпуляції. Високий рівень прозорості означає наявність чіткої інформації про власників, редакційну політику та джерела фінансування медіа або інших впливових неформальних структур.

Наявність механізмів фактчекінгу. У демократичному суспільстві критично важливим є наявність незалежних інструментів перевірки інформації, які дають змогу суспільству отримувати об'єктивну картину подій. Якщо фактчекінг відсутній або має вибіркового характеру, інформаційне середовище може наповнюватися дезінформацією, що призводить до маніпуляції громадською думкою та формування викривленої політичної реальності.

Вплив на політичні рішення. Деякі неформальні інститути можуть прямо або опосередковано впливати на ухвалення політичних рішень – наприклад, через медіа, соцмережі, блогерів, громадські рухи чи лобістські групи. Високий рівень такого впливу може бути як

позитивним (у разі сприяння суспільному діалогу та підзвітності влади), так і негативним (за навмисного викривлення політичного дискурсу або втручання у виборчі процеси).

Відповідальність за поширення інформації. Ключовим питанням є те, чи існують механізми контролю та відповідальності за поширення дезінформації або маніпулятивного контенту. Відповідальність може нести держава через правові механізми, самі платформи через внутрішню модерацію або ж самі користувачі, які дотримуються стандартів етичної комунікації. Відсутність будь-якої відповідальності створює ідеальні умови для інформаційних атак, пропаганди та підризу довіри до демократичних інститутів.

Отже, на основі зазначених критеріїв пропонуємо таку матрицю оцінки впливу неформальних інститутів на демократію в умовах цифровізації:

Рівень прозорості	Фактчекінг	Вплив на політику	Відповідальність за інформацію	Загальний ефект на демократію
Високий	Високий	Помірний	Високий	Позитивний (сприяє зміцненню демократії, забезпечує об'єктивність інформації)
Високий	Високий	Високий	Низький	Змішаний (можливий ризик політичних маніпуляцій, якщо вплив надмірний)
Низький	Низький	Високий	Низький	Негативний (створює загрозу демократії, оскільки може формувати викривлену реальність)
Низький	Відсутній	Високий	Відсутній	Критично негативний (дестабілізує демократичну систему, насамперед засобом поширення дезінформації)

Запропонована нами матриця дає змогу оцінити не тільки вплив неформальних інститутів на демократію в умовах цифровізації, а й розробити ефективні механізми їхнього регулювання, що сприятиме підвищенню інформаційної безпеки та забезпеченню прозорості політичних процесів. На нашу думку, для запобігання негативному впливу неформальних інститутів та мінімізації загроз демократії необхідно впроваджувати ефективні механізми контролю, зокрема, збалансувавши захист свободи слова та протидію деструктивним інформаційним процесам. Держава може сприяти створенню законодавчих механізмів, зокрема, прийняттям законів, які зобов'язують медіа та соцмережі верифікувати джерела інформації, запровадженням санкцій за поширення фейкових новин та дезінформації, а також регулюванням алгоритмів платформ для зменшення впливу маніпулятивного контенту. Однак важливо, щоб державне регулювання не стало засобом цензури чи політичного контролю. Водночас соціальні мережі та пошукові системи мають впроваджувати саморегулювання, поліпшуючи алгоритми виявлення дезінформації, співпрацюючи з незалежними фактчекерами та запроваджуючи механізми модерації контенту. Крім того, підвищення рівня медіаграмотності в суспільстві є важливим механізмом протидії деструктивному впливу неформальних інститутів. Це включає впровадження освітніх програм, стимулювання споживання якісного контенту та розвитку навичок перевірки джерел.

Список використаної літератури

1. Helmke G., Levitsky S. Informal Institutions and Comparative Politics: A Research Agenda. Perspectives on Politics. 2004. Volume 2, Issue 4. P. 725–740.
2. G'Sell F. Digital Authoritarianism: From State Control to Algorithmic Despotism. SSRN Electronic Journal. 2025. 53 p. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=5117399 (дата звернення: 23.05.2025).

3. Castells M. *Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age*. Cambridge: Polity Press, 2015. 324 p.
4. Zuboff Sh. *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. New York: Public Affairs, 2019. 704 p.
5. Diamond L. *Ill Winds: Saving Democracy from Russian Rage, Chinese Ambition, and American Complacency*. New York: Penguin Press, 2019. 368 p.
6. Konieczny M. Ignorance, Disinformation, Manipulation and Hate Speech as Effective Tools of Political Power. *Police and Security Journal*. 2023. Volume 32. P. 123–134.
7. Anderson M., Auxier B. Social Media Use in 2021. Pew Research Center. 2021. 18 p. URL: https://www.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/20/2021/04/PI_2021.04.07_Social-Media-Use_FINAL.pdf (дата звернення: 23.05.2025).
8. Tucker J.A., et al. Social Media, Political Polarization, and Political Disinformation: A Review of the Scientific Literature. *SSRN Electronic Journal*. 2018. 95 p. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3144139 (дата звернення: 23.05.2025).

INFORMAL INSTITUTIONS IN THE ERA OF DIGITALIZATION: CHALLENGES FOR MODERN DEMOCRACY

Markiyan Shekel

*Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Department of Theory and History of Political Science
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

This article defines and explores how modern political processes increasingly depend not only on formal institutions but also on informal mechanisms of influence that operate outside legislative norms. With the advancement of digital technologies, their influence continues to grow, creating both new opportunities for democratic development and serious threats to political stability.

In this context, it is revealed that digitalization has become a powerful catalyst for the transformation of political systems, altering mechanisms of communication, citizen mobilization, and influence on political processes. It has contributed to the emergence of new informal institutions such as internet media, independent bloggers, anonymous communities in messaging apps, and platforms for information dissemination that are largely beyond state regulation. Due to digital technologies, information flows become decentralized, which can both enhance the democratization of society and contribute to manipulation, disinformation, and interference in political processes.

It is argued that the role of informal institutions in the digital age goes beyond the traditional understanding of their influence on political systems. Firstly, they may function as shadow power structures, forming new centers of influence that operate parallel to the official political system. Secondly, they may help expose corruption. Independent journalistic investigations and civic initiatives often prove more effective than state anti-corruption agencies. This is due to their responsiveness, access to alternative sources of information, and independence from political pressure. Thirdly, they serve as alternative communication channels, providing citizens with access to diverse viewpoints beyond state control. For example, anonymous Telegram channels in some countries function as unofficial media, spreading information that can either promote democratic change or be used to destabilize the situation through fakes and manipulations. Fourthly, they can play a mobilizing role by organizing mass protests that influence regime change.

Therefore, it is necessary to develop criteria that will make it possible to distinguish the genuine democratic potential of informal institutions from the threats associated with chaotic disinformation and propaganda. In addition, an important task is to find a balance between freedom of speech and the need to regulate the information space in order to ensure the stability of democratic processes.

Key words: informal institutions, digitalization, democracy, political communication, disinformation.

УДК 329.001

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.57>

ЦЕНТРИСТСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Геннадій Шипунов

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

У статті визначено та осмислено методологічні засади дослідження центристських політичних партій. У цьому контексті обґрунтовано, що підхід до концептуалізації «ліво-правого» партійно-ідеологічного розмежування, розроблений італійським політичним філософом Н. Боббіо та доповнений німецьким дослідником Д. Яном, має переваги як у теоретичному, так і у емпіричному вимірі. По-перше, він дає змогу адекватно осягнути мінливість цього поділу, а також долучити до нього у контексті тих чи інших досліджень специфічні характеристики, зумовлені суспільно-політичними особливостями конкретного періоду соціальної еволюції та/або конкретної держави (регіону). По-друге, дає змогу включити до концептуальної конструкції лівих і правих ті проблемні питання політичного порядку денного, які з'являються у постіндустріальних країнах («нові питання» постматеріального характеру), а також специфікувати «ліво-правий» поділ, враховуючи особливості політичного розвитку пострадянських країн, у тім числі й України.

Спираючись на методологічні підходи Н. Боббіо та Д. Яна, визначено характерні особливості центристських політичних партій. Доведено, що формування партій центру (лівоцентристських і правоцентристських) є результатом укладення широкого ідейно-політичного компромісу (головно в аспекті соціально-економічних питань) та, як наслідок, зближення лише між традиційними («старими») лівими і правими партіями, за що їх критикують, відповідно, «нові ліві» та «нові праві». Тож обґрунтовано, що ідеологічної конвергенції у «новому» (соціокультурному) вимірі не існує, а отже, не існує певної партії «нового центру», яка б була розташована між «новими лівими» та «новими правими».

Ключові слова: «ліво-правий» партійно-ідеологічний поділ, ліві політичні партії, праві політичні партії, центристські політичні партії, «нові ліві», «нові праві».

Концепція «ліво-правого» партійно-ідеологічного розмежування сьогодні є одним із найпоширеніших та найуніверсальніших методів структурування політичного поля, який активно використовують як у політологічних дослідженнях, так і у публіцистичному дискурсі. Відіграючи важливу роль у сучасній політичній науці [4, с. 73–74], вона, водночас, виконує дві основні функції у реальному суспільно-політичному житті: на колективному рівні сприяє соціальній орієнтації та полегшує політичну комунікацію. Тобто, функціонує як символічна система координат, що дає змогу партіям здійснити своє позиціонування та вирізнити себе з-поміж інших політичних сил, пов'язавши у такий спосіб власну політичну позицію з місцем у зазначеній системі. На індивідуальному – допомагає людям зроби на цій основі зважену політичну оцінку та вибір [8, с. 63].

Входження та остаточне закріплення у політологічному дискурсі «ліво-правої» семантики, яка, однак, характеризується несталістю основних понять (вони постійно змінюються, набуваючи нових ознак та змісту, залежно від того чи іншого суспільно-політичного контексту або, навіть, політичних традицій, які панують у певному регіоні

[6, с. 297–298]), дали поштовх тривалій науковій дискусії відносно специфіки концептуалізації зазначеного розмежування та його пізнавального потенціалу [4, с. 74].

У цьому контексті зауважимо, що ми погоджуємось із твердженням Н. Боббіо, що саме питання рівності є постійною кінцевою цінністю, яка й визначає «ліво-праве» розмежування [1, с. 58–59]. Називаючи лівих егалітаристами, а правих антиегалітаристами, він наголошує, що перші, хоч і не відкидають факту, що люди є настільки ж рівними, наскільки і нерівними, надають більшого значення тому, що робить їх рівними, ніж нерівними. Тоді як другі, виходячи з того ж положення, за тих же обставин надають більшого значення тому, що робить людей нерівними, ніж рівними. Контраст між варіантами кінцевого вибору, на його думку, найкраще маркує лівих і правих. Причому цьому контрасту відповідає різна оцінка співвідношення між природною та соціальною рівністю-нерівністю. Егалітарист виходить з переконання, що більша частина виявів нерівності соціально зумовлені, а отже, можуть бути усунені. Антиегалітарист, навпаки, упевнений, що нерівність є природною і тому не може бути подолана [1, с. 66–67].

Таке протиставлення можна чітко простежити, порівнюючи погляди на рівність/нерівність Ж.-Ж. Руссо та Ф. Ніцше. Зокрема, французький філософ виходить з позиції, що люди народжуються рівними, але приватна власність та громадянське суспільство робить їх нерівними [12]. Тобто для нього нерівність є штучною. Натомість Ф. Ніцше обґрунтовує думку про природну нерівність людей, рівними яких зробило саме суспільство з його стадною мораллю, релігією співпереживання та смиренності [9]. Тому для німецького мислителя штучною є рівність. Отже, там, де Руссо бачить штучну нерівність, яка має бути засуджена та подолана як така, що суперечить фундаментальній природній рівності, Ніцше бачить штучну рівність, яка гідна ненависті, оскільки руйнує благотворну нерівність, що закладена у людях природою.

Водночас Н. Боббіо наголошує, що той рівень абстракції, на якому зроблено таке розрізнення, дає змогу говорити скоріше про розмежування двох ідеальних типів – «лівого» та «правого». На практиці воно перетворюється на відмінність в оцінці того, що є релевантним для виправдання або заперечення дискримінації. Іншими словами, йдеться про визначення критерію (критеріїв) дискримінації. Це, своєю чергою, залежить від ставлення до ступеня важливості певних форм відмінностей, які одні (антиегалітаристи) вважають достатньою підставою для неоднакового ставлення, а інші (егалітаристи) – ні. Тобто, егалітаристи прагнуть нівелювати відмінності (зменшити кількість підстав для дискримінації), тоді як антиегалітаристи схильні перебільшувати їхнє значення (збільшувати кількість підстав для дискримінації) [1, с. 69–70].

Концептуальний підхід Н. Боббіо здобув широку популярність у сучасній політичній науці. Попри певні скептичні погляди щодо його емпіричної адекватності в контексті визначення сутнісних відмінностей між лівими та правими, він став основою подальших досліджень цієї опозиції [11, с. 6–9]. Зокрема, Д. Ян, опираючись на основні положення згаданого підходу, розробив оригінальну концепцію «ліво-правого» партійно-ідеологічного розмежування.

Тут, на нашу думку, треба звернути увагу передусім на такі її методологічні принципи: по-перше, для розв'язання внутрішньо суперечливої проблеми стабільності та змінюваності сутнісних означень лівиці та правиці треба виокремити стрижневі (*LR_core*) й пов'язані з ними додаткові (*LR_plus*) характеристики лівих і правих. Адже стрижневі компоненти є стабільними і валідними у будь-якому часі та контексті, що дає змогу завжди чітко робити це розрізнення. Натомість додаткові змінюються з плином часу та у певних контекстах, що дозволяє досліднику зафіксувати особливості «ліво-правого» поділу у різні

часові періоди та його національну специфіку (залежність від конкретного історико-політичного контексту країни чи регіону).

По-друге, встановлюючи стрижневі та додаткові характеристики, треба чітко визначити ступінь їхньої лівизни та правизни, тобто провести ранжування від найсильніших (тих, які найбільшою мірою зумовлюють належність до лівих чи правих) до найслабших. Інакше, як зауважує Д. Ян, може статися так, що партію, яка формулює декілька поміркованих лівих тверджень та одну сильну праву заяву, можуть класифікувати як ліву, хоча є вагомі підстави припускати зворотнє [5, с. 749–750; 6, с. 298–299].

По-третє, праві не є однорідною силою та відрізняються у своєму ставленні до нерівності. Погоджуючись з Н. Боббіо, що головна лінія розмежування між лівими і правими пролягає у їхніх відмінних онтологічних позиціях в оцінці ідеалу рівності, Д. Ян водночас наполягає на необхідності внутрішньої диференціації правих. Фундаментальна підстава, що створює можливості для цього – різні підходи до легітимізації нерівності, які беруть свій початок від згаданих філософських традицій Ж.-Ж. Руссо та Ф. Ніцше: одна частина правих вважає соціальну нерівність штучною, а інша – природною.

Таке розмежування, з одного боку, між лівими та правими, а з іншого – між самими правими відображене у трьох великих класичних ідеологіях: соціалізмі, лібералізмі та консерватизмі. В той час як ліві (соціалісти) концентруються на питаннях рівності, праві (ліберали та консерватори) по-різному обґрунтовують об'єктивність існування нерівності. Зокрема, консерватизм розглядає її як таку, що дана самою природою. Традиції та природний соціальний порядок визначають місце людини в ієрархічній структурі, яка невід'ємно притаманна органічному суспільству. Вони також допомагають усім членам суспільства жити в соціальній і фізичній гармонії один з одним. Натомість лібералізм виходить з того, що місце людини в суспільстві визначається тільки її власною діяльністю. Неробство та лінь призводять до бідності, активність і працьовитість – до заможності. Можливість реалізації людьми свого власного потенціалу напряму залежить від захисту індивідуальних свобод, що, зокрема, передбачає звільнення від державного втручання [5, с. 751].

На нашу думку, такий підхід, що створює можливості для уточнення ознак «ліво-правого» поділу, має переваги як у теоретичному, так і у емпіричному вимірі. Він дає змогу адекватно досягнути мінливості цього поділу, а також долучити до нього у контексті тих чи інших досліджень специфічні характеристики, зумовлені суспільно-політичними особливостями конкретного періоду соціальної еволюції та/або конкретної держави (регіону). Ця методологічна установка вельми важлива, оскільки дає змогу включити до концептуальної конструкції лівих і правих ті проблемні питання політичного порядку денного, які з'являються у постіндустріальних країнах («нові питання» постматеріального характеру), а також специфікувати «ліво-правий» поділ, враховуючи особливості політичного розвитку пострадянських країн.

Звернення до «ліво-правої» дихотомії як способу позиціонування політичних сил неодмінно ставить питання щодо можливості виокремлення третього елемента в цій схемі – центру та, відповідно, центристських політичних партій. Тож, спираючись на методологічні підходи Н. Боббіо та Д. Яна, виходячи з визначального значення принципу рівності/нерівності у контексті розмежування лівих і правих політичних партій, можемо виокремити характерні особливості центристських партій.

Насамперед зазначимо, що, попри згадану загальну популярність і широке використання концепції «ліво-правого» розмежування як у академічному, так і у публічному дискурсі, проблема ідентифікації основних ознак центру та центристських партій ось уже протягом багатьох років перебуває на периферії наукових пошуків і характеризується від-

сутністю системного підходу до її вирішення [2, с. 92; 10, с. 178–179]. У нашій статті для відповіді на це питання ми будемо використовувати концептуальні позиції М. Дюверже, Н. Боббіо та Х. Кемана.

Згідно з підходом М. Дюверже, що протягом тривалого періоду визначав логіку вивчення центру та центристських партій, у політиці не існує «центру» як такого, оскільки за своєю суттю вона є вибором між двома типами рішень, а ті, які називають проміжними, також пов'язані з тим або іншим основним типом. Тому в політиці може бути партія центру, але аж ніяк не доктрина центру. За його твердженням, будь-який центр завжди поділений на дві половини: лівий центр та правий центр. Тож «центром» у політиці, по суті, є те місце, де зосереджуються помірковані представники протилежних напрямів: помірковані праві та помірковані ліві [3, с. 215–216].

Менш категоричну позицію займає Н. Боббіо. Зокрема, він виходить з того, що розмежування між лівими і правими зовсім не виключає існування проміжної позиції, де вони зустрічаються, – центру. Тут варто звернути увагу, що італійський дослідник виокремлює два типи центру: «включену середину» (*“included middle”*) та «інклюзивну середину» (*“inclusive middle”*). Суть першого, за твердженням Н. Боббіо, можна передати формулою «ні..., ні...» (ні ліве, ні праве), а другого – «і..., і...» (і ліве, і праве). Це означає, що центр як «включена середина» знаходить своє місце між двома опозиціями, не ліквідовуючи їх. У такий спосіб він, по-перше, розмежовує протилежності, запобігає контакту та конфлікту між ними; по-друге, звільняє від жорсткого вибору між лівими і правими, надаючи певну альтернативу.

Другий тип центру прагне вийти за межі двох протилежностей, об'єднати їх у найвищому синтезі, а отже, анулювати це розмежування. У підсумку ліві та праві перестають бути тотальностями, що заперечують одна одну. Вони перетворюються на дві частини єдиного цілого, на діалектичну тотальність. Тому суть другого типу центру зазвичай розкривається крізь призму концепції «третього шляху», тобто як спроба виходу за рамки політики в традиційних лівих і правих категоріях. Хоча на практиці, як наголошує Н. Боббіо, «третій шлях» перебуває саме в центрі. Тож, за його словами, якщо перший тип центру є, по суті, практичною політикою без доктрини, то другий – доктрина у пошуках практичної політики, і як тільки це буде досягнуто, вона виявляє себе саме як центристську [1, с. 7–8]. У цьому контексті треба зауважити, що Н. Боббіо не вдається до виокремлення певної самодостатньої в ідеологічному плані партії центру. Як уже було зазначено, він, так само, як і М. Дюверже, розташовує у цій частині партійно-ідеологічного спектра помірковані політичні сили: лівоцентристів і правоцентристів.

На необхідності дослідження партій центру як унікального та самодостатнього за своєю суттю явища наголошує Х. Кеман. Згідно з його підходом, «центральність» партії має подвійну якість: вона повинна вирізнитись і водночас бути пов'язаною з обома частинами партійного спектра [7, с. 136]. Це означає, що партії центру можна ідентифікувати за такими індикаторами: по-перше, наявність певної програмної спільності як з лівими, так і з правими партіями (цей показник можемо означити як індикатор «спільності»); по-друге, внутрішня міжпартійна програмна спільність, яка є, як мінімум, більшою, ніж спільність з лівими та правими партіями, що вирізняє їх з-поміж партій «не-центру» (цей показник означимо як індикатор «самобутності»).

Зазначені характеристики партій центру, за твердженням Х. Кемана, дають змогу розглядати згадані політичні сили як з'єднувальні ланки між лівими та правими, що перетворює їх на зручних партнерів для кожної з частин партійного спектра. Така позиція цих партій в політичному житті створює для них більше, порівняно з іншими партіями, мож-

ливостей для вироблення вигідної виборчої стратегії та посередницької ролі у формуванні уряду [7, с. 136–138].

Отже, виокремлення та дослідження партій центру, на нашу думку, передбачає необхідність дотримання таких методологічних принципів: по-перше, розуміння «центру» як зони ідейно-політичного зближення, дотику та взаємодії поміркованих лівих і правих політичних сил. По-друге, концептуалізація «поміркованості» як: а) відходу від ідеологічного фундаменталізму (ідеологічна поміркованість), що виявляється у доктринальному синтезі в тому чи іншому пропорційному співвідношенні низки програмних положень лівих і правих політичних партій. Яскравим прикладом такої ідеологічної конвергенції можуть бути концепції ліберального соціалізму (провокує рух лівих партій вправо, відповідно, до центру) та соціального лібералізму (зумовлює зміщення правих партій вліво, тобто, також до центру); б) відмови від насильницьких засобів реалізації програмних цілей і визнання встановлених правил політичної гри (інструментальна поміркованість). Це виявляється у повазі до основоположних ліберально-демократичних принципів загалом і методів ведення політичної боротьби зокрема, готовності до широкого діалогу та досягнення компромісу зі своїми політико-ідеологічними опонентами.

По-третє, концептуалізація ідеологічної поміркованості як частково-синтезованої доктринальної спільності з лівими і правими розкривається та конкретизується у таких положеннях: 1) змішана власність, необхідність часткового державного контролю та регулювання ринку (можливість ефективного співіснування приватної та державної власності, вибіркова націоналізація, соціальна ринкова економіка, вимоги повної реалізації засад держави загального добробуту, дотримання принципу широкої вибіркової у наданні соціальних благ і послуг) – лівий центр; 2) необхідність ефективного поєднання засад вільного ринку та держави загального добробуту (можливість втручання держави в економічне життя та розширене трактування її соціальних функцій для подолання безробіття та бідності в суспільстві, більш справедливої реалізації принципу «рівності шансів») – правий центр (ліві ліберали); 3) необхідність участі держави в економічних процесах задля забезпечення справедливості та гідного життєвого рівня усіх громадян, поєднання засад поміркованого консерватизму та соціального лібералізму – правий центр (християнсько-демократичні партії).

У цьому контексті особливу увагу треба звернути на те, що основні лінії дотику як між самими центристськими політичними партіями, так і між ними та лівими і правими партіями пролягають у вимірі традиційних (матеріальних) питань. Тобто, ідеологічні спільності тут формуються навколо питань власності, ролі держави в економічному житті, принципів економічного розподілу та надання соціальних благ і послуг. Водночас проблеми, які не пов'язані з соціально-економічною сферою, меншою мірою стають об'єктом ідеологічних компромісів. Наприклад, як з'ясував у своєму дослідженні Х. Кеман, питання, в яких найбільше розходяться як самі партії центру між собою, так і з лівими та правими, – це «традиційна мораль», «свобода» та «децентралізація». За його словами, саме в зазначених сферах партіям центру найважче діяти як центристські й отримувати від цього користь [7, с. 138].

Це дає нам підстави стверджувати, що формування партій центру (лівоцентристських і правоцентристських) є результатом укладення широкого ідейно-політичного компромісу (головно в аспекті соціально-економічних питань) та, як наслідок, зближення лише між традиційними («старими») лівими і правими партіями, за що їх критикують, відповідно, «нові ліві» та «нові праві». Тому, на нашу думку, ми не можемо говорити про ідеологічну конвергенцію у «новому» (соціокультурному) вимірі, а отже, і про існування

певної партії «нового центру», яка б була розташована між «новими лівими» та «новими правими».

Список використаної літератури

1. Bobbio N. Left and Right: The Significance of a Political Distinction / translated and introduced by A. Cameron. Chicago: The University of Chicago Press, 1997. XXII, 124 p.
2. Daalder H. In Search of the Center of European Party Systems. *The American Political Science Review*. 1984. Volume 78, Issue 1. P. 92–109.
3. Duverger M. Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State / translated by Barbara and Robert North. [Incorporates revisions by the author]. With a foreword by D. W. Brogan. New York: John Wiley & Sons, 1954. 439 p.
4. Huber J., Inglehart R. Expert Interpretations of Party Space and Party Locations in 42 Societies. *Party Politics*. 1995. Volume 1, Issue 1. P. 73–111.
5. Jahn D. Conceptualizing Left and Right in Comparative Politics: Towards a Deductive Approach. *Party Politics*. 2011. Volume 17, Issue 6. P. 745–765.
6. Jahn D. What is Left and Right in Comparative Politics? A Response to Simon Franzmann. *Party Politics*. 2014. Volume 20, Issue 2. P. 297–301.
7. Keman H. The Search for the Center: Pivot Parties in West European Party Systems. *West European Politics*. 1994. Volume 17, Issue 4. P. 124–148.
8. Knutsen O. Value Orientations, Political Conflicts and Left-Right Identification: A Comparative Study. *European Journal of Political Research*. 1995. Volume 28, Issue 1. P. 63–93.
9. Nietzsche F. Thus Spoke Zarathustra: A Book for Everyone and No One / translated by R. J. Hollingdale. New York: Penguin Books. 1961. 352 p.
10. Rodon T. Do All Roads Lead to the Center? The Unresolved Dilemma of Centrist Self-Placement. *International Journal of Public Opinion Research*. Volume 27, Issue 2. 2015. P. 177–196.
11. Rosas J. C., Ferreira A. R. Left and Right: Critical Junctures. *Left and Right: The Great Dichotomy Revisited* / J. C. Rosas, A. R. Ferreira (eds.). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2013. P. 2–20.
12. Rousseau J.-J. Discourse on Inequality / edited by M. W. Cranston. New York: Penguin Books. 1984. 192 p.

CENTRIST POLITICAL PARTIES: METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF RESEARCH

Hennadii Shypunov

Ivan Franko National University of Lviv,

Faculty of Philosophy, Department of Theory and History of Political Science

Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine

The article defines and conceptualizes the methodological principles of researching centrist political parties. In this context, it is substantiated that the approach to conceptualizing the “left-right” party-ideological distinction, developed by the Italian political philosopher N. Bobbio and supplemented by the German researcher D. Jahn, has advantages in both theoretical and empirical dimensions. First, it allows us to adequately understand the variability of this division, as well as to attach to it in the context of certain studies specific characteristics determined by the socio-political features of a particular period of social evolution and/or a particular state (region). Second, it allows us to include in the conceptual construction of the left and the right those problematic issues of the political agenda that appear in post-industrial countries (“new issues” of a post-material nature), as well as to specify the “left-right” division, taking into account the peculiarities of the political development of post-Soviet countries, including Ukraine.

Based on the methodological approaches of N. Bobbio and D. Jahn, the characteristic features of centrist political parties are identified. It is proved that the formation of center parties (center-left and center-right) is the result of a broad ideological and political compromise (mainly in the aspect of socio-economic issues) and, as a result, a rapprochement only between traditional ("old") left and right parties, for which they are criticized, respectively, by the "new left" and the "new right". Therefore, it is substantiated that ideological convergence in the "new" (socio-cultural) dimension does not exist, and therefore, there is no specific "new center" party that would be located between the "new left" and the "new right".

Key words: "left-right" party-ideological division, left political parties, right political parties, centrist political parties, "new left", "new right".

КРУГЛИЙ СТІЛ
«ФІЛОСОФІЯ ПОЛІТИКИ ВАЛЕРІЯ ДЕНИСЕНКА І РОЗВИТОК
МЕТОДОЛОГІЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ»
(З НАГОДИ 70-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ПРОФЕСОРА
ВАЛЕРІЯ МИКОЛАЙОВИЧА ДЕНИСЕНКА)
М. ЛЬВІВ, 27 ТРАВНЯ 2025 Р.

1. Філософія життя Валерія Денисенка: мистецтво жити

- Шипунов Геннадій Володимирович, завідувач кафедри теорії та історії політичної науки, доктор політичних наук, професор.
- Мельник Володимир Петрович, в.о. ректора Львівського національного університету імені Івана Франка, академік НАН України, доктор філософських наук, професор.
- Квас Олена Валеріївна, декан філософського факультету, доктор педагогічних наук, професор.
- Романюк Анатолій Семенович, завідувач кафедри політології, доктор політичних наук, професор.
- Терещенко Валерій Павлович, філософ, викладач кафедри історії філософії.
- Климончук Василь Йосифович, професор кафедри політичних наук Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, доктор політичних наук.
- Кіянка Ірина Богданівна, професор кафедри міжнародних відносин та дипломатичної служби, доктор політичних наук.

2. Валерій Денисенко: учений і митець. Діалектика раціонального та ірраціонального. – *Вдовичин Ігор Ярославович*, доктор політичних наук, професор кафедри теорії та історії політичної науки.

3. Валерій Денисенко: дух мислення, слово науки, подих мистецтва. – *Гарбадин Андрій Стефанович*, кандидат політичних наук, доцент кафедри теорії та історії політичної науки.

4. Людиноцентричний підхід як основа наукових поглядів професора Валерія Денисенка. – *Угрин Леся Ярославівна*, кандидат політичних наук, доцент кафедри теорії та історії політичної науки.

5. Специфіка впливу та значення Валерія Денисенка у формуванні політичної науки в Україні. – *Ковальчук Михайло Васильович*, доктор філософії зі спеціальності «Політологія», асистент кафедри теорії та історії політичної науки.

6. Функціонування спеціалізованої вченої ради Д 35.051.17 за керівництва професора Валерія Денисенка. – *Бунь Вікторія Вікторівна*, кандидат політичних наук, доцент кафедри теорії та історії політичної науки.

7. Валерій Денисенко – людина, котра зналася на теплих розмовах. – *Мотрен Святослав Миколайович*, кандидат політичних наук, асистент кафедри теорії та історії політичної науки.

8. Валерій Денисенко: наставник, керівник, Людина. – *Возняк Святослава Ігорівна*, асистент кафедри теорії та історії політичної науки.

9. Інституційний суб'єкт мережевого конструювання національної ідентичності: методологічний аспект. – *Бевза Богдан*, аспірант кафедри теорії та історії політичної науки третього року навчання.

10. Аналіз антиполітики в контексті методологічних засад дискурсивного інституціоналізму. – *Іващенко Роман*, аспірант кафедри теорії та історії політичної науки третього року навчання.

11. Теоретичний та методологічний аспекти у дослідженні політичних наративів розважальних медіа. – *Каламбет Ілля*, аспірант кафедри теорії та історії політичної науки третього року навчання.

12. Методологічні засади дослідження впливу міжнародних організацій на трансформацію політичної системи України. – *Кавецький Олег*, аспірант кафедри теорії та історії політичної науки другого року навчання.

13. Неформальні інститути в умовах війни: громадянська ініціатива як опора демократії в Україні. – *Шекель Маркіян*, аспірант кафедри теорії та історії політичної науки першого року навчання.

Геннадій Шипунов:

– Шановний Володимире Петровичу! Шановна Олено Валеріївно! Шановні колеги! Сьогодні ми зібралися з Вами для того, аби вшанувати пам'ять професора Валерія Миколайовича Денисенка, якому цього року виповнилося б сімдесят років. Ми свідомо організували нашу зустріч, наш круглий стіл саме на кафедрі теорії та історії політичної науки, адже саме за активної ініціативи Валерія Миколайовича вона була створена та розпочала своє функціонування на чолі з ним з вересня 2007 року. Тобто цьогоріч нам виповнюється вісімнадцять років – ми досягли повноліття. Тут усе просякнuto духом Валерія Миколайовича та нагадує про нього: його робоче місце, його записник, з яким він ходив на наради, його художні та наукові книги, його картини, які сім'я Валерія Миколайовича люб'язно подарувала кафедрі в пам'ять про нього.

Валерій Миколайович був несподіваним і нестандартним у всьому, починаючи навіть з дати свого народження – як він завжди з гумором та сміхом розповідав: «Народився 23 травня, але батько зареєстрував мене лише 31 травня».

Валерій Миколайович дуже любив подорожувати. По суті, говорячи метафорично, все його життя – це дивовижна подорож: світами науки, живопису, поезії та прози. Мета цієї подорожі – поєднуючи раціональне та ірраціональне, пізнати світ та, уважно вдивляючись у цей світ, віднайти (пізнати) самого себе у ньому. Тут я дозволю собі процитувати уривок зі вступу під назвою «Біографія “другого ступеня”» до збірки його віршів: «Хлопчина пильно вдивляється у світ... ще до бажань, до їхніх втілень... у світ, який готується вийти з історичного часу, щоб знову увійти у час міфу, світ, стабільність якого визначається рухомістю та в якому вже не царює єдина незаперечна істина. Він розповість про нього різними мовами – мистецтва та науки».

Сам Валерій Миколайович оцінював цю подорож як надзвичайно цікаву, адже на питання: «Що означає бути Валерієм Денисенком?» він без жодних сумнівів та вагань відповідав: «Бути Валерієм Денисенком цікаво!».

Філософія життя Валерія Миколайовича – це мистецтво жити, яке символічно було втілено в його кредо: «Я дихаю! Я живу! Я радію!».

Тож наша сьогоднішня зустріч – це чергова добра нагода поринути у цікавий та різнобарвний світ Валерія Денисенка, поділитися спогадами про нього.

Дякую! І до слова запрошуюю шановного Володимира Петровича Мельника.

Володимир Мельник:

– Дякую, Геннадію Володимировичу. Шановні колеги, я не прагну і не ставлю своїм завданням – це неспідйомне питання – реконструювати світогляд, тим паче філософсько-політологічний світогляд Валерія Миколайовича, його життєвий шлях, дати оцінки, привести до певного спільного знаменника, оскільки, як вже сьогодні прозвучало, цей світ Валерія Миколайовича був надзвичайно різнобарвний.

Сам Валерій Миколайович називав себе: «Філософ у сфері політичної науки». Найбільші дискусії, які ми з ним мали, це те, як у людині поєднується раціональне та ірраціональне, як відбувається її предметна діяльність, говорячи про теорію предметності та згадуючи, зокрема, книгу Миколи Тарасенка «Природа, технологія, культура». У таких дискусіях відчувалось, що Валерій Миколайович – це дійсно людина, яка цікавиться цим світом, прагне його пізнати і висловити свою думку і в науковому, філософсько-політологічному контексті, й у художніх творах.

Дуже цікаво сказав Геннадій Володимирович, що все життя Валерія Миколайовича – це подорож. Певно мало хто знає про епізод цієї подорожі під час його служби у лавах Радянської армії. Він спеціально записувався на тривалі за часом маршрути з перевезення військової техніки залізничним транспортом. Йому було цікаво спостерігати як співіснували люди в одному вагоні з різних культур. Він споживав ту картинку, яка відкривалася з дверей та вікон потягу.

Для мене Валерій Миколайович був також цікавим тим, що він був дуже емоційною людиною. Я пригадую, як нам складно давалося відкриття докторської філософсько-політологічної спецради, яка поєднувала дві філософські та дві політологічні спеціальності. Коли я озвучив цю ідею Івану Федоровичу Курасу, то він сказав, що тільки у Львові є такі сміливі люди, адже це те саме, як фізику об'єднати з історією. Але тоді стояло питання, що Україні потрібні кадри високої кваліфікації. Політологів в Україні було мало, тільки починалися процеси з їхньої підготовки, і Валерій Миколайович емоційно переживав за це. Він прагнув підтримати та створити належні умови для нормального захисту людини,

яка прагне працювати у сфері філософії та політології. Цікаво було спостерігати як Валерій Миколайович працює з аспірантами, це дійсно була напружена робота, але це йому давало наснаги до життя. Для мене приємним було й те, що він вмів радіти успіхам інших, це його підбадьорювало.

Ми разом працювали з Валерієм Миколайовичем над відкриттям кафедри теорії та історії політичної науки. Це також був нелегкий шлях і Валерій Миколайович, коли щось не вдавалось, бував якщо не у депресивному, то у сумному стані. Мені вдалося вивести його з такого стану, коли ми обговорювали книгу Вадима Петровича Іванова «Людська діяльність-пізнання-мистецтво», адже ця праця про нього, оскільки він мріяв поєднати раціональне та ірраціональне і вивести результат цього поєднання в сферу своєї практичної діяльності. Крім того, коли в нього щось не йшло, то тоді він брав до співбесіди Валерія Павловича, Геннадія Володимировича. Це були напружені, але захопливі розмови.

Загалом з Валерієм Миколайовичем було надзвичайно цікаво працювати, оскільки він був відкритий душею та словом – людиною не тільки з прагненням бути науковцем, а й відкритою до співпраці, розмови та дискусії. Він міг радіти в житті будь-якій дрібниці та відчувати трепет людини. Він повторював думку Блеза Паскаля, що людина – це травинка, яка весь час хвилюється, а якщо перестає хвилюватися, то її розчавлює чоботом життя.

Дякую колегам, які тут зустрілися та згадали людину, яка передусім прагнула підтримати, допомогти, зрозуміти і дати пораду. Дякую Вам, що Ви такі є!

Геннадій Шупунов:

– Дякую, Володимире Петровичу. Володимир Петрович згадав про службу Валерія Миколайовича в армії і я пригадав, що з тих часів у нього була любов до зброї. Думаю, Валерій Павлович про це скаже.

Валерій Терещенко:

– Так, у нього була мисливська зброя.

Геннадій Шупунов:

– Але на полювання він не ходив. Така загадка про військову службу в нього була. Він любив тварин та природу, особливо Карпати. Кафедра не раз була в Карпатах. Ми навіть два рази підкорили Говерлу. Василь Йосифович розповість про це детальніше. А тепер до слова я б хотів запросити декана філософського факультету, професора Олену Валеріївну Квас.

Олена Квас:

– Дякую, Геннадію Володимировичу! Шановні колеги, для мене велика честь сьогодні говорити про Валерія Миколайовича. Водночас мені незручно та незвично говорити про нього, як про людину, якої сьогодні немає на факультеті. Я не могла собі уявити кафедру без присутності Валерія Миколайовича, хоча я добре розумію, що сьогодні тут працюють його найближчі друзі, учні, колектив, який був виплеканий та емоційно сконструйований саме Валерієм Миколайовичем Денисенком.

Я страшенно любила Вчені ради факультету за його присутності, бо вони не були такі, як зараз – дуже швидкі, короткоплинні та зосереджені на навчальному процесі – вони були емоційні, з розумінням викликів, з аналітикою того, що відбувалося в той час. Причому це була доволі смілива аналітика, яка комусь подобалася, комусь ні, але я впевнена, що йшлося не про вподобання, а про розуміння руху, значимість особистості і в науці, і в освітньому процесі.

Мені близька тема раціонального та ірраціонального, оскільки серед докторантів, які захищалися в той час, коли Валерій Миколайович виконував обов'язки секретаря спеціалізованої вченої ради, був мій батько, який є автором монографії «Раціональне та ірра-

ціональне в науці й освіті». Саме на її сторінках я часто намагаюсь знайти відповіді на питання, які у мене виникають.

Мені дуже приємно і я вдячна за те, що сьогодні на вашій кафедрі далі відчувається присутність науковця, особистості, а передусім просто людини, і вона в усьому: в неймовірній кольоровій палітрі, яка весь час супроводжувала харизматичну особистість Валерія Миколайовича Денисенка. Це також традиція організації простору, в стилі перебування тут і зараз. Колектив кафедри цей стиль мимовільно переймає. Можливо, ви цього не відчуваєте, але з боку це чітко усвідомлюється, приймається та поважається членами інших кафедр і факультету загалом.

Дякую за пам'ять, дякую за те, що збираєтесь і, я думаю, що якби Валерій Миколайович був зараз тут, то це була б посмішка та жодних сумних ноток. Світла пам'ять!

Геннадій Шипунов:

– Шановна Олено Валеріївно, дякую за теплі слова. Далі до слова я б хотів запросити Анатолія Семеновича Романюка, доктора політичних наук, професора, завідувача кафедри політології. Це людина, з якою Валерій Миколайович, по суті, започаткував Львівську політологічну школу. Це творці політології в нашому Університеті. Всі присутні тут політологи є вихідцями з цієї політологічної школи, яку заснували Валерій Миколайович Денисенко та Анатолій Семенович Романюк. Анатолію Семеновичу, будь ласка, Вам слово.

Анатолій Романюк:

– Дякую. З Валерієм Миколайовичем я спочатку познайомився заочно. Я працював на кафедрі лаборантом, а новий завідувач кафедри, Олена Петрівна Веремєєва, формувала кафедру та запрошувала випускників Київського університету. І вона запросила чергового випускника, він мав приїхати до Львівського університету. Потім я чую такі розмови на кафедрі: «Приїхав один, незрозуміло в яких штанах, в светрі, і взагалі незрозуміло, що це за людина». Були й такі на кафедрі, які звертались до Олени Петрівни та казали: «Як Ви можете приймати на кафедру таку людину? Він якось дивно виглядає. Що він костюм не може собі купити?». На це вона відповідала: «Він цікавий та мудрий, а чи є в нього костюм, то мені байдуже». Дійсно, коли Валерій Миколайович прийшов на кафедру, то ось ця оцінка Олени Петрівни виявилась найбільш реальною – він був цікавий і мудрий.

В той час Валерій Петрушенко створив клуб при «Роксі», який був філософським і культурологічним одночасно. Там було багато людей, які закінчили різні виші, і Валерій Миколайович одразу став однією зі зірок цього клубу. Там обговорювали різні питання, дискусії були цікавими. Вони могли тривати дві-три години. Тобто, він одразу став помітний.

Далі була виставка його картин в кабінеті етики та естетики. Це було несподівано: викладач робить свою виставку в Університеті. Це дійсно було щось нове та несподіване.

Так само несподіваним був погляд Валерія Миколайовича на Львів. Він виділяв цікаві для нас всіх місця, але бачив їх зовсім по-іншому, не так, як всі, та відображав це у своїх картинах. Наприклад, ліхтарі на Площі Ринок під час снігу, вони в нього вже у зовсім іншому кольорі. Або сонце, що світить на храм святого Андрія, перетворюючи його на золотий. Тобто, погляд його був настільки оригінальним і новим, що це вражало.

Коли ми говоримо про Валерія Миколайовича, ми завжди згадуємо раціональність та ірраціональність. Валерій Миколайович поєднував у собі і перше, і друге. Він був раціональним, бо мав потужну філософську освіту. Це давало йому можливість формувати свій особистий погляд на багато речей. І він не тільки по-своєму їх бачив, але глибоко розумів ті процеси, які він оцінював та щодо яких він висловлював свою думку. Але, водночас, Валерій Миколайович був й ірраціональним, оскільки він був художником. У нас у всіх є друзі-митці і вони говорять, що художник бачить світ по-іншому, не так, як звичайна

людина. От, власне, Валерій Миколайович бачив світ по-іншому. Він бачив його в інших кольорах, під іншими кутами зору, з іншими наголосами. Про це свідчать навіть ті картини, які є тут, на кафедрі.

З Валерієм Миколайовичем мене пов'язувала не тільки спільна робота на факультеті, а спільний відпочинок. Ми з ним більше десяти років подорожували активно Європою, зокрема катались на гірських лижах. Ці спогади є дуже сильними, оскільки в такі моменти ти пізнаєш людину набагато краще, ніж коли зустрічаєшся з нею дві-три години протягом тижня на роботі. Він був надійною людиною, на яку можна було покластись і у якій ти був впевнений.

В мене завжди в пам'яті є одна картинка з наших спільних подорожей, яка постійно нагадує про різноманітність Валерія Миколайовича. Ми були на карнавалі у Венеції. Тодішня зима була такою холодною, що всі канали замерзли. Таке трапляється раз за багато років – Венеція замерзла повністю. Каналами не можна було їздити і треба було все обходити та дуже багато ходити. Наступного дня мав відбутись фінал карнавалу і місто було наповнено вбраними у різні костюми людьми, які готувались до завтрашньої головної події. І ось десь після дванадцятої ночі на Площі Святого Марка ввімкнули музику та почались танці. Валерій Миколайович також почав танцювати. Ця картинка є, мабуть, найяскравішим моїм спогадом про Валерія Миколайовича – його танець під пісню «Liberta».

Валерій Миколайович був різний. Мабуть, можна сказати, що він був різнокольоровим. Але, водночас, з тією різноманітністю, яка була в нього, він був цілісним. Його дійсно бракує. Шкода, що він так рано пішов. Я дякую кафедрі за те, що ви зібралися, і що ми сьогодні згадуємо Валерія Миколайовича.

Геннадій Шпунюв:

– Дякуємо за Ваші спогади, Анатолію Семеновичу, за Ваші теплі слова. Я у своєму вступному слові сказав, що Валерій Миколайович був несподіваним та нестандартним у всьому, починаючи з дати свого народження і закінчуючи тим, як його не стало. Його смерть стала для усіх нас великою несподіванкою. До речі, ось ця фотографія Валерія Миколайовича на тлі його картин, я дуже добре пам'ятаю, була зроблена тут, на кафедрі, в середині квітня 2019 року. Тобто, буквально за півроку до його смерті. Тоді ще нічого не говорило про його хворобу. Не було жодного натяку. І за зовнішнім виглядом, і за настроєм цього не було видно. Зрештою, як і не було цього видно на початку липня 2019 року під час нашого останнього з ним, як він завжди казав, виїзного засідання кафедри у Ворохті. Проте усе ж таки тоді певний сум у нього був присутній. Але ми сьогодні не будемо про сумне, оскільки Валерій Миколайович завжди був за позитив, за гарний настрій.

Перед тим як перейти до наступного виступу я хотів би передати вітання усім учасникам нашого Круглого столу від Лариси Четверікової, доньки Валерія Миколайовича. На жаль, вона не змогла сьогодні приєднатися до нас. Я сьогодні з нею розмовляв і вона подякувала усім нам за пам'ять про Валерія Миколайовича. До речі, вона також є представницею Львівської політологічної школи – кандидат політичних наук, доцент, протягом тривалого часу була нашою колегою.

Наступного до слова я хотів би запросити однокурсника та друга Валерія Миколайовича, друга нашої кафедри, філософа, викладача кафедри історії філософії Валерія Павловича Терещенка. Валерію Павловичу, прошу, Вам слово, поділіться Вашими спогадами.

Валерій Терещенко:

– Дякую. Я хотів би почати з того, про що вже говорили і Володимир Петрович, і Геннадій Володимирович – з армії. Саме служба в армії значною мірою вплинула на формування Валерія Миколайовича. Півтора роки він проїздив у вагонах, охороняючи військові

вантажі. Звідси, як уже сьогодні говорили, в нього і виникла любов до зброї. За цей час він, по суті, об'їздив увесь Радянський Союз – був і у Середній Азії, і на Далекому Сході. Поїздки були і по місяцю, і по два, і по три. Володимир Петрович вже згадував, що Валерій Миколайович вважав себе філософом у сфері політичної науки. У філософії існує така теорія, що саме подорож породжує філософію, а сама вона породжує людей, які мандрують. Так-от саме в цих тривалих подорожах у товарних вагонах для нього відкрився інший світ, він сформувався як філософ.

З Валерієм Миколайовичем ми познайомилися у 1977 році. Спочатку він жив у одинадцятomu гуртожитку Київського університету разом із моїм однокурсником, а вже на п'ятому курсі ми з ним жили в одній кімнаті гуртожитку. Ми разом слухали лекції з історії філософії, загальної психології, естетики, логіки та вищої математики. До речі, треба згадати про ще один важливий епізод зі студентських років Валерія Миколайовича, який стосується подорожей – ми з ним протягом трьох років у складі студентських будзагонів їздили на різні будівництва. Саме там він навчився добре класти цеглу та став непоганим муляром. Це йому стало в пригоді вже після завершення навчання в Київському університеті – Валерій Миколайович одружився, в нього народилася дитина і він їздив на будівництво до Кустанайської області Казахстану для того щоб заробити гроші для сім'ї. Наш будзагін, філософського факультету Київського університету, називався «Славутич». Так-от в цій області Казахстану стоять будинки, збудовані нашим будзагоном, на яких написано «Славутич».

Як уже сьогодні говорили, Валерій Миколайович дуже любив Карпати.

Геннадій Шипунов:

– Валерію Павловичу, я перепрошую, а Ви не згадаєте коли і з чого саме почалась ця любов до Карпат?

Валерій Терещенко:

– В студентські роки. Були на канікулах такі студентські туристичні поїзди, які курсували до Карпат. Ось саме таким поїздом він вперше і потрапив до Карпат. Це було взимку, на зимових канікулах. Тоді він вперше став на гірські лижі. До речі, саме через свою любов до Карпат він мріяв потрапити до Львова та оселитись тут. Тому він просився до Львова на роботу. Приїжджав сюди на канікулах, розмовляв з приводу свого працевлаштування в Львівському університеті з Оленою Петрівною Веремєєвою. Така в нього була незвичайна, дивна любов до Карпат.

Такою ж дивною, незвичайною була творчість Валерія Миколайовича, зокрема його картини. Він завжди малював, але повною мірою його талант розкрився, коли він став членом Клубу творчої молоді, завдяки чому йому вдалося отримати свою майстерню. Також Валерій Миколайович завжди писав вірші. Писав їх щодня та відсилав своїм друзям. Він був просто закоханий у вірші. Треба згадати, що вийшло декілька збірок з його поезією.

Проза, яку Валерій Миколайович писав, – чудова проза! Не знаю звідки в нього це з'являлося – там купа усіляких метафор. Наприклад, можна згадати ось такий один рядок, який мені дуже подобається: «Він любив цю жінку як козак любить свою шаблю». Оригінальне порівняння жінки із шаблею. Тобто, в нього дуже яскрава проза. Її можна порівняти з прозою деяких письменників початку ХХ століття, які володіли мистецтвом метафори та гіперболізації. Це все просто вирувало в ньому.

Він дуже швидко писав. Його першим твором став роман про Гоголя. Валерія Миколайовича захоплювала робота з редактором, як його редактор вчив писати. Він годинами міг розповідати про те, як редактор розкриває йому можливості літературної творчості. Валерій Миколайович написав декілька дуже цікавих книжок. Але, на жаль, його книги та

збірки сьогодні є бібліографічною рідкістю, особливо його перша збірка віршів, присвячена Тарасові Шевченку, яка вийшла невеликим тиражем у сто екземплярів.

Геннадій Шупунов:

– Наскільки я пам'ятаю, його останній роман вийшов буквально за декілька місяців до його смерті.

Валерій Терещенко:

– Так, у 2019 році. Талант Валерія Миколайовича можна порівняти з вулканом, з Везувієм, з якого постійно виривалася лава творчості. Він писав швидко, захоплювався швидко, захохувався швидко. Він дуже любив життя. Його любов виявлялась у всьому, у тім числі й до цієї кафедри та до усіх її членів, за яких він завжди переживав. Валерій Миколайович любив жартувати. Він мав оригінальне почуття гумору. Ми всі були свідками цього. Він був дуже іронічний.

Геннадій Шупунов:

– Валерію Павловичу, оскільки ми заговорили про таланти Валерія Миколайовича, то треба пам'ятати про те, що талановита людина – талановита в усьому, а тому необхідно згадати про ще один його талант – він любив та вмів дуже добре готувати.

Валерій Терещенко:

– Так, він дуже любив готувати смачну їжу.

Геннадій Шупунов:

– Ми завжди згадуємо його плов та бограч, які він готував у Карпатах.

Валерій Терещенко:

– Так, дійсно, Валерій Миколайович був талановитий в усьому. Дуже шкода, що він так рано пішов від нас. Він до останнього турбувався про стан справ на кафедрі. Ми з ним про це переписувались навіть в останні дні його життя. Тобто, останні його думки були у тім числі й про кафедру. Але коли згадуєш про Валерія Миколайовича не хочеться згадувати про щось сумне та погане, оскільки, це, дійсно, було життя, яке буяло, випирало, наче лава з вулкану. Це була неймовірна людина.

Геннадій Шупунов:

– Дякую, Валерію Павловичу, за Ваші спогади. Ми сьогодні вже неодноразово згадували про подорожі Валерія Миколайовича, все життя якого було дивовижною подорожжю. Невід'ємною частиною цих подорожей був наш колега, наш друг, професор Василь Йосифович Климончук. Я хотів би нагадати, що більшість з тут сьогодні присутніх є учнями Валерія Миколайовича. Василь Йосифович у 2013 році в докторській спецраді, яку очолював Валерій Миколайович, захистив докторську дисертацію на тему «Історичні форми політичних свобод: антропологічний та інституційний виміри (теоретико-методологічний аналіз)». Його науковим консультантом був саме Валерій Миколайович Денисенко. Тому я із задоволенням надаю слово Василю Йосифовичу, який поділиться своїми спогадами про нашого керівника, консультанта, але, передусім, друга.

Василь Климончук:

– Шановне товариство, друзі, дякую за надане слово. Моє знайомство з Валерієм Миколайовичем розпочалося у 2004 році, коли я приїхав до Львівського університету, де готувався захищати кандидатську дисертацію. Попередня спецрада ще була спільною – складалась з філософів та політологів. Саме під час попереднього обговорення моєї дисертації я зрозумів, що Львівська політологічна школа є дуже серйозною та потужною. Валерій Миколайович сказав мені тоді, щоб я готував необхідні документи до захисту в цій раді. Але вже за деякий час він мені зателефонував та повідомив, що відбувається поділ ради і тепер буде суто політологічна спецрада, в якій він буде головою. Саме в цій раді я і захи-

стив кандидатську, а згодом й докторську дисертацію, до написання якої мене підштовхнув Валерій Миколайович.

Тобто Валерію Миколайовичу я завдячую своїй кар'єрі у науці. Але насамперед я йому вдячний за його дружбу. Те, що ми сьогодні всі разом, те, що ми збираємось – це, безперечно, заслуга Валерія Миколайовича, оскільки він вмів об'єднувати, вмів спрямовувати і це все відбувалось надзвичайно цікаво. З Валерієм Миколайовичем було дуже легко. Він вміло визначав тематики досліджень, міг вдало підбити підсумок. Всі люди, з якими Валерій Миколайович працював у науковому напрямі, є успішними, захистили кандидатські та докторські дисертації. Це й Івано-Франківськ, і Луцьк, і Ужгород. Майже в кожному регіоні України є приємні спогади та велика повага до Валерія Миколайовича та Львівської політологічної школи, оскільки є величезні результати. Щодо його людських якостей, то я хотів зауважити, що він був надзвичайно люблячим та турботливим батьком і дідусем.

Життя Валерія Миколайовича було пов'язане з Києвом, Львовом та, звичайно, з Карпатами, з Ворохтою. Карпати – це окрема тема для розмови. Це штурмування гірських вершин, це лижі, це теплі зустрічі, це жваві дискусії, яких зараз дуже бракує. Валерій Миколайович навіть хотів написати книгу про творчість гуцулів, зокрема про їхні пісні. Говорячи про його творчі нахили, про його картини, прозу та поезію, як уже сьогодні неодноразово згадували, Валерій Миколайович був дуже чутливий та емоційний, що знайшло своє втілення та відображення в його творах. Тобто, його творчість – це, по суті, феєрія почуттів, емоцій та думок.

Усі наші зустрічі з ним були цікаві та оригінальні, незалежно від того, чи це було спілкування про науку чи про певні особисті речі. Валерій Миколайович був дуже порядною та відповідальною людиною. Він мав неабияку силу волі. І те, як він стійко боровся зі своєю хворобою є яскравим тому свідченням.

Можна продовжувати і продовжувати приємні спогади про Валерія Миколайовича. Він завжди переживав за свою справу, а це були ми, це були люди і ця справа жила. Він жив кафедрою, жив наукою, жив творчістю. Він був частинкою нас. Він був оригінальним – з моменту народження і до останніх своїх днів. Дуже шкода, що він не з нами, але безперечно він є в нашій пам'яті. Тому будемо нести світлу пам'ять про Валерія Миколайовича впродовж нашого життя.

Геннадій Шипунов:

– Дякую, Василю Йосифовичу, за Ваші теплі спогади. Далі кому я хотів би надати слово – це Ірина Богданівна Кіянка, професор, доктор політичних наук. Вона також є ученицею Валерія Миколайовича. Він був її науковим консультантом. У вересні 2017 року Ірина Богданівна захистила докторську дисертацію у спецраді, яку очолював Валерій Миколайович, на дуже характерну тему – «Історичні форми концептуалізації популізму як категорії політичної науки та ідеологічної норми». Ірино Богданівно, будь ласка, Вам слово.

Ірина Кіянка:

– Дякую, Геннадію Володимировичу. Шановне товариство, мені дуже приємно бути тут, на кафедрі, та згадувати Валерія Миколайовича. З ним ми були знайомі з 1999 року, коли ми разом Лесею Яблонською, на жаль, покійною вже, поступили в аспірантуру. Тоді він нас запросив до себе у майстерню. Ми хвилювались, бо думали, що нам доведеться малювати якусь картину. (*Сміється*). Але він нам показав різні кольори. Ми спочатку не зрозуміли для чого. Тоді Валерій Миколайович нам пояснив, що в політиці дуже важливим є колір. Тож я зрозуміла, що це дуже творча людина. Ми з Лесею були надзвичайно вражені – і його розповіддю, і його майстернею. В ній він практично жив, пишучи картини та складаючи вірші.

Свою докторську дисертацію я спочатку хотіла писати про середній клас, але Валерій Миколайович був проти. Він сказав, що ця тема не є цікавою та й що взагалі можна написати про середній клас, якщо його в Україні немає. А от популізм є і тому його треба дослідити. Коли ми з ним почали формулювати мою тему дослідження, то він робив це жартівливо, але крізь ці жарти я зрозуміла суть його підходу. Остаточне усвідомлення того, що я маю досліджувати прийшло до мене коли я опрацювала його монографію «Проблеми раціоналізму та ірраціоналізму в політичних теоріях Нового часу європейської історії». Його стиль, його підхід до роботи дуже мене надихнув. Тоді я зрозуміла, що він живе своєю роботою, студентами та аспірантами. В кожну людину він вкладав частину себе, частину своїх емоцій.

Геннадій Шипунов:

– Ірино Богданівно, пам'ятаєте, як він переживав коли померла Леся Яблонська?

Ірина Кіянка:

– Так, йому було дуже боляче. Він про неї постійно згадував та навіть присвятив вірші.

Валерій Миколайович був романтичною та світлою людиною. Він любив це життя та радів йому. Я ж дуже тішуся, що така людина була в моєму житті та що ми пам'ятаємо Валерія Миколайовича. Дякую.

Геннадій Шипунов:

– Дякую, Ірино Богданівно, за Ваші спогади про Валерія Миколайовича. Ми продовжуємо. І до слова я хотів би запросити Ігоря Ярославовича, який загадає Валерія Миколайовича у своєму виступі «Валерій Денисенко: учений і митець. Діалектика раціонального та ірраціонального». Прошу, Ігорю Ярославовичу.

Ігор Вдовичин:

– Дякую. Валерій Миколайович у Вступі до щойно згаданої монографії «Проблема раціоналізму та ірраціоналізму в політичних теоріях Нового часу європейської історії» як епіграф подає цитату з «Проб» Мішеля Монтеня: «Ось уже декілька років мої думки націлені на самого себе, на вивчення та випробовування тільки себе, а якщо я й вивчаю що-небудь інше, то лише для того, щоби враз в якийсь момент прикласти це до себе, або, вірніше, вкласти в себе».

Ця цитата значною мірою характеризує і постать Валерія Миколайовича, масштабну постать – митця, науковця і загалом харизматичної людини, із найрізноманітнішими зацікавленнями та планами. І що важливо – він досягав успіху в реалізації цих планів. Його життєвий і творчий шлях співпав із часом стрімких змін, що теж необхідно враховувати. Це може бути прикладом, як в складних умовах людина себе самореалізовує, надихаючи молодих дослідників.

Проблема співвідношення між раціональною та ірраціональною складовими в людській поведінці є однією з принципових при аналізі поведінки індивіда і спільноти. Вона стосується і приватних міжлюдських відносин, політичної і економічної сфери, і очевидно мистецької.

Складність багатьох процесів, які ми сьогодні спостерігаємо, багато в чому зумовлена різноспрямованими тенденціями: з одного боку, гіперболізація ідеї про раціональну природу людини, а з іншого – стимулювання ірраціональної складової у цій поведінці, щоб отримати можливість для маніпулювання людиною. Що важливо – така ірраціональна складова має глибоку і не завжди соціально-конструктивну спрямованість. Про це попереджав Мішель Монтень: «Я ледве міг припустити, перш ніж побачив навіч, що є такі іроди, які раді вбивати задля самої втіхи морду, які раді рубати і сікти на капусту інших

людей і насталуватися у вигадуванні небачених мук та нових одмін душоугубства, і то без ненависті, без пожитку, аби лиш насититися втішним для них видовиськом корчів і дригів, жалісних зойків і репету горопахи, що конає в муках».

Свою чергою, Валерій Миколайович, аналізуючи проблему співвідношення раціонального та ірраціонального, зауважує, що в Декартовому механістичному раціоналізмі, власне, однозначно закладаються і гуманізація пізнавального та відтворюючого процесів, і їхня дегуманізація.

Підтвердженням слушності думок Валерія Миколайовича є ті радикальні зміни, які відбулися з часу виходу «Міркувань про метод» 1637 року Рене Декарта. Формування методів наукового пізнання та їхнє співвідношення, що характерно для постнекласичної науки, і призвело до погляду, що класична наука прагнула до завершеного знання. В той час як метою сучасної науки є врахування існуючих невизначеностей, зумовлених ймовірнісним характером явищ у мікросвіті, в політиці, чи то у поведінці людини. Загроза для об'єктивного аналізу поведінки індивіда, політичних процесів і загалом наукового пізнання полягає у спробах перетворити складність людського буття і функціонування Всесвіту на підставу маніпулювання людьми. Фактично постправда заповонила усі сфери людської діяльності. Де більше, де менше. Тому знову виникає потреба повернення до раціоналізму на противагу новітньому зростанню некритичного сприйняття наративів, основним змістом яких є спрямованість на занепад людського нахилу до думання. Ця проблема постійно супроводжує людину, яка переважно схиляється до уникнення критичного аналізу. Складно у щоденній буденній практиці дотримуватися максими Рене Декарта – «Піддай усе сумніву». Складно позбавлятися ілюзій, виходити за рамки власних стереотипів. Відмова від раціонального аналізу, зокрема політичних процесів, які так чи інакше впливають на щоденне життя, містить загрози, масштаб яких явно ігнорується. Про це влучно сказав Едмунд Берк: «Ви лякаєте себе привидами й проявами, а дім ваш тим часом стає пристановищем грабіжників. Таке буває з усіма, хто зосереджуючи увагу лише на оболонках і шкаралуцах історії, думає, що веде війну з нетерпимістю, гординею і жорстокістю, в той час як, викликаючи відразу до хибних принципів, що були основою давноминутих протистоянь, узаконює і живить ті самі огидні вади в інших, сучасних протистояннях, можливо, навіть гірших, ніж ті, колишні». Точний опис сучасного сприйняття багатьох політичних процесів, і не лише більшістю звичайних громадян, а й значною частиною науковців.

Новітні технології дозволяють ефективно впливати на свідомість і підсвідомість людини, роблячи наголос на емоційній складовій відповідним чином препаративаних повідомлень. Однією із причин є поведінка сучасної людини, яка вже сприймається не як суб'єкт прийняття рішень, а як споживач контенту. Відповіддю на проблему може бути повернення громадянином собі суб'єктності.

І тому такою цікавою є наша сьогоднішня розмова про Валерія Миколайовича, як приклад для наслідування, що демонструє: в складних умовах змін (світоглядних парадигм, економічної і політичної системи, технологічного стрибка) можна і необхідно зберігати мужність. І, спираючись на неї, реалізовувати свій потенціал, мистецький і науковий.

На завершення я хотів би наголосити на ще одній складовій постаті Валерія Миколайовича – організатора науки, як завідувача кафедри, і як наукового керівника. Він стимулював до творчого пошуку, підтримував самостійність думки та був прикладом критичного мислення. Валерій Миколайович Денисенко залишив нам у спадок багатий творчий доробок, який необхідно розвивати та популяризувати.

Геннадій Шупунов:

– Дякую, Ігорю Ярославовичу. Я забув сказати, що Валерій Миколайович був науковим консультантом Ігоря Ярославовича, який у 2011 році захистив у нашій спецраді докторську дисертацію на тему «Свобода особи в українській політичній думці правого спрямування (20–30-х рр. XX ст.)».

Наступним до слова я хочу запросити ще одного учня Валерія Миколайовича – Андрія Стефановича Гарбадіна. За його керівництва він захистив кандидатську дисертацію. Тема виступу Андрія Стефановича – «Валерій Денисенко: дух мислення, слово науки, подих мистецтва».

Андрій Гарбадин:

– Дякую за надане слово. Шановні колеги, сьогодні ми зібралися тут не просто для того, щоб згадати ім'я, а щоб вшанувати цілий світ – світ думки, науки, людяності, який був уособленням Валерія Миколайовича Денисенка. Цього року йому могло би виповнитися сімдесят років. Це число – не просто позначка на календарі. Це – ціла епоха, яку він уособлював, формував, надихав.

Валерій Миколайович був духом мислення. Його думка ніколи не зупинялася. Вона була вільною, сміливою, глибокою. Він не просто мислив – він учив мислити. Його погляди на життя були позбавлені догм і шаблонів. Він розкривав перед нами горизонти, про які ми навіть не здогадувались. Його критичний розум, поєднаний з внутрішнім етичним компасом, допомагав бачити суть речей, розуміти закономірності історії, політики, людської поведінки.

Він був словом науки. Його слово – завжди влучне, завжди вагоме. У своїх працях, лекціях, виступах Валерій Миколайович не просто доносив знання – він формував культуру мислення. Завдяки йому кафедра теорії та історії політичної науки стала не просто навчальним осередком, а справжньою школою мислителів. Він виховав не одне покоління політологів, науковців, викладачів, державних діячів. Його авторитет не ґрунтувався на посадах – він ґрунтувався на змісті його слів і глибині його думок.

І, водночас, Валерій Миколайович був подихом мистецтва. Мистецтво було у його голосі, у жестах, у словах. Він умів говорити так, що кожна лекція ставала виставою, а кожна дискусія – симфонією думок. Його сприйняття прекрасного проявлялося в усьому: в мові, у ставленні до студентів, у ширій радості від чужого таланту. Він цінував поезію, музику, живопис – не як споглядач, а як людина, яка відчуває. Він був не лише письменником та художником, він сам був митцем у глибокому сенсі – у сенсі вміння творити не предмети, а простір, в якому народжуються ідеї, стосунки, надії.

Для багатьох із нас він був більше, ніж викладач. Він був символічним батьком, наставником, порадиником, другом. Він дбав про нас не з обов'язку, а з серця. Умів побачити в кожному щось унікальне, підтримати в складний момент, надихнути на більше. Його довіра окрилювала, його віра додавала сміливості.

Він був людиною, яка не боялася складних питань. Він шукав істину там, де інші боялися навіть заглянути. Його інтелект був озброєний гуманністю, а його знання завжди йшли поруч із доброзичливістю. Саме це і робило його постать великою.

Сьогодні ми пам'ятаємо і сумуємо. Але разом з тим – дякуємо. Дякуємо долі за те, що мали можливість працювати поруч із ним, вчитися в нього, слухати його, бачити, як він творив свою справу. Його немає фізично, але дух його лишається з нами. У наших текстах, у наших роздумах, у наших студентах.

Пам'ятаємо та сумуємо за нашим Митцем, Другом, Порадиником.

І обіцяємо: дух мислення, слово науки та подих мистецтва, який він залишив нам, не зникне. Ми понесемо його далі.

Вічна пам'ять Валерію Миколайовичу Денисенку.

Геннадій Шипунов:

– Дякую, Андрію Стефановичу, за Ваші спогади про друга та наставника. Далі, до слова я хочу запросити Лесю Ярославівну Угрин, яка поділиться своїми спогадами про Валерія Миколайовича та розповість про людиноцентричний підхід як основу його наукових поглядів.

Леся Угрин:

– Дякую, Геннадію Володимировичу. Досі не віриться, що Валерія Миколайовича немає з нами. Я згідна з колегами, що ми повинні бути щасливими, бо знали Валерія Миколайовича, працювали разом. Він завжди підтримував усіх у творчих і наукових починаннях, передовсім своїх учнів. Сьогодні на кафедрі – майже всі його учні, або учні його учнів. Політологічна школа, створена Валерієм Миколайовичем, функціонує, збільшується й посилюється. Дійсно, треба думати про її інституціоналізацію.

Валерій Миколайович – людина талановита, творча, цікава в усіх вимірах та виявах свого життя – у мистецтві, науці, викладанні, спорті, відпочинку. Він володів мистецтвом жити та навчав цього своїх учнів та колег. Звичайно, що тут не можу не згадати про нашу спільну сторінку кафедри – поїздки в Карпати, про які вже говорили колеги. Завжди вони супроводжувалися не лише походами в гори, смачним пловом та бограчем, який готував Валерій Миколайович, але й цікавими науковими бесідами та дискусіями.

Валерію Миколайовичу була властива риса, яку я визначаю як людиноцентризм. Вона проявлялася і в особистісних відносинах та спілкуванні, в повазі до кожної людини, до кожного студента, і, звісно, принцип людиноцентризму став основою наукових поглядів та праць професора Денисенка. Відомо, що дослідницькі інтереси Валерія Миколайовича сформувалися в межах філософії політики, теорії систем, політичної аксіології та антропології. Основною ж дослідницькою проблемою його наукових праць була людина. Про це свідчать і назви його книг і численних статей, які завжди містили антропологічні концепти – людина, свобода, творчість.

Гуманістичним основам політики присвячені численні дослідження професора Денисенка, в яких концептуалізовані історичні та сучасні процеси формування політико-правових цінностей – права, громадянського суспільства, демократії, які забезпечують свободу людини, справедливість. Ця ж тематика пронизувала його лекційні курси. Антропологічний тренд був сприйнятий і на кафедрі – його колегами та учнями. І це дуже важливо, адже предметом політології є інститути, процеси, але без людини вони не мають сенсу.

Валерій Миколайович багато писав і багато зробив для методологічного розвитку політичної науки. І найбільше, що він зробив для цього – створив нашу кафедру, задав наукові напрями та тренди, які працюють і досі. Наприклад, я була рецензентом дисертаційної роботи Михайла Васильовича Ковальчука, захищеної після смерті Валерія Миколайовича, але його дух і світогляд, стиль були присутні.

Валерій Миколайович був прекрасним організатором та адміністратором, який сформував нашу кафедру не лише як структуру, але й створив наш колектив, нашу спільноту, навчив нас допомагати один одному, підтримувати. Ми й надалі дотримуємось цих принципів.

Я пам'ятаю як довго приймали рішення про створення кафедри, в якийсь момент вже не було надії. І тут раптом до мене телефонує Валерій Миколайович з питанням: «Ти переходиш?». Звісно, що я погодилася. Він створив не просто кафедру, а створив родину.

Надзвичайно сумно, що доля так розпорядилася і плани Валерія Миколайовича – наукові, особисті – так і залишилися планами. Я вважаю, що він був оптимістом і напевно ним залишався до останнього подиху.

Геннадій Шупунов:

– Дякую, Лесю Ярославівно, за Ваш виступ. У ньому Ви згадали Михайла Васильовича Ковальчука. Саме його я хочу запросити наступним до слова. Він поділиться своїми враженнями про Валерія Миколайовича та зосередиться на специфіці його впливу на формування політичної науки в Україні. Михайло Васильовичу, будь ласка.

Михайло Ковальчук:

– Дякую. Валерій Миколайович був людиною, яка втілювала в собі життя, привносила життя у науку та робив науку живою. Валерій Миколайович, з точки зору свого впливу на наукове середовище чи на формування різних людей як науковців, мав колосальне значення. Про нього не можна говорити сумно. Я не знав його протягом довго часу, але мав честь бути його аспірантом та видавати свої перші наукові праці за його керівництва, зокрема й формулювання теми моєї дисертаційної роботи здійснювалось в обговоренні з ним. Це був приклад людини, яка поєднувала в собі діалектику, різносторонність та постійний синтез раціонального та ірраціонального, наукового та мистецького.

Якщо говорити про Валерія Миколайовича як науковця і про спадок, який несе наша кафедра, то варто згадати те, що кафедра теорії та історії політичної науки філософського факультету Львівського університету була заснована саме ним. Власне лише цим фактом можна підкреслити його вплив на формування та становлення політичної науки в Україні, зокрема у Львові. Адже він не просто сформував кафедру, а сконструював певний науковий дискурс політичної науки на методологічному рівні, заповнюючи такі фундаментальні «білі плями», як проблема конструювання знання про політику, співвідношення раціонального та ірраціонального в політиці, що, своєю чергою, сигналізувало про зосередженість його наукового погляду на проблемі не лише функціонування політичних систем чи режимів, а куди глибше – на природі принципів, які лежали в основі розуміння та функціонування політики.

З іншого боку, важливо зауважити, що його як дослідника приваблювала ідея всеохопного підходу до вивчення політики, максимально уникаючи редукціонізму. Це ми можемо помітити в постійному зверненні Валерія Миколайовича до ідеї ірраціональності політики, яка, попри свою складність у спробах досліджень чи систематизації, все ж залишається одним з рівнів функціонування політики. Саме тут варто констатувати специфічність його методологічного підходу, який ставив собі за мету схоплення політики як категорії, предикатом якої є не лише раціональність, а й ірраціональність, нехтування якою призводить до спрощення. Ми знаємо, яке важливе для Валерія Миколайовича місце займав Гегель. В ньому була постійна діалектика, раціональне і ірраціональне, притягання протилежностей, емоційне, але завжди виважене.

Коли я захищав дисертацію, то мав за честь познайомитись з Ольгою Володимирівною Бабкіною, яка була моїм опонентом. Я пам'ятаю як ми з нею зустрілися і вона зауважила, що моя тема має відбиток впливу Валерія Миколайовича Денисенка. Важливим було те, що на той момент вона не знала, що мою тему ми формулювали разом з ним. Це було для мене показником того, який вплив на наукові кола й політологічний дискурс мав Валерій Миколайович. Адже науковці в галузі політології могли зауважити його специфічний «почерк» у проблематичних полях політичної науки, що досліджувались у нас на кафедрі, яка продовжує розвивати «денисенківську парадигму» політичної науки.

Валерій Миколайович – це не просто людина, яка творила кафедру, не просто людина, яка творила наукову школу, хоча, безумовно, він все це зробив. Валерій Миколайович створив колектив, який не просто продовжує нести закладені ним традиції, а й продовжує розвивати певні методологічні принципи, які притаманні дуже малій кількості

наукових шкіл. Ці закладені ним принципи дозволяють говорити нам про цю людину як про вчителя, людину, яка оживляла науку і завжди повертала Людину у науку, навіть з її ірраціональною складовою. Ми повинні дотримуватися цих принципів, слідувати їм і сповідувати їх тому, що всі вони будувалися на принципі життя та наукового різнобарв'я Валерія Миколайовича Денисенка.

Геннадій Шипунов:

– Дякую, Михайло Васильовичу. Дійсно, коли Валерій Миколайович визначав теми дисертацій, то він завжди наполягав на тому, що треба визначити певні принципи, тобто не щось мінливе, а те, що лежить в основі, є фундаментом того чи іншого явища, того чи іншого процесу.

Михайло Васильович захистив дисертацію на тему, яку він сформулював з Валерієм Миколайовичем, і успішно її захистив. Це демонструє, що його справа живе і ми будемо далі в цьому напрямі працювати.

Треба також згадати, що Валерій Миколайович ініціював створення «Вісника Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії». Володимир Петрович Мельник підтримав цю ініціативу і Валерій Миколайович разом з Олександром Михайловичем Сорбою, на жаль, вже покійним, доклали усіх зусиль для його виходу та для того, щоб він став фаховим. Цей Вісник досі функціонує і ми маємо можливість публікувати у ньому свої статті.

Крім того, майже всі тут присутні, крім молодшого покоління, є вихідцями зі спеціалізованої вченої ради Д 35.051.17, яку очолював Валерій Миколайович. Тобто, ми у тому чи іншому ступені були дотичні до цієї ради, захищали там свої кандидатські та докторські дисертації. Протягом тривалого часу вченим секретарем цієї вченої ради була наша колега Вікторія Вікторівна Бунь.

Вікторіє Вікторівно, я запрошую Вас поділитися спогадами про Валерія Миколайовича та про функціонування спеціалізованої вченої ради Д 35.051.17 за керівництва Валерія Миколайовича Денисенка.

Вікторія Бунь:

– Дякую, Геннадію Володимировичу. Сьогодні було вже багато сказано про Валерія Миколайовича. Я б хотіла доєднатись до думки, що Валерій Миколайович був життям, він асоціювався з ним. Складно уявити, що його вже нема. Коли приходиш на кафедру, то не виникає думка, що його тут немає, а гадаєш, що Валерій Миколайович є і він живе з нами. Іноді здавалося, що в нього більше енергії та бажання жити, ніж у нас всіх. Він організовував навчальний процес, науковий процес, ініціював відпочинок, ми з ним їздили в Карпати. Він творив життя, навколо нього воно буяло. Він надихав людей, він змушував нас рухатися. Дуже прикро що він так рано пішов, бо він ще міг творити та ще надихати людей.

Тепер детальніше про спеціалізовану вчену раду Д 35.051.17. Завершальним етапом атестації кадрів вищої кваліфікації є публічний захист дисертації на засіданні спеціалізованої вченої ради. Важливою складовою роботи Валерія Миколайовича була організація роботи спеціалізованої ради Д 35.051.17 із захисту кандидатських та докторських дисертацій з політичних наук за спеціальностями 23.00.01 – теорія та історія політичної науки та 23.00.02 – політичні інститути та процеси.

До 2003 року Валерій Миколайович виконував обов'язки вченого секретаря ради Д 35.052.02, де окрім спеціальностей «соціальна філософія та філософія історії» та «історія філософії» відбувалися також захисти кандидатських і докторських робіт з політичних наук.

Спеціалізована вчена рада Д 35.051.17 була створена згідно з наказом ВАК України № 327 від 14 травня 2004 року. Рада приймала до розгляду та проводила захисти дисерта-

цій на здобуття наукового ступеня доктора та кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути і процеси, 23.00.01 – теорія та історія політичної науки. На той час головою ради був затверджений доктор політичних наук, професор Денисенко Валерій Миколайович, заступником голови – доктор соціологічних наук, професор Черниш Наталія Йосипівна, секретарем ради – кандидат політичних наук, доцент Шурко Оксана Богданівна. Рада функціонувала до кінця 2021 року.

Роль голови ради визначалася Положенням про спеціалізовану вчену раду, затвердженим Міністерством освіти і науки України (МОН), та включала низку ключових функцій. До функцій голови спеціалізованої вченої ради належали, по-перше, організаційно-координаційна діяльність: скликання засідань ради та формування порядку денного, контроль за дотриманням процедурних норм під час захисту дисертацій, взаємодія з МОН щодо акредитації ради, змін до її складу тощо. По-друге, науково-методичне керівництво: забезпечення відповідності тем дисертацій профілю ради, контроль якості експертизи дисертацій, вирішення спірних питань щодо наукової новизни робіт. По-третє, представницькі функції: підписання протоколів рішень ради, певний час голова ради підписував дипломи про присудження наукових ступенів; участь у заходах МОН, пов'язаних з реформуванням атестації наукових кадрів. По-четверте, відповідальність за дотримання етики: попередження конфліктів інтересів серед членів ради, реагування на апеляції та скарги щодо результатів захистів.

Валерій Миколайович виконував усі ці функції бездоганно, був чудовим модератором наукового процесу, про що свідчать результати роботи ради. Зокрема, за період з 2004 року до 2019 року було захищено 25 докторських дисертацій (8 – зі спеціальності 23.00.01; 17 – зі спеціальності 23.00.02); 164 кандидатські дисертації (47 – зі спеціальності 23.00.01; 117 – зі спеціальності 23.00.02).

До складу ради у різний час входили доктори політичних, філософських, історичних, соціологічних та економічних наук. У складі ради були представлені працівники навчальних закладів з різних частин України. Зокрема, до складу ради входили науковці Львівського національного університету імені Івана Франка, Волинського національного університету імені Лесі Українки, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Національного університету «Львівська політехніка», Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського.

У раді захищалися аспіранти, докторанти та працівники таких вишів, зокрема: Волинського національного університету імені Лесі Українки, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Ужгородського національного університету, Національного університету «Львівська політехніка», Запорізького національного університету, Сумського державного університету, Української академії друкарства, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного університету «Києво-Могилянська академія» тощо.

Опонентами у раді були працівники зазначених закладів вищої освіти, а також науковці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Севастопольського національного технічного університету, Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, Донецького національного університету імені Василя Стуса, Київського національного торговельно-економічного університету, Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна тощо.

Отже, спеціалізована вчена рада була осередком комунікації науковців зі всієї України і не тільки.

Андрій Гарбадин:

– Вікторіє Вікторівно, я перепрошую, а Ви часом не аналізували на які теми захищали дисертації здобувачі у спецраді. Можливо, були певні особливості?

Вікторія Бунь:

– Дякую за запитання. Готуючись до виступу, я опрацювала цю інформацію. Тематика дисертацій в межах двох спеціальностей була дуже різноманітна. Українські науковці досліджували широкий спектр тем, що відображають сучасні виклики, історичні процеси та специфіку України в контексті світової політики.

Роботи зі спеціальності 23.00.01 були присвячені світовій та українській політичній думці. Зокрема, науковці досліджували погляди таких діячів, як Отто Ейхельман, Осип Назарук, Лонгин Цегельський, Сергій Шелухін тощо. Дисертанти розглядали низку проблем у межах різних політичних доктрин. Наприклад: політичне відчуження людини в сучасних теоріях політичного лібералізму; концептуалізація відносин «людина – держава» в лібералізмі; межі свободи у політичній доктрині лібералізму Фрідріха фон Гаєка; співвідношення наукового та ідеологічного у поглядах на демократію представників українського консерватизму XX століття; свобода особи в українській політичній думці правого спрямування (20–30-х роках XX століття); ідейно-теоретична спадщина та практична діяльність українських лівих Галичини (кінець XIX-перша третина XX століття).

Ціла низка робіт була присвячена теорії політики та методології політичної науки. Зокрема, у переліку тем є такі: моделювання як метод аналізу політичних процесів; принципи моделювання громадянського суспільства як системи соціально-політичних відносин; принципи реалізації просторово-часових вимірів політики; принципи еволюції наукової концептуалізації корпоративізму; рефлексивність політичного знання в класичних та новітніх пізнавальних практиках; семантична парадоксальність політичного дискурсу; взаємодетермінованість антропологічних та часово-просторових вимірів політичного; принципи концептуалізації поняття «людина політична» в сучасній політичній науці; культурний матеріалізм як методологія дослідження сучасної політики; принципи раціоналізму в утопічних та антиутопічних теоріях; політологічний контекст; принципи співвідношення наукового та ідеологічного знання у політичній науці.

Суттєва частина робіт присвячена функціонуванню політичних інститутів і процесів в Україні та світі. Автори досліджували виборчі системи та виборчий процес, електоральну поведінку, зокрема виборчу систему ФРН як інституційну основу формування представницьких органів влади та механізм артикуляції інтересів громадян; регіональні виборчі кампанії початку XXI століття; ресурси виборчої кампанії та особливості їх використання в Україні; детермінанти електорального вибору; нормативні межі маніпулювання електоратом у виборчому процесі.

Значна частина робіт присвячена аналізу ролі парламенту, уряду та особливостям функціонування президентської влади в Україні та закордоном. Зокрема, досліджувалися такі теми: порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір; різновиди напівпрезидентської системи правління: порівняльний аналіз на прикладі країн Європи; порівняльний аналіз урядів меншості у європейських парламентських демократіях; порівняльний аналіз політичних інститутів Арабської Республіки Єгипет та Королівства Саудівська Аравія.

Партії та партійні системи у сучасному та історичному контексті також дуже часто були темами дисертацій, зокрема: національне питання в діяльності легальних українських

політичних партій Західної України у 1935–1939 роках; принципи міжпартійних взаємодій у суспільствах, що трансформуються; партійна система Німеччини: політологічний аналіз механізму взаємодії органів державної влади та політичних партій (1990–2005 роках); політичні партії в умовах парламентаризму; Республіканська та демократична партії США наприкінці ХХ – початку ХХІ століття: процеси модернізації діяльності в Конгресі; трансформація політичного руху в масову політичну партію нового типу на прикладі NSDAP і PNF (порівняльний аналіз); особливості процесу інституалізації політичних партій і партійної системи України в умовах демократичного транзиту; вплив сучасних тенденцій розвитку партійних систем країн Європейського Союзу на еволюцію та функціонування партійної системи України; політична конкуренція парламентських партій; принципи концептуалізації ідейно-інституційної еволюції лівих політичних партій.

У фокусі дисертантів також була така важлива проблема, як децентралізація і реформи місцевого самоврядування в Україні та особливості функціонування місцевих органів влади у різних країнах світу. Зокрема, інституційні засади становлення та функціонування місцевих органів публічної влади на Закарпатті у складі Першої Чехословацької Республіки; місцеве самоврядування на Волині: суспільно-політичні традиції і сучасний процес децентралізації; особливості імплементації європейських стандартів у діяльність органів місцевого самоврядування в Україні в умовах децентралізації; функціонування місцевої демократії у постсоціалістичних суспільствах Центральної і Східної Європи; регіональна політика України: відносини «центр – регіони» як фактор забезпечення територіальної цілісності держави.

У переліку тем є дослідження, присвячені дослідженню взаємодії релігії та політики. Наприклад, політологічний аналіз інтеграційної ролі релігії в умовах модернізації українського суспільства; формування соціально-політичної доктрини Української Греко-Католицької Церкви; взаємодія церкви та інститутів громадянського суспільства: політологічний аналіз.

Невід’ємною складовою досліджень були питання безпеки, конфліктів та діяльності Збройних сил: безпека особи в транзитних суспільствах: політико-інституційний вимір; міжетнічний конфлікт як соціально-політичне явище; кадрова політика та її роль у реформуванні Збройних сил України; паблік рилейшнз Збройних сил як фактор демократизації та оптимізації цивільно-військових відносин.

Здобувачі досліджували проблеми політичної комунікації, вплив медіа та соціальних мереж на політичний процес. Наприклад: політична комунікація в системі міжпартійних та внутрішньопартійних відносин в Україні; політична комунікація як системоутворюючий фактор політичного життя суспільства; роль засобів масової комунікації у формуванні іміджу публічної влади.

Отже, підсумовуючи, треба ще раз наголосити, що Валерій Миколайович як голова спеціалізованої вченої ради творив науковий процес і повсякчас демонстрував глибокі наукові знання, організаційний талант і принциповість у питаннях якості дисертаційних досліджень.

Геннадій Шупунов:

– Дякую, Вікторіє Вікторівно. Дуже точно Вікторія Вікторівна згадала про організацію цього процесу, функціонування спеціалізованої вченої ради. Адже це була не тільки наука, а й теплі розмови. Саме тому наступним до слова я хотів би запросити Святослава Миколайовича Мотрена з виступом на тему «Валерій Денисенко – людина, котра зналася на теплих розмовах». Будь ласка, Святославе Миколайовичу.

Святослав Мотрен:

– Дякую за надане слово. Для назви свого виступу я використав тезу з першого Вечора пам'яті Валерія Миколайовича, який викладачі нашої кафедри разом зі студентським товариством «Іванова Комора» провели у листопаді 2019 року. Одразу по тому, як Валерія Миколайовича не стало. Власне, таким нам, всім, хто його знав – студентам, колегам, – він і запам'ятався – людиною, котра зналася на теплих розмовах, вміла торкнутися душі.

Моє знайомство з майбутнім шефом відбулося дистанційно влітку 2006 року, коли я був абітурієнтом, який ще не вирішив, куди вступати. Готувався йти на журналістику, згодом почав схилитися до міжнародних відносин, а зрештою опинився на політології. Сталося це з подачі моєї мами, яка сказала: «Ти хотів бути журналістом, тож сміливо вступай на політологію, оскільки хорошому політологу легше стати добрим журналістом, ніж навпаки».

І ось в якийсь з липневих днів, після того, як подав документи, я проходив вулицею Словацького повз славнозвісну старовинну пиріжкову, саме навпроти центрального входу до Головної пошти, і помітив елегантного, вишукано вбраного чоловіка. Ця риса – вдягатися зі смаком – не вельми притаманна українським чоловікам, на відміну від, скажімо, французів, італійців, за якими я спостерігав, коли бував закордоном. Тож він одразу привернув увагу. До того ж мав гарну шкіряну сумку, із тих, які мені завжди подобались. Зосередившись на ньому погляд, я навіть не встиг розгледіти його супутницю, з якою вони, безсумнівно, пасували одне одному за стилем. Я не знав, хто це, звідки, тим не менш він мене приворожив. Блондин, в окулярах, інтелігентний – певне іноземець, подумалося.

Незабаром розпочалося моє навчання на політологічних студіях. На другому курсі ми з одногрупниками дізналися, що у нас створюється нова кафедра – теорії та історії політичної науки – і очолить її Валерій Денисенко. Яким же було здивування, коли я впізнав у ньому того самого чоловіка, якого бачив позаминулого літа. Тоді ж у мене промайнула думка, що це, очевидно, невипадково, мабуть, загадкова гра долі. Я вірю в подібні знаки, коли хтось тобі раз-другий зустрічається і надалі ваші стежі переплітаються.

Так, до слова, теж сталося з покійним Олександром Сорбою. Багато присутніх тут його знали. На першому курсі я вирішував питання з індивідуальним планом щодо іноземної мови. Замість відвідувати заняття з англійської, якою досить непогано володів, пробував перевестися на французьку, оскільки нею здавна мріяв опанувати. І в процесі натикнувся на деякі бюрократичні труднощі. Якось забіг в деканат, щоб все те остаточно полагодити, а там сидів приємний молодий хлопець, ще один блондин, який почув історію і дав мені цінні поради. Також не знав, хто він. Згодом виявилося, що це – викладач тієї ж новоствореної кафедри. В подальшому став моїм науковим керівником. В останні роки його життя ми здружилися, то можу сказати, що став навіть другом. Здійснив на мене неабиякий світоглядний вплив. Як вихованець Валерія Миколайовича, багато про нього розповідав.

Гадаю, ні для кого з присутніх не таємниця, що Валерій Миколайович мав досить складний характер. В тому сенсі, що бував непоступливим, не терпів спротиву своїй волі. Він не був ідеальним, непогрішним, як Папа Римський, не був неосудним. Як, зрештою, і кожна людина. Недарма сказано, що ми – люди і все людське нам властиве. Валерій Миколайович був саркастичним. Часто жартував. Подекуди ці жарти могли зачіпати. Був провокативним.

В процесі навчання як студент я не мав змоги досить близько його впізнати. Оскільки зі студентами Валерій Миколайович тримав дистанцію. Вони не були дотичні до

того життя, яке вирувало на кафедрі. Повноцінно я відчув Особистість Денисенка вже коли став аспірантом. У ставленні до студентів і аспірантів різниця була колосальна. Оскільки аспіранти, відколи приєднувалися до колективу кафедри, ставали й членами кафедральної родини, яку Валерій Миколайович започаткував. Тоді й постать керівника, цього патріарха, мені сповна розкрилася.

Не завжди я сприймав його екстравагантність. Подекуди, як чув уперше його жарти, то вони мене «тригерили». Те саме, між іншим, стосовно Валерія Миколайовича згадував і Олександр Сорба, який, попри все, його дуже любив. Навіть у тих певних наріканнях все одно відчувалася якась ревність, що, можливо, Валерій Миколайович не присвячує так багато уваги тобі, як би хотілося. І сам я де-не-де схожу ревність переживав.

В кожному Валерій Миколайович залишав слід. Врешті-решт, те, що всім нам є так багато про нього розповісти – свідчення абсолютної непересічності його особистості. Про дуже небагатьох людей можна стільки говорити, що не переговорити, і буде все одно, що пригадати.

Коли я захищав дисертацію, мій тато познайомився з ним і відзначив миттєву «хімію», синтез, синергію, що зав'язалася під час спілкування. Мій дідусь, котрий приїхав з Хмельницького, був присутнім на захисті, теж досі з теплою ділиться спогадами, каже, що Валерій Миколайович – феноменальна людина, котра притягувала до себе, випромінювала магнетизм. З ним було приємно бути поруч.

Те, про що вела мову Вікторія Вікторівна – широкі академічні зв'язки Валерія Миколайовича, його внесок у відкриття і функціонування спеціалізованої вченої ради, приятельські відносини з представниками різних університетів України – ознака надзвичайної комунікабельності. Далеко не кожна людина здатна настільки легко налагоджувати зв'язки, прокладати мости, вести комунікацію, забезпечувати міцність, тривалість відносин, надавати їм додаткового неформального, дружнього характеру.

Як багатьма тут було зауважено, Валерій Миколайович діалектично, але й водночас напрочуд гармонійно, поєднував у собі дві складові – раціональне та ірраціональне: науковець і митець, учений і художник, цинік і людина дуже душевна, готова підтримати у скрутний момент, яка дає натхнення. До речі, Олександр Сорба пригадував як він молодим аспірантом проходив крізь буремний період, і саме Валерій Миколайович був тим, хто простягнув руку допомоги, запалив смолоскип і витягнув зі стану безнадії.

Саме таким запам'ятався Валерій Денисенко: творчий, багатогранний. Людина-динаміка, людина-енергія, людина-життя. Умів запалювати, умів надихати. Він був глибою, скелею. Притому, що на нього можна було нарікати подекуди, скаржитись через щось, коли його не стало, лишилася пуста і нічим її не заповниш.

Я про Валерія Миколайовича завжди думав: радше гори зрушаться, моря пересохнуть, а він завжди буде. Звістка про те, що він невиліковно хворий, ошелешила, немов грім серед ясного неба. В той момент я відчув особисту ніяковість, оскільки не взяв участі в останньому засіданні кафедри – поїздки в Карпати.

Перед тим з Валерієм Миколайовичем трохи посварились. Частково через це, частково через інші обставини я не поїхав з усіма. Потім неодноразово задумувався, чому так сталося. До сьогодні мене це непокоїть, не зникає смуток, адже Валерія Миколайовича я вже так і не побачив. Коли він ще був живий з'являлась думка написати йому, перепросити. Але повідомили, що він у такому стані, коли мабуть краще його не турбувати. Тож так і лишається на душі цей осад, відчуття чогось недовиконаного мене переслідує. Але сподіваюсь, Валерій Миколайович нас чує. Як казав Василь Йосифович, можливо, з нами десь зараз незримо присутній. То може мене й пробачить. Як людина, котра цінувала відвертість і зналася на теплих розмовах.

Геннадій Шипунов:

– Дякую, Святославе Миколайовичу, за Ваш емоційний виступ. Далі хочу надати слово нашій колезі, учениці Валерія Миколайовича, Святославі Ігорівні Возняк. Тема її виступу – «Валерій Денисенко: наставник, керівник, Людина».

Святослава Возняк:

– Дякую. Сьогодні вже багато сказано про те, якою надзвичайною особистістю був Валерій Миколайович – людина з унікальними здібностями у багатьох галузях, з винятковим баченням і смаком, глибоким розумом і високим духом. Абсолютно справедливо було згадано, що талановита людина – талановита в усьому. І це саме про нього. Він був неймовірним викладачем, блискучим науковцем і просто чудовою людиною. Людиною з великої літери.

Я познайомилася з Валерієм Миколайовичем у другому семестрі першого курсу. Тоді старші курси нас трохи лякали: мовляв, предмет буде складним, іспит – суворим, а зрозуміти лекції буде непросто. Та виявилось, що це був не просто предмет – це був досвід. Це була зустріч з океаном знань, до якого ми лише доторкнулися.

Пам'ятаю першу лекцію з «Історії політичних вчень (друга частина)». Валерій Миколайович запитав: «Ви знаєте Петрарку? Знаєте якийсь сонет Петрарки?». У відповідь – тиша. І він спокійно сказав: «На наступне заняття вивчіть сонет Петрарки». А ще: «Ви читали Умберто Еко? Ні? Тоді на наступний раз прочитайте».

І так було майже на кожній лекції. Кожна з них – це був не просто виклад матеріалу, а справжній інтелектуальний перформанс. Він, напевно, і сам не завжди знав, куди занесуть його роздуми, імена, твори, факти. Але завжди залишав нам своєрідні «гачки» – для роздумів, для пошуку, для натхнення. Його стилем був живий, невичерпний діалог з культурою. Я щиро вважаю, що такі люди, як він – рідкість.

Хочу також поділитися історією, яка для мене стала дуже показовою. На третьому курсі, 19 грудня, ми складали письмовий іспит з «Філософії політики» – одного з його «флагманських» курсів. Моя подруга отримала «талон», і я, як староста, пішла просити про можливість доздати предмет одразу в цей день. Він вислухав і суворо відповів: «Буде здавати «талон» разом з усіма». Я вийшла засмучена. Та за мить відчинилися двері кафедри і Валерій Миколайович виніс цілу пачку цукерок зі словами: «Це вам передав Святий Миколай, щоб не сумували». Це було так «по-денисенківськи»: строго по суті, але з теплом, по-людськи.

На п'ятому курсі він запросив мене до участі в Круглому столі з нагоди 2400-ліття Аристотеля. Ми затверджували тему, він редагував мої тези. Після виступу запросив в аспірантуру. Я й не думала про це раніше, але після його підтримки вирішила спробувати.

Коли я почала працювати лаборанткою на кафедрі, то побачила Валерія Миколайовича і як керівника. Його спокій, легкість у вирішенні адміністративних питань, доброзичливість, – усе це вселяло довіру. Він ніколи не ділив людей на «ранги» – професорів, лаборантів. У нього завжди була субординація без зверхності та людяність без панібратства.

Він створював відчуття родини на кафедрі. Де ти – повноцінний член цієї родини, де тебе люблять, де тебе поважають, де з тебе, можливо, і пожартують, як і в кожній сім'ї. І, як у кожній родині, Валерій Миколайович формував традиції: святкування днів народження з тостами, новорічні корпоративи, виїзні засідання в Карпатах, методологічні читання, круглі столи... Кафедра була не просто місцем роботи – вона ставала домом.

Валерій Миколайович дарував кожному з нас незабутні миті і ми сьогодні згадуємо їх із великою вдячністю. Він любив життя і справді вмів його жити. Таку людину неможливо забути. Бо він залишив частинку себе в кожному з нас.

Геннадій Шупунов:

– Дякую, Святославо Ігорівно. Шановні колеги, дякую усім за цікаві та теплі спогади про нашого Валерія Миколайовича. Ми вже неодноразово згадували про наукову школу, яку він створив. Сьогодні тут присутні і учні Валерія Миколайовича, і вже учні його учнів. Тобто справа його живе, його школа функціонує. Власне, я хочу перейти до другої частини Круглого столу – презентації наукових доповідей аспірантів нашої кафедри, які є невід’ємною частиною згаданої школи. Тож слово надаю аспіранту третього року навчання Богдану Бевзі. Тема його виступу – «Інституційний суб’єкт мережевого конструювання національної ідентичності: методологічний аспект».

Богдан Бевза:

– Дякую, Геннадію Володимировичу. З Вашого дозволу я б хотів спочатку сказати декілька слів про Валерія Миколайовича. У грудні 2018 року відбулися Передріздваїні методологічні читання, які організував Валерій Миколайович спільно з Святославом Миколайовичем. Для мене ця подія стала яскравим спогадом, оскільки в мене була доволі контroversійна тема. Валерій Миколайович довго слухав доповіді. Коли дійшла моя черга і я розпочав свій виступ, то він почав заперечувати. Ми сперечалися затято, йому хотілося, щоб я усвідомив хибність своїх тверджень. Найважливішим є те, що після завершення цієї події він підійшов до мене і сказав, що ти правильно вчинив, що вирішив так довго та активно зі мною сперечатись. Для мене це був вищий пілотаж, бо він дав мені тоді урок. Це було моє таке перше враження, оскільки я зрозумів, наскільки треба бути обізнаним в усьому та мати змогу вийти за рамки наукового дискурсу. Згадана подія і сформувала в мене розуміння того, яким має бути науковий діалог та якою має бути культура діалогу. Сьогоднішній Круглий стіл є прикладом такого діалогу. І це дуже важливо, адже вшанування пам’яті має бути не тільки в спогадах, а й у діях.

Тепер перейду до своєї доповіді. Тож у формулюванні «формування (конструювання) національної ідентичності» знаходимо означення певного процесу, де є суб’єкт, що здійснює формування, а також об’єкт – власне національна ідентичність. На сьогодні проблема суб’єкта формування національної ідентичності полягає у діалектичній взаємодії «держава – індивід (інколи суспільство)», а також в екзистенційному вимірі – у наявності чи відсутності цього суб’єкта в умовах, що досліджуються.

З одного боку, підхід, що визнає суб’єктом державу, можна наректи етатистським, тоталітарним або взагалі радянським чи імперським.

Але все ж держава – один із основних суб’єктів конструювання ідентичності – володіє найбільшими ресурсами, каналами комунікації. Ідентичність формується у процесі взаємодій з іншими суб’єктами. Тоталітарність чи етатизм визначається принципами цих взаємодій. Існування такого підходу також зумовлене фактом тривалого домінування держави у сфері консолідації громадян шляхом формування національної ідентичності та легітимації національної ідеї.

З іншого боку, людиноцентричний підхід можна наректи таким, що себе не виправдав, несистемним і, зрештою, ненауковим, оскільки не пропонує узагальнень. Його існування зумовлене появою нових акторів, які суттєво впливають на процес формування та легітимації національної ідентичності, а саме: транснаціональні актори, міжнародні організації, інші держави, соціальні й етнічні групи всередині держави. Відсутність єдиного суб’єкта робить явище національної ідентичності змінним, а отже, методологія дослідження має містити інструментарій, що враховує чи навіть ґрунтується на явищі релятивності ідентичності. Тому дискурсивний підхід до аналізу ідентичності, а саме критичний

дискурс-аналіз, певною мірою вирішує згадане протиріччя, оскільки ґрунтується на соціальній дії як основі соціально-політичної реальності.

Національна ідентичність не є сталим нерухомим явищем, яке можна зафіксувати один раз та припинити дослідження. Навпаки, національна ідентичність – це динамічний конструкт, що має сталі базові ідеї та змінювані принципи та форми вияву цих ідей.

Водночас, принципи та форми вияву ідей ідентичності змінюються саме у дискурсі під впливом акторів, які є найбільш спроможними до таких змін. Це відображає проблему зовнішнього впливу на національну ідентичність за допомогою системного конструювання дискурсу. Для України ця проблема є особливо гострою у контексті зафіксованих у нормативних документах цілей РФ – знищення України та української ідентичності. Один із способів її вирішення – це заснування інституційного суб'єкта конструювання та реалізації національної ідентичності у партнерстві державної і місцевої влади та інтелектуальної спільноти і організацій громадянського суспільства. У такого суб'єкта має бути дуже проста система входу на найнижчий рівень впливу (водночас має бути високий рівень безпеки для входу на рівень конструювання когнітивних патернів), а також дуже потужна система зворотного зв'язку та комунікації з громадянами для збереження легітимності. Основними характеристиками такого суб'єкта має бути партисипативність, легітимність, інструментальність, безпека та дуже високий рівень горизонтальної комунікації. Детальний опис нормативного регулювання, системи управління, інституціоналізації та комунікації такого суб'єкта потребує додаткового дослідження.

Дякую за увагу.

На завершення хотів би додати, що я вдячний кафедрі за те, що Ви продовжуєте шлях Валерія Миколайовича, підтримуєте та розвиваєте його науковий дискурс та його ідеї.

Геннадій Шипунов:

– Дякую, Богдане. Ми це робимо разом, спільно з Вами, і викладачі, і аспіранти кафедри. Чи є запитання до Богдана? Будь ласка, Ігорю Ярославовичу.

Ігор Вдовичин:

– У 2022 році був прийнятий Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». Чи цей Закон містить визначення суб'єктів конструювання національної ідентичності в Україні і як він, на Вашу думку, вплине на процеси формування і національної і громадянської ідентичності?

Богдан Бевза:

– Дякую за запитання. Так, у Законі «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» визначено суб'єкти її конструювання та утвердження – органи державної влади та місцевого самоврядування, заклади освіти та науки, громадські організації, інші інститути громадянського суспільства, медіа, центри національної культури. Створений також постійно діючий консультативно-дорадчий орган – координаційна рада з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності. Загалом можна констатувати, що Закон сприяє взаємодії та спільній діяльності різноманітних суб'єктів формування національної та громадянської ідентичності та інституціоналізує цей процес. Це сприятиме утвердженню національно-громадянської ідентичності в умовах російсько-української війни, війни, в якій держава-агресор прагне знищити нашу ідентичність.

Геннадій Шипунов:

– Дякую, Богдане, за відповідь і Вашу особисту позицію та внесок у процес утвердження національної ідентичності.

Ігорю Ярославовичу, колеги, чи є ще запитання до Богдана?

Ігор Вдовичин:

– Ні, немає.

Геннадій Шпунув:

– Далі до виступу я запрошую нашого аспіранта третього року навчання Романа Іващенка з темою «Аналіз антиполітики в контексті методологічних засад дискурсивного інституціоналізму».

Роман Іващенко:

– Дякую. На початку я також хотів би загадати про Валерія Миколайовича. Як вже сьогодні відзначали, він був екстраординарною особистістю. Моє знайомство з ним відбулось безпосередньо на його лекціях. Спочатку більшість студентів не розуміли його лекцій через брак знань, особливо коли Валерій Миколайович говорив про філософію. Багатьом це дало мотивацію до опрацювання першоджерел, пізнання науки. Своїми діями він стимулював кожного з нас до наукового розвитку.

Я радився з Валерієм Миколайовичем стосовно теми курсової, запитував поради, рекомендовані першоджерела. Він сказав, що тема є складною, але ти спробуй. Спочатку я навіть не планував таку тему дослідження, але вийшло так, що та курсова робота дала поштовх до більш широкого дослідження та написання на її основі бакалаврської та магістерської роботи. Ці ідеї я розвиваю й у своїй дисертаційній роботі. Тож Валерій Миколайович значною мірою вплинув на те, чим я зараз займаюсь в науковому аспекті.

Отже, методологією, яку я використовую у своєму дослідженні, є конструктивістський чи дискурсивний інституціоналізм (один з різновидів неінституціоналізму). Треба згадати, що у політичній сфері «комунікативний дискурс» складається з окремих осіб та груп, які перебувають у центрі політичної комунікації та беруть участь у презентації, обговоренні та легітимізації політичних ідей для широкої громадськості. Це політичні актори – політичні лідери, урядові речники, партійні активісти. Вони доносять політичні ідеї та програми, розроблені в контексті координаційного дискурсу, до громадськості для обговорення та розгляду в масовому процесі громадського переконання. Саме тому ця методологія була обрана для дослідження, оскільки перші спроби пояснити антиполітику належать східноєвропейським інтелектуалам і дисидентам: Дьордю Конраду, Вацлаву Гавелу, Чеславу Мілошу, Мілану Кундері. Вони розглядали її стратегією спротиву тоталітарним/авторитарним режимам моральною позицією відмови від авторитарних порядків і політики і пропонували нові підходи, які розходилися з доктриною режиму. Основний фокус уваги був приділений важливості суспільно-політичної комунікації, реорганізації політичних інститутів та посилення громадянина як політичної одиниці.

Інтерес до антиполітики знову з'являється на межі XX–XXI століття як відображення викликів ліберальним політичним системам, зумовлених бюрократизацією державних інститутів, неефективним управлінням і політичною комунікацією. Ґрунтовне дослідження феномену антиполітики характерне для британської школи, яка досліджує причини появи антиполітики, визначає її межі та вплив на політичну систему, оскільки східноєвропейські дисиденти означували антиполітику як похідне явище від тоталітаризму, що виникало в процесі суспільно-політичного протесту. Втім Джеррі Стокер та Колін Хей визначають антиполітику, як «провалля» між управліннями та тими, над ким здійснюється управління.

Британські та американські дослідники у вивченні антиполітики не змогли запропонувати єдиного визначення антиполітики. Ніколас Аллен та Сара Бірч зазначають, що антиполітика – це дуже широке поняття, яке стосується того, як переконання та практики

створюють взаємопов'язані виклики для авторитету та легітимності ліберально-демократичних державних інституцій. Вони пов'язують його з деполітизацією, визначаючи її аналогічно антиполітиці Дьордя Конрада: деполітизація – це заперечення вибору, свободи волі та обдумування, необхідних у будь-якому демократичному суспільстві. Лора Дженкінс вважає їхньою причиною постійну циркуляцію еліт. Через погане або невдале управління політичні партії втрачають власний електорат.

Інноваційний підхід пропонує Юрген Габермас, який пропонує розбудову дорадчої демократії, тобто пряме залучення громадян до політичного процесу, фундаментальну зміну політичного дискурсу та багаторівневу систему комунікацій. Антиполітика трактується як необхідний етап якісної зміни суспільно-політичних відносин, оскільки на сучасному етапі класичний підхід до політики не виправдовує себе і стимулює посилення абсентеїзму та політичного нігілізму.

Дякую за увагу.

Геннадій Шипунов:

– Дякую, Романе. Чи є запитання до Романа? Є. Будь ласка, Михайле Васильовичу!

Михайло Ковальчук:

– Дякую! Романе, ви визначаєте феномен антиполітики як виклик легітимності ліберально-демократичних державних інституцій. Чи може стати цей феномен, який набуває розмаху в усталених демократіях, політичні системи яких є своєрідними зразками для інших суспільств, серйозною загрозою для демократії загалом та її цінностей?

Роман Іващенко:

– Дякую за запитання. Антиполітика, втілена в діяльності та стратегіях антиполітичних партій та рухів, з одного боку, може бути виявом та способом протидії застарілим та неефективним принципам функціонування чинної політичної системи, своєрідним суспільним запитом на зміни, чинником, який сприятиме, чи, навіть, змушуватиме її реформуватись і модернізуватись. З іншого боку, в останні десятиріччя антиполітичні сили (їх ще називають антиістеблішментськими партіями) в низці демократичних держав завдяки значній електоральній підтримці стали вагомим чинником політичного процесу. Метою таких партій часто є радикальне переформатування чинних інститутів, що може привести до знищення демократичних принципів їхнього функціонування, зосередження влади в руках харизматичного лідера. Основою електоральної підтримки таких партій і лідерів (які часто не є професійними політиками) є пропагування популістських гасел, обіцянки швидких та простих рішень у відповідь на складні суспільні проблеми та запити. Прихід до влади антиполітичних сил може супроводжуватися імітацією обіцяних реформ, некомпетентністю представників «нового» істеблішменту, маніпулюванням громадською думкою і як наслідок – авторитаризація суспільних відносин і нівелювання цінностей демократії через демонстрацію її неефективності. В такому сенсі антиполітика є загрозою демократії, а ліберально-демократичні системи повинні сформулювати стратегію відповіді на антиполітичний та популістський виклик.

Геннадій Шипунов:

– Михайле Васильовичу, колеги, чи є ще запитання до Романа?

Михайло Ковальчук:

– Ні, немає.

Геннадій Шипунов:

– Наступним до слова запрошую ще одного аспіранта третього року навчання, Іллю Каламбета. Його доповідь – «Теоретичний та методологічний аспекти у дослідженні політичних наративів розважальних медіа».

Ілля Каламбет:

– Дякую, Геннадію Володимировичу. Спочатку я також хочу сказати декілька слів про Валерія Миколайовича. Для мене Валерій Миколайович був передусім людиною, яка ніколи не боялася бути собою. Це я запам'ятав ще з першого вересня на першому курсі. Я одразу ж звернув на нього увагу, на його зовнішній вигляд, на те, як він розмовляє. Коли він у нас почав викладати історію політичних вчень, то ми зрозуміли його слова про складність дисципліни. Тому я дуже сумлінно готувався до іспиту у Валерія Миколайовича. Він мене надихнув на те, щоб я шукав для себе нові теми. Власне те, що я досліджую у своїй дисертаційній роботі, значною мірою було визначено під його впливом.

Тепер щодо моєї доповіді. Сьогодні складно уявити своє життя без телебачення, музики, відеоігор та книг. Майже необмежений доступ до розважальних медіа дає змогу глядачеві пережити найрізноманітніші досвіди, відчувати емоції та отримати нову «їжу» для роздумів. Сучасна цивілізація дає нам змогу оцінити кіно, серіал, пісню чи відеогру, не виходячи з дому або ж навіть не вмикаючи персональний комп'ютер, достатньо розблокувати смартфон. Дослідники неодноразово говорили про важливість медіа у формуванні політичних ідеалів, поглядів, культури. Поль Рікер, Антоніо Грамші, Стюарт Голл, Мюррей Едельман, Теодор Адорно, Макс Горькаймер, Славој Жижек та багато інших. В межах філософії, культурології, філології, лінгвістики, психології, теорії кіно є багато досліджень, які аналізують основні наративи у кіно, книгах тощо..

Дослідити таке розмаїття і кількість контенту може бути проблематичним. Передусім надлишок контенту ставить питання: що дійсно варте уваги в дослідженні політичних наративів у розважальних медіа? Відповідно треба сформувати конкретну та вичерпну методологію, яка допоможе нам раціонально опрацьовувати інформацію.

Поль Рікер розглядав політичні наративи як інструмент структурованого подання політичної реальності, який формує політичну ідентичність та легітимізацію влади. Стюарт Голл, своєю чергою, стверджував, що медіатексти не є нейтральними, а кодують ідеологічні послання, що декодуються по-різному, залежно від соціального становища глядача. Теодор Адорно та Макс Горькаймер у праці «Діалектика Просвітництва» наголошували, що індустрія культури є механізмом «стандартизації мислення». Своєю чергою, Сьюзен Сонтаг застерігала проти естетизації авторитаризму в популярних формах мистецтва.

Поняття «наратив» прийшло в політичну науку з кіно, книг та театру. В межах політичної науки політичний наратив можна визначати по-різному. Зокрема, політичний наратив виникає з політичного поля, наприклад, наратив парламенту, уряду, партії, політичних демонстрацій, або наратив, сформований політиками, публічними особами відповідно до їхньої сфери впливу. Політичний наратив також може розглядатись як такий, що містить у собі категорії, що вважаються політичними. Такими категоріями можуть бути владні відносини, колективне прийняття рішень або компроміс. Наратив може вважатися політичним навіть за умови, що був згенерований за межами політичної структури.

Перше визначення надає нам конкретні категорії, які ми можемо використовувати для дослідження. Друге – може створити проблеми у визначенні політичних категорій, адже можна надати політичності тим категоріям або феноменам, які за своєю суттю не є політичними. Попри очевидні ризики в обранні такого підходу, саме ним ми оперуємо. Адже розважальні медіа є радше культурним елементом соціальної реальності. Відповідно нам варто опрацьовувати термін політичних наративів крізь ширшу призму. Тобто, в межах дослідження політичних наративів у розважальних медіа нам необхідна теоретична ширина, яка не буде належати суто до політично-структурних елементів. Найважливішим є виокремлення політичних категорій в певному медіа, основного політичного наративу,

політичного образу, ідеологічного послання та історичного періоду, в якому було створено медійний продукт.

Оскільки ми досліджуємо розважальні медіапродукти, то варто зрозуміти, що кіно, книга, чи відеогра, яка у собі несе відповідний наратив, є зазвичай статичними у часі. Об'єктом нашого дослідницького інтересу є продукт, що вже має лінійну сформовану історію, яка не змінює свій зміст залежно від суспільних подій. Попри темпоральну статичність, розважальні медіа створюється у відповідний історичний період і нерідко репрезентує рефлексії автора стосовно історичного періоду, в якому він живе. Посилання, смисли, наративи, які демонструються у мейнстримних продуктах розважальної медіаіндустрії, на нашу думку, найкраще досліджувати в межах дискурс-аналізу.

Дискурс-аналіз як методологія допомагає опрацьовувати тексти, образи, значення, контексти та безпосередньо дискурси. Відповідно, досліджуючи політичні наративи в розважальних медіа, ми маємо зважати, на історичний, соціальний, культурний контексти, які вплинули на створення медіапродукту. Зокрема, варто зважати на явність або ж прихованість наративів або ж повідомлення медіапродукту. Хто або що репрезентує владу також є важливою частиною аналізу розважального медіа.

Ми пропонуємо сформувати відповідну матрицю, яка буде працювати з відповідними категоріями, питаннями та безпосередньо з політичними наративами. Пропонуємо використовувати такі категорії: історичний період, назва медіапродукту, основний політичний наратив, цільовий ворог або ж загроза, протагоніст, ідеологічне послання, соціальний вплив. Зокрема, варто сформувати низку запитань до об'єкта аналізу, щоб перевірити чи він відповідає нашим дослідницьким цілям. Наприклад: який часовий контекст? Які ключові події/настрої впливають на кіноіндустрію? Яку політичну ідею просуває фільм (опір, патріотизм, змова, криза демократії тощо)? Хто або що зображується як загроза (нацизм, комунізм, ісламізм, корпоратії, анархія)? Як зображується держава? Як позитивний герой чи репресивна сила? Як зображено «звичайну людину»? Вона пасивна, героїчна, жертва чи борець? Яку систему цінностей підтримує чи критикує фільм (лібералізм, консерватизм, інтервенціонізм тощо)?

Отже, такий підхід допоможе рівноцінно проаналізувати той чи інший продукт розважального медіа. Матричний підхід важливий у контексті нашого дослідження, адже задає конкретні та вичерпні запитання досліджуваному об'єкту. Зокрема, ми можемо також працювати з конкретним історичним періодом, визначними фільмами того чи іншого періоду та загальними політичними наративами, які були репрезентовані в межах розважального медіа для конкретного історичного періоду.

Дякую за увагу.

Геннадій Шитунов:

– Дякую. Чи є запитання до Іллі? Є. Будь ласка, Андрію Стефановичу!

Андрій Гарбадин:

– Дякую. На сучасному етапі розвитку цивілізації, який характеризується не лише поширенням і масовим використанням інформаційних технологій і продуктів, а й процесами деполітизації – відсутністю у людей інтересу до політики та політичних партій, індивідуалізацією життя людей, слабкістю соціальних зв'язків, розважальна індустрія та медіа стали вагомим інструментом впливу на свідомість людей, які позиціонують себе «поза політикою». Тож у мене виникло запитання: чи може запропонована Вами дослідницька матриця бути використана для аналізу та протидії маніпулятивним технологіям, які використовуються зовнішніми агентами впливу через продукти масової культури, розваги?

Ілля Каламбет:

– Дякую за запитання. Дійсно розважальні медіа, продукти масової культури, які вони просувають, є ефективним маніпулятивним інструментом формування у споживачів через дискурс потрібних агенту почуттів та установок. Наприклад, почуття страху, загрози, які не є реальними, установки щодо несприйняття державних інститутів, образу ворога і тому подібне. До того ж ці впливи не усвідомлюються споживачами і вони починають вважати нав'язані установки «своїми». Запропонована матриця дає змогу проаналізувати такий вплив і вибудовувати стратегії протидії.

Геннадій Шипунов:

– Андрію Стефановичу, колеги, чи є ще запитання до Іллі?

Андрій Гарбадин:

– Ні. Дякую за відповідь.

Геннадій Шипунов:

– Дякую. Наступним до слова запрошую аспіранта другого року навчання Олега Кавецького з доповіддю на тему «Методологічні засади дослідження впливу міжнародних організацій на трансформацію політичної системи України».

Олег Кавецький:

– Дякую. Насамперед я хотів би сказати, що ці теплі слова, які були сьогодні сказані про Валерія Миколайовича, дають нам приклад того, як треба прожити своє життя, щоб після смерті про тебе так згадували.

Отже, для глибокого теоретичного розуміння характеру, ступеню та сутності впливу міжнародних організацій, його взаємозв'язку з побудовою політичної системи України, у тім числі з врахуванням історичних та національних особливостей, важливим є комплексне та системне поєднання різноманітних міждисциплінарних методологічних інструментів, інтегрування концепцій неолібералізму, конструктивізму та неоінституціоналізму, теорії залежності, а також використання змішаних методів дослідження, завдяки яким можна проаналізувати як саме міжнародні організації сприяють інституційним, правовим і ціннісним змінам в Україні.

На нашу думку, взаємодія міжнародних організацій із політичними системами держав класифікується за такими видами: нормативна взаємодія: просування норм (демократія, права людини) через соціалізацію та навчання, як у випадку Угоди про асоціацію України з ЄС (конструктивізм). Примусова взаємодія: вплив через економічний чи політичний тиск, наприклад, умови кредитів МВФ для України (неореалізм). Інституційна взаємодія: реформування національних інститутів через технічну допомогу, як підтримка ОБСЄ у виборчих реформах (неоінституціоналізм). Кооперативна взаємодія: співпраця на основі взаємних інтересів, наприклад, програми НАТО з Україною у сфері безпеки (лібералізм). Символічна взаємодія: надання легітимності через міжнародне визнання, як членство України в ООН (соціологічний неоінституціоналізм). Ефективність цих видів взаємодій залежить від локального контексту, інституційної спроможності та політичної волі держави.

Неолібералізм як теоретична концепція в теорії міжнародних відносин, пропонує аналітичну рамку для дослідження впливу міжнародних організацій на трансформацію політичної системи України після 1991 року, розглядаючи їх як інституційні платформи, що сприяють співпраці між державами через зниження транзакційних витрат, підвищення прозорості та встановлення норм, які регулюють поведінку акторів. Цей підхід, розроблений Робертом Кеохейном і Джозефом Наєм, а також доповнений Стівеном Краснером, акцентує на ролі міжнародних організацій, таких як Європейський Союз, Міжнародний

валютний фонд, НАТО та Рада Європи, у створенні умов для взаємовигідної взаємодії, що стимулює реформи в Україні. У контексті української політичної системи принципи неолібералізму дають змогу пояснити, як Угода про асоціацію з ЄС формує нормативну основу для антикорупційних і судових реформ, що сприяють гармонізації законодавства з європейськими стандартами. Методологічно неолібералізм спирається на аналіз міжнародних режимів через дослідження документів, таких як звіти міжнародних організацій чи Угода про асоціацію, для оцінки норм і стандартів, що впливають на політичну систему. Порівняльний метод дозволяє зіставити вплив різних організацій, наприклад, нормативний вплив ЄС на антикорупційні інститути та безпековий вплив НАТО на реформу ЗСУ. Кейс-стаді застосовується до конкретних реформ, таких як децентралізація за підтримки ЄС чи створення НАБУ і НАЗК за рекомендаціями Ради Європи, тоді як кількісний аналіз використовує показники демократизації, такі як індекси Freedom House, для оцінки прогресу.

Конструктивізм як методологія дослідження впливу міжнародних організацій на політичну систему України зосереджується на аналізі соціальних конструкцій, зокрема ідей, норм, цінностей та ідентичностей, що формуються у процесі взаємодії. Цей підхід розглядає міжнародні організації, наприклад, ЄС, ООН, ОБСЄ, як агентів соціалізації, які через діалог, обмін знаннями та нормотворчість впливають на трансформацію політичних інститутів України. Вплив виявляється у адаптації демократичних стандартів, прав людини, антикорупційних практик та екологічних норм. Конструктивізм наголошує на двосторонній природі цього процесу, де локальні актори, їхні ідентичності та інтерпретації відіграють ключову роль у сприйнятті та впровадженні міжнародних норм. Отже, політична система України формується не лише під зовнішнім тиском, а й через активну взаємодію та переосмислення норм у контексті національних особливостей.

Теорія залежності розглядає країни глобальної периферії, до яких можна віднести Україну, як залежні від економічних і політичних умов, встановлених глобальними акторами, включаючи міжнародні організації. Крізь призму цієї теорії вплив міжнародних організацій на політичну систему України після 1991 року виявляється у формуванні економічної та політичної залежності, що має як позитивні, так і негативні наслідки для трансформації інститутів, законодавства та суспільних пріоритетів. Міжнародні організації, такі як Рада Європи, просувають демократичні цінності та стандарти прав людини, що формують політичну культуру України. Теорія залежності трактує це як ідеологічний вплив «центру», який нав'язує свої цінності периферійним країнам. Наприклад, рекомендації Венеціанської комісії щодо конституційних реформ впливають на інституційні зміни, але можуть вступати в конфлікт із локальними політичними практиками через опір еліт. Міжнародні організації стимулюють модернізацію політичної системи України, сприяючи реформам, які наближають її до європейських стандартів. Наприклад, фінансова підтримка Світового банку сприяла реформам у соціальній та економічній сферах, а співпраця з НАТО посилила обороноздатність.

Проте треба згадати й про негативні наслідки такої взаємодії: залежність від умов міжнародних організацій може обмежувати суверенітет України у прийнятті рішень. Умови МВФ, наприклад, часто викликають соціальну напругу через підвищення тарифів чи скорочення соціальних програм. Крім того, теорія залежності підкреслює, що периферійні країни можуть залишатися у підпорядкованій ролі, виконуючи вимоги «центру» без повноцінної інтеграції у глобальні структури. Теорія залежності ефективно пояснює економічні та політичні обмеження, накладені міжнародними організаціями, але недооцінює, скажімо, добровільний характер співпраці України з цими організаціями, що краще пояснюється неолібералізмом. Крім того, вона менше акцентує на ціннісних змінах, які аналізує

конструктивізм, чи інституційних реформах, що розглядає інституціоналізм. Воєнний стан після 2022 року також змінює динаміку, посилюючи залежність від безпекової підтримки НАТО, але, водночас, підвищуючи стратегічну важливість України для країн «центру».

Дякую за увагу.

Геннадій Шипунов:

– Дякую. Чи є запитання до Олега? Є. Будь ласка, Лесю Ярославівно.

Леся Угрин:

– У своєму виступі Ви згадали про неоінституціоналізм. Чи могли би Ви детальніше розкрити його дослідницький потенціал в контексті вивчення трансформації політичної системи України?

Олег Кавецький:

– Дякую за запитання. Неоінституціоналізм як методологія дослідження внутрішньополітичних трансформацій пропонує широкий інструментарій для глибокого аналізу складних процесів змін у політичних системах, об'єднуючи увагу до історичного розвитку, культурних аспектів та інституційної стійкості. Поєднуючи різні напрями, нормативний, історичний та інституціоналізм обмеженого раціонального вибору, ми можемо врахувати широкий спектр факторів, що впливають на політичні інститути та поведінку акторів, враховуючи складні взаємозв'язки між формальними правилами та неформальними практиками. Такий підхід є особливо корисним у контексті сучасних політичних реалій, де держави часто стикаються з необхідністю адаптації до швидких змін і нових викликів.

Загалом неоінституціоналізм підтверджує свою значущість як потужний методологічний інструмент у теоретичному та політико-практичному вимірі, особливо в контексті дослідження трансформаційних процесів у внутрішній політиці, оскільки забезпечує комплексний підхід у дослідженні змін політичних систем, враховуючи як структурні, так і агентські фактори. Використання теоретико-методологічної бази неоінституціоналізму дозволяє не лише пояснити поточні явища, а й надає можливість формувати перспективні напрями подальших досліджень та практичних рішень у сфері політичного розвитку, а також переосмислити функціонування політичної системи України, враховуючи нові інституційні засади, зокрема з огляду на глобальні безпекові виклики, вимоги впровадження європейських стандартів і цінностей у функціонуванні усіх політичних інститутів України.

Геннадій Шипунов:

– Лесю Ярославівно, колеги, чи є ще запитання до Олега?

Леся Угрин:

– Ні, немає.

Геннадій Шипунов:

– Тоді наступним до слова я запрошую аспіранта першого року навчання Маркіяна Шекеля з доповіддю на тему «Неформальні інститути в умовах війни: громадянська ініціатива як опора демократії в Україні».

Маркіян Шебель:

– Дякую. З сьогоднішніх спогадів про Валерія Миколайовича ми усі зрозуміли, що він був надзвичайно активною та ініціативною людиною. І саме на питанні активізму та ініціативності в громадському просторі України в умовах війни я хотів би сфокусуватись у своїй доповіді.

У період глибоких криз, таких як війна, соціальні потрясіння, загрози суверенітету, на перший план часто виходять не державні, а громадські ініціативи. В Україні останні роки стали показовими у цьому сенсі. Ми спостерігаємо стрімке посилення ролі неформальних інститутів і практик, які не мають чітко закріпленої юридичної форми, однак

активно впливають на політичне та суспільне життя. До них належать традиції самоорганізації, волонтерство, цифрові ініціативи, неформальні канали інформації. На нашу думку, неформальні інститути і практики можуть не лише співіснувати з демократією, а й бути її рушієм, особливо в умовах війни.

Волонтерський рух. Після 2014 року, а особливо після повномасштабного вторгнення у 2022 році, волонтерство в Україні перетворилося з добровільної активності на справжній соціальний інститут. Сотні тисяч громадян, не чекаючи рішень «згори», почали самостійно організовувати постачання спорядження, транспорту, дронів, медичних засобів та усього необхідного обладнання для потреб Збройних Сил України. Причому, що важливо, вони створили власну систему звітності, контролю, публічності. Приклад – фонд «UNITED 24», ініціатива «Повернись живим» або безліч інших локальних і всеукраїнських спільнот, які демонструють ефективність та прозорість, часто вищу за державні органи. На окрему увагу заслуговують ініціативи, що виникли на перетині волонтерства та медичної допомоги. Зокрема, центри UNBROKEN і Superhumans стали унікальними прикладами неформальних інститутів, які виникли з громадської потреби у якісній реабілітації постраждалих від війни. Попри часткову підтримку держави, їхня діяльність базується на волонтерських і благодійних засадах – через участь меценатів, активістів, лікарів, іноземних партнерів. Ці інститути забезпечують протезування, реконструктивну хірургію, психологічну та фізичну реабілітацію, а головне – повертають людям гідність та спроможність до активного життя. Вони формують нову культуру взаємодії між громадянським суспільством і медициною, посилюючи демократичні принципи – відкритість, солідарність, рівний доступ до допомоги. Волонтери регулярно звітують про використання коштів, публікують відео з фронту, на яких можна особисто спостерігати наскільки ефективно працює закуплене та доставлене обладнання. Цінність для демократії: волонтерський рух формує відповідальне громадянство, зміцнює горизонтальні зв'язки та культивує практики підзвітності – основи демократичної системи.

Блогери та громадянські журналісти. В умовах війни, блогери стали потужним неформальним інститутом, який впливає як на інформаційний простір, так і на соціальну мобілізацію. На тлі обмеженого доступу до офіційних джерел, військової цензури та бюрократичної мови державних інституцій саме незалежні блогери стали основним джерелом оперативної, емоційно насиченої та часто правдивішої інформації. Вони публікують репортажі з передової, історії бійців, демонструють процес використання зібраних коштів і техніки, знімають документальні відео та ведуть стріми. Багато з них не лише інформують, а й безпосередньо беруть участь у зборі допомоги для армії – їхні прозорі звіти підвищують рівень довіри серед громадян. В умовах, коли більшість українців отримує новини саме через соціальні мережі, блогери виконують роль альтернативного громадського контролю, підвищують рівень політичної свідомості суспільства та сприяють посиленню демократії через залучення громадян до волонтерських і донорських ініціатив. Цінність для демократії: розвиток медіаграмотності, боротьба з дезінформацією, відстоювання свободи слова та участі у формуванні громадської думки.

Локальні самоорганізації та ініціативи громади. В умовах, коли частина територій України перебуває під постійною загрозою чи атакою, місцеві громади часто беруть ініціативу на себе. Йдеться про ремонти інфраструктури, евакуацію мешканців, прийом переселенців, організацію гуманітарних центрів. Це ініціативи ОСББ, церков, молодіжних центрів, бізнесу, які взаємодіють без жорсткої ієрархії. Цінність для демократії: це – партиципация в дії, тобто участь громадян у прийнятті рішень, що впливають на їхнє життя. Це формує довіру до колективної дії – основу демократії знизу.

Культурний спротив. Ще один важливий приклад неформальних практик – це творчі ініціативи. Пісні, плакати, відео, меми, стендапи, сатиричні образи, контент в соціальних мережах стали зброєю не менш потужною, ніж дрони. Культура під час війни не просто підтримує моральний дух. Вона формує ідентичність, зміцнює наратив «ми – окремий народ з гідністю», а також мобілізує міжнародну підтримку. Цінність для демократії: м'яка сила культури підтримує плюралізм, свободу самовираження і опір авторитаризму.

Отже, Україна сьогодні – це не лише держава, що бореться за свою територію. Це країна, де суспільство мобілізувалося, щоб захистити демократичні цінності. Неформальні інститути стали доказом того, що демократія – це не тільки вибори, парламент і закони. Це ще й громадянська активність, солідарність, довіра, готовність брати відповідальність. Можливо, саме такі неформальні структури дадуть шанс після нашої перемоги збудувати нову, більш зрілу і стійку демократію – знизу вгору, а не навпаки.

Дякую за увагу.

Геннадій Шипунов:

– Дякую. Чи є запитання до Маркіяна? Будь ласка, Вікторіє Вікторівно.

Вікторія Бунь:

– Дякую. Маркіяне, усі ми добре знаємо, що сьогодні ворог активно атакує нас і в інформаційному просторі. Чи могли би Ви навести приклади спротиву цьому на рівні громадянського суспільства України?

Маркіян Шекель:

– Так, звичайно, у XXI столітті боротьба точиться не лише на полі бою, а й в цифровому просторі. Українські кіберволонтери та учасники «ІТ-армії» стали ще одним неформальним інститутом. Вони організовано атакують пропагандистські сайти агресора, захищають українські ресурси, створюють сервіси для евакуації, гуманітарної допомоги, донатів. Усе це без державного фінансування, а часто й без публічного статусу. І тут також ми можемо визначити цінність для демократії: кіберспільноти утверджують новий тип цифрової громадянськості, де кожен програміст, дизайнер чи адміністратор може внести свій вклад у національну безпеку.

Геннадій Шипунов:

– Вікторіє Вікторівно, колеги, чи є ще запитання до Маркіяна?

Вікторія Бунь:

– Ні. Дякую за відповідь.

Геннадій Шипунов:

– Шановні колеги, на цьому будемо завершувати наш Круглий стіл. Я дякую усім, хто сьогодні долучився до нашого заходу, до нашого спілкування. Дякую Вам за теплі слова та цікаві спогади про Валерія Миколайовича, а також за науково-теоретичні доповіді. Усе це є беззаперечним доказом, що справа Валерія Миколайовича живе, а його наукова школа успішно функціонує. Ми, попри все, працюємо та розвиваємо політичну науку в Україні. До наступних зустрічей!